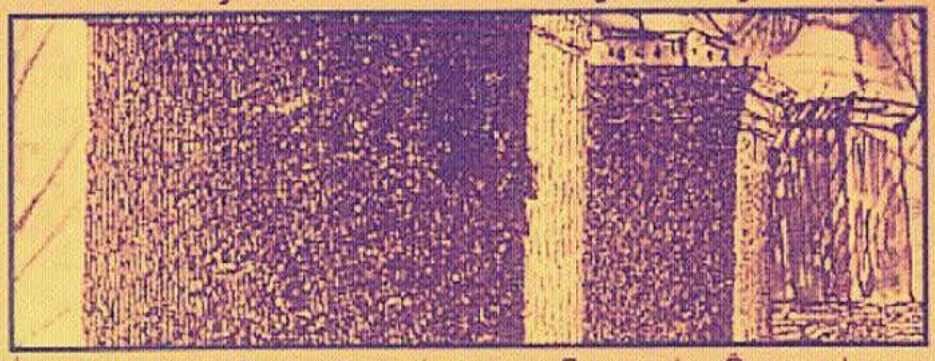
kentsiz kentleşme

Murray Bookchin

YURTTAŞLIĞIN YÜKSELİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ

İngilizceden çeviren: Burak Özyalçın

AYRINTI

MURRAY BOOKCHIN

Murray Bookchin, Çarlık döneminin Rus devrimci hareketinde fasl bir rol oynamış olan göçmen bir ana babanın çocuğu olarak 14 Ocak 1921'de New York City'de doğdu. Daha 1930'larda Komünist gençlik hareketine katıldı, ama 1930'ların sonunda bu hareketin otoriter karakterinin farkına vardı. İspanya İç Savaşı'na ilişkin etkinliklerin örgütlenmesinde yoğun bir şekilde yer aldı. Eylül 1939 Stalin-Hitler anlaşmasına kadar komünistlerle birlikte kaldı, bu tarihte Troçkist-anarşist saplamaları nedeniyle ihraç edildi. Troçki henüz hayattayken Amerikan Troçkistlerine sempati duydu ve aktif olarak eylemlerine katıldı, ama birkaç yıl sonra, özellikle Troçki'nin ölümünden sonra, onların geleneksel Bolşevik otoriterizmi onu hayal kırıklığına uğrattı.

Zaman içinde, özgürlükçü bir sosyalist oldu ve Yeni Sol hareketlere başlangıçlarından itibaren etkin bir şekilde katıldı ve Amerika Birleşik Devletleri'nde toplumsal ekoloji hareketine öncülük etti.

1960'ların sonlarında Bookchin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük özgür üniversitelerden biri olan, New York'taki Alternatif Üniversite'de, daha sonra Staten Island'da New York Şehir Üniversitesi'nde dersler verdi. 1974'te Plainfield Vermont'da eko-felsefe, toplumsal teori ve alternatif teknolojiler konularında Bookchin'in düşüncelerini yansıtan dersleri nedeniyle uluslararası bir ün kazanan Toplumsal Ekoloji Enstitüsü'nün kurucularından biri oldu ve enstitüyü yönetti. 1974'te, New Jersey Ramapo College'da da ders vermeye başladı, 1983'te toplumsal teori profesörü oldu.

Belli başlı çalışmaları *The Limits Of The City* [Şehrin Sınırları] (Harper and Row, 1974), *The Spanish Anarchists* [İspanyol Anarşistleri] (Harper & Row, 1977) ve *Toward An Ecological Society* (Black Rose Books, 1981/Ekolojik Bir Toplum Doğru, Çev.: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 1996) çok iyi karşılandı ve *The Ecology Of Freedom*'ın [Özgürlüğün Ekolojisi] (Cheshire Books, 1982; Black Rose Books tarafından yeniden yayımlandı, 1991 / Özgürlüğün Ekolojisi-Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü, Çev: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, 1994) girişi olarak görüldü. Bu büyük yapıt yalnız *The Village Voice*'da (New York'un en büyük haftalık dergilerinden biri) değil, *American Anthropologist* gibi bilimsel dergilerde de alkışlarla karşılandı. *The Rise Of Urbanization And The Decline Of Citizenship* [Kentleşmenin Yükselişi ve Yurttaşlığın Çöküşü] (Sierra Club Books, 1987; Kanada'da *Urbanization Without Cities* [Kentsiz Kentleşme] başlığıyla yeniden yayımlandı [Black Rose Books, 1992]) adlı kitabı yurttaş özyönetimi ve konfederalizme ilişkin tarihsel bir araştırmadır. En son kitapları şunlardır: *Remaking Society* [Toplumu Yeniden Yapmak] (Black Rose Books, 1989), *The Philosophy Of Social Ecology* (Black Rose Books, 1990, gözden geçirilmiş basım 1994/Toplumsal Ekolojinin Felsefesi - Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler, Çev.: Rahmi G. Öğdül, Kabalcı Yayınevi, 1996) ve *Social Anarchism or Lifestyle Anarchism: An Unbridgeable Chasm* (Ak Press, San Francisco ve Edinburg, 1995/Toplumsal Anarşizm mi Yaşamtarzı Anarşizmi mi: Aşılmaz Uçurum, Çev.: Deniz Ayuş, Kaos Yayınları, 1998).

1930'larda geleneksel bir Marksist olan Bookchin, Peter Kropotkin'in anarşist geleneğinde bir sol-libertere dönüştü. Anarşist düşünce hakkında son dönemlerde yazan tarihçilerden birinin (Peter Marshall, *Demanding The Impossible* [Olanaksızı İsteme] [Londra: Harper Collins, 1992]) vurguladığı gibi anarşist geleneğe başlıca katkısı, sol-libertер bir felsefi ve etik bakış açısından, ademi merkeziyetçi, hiyerarşik olmayan ve popülist gelenekleri ekolojiyle bütünleştirmekti. 1950'lerde ve 1960'lı yılların başlarında büyük ölçüde orijinal olan bu görüşler, o zamandan bu yana, Fritz Schumacher'in ve birçok eko-feministin yazıları sayesinde, zamanımızın genel bilincine girmiştir. Bookchin'in yaklaşımının radikalizmi, doğaya hâkim olma anlayışımızın, esas olarak insanın insana hâkimiyetinden tarihsel olarak ortaya çıkışını, öz gerontokrasilerde, babacıklıklerde ve diğer baskıcı tabakalarda araştırmasında yatmaktadır. Yazıları sınıf ve sömürü ilişkilerinin ötesinde, kökleri uzak geçmişte olan hiyerarşik ve tahakkümcü ilişkilere ulaşmaya çalışmaktadır.

1970'lerden itibaren, tüm dünyada gelişmekte olan Yeşil hareketine önemli bir ses olmuş ve Yeşil politikanın doğası ve geleceği konusunda birçok yazı yazmıştır. Son yıllardaki en önemli uğraşlarından biri, yeni bir politika ya da onun "özgürlükçü belediyecilik" dediği, belediye, mahalle ve kasaba düzeyinde doğrudan demokrasiye dayalı halk meclislerinin yeniden oluşturulmasını temel alan bir politikadır. Yurttaş dar ufukluluğu tehlikesinden kaçınmak için, merkezi ulus-devlet yerine, ademi merkezi bir yurttaşlar konfederasyonu önermiştir. Ayrıca, bugünkü kapitalist mülkiyet ve idare sistemine, sosyalistlerin savunduğu millileştirilmiş ekonomiye ve sendikalistler tarafından savunulan sanayide işçi mülkiyeti ve özyönetimine karşı olarak, yerel inisiyatiflere bağlı bir ekonomi talebini ileri sürdü. Bu düşünceler Kuzey Amerika ve Avrupa'da Yeşil hareketler içinde yoğun bir şekilde tartışılmıştır.

Ayrıntı: 240
İnceleme dizisi: 130

Kentsiz Kentleşme
Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü
Murray Bookchin

İngilizceden çeviren
Burak Özyalçın

Yayına hazırlayan
Sedef Özge

Kitabın özgün adı
Urbanization Without Cities
The Rise and Decline of Citizenship

Black Rose/1992
basımından çevrilmiştir.

© Murray Bookchin

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Düzelti
Sibel Türkmenoğlu

Baskı ve cilt
Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. Tel: (0 212) 212 03 39-40

Birinci basım *1999*

ISBN 975-539-205-X

AYRINTI YAYINLARI
Dizdariye Çeşmesi Sk. No: 23/1 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Murray Bookchin

Kentsiz Kentleşme

Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü

AYRINTI

İ N C E L E M E D İ Z İ S İ

ŞENLİKLİ TOPLUM/*I. Illich* ✍ YEŞİL POLİTİKA/*J. Porritt* ✍ MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ/*B. Brown* ✍ KADINLIK ARZULARI/*R. Coward* ✍ FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZ/*S. M. Turp* ✍ NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL? NİÇİN TİNSELLİK?/*R. Bahro* ✍ ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET/*Der. D. Riches* ✍ ELEŞTİREL AİLE KURAMI/*M. Poster* ✍ İKİBİN'E DOĞRU/*R. Williams* ✍ DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT/*K. Bumin* ✍ YARIN/*R. Heinlein* ✍ DEVLETE KARŞI TOPLUM/*P. Clastres* ✍ RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)/*O. Anweiler* ✍ BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ/*M. Brinton* ✍ EDEBİYAT KURAMI/*T. Eagleton* ✍ İKİ FARKLI SİYASET/*L. Kolker* ✍ ÖZGÜR EĞİTİM/*J. Spring* ✍ EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ/*P. Freire* ✍ SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR/*B. Frankel* ✍ İŞKENCEYİ DURDURUN/*T. Akçam* ✍ ZORUNLU EĞİTİME HAYIR/*C. Baker* ✍ SESSİZ YIĞINLARIN GÖLGESİNDE YA DA TOPLUMSALIN SONU/*J. Baudrillard* ✍ ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM/*P. Feyerabend* ✍ VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU/*P. Clastres* ✍ CEHENNEME ÖYGÜ/*G. Vassal* ✍ GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUMLAR/*G. Debord* ✍ AĞIR ÇEKİM/*L. Segal* ✍ CİNSEL ŞİDDET/*A. Godenzi* ✍ ALTERNATİF TEKNOLOJİ/*D. Dickson* ✍ ATEŞ VE GÜNEŞ/*I. Murdoch* ✍ OTORİTE/*R. Sennett* ✍ TOTALİTARİZM/*S. Tormey* ✍ İSLAM'IN BİLİNÇALTINDA KADIN/*F. Ayt Sebbah* ✍ MEDYA VE DEMOKRASİ/*J. Keane* ✍ ÇOCUK HAKLARI/*Der. B. Franklin* ✍ ÇÖKÜŞTEN SONRA/*Der. R. Blackburn* ✍ DÜNYANIN BATILILAŞMASI/*S. Latouche* ✍ TÜRKİYE'NİN BATILILAŞTIRILMASI/*C. Aktar* ✍ SINIRLARI YIKMAK/*M. Maffesoli* ✍ KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ/*A. Gorz* ✍ AVRUPA'NIN EKZOTİKLİĞİ/*S. Amin* ✍ AHLAK VE MODERNLİK/*R. Poole* ✍ GÜNDELİK HAYAT KILAVUZU/*S. Willis* ✍ SİVİL TOPLUM VE DEVLET/*Der. J. Keane* ✍ TELEVİZYON: ÖLDÜREN EĞLENCE/*N. Postman* ✍ MODERNLİĞİN SONUÇLARI/*A. Giddens* ✍ DAHA AZ DEVLET DAHA ÇOK TOPLUM/*R. Cantzen* ✍ GELECEĞE BAKMAKIM. *Albert - R. Hahnel* ✍ MEDYA, DEVLET VE ULUS/*P. Schlesinger* ✍ MAHREMİYETİN DÖNÜŞÜMÜ/*A. Giddens* ✍ TARİH VE TİN/*J. Kovel* ✍ ÖZGÜRLÜĞÜN EKOLOJİSİ/*M. Bookchin* ✍ DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM/*J. Keane* ✍ ŞU HAİN KALPLERİMİZ/*R. Coward* ✍ AKLA VEDA/*P. Feyerabend* ✍ BEYİN İĞFAL ŞEBEKESİ/*A. Mattelart* ✍ İKTİSADİ AKLIN ELEŞTİRİSİ/ *A. Gorz* ✍ MODERNLİĞİN SIKINTILARI/*C. Taylor* ✍ GÜÇLÜ DEMOKRASİ/*B. Barber* ✍ ÇEKİRGE/*B. Sultz* ✍ KÖTÜLÜĞÜN ŞEFFAFLIĞI/*J. Baudrillard* ✍ ENTELEKTÜEL/*E. Said* ✍ TUHAF HAVA/*A. Ross* ✍ YENİ ZAMANLAR/*S. Hall-M. Jacques* ✍ TAHAKKÜM VE DİRENİŞ SANATLARI/*J.C. Scott* ✍ SAĞLIĞIN GASPI/*I. Illich* ✍ SEVGİNİN BİLGELİĞİ/*A. Finkielkraut* ✍ KİMLİK VE FARKLILIK/*W. Connolly* ✍ ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA/*G. Mulgan* ✍ YENİ BİR SOL ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*H. Wainwright* ✍ DEMOKRASİ VE KAPİTALİZM/*S. Bowles-H. Gintis* ✍ OLUMSALLIK, İRONİ VE DAYANIŞMA/*R. Rorty* ✍ OTOMOBİLİN EKOLOJİSİ/*P. Freund-G. Martin* ✍ ÖPÜŞME, GIDIKLANMA VE SIKILMA ÜZERİNE/*A. Phillips* ✍ İMKÂNSIZIN POLİTİKASI/*J.M. Bezmier* ✍ GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTABI/*R. Vaneigem* ✍ CENNETİN DİBİ/*G. Vassal* ✍ EKOLOJİK BİR TOPLUMA DOĞRU/*M. Bookchin* ✍ İDEOLOJİ/*T. Eagleton* ✍ DÜZEN VE KALKINMA KISKACINDA TÜRKİYE/*A. İnsel* ✍ AMERİKA/*J. Baudrillard* ✍ POSTMODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ/*M. Featherstone* ✍ ERKEK AKLI/*G. Lloyd* ✍ BARBARLIK/*M. Henry* ✍ KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ/*R. Sennett* ✍ POPÜLER KÜLTÜRLER/*D. Rowe* ✍ BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM/*R.Jacoby* ✍ GÜLME/*H. Bergson* ✍ ÖLÜME KARŞI HAYAT/*N. O. Brown* ✍ SİVİL İTAATSİZLİK/*Der.: Y. Coşar* ✍ AHLAK ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*J. Nudler* ✍ TÜKETİM TOPLUMU/*J. Baudrillard* ✍ EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK/*G. Bataille* ✍ ÖLÜMCÜL HASTALIK UMUTSUZLUK/ *S. Kierkegaard* ✍ ORTAK BİR ŞEYLERİ OLMAYANLARIN ORTAKLIĞI/*A. Lingis* ✍ VAKİT ÖLDÜRMEK/*P. Feyerabend* ✍ VATAN AŞKI/*M. Viroli* ✍ KİMLİK MEKÂNLARI/*D. Morley-K. Robins* ✍ DOSTLUK ÜZERİNE/*S. Lynch* ✍ KİŞİSEL İLİŞKİLER/*R. LaFollette* ✍ KADINLAR NEDEN YAZDIKLARI HER MEKTUBU GÖNDERMİYORLAR?/*D. Lessing* ✍ DOKUNMA/*G. Jappoviz* ✍ İTİRAF EDİLEMEYEN CEMAAT/*M. Blanchot* ✍ FLÖRT ÜZERİNE/*A. Phillips* ✍ FELSEFEYİ YAŞAMAK/*R. Billington* ✍ POLİTİK KAMERA/*M. Ryan-D. Kellner* ✍ CUMHURİYETÇİLİK/*P. Pettit* ✍ POSTMODERN TEORİ/*S. Best-D. Kellner* ✍ MARKSİZM VE AHLAK/*S. Lukes* ✍ VAHŞETİ KAVRAMAK/*J.P. Reemtsma* ✍ SOSYOLOJİK DÜŞÜNMEK/*Z. Bauman* ✍ POSTMODERN ETİK/*Z.Bauman* ✍ TOPLUMSAL CİNSİYET VE İKTİDAR/*R.W. Connell* ✍ ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK/*W. Kymlicka* ✍ KARŞIDEVRİM VE İSYAN/*H. Marcuse* ✍ KUSURSUZ CİNAYET/*J. Baudrillard* ✍ TOPLUMUN McDONALDLAŞTIRILMASI/*G. Ritzer* ✍ KUSURSUZ NİHİLİST/ *K.A. Pearson* ✍ HOŞGÖRÜ ÜZERİNE/*M. Walzer* ✍ 21. YÜZYIL ANARŞİZMİ/*Der.: J. Purkis & J. Bowen* ✍ MARDİN'DE ÖZGÜRLÜK ETİĞİ/*G. G. Brenkert* ✍ MEDYA VE GAZETECİLİKTE ETİK SORUNLAR/*Der.: A. Belsey & R. Chadwick* ✍ HAYATIN DEĞERİ/*J. Harris* ✍ POSTMODERNİZMİN YANILSAMALARI/*T. Eagleton* ✍ DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEK ÜZERİNE/*M. Löwy* ✍ ÖKÜZÜN A'SI/*B. Sanders* ✍ TAHAYYÜL GÜCÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK/*Der.: G. Robinson & J. Rundell* ✍ TUTKULU SOSYOLOJİ/*A. Gouldner & A. Vidich* ✍ EDEPSİZLİK, ANARŞİ VE GERÇEKLİK/*G. Sennett* ✍ KENTSİZ KENTLEŞME/*M. Bookchin* ✍ YÖNTEME KARŞI/*P. Feyerabend*

H A Z I R L A N A N K İ T A P L A R

HAKİKAT OYUNLARI/*J. Forrester* ✍ MEKÂNLARI TÜKETMEK/*J. Urry* ✍ GÖZÜN VİCDANI/*R. Sennett* ✍ KÜLTÜR EMPERYALİZMİ/*J. Tomlinson* ✍ KÜRESELLEŞME/*Z. Bauman* ✍ MARKSİZM VE DİL FELSEFESİ/*V. N. Voloşinov* ✍ GENEL ETİK/*A. Heller* ✍ ARZU ÇAĞI/*J. Kovel*

Jane Colemanın *ve* Dan Chodorkoff *için–*
ve beni büyütüp çoktan yok olmuş bir dünyayı
gösteren büyükannem Zeitel Kaluskaya*'nın*
(1860-1930) anısına.

İçindekiler

— Önsöz 9
— Giriş 14

I. Kent karşıtı kentleşme 29
II. Kabileden kente 45
III. Politika oluşturulması 63
IV. Yurttaşlık ideali 92
V. Yurttaş özgürlüğü modelleri 128
VI. Politikadan devlet yönetimine 170
VII. Kentleşmenin toplumsal ekolojisi 228
VIII. Yeni yerel yönetim programı 286

— EK: Konfederalizmin anlamı 361

— Dizin 379

Önsöz

En iyimser tanımla kent, bir eko-topluluktur. Bu karşı konulmaz gerçeği görmezden gelmek, modern çağın en ciddi fenomenlerinden birinin yol açtığı yıkımı görmezden gelmek demektir; söz konusu fenomen, gezegenimizin birçok doğal özelliğinin yanı sıra kentleri de silip süpüren muazzam kentleşmedir. Kentleşme yalnızca tarihsel boyutu olan bir toplumsal ve kültürel olgu değil, aynı zamanda çok geniş kapsamlı bir ekolojik olgudur. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da yaşayan insanların ezici çoğunluğunun kendilerini kent sakini olarak kabul ettiği bir zamanda, yalnızca ekolojik nedenler yüzünden bile olsa, modern kentleşmenin incelenmesi gereklidir. Şimdiye dek birçok yazarın ayrıntılı biçimde yapmış olduğu gibi, kentleşmenin yalnızca doğal çevre üzerindeki

etkilerini incelemekle yetinemeyiz. Kentleşmenin topluma ve doğal dünyaya karşı duyarlılığımızda meydana getirdiği değişiklikleri incelemek, bugünlerde daha büyük anlam kazanmıştır. Bugün, ekolojik düşüncenin modern insanlık durumunu kucaklayabilmesi için, kente ilişkin toplumsal bir ekolojiye ihtiyaç vardır.

Bu kitap, böyle bir toplumsal ekolojinin temellerini atma çabasında olup bütün "ekosistemleri" (ya da benim kullanmayı tercih ettiğim terimle, eko-toplulukları) ayırt eden katılımcı koşulları içeren bir kent kavramı oluşturmaya çalışmaktadır. Tarih içinde çeşitli biçimler almış olan kent ile ekolojinin katılımcı duyarlılığı arasında bir bağlantı kurmaktadır. Burada amaçlanan, çeşitlilik, ortakyaşam ve bağlantı bütünlüğünü teşvik ettiği sürece kentin, tarihin çeşitli dönemlerinde toplumsal bir eko-topluluk olduğunu göstermektir. Nasıl her ciddi doğa ekolojisti bir organizmanın yaşam döngüsünü daha iyi anlayabilmek için onun biyolojik gelişimini incelemek zorundaysa, ben de katılımcı duyarlılığı kente uygularken okuyucuyu kentin evrimiyle ilgili bir yolculuğa çıkarmaya kendimi zorunlu hissettim. Kenti bir eko-topluluk olarak düşünmek, onun gelişimini, zaman içinde aldığı şekilleri, sadece bir pazar ya da üretim merkezi olmanın ötesinde nasıl bir işleyiş gösterdiğini anlamaya çalışmaktır; son tahlilde de kent adı verilen bu eko-topluluğun üyelerinin bir çeşit "ikinci doğa" (bizim genellikle doğal çevre olarak adlandırdığımız "birinci doğa"yla uyum içinde varlık göstermiş olan insan yapısı bir "doğa") üretmek için birbirleriyle nasıl bir etkileşimde bulunmuş olduklarının kavranması gerekir. Bundan dolayı kent sakinleri benim için en az kentin kendisi kadar önem taşır. Çünkü kent sonuçta en gelişmiş durumuyla etik bir insan birliğidir; etik ve toplumsal nitelikteki bir eko-topluluktur. Yoksa kent, yalnızca isimsiz sakinlerine mal ve hizmet sağlamak için tasarlanmış yoğun bir yapılar bütünü değildir.

Benim yapmak istediğim kente hak ettiği yeri vermektir; onu çevre için bir tehdit olarak değil, çoğu kez doğayla denge içinde yaşamış, insanın doğal ve toplumsal mekân duyusuna ilişkin bilincini keskinleştiren kurumlar yaratmış, görülmemiş derecede insani, etik ve ekolojik bir topluluk olarak gözler önüne sermektir. Tarım dünyasına tekrar tekrar yaptığım göndermeler rahatlıkla do-

ğal dünyaya yapılmış göndermeler olarak da kabul edilebilir. Büyük önem verdiğim yurttaşlık katılımı, biyolojik ortakyaşamın toplumsal karşılığı olarak alınabilir; aynı şekilde yurttaşlık,* doğal bir eko-topluluğun oluşturulmasında canlılar arası rol dağılımının toplumsal karşılığı, yurttaşlık tarihi de tabiat bilgisinin toplumsal karşılığıdır. Benim amacım, kenti ve yurttaşı toplumsal ekoloji dilinde yeniden tanımlamaktır. Bunu yaparken de bugünün çevresel ve toplumsal yönelimli insanlarının, kentin ve yurttaşlığın geçmişte nasıl *olduğunu* öğrenmelerinin, bunların ekolojik bir toplumda nasıl *olması gerektiğini* anlamalarını sağlayacağını ümit ediyorum.

Kentlerin günümüzde içinde bulunduğu bunalımın, kentin ortaya çıkışından değil, kenti ve kırsal kesimi ölümcül bir tehditle karşı karşıya bırakan görece yeni, kanser gibi bir fenomenden kaynaklandığını vurgulamak istiyorum: Bu fenomen, kentleşmedir. Yalnızca coğrafi bir genişleme olmayıp, aynı zamanda kent yaşamının yıkıcı bir şekilde insani niteliğini yitirmesi, topluluk yaşamının yok edilmesi ve tarımsal yaşamın doğal halinden uzaklaştırılması anlamına da gelen bu tehdidin doğası, elinizdeki kitabın ana temasını oluşturmaktadır. Kentleşmenin yarattığı büyük sorunların daha ayrıntılı biçimde tanımlanıp açıklanmasını ilerideki sayfalara bırakıyorum. Batı'da kentlilik üzerine yazılmış metinlere genellikle hâkim olan geleneksel bir düşüncenin, yani kent ile kırsal alanın ya da toplum ile doğanın mutlaka bir çatışma içinde olduğu düşüncesinin karşıtını savunuyorum ben. Kent yaşamı, kabile ve aile gibi daha doğal insan gruplaşmalarından toplumsal olarak pek çok bakımdan ayrılsa da kent, çoğu kez, bir toprak parçasının ekolojisine zarardan çok yarar sağlamıştır. Bir zamanlar kent yaşamına ve yurttaşlığa damgasını vurmuş olan katılımcı yurttaşlık kurumlarına duyarlılığı tekrar uyandırmak, kentleşmenin kentleri ve kırsal kesimi maruz bıraktığı muazzam yıkıma karşı yurttaşlık yaşamı ve yurttaşlık duyarlılığı ideallerini kurtarmak anlamına gelir.

* Bookchin'in bu kitabında sık olarak kullandığı "*city*" (kent), "*citizen*" (yurttaş), "*citizenship*" (yurttaşlık) ve "*civilization*" (uygarlık) sözcükleri, Latincede yurttaşların oluşturduğu birlik anlamına gelen "*civitas*" sözcüğünden türemiştir. Bu sözcükler Türkçeye çevrildiklerinde aynı kökenden geldikleri belli olmamaktadır. (ç.n.)

Bu kitapta, ekolojik bir politikanın nasıl geliştirilebileceği konusunda çeşitli düşüncelere yer verilmektedir. Bu yolla, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki Yeşil grupların yıllardır yaptıkları gibi, politika sözcüğü ekolojik çizgide tekrar tanımlanır. Son olarak da konfedere ve kurumsal bir politika çağrısında bulunulur. Amaç, münferit konulara ve parlamento oylamalarına dayalı geleneksel seçim siyasetinin değil, ulus-devletin giderek daha da merkezileşmesine karşı çıkacak demokratik ve kitlesel kurumların genişletilmesidir.

Bir toplumsal ekolojist ve çevreci bir aktivist olarak, kentin yalnızca lojistik ve yapısal boyutuyla değil, aynı zamanda ekolojik girişim boyutuyla da incelenmesi gerektiğine inanıyorum; beni elinizde tuttuğunuz kitabı yazmaya iten en önemli neden budur. Eğer kasabaları ve metropoliten alanları da ekleyecek olursak, incelemenin alanını daha genel olarak yerleşimler oluşturacaktır. Kitabın en uzun bölümü, bu nedenle düzenli bir programa ayrılmıştır; bu program, kent ile etkin yurttaşlara tekrar ekolojik bir yön kazandırma amacını gütmekle kalmaz, içerdiği politik yaklaşımda katılımcı yurttaşlık gibi yüksek bir ideale de yer verir. Sözü geçen ideale göre ekolojik değerler, toplum için olduğu kadar doğa için de bir ortakyaşam fenomenidir ve katılıma dayanır.

Ne olursa olsun, kent kalıcıdır. Gerçekten de, insanlık tarihinin çok önemli bir bölümünü oluşturmuş, yaklaşık yedi bin yıldır insan zekâsının oluşumunda bir etmen olmuştur. Bunu görmezlikten gelmeye gücümüz yeter mi? Onu olduğu gibi kabul edip kırsal kesimi de tehdit eden yayılmacı bir kentleşme sonucu yok oluşla yüz yüze kalmış bir varlık olarak mı ele almalıyız? Yoksa kente yeni bir anlam, yeni bir politika, yeni bir yön duygusu kazandırıp aslında geçmişte çoğuna büyük ölçüde ulaşılmış olan yeni yurttaşlık idealleri yaratabilir miyiz? Kenti ve yurttaşlığı görmezlikten gelmekle, kentleşmenin yarattığı isimsizlik ve güçsüzlüğün tehdit ettiği büyük insanlık kitlesinden yalıtılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Bu, toplumsal ve çevresel yönelimli insanların kendi bildikleri şekilde yüzleşip cevap verecekleri bir konudur. Benim buradaki amacım, kentleşme ve yurttaşlık sorununu elimden geldiğince açık bir şekilde ortaya koymak ve toplumsal bir ekolojist olarak kendi ilgi

alanlarıma dayalı birkaç mütevazı çözüm önermektir.

Murray Bookchin
Burlington, Vermont

Emekli Müdür
Toplumsal Ekoloji Enstitüsü
Marshfield, Vermont

Emekli Profesör
Çevre Çalışmaları Fakültesi
Ramapo College, New Jersey

Giriş

Kent iki bin yıldan beri çeşitli düşmanlıklara hedef olmuştur; bu durum bugün de sürmektedir. Birçok kişi tarafından ahlaksızlığın iltihaplı kaynağı sayılarak görünüşte el değmemiş bir doğal yapıyı tehdit eden korkunç bir felaket olarak görülmüştür. Kentin, insanın saldırgan ve mütehakkim karakterinin günahkâr bir cisimlenmesi olduğu söylenir; bize şefkatle kucak açmış Tabiat Ana'nın ve bu "ananın" evlatlarının, yani soylu yerli halklarıyla hayvanlarının "ırzına geçen" insanın "erkek" doğasını yansıttığı bile iddia edilir. Ben, metafor düzeyinde kaldığı gibi bir yandan da son derece belirsiz olan bu tür kent karşıtı duygusallıkları bir kenara bırakacağım. Modern, her yana genişleyen ve şekilsiz kentsel yığışımları, amaçsızlığın, korkunun, bencilliğin kaynağı ve çevre so-

runlarının yatağı olarak gören kent karşıtı duygusallığı incelemek daha yerinde olacaktır. Çoğunlukla üzerinde fazla düşünmeden doğrudan kent ile özdeşleştirdiğimiz bu istilacı fenomeni ben kentleşme olarak adlandırıyorum –kentleşme yalnızca bir bölgenin doğal bütünlüğünü değil, insan ruhunu da zehirleyebilir.

Peki, o zaman kent nedir? Modern zamanın bina yığınları içinde kapana kısılmış insanlar gerçekten kent halkını mı oluşturur?

Kentsiz Kentleşme'de bu sorular düşünmeye sevk edici ve umut verici bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Ben, kenti kötüleyenler korosuna katılmak bir yana, insan yaratıcılığının olağanüstü ürünleri olan kentlerin –ve kasabaların– muazzam değerini incelemek istiyorum. Yukarıda belirtilen bu soruları yanıtlarken, kentlerin kökenlerini, insanlığı son derece benzersiz ve yaratıcı bir tür haline getirmedeki rollerini ve yeni bir siyasi ve toplumsal yönetime sahne olma yolundaki vaatlerini tarihsel bir bakış açısıyla incelemeye çalıştım. Kentin nasıl geliştiğini, zaman içinde ne gibi şekiller aldığını, yalnızca bir pazar yeri ya da üretim merkezi olmanın ötesinde hangi işlevleri üstlendiğini incelemeye çalıştım; ayrıca kentte yaşayan yurttaşların, Romalı büyük düşünür Cicero'nun tabiriyle bir çeşit "ikinci doğa" ortaya çıkarmak için birbirleriyle nasıl bir etkileşimde bulunmuş olduklarını araştırdım; burada kastedilen, bizim genellikle doğal çevre olarak adlandırdığımız "birinci doğa"yla uyum içinde varlık göstermiş olan insan yapısı bir "doğa"dır. Kent sakinlerinin benim için en az kentin kendisi kadar önem taşımalarının nedeni budur. Çünkü kent sonuçta en gelişmiş durumuyla etik bir insan birliği, ahlaki ve aynı zamanda sosyo-ekonomik bir topluluk haline gelmiştir. Yoksa, yalnızca isimsiz sakinlerine mal ve hizmet sağlamak için tasarlanmış yoğun bir yapılar bütünü değildir.

Benim yapmak istediğim, kente hak ettiği yeri vermek, onu yozlaştırıcı bir fenomen olarak değil, sakinlerinin çoğu kez doğayla uyum içinde yaşadığı, insanın öz bilincini keskinleştiren kurumlar yarattığı, akılcılığı koruduğu, seküler bir kültür yarattığı, bireyselliği geliştirdiği ve kurumsal özgürlük şekilleri yarattığı, benzeri görülmemiş derecede insani, etik ve ekolojik bir yerleşim olarak ele almaktır. Tarım dünyasına tekrar tekrar yaptığım göndermeler rahatlıkla doğal dünyaya yapılmış göndermeler olarak

da kabul edilebilir. Çok önem verdiğim yurttaşlık katılımı, biyolojik ortakyaşamın toplumsal karşılığı olarak alınabilir; aynı şekilde yurttaşlık, doğal bir eko-topluluğu oluşturan canlıların arasındaki rol dağılımının toplumsal karşılığı, yurttaşlık tarihi de tabiat bilgisinin toplumsal karşılığıdır. Bununla birlikte, karşılık sözcüğünü kullanırken, kitlesel katılımın, yurttaşlığın ve yurttaşlık tarihinin doğadaki ortak yaşam biçimlerine, eko-topluluklara ve biyolojik evrime indirgenebileceğini söylemek istemiyorum. Bunlar aslında birbirlerinden pek çok yönden farklı kavramlardır. Öte yandan, *Toplumsal Ekoloji Felsefesi** adlı kitabımdaki birinci ve ikinci doğa üzerine yapılan geniş tartışmada bu felsefi sorun üzerinde durmuştum. Tek söylemek istediğim, bu kitaptaki amacımın kent ve yurttaşı toplumsal ekoloji dilinde yeniden tanımlamak olduğudur. Günümüzün düşünen insanının, özgür, akılcı ve ekolojik bir toplumda kent ve yurttaşlığın nasıl *olabileceğini* daha iyi anlamak için, bunların geçmişte nasıl *olduklarını* anlamaya çalışacağını ummaktayım.

Kenti neyin oluşturduğu sorusuna genel olarak verilen cevaplar çoğu kez mekân ve demografi ölçütlerine dayanır; kente, birbirine sıkı biçimde bağlı, büyük nüfuslu bir insan topluluğunun işgal ettiği bir alan gözüyle bakılır. Büyük ölçüde nicel terimlerle ifade edilen bu tanım, uzun süredir kullanılmaktadır. Aslında bu, bazı kentlerin diğer kentler karşısında ve kentlerin genel olarak kasabalar ile köyler karşısında sahip olduğu itibar için kullanılan popüler ölçüttür. Geleneksel kabule göre bir kent ne kadar büyükse, daha küçük yerleşimlerden kültürel ve ekonomik olarak o kadar *üstündür*. Bundan yıllar önce ABD'deki nüfus sayımlarında beş bin ya da daha fazla kişinin yaşadığı yerleşimlerin kentsel, daha az nüfusa sahip olanların ise kırsal kabul edildiğini belirtmekte yarar vardır. Kenti neyin oluşturduğuna dair daha yeni ölçütte ise yalnızca nicel bir değişme söz konusudur. *Kent* sözcüğü aslında, kökleri geçmişin derinliklerine uzanan toplumsal bir hüsnü tabir halini almıştır. Günümüzde çok sayıda istatistikçi ve şehircilik uzmanı, geçerli kategori olarak, milyonlarca insanı barındıran, ge-

* *The Philosophy of Social Ecology* (Montreal: Black Rose Books, 1990)

nişlemeye açık, yoğun nüfuslu bölge anlamına gelen anakent (*standard metropolitan statistical area*)* teriminin kullanılmasını tercih etmektedir. Gerçek olan, sınırlarını, özgünlüklerini ve benzersizliklerini yitirecek ölçüde büyümüş alanların, kentlerin yerini aldığıdır. Bugün çok sayıdaki kentsel yığışımın nüfusu yüz yıl önceki birçok ülkenin nüfusundan fazladır; bunlar, birçok açıdan küçük ulus-devletlerden hiçbir farklılık göstermez.

Kent için yaptığım tanım tek bir önermeye indirgenemez. Nasıl akılcılığın, bilimin ve teknolojinin kendi tarihleriyle tanımlandığını kabul ediyorsam, kenti de *kentin tarihi* olarak ele alıyorum. Benim görüşüme göre kent tanımı bazı önemli toplumsal potansiyellerin, bunların gelişim evrelerinin, geleneklerin, kültürün ve yerleşik bir insan topluluğuna ait özelliklerin biriktirici gelişimini ya da diyalektiğini içerir. En azından kent olmayı (*citification*–tarih boyunca kente verilen süreçsel isim), Henri Lefebvre'nin deyişiyle yalnızca bir "mekân sistemi" olarak görüyorum. Geometrik bir terim olan *mekân* burada toplumsal, ekonomik ve kültürel ilişkilerden doğmuş yarı-mistik bir kategori haline gelir. Bu ilişkilerin, bugün belli postmodernistlerin ve neo-Marksistlerin eserlerine girmiş olan anlaşılması güç "şifre çözme" çabalarına gerek kalmadan doğrudan araştırılması gerektiğini düşünüyorum. Kentler ile kentlerin atalarını oluşturan köy, tapınak ve kasabaların nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ya da özgür ve bağımsız bir toplumda potansiyellerini gerçekleştirebilmek için nasıl olmaları gerektiği konusunda, ne önerme düzeyinde kalmış basit tanımlardan bir şey öğrenebiliriz, ne de mistisizme kaçan postmodernist cambazlıklardan.

Kentin insanlığın temel biyolojik mirasının *yaratıcı bir şekilde* ihlâli ya da daha doğru bir deyişle, bu mirasın yeni bir *toplumsal* evrim şekline "başkalaşımı" olarak kabul edilmesi, kenti tanımlamadaki ilk adım olmalıdır. Kent, başlangıçta, insan ilişkilerinin biyolojik olgulara dayanan aile benzeri gruplaşmalardan komşuluk gibi belirgin toplumsal olgulara dönüşmesine, seküler kurumlaşmaların artan miktarlarda ortaya çıkmasına ve yenilikçi

* Merkezi bir kent ile bu kente ekonomik yönden bağlı olan kentleşmiş ve kırsal nitelikteki komşu bölgelerden oluşan bütün. (ç.n.)

kültürel ilişkilerin hızla gelişmesine sahne oldu; önceleri yaşa ve cinsiyete dayalı grupların ya da etnik grupların ayrıcalığı olan ekonomik ilişkiler kentlerde evrenselleşti. Kısaca kent, biyolojik yakınlığın toplumsal bir yakınlığa dönüştüğü (dönüşmesiyle ortaya çıkmış) tarihi bir sahneydi. Kent, etnik bir grubu seküler yurttaşlara, dar görüşlü bir kabileyi evrensel bir yurttaşlar kitlesine (*civitatis*) dönüştüren tek ve en önemli etmendi. Bir "yabancının" ya da "grubun dışında olan bir kimsenin" bu topluluğa üye olabilmesi için, ortak bir atayla gerçek ya da efsanevi bir kan bağının olması zorunlu değildi. Politik ilişkiler akrabalık ilişkilerinin yerine geçmekle kalmadı; kendini biyo-toplumsal açıdan "halk" olarak ilan edip "grup dışı kişileri" genel olarak inorganik, kökü dışarıda ve hatta tehlikeli bir "öteki" nitelendirmesiyle dışlayan klan ya da kabilenin dışa kapalılığının yerini, paylaşıma dayalı bir *insanlık* kavramı aldı.

Buna göre, tarih içinde "insanlık" gibi evrenselci kavramların ortaya çıkışına sahne olan kentin, politik özyönetim ile yurttaşlık kavramlarının yeniden ortaya çıkışına, toplumsal ilişkilerin genişlemesine ve yeni yurttaşlık kültürünün yükselmesine sahne olma potansiyeline sahip bir yer olduğunu söyleyebiliriz. Kan bağına dayalı klandan, kabileden ve köyden *polis*'e* yani politik kente geçişteki adımlar ile, tanımlı toplumsal sorumluluklarıyla doğan kan kardeşlerinden kendi yurttaşlık sorumlulukları hakkında koşullar elverdiğince özgürce karar verip, yakınlarını akılcı ve seküler çıkarları doğrultusunda belirleyen yurttaşlara geçişteki adımlar, kentin anlamlı bir tanımını oluşturur. Kentler yükselir ve çökerler, bu hep böyledir. Bir süre talihleri yaver gidebilir ya da savaşlar sonucu bütünüyle yok olabilirler. Ancak kent, toplumsal gelişmenin tarihine bir kez kök salmasıyla birlikte, bugün de var olan kavramsal bir gerçeklik kazanmıştır ve tek tek kentler yok olsa da, değişmeden kalsa da, kent gerçekliği hâlâ çok sayıda başkalaşım geçirebilecek durumdadır. Kent, insani özellikleri ve özgürlük kavramını genişletmekle kalmayıp kan bağı, cinsiyet ayrımcılığı, yaşa dayalı statü ve etnik ayrımcılık gibi dar görüşlü bağları ortadan kaldıran eşitlik idealini yaymaya çalışmış, bu yolla da tarihsel ve çoğu kez son derece ahlaki bir gelenek haline gelmiştir.

* Antik Yunancada kent. (ç.n.)

Bu yüzden kentin tarihinden bahsederken, belli bir kentin yükselişi, gelişmesi ve çöküşü üzerinde yoğunlaşmaya gerek yoktur. Bu tarih birikimci niteliktedir. Örneğin, Atina, Kudüs ve Roma'da ortaya çıkmış olan yurttaşlık geleneği ile ideolojik gelenekler, bu kentlerin yurttaşlık esasına dayalı yerleşim birimleri olarak çöküşünden sonra da uzun zaman yaşamış, ortaçağın son zamanlarında ortaya çıkan kentlerde bir bütün haline gelmiştir. Daha sonraları Rönesans döneminin, Barok çağın ve Aydınlanma döneminin kentleri, antik ve ortaçağ kentlerinin yeniden düzenlenmiş bir şekli olarak ortaya çıkmış, bu kentlerin mimarisi, edebiyatı, sanatı, dinleri ve felsefeleri benimsenerek yeni çağın gereklerine uygun hale getirilmiştir.

Elinizdeki kitabın büyük bölümünde, mevcut kentler esas alınarak süreçsel kent tanımları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bir kentin ya da kent devletinin yurttaşların *etik* bir birliği olduğunu söyleyen Antik Yunan düşüncesine inandığım için, kentin yalnızca belli bir zamanda ne olduğunu değil, genelde ne *olması gerektiğinin* üzerinde duran bu müdahaleci görüşe kendimi adamış bulunuyorum. *Olması gerek* sözcüğü etik biliminin alanına girse bile arada bir fark vardır. Bu sözcük bence resmi ya da keyfi olarak konmuş dini bir koşul değil, akıl yürütme sonucu söylenmiş bir sözcüktür; insanlığın –kesintili de olsa– olgun, özbilinçli, özgür ve ekolojik topluluklar yaratma yolundaki potansiyelinden türemiş olan akılcı bir sürecin ürünüdür. Ben birinci ya da "biyolojik" doğanın en iyi yanlarının ikinci ya da "toplumsal" doğanın en iyi yanlarıyla bütünleşmesini, "üçüncü" ya da *özgür* doğa diyebileceğimiz yeni bir doğanın ortaya çıkması olarak ele alıyorum. Bu doğa, doğal çevreyle yaratıcı bir etkileşim oluşturan etik ve insani bir topluluktur. Konuya süreçsel bir bakış açısıyla yaklaştığım için, "doğa" adını verdiğimiz bölünmezi, birbiriyle tam bir karşıtlık içinde bulunan biyolojik dünya ve toplumsal dünya olarak ikiye bölmeyi reddediyorum. Bunların her ikisi de gerçek anlamda *doğaldır*; doğallıklarının evrimsel şekilde ortaya çıkışı, insan adı verilen olağanüstü primat tarafından gerçekleştirilmiştir. İnsan, dünya gezegeninin ekolojik bütünlüğünü koruma yükümlülüğüne bilinçli o-

larak ulaşmıştır; kendi akılcı, iletişimsel, son derece toplumsal, yaratıcı ve estetik yeteneklerini, insanlar için olduğu kadar insan dışı dünyanın da hizmetinde kullanmıştır.

Yıllar önce kullandığım deyişle bu tamamlayıcılık etiği, milyonlarca yıllık doğal evrimin zirvesini oluşturmakla kalmaz, ekolojik toplumların yaşadığı kentlerdeki insan davranışlarına kılavuzluk ederek aklın ulaşabileceği en yüksek noktayı da oluşturur; akılcı hedeflerin yalnızca yeni, ekolojik yönelimli şehir ağları için değil, yurttaş adı verilen bütünüyle akılcı varlıklar için de belirlenmesini mümkün kılan koşullar bu yolla yaratılabilir. Antik Yunanlıların son derece zeki bir biçimde kavradıkları gibi, yurttaşlık da bir süreçtir; bu süreç insanları kendi topluluklarını yöneten aktif katılımcılara dönüştüren toplumsal oluşumu ve özoluşumunu içerir. Bu kitapta da vurgulandığı gibi, bugünün yurttaşları, Antik Yunan uygarlığında ortaya çıkmış olan yüksek ve son derece insani nitelikteki yurttaşlık standardının çok uzağındadır. Yurttaş sözcüğüne tekrar bu anlamın kazandırılıp, kişisel ve toplumsal eğitimin (Antik Yunancada *paideia*) bu tür yurttaşlar ortaya çıkarması gereklidir.

Bizi bu büyük ve etik yurttaşlık görevine yönelten aklımızdır; insani ölçülerdeki kent ağlarının, yeni bir yurttaşlığın, doğrudan demokrasiye olanak tanıyan politik kurumların ve son derece geniş bir özgürlük idealinin oluşturulmasıdır bu görev. Bu kitapta incelediğim kentler sözü edilen görevi farklı derecelerde yerine getirmiştir. Az sayıda kent, özgür yurttaşlık ideali konusunda sıradışı bir bilinçlenme göstermiştir; içgüdüsel ve saf nitelikteki bir yurttaşlık idealine sahip bu kent kültürleri, yıkıcı güçlerin karşısında varlıklarını koruyamamıştır; bu bilinçlenme –çoğunlukla devrimler sırasında– ne yapılması gerektiğini söyleyen düşünürlerin görüşlerinde de ortaya çıkmıştır; ancak ne yazık ki bu düşünceler gerçeğe dönüştürülmemiştir.

Bu kitapta kullandığım *ağ* sözcüğü ile, aslında geçmişte kısa ömürlü olsalar bile yeterince yaygın olan kentler arası özel etkileşimleri, geçici anlaşmaları, sözleşmeleri ya da geçici ortaklıkları kastetmiyorum. Bu sözcükle anlatmak istediğim, çok u-

zun zamandır teorik bir ideal olan çarpıcı bir yerel yönetim olgusu, yani *konfederasyon*dur. Konfedere kent ve kasaba birliğinin, özgür ve ekolojik yönelimli bir toplum oluşumunun ayrılmaz bir parçası olduğunu ne kadar vurgulasam azdır. Yerelcilik (lokalizm), dar anlamıyla ele alındığında, özyeterlilik amacını güden hemen hemen otarşik bir yeri belirtir; bu yönüyle günümüzdeki ekoloji hareketi içinde çok sayıda taraftar bulmuştur; ancak yerelcilik kolayca ırkçılık, kültürel tutuculuk ve katı gelenekçiliği doğuran belirgin bir dar görüşlülüğe neden olabilir. Yalnızca yerelcilik bağlamında ele alındıklarında, yerel yönetimlerin de en az otoriter ulus-devletler kadar gerici olduğu söylenebilir.

Bu kitabın ekinde de belirttiğim gibi, konfederalizm kesinlikle yerelci değil, *bütünleştiricidir*; konfederasyon üyesi yerel yönetimlerin toplumsal yükümlülüklerine dayanır. Bu yükümlülükler arasında karşılıklı hak iddialarının sistematik olarak hükme bağlanması, ortak çalışmaların düzenlenmesi ve belediye politikasının çoğunluğun hakları çiğnenmeden yürütülmesi yer alır. Konsensüse dayalı anlaşma, mümkün olduğu durumlarda en tercih edilen karar verme prosedürü olmalıdır; ancak bu, azınlığın çoğunluğu zalimce yönetmesi tehlikesinin olduğu durumlarda, çoğunluğa dayalı karar alma sisteminin benimsenmemesi gerektiği anlamına gelmez. Eğer bir konfederasyon başarılı olmak istiyorsa yalnızca çoğunlukçu karar alma şekillerine uyması yetmez; konfederasyon meclisinin otoritesinin de kısıtlanması gerekir; karar verme sürecinin tabanını yerel yönetimlerdeki halk meclisleri oluşturur; konfederasyon meclisinin işlevi, halk meclislerinde belirlenen siyasetin koordinasyonuyla sınırlı olmalıdır.

İdare ve *siyaset oluşturulması* arasında kesin bir çizgi çekilmelidir; birincisi konfedere meclislerin, ikincisi ise belediye meclislerinin görev alanına girer. Özyönetime sahip olan konfedere yerleşimlerden oluşan sistemde, geleneksel türdeki hiyerarşik otorite piramidi kelimenin tam anlamıyla ters çevrilir; yani otoritenin "zirvesine" yerleşim meclisleri oturtulur. Bu meclisler, hem kendi içlerinde hem de konfederasyon içindeki meclislerde çoğunluk kuralına uyar. Yalnızca idari işleve ve hakemlik görevine sahip olan konfederasyon meclisi "tabanı" oluşturur; bunların konfederasyon içindeki küçük seçim bölgelerinden aday olmuş üyeleri

sürekli olarak kamunun gözetimi altındadır; görevden alınmaları her zaman mümkündür.

Bu düş ürünü bir tasarı mıdır? Tarih tam tersinin doğru olduğunu göstermiştir. Geçmişteki konfederasyonlar, her biri bir kitabın araştırma konusu olacak özel nedenlerden dolayı yıkılmış olmakla birlikte, çoğu kez önce imparatorluklar, sonraları da ulus-devletler tarafından parçalanarak ya da dar bir alana hapsedilerek yok edilmiştir. Aslında konfederasyonların uzun ve etkileyici bir tarihi vardır. Bunlar devlet gücüne direnmek –ve bir zaman bunu kısıtlamak– için politik bir silah olarak kullanılmıştır. Konfedere Ren kentlerinin ortaçağın sonlarında Kutsal Roma İmparatorluğu'na karşı, konfedere İspanyol kentlerinin de Reform çağında V. Karl'a karşı yaptıkları savaşlar, imparatorluk ya da ulus gücünü kaldırmak ya da zayıflatmak için kısmen başarılı çabalar olarak görülebilir. İspanya'daki konfedere hareketler 1930'lara kadar toplumsal yaşamda son derece etkili olmuştur.

Konfederalizm ve ulus-devlet arasındaki yarışma bugün birçok yönden tekrar ortaya çıkmaktadır, ancak ulus-devletin sezgisel karşıtları yeterli bilinçliliğe ulaşamamıştır. Bu eksikliğin ana nedeni "sol" olarak adlandırılan hareketlerin körelmiş bilincidir. Gerçekten de eğer bu yüzyılın son on yılında yerel yönetimlerden oluşan bir konfederasyon düşüncesine yönelik güçlü, özbilinçli ve iyi örgütlenmiş bir hareket ortaya çıkmazsa, radikal teori ve eylem, Marksist ve bireysel "anarşist" eğilimlerin bir süredir karşı karşıya kaldığı gibi, utanç verici bir şekilde unutulacaktır. Eğer günümüzün dogmatik ya da alt-kültürel radikal hareketleri, bir halk hareketi olmak için bu son –ve benim görüşümce *tek*– olasılığı reddederlerse, yani akademik ya da kişici alt-kültürlerden, hâlâ kararlı fakat kafası karışık milyonlarca insandan oluşan halk kitlelerine geçişi başaramazlarsa, bu hareketlere bir gün dudak bükülecektir. Yerel idarelere, konfederasyonlara ve yeni bir politikaya yönelik olan düzensiz ancak kitlesel eğilimler, gerici güçler tarafından yönlendirilip ırkçı, dar görüşlü ve sonuçta otoriter amaçlar uğruna kullanılabilir.

Kentsiz Kentleşme yeni bir politikaya ilişkin teorik çerçevenin oluşturulması için bir çağrıda bulunur (politika sözcüğü burada, ulus-devletler tarafından kullanılan parlamentoya ilişkin anlamıyla değil, Antik Yunancadaki anlamıyla kullanılmıştır); bu belki de bu dönemde yapılabilecek en son çağrıdır. Konfederasyona dayalı yerel yönetimleri savunanlara bilinçli bir şekilde *harekete geçmeleri* çağrısında da bulunuyorum: bu kişiler yerel seçimlere katılarak kent ve kasaba yasalarını değiştirmeli, doğrudan demokrasi ortamı yaratacak yurttaşlık kurumlarını yeniden yapılandırmalı ve üretim araçlarını, partikülarist sistemlerde olduğu gibi "işçilerin" ya da devletin eline değil, *yurttaşların* kontrolüne vermelidir; bunların işçilerin kontrolüne verilmesi kolektivist kapitalizme dönüşme eğilimi gösterir; üretimin devletleştirildiği durumlarda ise devlet, elde ettiği büyük ekonomik güce paralel olarak otoritesini arttırır.

Yukarıda sözü edilen eylem, geleneksel solun –ve aslında bütün devletçi hareketlerin– deyişiyle yalnızca bir "strateji"den ibaret değildir; amaca yönelik bir "araç" da değildir; son derece belirsiz nitelikteki karışık bir amaca yönelik bir araç ise hiç değildir. Aksine, hedeflenen amacın gözler önüne serilmesidir: sözü edilen hedef, ünlü "Komünler komünü"dür. Özellikle efsanevi nitelikteki 1871 Paris Komünü sırasında açıkça kullanılan bu terim, uzun bir süre sosyalistlerin ve anarşistlerin ulaşmaya çalıştıkları bir hedef olmuştur. Bir komünler komününün –ya da daha sade bir deyişle yerel yönetimlerden oluşan bir konfederasyonun– diyalektik bir gelişme süreci sonucu yaşama geçirilebilmesi, uzlaşmacı olmayan bir politika gerektirir. Bu politika, temel bir *güç ikiliği* ilkesine dayanır; giderek artan miktarda bağımsızlık kazanan konfederasyon üyesi yerleşimlerin ortaya çıkışı, merkeziyetçi ulus-devlet taban tabana bir *karşıtlık* gösterir. Konfederasyon üyesi yerleşimler yalnızca ulus-devletin zararına güçlenebilir; ulus-devletin güçlenmesi ise yalnızca yerleşimlerin sahip olduğu özgürlüğün zararına gerçekleşebilir.

Yerel yönetimlerin bağlı olduğu konfederasyonlar ile ulus-devletin yer aldığı güç alanında, bir tarafın güçlenmesi ancak diğerinin gücünü kısıtlanması ile mümkündür. Yerel yönetimleri savunan hareketin devlet, bölge ya da ulus yönetimi için seçimlere

katılması, bu hareketin "kitlesel" ya da "katılımcı demokrasi" isteğine bütünüyle ters düşen saçma bir davranış olacaktır. Çünkü belediye düzeyinin ötesindeki *herhangi* bir yönetim organı, neredeyse tanım olarak katılımcı değil temsile dayalı bir nitelik taşır. Daha da önemlisi, burada çok temel bir gerçek göz ardı edilmektedir: yerel yönetimlerinin konfederasyonunu savunanların yerel yönetimler için seçimlere katılmaları, aslında devletin, bölgenin ve ulusun yönetim organlarına ve kurumlarına *karşı* bir harekettir. Yerleşim konfederasyonlarının kurulmasının talep edilmesi her türden ulus-devlete karşı yapılmış bir harekettir; bu talep, denetimin "zirvedeki" ulusal ya da bölgesel yasama organlarının elinde olmasının yerel gücün "tabanın" eline geçmesi için önkoşul olduğu yanılsamasına da muhalefet eder.

Bölgesel ve ulusal seçim kampanyalarına katılmak devlet gücünün kalesi olan "zirve" ile gerçek bir politikanın kalesi olan "taban" arasındaki gerilimi azaltmakla kalmaz, politikanın "tabandaki" *eğitici* işlevini de azaltır; oysa bu işlev tek başına yeni bir politikanın ortaya çıkmasına neden olabilir. Devlet otoritesinin zirvesi için seçimlere katılmak, daha büyük kitlelere ulaşmak şöyle dursun, politika ile devlet idaresi, katılımcı ile temsilci sistemler, konfedere ile ulusal kavramları arasında bir karmaşa yaratır. Bunun sonucunda birbirine tam olarak karşıt iki görüş arasındaki sürtüşme azalır, aradaki diyalektik ortadan kalkar; komşular ve yerleşim sakinleri arasındaki karşılıklı görüş alışverişine dayalı olan ve gerçek anlamda demokratik bir karakter taşıyan politik eğitimin yerini medya alır. Bununla da kalmaz, yerel yönetimlerin özgürlüğünü ya da konfederasyonunu savunan hareketin sahip olduğu son derece ahlaki ve eğitici nitelikteki itici güç, politika ve devlet idaresi arasındaki farkı örten yoğun sis perdesi içinde kaybolup gider. Bir "komünler komünü", bir "komünler cumhuriyeti" ya da "komünler birliği" değil, bir yerleşimler konfederasyonudur; bir konfederasyonu ya da komünü bir cumhuriyete ya da birliğe indirgemeye çalışan her yanıltıcı çabaya uzlaşmaz bir tavırla muhalefet eder.

Radikaller, sosyal-demokratlar ve liberaller ("Yeşiller" adıyla bilinen melezleşmiş fenomenden hiç bahsetmiyorum) devlet otoritesi sorunuyla başa çıkmayı hâlâ öğrenememiştir. Devletin yoz-

laşmaya yatkın olduğu değişmez bir gerçektir; yazılı tarih bu gerçeğin kanıtlarıyla doludur. Geçmişin en idealist ve prensip sahibi devrimci liderlerinin tümü devlet otoritesinin yozlaştırıcı etkilerinden rahatsız olmuştur. Bunlar ya otoriteye boyun eğmişler ya da onu bilinçli olarak parçalamaya çalışmışlardır. Devlet otoritesinin yaşatılması, yalnızca onu ele geçirmeye kararlı olan 17. yüzyıl Püritenlerinin değil, belli bir süre bu otoriteyi gerçekten ellerinde tutmuş en inançlı sosyalistlerin, komünistlerin ve anarşistlerin de ahlaki bütünlüğünü yok etmiştir. İngiliz, Fransız, Rus ve İspanyol devrimleri, devlet otoritesinin yozlaşma potansiyeline ilişkin inandırıcı kanıtlar sunar. Bu potansiyelin herkesçe bilinen ahlaki bir gerçek olarak değil, katı doğası yüzünden mevcut bir gerçek olarak ele alınmasının zamanı gelmiştir. Devlet otoritesinin elde tutulması –ya da geleneksel radikalizmin diliyle "ele geçirilmesi"– varlığını elit kesimin emellerine alet olarak sürdüreceğinin, genişleyeceğinin ve bir halk demokrasisine karşı acımasız bir şekilde kullanılacağının garantisidir.

Özgürlükçü ya da konfedere yerleşim politikası, devlet otoritesinin "ele geçirilmesine" ve elit kesimin elinde tutulmasına muhalif nitelikteki en iyi yaklaşımdır. Kitabın son bölümünde açıklanan bu yaklaşım, yerel yönetimlerin gücünün *yavaş yavaş arttırılması* ve belediye meclislerinin *manevi* güç kazanmalarını öngörür. Özgürlükçü ya da konfedere yerleşimlere dayalı sistem, bugün her modern cumhuriyetçi sistemde hâlâ hayatta kalmış demokratik kurumları, mümkün olan en büyük kitlesel katılıma açarak genişletmeye çalışır. Benim önerdiğim slogan şudur: "Cumhuriyeti Demokratikleştir! Demokrasiyi Kökten Değiştir!" Yapılması gereken, devlet otoritesini "ele geçirip" bırakmamak değil, halkın gücünü, iktidarın tümü katılımcı demokrasinin kurumlarına ait olana kadar genişletmektir.

Bu bakış açısına göre, politika ve devlet idaresi arasındaki ayrım açık ve uzlaşmacı olmayan bir şekilde korunmalıdır; sözde konfedere amaçlara hizmet bahanesiyle, "pragmatik" gerekliliklerin ya da parlamenter "strateji"lerin öne sürülmesi, bu ayrımın yardımıyla önlenmelidir. Zaten "zirve"deki birinin bunları, yalnızca kendi görüşlerinin propagandasını yapmak ya da "zirve"ye

meydan okumak amacıyla kullanmasının da önüne geçilmelidir. Özyönetimli yerleşimlere yönelik propagandanın gücü, bu propagandanın yerleşimlerin *özyönetimini* savunmasından kaynaklanır; çünkü bu, yalnızca teke tek ilişki kurarak yürütülebilir; etkinlik alanını olsa olsa bölge ya da ülkedeki bütün yerleşimlere ulaşmaya çalışan bir hareketin yardımıyla genişletilebilir. Bu çeşit bir propaganda güveni, kişisel etkileşimi ve karşılıklı ilişkiye dayalı eğitimi sağlayıp doğrudan bir demokrasiyi teşvik eder. Bunun özgün çıkış noktası, devletin 1960'ların karşı-kültürel "medya çılgınlarını" hipnotize eden elektronik medyası değildir; küçük bir çalışma grubu, yerel konferans salonu, yerel basın ve kişisel görüş alışverişi, başlangıç için yeterlidir.

Giriş bölümünde yer alan görüşlerin çoğu bu kitabın kapsamı içinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu görüşler, kent yaşamının evrimini –ve de çöküşünü– içeren tarihi bir sürecin, yani kent ve kırsal kesim için en büyük tehdit olarak ortaya çıkan kentleşmenin ortalarında ortaya çıkmıştır. Bu tehdidin yalnızca coğrafi bir genişleme olmayıp kent yaşamını yıkıcı bir şekilde insani niteliğinden uzaklaştırması, topluluk yaşamını yok etmesi ve tarımsal yaşamı doğal halinden uzaklaştırması, aşağıdaki görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batı'da kentlilik üzerine yazılmış metinlere genellikle hâkim olan geleneksel bir düşüncenin, yani kent ile kırsal alanın ya da toplum ile doğanın mutlaka bir çatışma içinde olduğu düşüncesinin karşıtını savunuyorum ben. Kent yaşamı, kabile ve aile gibi daha doğal gruplaşmalardan birçok bakımdan ayrılabilir; ancak kent, toplumsal yaşama ve bir toprak parçasının ekolojisine zarardan çok yarar sağlamıştır. Bir zamanlar kent yaşamına damgasını vurmuş olan katılımcı yurttaşlık kurumlarına duyarlılığın tekrar uyandırılması, yurttaşlık yaşamı ve duyarlılığına ilişkin ideallerin tekrar yaşama geçirilmesi anlamına gelir; kentleşmenin ile ulus-devletin kent ve kırsal kesimde yol açtığı büyük yıkıma, bu idealler yardımıyla karşı çıkılabilir.

Bir toplumsal-ekolojist ve bir eko-anarşist olarak, kentin (kasabaları da katacak olursak daha genel anlamda yerleşimlerin) yalnızca lojistik ve yapısal boyutuyla değil, aynı zamanda ekolojik gi-

rişim boyutuyla da incelenmesi gerektiğine inanıyorum; beni elinizde tuttuğunuz kitabı yazmaya iten en önemli neden budur. Buradaki *ekolojik* sözcüğü, kirlenme, görece balta girmemiş ormanların elde tutulması, vahşi yaşamın korunması gibi tek yönlü hareketlere dayalı geleneksel çevrecilikten çok daha geniş bir anlama sahiptir. Ekoloji benim gözümde biyolojik olmaktan çok toplumsal bir tasarıdır; tahakküm düşüncesinin ve hiyerarşinin tarihsel gelişiminin bugün karşılaştığımız toplumsal ve doğal sorunlara nasıl yol açtığının incelenmesi gereklidir. Benim ekolojik bakış açımı oluşturan toplumsal ekolojinin daha iyi anlaşılması için okurlara, başta *Özgürlüğün Ekolojisi* (The Ecology of Freedom) ve *Toplumu Yeniden Oluşturmak* (Remaking Society) olmak üzere bu konuda yazılmış başka kitaplara başvurmalarını öneriyorum. Elinizde tuttuğunuz bu kitap genel olarak "kent sorunları" olarak adlandırılan konunun ya da başka bir deyişle "kent ekolojisinin" üzerinde durmaktadır; teorik olduğu kadar pratiğe de yöneliktir. Bu nedenle kitabın en uzun bölümünde ("Yeni Yerel Yönetim Programı") düzenli bir program yer alır; ekolojik bir kent kavramı ile politik açıdan etkin bir yurttaş kitlesinin yaratılması, bu programın konusunu oluşturur; katılımcı yurttaşlık gibi yüksek bir ideale de yer verilen bu programda akılcı, özgür ve ekolojik bir toplumun nasıl bir kent ortaya çıkaracağı incelenir.

Kent, gelecekte biçimini ne kadar değiştirirse değiştirsin, mutlaka bir sorun olarak kalacaktır. Yaklaşık yedi bin yıldır insanlık tarihinin çok önemli bir bölümünü oluşturmuş, insan aklının gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır. Bunu görmezden gelmeye gücümüz yeter mi? Onu olduğu gibi kabul edip kırsal kesimi de tehdit eden yayılmacı bir kentleşme sonucu yok olmakla yüz yüze kalmış bir varlık olarak mı ele almalıyız? Yoksa kente yeni bir anlam, yeni bir politika, yeni bir yön duygusu kazandırıp aslında geçmişte çoğuna büyük ölçüde ulaşılmış olan yeni yurttaşlık idealleri yaratabilir miyiz? Kenti ve yurttaşlığı görmezden gelmekle kentleşmenin yarattığı isimsizlik ve güçsüzlüğün tehdidi altındaki büyük insanlık kitlesinden yalıtılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Bu, toplumsal ve çevresel konulara duyarlı her insanın düşünmesi gereken bir sorundur. Benim buradaki amacım, kent ve yurttaşlığın geleceği sorununu elimden geldiğince açık bir şekilde

ortaya koyarak toplumsal ekoloji ilkelerine dayalı çözümler önermektir.

Murray Bookchin
Toplumsal Ekoloji Enstitüsü
Plainfield, Vermont
Ocak, 1992

I
Kent karşıtı kentleşme

Bu bölümün başlığı okuyucunun kafasında bir paradoks yaratmak amacıyla bilinçli olarak böyle seçilmiştir. Kent karşıtı bir kentleşmeden nasıl söz edilebileceği yerinde bir sorudur. "Kent" (*city*) sözcüğü, çoğunlukla bir "kentsel birim"i (*urbanity*) belirtmekte kullanılır.* Gerçekten de geleneksel görüşe göre kent, tanım olarak kentsel bir varlıktır; kentsel bir varlık da kesinlikle kent olarak kabul edilir.

Ancak ben bunların birbirlerinin tam karşıtı ve aslında azılı düşmanı olduklarını göstermek için elimden gelen bütün çabayı göstereceğim. Kent olma ve kentleşme arasında böyle alışılmamış bir ayrım yapmam, anlamsal bir sözcük oyunu yapmak isteğimden kaynaklanmamaktadır. Bu çelişki bu kitabın yazılmasındaki gerekçeyi oluşturur. "Kentsiz Kentleşme", toplumsal özgürlük ve ki-

* *Urbanity*, Latince *urbs*'dan (kent), *city* ise *civitas*'tan (yurttaşlık, yurttaşlar bütünü) türemiştir. Yazar bunları, köken farklılıklarını öne çıkararak iki ayrı terim halinde kullanmaktadır. Türkçede ise buna paralel bir içerik farklılığı söz konusu olmadığından, her iki terim de "kent" sözcüğüyle karşılanmıştır. (yay. notu)

şisel otonomi üzerinde ciddi etkileri olan toplumsal ve ekolojik bir bunalımın üzerinde yoğunlaşmaya çalışır; bu bunalım, varlığından haberimiz bile olmayacak derecede içimize kök salmıştır. Sözünü ettiğim, bir zamanlar doğal yaşamla belli bir denge içinde yaşayıp politik yaşama özgün bir sahne oluşturmuş olan kentin tarihsel çöküşüdür; yurttaşlık kavramının çöküşü ise bundan da büyük bir önem taşır.

Tartışmamızın başlangıcında bu derece geniş kapsamlı bir iddiaya doğal olarak biraz açıklık getirilmesi gerekir. Birçok toplumsal kuramcıya göre, kentleşmenin yükselmesiyle ortaya çıkan geleneksel "çelişki", kentin kırsal kesimle olan "çatışmasıdır". Tarihin, kentin kendisini kırsal kesimin dar görüşlülüğünden kurtarmak için verdiği çabaların sayısız örnekleriyle dolu olduğu söylenir. Kentin kendi kozmopolit kültürü ile seküler yurttaşlık kurumlarını, dargörüşlü taşralılığa ve kasabalarla köylerin sınırlayıcı aile bağlarına karşı her zaman savunduğu vurgulanır. Çok eski zamanlardan günümüze kadar kent ve kırsal kesimin birbiriyle "savaş" halinde olduğunu hiç şüphe duymadan kabul etmişizdir. Bu savaşın tarih boyunca feodal beyler ile kentli tüccarlar, tarımla uğraşan köylüler ile kasabada yaşayan zanaatkârlar, taşra kökenli aristokratlarla kentlileşmiş kapitalistler ve çiftçilerle endüstri işçileri arasındaki çatışmalarda cisimlendiği kabul edilir.

Bu tür çatışmaların tarih boyunca var olduğu ve bunların yansımasının modern toplumda da görüldüğü doğrudur. Ancak temiz ve erdemli kır yaşamının kirli ve günahkâr kent dünyası ile ahlaki bir karşıtlık oluşturduğu görüşü içimizde kökleşmiştir. Bu karşıtlık İncil'de sövgü konusu olmuş, çarpıcı birçok romana tema oluşturmuş, seçkin birçok sosyolog merkezinde bu karşıtlığın olduğu yazılar yazmıştır.

Bununla birlikte bir bütün olarak ele alındığında, Manici inancı çağrıştıran bu dram gerçeğin kaba bir biçimde basitleştirilmesi olabilir. Kent ve kırın geçmişte birbirlerine düşman gözüyle baktıkları kesinlikle doğrudur. Bunların birbirleri üzerinde ekonomik ve politik tahakküm kurmaya çalıştıkları uzun tarihsel dönemler de olmuştur. Ancak birbirleriyle son derece duyarlı, yaratıcı ve ekolojik bir denge içinde bulundukları zamanlar da vardır. Kültür, teknik ve toplumsal özgürlük alanlarında en hayranlık uyandıran

girişimlerin bazıları tam da böyle zamanlarda, yani kent ile kırın, daha doğru bir deyişle toplum ile doğanın arasındaki bütünleyici ilişkinin, karşılıklı üstünlük savaşının yerini başarıyla aldığı bu dönemlerde gerçekleşmiştir.

Bugün kent, sonunda kır üzerinde tam bir tahakküm kurmuş gibi görünmektedir. Gerçekten de banliyölerin açık alanlara eşi görülmemiş bir ölçekte yayılmasıyla kent, tarım alanlarını ve doğal dünyayı kelimenin tam anlamıyla yutmuş, komşu kasaba ve köyleri genişleyen metropoliten bir varlığın içine çekmiştir. Bu durum bir çeşit toplumsal yamyamlık olarak adlandırılıp rahatlıkla kentleşmenin tanımı olarak kullanılabilir. Metropoliten Babil ve Roma üzerine ne yazılmış olursa olsun, geçmişte kentleşmeye bugünkü ölçekte bir paralel bulmak mümkün değildir. Daha da kötüsü, kent, kırsal kültürün ve onun geleneksel zenginliğinin yerine "kent yaşamıyla" bağdaştırılan kitle iletişim araçlarını ve teknokratik değerleri getirmektedir. Eğer bütün bunlar doğruysa –ki ben doğruluğuna bütün samimiyetimle inanıyorum– bu kitapta son derece muhalif bir nitelendirme kullanacağım. Bu konudaki birçok görüşün tersine, "kent" ve "kır" gibi sözcükler fiziksel, kültürel ve ekolojik türdeki kentsel yamyamlığın tanımlanmasında doğru olarak kullanılırsa, sırtüstü dönmüş ve yardıma muhtaç durumdaki "kırı" yutan, her şeyi silip süpüren "kent" imgesinin bir efsaneden başka bir şey olmadığı görülecektir.

Gerçek, bugün kent ve kırın, insanlığın doğal çevredeki yerini tehdit eden bir kuşatma altında olduğudur. Kentleşme her ikisini de yok etmektedir; sahip oldukları geleneklerden ve çeşitlilikten oluşan zenginlikleri ve kimlikleri, kentleşmenin tehdidi altındadır. Kentleşme yalnızca kırsal kesimi değil, kenti de silip süpürmektedir. Yalnızca kasaba ve köy yaşamının tarımsal ilişkilerle beslenen değer, kültür ve kurumlarını değil, kent yaşamının yurttaşlık ilişkileri ile beslenen değer, kültür ve kurumlarını da yutmaktadır. İsimsizlik, homojenlik ve kurumsal devasalık gibi boğucu özelliklere sahip kentleşme, insanlar arasındaki yakınlığı, benzersiz nitelikteki mahalleleri ve insani ölçekli bir politikayı içinde barındıran kentsel alanı yuttuğu gibi, doğaya yakınlığı, kutsal bir yardımlaşma anlayışını ve sıkı aile ilişkilerini barındıran kırsal alanı da ortadan kaldırmaktadır. Kentin ve kırın kent-

leşmesini –bunun arzu edilen bir durum olup olmamasından bağımsız olarak– ciddi bir biçimde inceleyeceğim. Biz kent-kır savaşına ve yıllarca yinelenerek pekiştirilmiş benzersiz politik karşıtlıklara ilişkin eski görüşümüzü koruyabiliriz; ben yine de kent ve kır arasındaki çatışmanın geçerliliğini büyük ölçüde yitirdiğini vurgulayacağım. Kentleşme her iki rakibi de bu sözde tarihi düşmanlıkla yok etmeye çalışır. Onları, "kent" ve "kır" sözcüklerinin toplumsal, kültürel ve politik açıdan artık kullanılmadığı kimliksiz bir dünyanın içine çekmeye çalışır.

Kentleşmeyi ve onun günümüzdeki toplumsal ve kişisel yaşama ciddi etkisini kavramakta çektiğimiz en büyük zorluk, onu kafamızdaki saf kent idealiyle birleştirme eğilimimizden kaynaklanmaktadır. Nüfusça kalabalık, yapısal açıdan çok büyük ve daha da önemlisi bireylerin artık yiyecek üretimiyle uğraşmadığı her türlü kentsel varlığı "kent" olarak adlandırmak bizim için çoğu kez yeterli olmaktadır. Kentleşme ve kent olma bu ölçütleri öylesine karşılar ki ikisi arasında çoğu zaman hiç fark gözetmeyiz. Bunlar arasında yaptığımız ayrım türsel değil, niceldir. Genişleyen metropoliten bir bölgeyi yalnızca aşırı büyümüş bir kent ya da yoğun bir şekilde bir araya toplanmış "kentler" yığını olarak ele alma eğilimimizin nedeni budur. Bu yığınlara Amerikalılar "kent kuşakları (*urban belts*)", İngilizler ise "birleşik kentler (*conurbations*)" adını verir.

Biraz dikkatli düşünüldüğünde, kent kemerlerini ve birleşik kentleri kent olarak kabul etmek giderek güçleşir. Bu durumda geçmiş kuşakların kent adını verdiği şeyden başka şeyler olduğunu ve belki de daha yeni bir şeylerin bulunduğunu tedirginlikle sezeriz. Ancak bu kentsel varlıklarda yaşayan insanların, bariz bir şekilde kente özgü mesleklerle uğraşmaları ve kentsel bir yaşam tarzı sürüyor görünmeleri kafamızı karıştırır. Son yıllarda bahçeciliğin moda olmasına rağmen, doğal dünyadan giderek kopan metropoliten bölge insanlarının hemen hiçbiri yaşamını çiftçilikten kazanmamaktadır. Bu insanlar serbest meslek sahibidir, idari alanda ya da hizmet sektöründe çalışmakta ya da zanaatla uğraşmaktadır; bunların tümü kente özgü uğraşlardır. Bu insanlar mevsimler ya da güneşin doğuşu ve batışı tarafından belirlenen tarımsal zaman devirlerini değil, –sabah dokuzdan akşam beşe modeli gibi–

mekanik olarak belirlenmiş zaman aralıklarını izleyen hızlı tempolu uygar yaşamlar sürerler. Kentsel çevre doğal değil sentetiktir. Yiyecek yetiştirilmez, satın alınır. Yerleşim bölgeleri dağınık değil, yoğundur. Kişisel yaşam, kasabalarda ya da kırsal kesimdeki güçlü aile sistemlerinde yaygın olarak görüldüğü gibi toplumun denetimine açık değildir. Kent kültürü, kent sakininin boş zamanlarının bir bölümü olarak üretilir, paketlenir ve pazarlanır. Kırsal kesimde olduğu gibi günlük yaşamın bütünlüğüyle iç içe değildir, gelenekler tarafından da kutsanmamıştır. Kır yaşamının gittikçe kent yaşamına benzemesi ve en basit doğal özelliklerini yitirmesi, tartışmamızda çok önemli bir rol oynayacaktır. Şu an için önemli olan, yukarıda sözü edilen ayrımın (kent olma olarak ele alınan) kentleşme ile kırlaşma arasında yapılan ayrıma dayanmasıdır.

Kentleri tanımlamak için tarih içinde daha zengin ve sağlam ölçütler arandığında, bu yüzeysel benzerliklerle karşıtlıklar bütünüyle kaybolup gidecektir. Kentler sözcüğünü bilerek çoğul kullanıyorum; geçmişteki kentlerin arasında belirli benzerlikler mevcuttur; ancak bunların arasındaki farklılıklar da büyük önem taşır. Tarih, eşsiz ve özgün yapıdaki birçok kent örneği ile doludur. İlk önceleri tapınak çevresine kurulu Sümer kentleri vardı; daha sonraları Babil gibi meydanlar çevresine kurulmuş kentler ortaya çıktı; daha dinamik bir nitelik taşıyan eski Yunan demokrasilerinde, insanlar arasındaki etkileşimi teşvik eden kent meydanları yaşamın merkezini oluştururdu; ortaçağa ve daha yeni dönemlere ait olanlar ise pazar yerlerinin çevresine kurulmuştu. Kendi aralarında farklılık göstermiş olsalar bile geçmişteki kentler dilimizde büyük bir prestije sahiptir. Uygarlık (*civilization*) teriminin kökeni, Latincede genellikle kent anlamında kullanılan *civitas* sözcüğüdür; kültürel inceliği belirten bu sözcük, Batı dünyasında geleneksel olarak kentli olmanın göstergesi sayılır. İster ilahi ister dünyevi olsun, ütopik görüşlerimizin çoğu kent şeklinde tasarlanmıştır; öbür dünya "Yeni Kudüs" olarak nitelendirilir; Antik Yunan "kent devletleri" ise sekülerlik idealleri olarak ele alınır.

* * *

İşte bu noktada kentleşmenin kent ile eşanlamlı olarak kullanılabileceği son sınıra ulaşmış oluyoruz. Kentleşme artık, doğal ekonomiyle uğraşan zanaatkâr ve tüccarların oluşturduğu teokratik, monarşik, demokratik ve ekonomik insan topluluklarını kapsayan kent kavramına ters düşmeye başlar. Kent kuşaklarımız ya da birleşik kentlerimiz, dev ticari girişimleri, endüstri ağlarını, dağıtım sistemlerini ve idari mekanizmaları çalıştıran devasa motorlardır. Sahip oldukları tesislerle yüksek binalar, manzara üzerine uçsuz bucaksız bir şekilde yayılır; bir süre sonra da dış hatları ve merkezleri gözden kaybolur. Bunlar için tapınak, saray, meydan ya da zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan küçük, canlı bir pazar yeri türünden bir merkez noktası bulmak zordur. Kentler, sınırları kesin olarak belirli insan birliktelikleri oldukları dönemlerden kalma merkezlerini korumuş olabilirler; ancak bunların hâlâ kendilerine kent kimliği veren merkezler olduklarını söylemek yersiz ve saçma olacaktır.

O halde büyük bir şekilsel ve işlevsel çeşitliliğe sahip olan modern çağ öncesi kentlerin ortak noktaları nelerdir? Bunu araştırdığımızda kent yaşamının temel nitelikteki bir özelliği karşımıza çıkar; bu özellik yalnızca insanlar arası yakınlığın, yapısal büyüklüğün, mesleklerin ve kültür yaşamının sonucu değildir. Aralarındaki farklar ne olursa olsun, geçmişin kentlerinin ortak noktası, köklerini doğal çevreden alan son derece ahlaki ve çoğu kez ünsel özelliklere sahip olmalarıdır; bunlar, kentleşmede gördüğümüz fiziksel özelliklerden bariz bir farklılık gösterir. Ben geçmişin kentlerini "manevi yerleşimler" olarak nitelendiriyorum; bunlar ortaya çıkışlarından beri ortak bir ideolojik sorumluluğun ve kamu yararını gözetme duygusunun paylaşıldığı ahlaki birliktelikler olmuşlardır. Bu yurttaşlık ideolojisinin ve kamu yararını gözetme duygusunun temelinde iyi bir yaşama duyulan güçlü inanç yatar; kent bu tür bir yaşam için bir sahne ve katalizatör işlevi görür. Buradaki iyi yaşam sözcüğüyle anlatılmak istenen, maddi güvence ve bireysel zevk dolu zengin bir yaşam değil, *iyilik*le dolu, erdemli ve dürüst bir yaşamdır. Kente yönelik bu tutku, Yahudilerin Kudüs'e olan derin saygılarında olduğu gibi son derece ruhani bir şekilde ortaya çıkar ya da Yunanlıların Atina'ya olan hayranlıklarında görüldüğü gibi son derece etik bir biçim alır. Geç-

mişin duygusal ve düşünsel uçları arasında yer alan kent sakinleri, yalnızca maddi ve savunmaya yönelik nedenlerle değil, aynı zamanda kentlerine besledikleri sadakat duygusuyla da "toplumsal anlaşmalar" oluşturmaya çalışmışlardır; bu sadakat duyguları zengin bir yapıya sahip olan ideolojik sorumlulukların sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Geçmişteki çoğu kenti günümüzdeki kentlerden kesin olarak ayıran özelliklerin arasında, yaşanan kente duyulan sevgi, kentin refahına yönelik derin ve sonsuz inanç ve bu duyguları –gerek tanrısal gerekse düşünsel nitelikteki– ahlaki ve ekolojik bir bağlama oturtma çabası yer alır. Geçmiş zaman yurttaşının sahip olduğu duygulara günümüz kentlerinde bir eşdeğer bulmak mümkün değildir; Yakın Doğu'daki kentsel tinsellik duygusu, Antik Yunan uygarlığındaki politikaya yakınlık duygusu, ortaçağdaki yurttaş kardeşliği ve Rönesans döneminde görkemli kentlere duyulan düşkünlük, diğer yönlerden birbirine benzemeyen bu insanların içine işlemiştir. Ahlaki temellere sahip bu sadakat duyguları modern kent sakinlerinin içinde hâlâ yaşıyor olabilir; ancak bu, geçmiş çağların yurttaşlarına damgasını vurmuş olan etik güçlülüğün, tinsel sorumluluğun ve yurttaşlık erdeminin bir ürünü olarak değil, bugün iyi yaşam olarak adlandırdığımız maddi, kültürel ve sinirsel uyarıma duyulan hararetli bir iştah şeklinde kendini gösterir. Geçmişteki sadakat duygusu, yaşanan yere ve doğal çevreye duyulan sevgiyi de içermiş, bu yolla ekolojik bir duyarlılığın gelişmesini ve kırsal kesime saygı duyulmasını sağlamıştır.

Gerçeği söylemek gerekirse, günümüzde kentle olan ilişkilerimiz, pragmatik maddi gereksinmeler şeklinde kendini göstermektedir. Modern bir kent, banliyö, kasaba ve hatta köy, sakinlerine sağladığı "belediye hizmetleriyle" değerlendirilir. Bir zamanlar yurttaşlara kenti ve doğal çevresini sevdiren dinsel, kültürel, etik ve ekolojik özellikler, çoğu kez etik değeri olmayan nicel ölçütlere dönüşerek yok olmuştur. Kent, yalnızca maddi kazanç sağlamak amacıyla bir dizi toplumsal yatırım yaptığımız ilk anaparadır. Yakınlarımızın, mallarımızın, barınaklarımızın korunmasını, çöplerimizin toplanmasını, yollarımızın onarılmasını ve çevremizin fiziksel ve toplumsal açıdan düzenli olmasını –yani, "istenmeyen öğelerin" istilasından korunmasını– isteriz.

Hiç şüphesiz, kentlerimizin kültürel açıdan teşvik edici ve ekonomik açıdan canlı olmalarını, büyük bir üne kavuşmalarını da isteriz. Ancak bu hedefler mutlaka kentin bir işlevi değildir. Bunlar çoğunlukla kişisel girişimlere ve kentte doğum ya da kişisel seçim yoluyla oturan çeşitli bireylerin özelliklerine bağlıdır. Bir kentin ünlü bir oğula –ve son zamanlarda görüldüğü gibi, ünlü bir kıza– sahip olması, bu kentin yetenekli ya da ünlü kişiler yetiştirmekteki ününden değil, sakinlerinden bir ya da birkaçının bireysel yeteneklerinden kaynaklanır. Kentin kültür düzeyini göstermek yerine, belirli bir kişinin yeteneklerine ve çoğunlukla baskıcı toplumsal çevreyi aşmasındaki cesur çabalarına ilişkin kanıtlar sağlar. James Joyce'un Dublin'le, Oscar Wilde'ın Londra'yla ve Cézanne'ın Paris'le olan ilişkisi bu duruma örnek olarak verilebilir.

Buna göre, günümüzde kentsel "uygarlık" olarak adlandırdığımız şey, belli bir kentin ayırt edici ana sonucu değil, düzensiz bir yan ürünüdür. Böyle bir "uygarlık", yerleşimin doğuştan sahip olduğu özelliklerden değil, birey ya da şirketlerin tek tek yaptıkları düzensiz etkinliklerin sonucunda ortaya çıkar. Coğrafi yeri ve tarihi gelenekleri yönünden ne kadar sıradışı bir kent olursa olsun, bir kent kültürü, birbiriyle bütünleşmiş benzersiz bir halkın ortak çabası sonucu ortaya çıkmaz. Kent kültürünün yaratılmasında, kent sınırları içinde oturan, onun dükkân ve bürolarında görev yapan, endüstrisinde çalışan ve tabii ki el sanatlarıyla uğraşan belirli bireylerinin kişisel etkinlikleri rol oynar. Günümüzdeki kentsel "uygarlık" halktan kaynaklanan bir yurttaşlık fenomeni değil, "kamu hizmeti" ve kültürel hayırseverlik örtüsü altında büyüyen bir serbest girişimdir. Belediye başkanlarının, şirket yöneticilerinin ve hayırseverlerin, konser salonlarından müzelere, havaalanlarından endüstri parklarına uzanan projelerde birbirleriyle yarışmaları, günümüzdeki "kentsel görüşlülüğün" ne kadar sığ olduğunu gösterir. Çoğu son derece zevksiz olan bu projeler ender olarak ortak yaşamı ve kamu etkinliklerini destekler. Kentin genelde durgun nitelikteki kültürel yaşamı ve toplumsal huzursuzluğunun yüzeyinde bir an parlayıp sönen hava kabarcıklarına benzerler.

Modern kent, pazar yerlerine benzeyen hareketli bir merkezdir; isimsiz alıcı ve satıcılar arasındaki etkileşim, toplumsal ve etik yönden anlamlı bir insan birlikteliği kurmaya değil, mal değiş to-

kuşuna yöneliktir. Günümüzde kentler, sahip oldukları kültürel merkezlerinden çok ticari girişimlerinin başarısına göre değerlendirilmektedir. Kentsel bir varlığın hizmetlerini en düşük maliyette ve "en büyük miktarda" gerçekleştirmesi, "verimli" çalışması ve "bütçe açığı vermemesi", yerel yönetimin başarısı için geçerli ölçütlerdir. Şirket modelleri ideal kent modelleri olarak alınır; kent yöneticileri düşünsel yetenekleriyle değil, idari becerileriyle gururlanır.

Kente ilişkin bu egemen girişimcilik kavrayışının tam karşılığı günümüzdeki hâkim yurttaşlık kavrayışıdır. Kenti doğrudan toplumsal bir "yatırım" olarak gördüğümüz için bize yeterli miktarda maddi "kazanç" sağlamasını bekleriz. Vergilerimizi karşılığında hizmet bekleyerek öderiz. Ödediğimiz para karşılığı aldığımız hizmet ne kadar büyükse, o kentte oturmak bizim için o kadar kârlıdır. Kentsel konfor bariz bir biçimde okul sayısıyla, toplumsal sınıfların büyüklüğüyle, park ve bahçeleriyle, itfaiye ve polis hizmetleriyle, suç oranıyla, otoparklarıyla ve sayısız benzeri özellikle ölçülür. Bir yerleşim bölgesinde yer "satın almadan" önce ilk olarak bu maddi ve lojistik kolaylıkları göz önünde tutarız; yerleşimin kültürel yönden teşvik ediciliği ya da sahip olduğu birlikte yaşam ruhu ikinci planda kalır ya da hiç dikkate alınmaz.

Günümüzdeki birçok kent sakininin, kendi rollerini farklı bir biçimde görmeleri hiç de şaşırtıcı değildir. Bu bir yurttaş (tarihsel önem taşıyan bu terimi ileride açıklayacağım) imgesi değil, bir vergi mükellefi imgesidir. Bu imge toplumsal bir kişiyi değil, serbest bir yatırımcıyı yansıtır. Vergi mükellefleri ile yatırımcıların sıklıkla işbirliği yaptığı şüphe götürmez; ancak bu ittifakın amacı yalnızca kendi özel çıkarlarını artırıp korumaktır. Bu kişiler, işleri kentte ikamet etmek olan bütün zeki girişimciler gibi, ödedikleri paranın karşılığını almak isterler. "Birlikten güç doğar" sözünün arkasına sığınırlar. Daha sonra da bütün yaygın atasözleri ne derse desin, idare heyetinin toplandığı yerel yönetime karşı savaş açarlar; sayılarının çokluğundan ziyade paralarının çokluğu sayesinde savaşı kazandıkları bile olur.

Vergi mükellefi kimliğindeki yurttaşın, ekonomik açıdan

güvenli nitelikteki bu çakışan çıkar ve talep etkileşiminin ötesine geçip yerel yönetimin işlerine karışması istenmez. Çağdaş kentsel çevre de onu bu doğrultuda yönlendirmez. "İyi bir yurttaş" yasalara uyar; vergilerini öder; önceden seçilmiş adaylara âdet edindiği üzere oyunu verir; "kendini ilgilendirmeyen işlere ise karışmaz". İyi bir yurttaşın nasıl davranması gerektiği konusundaki görüş, modern çağ yurttaşlığının yaygın, tevekkül sahibi görüntüsünden ibaret değildir; bu davranış biçimi politik açıdan da aranan bir özelliktir. Bunun yerine getirilmemesi vergi mükellefini en iyi durumda "müdahale", en kötü durumda ise "yasadışı düşüncelerle düzeni değiştirmeye çalışma" suçlamalarıyla karşı karşıya bırakır. Hem vergi mükellefleri hem de yerel yönetimdeki yetkililer, bir kentin insanlarının, "halkın" becerikli, uzman ve profesyonel nitelikteki vekilleri tarafından temsil edilmesi gerektiğini sağgörülü bir biçimde kabul ederler. Ancak günlük yaşamdaki otorite, adından da anlaşılacağı şekilde giderek isimsiz ve kimliksiz hale gelen "seçim bölgelerinin" değil, tam olarak bu sözü edilen vekillerin elindedir. Geleneksel liberal hükümet kavramına göre en iyi hükümet en az yönetendir. Aynı şekilde çağdaş liberal yurttaşlık kavramı da en iyi seçmenin en az etkinlikte bulunan seçmen olduğunu savunur görünmektedir.

Bu türden bir yurttaşlık kavramı, ciddi derecede psikolojik ve politik sonuçlar doğurur. Toplumdaki rolleri vergi mükellefliğiyle sınırlı bireylerin, kendi kişiliklerine ve doğal çevrelerine ilişkin olarak kafalarında oluşturdukları imgeler, pasif niteliktedir. Giderek güçsüzleştirilen yurttaş kolaylıkla tevekkül sahibi çekingen biri haline gelebilir. Toplumsal gücün büyük ölçüde ortadan kalkması kişinin insanlığını azaltır, bireyselliğini yok eder. Sözü edilen seçmenler son derece çelişkili bir dünyada yaşar. Toplum, bu insanların yaşamlarında, çok sayıda problemi barındıran bir varlık durumuna gelir. Toplumsal alan savaşın, ekonomik dengesizliğin ve özel yaşamın en gizli köşelerine kadar girebilen politik ve ideolojik ayrılıkların potansiyel bir kaynağı olur. Kürtaj, askere alınma, cinsel özgürlük ve hayatını idame edebilme gibi sorunlar daha derinden hissedilir.

Diğer yandan bu gibi sorunlar "seçmenin" çevresinde büyüyüp dururken onun bunlara tepki gösterme gücü giderek elinden alınır. Gerçekten de giderek derinleşen kişisel yetersizlik ve kamuyu ilgilendiren konulardaki umursamazlık duyguları, seçmenin belirli bir görüş oluşturmadaki düşünsel becerisini azaltır. Toplum ve çevre alanlarında etkin bir rol oynayan cesur siyasi topluluğun yerini alışveriş, moda, dış görünüş, kariyer ve –bütünüyle sıkıcı bir düzeyde gerçekleşen– eğlence benzeri önemsiz sorunlarla ilgilenen bir kitle alır. Burada çift taraflı bir gelişme karşımıza çıkar: bir zamanlar bireyin ve insan topluluğunun alanına giren konular, giderek büyüyen toplumsal gücün eline geçer; kişisel güç ile bireyin eylem kapasitesi ise sürekli olarak azalır. Bu felç edici güç alanında bireyin özkimliği ciddi bir çöküş yaşamaya başlar. Kişinin özsaygısı giderek azalır; sonunda benlik korkunç bir şekilde yok olur. Eylemsizlik tek eylem biçimi haline gelir; bunun sonucunda "seçmen" içine kapanır; kişisel işlerliği ortadan kalkar.

Kişiliğin, amaçsız bir toplumun boş beynine (*tabula rasa*) benzediği, anlamsız bir özel yaşamı yansıttığı bir dünyada, kentin ve yurttaşın kaderinden daha evrensel nitelik taşıyan sorunların olduğu düşünülebilir. Ancak yurttaşın rolünün birçok açıdan daha kapsamlı bir biçimde ele alınması yeterli bir evrensellik içerir. Kent, yalnızca bireyin ilk toplumsal "yatırımı" değil, onun en yakın toplumsal çevresidir. Yaşam üzerindeki doğrudan etkisi nedeniyle, geçmişten günümüze kadar bireyin gerçek bir toplumsal varlık olarak davranabildiği, özel yaşama indirgenmiş benliğini kuşatan büyük sorunlara doğrudan toplumsal çözümler bulabildiği bir sahne işlevi görmüştür. Birey bugün bile belli bir güce sahip bir yurttaş olarak tanımlanabiliyorsa politik sahnenin bütün düzeyleri önce "seçmenler" tarafından tekrar ele geçirilmeli, daha sonra da insanları toplumsal açıdan işler kılacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Yurttaşın politik güce tekrar kavuşması yalnızca kişisel değil, aynı zamanda toplumsal bir nitelik taşır; bu, insanın özel ve kamusal benliğini, kişiliğini ve yurttaşlığını yeniden kazanması anlamına gelir.

Politik gücün yurttaşa verilmesi ve sözü edilen yeniden yapılanma belli bir öncalışmayı gerektirir. Yurttaşlık katılımı ile kentsel görüşlülük, yüzyılımızda ve özellikle de yüzyılımızın ikinci yarısında çok büyük kayıplara uğramıştır; bu nedenle çevremizi saran kentleşme girdabı içinde nerede bulunduğumuzu anlamamıza yardım edecek referans noktalarını bulmak için toprak altındaki kentlere ve yurttaşlık tarihinin derinliklerine inmemiz gerekir.

Buna göre "kent" ve "yurttaşlık" kavramlarının yalnızca ideal bir tanım olarak değil, üretken ekolojik süreçler olarak gerçekte ne anlama geldiklerini bilmemiz gerekecektir. Bu süreçler, insan topluluklarının ve onları gerçek bir kamusal alana ve politik bir kitleye dönüştüren sakinlerinin gelişimini içerir. Kamusal alan ve politik kitle sözcüklerinin toplumsal sözcük dağarcığımızdan çıkmış olması, ne yazık ki günümüzdeki miyopluğumuzun ayırt edici bir özelliğidir. Bu sözcükleri kullansak bile, anlamlarını ya da en azından kentsel ve toplumsal kökenlerimizi oluşturduklarını iddia ettiğimiz geçmiş çağların uygarlıkları için ne anlama geldiklerini hemen hiç kavrayamayız. Bu terimlerin yerini, politika ve insan topluluğu kavramlarının tanım olarak doğasını değiştiren, "seçmen", "vergi mükellefi" gibi idari terimler almıştır.

Bunun yanı sıra kentlerin yurttaşlığı teşvik edip politik gücü halkın eline vermek için yarattıkları kurumların da incelenmesi gerekir. Kentler tarih içinde değişik şekiller alırken, çevrelerinde önemli sayıda birbiriyle çatışan kurumsal biçimler kümelenmiştir; merkeziyetçi olmayan yönetim biçimleri ile merkeziyetçi yönetim biçimleri, doğrudan demokrasi ile temsili cumhuriyetçilik, halk meclisleri ile milletvekili meclisleri, hükümet görevlilerinin görevden alınabilmesinin ve rotasyonun mümkün olduğu sistemler ile memuriyette uzun süre kalma ve bulunduğu yeri koruma hakkının geçerli olduğu sistemler, toplumsal işlerin halk tarafından yönetildiği sistemler ile bürokratik denetimin ve manipülasyon yöntemlerinin geçerli olduğu sistemlerin arasındaki çatışmalar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu biçimler, eski çağlardan günümüze kadar çok sayıda sert politik çatışmaya yol açmıştır. Bunlar kent anayasalarını değiştirmeye yönelik "reform" hareketleri olarak varlıklarını sürdürmüş ya da yakın geçmişte olduğu gibi mahallelerde "kitlesel tabanlı" bir demokrasi oluşturmaya yönelik ha-

reketler olarak ortaya çıkmıştır.

Korunan doğal bir çevrede sahip olunan yere ilişkin bilinçliliği içeren özgür yurttaş idealinin farklı şekillerde nasıl gerçekleştirildiğini, nasıl yitirildiğini, daha sonra aynı yerde ya da dünyanın başka bir yerinde kısa süreler için nasıl tekrar gerçekleştirildiğini araştırmamız gerekecektir. Benjamin Barber'ın deyimiyle "yerel yönetim özgürlüğü"nün yurttaşların akıbetiyle bağlantısının incelenmesi gerekir; bir kentin özgürlüğü ile içinde yaşayan yurttaşların özgürlüğü birbirinden soyutlanamaz; aksi halde her ikisinin de anlamı zarar görür; buna göre sözü edilen iki kavram arasındaki etkileşim de incelenmelidir. Sonuç olarak kentleşmenin kentten ayrılıp kendi yaşamını sürmeye başlaması, kent ile kırı ekolojik ve tarımsal yönden yıkıma uğratması, bütün inceleme konularımız içinde büyük bir yer tutacaktır. İki kavramın birbirinden ayrılması, yurttaşı kentteki karar alma süreçlerinin dışında bırakan büyük kurumsal, teknolojik ve toplumsal değişikliklerle başlar. Sonuç olarak kentleşme, yurttaşın bir "vergi mükellefine" ve bir "seçmene" indirgenmesini önce şart koşar; daha sonra da bunun yerine getirilmesine yardımcı olur. Kentleşmenin yalnızca kırın değil, kentin ve yurttaşın da özkimliğinin zorla sömürgeleştirilmesine neden olduğunu göreceğiz. Kişisel yaşamın her köşesini işgal eden modern marketlere benzer şekilde, kentleşme de bireye az miktarda bile olsa otonomi sağlayan bütün kentsel ve tarımsal kurumları silip süpürmüştür. Kentten doğmuş olan kentleşme, neredeyse bütünüyle yok ettiği tarımsal dünya bir yana, kendi öz annesinin en azılı düşmanı olmuştur.

Köklerini çoğunlukla kabileler ile daha doğalcı topluluklardan alan kent-dışı kurumlar, demokratik bir kentin ayrılmaz parçaları haline gelmişti; bu kurumlar arasında halk meclisleri, mahalle meclisleri ve kasaba meclisleri yer alıyordu; yerel yönetimlerin otonomisini savunan etkin hareketin ve modern yurttaşlığın içinde, hâlâ bunların izleri görülmektedir. Aynı şey kale, tapınak ve sarayları merkez edinmiş feodal, teokratik ve monarşik kurumlar için de ironik olarak söylenebilir. Sıradan insanların soylulara, hükümdarlara ve merkeziyetçi ulus-devletlere karşı adalet ve özgürlük savaşı vermedeki temel araçlarının, –değişik adlar taşısalar da– halk meclisleri olduğunu görmek için Amerikan ve Fransız dev-

rimlerine bakmak yeterli olacaktır. Her muhalif grup, birbiriyle önceleri politik, daha sonraları ise toplumsal egemenlik uğruna savaşmıştır. Kentin, devletin bir "yaratısı" olduğunu içeren katı nitelikteki modern kent imgesi, aşağılamanın değil, halk demokrasisini bilinçli olarak boyunduruk altına almaya çalışan temkinli düşüncenin ve korkunun ifadesidir. Bu terimin, kendilerine demokrasi adı veren sistemlerde bile yasalara geçmiş olması, yerel yönetime dayalı biçimlerin, bütün merkeziyetçi toplumsal sistemlerin korkulu rüyası olduğuna işaret eder; sözü edilen biçimler merkezileşmiş gücü parçalamaya, toplumsal denetimi ise kimliği acımasız bir şekilde elinden alınmış halka geri vermeye çalışmıştır.

Tarih, buradaki çabalarımızda çok önemli bir işleve sahiptir; bu yönüyle, evrim kavramının ekolojik bir çalışma için taşıdığı anlama karşılık gelir. İnsanoğlunun geçmişte kurduğu kurum ve kültürlerin üzerine yaptığı araştırmalar ile köklerini bulmak için gösterdiği çabalar "iktidar sahiplerini" sürekli olarak korku içinde yaşatır. George Orwell'in *1984* adlı kitabında, aşırı totaliter bir devletin, geçmişteki yaşam biçimlerinin günümüzdekilere karşıtlık oluşturan yönlerinin farkına varılmaması için gösterdiği çabalar anlatılır; devlet bu yolla geçmişin tehdidini ortadan kaldırmaya çalışır; bunun için düşünme biçiminin yeniden yapılandırılması gereklidir; bu amaçla geçmişteki zengin anlamlarını yitirmiş sözcükler –yani Orwell'in deyişiyle "Yenidil"– kullanılacak, böylece geçmişin sabit, ebedileştirilmiş tarih dışı bir "şimdiki zaman"a karşı sunduğu rahatsız edici alternatifler azaltılacak, "şimdiki zamana" verilen önemin sorgulanmasının önüne geçilecektir. Otorite önceleri, bariz bir şekilde olmasa bile geleneklere dayanırdı, günümüzde ise rahatsız edici geçmişi görmezden gelen bir koşullanmaya dayanmaktadır.

Orwell'in sözünü ettiği "Yenidil"in amacı, "yeni sözcükler yaratmak, mevcut sözcükleri sakıncalı anlamlarından arındırmak ya da bu sözcükleri mümkün olduğu derecede anlamsızlaştırmak", bu yolla da düşünme biçimini değiştirmekti. Orwell, "özgür" gibi sözcüklerin "Yenidil"de hâlâ mevcut olduklarını ancak, politik ve düşünsel özgürlüğün artık kavram olarak bile mevcut olmaması yüzünden, eskiden olduğu gibi "politik açıdan özgür" ya da "düşünsel açıdan özgür" anlamlarını taşımadığını, böylece ka-

çınılmaz olarak hiçbir anlamlarının kalmadığını yazar.[1] "Özgür" sözcüğü yalnızca işlevsel, ahlak ötesi, teknik bir anlamda kullanılabilir. Örneğin, "Bu köpek piresiz" ya da "Bu tarlada yaban otu yok"* gibi. "Yenidil, düşünce alanını genişletmek değil, daraltmak için tasarlanmıştır"; kısaltmaların kullanılması, kavramları ahlaki olmaktan çıkartıp işlevsel hale getirir, düşünceyi ise belleksizleştirir. Akıl bu yolla, süreklilik duygusundan ve sorgulayan bir geçmişin karşıtlıklarından arındırılmış olur.

Elinizde tuttuğunuz kitap, "şimdiki zamanı" aşırı vurgulayarak ya da günümüzde yaygınlık kazanmış sibernetik dilini kullanarak uzlaşmacı bir yol izlemez. Tarihsel gelişmeler, bunların ahlaksal anlamları ve ikincil anlam yönünden zengin sözcükler, kitabın ilerideki sayfalarını doldurmaktadır. Bugünlerde "diyalog", "köken", "açıklama", "muhakeme" ve "sonuç" gibi süreçsel ve düşünce yüklü terimlerin yerine kullanılan "geri besleme", "girdi", "çıktı" ve "bilanço" gibi sözcüklere bu kitapta yer verilmemiştir. Tarihin ve geleneksel dilin kullanımına büyük önem vermem özel bir nedenden kaynaklanmaktadır. Bu kitap, kentler ile yurttaşlık üzerine yazılmıştır; "kasaba ve kırın" günümüzdeki ortak kaderi bu kitapta ele alınır; kentleşmenin kişilik, özgürlük ve insanoğlunun doğaya olan duyarlılığı üzerindeki etkileri de bu kitabın konusu içine girer. Bunların yanı sıra ahlak ve etik üzerine yazılmış bir kitap olma özelliği de taşır. İnsanların yalnızca topluluklar oluşturmakla kalmayıp başka birçok konuda da birlikte hareket etmeleri, bu eserde kapsamlı biçimde ele alınmış olan etik bir konudur. İnsanların etik birer varlık olarak oluşturdukları "toplumsal anlaşmalar" ile etik nitelikteki amaçlarına ulaşmak için yarattıkları kurumlar, benim inceleme alanımı oluşturmaktadır.

Antik Yunan uygarlığında, daha doğru bir deyişle Atina'da ortaya çıkmış olan ortak yaşam, yurttaşlık ve politika ideali yukarıdaki belirtilen görüşleri büyük ölçüde yansıtır; bu ideal tarih boyunca tekrar tekrar ortaya çıkmıştır. Birçok kısıtlamaya sahip olmasına rağmen bu idealin modern çağ için ciddi bir öneri o-

1. George Orwell: *1984* (New York: Signet; 1950), s. 156.

* İngilizcedeki "*free*" sözcüğü, "özgür" olmayı ve "...–siz olmayı" belirtir. (ç.n.)

luşturduğuna inanıyorum. Kenti, kırı ve doğal çevreyi yok eden kentleşmenin kötülüklerinin incelenmesi yetmez; kişisel etkinliğe büyük önem veren, insanların oluşturduğu toplulukların yanı sıra insanlığın en zengin ve en tatmin edici ifadesi haline gelen bir politikanın ve insan toplulukları ile yurttaşları ortaya çıkaran toplumsal ve kültürel koşulların da incelenmesi gerekir.

II
Kabileden kente

Kentin kökenlerine ilişkin geleneksel açıklamalar kulak tırmalayacak ölçüde teknolojik niteliktedir; bunlara göre kentin kökleri, toprağı işlemenin bulunuşuna ve özellikle de hayvansal güce dayalı tarıma dayanmaktadır. Cilalı Taş Devri'nde (Neolitik) toprağın işlenmesine imkân veren teknolojik yeniliklerin çiftçiler tarafından kullanılmasının büyük bir yiyecek fazlasına yol açtığı, bunun da kentin ortaya çıkışına neden olduğu kabul edilir. Maddi bolluk içindeki halkın, tarımsal uğraşları terk edip, becerilerini çömlekçilik, dokumacılık, metalurji, marangozluk, kuyumculuk ve duvarcılık alanlarının yanı sıra idareci, rahip, asker ve sanatçı olarak da gösterdikleri söylenir. Tarımla uğraşan köylerin büyüklük ve nüfusunda bir artış görüldüğünde, bunların –çoğu kez ta-

nımlanamayan büyüklükteki– "kritik bir kitleye" ulaştıkları, böylece "kent" olmaya hak kazandıkları söylenir. El sanatları, yönetim ve son derece dejenere deyişle "politika" gibi kente özgü uğraşların gelişmesinin, kırdan ekonomik bir kopmaya neden olduğunu kabul edip bunun kenti ortaya çıkardığını düşünürüz. Tarımsal nitelik taşımayan bu yeni etkinlikler bütünü, bizim "uygarlık" adını verdiğimiz şeyi oluşturmuştur; kültürel yönden "aydınlanmış" bu bilgili dünya, bağımlı olduğu tarım toplumundan kurumsal ve teknolojik yönden daha akılcıdır. Ünlü Marksist arkeolog V. Gordon Childe bunu kısaca "kentsel devrim" olarak nitelendirir.

Kentin kökenleri göz önüne alındığında, günümüzdeki kentin geçmiştekine göre son derece modern, ekonomist ve ilerlemeci olduğuna ilişkin geleneksel bir düşünce egemendir. Buna göre bizim öncelikle endüstri, ticaret ve hizmet sektörüne ilişkin mesleklerle uğraşan ekonomik varlıklar olmamız, "atalarımız"ın da aynı mesleklerle uğraşmak için kent ve kasabalarda toplandıklarını düşünmemiz için yeterlidir; onların kenti bütünüyle tarımsal olmayan işlere yönelik olan ekonomik bir girişim olarak gördüklerine inanırız. Daha "ilkel" çağlardaki kent sakinlerinin, düşman kentler ya da kırsal göçebeler karşısında güvenliğe ya da savunmaya yönelik tasaları olduğunu da kabul etmeye hazırızdır. Savunmaya yönelik kazıklı çitlerle kale duvarları arkasında, bu yüzden kitleler halinde toplandıklarını düşünürüz. Nüfusun kentlerde toplanmasına kısmen savunmaya yönelik kaygılar neden olmuştur; ancak günümüzdeki bakış açısına göre, bu durumun da ekonomik nedenlerin bir sonucu olduğunu söylenir; ulus-devletler ya da emperyalist bloklar tarafından oluşturulan "savunma" sistemlerinin de ekonomik nedenlere dayalı olarak kurulduğunu düşünürüz. Buna göre kentli "atalarımızın" bize çok benzediklerini, yani "kent" adı verilen kurumsal ve alansal birliğin sınırları içinde yaşayıp yoğun bir şekilde maddi çıkarlarına yönelik işlerle uğraşan ekonomik varlıklar olduklarını kabul ederiz.

Çok daha basit biçimlerde de olsa, bizimle aynı ekonomik yaşam şekillerini paylaştıklarını, kentli bir yurttaş olarak bizimle aynı role sahip olduklarını da aynı çabuklukla kabul ederiz. Oluşturdukları yerleşime duydukları sadakatin bizimkinden daha güçlü olduğunu kabul etmekle birlikte, kendi kentlerini çoğu kez bi-

zimkine eş bir bakış açısıyla değerlendirdiklerini düşünürüz. Politik kurumları bize ne kadar yabancı görünürse görünsün, yurttaşlık kavramını bizim yaptığımız gibi kişisel çıkarlara yönelik bir biçimde ele aldıklarına, politik etkinliklere maddi çıkarları söz konusu olduğu sürece katıldıklarına, çıkarlarının da temelde bizimkiler kadar ekonomik nitelik taşıdığına inanırız. Ekonomik sınıf analizlerini, yeterince ciddiye alınmayan "yüksek ideallerimiz" ve "ahlakımız" adına reddetmemize rağmen, onların kentsel görüşlülüğünü ve uygarlığını farkında olmadan bu türden analizlere tabi tutarız.

Mevcut tarih literatürü de bu görüşe büyük ölçüde destek verir. Günümüzde aristokrat ve burjuva elitlerine karşı acı bir kıskançlık ve nefret duyan proleterlerin ve alt orta sınıfların mevcudiyetine benzer şekilde, Atina'da *demos*,* Roma'da plebler** ve ortaçağ komününde de *popolo*** olduğu anımsatılır. "Antikçağ", "ortaçağ" ve "modern çağ" gibi terimlerin, insan doğasının değişimini göstermediği, karşıt bütün ideolojik iddialara rağmen, insanların hep egoist güdülerini tatmin etmeye çalıştığı söylenir. İnsan davranışının temelini oluşturan değişmez psişe kabulü esas alınarak kent sakini ve özellikle de kentli yurttaş, çağdaş metropoliten bölge sakinine eş biçimde tanımlanır. Günümüzdeki kötülüklerin, biyolojik özelliklerimiz ve hastalıklarımız gibi atalarımızdan bize geçtiğini düşünüp bunların düzeltilemez derecede insani özellikler olduğunu kendimizden emin bir şekilde kabul ederiz; kentin tarihi gelişiminin muazzamlığı bu yüzden bizi hiç rahatsız etmez. Bu özellikler, en az beynimiz, parmaklarımız ve türümüze atalarımız ve mirasçılarından geçip kökleşmiş olan psikolojik özelliklerimiz kadar bize aittir.

Kent, insan birlikteliğine ve insan davranışının değişmezliğine ilişkin kanıtlar sağlayabilir; ancak kentin yükselişi ve gelişmesi, bu yalın ve geleneksel görüşe ters düşer. Köy gibi yerleşik bir insan birlikteliğinin ortaya çıkışını, her şeyi kapsayan tek bir nedenle a-

* *demos*: Antik Yunancada sıradan halk. (ç.n.)
** pleb: eski Roma toplumunda alt sınıf. (ç.n.)
*** *popolo*: halk. (ç.n.)

çıklamak zordur. Binlerce insanı barındıran kentler ele alındığında, bu durum daha da zorlaşır. Arkeologların ortaya çıkardıkları ilk kentler, toprağın işlenmesine yönelik gelişmiş yöntemlere ve hayvanların kullanıldığı saban tarımına dayanmıyordu. Bu konu, Jane Jacobs'ın *Kentlerin Ekonomisi* (The Economy of the Cities) kitabında büyük bir beceriyle ortaya konmuştur. Jacobs'ın, "kentsel devrimin" "kırsal devrimi" ortaya çıkardığı yolundaki görüşü şüphelidir; ancak Anadolu'daki Çatalhöyük ve İncil'deki Eriha gibi eski kentlerin, yiyeceklerinin çoğunu avlanarak ve yaban bitkilerini toplayarak elde eden büyük insan topluluklarından oluştuğuna dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Yaban buğdayı çeşitleri toplayarak beslenen, yani toprak işleme deneyimi olmayan insanların, bu tür bitkileri yetiştirmeye başlamasının çok sonraki dönemlere rastladığı sanılmaktadır. Aurochs (modern sığırın soyu tükenmiş atası), yaban geyiği, yaban domuzu, eşek, kaz kemikleri ile kurt, tilki ve leopar gibi yırtıcı hayvanlara ait iskelet kalıntıları, bahçecilikle çok sonraları uğraşmış olan avcı ve toplayıcı nitelikteki "kentli" bir nüfusun varlığına işaret etmektedir. Çatalhöyük gibi tahminen 6000 nüfuslu, 30 hektarlık bir alanı kaplayan bir kentin neden 9000 yıl önce, yani Childe'nin ünlü "kentsel devrimi"nin gerçekleştiği Mezopotamya'dan binlerce yıl önce, birbirine yakın iki alanda gelişip büyüdüğüne geleneksel ekonomik standartları kullanarak bir açıklama getirmek olanaksızdır.

Çatalhöyük, kentlerin kökeni sıralamasında ilk sıraya konulduğunda onun var oluşundaki –ve aslında varlığını yüzyıllar boyu sürdürmesindeki– en önemli nedenin dinsel olduğu görülecektir. Kent zengin bir obsidyen* madeninin yakınına kurulmuştu; bu taş, yörede yetişmeyen çeşitli yiyeceklerle takas edilirdi; bununla birlikte kentin en çarpıcı özelliği, çok sayıda dinsel anıt mezara sahip oluşuydu. Yaptığı ayrıntılı çalışmalarla kent üzerine büyük açıklık getiren James Mellaart, incelediği 139 yapıdan en az kırkının mezar olduğunu bulmuştur. Çoğunlukla çevrelerindeki evlerden daha büyük olan bu mezarlar, özenle hazırlanmış dinsel sanat eserleriyle süslüydü; karşılıklı duvarlarda biri ölümü, diğeri yaşamı simgeleyen resimler bulunurdu.

* Renkli cama benzeyen ve ok başı ve bıçak yapımında kullanılan sert volkanik taş. (ç.n.)

Mellaart, Çatalhöyük'te çanak çömlek türü eserlere rastlayamadı. Halbuki bu, saban tarımı ve evcil hayvanların yanı sıra Cilalı Taş Devri'ne damgasını vuran özelliklerden biriydi; bu yüzden binlerce kişinin yaşadığı bir kentte bulunması beklenirdi. Çatalhöyük'ün kalın duvarları, *pueblo** benzeri evleri, küçük meydanları ve halka açık gösterişli sanat eserleri, son derece canlı bir dinselliğin, dolayısıyla da etkin bir yurttaşlık yaşamının kanıtlarıdır. Kullandıkları aletler ile son derece doğalcı nitelik taşıyan sanat stilleri, Cilalı Taş Devri'nin ilk dönemlerinde yaşamış olan toprak işleyen bir insan topluluğuna değil, Taş Devri'nin (Paleolitik) son dönemlerinde yaşamış ekolojik yönelimli bir topluluğa işaret etmektedir. İleri düzeydeki taş ve kemik işleme tekniklerinin yanı sıra kamu binaları üzerindeki ren geyiği, leopar, yay taşıyan avcı resimleri ve şaman benzeri figürler de kültüre damgasını vurmuştur. Çatalhöyük üzerine yapılmış sayısız yorum ile Mellaart'ın kendi yorumlarının bazıları göz önüne alındığında, bu kentin sakinlerinin dikkati çekecek kadar anamerkezcil bir özelliğe sahip oldukları görülür. Kadınlar, kent kültlerine ait sembollerde sıklıkla yer alır. Kentte bulunan küçük heykeller içindeki en çarpıcı figür, Ana Tanrıça'ya aittir. Kadınların ve çocukların (büyük olasılıkla anne ve çocuklarının) birleşik bir mezarda gömülmelerine özen gösterilmiştir. Erkekler bu şekilde gömülmemiştir. Hiyerarşi ve savaş, kentin toplumsal yaşamının belirleyici özelliği değildir. Çatalhöyük'teki evlerin büyüklüğü ile mezar kalıntılarında bulunan eşyalar göz önüne alındığında, kentin, gözlenebilen birkaç küçük istisna dışında oldukça eşitlikçi bir yapıya sahip olduğu görülür. Mellaart, ana kent ile yakınındaki takipçi kentte "açık bir şiddet ya da kasıtlı bir yıkım belirtisi"ne rastlanmadığını gözlemlemiştir. Bunların her ikisi de yüzyıllar süren bir yerleşimden sonra, belirli herhangi bir neden olmaksızın terk edilmiştir.[2] Bu bölgelerdeki yüzlerce iskelet üzerinde yapılan incelemelerde şiddet yoluyla ölümün izlerine rastlanmamıştır.

Çatalhöyük kadar büyük bir kentin, ileri düzeyde teknik gelişme ya da savaş yoluyla ortaya çıkmış olduğunu söylemek ye-

* ABD'nin güney batısında ve Latin Amerika'nın çeşitli bölgelerindeki yerli halklara ait taş ya da kerpiçten yapılma düz çatılı evlerden oluşan köy. (ç.n.)

2. James Mellaart: *Çatal Hüyük* (London: Thames and Hudson; 1967), s. 58.

tersiz bir açıklama olacaktır; bunun yanı sıra ekim, hasat ve tahıl öğütme yöntemlerinden haberdar olan bilinmeyen bir halkın, 18.000 yıl önce, Avrupa kıtasının büyük bölümünün buzlarla kaplı olduğu bir sırada, bereketli topraklar üzerinde sabit yerleşimler kurmamış olması da ilginçtir. Toprağı işleyen insanlara ait kanıtlar, geçtiğimiz yıllarda Yukarı Mısır'da Nil nehrine komşu Kubbania vadisinde bulunmuştur. Magdalenyen dönemi avcıları hâlâ İspanya ve Fransa tunduralarında dolaşıp uzak mağaralarda o ünlü hayvan resimlerini yaparlarken, Kubbania halkı buğday, arpa, mercimek ve nohut yetiştirmeyi biliyordu. Teknolojik ve ekonomik belirlenimciliğin temel ilkelerine göre, Wadi Kubbania halkının, Cilalı Taş Devri'nin çiftçileri olarak kabul edilmesi gerekirdi; ancak bu insanların ana uğraşı çiftçilik değildi. Toprağı işleyen bu halktan geriye kalanları yeryüzüne çıkartan Fred Wendrof, Romauld Schild ve Angela E. Chase, onların "çeşitlilik gösteren tarım yöntemlerinin köy yaşamının başlamasına doğrudan yol açmadığını" gözlemledi. "İnsanların avcı ve toplayıcı olarak dolaşmayı binlerce yıl daha sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Çiftçilik, çok sayıdaki yaşam kaynaklarından yalnızca birini oluşturmuştur. Varılan bu sonuçlar, uygarlığın neden ortaya çıktığı sorusunu bir kere daha gündeme getirmektedir."[3]

Belki hiç de sıradışı olmayan olmayan Çatalhöyük ve Kubbania halklarına ilişkin bilinenler göz önüne alındığında, "uygarlığın" (daha kesin bir tabirle, avcılıktan ve toplayıcılıktan toprağı işlemeye ve toplumsal boyuttaki yurttaşlık ilişkilerine geçişi içeren büyük değişimin) ortaya çıkış nedeninin araştırılması daha yerinde olacaktır. Bir kültürel şekilden diğerine toptan geçiş, ani bir değişimmiş gibi görünür; bu konunun giz perdesiyle örtülü olmasının nedeni budur. Çatalhöyük'ten ve toprağı ilk olarak işleyenlerden elde edilen bilgiler, kabileden köy ve kente olan geçişin, yaygın arkeolojik görüşün ortaya attığı gibi teknolojik değişimin beklenen bir sonucu olmadığını göstermektedir; bu geçiş, daha sonraki teorilerin iddia ettiği gibi büyük ölçekte açlığa yol açan nüfus baskısı, savaş ya da doğal felaketlerin beklenen sonucu da değildir.

3. Fred Wendrof, Romuald Schied, ve Angela E. Close: "An Ancient Harvest on the Nile," *Science 82*, November, 1982, s. 68.

Kabileden kente geçiş, bizim Avrupa-Amerikan düşünce sistemimizin tarih öncesine ve tarihe yamamaya çalıştığı gibi, ekonomistik ilişkilerin sonucunda da ortaya çıkmamış; yaygın olarak kabul gören teorilerin bizi inandırmaya çalıştığı gibi bir solukta tamamlanıp, kent ve kır arasında "savaşa" varan bir kutuplaşmaya da yol açmamıştır.

Bu görüşlerin tam aksine, arkeolojinin bütün geleneksel standartlarına göre kentli bir toplum oluşturmak için gerekli "ekonomik tabana" sahip olmayan avcı ve yiyecek toplayıcı halklar, çok büyük kentler oluşturmuştur; bu halklar ilk zamanlarda Cilalı Taş Devri'nden çok Taş Devri'ne ait teknikler kullanmıştır. Kubbania bölgesini inceleyen antropologlar şu sonuçlara varmıştır: "Tarımın ortaya çıkışının yalnızca tek bir nedene dayanmadığı tahmin edilmektedir (bizce aynı durum kent için de geçerlidir *M.B.*). Tarımın, ilk insanlar ile bunların düzenli olarak yararlandıkları bitkiler arasındaki doğal etkileşimin sonucunda ortaya çıktığı düşünül-mektedir. Taş Devri halklarının bitkisel kaynakları yaşamsal amaçlarla geniş boyutta kullanması, bu etkileşimin tarih içinde sıklıkla yinelenmesine neden olmuştur. Bu durum büyük önem taşır; çünkü [Kubbania halkı tarafından] kullanılan bitkiler, uygarlığımızın gelişmesi için ekonomik tabanı oluşturmuş olan tahıllardan başka bir şey değildir. Bununla birlikte tarımın yükselişi, toplumsal ve ekonomik yönden hızlı ve kaçınılmaz bir değişime yol açmamıştır. Tarım, büyük çapta avcılığa, balıkçılığa ve toplayıcılığa dayalı olan ekonomiye, ek bir kaynak oluşturmuştur."[4] Bence, yazarların, geleneksel arkeolojinin kavramsal çerçevesi ve terminolojisi içinde yer alan ekonomik taban, kaynak ve yararlanma gibi sözcükleri kullanmaları, dik başlı görüşler içeren biraz heterodoks nitelikteki bu vargıya ayrıca heyecan verici bir nitelik kazandırmaktadır.

Ancak bununla, kentlerin yoktan varolduğunu söylemek istemiyorum. Zanaatkârların, idarecilerin ve şaman benzeri rahiplerin oluşturduğu tarımla uğraşmayan toplumsal sınıflar,

4. *A.g.y.*, s. 73.

uğraşlarını yerine getirebilmek için, doğal olarak yeterli kapasitede olan elle tutulur bir yiyecek sağlama sistemine gereksinim duyarlar. Çatalhöyük ve Kubbania'daki tahıl yetiştiren çiftçilere ilişkin bildiklerimiz göz önüne alındığında, bu kentlerin ekonomik ve savunmaya yönelik gereksinimleri değil, kültürel gereksinimleri karşılamak için kurulduğu anlaşılır. Çatalhöyük'teki anıt mezarlar, kent nüfusunun kendini dinsel ritüellere adadığına işaret etmektedir. Bu kentin kültsel ve dinsel işlevi yüzünden binlerce yıl önce Anadolu'da ortaya çıktığı açıklaması, ekonomik ya da askeri işlevlerden dolayı ortaya çıktığına ilişkin iddialardan daha inandırıcıdır. Zaman ve çevre değişiklerinin büyük etkisi altında olan Taş Devri'ne ait yaşam biçimlerinin, bizim düşündüğümüzden daha dirençli bir yapısı olabilir. Bu yaşam biçimleri, kabile halinde yaşayan insanlara ve hatta insanlık kültürünün geçirdiği evrimde sahip oldukları köklü yerden dolayı kendilerini "uygar" kabul eden halklara bile daha çekici gelmiştir.

Bunun sağlıklı bir vargı olduğu kabul edilirse arkeolojik literatürde kent kültürünün yükselişine sıkı sıkıya bağlı olduğu söylenen kentsel ve tarımsal "devrimler"in, modern standartlara göre birbiriyle uyuşmazlık gösterdiği görülür. Kentlerin yükselişi, tahıl ekiminin, sabanın ve evcil hayvanların "keşfi"yle değil, anıt mezarlar, kültsel uygulamalar ve doğalcı semboller yönünden zengin tapınaklar yardımıyla gerçekleşmiş olmalıdır. Jane Jacobs'ın iddia ettiğinin tersine, kent tarımsal temellerin atılmasında rol oynamamıştır. Görünüşe bakılırsa, avcılar ve yiyecek toplayıcılar, basit tarım şekillerini, köylerin Taş Devri'nden Cilalı Taş Devri'ne geçerken toprağı işlemeye başlamalarından çok önce biliyorlardı. Kentin gerçek habercisi saban değil, daha sonraları tapınakla çevrelenen mezardı; insanlara liderlik edenler de açıkgöz politik şefler değil, büyük olasılıkla şaman ya da rahip gibi yarı dinsel kişilerdi. Yine aynı nedenle, ilk "yurttaş" kendini, yurttaşlık işlevi yönünden, kentsel bir bölgenin "sakini" değil, bir topluluğun üyesi olarak görürdü. Sonuçta, ilk kentsel merkez, bir pazar yeri değil, doğal tanrılara ve güçlere tapınılan törensel bir bölgeydi.

* * *

Bu artalanın, kentin yükselmesine neden olan etmenleri ve yurttaşlarının işlevlerini doğru olarak yansıttığı kabul edilirse, eski kent yaşamının modern ekonomistik önyargılarla çelişen çok sayıda belirleyici özelliğini ortaya koyduğu da görülür. Çağdaş görüş, kenti ticari bir girişim olarak ele alır; bu görüşe göre, bütün kentsel uğraşlar öncelikle mali ve ticari nitelik taşır. Bizim kentlerimizden farklı bir zaman diliminde varlık göstermiş olan Çatalhöyük gibi kentlerde, el sanatları son derece gelişmiştir; ancak bu kentlerde, topluluk içi değiş tokuşun ötesinde bir iç pazarın varlığına dair bir kanıt bulunamamıştır. Kentler arasında ya da bir kent ile kabilesel bir topluluk arasında önemli miktarda ticaret yapılırdı; ancak bir kentin kendi içinde yapılan ticaret, en düşük düzeydeydi ya da en azından marjinal bir nitelik taşırdı. Karl Polanyi, "eski toplumda ekonominin anonimliği" adını verdiği konu üzerine kapsamlı araştırmalarında, pazarın bir kentin kurulması için gerekli bir öğe olduğunu savunan görüşü karşı konulmaz bir şekilde çürütmüştür; yazarın görüşlerine özet biçiminde yer vermek, onun bu derin ve çarpıcı analizine hakettiği yeri vermemek anlamına gelecektir.[5] Polanyi, Helen kenti Atina'daki *agora*'nın mal alışverişi ile yoğun bir politik etkinliğe hizmet eden gösterişsiz bir merkez haline geldiği döneme kadar, eski kentlerde yerel bir pazar yerine rastlanmadığını belirtir. Aristoteles, para kazanmayı, kamunun ve kişinin kendi denetimi altına alması gereken "doğal olmayan" bir dürtü olarak tanımlamıştır. Eski kent sakinlerinin birbirleriyle yaptıkları değiş tokuş, hizmet alışverişi ile sınırlıydı. Daha doğru bir deyişle, erkeklerle kadınlar mallardan oluşan ortak bir fona katkıda bulunurlardı. Yaşam için gerekli araçların toplandığı bu ortak fon, kabilesel yerleşimlerle ilk kentlerin "ekonomik yaşamlarını" oluştururdu. Sonuç olarak insanlar, tarımla uğraşarak, yün ve keten dokuyarak, metal ve taş işleyerek bu fona katkıda bulunurlardı; tanrılar, rahipler ve topluluk üyeleri için sanat eserlerinin tasarlanıp mücevherlerle donatılmasına yönelik sanatsal ve dekoratif katkılar da en az diğerleri kadar önem taşırdı.

"Özyeterliliğe" yönelik "talepler" ile "doğal ve doğal olmayan" ticaret arasındaki ayrım, yalnızca arkaik nitelik taşımaz. Bunların

5. Karl Polanyi: *Primitive, Archaic and Modern Economics: Essays of Karl Polanyi*, der. George Dalton, (Boston: Beacon Press; 1968), s. 82.

en bilinçli ve filozofik biçimlerine Antik Yunan uygarlığında rastlanır. Helen *polis*'inin tam olarak gelişmesinden önce, kentlerdeki maddi yaşam, sıkı bir şekilde kan bağlarına, dinsel zorunluluklara, karşılıklı sadakate, büyü tekniklerine ve kabile yaşamının son derece doğalcı nitelikteki duyarlılıklarına bağlıydı. Yunan takım adalarının-da daha sonra görülen akla dayalı uygarlığın psikolojik ve kurumsal temeli, akılcılıktan çok geleneklere dayanan bu sınırlama-ların içinden çıktı. Yükümlülük ve birliktelik duygusunu esas alan bu bilinç dışı kabilesel ve ortaklıkçı tabanın insan davranışı üzerindeki yönlendirici etkisi, bu tabanın gelişmiş yurttaşlık felsefesi, politik felsefe ve toplum kuramı şeklindeki ifadesinden çok daha güçlü oldu.

"İlkel" ya da arkaik olarak adlandırılan halklar "ortak fona" yiyecek dışında şeylerle de katkıda bulundu. Çok özel eşyaları dışında, kişinin kendi benliğine ait öğeler de dahil olmak üzere sahip olduğu her şeyin üzerinde büyük bir ortaklık halesi bulunurdu; bunlar tahminen paylaşıma ya da müşterek kullanıma açıktı. Kentin başlangıçtaki işlevi, olsa olsa dinsel nitelikteydi. Çok sayıda antropolog, ekolojik yönden farklı bölgelerdeki üretimin verimli şekilde dağıtılması için, merkeziyetçi hükümet biçimlerinin ve bu tür politik kurumların gerekli olduğunu savunur; ben bu görüşü abartılı buluyorum. İnka, Aztek, Babil, Mısır, Pers ve Çin gibi büyük imparatorlukların, birbirinden son derece farklı ve uzak ekolojik bölgelerdeki çok çeşitli malların toplanmasını ve dağıtılmasını gerçekleştirmiş merkezler oldukları şüphe götürmez bir gerçektir. Gerçekten de imparatorluklar zamanındaki birçok eski kent, tapınakları ve sarayları kadar ambarları ile de ün kazanmıştır.

Ancak maddi işleve bu derece önem verilip incelenen her insan topluluğunun varlığının son derece belirlenimci stratejilerle açıklanmaya çalışılması, modern bir önyargının varlığına işaret eder. Geçmişteki ve günümüzdeki her fenomene ve özellikle de her kuruma ve birliğe "maddi bir rol" yükleme eğilimi, neredeyse hiçbir düşünce içermeyen içten gelen bir zorlama halini almıştır. Daha da kötüsü, maddi varlıkların birlikteliği destekleyici zengin rolü, edepsizce aşağılanır; oysa hediye benzeri maddi varlıklar insanın ayırt edici özelliklerini arttırır; bu özellikler arasında yer alan topluluk içinde köklü bir yer edinme ve ortak bir duyarlılığa sahip

olma gereksinimi, insan ruhu için destekleyici bir rol oynar; bunlar olmadan gerçek bir kişilik gelişimi düşünülemez. İnsanın kişiliği anneyle babanın gösterdiği ilgiyle, aile bağlarıyla, arkadaşlıklarla ve insanlar arası destek ağının sağladığı güvenlikle beslenir; maddi olmayan bu destek ağının çöküp özelliklerinin maddeleşmesi, insanı maddi bir varlık haline getirir; bu varlık, diğer bütün nesne ve mallar gibi kötü amaçlara alet edilebilir. Çağdaş "kültür materyalistleri", şeflikle idare edilen kabilelerin, monarşilerin, bürokrasilerin, orduların, ruhban sınıfın oluşturduğu hiyerarşilerin ve bunların gereksinim duyduğu sınırsız kaynakların, insanlığın mitsel ve gerçek "gereksinimlerini" karşılayan dağıtım araçları ve süreçleri olduğunu yaygın bir biçimde iddia eder; ben bu görüşe de karşı çıkıyorum. Bunların tahakküme aşırı derecede düşkünlükleri, mitsel "gereksinimler"i ve aşırı derecedeki denetim sistemlerini ortaya çıkarmıştır; hizmet etmeye söz verdikleri insan topluluklarına o kadar zararları olmuştur ki bunların israf, yıkım ve vahşetten oluşan mirası, bugün toplumun varlığını ve doğal temelini tehdit etmektedir. Doğa üzerine tahakküm kurma düşüncesi, köklerini, insanın insan üzerinde tahakkümünden almaktadır; tahakküme duyulan inancın bütün dünya üzerine yayılması bu şekilde olmuştur.

Tahakküm düşkünlüğünden söz ederken önemli bir uyarıda bulunulması gerekir; bu terim, kentsel yaşamın daha yeni ortaya çıkmaya başladığı ilk tapınak kentlerine yanlış bir imge kazandırmak için kullanılabilir. Mezopotamya'daki Erech'ten Meksika'daki Teotihuacan'a kadar uzanan bu kentlerde ortaya çıkmış olan rahip hiyerarşilerinin, eşitlikçi nitelikteki kabile ya da köy halklarının hiyerarşik yönde yeniden yapılanmasına doğrudan yol açtığına dair hiçbir kesin kanıt yoktur; rahipler, muazzam anıtlar, meydanlar, evler ve sunaklar inşa eden, tapınakların kilerlerini doldurup duvarlarını diken, günümüzde bile göz kamaştıran heykeller yaratmış olan bu insanlara bağımlıydı. Kitlelerin, otoriter bir gücün zorlaması olmaksızın seferber edilmesi sonucunda ortaya çıkan bu muazzam çabanın, günümüz standartlarınca "kâr getirmeyen", "yararsız" amaçlar için harcanmış oluşu, ilk bakışta inanılmaz görünmektedir; aslında bütün eski tapınakların ve mezarlık yapılarının, zalim hükümdarların eseri olduğu kabul edilir.

Bu imgenin bütünüyle gerçek olduğu tarihsel dönemler mev-

cuttur; ancak bu durum, sözü geçen imgenin, tarihin ilk dönemlerindeki kentlerle onların kültsel yapılarını ortaya çıkaran toplumsal ilişkiler için de geçerli olmasını gerektirmez. Eşitlikçi bir toplumun, önce teokratik, sonra feodal ve sonunda monarşik aşamalardan geçip gittikçe hiyerarşik hale gelmesini, *Özgürlüğün Ekolojisi* (The Ecology of Freedom, Palo Alto: Cheshire Books, 1982; s. 62-88) adlı kitabımda ayrıntılı olarak incelemiştim. Elinizde tuttuğunuz kitapta vurgulamak istediğim ise ilk kentlerin ideolojilere dayalı yaratılar olduğudur; ortak yaşam çerçevesinde birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olan, son derece karmaşık ailesel topluluklarından oluşan bu kentler, mütehakkim olmayan, ekolojik yönelimli ve eşitlikçi bir karaktere sahipti. Çatalhöyük gibi 9000 yıl öncesine uzanan büyük bir kentin ya da milattan önce yaklaşık 300 yılında yavaş yavaş kurulup varlığını yaklaşık olarak milattan sonra 800 yılına kadar sürdürmüş olan anıtsal nitelikteki muazzam Teotihuacan kentinin, çevre köylerdeki çok sayıda insanın "baskı" yoluyla zorla "seferber" edilmesi sonucunda mı, yoksa inanılmaz gibi görünse de, toplumsal sorumluluklarını bir "görev" olarak gören dindar bir "cemaatin" gönüllü girişimleri sonucunda mı ortaya çıktığını bilmiyoruz. Mezopotamya ve Mısır'daki zoraki çalıştırmaya ilişkin çok sayıda yazı mevcuttur; bu yazılar, tarih öncesinin sis perdesi arkasında kalmış kentlerin de baskıcı elit kesimin zorlaması sonucu ortaya çıktığını düşünmemize yol açar. Kent yaşamına ilişkin yazılı eserlerin bulunmasının, teknik açıdan ileri düzeydeki yaptırım gücü yüksek bir toplumun göstergesi olduğu dikkate alınmaz; Mezopotamya'daki kent yaşamının başlangıcına kadar uzanan Gılgamış destanı buna bir örnektir. Modern kentlerin ortaya çıkışından çok önce, Ortadoğu'da ve Amerika kıtasında kurulmuş Çatalhöyük, Eriha, Erech, Teotihuacan, Monte Alban ve Tikal kentleri, kendi dürtülerimizi ve toplumsal çıkarlarımızı esas alarak çözmeye çalıştığımız sırlardır. Oysa bunlara ait arkeolojik kalıntılar, bizim seküler düşünce sistemimizden temelde farklı olan ideolojik özlemlerin ve insan ilişkilerinin kanıtlarıyla doludur; buralarda egemen olan kültsel ve toplumsal duyarlılıklar, "kent"e (eğer bu sözcük belli bir büyüklüğün üzerindeki her yerleşim için kullanılabilirse) bizimkinden temelde farklı olan bir yaşam tarzı ile ruhunun anıtı gözüyle bakılmasına olanak sağlamıştır.

Bu ilk kentlerdeki anıtları yaratan sıradan insanlar, belki de zaman ve çabalarını kuşaklar boyunca büyük katedrallerin yapımına adamış olan ortaçağ Avrupası'nın sanatçılarıyla aynı düşünce yapısına sahipti. Bu düşünce yapısı, bugün her kıtadaki kentsel alanı gökdelen biçimli evlerle ve bürolarla dolduran mühendis ve inşaat ekiplerinin zihniyetine tam bir karşıtlık gösterir.

Bunun yanı sıra, "kent sakini" kavramının günümüzdeki ve geçmişteki anlamları arasındaki farklar da karşımıza çıkar. İlk kentlerde yaşamış "kent sakinleri" kendilerini ne gözle görüyordu? Hangi açılardan bizden farklılardı ya da bize benzerlik gösteriyorlardı? Bu sorular, bir sorunu beraberinde getirir: tapınak ya da saray kalıntısı gibi fiziksel bir yapıda görülen bütünlük ve sabitlik burada görülmez. Kent sakinliğinin kısa, öz bir tanıma indirgenebilen bir gerçek değil, bir süreç olduğu ileride görülecektir. Kent sakinliği kavramı, kendini göstermeye yarayan sokakların, egemen kişinin inzivaya çekilmesine yarayan evlerin ve kişisel ilişkiyi teşvik eden kalabalık nüfusun yer aldığı bir boşluktan ortaya çıkmamıştır. Çatalhöyük'ün şaşırtıcı bir özelliği, sokaklarının olmamasıydı. Pueblo benzeri bu kentte küçük meydanlar olmasına rağmen, açık yollar bulunmazdı. Marshall Berman ile Richard Sennett gibi modernistlerin, kentin yapısal temeli gözüyle baktıkları caddelere ve geniş bulvarlara, bu eski kentlerde rastlanmıyordu; sözü edilen bulvarlar, günümüzün basit egosunun züppe bir tavırla ortaya çıkıp "kişilik" gösterisi yaptığı yerlerdir. Çatalhöyük'te bir yerden başka bir yere gitmek için, çatılardan atlamak, merdivenlerden inip çıkmak, evlerdeki oyuklardan ve küçük meydanlardan geçmek gerekirdi.

Bu yalnızca yapısal bir egzantriklik değil aynı zamanda insani bir olgudur. Çatalhöyük, tahminen birlik ruhunun son derece gelişmiş olduğu bir yerleşimdi. Kent nüfusu oldukça yoğundu ancak bugünün kentsel biçiminde değil, kabilesel bir yoğunluktu bu. Ancak günümüzün büyüklük ve nüfus yoğunluğuna dayalı standartlarına göre bile, köy sayılamayacak kadar büyüktü. Arkeologların kentin nüfusuna ilişkin tahminleri az çok doğruluk gösteriyorsa, Çatalhöyük'ün tarihsel bir bakış açısıyla, kendi zamanı ve yeri için büyük bir kent olduğu söylenebilir. Bu bil-

gilerden nasıl bir anlam çıkartılabilir? Burada yaşamış olan kadın ve erkekler ne açıdan kentli sayılabilir? Bu insanların yalnızca o kentte "oturan" kişiler ya da günümüzün "seçim bölgeleri"nde yaşayan insanlarının ataları olmadıklarını ileri sürebiliriz. Modern kent sakininin ayırt edici özelliği olan isimsizlik ve kişisel yalıtılmışlık duygusu, bu insanların içini kaplamıyordu. Bunlar, yüksek ifade gücüne ve zengin bir toplumsal yapıya sahip olan bir yerleşimin "proto-yurttaş"larıydı; bu kentlerdeki yüksek birlik ruhu, aile bağları ve cinsiyete dayalı iş bölümü gibi organik olgularla beslenip politik boyutta belirlenmiş hak ve ödevlerle bütünleşmişti. Bu yerleşimler kan bağına ve cinsiyet ile yaşı esas alan gruplara dayalı kabilesel dünyanın biyolojik gerçekliği ile komşuluğa, mesleki hareketliliğe ve yasayla belirlenmiş haklara dayanan kentsel dünyanın politik gerçekliği arasında bir geçiş oluşturmaktadır. İlk kentlerde oturan insanlar, yurttaşlık erdemlerini içeren ideallerin çatısı altında etik açıdan birleşmiş, akılcı toplumsal politikalar izleyen, kentlerinin yönetimine görüş alışverişi ve uygulama tabanında katılma özgürlüğüne bütünüyle sahip olan ve bağımsız hareket eden bireyler değildi; Helen uygarlığındaki toplumsal düşünürler, bu özellikleri, bir insan topluluğunun oluşturulup yönetilmesinde kullanılan pratik zekâ anlamına gelen *phronesis* sözcüğüyle karşılıyordu. "Proto-yurttaş"lara ilişkin kanıtlar, toplumsal etkinlik gücünün, aile grupları ve teokratlar karşısındaki yükümlülüklerin sonucu olarak ortaya çıktığına işaret eder; bu insanların idealleri akıl değil, inanç tarafından yönlendirilirdi; toplumsal kurumlarının ayırt edici özelliği ise kültürel değil, biyolojik bir tabana sahip olmalarıydı.

Ancak görünüşte kentsel nitelik taşımayan bu özellikler, klasik "yurttaş" kavramının ortaya çıkmasında büyük bir rol oynamıştır. Toplumsal gücün kaynağını kişisel özelliklerin değil, aile ya da klan gibi grupların özelliklerinin oluşturduğu göz önüne alınırsa bu kentlerde yaşayan bireylerin gerçek anlamda bir güce sahip oldukları görülür; bu güç, resmi ve yasal olmaktan öteye gidemeyen, yani gerçek olmayan bir haklar bütününden kaynaklanmaz. Bireyin davranışları geleneklerin ve toplumun denetiminde bile olsa kişisel benzersizliğe ve özgür iradeye büyük saygı gösteren kabilesel toplumlar vardır. Bir yandan ilkel toplumlarda bireyselliğin ol-

madığını söyleyip diğer yandan bazı avcı ve toplayıcı insan topluluklarında görülen son derece spontane bir egonun ve kendine güven duygusunun varlığını kabul etmek olanaksızdır; Ituri ormanlarında yaşayan pigmeler buna örnek olarak verilebilir; bu topluluğun erkekleri aşırı derece gösteriş düşkünü, kadınları ise son derece zekidir. Bu toplumda açıkça görülen gösteriş düşkünlüğü, zekilik, mizah, neşe, keskin görüşlülük gibi kişisel özellikler, yazılı bir dile sahip olmayan halkların, ego ve kişiliklerinin olmadığını iddia eden geleneksel görüşle çelişmektedir. Günümüzün nevrotik nitelikli kişilik kavramı, ilkel adı verilen insan topluluklarında, belki de Avrupa ve Amerika'nın metropoliten bölgelerinde olduğu kadar yaygın değildi; ancak bu, kişiliğin mevcut olmadığı anlamına gelmez. Yazılı bir dile sahip olmayan, varlığını günümüze kadar sürdürebilmiş insan topluluklarında bireysellik, farklı bir şekilde de olsa kesin olarak mevcuttur; bu toplumlarda, bireysellik üzerindeki sınırlamalar ile toplumsal kurallar açık bir şekilde belirtilmiş olup ortak yaşama yöneliktir; bu açıdan günümüzün son derece planlı bir şekilde yönetilen modern toplumuna tam bir karşıtlık gösterir. Günümüz toplumu, sahip olduğu yasal "özgürlükler"le övünür; ancak bunların toplumsal nitelikte olmadığını görmezden gelmeye çalışır.

Şaşırtıcı da olsa, yurttaşlık ile bunu teşvik eden politik şekillerin açıklanabilmesi için öncelikle sözü geçen bu ilk organik kurumların incelenmesi gereklidir; bir klandakine benzeyen bu ilişkiler, halk meclisleri, bu meclislerin oluşturduğu çeşitli kurullar ve eşitlikçi bakış açısı, yani kısaca kabileye dayalı sistem incelenmelidir. Yakın geçmişe ait geleneksel bakış açısına göre, kentin, bu sistemi ortadan kaldırmak için kurulduğu iddia edilir. Rousseau'nun şu kısa ve özlü sözü büyük anlam taşır: "Evler kasabaları oluşturur; oysa yurttaşlar kentleri oluşturur."[6] Yurttaşlığın en önemli özelliklerinin çoğunlukla köylerden değil kabilelerden, evlerden değil derme çatma barınaklardan türediğini bilse, en az zamanının önde gelen toplum kuramcıları kadar şaşırırdı. Evler kasabaları, hatta etkin ve

6. Jean-Jacques Rousseau: *The Social Contract* (New York: Everyman Edition; 1950), s. 15.

katılımcı bir halk topluluğunun ortaya çıkması için gerekli koşulları yok eden devasa kent kuşaklarını da oluşturabilir; ancak yurttaşlık ideallerini içlerinde taşıyan toplumsal kurum ve şekiller, avcı, toplayıcı ve kırsal halkları barındırmış olan "ilkel" kulübe ve çadırlardan ortaya çıkmıştır.

Sakinlerini politik ve lojistik açıdan aşmayan mütevazı büyüklükteki bir yerleşimi belirten insani ölçek kavramı, kabilesel bir karaktere ve kökene sahiptir. Kökenleri aileye duyulan sadakate ve genişletilmiş akrabalık ilişkilerine uzanan bir yurttaşlık zihniyeti, bu kavramlara taban oluşturur. İlk kentlere ilişkin yazılı belgelerin bu kentlerin "kurulmuş" yerleşimler olduğunu göstermesi, bu açıdan hiç de şaşırtıcı değildir. Bu kentlerin kökeni, bir çeşit kişisel tecessüme sahip ortak bir tanrıya ya da ataya dayanır. Roma mitolojisine göre, bu kenti "kuran" Truvalı kahraman Aeneas'ın oğulları, bu açıdan İsrail'in çocuklarından ve İncil'e göre İbrani kabilelerin babaerkil atası sayılan Yakup'tan farklı değildir. "Yurttaş" kavramı, tarih içinde zaman zaman karşımıza çıkar; ancak bu kavram daha çok kent tarihinin son dönemlerinde kullanılmıştır. Bir yerleşimde yaşayan "yurttaşlar" kendilerine sıklıkla "kardeş" adını verirlerdi; bu terim ortaçağda ve Rönesans'ın ilk dönemlerinde yaygın bir şekilde kullanıldı. Geçmişin kent ve kasabalarında yaşayan erkek ve kadınlar, birbirleriyle olan ilişkilerini ailesel bir bağlılık olarak görürdü. Klasik çağın son dönemlerinde ve ortaçağda, kent sakinlerinin çoğunluğunu "yabancı"lar oluşturmaya başladı. Böylelikle küçük ölçeğe, kişinin ulaşılabilirliğine ve "insani ölçekli" yerleşimlerin ana özelliği olan toplumsal yardımlaşmaya çok önem veren bu ailesel imgelem, yerini yerel aristokratlar ya da soylular gibi kent elitlerinin ayrıcalığına bıraktı; bunlar kentin "kurucu"suna gerçek ya da efsanevi bir bağla bağlı olduklarını iddia ediyordu. Sonuç olarak, kentin yeni sakinleri de kendi "kardeşlik birlikleri"ni oluşturdu; bu birliği oluşturan insanların aralarındaki bağlar, belirli hak ve ödevlerle, kan yeminleri yardımıyla ya da yarı akrabalığa dayanan ritüellerle resmileştirilirdi. "Kardeş" sözcüğü zamanla, ortak çıkarlara sahip olan aynı sınıftan insanların kullandığı, belli bir gruba ait olma durumunu belirten, kente özgü genel bir hitap şekli haline geldi.

Bizde "katılımcı demokrasi" çağrışımı yapan politik kurumların

kökeni, çoğu zaman doğrudan kabile meclislerine kadar uzanır. Eski kentlerdeki karşılıklı ilişkiye dayalı halk meclislerinin, yurttaşlık kurumlarının temel taşlarını oluşturduğu oldukça kesindir; bunlar, kökleri ilkel ve eşitlikçi ilişkilere dayalı olan kabile meclislerinin bir uzantısıdır. Bazı yerlerde mevcut olan konsensüs kavramı, yani kapsamlı bir görüş alışverişi yardımıyla ortak bir bakış açısına ulaşılıp uzlaşmanın sağlanması, bu tür radikal bir demokrasinin belirleyici özelliğidir. Buna karşın, halk meclislerini temsil etmekle görevli olan kurullar, yaşlıların, şeflerin ve savaşçıların oluşturduğu daha küçük meclislerden ortaya çıkmıştır. Halkın kendisi değil "halkın sesi" niteliğindeki bu tür daraltılmış meclisler, küçük meclislerin kabilesel yönünü ortaya koyar; bu yaklaşım cumhuriyetçi özyönetim kavramına da yansımıştır.

Ancak burada da kabileden kente doğru gelişimin sürekliliğini bozarmış gibi görünen bir uyarıda bulunmak gereğini duyuyorum. Kent, kabilelere ait gelenekleri, kurumsal açıdan sürdürüp zengin bir katılımcı ve de ekolojik ilişkiler yumağı haline getirebilir; ancak biyolojik yönden kendi antitezini de oluşturmayı ihmal etmez. Kent, dar kapsamlı kan bağının bir ifadesi niteliğindeki akraba grubunun sürekliliğini korumuştur; bu grup içindeki kardeşlerle ortak bir ataya sahip olduğunu kanıtlayamayan yabancılar, gruba alınmaz. Kabilecilik yalnızca aile içi dayanışma değil, aynı zamanda ailesel münhasırlık anlamına gelir. Dayanışma ile münhasırlık arasındaki ayrım çok büyük önem taşır. İster hayali ister gerçek olsun, kabilecilikte her şey kana dayalıdır; bu yolla kabile üyelerinin eşitliği ya da *izonomisi* (Antik Yunancada kullanılan terim) sağlanır. Bir kabileye katılmak, teorik olarak mümkün değildir; insan ya doğum yoluyla kabile üyesi olur ya da olsa olsa sağladığı hizmetlerden dolayı kabileye alınır. Dışarıdan birinin kabileye bu yolla kabulünde karmaşık ritüeller izlenir; yabancı, bu yolla kabile üyesi haline gelir; Marx bunu, "inorganik" bir varlığın, topluluğun "organik" bir parçası haline gelmesi olarak nitelendirir.

Gerçek ya da hayali bir ekolojik hâleyle çevrili olan bu biyolojik büyü, kent tarafından bozulur. Kent, kan bağını dar görüşlü mitleri ve şovenist münhasırlığı ile aileden söküp alır; ancak a-

ilenin toplumsallaşma kavramı korunur ya da gözden geçirilir. Babalık, yurttaşlık değerleri içinde çok yüksek bir yere sahiptir; ancak babaların elindeki mutlak güç, yavaş yavaş oğulların eline geçmeye başlar; bunun nedeni, idari ve askeri hizmetler için oğullara gereksinim duyulmasıdır. Yabancılara kentin yönetim sistemi içinde yasal bir statü verilmez ancak kentin himaye edici büyülü çemberi altına kabul edilirler; beceri, para veya mal sahibi yabancılar tercih edilir.

Ekolojik hâle, varlığını efsanelerde korumaya devam eder; kentin kurucularının, "kent sakinleri"nin etnik sürekliliği ve yöneticilerinin statüleri bu efsanelerde yüceltilir; oysa gerçekte, ortak bir ataya hiçbir bağı bulunmayan yeni kent sakinlerinin gizli etkileri giderek artmaktadır. Kent bu yolla, özel bir tür toplumsal mekân oluşturur. Ailesel ve kabilesel şekillerin bir yansıması olan kent, akrabalık bağlarına gizemli bir ruhanilik katan dar görüşlülüğü ortadan kaldırır; bununla birlikte kabilesel kurumları kurtarıp kent idaresinin evrensel şekilleri haline getirir. Yunan demokrat Kleithenes, yalnızca Atina *polis*'ine özgü olmayan bu zeki manevraların bir sembolü haline gelmiştir. Kent sakinleri, yurttaşlık kurumlarının önünü tıkayan aile bağlarının ortadan kaldırılması için "mıntıka"lara bölünmüştü; her mıntıkaya yerinde bir kararla "kabile" adı verildi. Bunun sonucunda, saçma kabilesel zorunluluklar ve yabancıların haklarını kısıtlayan kan yeminleri ortadan kalktı; Atina'nın yerleşimsel alanı genişleyerek son derece etkin bir yurttaş kitlesinin ortaya çıkması sağlandı, ancak kabilesel yaşamın sembolleri ve prestiji korundu. Aynı şekilde, ekolojik düşüncenin en büyük görevlerinden biri ekolojik içerikli bir kent sakinliği kavramının geliştirilmesidir; bunu yaparken insan topluluğunun organik bağları tekrar kurulmalı, arkaik kan bağı ya da totaliter ve faşist nitelikli bir "halk felsefesi" gibi aşırı uçlara dönülmesine izin verilmemelidir.

III
Politika oluşturulması

Günümüzde politika, çoğu insanın gözünde kötü bir şöhrete sahiptir. Bu sözcüğün görünüşteki anlamı, insanlara hükmedilmesi için kullanılan ahlak dışı metotları kapsamaktadır. "Politika oyunu" yalnızca uluslararası, ulusal ya dâ yerel boyutta görülmekle kalmayıp aile, okul ve iş yaşamına da nüfuz etmiştir. Yani sonuçta yaşamımızın en özel bölgelerine kadar girmiştir. En kötüsü de politikanın baskıcı, güdümleyici ve baştan çıkartıcı nitelikler taşıyan alçaltıcı bir araç olarak görülmesidir. Hemen hiçbir sözcük, "politikacı" sözcüğünün bizde uyandırdığı aşağılayıcı duyguyu uyandırmaz. İnsanları kontrol etmek için kullanılan bir araç olarak algılanan politika, hem kendisini kullanan politikacıyı hem de üzerinde kullanıldığı kamuyu yozlaştırır. Biraz olsun ahlaklı olan

bir kişi, politika idealini reddeder. Geleneksel muhafazakârlar ile anarşistler, politikayı devletle özdeşleştirip "politik gücün" zayıflatılmasını ya da bütünüyle ortadan kaldırılmasını savunurlar. Politika, liberaller ve sosyalistler için de olumlu bir özellik değildir; onlar politikayı devlete bağlar; modern liberal ve sosyalist teoriye göre politika, mükemmellikten fazlasıyla uzak olan dünyamızda uygulanması kaçınılmaz olan bir gerekliliktir.

Modern toplumsal ideolojiler, politikayı fazla düşünmeden devletle kaynaştırma eğilimindedir; dahası, "toplum"u da sık sık bunun içine katarlar. Yaşanan karmaşa, bu nedenle muazzam boyutlara ulaşmıştır. Devletin, özel yaşamlarının her bölümünde oynadığı rolden dolayı, "hükümet" ile "toplum" arasında hiçbir ayrım yapmayan çok sayıda insan vardır; aynı şekilde, birçok insan, devlet ile "politika" arasında da ayrım yapamamaktadır. Sıradan deneyimler, bu ve benzeri eğilimleri haklı çıkarmaktadır; ben bu konuyu ileride inceleyeceğim. Toplumsal, politik ve "devletselleştirilmiş"* sözcükleri birbirleri ile eşanlamlı değildir; bunlar tarihleri ve kimlikleri yönüyle birbirlerinden büyük farklılık gösterirler; bu gerçeğin kamunun belleğinden silinmesi, bu kavramlar arasında ayrım yapmayı paradokssal hale getirmiştir. Politik etkinliklerin, devlet işleri ile aynı anlama geldiği, düşünmeden kabul edilir. Ortak bir fenomen gözüyle bakılan bu iki şeyin özel yaşama girmesi, hâlâ büyük bir direnişle karşılaşmaktadır; ancak bu, kendini adi suçlarla gösteren gündelik bir direnişin yarattığı psikolojik bir gerilimden başka bir şey değildir; ideolojik yönden bir berraklığı yoktur.

Geçtiğimiz yıllarda, "toplum" ile "politika" arasındaki farkı inceleyen ciddi çalışmalar yapılmıştır; toplum ve devlet arasındaki teorik ayrım, bu ikisi arasındaki ayrıma geleneksel bir taban oluşturur. Anarşistler yıllardır herkesin bildiği ya da hissettiği şeyi söylemektedir: "Özel" yaşamı oluşturan aile, işyeri, kadın ve erkek

* Aşağıdaki olaylar,"devletselleştirilmiş" (*statified*) sözcüğünün ne kadar paradokssal olduğunu göstermektedir: İngilizcede mevcut olmayan bu sözcüğü, devletin toplumsal ve politik yaşama ne derece girdiğini ifade etmek için yarattım. *Post-Scarcity Anarchism* adlı kitabımda yoğun bir biçimde kullandığım bu sözcük yüzünden, bu alanda son derece etkin bir editörle sık sık tartışmak zorunda kaldım; çok bilgili bir matbaacı da bu sözcüğü çok kereler yanlış bastı.

grupları, dinsel toplantılar, sendikalar ve mesleki birlikler, bireyin kendi kişisel ve ruhani gereksinimlerini karşılamak amacıyla yarattığı ya da kendisine atalarından miras kalan şeylerdir; devlet, bu özel yaşam ile aynı türden bir fenomen değildir. Bu özel dünya "toplumsal" dünya olarak nitelendirilir; "hükümet"in bu dünyanın içine girmesi, onu düzenlemeye çalışması ya da totaliter devletlerde olduğu gibi toplumsal farklılıkları soğurması, bu durumu değiştirmez. Bu dünyanın kökleri, önce Marx'ın, daha sonraları da Hannah Arendt'in ortaya koyduğu "zorunluluk alanı" kavramında yatar; bu dünya kişinin hayatta kalması için gerekli koşulları sağlar. Biyoloji burada, kendi varlığını koruma amacına yönelik bir sisteme taban oluşturur; bu sistem uyarınca, insanlar kültürel olarak koşullanmış bir şekilde ve sistematik olarak türlerini devam ettirirler, beslenirler, giyinirler, barınak gereksinimlerini karşılarlar; bunun yanında, merhametsiz, "vahşi, sessiz ve kör" olduğu iddia edilen bir "doğal dünya"ya çeşitli biçimlerde karşı koyarlar.

Geleneksel anarşist teorinin en büyük katkılarından birisi, toplumsal ve devletsel kavramları arasındaki farkı keskinleştirmek olmuştur. Devlet ve toplumun dışında politik bir sahnenin olabileceği, çoğu radikal toplumsal düşünürün gözünden kaçmıştır; hatta politik alanda çok yoğunlaşmış bir düşünür olan Marx bile bu durumu görmemiştir. Marx için yalnızca, sosyalizm yoluyla "evrimleşen" "demokratik" devletler ya da birbiriyle çatışan sınıf çıkarları üzerinde kurulu olan ve bunlar arasında denge kurmaya çalışan "Bonapartist" devletler mevcuttu. Sosyalist amaçlar için kolayca kullanılabilecek bir devlet fikrini ortaya atan yalnızca Marksçı sosyalizmin reformcu kanadı değildi. Bu görüşün "kurucuları", devletin doğası konusunda, en az günümüz reformcuları kadar belirsizlik içindeydi.

Politik alanın kendine özgü bir varlık olarak ortaya çıkışı, düşünce tarihinde karmaşık bir yere sahiptir. Politikanın devletten ve toplumsal yaşamdan farklı bir fenomen olarak ele alınması, ilk olarak, Antik Yunan uygarlığının belki de en önemli toplumsal kuramcısı ve filozofu olan Aristoteles'in yazılarında görülür. Aristoteles'in eserlerinde, hâlâ kent ya da daha doğru bir tabirle *polis**

* İngilizcede tam bir karşılığı olmayan *polis* sözcüğü, sık sık *devlet* olarak da çevrilmektedir.

düzeyindeki insan birlikteliğinden söz edilmektedir; bu sözcük çoğu zaman "kent-devleti" olarak yanlış çevrilmektedir.

Milattan önce beşinci yüzyılda, yani Atina demokrasisinin gelişiminin en uç noktasına ulaştığı bir dönemde, devleti, toplumsal kontrolü amaçlayan, profesyonel nitelikte bürokratik bir mekanizma olarak tanımlayan bir kavram mevcut değildi. Atina Yunancasında devlet sözcüğü yer almazdı. Bu sözcük (state=devlet), Latince kökenli olmakla birlikte etimolojik kökleri tam olarak belli değildir. İlk anlamıyla, kişinin yaşam koşullarını, yani onun toplumsal statüsünü, yaşam biçimini ve "toplumsal itibar"ını belirtir; ortak çıkarlara sahip bir insan topluluğunu ya da günümüzdeki anlamıyla devleti tanımlamaz. On altıncı yüzyılın başlarında gerçek ulus-devletler ile son derece merkeziyetçi monarşilerin ortaya çıkışıyla birlikte, bu sözcük, belirli bir "halk kitlesini" yönetme gücüne sahip olan profesyonel nitelikteki sivil bir otoriteyi tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.

Devlet sözcüğünün evrimi, aslında devletin geçirdiği evrimi enine boyuna yansıtmaktadır. Devlet otoritesi eski çağlarda ve ortaçağda da biliniyordu. Eric Vogelin tarafından "kozmolojik" olarak nitelendirilen Mezopotamya, Mısır ve Pers imparatorlukları ile "evrensel" boyuttaki Roma İmparatorluğu, muazzam kaynakları kontrol altında tutan, milyonlarca insana hükmeden son derece profesyonel, akılcı ve bürokratik yapıdaki devletlerdi. Devlet kurumları, insanlık tarihinin ilk zamanlarında ortaya çıktı; ancak bu kurumların gelişim dereceleri ile istikrarlılıkları farklılık gösterdi; bazen "bölük pörçük" şekillerde ortaya çıkmaları, bunların hâlâ son derece kabilesel nitelikte olduğunu göstermektedir. Nil vadisindeki Firavun devleti, binlerce yıl öncesine uzanır; kuzey ve güney Mısır'ın birleşmesinden daha önce kurulduğu sanılan bu devlet, Roma İmparatorluğu'nun uzun çöküş döneminin başlamasından çok önceleri ayaktaydı.

Atina'daki devlet, oldukça sınırlı ve bütünlüğe sahip olmayan bir nitelikteydi. Kalabalık köle nüfusunu idare eden bir hükümet sistemi mevcuttu; ancak Yunan uygarlığında bugünkü anlayışta bir devlet mevcut değildi. Atina'da bir devletin varlığını kabul edebilmek için her otorite ve yönetim sistemini devlet olarak kabul

eden indirgemeci bir görüşe sahip olmak gerekir. Bu türden bir görüş, insanoğlunun "uygar" dünyadaki yaşam koşullarını kaba bir şekilde basitleştirmektedir.*

Profesyonel nitelikteki yönetim ve şiddet sistemleri, yakın bir geçmişe kadar, toplumun tabanında yer alan zengin nitelikteki birlikte yaşam biçimleriyle aynı anda mevcudiyet gösterdi; dünyanın muazzam boyutta kentleşmiş birkaç bölgesine komşu yerleşimler, kendi kendine yeten kasaba ve köyler, aile bağlarına dayalı geniş yerleşim ağları, çok çeşitli mesleki gruplar ile yardımlaşma ve kardeşlik grupları, merkezi devlet otoritesinin etki alanının dışında kaldı. Aslında toplumsal yönü şüphe götürmeyen bu oluşumlar, devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekliydi. Bu insanlar devlet için gelir ve asker kaynağıydı; kamuya yönelik hizmetler ile dinsel hizmetlerin yerine getirilmesi için gerekli iş gücü onlardan sağlanırdı.

Atina demokrasisi, yalnızca toplumsal denetim amacıyla oluşturulmuş profesyonel nitelikte bir yönetim sisteminin karşıtı bir yapıya sahipti. Eğer biz de o korkunç yanlışı tekrarlayıp Atina *polis*'ini "devlet" sözcüğü ile karşılaşırsak, devlet kavramının yalnızca kırk bin erkek yurttaş için geçerli olduğunu kabul etmemiz gerekir; bu kitle, kendisinden üç kat daha büyük bir erkek nüfusa sahip olan köleler ve politik haklara sahip olmayan yabancılarla karşılaştırıldığında, elit bir tabakayı oluşturur. Oysa Atina'da yaşayan yurttaşları "sınıf" olarak nitelendirmek mantıksal açıdan mümkün değildir. Bu kitle içinde, zenginlerinden fakirine, farklı ekonomik düzeylere sahip insanlara rastlanır.

Bunun yanı sıra, *polis* sözcüğünü *devlet* ile karşılamamız, devlet kavramını, bilinçli olarak amatör nitelik taşıyan bir yönetim sistemiyle bir tutmamızı gerektirir; bu yönetim sistemi neredeyse haftada bir toplanan halk meclislerine ve bu meclisleri küçük bir ölçekte temsil eden büyük jürilerden oluşan bir yargı sistemine dayanır; idarecilerin seçimi ve dönüşümü, kura yoluyla sağlanır; pro-

* Bu kitapta kullandığım "uygar (*civilized*)" sözcüğü kültürel açıdan alçaltıcı bir anlam taşımaz; bu sözcüğü, Latincedeki *civitas* ya da kent (*city*) anlamında kullandım. *Ekolojinin Özgürlüğü* adlı kitabımı okuyanlar bilirler: Bu sözcük, insanın maddi yükünü hafifleten teknik ve bilimsel kolaylıklar dışında, insanın yaşam koşullarında, sözde "ilkel" toplumdakilerle karşılaştırılabilecek görkemli bir ilerlemeyi ifade etmez.

fesyonel askerlerin yerine silahlı yurttaşlardan oluşan milisler vardır; bu sistemde profesyonel nitelikte bir politikaya ve bürokrasiye rastlanmaz.

Yukarıdaki görüşler Atina demokrasisine hak ettiği yeri tam olarak vermemektedir; bu demokrasinin sahip olduğu yüksek bilinç düzeyinin, yurttaşlık ruhunun, sorumluluk duygusunun ve estetik boyutunun unutulmaması gerekir. Yukarıdaki bilgiler, gerçek anlamda politikanın, tarihin ender bir anında nasıl yaratıldığını ve tarihin en ünlü kuramcısı Aristoteles için ne ifade ettiğini anlamak için yeterlidir. Toplumsal ve politik alan, yani aile ile kamusal alan arasındaki ayrım, ilk olarak Aristoteles tarafından yapılmıştır. Aristoteles, devlet kavramına yabancı değildi; Perikles zamanında Atina, monarşi ve tiranlık ile idare edilen devletlerle çevriliydi. Ancak bu devletler, çabucak, Aristoteles ile öğrencileri tarafından ortaya atılan *polis* kavramı ile karıştırıldı; *polis*'in idari işlerini belirten *politikos* sözcüğünü devlet anlamında kullanarak, aynı türden bir yanlışı bugün de tekrarlıyoruz. Aristoteles'in düşünce sisteminin merkezinde, belirsiz bir fenomen olan devlet değil *polis* yatıyordu. Bununla karşıtlık içinde olan günümüz düşüncesinin merkezinde ise politika değil devlet yatmaktadır; burada politika sözcüğüyle anlatılmak istenen, *polis* niteliği taşıyan bir sistemin idari işleridir. Politika ve devlet, her iki durumda da birbiri içine girer; ancak bu girişim, çok farklı yollardan ve bakış açılarından gerçekleşir.

Ancak bu ayrım, ortak bir fenomen üzerine yöneltilen çeşitli bakış açıları arasındaki basit farklılığa indirgenmemelidir. Aristoteles ile günümüzün toplumsal kuramcıları, aslında birbirine hiç benzemeyen iki dünyayı incelemektedir. Bu fark, Aristoteles'in *Politika* adlı eserinin 7. cildinde oldukça belirgin hale gelir; bu ciltte polis'in "ideal" büyüklüğü incelenmektedir. Aristoteles ile günümüzün toplumsal kuramcıları, kendi kendine yetmeye çalışan küçük bir yerleşimin, nüfusuna "iyi bir yaşam" (bu karmaşık kavram ne şekilde yorumlanırsa yorumlansın) sağlamak şöyle dursun, en temel gereksinimlerini karşılamasının bile tehlike altında olduğu görüşünde birleşmektedir. Aristoteles, büyük bir ileri görüşlülük

gösterip bir yerleşimin büyüklüğünün demografik ve alansal büyüklüğü ile ölçüleceğini savunan görüşle alay etmiştir. Nüfus ve kaynaklara ilişkin sayılar önemlidir; ancak çok büyük bir nüfusa ve alana sahip olan bir *polis*'in "iyi bir yasal hükümete" sahip olması mümkün değildir....Yasa [*nomos*] bir düzen şeklidir; iyi bir yasa, iyi bir düzen anlamına gelir; ancak çok büyük bir kitle ya da alan içinde düzenin sağlanması mümkün değildir; böyle bir düzen, ancak evreni bir arada tutan tanrısal güç tarafından sağlanabilir. Büyüklüğünün yukarıda sözü edilen prensip ile sınırlandırılmış olması, *polis*'in benzersiz güzelliğini ortaya koyar; sayı ve büyüklüğün güzelliğin parçası olduğu doğrudur; ancak hayvan, bitki ve alet benzeri her şey için geçerli olan en uygun büyüklük kavramı, *polis* için de geçerlidir; bunun aşılması durumunda nesne, "gerçek doğası"nı ve işlerliğini yitirir. Aristoteles bu olağanüstü kavramları şu şekilde özetler: "Nüfusun bir bakışta görülebilecek boyutlar içinde ve özyeterliliğe zarar vermeyecek şekilde genişlemesi, bir *polis*'in büyüklüğünü sınırlandıran en iyi prensiptir."[7]

Günümüzün toplumsal kuramcıları, bir yerleşimin varlığını incelerken, onun "güzelliğini" "büyüklüğü" ile ölçmez, yerleşimin "sınır"larını ise onun "gerçek doğa"sı boyutunda ele almaz. Az sayıda heterodoks kent uzmanı (urbanologist), kentin insani ölçeğini lojistik, demokratik ve estetik boyutlarda incelemiştir; ancak etik ve metafiziksel boyutta bir inceleme hemen hiç yapılmamıştır. Bir bakışta görülebilecek büyüklükteki bir yerleşim, merkeziyetçi olmayan, kavranabilir, çekici bir yapıya sahiptir. Bir bakışta görülebilme, Aristoteles ve günümüzdeki meslektaşları tarafından aranan bir özellik olarak nitelendirilir; bu özelliğin kökleri çok sayıda benzer ve farklı öncül içinde yatar. Aristoteles, nesnelerin varlığının büyüklük ve uyumluluk boyutunda ele alındığı, *polis*'in sınırlarının, bir insan topluluğunun "gerçek doğası" tarafından belirlendiği bir çağdan seslenir bize. Aristoteles'in görüşleri etik bir pragmatizm içerir; insanların birlikte yaşaması söz konusu olduğunda, bu pragmatizm günümüzdeki kent uzmanlarının araçsal pragmatizmiyle ortak bir bakış açısına sahiptir; ancak niteliksel açıdan farklılık gösterir.

Aristoteles'in görüşüne göre politika, etik bağlamından so-

7. Aristoteles: *Politics* (London: Loeb Classical Library; 1932); 1326a30-40. İngilizce çevirisi yazar tarafından düzeltilmiştir.

yutlanamaz. *Politika* adlı eserinde, ilk olarak, insanın diğer hayvanlar gibi bir "canlı" olduğu ve çok özel bir türden geldiği gerçeği karşımıza çıkar. Kaderinde ya da *telos*'unda* kendi "gerçek doğasına" uygun olarak yalnızca bir *polis*'te yaşayabileceği yazılıdır. *Polis*, herhangi bir yerleşim ya da *koinonia*'dan çok daha fazlasını içerir. *Polis*, erkeklerin ortak amaç idealine ulaştığı, "iyi bir yaşam"ın kendi kendini gerçekleştirme anlamına geldiği bir *koinonia*'dır.

Burada sözü geçen "iyi yaşam", maddi açıdan özyeterliliği ifade eder; bu yeterlilik hayatta kalmanın ötesinde bir anlam taşır. İnsanın etik ve düşünsel görüşünü bulandıran boyuttaki bir mal hırsını ve bunun getirdiği aşırılıkları içermez. Hayvanlıktan insanlığa geçiş, akıl ve konuşma yoluyla olur; Yunanca *logos* sözcüğü her iki özelliği de kapsar; bu özellikler, insanın kendini sembollerle ifade etmesini, mantıksal genellemelere gidebilmesini sağlar. Ancak bu yetenekler, insanın sahip olduğu potansiyeli bütünüyle ya da kısmen gerçekleştirmesini garanti etmez. Bunun için, insanın kendi kendini gerçekleştirmesine yardımcı olacak kurumlara gereksinim vardır; bu kurumların içeriğini ve şeklini oluşturan bir etik de mevcut olmalıdır. Kent merkezinde ya da *polis*'in *agora*'sında, spor salonunda, tiyatroda, halk meclislerinde ve mahkemelerde, insanlar arası etkileşimi ve düşünce alışverişini geliştirecek zengin toplumsal etkinliklerin düzenlenmesi gerekir; insanlar arası etkileşimin zenginleştirilip etik ve düşünsel anlayışın teşvik edilmesi için insan karakterinin gelişimine ve eğitimine yönelik çalışmalar yapılmalıdır; bu gelişim ve eğitim, Yunanca *paideia* sözcüğüyle ifade edilir.

Aristoteles, insanın kendini gerçekleştirmesine yönelik bu çeşitli "araçlar"ın temelinde, insanlar arası dayanışmanın büyük önem taşıdığını vurgular; Yunanca *philia* sözcüğüyle ifade edilen bu dayanışma, genellikle arkadaşlık olarak çevrilir; ancak birlikte yaşam ruhuna ilişkin çağrışımlara da sahip oluşu yüzünden çok daha geniş kapsamlı bir sözcüktür. Arkadaşlık sınırlı sayıda kişiyi kapsar; ancak *philia* sözcüğü, son derece geniş boyuttaki bir toplumsallığı belirtir; bir *polis* ile onun idaresindeki politik etkinliklerin toplumsal yanını ortaya koyar. İnsan, "doğası gereği"

* *telos*: Antik Yunancada-son. (ç.n.)

politik bir hayvandır (*zoon politiken*); kaderi yalnızca bir insan topluluğunda yaşamak değil, aynı zamanda topluluğa uygun şekilde yaşamaktır. Sofist Lykophron, *polis*'in insanların birbirlerine zarar vermesini önleyen, bireylerin gereksinimlerini karşılamaya yönelik mal değiş tokuşunu teşvik eden bir "ittifak"tan başka bir şey olmadığını (Hobbes'un daha sonraları ortaya çıkan "toplumsal sözleşme" görüşü) savunur; Aristoteles, Lykophron'u eleştirerek, *polis*'in kendisinin bir amaç olduğunu, burada yaşayan insanların bir yandan maddi çıkarlar elde ederken diğer yandan birlikte yaşama gereksinimlerini tatmin ettiklerini belirtir. Aristoteles görüşlerini şu şekilde sürdürür: "Eğer insanlar zenginlik uğruna bir araya gelip bir topluluk oluşturmuş olsalardı *polis* üzerinde sahip oldukları pay, mülkiyetleri ile orantılı olurdu; oligarşinin savunucularının görüşleri de ancak bu şekilde geçerli olabilirdi...; ancak *polis*, yalnızca yaşam uğruna değil, iyi bir yaşam uğruna kurulmuştur... başkalarının saldırılarına karşı askeri bir ittifak oluşturmak amacıyla ya da ticari ilişkiler uğruna kurulmadığı durumlarda" *polis*, sıradan yerleşim olmanın ötesinde bir niteliğe sahiptir; "yurttaşlığa ilişkin erdem ve kötülükler" *polis* sakinlerinin "ilgi alanına girer". "Yurttaşlığa ilişkin erdem ve kötülükler"i göz önüne almayan insanların kurduğu yerleşimler, ana amaçları hayatta kalmak olan hayvanların ya da kölelerin kurduğu yerleşimlere benzer. Yalnızca ekonomik ve askeri ittifaklar şeklinde kurulan yerleşimler (burada Aristoteles, Etrüskleri ve Kartacalıları kastetmektedir), ithalatı düzenleyen, sahtekârlığı önleyen ve ortak savunmayı öngören anlaşmalar yapmış olmalarına rağmen "ortak bir hükümetleri" bulunmayan, "başkalarının ahlaki karakterine hiç önem vermeyen" herhangi bir insan birliğinden farklı olmayacaklardır."[8]

Bunun aksine ev, yalnızca hayatta kalmaya yönelik bir alanı ifade eder; bizim politik hayvanımızın, beslenme, giyinme ve barınmadan oluşan biyolojik gereksinimlerini karşılamak için dönüp geldiği bir yerdir; yani Marx'ın sık sık kullanılan deyişiyle bir "zorunluluk alanı"dır. Bu alanda erkeğin karısı, çocukları, akrabaları ve köleler bulunur; burada apolitik bir "krallık" (babaerki) hüküm sürer. Erkek ile ev halkı arasında ilişkiyi belirleyen, *logos* değil,

8. *A.g.e.*, 1280a-1280b.

gereksinimdir; ev halkı arasındaki toplumsal bağ, "idareci" ile "idare edilen" arasındaki ilişkiden ibarettir. Aristoteles'in bu konudaki görüşü aynen şu şekildedir: "Aile, erkeğin gündelik gereksinimlerini karşılamak için doğa tarafından oluşturulmuş bir birliktir..."[9]

Ancak erkekler daha da fazlasını arzular; ailelerini köyler oluşturmak üzere bir araya getirir. Erkeklerin, iyi bir yaşam amacıyla, köyleri etik ve kültürel yerleşimlere dönüştürmeleriyle birlikte *polis* gün ışığına çıkmaya başlar. Aile, erkeğin hayvansal isteklerini yerine getirmek amacıyla hâlâ varlığını korur. Böylece önce toplumsal dünya ortaya çıkar; daha sonra da bu dünyadan politik dünya doğar. Aristoteles'in yaklaşımına göre, bir *polis*'in ortaya çıkışı, mutlaka bir gelişim süreci niteliğindedir; bu açıdan, Platon'un "ideal polis'in" ortaya çıkışına ilişkin olarak *Devlet* (The Republic)* adlı kitabında yer verdiği açıklamalara benzerlik gösterir. *Polis*, toplumsal ve biyolojik bir parçanın gelişmesinden ortaya çıkan politik bütünün ulaştığı en yüksek noktadır; henüz gelişmemiş olan varlığı mümkün şeylerin alanıdır. Aristoteles'in konuyu inceleme şekli, aile ve köyü göz ardı etmez; ancak bunlar *polis*'in sahip olduğu daha dolu, daha bütün alan tarafından çevrelenir.

Toplumsal ve politik kavramları arasındaki ayrım, Aristoteles'in düşüncesinde dikkat çekecek derecede süreçsel bir nitelik taşır: Aralarındaki fark açıklanırken sosyal gelişmenin politikayı doğurduğu belirtilir; kutuplaşma sonucu birinin diğerinin ardından ortaya çıktığı görüşü kabul edilmez. Devlet, bu iki alanın dışında, henüz benzersiz özelliklere sahip bir varlık olarak ortaya çıkmamıştır. "Yönetim" esas olarak ailenin elindedir. *Koinonia*'da ortaya çıkışı, babaerkil ailenin bütün yerleşime zalimce yayılması (*monarchia*-monarşi) ya da bir tiranın hüküm sürdüğü bir despotizm (*tyrannos*) şeklindedir. Aristoteles, monarşi ve tiranlıklara bozulmuş ya da gelişimini tamamlamamış idare şekilleri gözüyle bakar; bunlar, bir *polis* için uygun biçimler değildir; ancak Aristoteles, gelenekler tarafından sınırlandırılmış bir hükümdar tarafından yönetilmenin, tek

9. Aristoteles, *a.g.e.*, 1252a3. İngilizce çevirisi yazar tarafından düzeltilmiştir.

* Kitabın orijinal adı *Politea*'dır. Latince *res publica* (kamu işleri) sözcüğünden türemiş olan *Republic* (cumhuriyet; Türkçeye *Devlet* olarak çevrilmiştir) sözcüğünün, Yunancada karşılığı ya da benzeri yoktur; bu yüzden, cumhuriyet sözcüğünün Platon'un ünlü diyaloğuna başlık olamayacağını düşünüyorum. (y.n.)

bir kişinin keyfi idaresine dayalı tiranlığa yeğlenmesi gerektiğini belirtir.

Aristoteles, küçük bir grubun çoğunluğu yönetmesini de savunmaz; bunun en iyi şekli aristokrasi, en kötüsü ise oligarşidir. Aristoteles, kendisi için çoğunluğun azınlığı –özellikle de fakirin zengini– yönetmesi anlamına gelen demokrasiyi de istemez; ancak demokrasiyi, bir kişinin keyfi idaresi kadar iğrenç bulmaz.

Polis için en iyi yönetim biçimi, toplumun etik ve maddi açıdan en değerli tabakasının, idari işleri herkesin çıkarını gözetecek şekilde üstlendiği bir sistemdir. "Meritokrasi" (*meritocracy*)* adı da verilen bu politik biçim, ahlaki ve maddi açıdan "iyi bir yaşam"ı aynı anda sağlayan etik bir birliktir. Politika, pratik zekâ (*phronesis*) ile eylemden (*praxis*) oluşur; her ikisi de uygun bir *koinonia*'da görülen özelliklerdir.

Atina'da izlenen politika her şeyden önce canlı, konuşmaya dayalı ve her anlamda kitlesel bir nitelik içeriyordu. Atina halkı ile Solon, Kleisthenes ve Perikles gibi karşıt görüşlü aristokratlar, üç yıl kadar bir süre içinde Homeros zamanından kalma geleneksel feodal sistemi parçalamayı başardılar; yurttaşlar arasındaki ayrıcalıklarla sürekli olarak savaştılar; kitlesel toplantıların çok ender gerçekleştiği cansız halk meclislerini, önemli kararların verildiği canlı aktif bir forum haline getirdiler; bu yolla Atinalı her yetişkin erkeğin toplumsal yaşamda etkin rol oynaması sağlandı. Güç, doğum yoluyla üst tabakaya yerleşmiş küçük bir sınıfın ayrıcalığı olmaktan çıkıp kitlesel bir etkinlik haline geldi. Galeyana gelen halkın çıkardığı isyanlar ile aristokrasi, tiranlık ve kısıtlı halk hükümeti arasında gidip gelen ani dalgalanmalar, milattan önce beşinci yüzyılın son yarısına dek Atina tarihine damgasını vurdu; ancak bu tarihten sonra son derece radikal bir nitelik taşıyan ve karşılıklı ilişkiye dayanan bir demokrasi oluşturularak Atina'daki politik yaşamın istikrar kazanması sağlandı. Benzer türden gelişmelerin, iç politikaya ilişkin nedenlerle ve ortak savunma amacıyla Atina ile ittifak oluşturan diğer birçok Yunan *polis*'inde de görüldüğünü kabul edebiliriz.

* *merit*: Değer, hüner. (ç.n.)

Yazılı tarihte, Atina demokrasisi ile karşılaştırabileceğimiz başka bir yapıya rastlanmaz. Bununla birlikte tarihin akışı içinde, Amerika'nın New England bölgesindeki* kasabalarda ya da 1793-94 yıllarında Paris'in devrimci seksiyonlarında düzenlenen halk meclisleri karşımıza çıkar. Gelişimi yarıda kesilmiş ya da bütünüyle gelişememiş pek çok yapı arasında, İsviçre Konfederasyonu, kitlesel kontrolün sürekli bir politik sistem oluşturabildiği birkaç örnekten biridir. Ancak Atina demokrasisinin tarihsel açıdan benzeri yoktur; *polis*, yurttaşlık katılımını yalnızca meclisin karar alma etkinliklerinde değil, *agora*'daki gündelik politik etkinliklerde de teşvik etmiştir; bu açıdan Atina demokrasisi, hayranları tarafından çağlar boyunca eleştirel olmayan aşırı bir övgüye maruz bırakılıp "has demokrasi" olarak ele alınmıştır; karşıtları ise Atina'ya korkunç bir "mobokrasi"nin** kanıtı gözüyle bakmışlardır.

Politika, toplumsal yaşamın idaresine yönelik olan kitlesel bir etkinlik şeklidir; bu kavram (son derece profesyonel nitelikteki yönetim sistemi olarak ele alınan) ne devlet anlamına gelir ne de (hayatta kalma ya da refaha ulaşma amaçlarına hizmet eden kişisel birlik şekillerini ifade eden) "toplum"u belirtir; eğer bu görüşlerin gerçekliğini kabul ediyorsak Atinalıların politikayı kelimenin tam anlamıyla yarattıklarını söyleyebiliriz. Atina'daki politika, bu terimin günümüzdeki "küresel" tanımına göre dar görüşlü bir politikadır: bölgesel değil yerel boyuttadır; nüfusun azınlığına hitap eder; "uygar" dünya kavramını yalnızca Yunan uygarlığı bağlamında ele alır; köleleri, kadınları, Yunan ulusundan (*ethnos*) olmayan "barbar"ları ve Atina'da yaşayan yabancıları hor görür; halbuki Atina'da beceri gerektiren işlerin ve ticari etkinliklerin çoğu bu yabancılar tarafından yürütülmüştür.

Bununla birlikte niteliksel açıdan ele alındığında, Atina'nın genişlikteki kaybını, kazandığı derinlikle telafi ettiği görülür. Roma İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Musevi partizanların da inandığı gibi, ruhani ya da ahlaki nitelik taşıyan özel bir anlayışa sahip olma ayrıcalığı, belki de büyük imparatorluklara değil, klasik dünyanın kıyısında yaşayan küçük topluluklara verilmiştir. Hem Yunanlılar

* ABD'nin altı kuzeydoğu eyaleti. (ç.n.)
** Avam takımının yönetimi. (ç.n.)

hem de İsrailoğulları, görünüşte kendi kendini haklı çıkaran bu inancın arkasındaki gizli gerçeğe ilişkin gözle görülür kanıtlar sağlarlar. Burada, insan işlerine yeni bir düzen getiren bir "yaratma" söz konusudur. Politik alan adı verilen yeni bir yaşam alanı ortaya çıkmıştır; bu kavram çok sayıda anlam değişikliğine uğramıştır; ancak Antik Yunan uygarlığına uzanan kökleri, çok yanlış kullanılan "kamusal alan" (*public sphere*) kavramına anlamını kazandırmış olan bozulmamış değerlere ve uygulamalara güç vermeye devam etmektedir.

Avrupa ve Amerika'daki politika geleneği üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olan Roma Cumhuriyeti, kamusal alan kavramı yönünden Atina'ya bütünüyle ters düşer. Yunan tarihçisi Polybius'un Roma İmparatorluğu'nun yükselip dünyaya hükmetmesine ilişkin kayıtlarında, cumhuriyetçi hükümetin klasik teorisini görürüz; bu teori, on sekizinci yüzyıldaki Amerikalı ve Fransız meşrutiyetçilerinin düşünce sistemlerini derinden etkilemiştir.

Polybius'a göre monarşinin gücü, cumhuriyetin Konsül adı verilen en yüksek düzeydeki iki memurunun elindeydi. Aristokrasinin sağladığı imtiyazlar, Senato'daki mevkilere göre belirlenmişti; Senato'da yukarıdan aşağıya doğru, konsül, hâkim (*preator*), bayındırlık memuru (*aedile*), sulh hâkimi (*tribune*) ve defterdar (quaestor) yer alırdı. Roma Senatosu'nun, kamuya ait işlerin özgürce tartışıldığı bir yer olduğu imajı, bir efsaneden başka bir şey değildir. Bir konsül, herhangi bir konu hakkında görüşlerini, başkonsül sormadan söylemezdi; söz hakkı katı bir hiyerarşik sıraya göre verilir, bunun sonucunda düşük mevkilerde bulunanların konuşması için zaman kalmazdı. Demokrasi sonuçta birkaç halk meclisi tarafından temsil edilirdi. Dört farklı türü bilinen bu meclisler, tür ve nüfuz derecelerine bağlı olarak, pleblerin ve diğer alt sınıfların, büküm süren soylu sınıfla olan çatışmalarındaki kaderlerini yansıtırdı. Kökenleri ne olursa olsun, Roma halk meclisleri, hükümetin bütün üst derece memurlarını seçti; sulh hâkimi ile hâkim gibi bazı üst dereceli memurlar, en parlak zamanlarında hükümetin diğer bölümleri üzerinde çok büyük bir kontrole sahip olmuştur.

Hırslı politikacılar, Senato'yu atlatıp yönetimi elinde tutan oligarşinin karşı çıktığı yasaları onaylatmak için bu meclisleri kullanmışlardır. Bununla birlikte, cumhuriyet döneminin daha ha-

raretli dönemlerinde iki politik strateji varlık göstermiştir: oligarşik ve kitlesel stratejiler. Cumhuriyet dönemindeki en önemli yasama organı *comitia centuriata*'ydı.* Bu meclis son derece hiyerarşik bir yapıya sahipti; askeri statüye ve daha sonraları mülkiyet ile yaşı esas alan sınıflara dayalı seçmen gruplarının bir karmasıydı. Cumhuriyetin en önemli, en prestijli memurlarından olan konsüller, hâkimler ve sensorlar,** bu meclislerde seçilirdi. *Comitia centuriata*'nın seçme işlevi, zamanla *comitia tributa* adı verilen kabile meclisinin eline geçti; bu meclis büyük ölçüde, 35 kabilenin oluşturduğu bölgelere dayanıyordu; bunların 31 tanesi kırsal, 4 tanesi ise kentsel kabilelerdi. Bu yüksek seviyeli meclislere paralel olarak, pleblerin de *concilium plebis* adı verilen kendilerine ait bir meclisleri vardı; soylu sınıftan olanlar bu meclise alınmazdı. Bu meclis, kendi sulh hâkimlerini ve bayındırlık memurlarını seçme hakkına sahipti; bayındırlık memurları kamu işleri ile polis gücünü yönetir, tahıl temini ve sportif etkinliklerle ilgilenirdi; kente kötü şöhretini kazandıran bunlar oldu.

Pleb sulh hâkimlerinin, yasaları, onaylatmak için *concilium*'a sunma hakkı, "plebisit" (*plebiscitia*) sözcüğünün kökenini oluşturur. En önemli toplantı yerleri, Tiber nehrinin batı kıvrımındaki *Campus Martius* alanı ile Forum meydanıydı; tartışmalar ya hiç yapılmaz ya da en az düzeyde gerçekleşirdi. Konsül, hâkim ve sulh hâkimi gibi memurlar, halka yasaları, emirleri ve savaş ilanlarını okur, bunlara ilişkin oylamalar ve seçimler, sistemli bir şekilde yapılırdı. Roma halk meclislerinin söz haklarının olmadığını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Meclis türleri göz önüne alındığında, gevşek bir yapıya sahip olan *contio*'nun,*** sağlam bir yapıya sahip olan *comitia*'dan tarihsel olarak daha önce ortaya çıktığı görülür; *contio*'da tartışmaların yapılması mümkündü. Merhum Lilly Ross Taylor, "*contio* içinde eski bir meclis şeklinin hayatta kaldığını, bunun da önceleri Homeros zamanındaki savaşçıların, daha sonraları ise Spartalı erkeklerin görüşlerini bağırarak söyledikleri toplantılara benzediğini" be-

* *comitia*: Eski Roma uygarlığında devlet memurlarının seçildiği, yasaların onaylandığı halk meclisi. (ç.n.)

** Nüfus sayımı ve ahlak işleriyle ilgilenen memur. (ç.n.)

*** Eski Roma'da bir devlet memuru tarafından toplanan halk meclisi. (ç.n.)

lirtir.[10] Eğer bu doğruysa Roma'daki *contio* türü meclis şekillerinin, Atina'nın büyük ölçüde konuşmaya dayalı meclislerinin yanına bile yaklaşamadığı görülür. Gerçekten de Roma'da uygulanan usulleri izleyen Yunan gözlemciler, *contio* ile *comitia* arasındaki farkı karışık bulmuşlardır. Ross, "konuşma ve oylama yapılan meclisler arasında ayrım yapılmayan Antik Yunan uygarlığındaki yazarların, Roma'daki kurumlar hakkında yazarken, *contio* sözcüğü yüzünden zorlukla karşılaştıklarını" belirtir.[11] Polybius ile Dio Cassius, meclisleri kısaca *demos*, yani halk olarak adlandırmıştır. Ross, İskenderiyeli bir Yunan olan Appian ile Boeotia'da doğan Plutarch'ın geleneksel *polis*'ten yeterince uzakta olduklarını, bu yüzden Roma'daki meclis şekillerini Yunancada "konuşma ve oylamaya" dayalı halk meclisi anlamına gelen *ekklesia* sözcüğüyle tanımladıklarını vurgular.[12] *Contio*'nun Homeros zamanındaki ya da Sparta'daki meclislere benzediği söylenir; ancak bu meclislerde konuşma yapmaktan çok dinlenir, bir konunun onaylanması hatiplik yoluyla değil, alkışla ya da bağırarak yapılırdı.

Polybius'un Roma meclislerini demokrasiye benzetmesi yüzeysel bir nitelik taşır. Cumhuriyet, Antik Yunan uygarlığındaki anlamıyla demokratik bir unsura sahip değildi; konuşma özgürlüğü görece fazlaydı; ancak yapılan konuşmalar politik yönden aynı seviyedeki kişiler arasındaki bir söz alışverişinden çok, Forum meydanındaki dinleyicileri etkilemek için yapılan elitist söylevlerden ibaretti. Aktif yurttaşlar arasındaki görüş birliğine varmaya yönelik yüz yüze ilişki, cumhuriyetçi hükümet sistemlerinin yabancısı olduğu bir kavramdır. Demokrasi, katılımcı bir nitelik taşır; cumhuriyet ise temsil sistemine dayanır. Demokraside güç doğrudan halkın elindedir; cumhuriyette ise seçilmiş vekiller gücü ellerinde tutar; bu vekiller, başlangıçta *koinonia*'nın tabanında yer almış olan politik alanı yeniden oluştururlar; böylece bu alana müstakil ve profesyonel bir nitelik kazandıran güç, bu alanın zirvesine oturur. Cumhuriyetlerde halkın doğrudan kontrolü mevcut değildir; demokrasilerde ise gücün el değiştirmesi söz konusu bile olamaz.

10. Lily Ross Taylor: *Roman Voting Assemblies* (Ann Arbor: University of Michigan Press; 1966), s. 2.
11. *A.g.e.*, s. 3.
12. *A.g.e.*, s. 3.

İngiliz meşrutiyetini yücelten Fransız filozoflarına gizlemediği bir ironiyle yaklaşan Rousseau, bu ayrımı son derece keskin bir şekilde yapar: "Egemenlik, kendisini vazgeçilmez ve devredilemez kılan özelliğinden dolayı temsil edilemez. Esasen halkın iradesine dayanır; bu irade temsile izin vermez; ya bu şekilde var olur ya da başka bir şeye dönüşür; ikisinin arası bir olasılık mevcut değildir. Bu açıdan halkın vekilleri, halkın temsilcileri olamazlar; bunlar halkın görevlilerinden başka bir şey değillerdir, kati kararlar alamazlar. Halkın kişisel onayından geçmemiş hiçbir yasa hüküm taşımaz, dolayısıyla yasa sayılmaz. İngiltere halkı kendini özgür kabul eder; ancak korkunç bir yanılgının içindedir: Bu halk, yalnızca parlamentonun üyelerini seçerken özgürdür. Seçimler biter bitmez kölelik gelir, halkın hiçbir önemi kalmaz."[13]

Roma'daki özgürlük (*libertas*) kültü, politik değil kişisel özgürlük çerçevesinde yapılandırılmıştır. Birey meslek, sorumluluk ve zevk alanlarında çok sayıda tercihe sahiptir. Roma'da İmparatorluk dönemine ait aşırı serbestliğin, neredeyse psikoz derecesinde olan bir aşırıya düşkünlüğü beraberinde getirmesi, bu kültü bir yaşam biçimine dönüştürdü. Dinsel inançlar bozularak aşırıya kaçan uygulamalar halini aldı; bunun sonucunda, yurttaşların devlete vermiş oldukları destek ortadan kalktı. Yurttaşlar askerlik görevi ile kamuya ilişkin yükümlüklerini yerine getirmemeye, vergi ödememeye ve ortak yaşama ilişkin en küçük sorumluluktan bile kaçmaya başladı. Bunun sonucunda, hükümetin bütün işlevlerinin profesyonel hale getirilmesi gerekti. İmparatorluk döneminde, Roma ordusunun büyük bölümü paralı askerlerden oluşuyordu; bunların giderek artan bir bölümü farklı kültür ve kökene sahip yabancılardı. Bürokrasi karmaşık bir örgüt halini aldı; eski efendilerinin yitirdiği, Roma yurttaşlarının ise umursamadığı politik becerileri kazanan çok sayıda eski köle, bu alanda çalışmaya başladı.

Kişisel yetkinlik alanındaki bu korkunç erozyon, İmparatorluk dönemini her açıdan lekelemiştir. Ancak Roma'nın çöküşüne giden yol Cumhuriyet döneminde hazırlanmaya başlanmıştır. Politik alanda Roma'daki *libertas* hiçbir zaman özgürlük anlamına gel-

13. Jean-Jacques Rousseau, *a.g.e.*, s. 94.

memiştir; Yunan *eleutheria* görüşünce ortaya konan özgürlük kavramı eşitliğe dayanır. Latincede *libertas* ya da *licencia** sözcükleri dışında, kişinin politik yargı gücünün oynadığı merkezi rolü belirten, yani kişiyi *comitia* ya da *councilium* gibi nüfuzlu bir topluluğun parçası olarak görmeyen başka bir sözcüğe rastlamak mümkün değildir. Roma'daki politik yaşam kavramı, temelde korporatif ve hatta devletçi bir nitelik taşır; kişisel yaşam ile politik yaşam arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu değildir.

Yaşamlarında politikaya yer veren bir birey bulabilmek için Roma soylularına ya da iyi aileden gelme kişilere bakmamız gerekir. Bu çevrelerde politik yaşam bir zorunluluktur; bir aristokratın savaş dışındaki gerçek işi budur. Bu yüzden politikanın bir meslek olarak ele alınması gerekir; Antik Yunan demokratlarının sakınmak için büyük çaba gösterdiği profesyonelleşmenin kötü etkisinden kurtulamaz. Soylu sınıfa ait genç erkekler, doğumlarından itibaren diksiyon ve güzel konuşma dersleri alır, beden sağlığı, askeri beceriler, arkadaş edinme ve insanları etkileme konularında eğitilirlerdi. Son derece yapmacık bir kibarlık gösterip kendine aşırı derecede hâkim olan bu gençlere, güçlü kişilerin hatırını kazanma şekilleri ile gelecekte güç sahibi olacaklarla arkadaşlık kurmanın yolları öğretilirdi. Savaş sanatı ve otorite sahibi olmanın yanı sıra, aşamalı olarak hukuksal beceriler kazanma da eğitimlerinin bir parçasıydı. Polybius'un belirttiğine göre, bir kişinin politikaya atılabilmesi için 10 yıl askerlik yapması gerekiyordu; bu koşul Cumhuriyet'in sonraki yıllarında yumuşatılmıştır. Bu koşulu sağlayan kişi önce bir eyalet valisinin hizmetinde çalışır, sonunda kendi bölgesinde askeri sulh hâkimliğine ya da daha düşük dereceli bir memurluğa kadar yükselirdi.

Ross Taylor'un deyişiyle "bir sonraki zorunlu devlet memurluğu" hâkimlikti; bundan sonra konsül olmak bile mümkündü. Bu arada, zengin olma ve yağmalama olanaklarının çok fazla olduğu eyaletlerde, önemli memurluklar ortaya çıktı. Soylu bir kişinin eğitimi ile meslek yaşamının ana hatları daha ayrıntılı bir şekilde verilebilir; ancak bu, politikadan çok politikacının güç sahibi olma çabalarını tanımlayacaktır. Bir memuriyete gelip politik

* Özgürlüğün kötüye kullanılmasına yol açan aşırı ve düzensiz bir özgürlük. (ç.n.)

ün kazanmak için, doğru arkadaşlar ile sadık hizmetkârlara sahip olmak ve uygun kişileri tanımak çok büyük önem taşıyordu.

Latincede "arkadaşlık" anlamına gelen *amicitia* kültü, *libertas* kültünden bile daha büyük bir anlama sahipti. Meslek yaşamında başarılı olmak yalnızca ait olunan sınıfa ya da zenginliğe bağlı değildi; karmaşık bir arkadaşlık sistemi ile yükselen soyluların birbirlerine karşı yükümlülükleri de büyük önem taşıyordu. Buradaki "sistem" sözcüğünü bilinçli olarak seçtim; bu sözcükle, idari yapının temelini oluşturan kişisel bağların ve etkileşimin oluşturduğu karmaşık yapıyı anlatmak istiyorum. Roma'da mevcut olan politika, dernek ya da parti şeklinde değil hizmetçiler ile arkadaşlardan oluşan bir şebeke olarak ele alınmalıdır. Sonunda Cumhuriyet'in parçalanmasına neden olan gruplar arası şiddetli çatışmalar, politik olmaktan çok kişisel nitelikteydi. Cicero'nun dolaylı olarak kullandığı *partes populares* ve *partes optimates* (bugünkü anlamıyla, "halkın" ve "aristokratların" "partileri") terimleri, programa ilişkin farklara değil, farklı manipülasyon yöntemleri arasındaki farklara işaret eder. Gracchi kardeşlerin dışında hiçbir soylu, politik gücü soylu elitin elinden alıp halka vermeye çalışmamıştır. Gerçekten de Romalı politikacılar hemen hiçbir zaman ezilenlere ya da sıradan insanların kötü durumuna yönelik bir duyarlılık göstermemiştir.

Bununla birlikte, halkın kişisel amaçlar ve mesleki başarılar için kullanılması, yalnızca Cumhuriyet döneminde değil İmparatorluk döneminde de çok yaygın bir uygulamaydı. Bu türden demagojik taktiklerin kullanılması her zaman halkın zararına olmadı. Soylular, rakiplerine karşı halk desteği kazanabilmek amacıyla servetlerinden inanılmaz miktarlarda harcama yaptı. Sürekli bir para ve armağan akışı ile festivaller, Roma halkı için politikanın ayırt edici bir özelliği haline geldi. Roma'da uygulanan hizmetkârlara ve armağanlara dayalı politika, yurttaşlığın çöküşünü hızlandırdı; geleneksel cumhuriyetçi ruhuna ve erdemlerine bütünüyle ters düşecek bir biçimde, sansasyona ve vahşete duyulan hevesi körükledi. "Kamu işleri" (*res publica*), tam anlamıyla ticari bir mal, yani alınacak, satılacak ve çalınacak bir "şey" haline geldi. Bu açıdan, İmparatorluk zamanında da "politika"ya yönelik büyük değişiklikler yapılmadı. Ahlakın bozulması, bayağılık ve hırsızlık,

İmparatorluk döneminde daha sistematik ve düzenli bir hal aldı.

Eski Roma müşfik bir insan türü yetiştirmedi; bu tür insanlar Atina ve diğer Yunan *polis*'lerinde de görülmedi. İyi kalplilik ve duygusallık bu çağların belirleyici özelliği değildi. Yükümlülük ve ödev duygusu, antik çağda daha tercih edilen kişisel özelliklerdi. Bu özellikler, büyük sorumluluk duygusuna sahip, ahlaki açıdan bozulmamış ve bağımsızlığından ödün vermeyen küçük çiftçilerin (*yeoman*) ortaya çıkmasına neden oldu. Bu insanların toprağa sahip oluşu, sağlıklı ve bağımsız bir düşünce sisteminin gelişmesi ve bir yerleşime kök salma duygusunun ortaya çıkması için taban oluşturdu. Çiftliğini terk ederek kendini büyük bir gayretle kamu hizmetine adayan Cincinnatus gibi Cumhuriyet'in ilk dönemlerinin ünlü isimlerinin arkasında, aile kültlerini içeren katı gelenekler, yerel tanrılar ve temiz bir soy ağacı yatıyordu; bunlardan sonuncusu askerlere özgü yalınlığı ve kırsal yaşama ilişkin erdemleri içermesi açısından önem taşırdı. Zenginlik, toplumsal statü ve toplumsal itibar, lekesiz bir ailenin doğal olarak sahip olduğu özelliklerdi. Ancak asalet (*dignitas*) ve şeref (*honorare*) bunlardan daha üstün bir yere sahipti.

Bu sorumluluk sahibi güçlü çiftçiler, Kartaca'ya karşı yapılan vahşi savaşlarda, Scipio komutasındaki lejyonerleri oluşturdu. Bu insanlar, uzun süren, maliyeti yüksek yorucu çatışmalara kurban edildi; sonuçta çiftlikleri ve toplumsal bağları bütünüyle yok oldu. Pön Savaşları'nın büyük ölçüde yok ettiği şey, kırsal kesimden gelen atalarının masum yalınlığının değerini bilemeyecek kadar kentlileşmiş olan merhametsiz bir soylu tarafından bütünüyle yeryüzünden silindi; cumhuriyetçilik erdemini içeren ideal ile bu erdem ve görev duygusuna taban oluşturan maddi nitelikteki tarımsal koşullar yok edildi. Cincinnatus, politik değil, toplumsal bir dünyanın insanıydı. Yönetim, onun zamanında yerel bir sorumluluk olarak görülürdü; buna göre bir kamu görevlisi, halkın gereksinimlerine bir idareciden çok bir baba olarak karşılık vermeye çalışırdı. Bu türden insanlar kısa süreler için *dictatori** oldu; ancak hiçbiri bir diktatörlük kurmadı. Kamu hizmeti görevleri biter bitmez çiftliklerine geri döndüler. Güce susamamışlardı; bunu bir meslek haline getirmek akıllarından bile geçmemişti.

* Roma İmparatorluğu'nda mutlak hâkimiyeti elinde tutan kişi. (ç.n.)

Ancak Roma, aristokratik değerler ile Atina'daki oluşturulmuş kamu hakları arasındaki dengeyi sağlamadı. Daha doğru bir deyişle, Roma, *civitas*'ın yönetimini gerçek anlamda politik bir kamu sorumluluğu haline getirmeyi başaramadı. Cincinnatus gibi insanlar, kendilerini düşünsel ve manevi yönden bağımsız kılan toprak mülkiyetlerini yitirmekle kalmadılar; çevrelerinde oluşmaya başlayan yeni yurttaşlık bilincini yönlendirecek bir politikayı geliştirememeleri yüzünden, kamu sorumluluğuna yönelik toplumsal tabanı da yitirdiler. Atina gibi Roma da büyüdü; bu büyüme, Atina'da olduğu gibi Roma'da da geniş bir bölgedeki iktidar ilişkilerinin ve sorumlulukların ışığında gerçekleşti. Ancak Atina, küçük toprak sahiplerinden oluşan toplumunu radikal bir şekilde canlı bir kamusal alana dönüştürdü; bu alan, bütün toplumsal öğeleri kapsayan bir yurttaşlık katılımını teşvik ediyordu; Roma ise küçük toprak sahiplerinin köksüz seçmenlere dönüşmesine, toplumsal yaşamın canlılığını yitirmesine izin verdi. Böylece demokrasinin yerine, hukuk, işlerlik ve askeri beceri yönlerinden tarihte benzeri görülmemiş derecede idari ustalığa sahip bir cumhuriyet ortaya çıkmış oldu. Ancak bu başarısıyla aynı zamanda ölüm fermanını da imzalamış oldu. Son dönem Roma Cumhuriyeti, bir Cincinnatus ya da bir Marcus Portius Cato yetiştirebilecek durumda değildi; Cato'nun yazıları, Roma'daki ahlaksal çöküşü, şehvet düşkünlüğünü ve israfı ortaya koyan ithamlarla doludur. Politika hakkı bütünüyle soyluların elindeydi; bu hak, halktan gelebilecek ciddi bir müdahaleye karşı kıskanç bir şekilde korunurdu. Cumhuriyetçi Roma, bu açıdan kendine sadık kaldı: bütün elitist rejimlerde görüldüğü gibi, gittikçe oligarşik hale gelen bir cumhuriyetten bütünüyle despot bir imparatorluğa dönüşmemesi zaten şaşırtıcı olurdu.

Atina ve Roma sonuç olarak iki farklı türden "halk" hükümetinin, yani demokrasi ve cumhuriyetin efsanevi modelleri haline geldi. Daha sonraları, toplumsal kuramcılar ile her türlü monarşik eğilimlerini yitiren politikacılar, cumhuriyetçi hükümet sistemini demokratik sisteme karşı açık bir şekilde yeğlediler.

Bununla birlikte, kitlesel bir demokrasi kavramı ortadan kalk-

madı. Bu kavram ortaçağ boyunca, Özgür Ruhun Kardeşleri (Brethen of the Free Spirit) gibi topluma karşıt düşüncelerle hareket eden Hıristiyan mezhepler, Anabaptist hareket* ya da Reform çağının son derece anarşist niteliklerli gizli dini toplantıları gibi kitlesel "yeraltı" örgütleri tarafından gün ışığına çıkarıldı. Atina'nın olduğu gibi, bunların da kusurlu yanları vardı: Elitlerin içinde elitler, inananlardan oluşan geniş insan toplulukları içinde azizler bulunurdu. Bununla birlikte köy demokrasileri, Cilalı Taş Devri'nden ve benzeri kurumlardan miras kaldığı sanılan köklü halk meclisi geleneğini yaşamda tutmayı başardı; nitekim bu meclisler birçok ortaçağ kentinde de ortaya çıktı. "Halk" (*demos*) kavramı ortadan kalkmadı. "Halk tarafından yönetim" ideali antik çağlardan günümüze kadar varlığını korumayı başardı.

Bununla birlikte, cumhuriyetçi yönetim teorilerinin içine demokratik öğelerin girmesi daha yaygın bir şekilde görüldü; bunun sonucunda da özyönetime ve demokratik Atina'nın esintisini taşıyan kurumlara olan talep giderek arttı. Machiavelli'nin *Prens* (The Principe) ile *Söylevler* (Discorsi) adlı eserlerinde, cumhuriyetçi ve demokratik görüşlerin çarpıcı bir karışımı görülür; yazar bunları büyük ölçüde, çok sevdiği Roma Cumhuriyeti'ne ait erdemlere dönüştürmüştür. Tembel soylulara karşı olan nefretini gizlemez. Machiavelli'nin gözünde politika, mevkilerle aristokratik soy ağaçlarının aptal mirasçıları olan tembel, cahil ve cafcaflı görgüsüzlere ait bir imtiyaz değildir. Beceri isteyen bir zanaat olan politika, hükümdar (prens) tarafından, halka karşı nazikçe, rakiplere karşı ise insafsızca uygulanmalıdır. Machiavelli, seçtiği liderin kendini bütünüyle politikaya adamasını talep eder; bu talep, yeni bir insanın ortaya çıkışını yansıtır: yani seküler, keskin zekâlı, kurnaz bir Rönesans hükümdarının. İnançtan çok bir akıl adamıdır; inanca değil yargıya, bağımlılığa değil kendine güvene inanır. Artık yeni bir politik düşünce yayılmaktadır; bu modern düşüncenin kökleri, ortaçağ kilisesinin papazlar birliğinde değil, Roma Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerindeki Senato toplantılarında yatar. Machiavelli eserlerinde, Aziz Augustine'nin değil, Romalı

* On altıncı yüzyılda yemin etmeye, çocukların vaftiz edilmesine, askerlik hizmetine ve devlet memurluğuna karşı çıkmaları yüzünden baskıya maruz kalan, İsviçre kökenli radikal mezhep. (ç.n.)

general ve devlet adamı Scipio'nun, ilahiyat bilgini ve filozof Aquinas'ın değil Romalı tarihçi Livy'nin sözlerine yer verir.

Ancak Machiavelli'nin, cumhuriyetçi meritokrasi ideali çerçevesinde On altıncı yüzyıl İtalyası'na ilişkin olarak ortaya koyduğu kavramlar, Perikles'in ve Atina'nın amatör nitelikte bir politikaya bağlılıklarında da görülmektedir. Machiavelli, soylulara duyduğu nefreti, o günlerde İtalya'yı kasıp kavuran, yağmalayan paralı askerlere, yani profesyonel askerlere karşı da besler. Yazar, düzenli bir devletin en önemli gereksinimin yurttaşlardan oluşan bir ordu olduğunu söyler. Paralı askerler vicdansız oluşlarının yanı sıra güvenilmeyecek kişilerdir. Paranın satın alabileceği şeyler dışında hiçbir şeye sadakat duymayan bu askerler, doğuştan yağmacıdır. Machiavelli'ye göre, "paralı askerlerin komutanları ya çok yetenekli kişilerdir ya da hiç yetenekleri yoktur; eğer yetenekli bir komutan ise ona güvenemezsiniz; çünkü sürekli olarak efendisi olan sizi ya da sizin isteğiniz dışında başkalarını ezerek kendi güçlerini arttırmaya çalışır; bununla birlikte, komutan yeteneksiz biri ise çoğunlukla sizin mahvolmanıza neden olur. Paralı askerlerden oluşsun ya da oluşmasın, silahlı güçlere sahip olan herkesin aynı şeyi yapacağını söylerseniz, size vereceğim cevap şöyle olacaktır: Ordular bir hükümdara ya da cumhuriyete hizmet ettiğine göre, hükümdar askerlere kişisel olarak komuta etmelidir; bir cumhuriyet ise kendi yurttaşlarını bu iş ile görevlendirmelidir. Eğer gönderilen kişi başarılı olmazsa yerine başkası getirilmelidir; eğer başarılı olursa, uygun sınırlar içinde hareket etmesi, yasalar yoluyla sağlanmalıdır. Deneyimler göz önüne alındığında, yalnızca hükümdarlara ve orduya sahip cumhuriyetlerin ilerleme kaydettikleri, paralı askerlerin zarardan başka bir şey getirmediği görülür; bunun yanı sıra, kendi ordusuna sahip olan bir cumhuriyetin yönetiminin yurttaşlarından birinin eline geçmesi, ordusu yabancılardan oluşan bir cumhuriyete göre çok daha zordur."[14]

Machiavelli'nin görüşlerinde açık bir şekilde profesyonel bir orduya sahip olan bir hükümdar değil kendi yurttaşlarından oluşan bir orduya sahip bir cumhuriyet savunulur. Yazarın düşünceleri bir hükümdar tarafından yönetilen hükümete odaklanmıştır; bu

14. Niccolo Machiavelli: *The Prince* (New York: The Modern Library Editions; 1940), s. 45-46.

hükümdarın yetenek ve yetkileri hiçbir yasanın denetimi altında değildir. Onun "uygun sınırların dışına çıkmasını" önleyecek, daha doğru bir deyişle sınırları kabul etmesini sağlayacak hiçbir şey yoktur. Atina ve Roma'ya ait eserlerden çok etkilenmiş olan Machiavelli'nin, Atina'daki askeri güçlerin, Roma'dakilerin tersine, yasalar karşısında, daha doğru bir deyişle halk meclisi (*ekklesia*) karşısında sorumlu olan komutanlar tarafından yönetildiğini bildiğini kabul edebiliriz. Amatörlük ruhu, profesyonellikten çok daha büyük bir öneme sahiptir; aynı şekilde, özgür ve silahlı yurttaşlardan oluşan politik kurumlar, ücretli bürokratlarla paralı askerlerin doldurduğu bir devlete göre çok daha fazla önem taşır. Machiavelli'nin gözlemleri hiç şüphesiz İtalya ve ulusal bağımsızlık davası üzerinde yoğunlaşmıştı; ancak çok sevdiği Floransa ve özgürlük davası, düşüncelerine taban oluşturuyordu. Yaşamsal öz, köklerden yukarıya doğru, yani kentten ulusa doğru aktı; bunun sonucunda, yurttaşlık boyutundaki demokratik düşünceler, hükümdarlıkla yönetilse bile, cumhuriyetçi devletin içine girmiş oldu.

İdeolojik açıdan bakıldığında, potansiyel olarak birbiriyle çatışmaya mahkûm olan ve birbirlerinden son derece büyük farklılık gösteren bu iki eski kamu idaresi görüşünün kaynaşmasının, politika ile devlet idaresi arasındaki büyük karmaşadan ortaya çıktığı görülür.

Ulus-devletin on altıncı yüzyıldan itibaren yükselişi, politik görüş alışverişinin çerçevesini büyük ölçüde değiştirmiştir. Önceleri yönetimin temel birimini eyalet, ulus ya da imparatorluk değil, kent oluşturuyordu. Bir yurttaşın idari kurumlara olan sadakati, katı bir hiyerarşi ile belirlenmişti. Öncelikle bir kent sakiniydi. Kent onun kişisel ve politik yaşamındaki en önemli yeri oluşturuyordu. Kendini bir eyalet ya da bölgeyle özdeşleştirmesi ikinci planda geliyordu. "Milliyet" diye bir kavram yoktu; olsa bile son derece belirsiz bir nitelikteydi. Roma İmparatorluğu'nun en ücra köşelerinde yaşayan insanlar, kendilerini, imparatorluğa ait bir kentte yaşayan yurttaşlar olarak görmüşlerdir. Kente olan sadakat, Antik Yunanlılar için her şey demekti. Örneğin, Atinalılar

kendilerini, Spartalılar ile Korintlilerden kesin ve tepeden bakan bir tavırla ayrı tutmuşlardır; bu duygusallık diğer Yunan *polis*'lerine de hâkim olmuştur. Hıristiyanlığın yolunu hazırlayan Stoik filozoflar, kente olan sadakatin, bütün insanların kardeş olduğunu belirten yeni görüşle uyuşmadığına Roma dönemine kadar ısrar etmişlerdir. Ancak bu stoik görüş ile bu görüşün yeniliği, yurttaşlığın öncelikle, "insanlık" adı verilen belirsizliği değil, kente olan sadakati ifade ettiğini savunan daha yaygın görüşe karşı ideolojik bir protestoyu da beraberinde getirmiştir.

Ulus-devletin yükselişi sadakate ilişkin bu hiyerarşiyi değiştirmiştir; bunun sonucunda politikanın ele alınış şekli de değişikliğe uğramıştır. İlkçağlara ve ortaçağa ilişkin yerel dargörüşlülüğün aranan bir nimet olmadığı kesindir. Dargörüşlülük genel olarak, kent yaşamı üzerinde son derece zararlı ve çoğu kez insanlıktan çıkartıcı bir etkiye sahip olmuştur. Kentleri birbiriyle karşı karşıya getirme eğilimi, yerel şovenizmi ve bunun sonucunda ortaya çıkan etnik düşmanlıkları, savaşları ve kültürel açıdan içe dönüklüğü körüklemiştir. Kentin oluşturduğu derin nitelikteki etnik ve kültürel kimlik duygusu, günümüzün göze batan milliyetçilik şekilleriyle karşılaştırılabilir; bir kentin başka bir kent tarafından istila edilmesi, çoğunlukla belli bir halk topluluğunun bütünüyle yok edilmesiyle sonuçlanmıştır. Roma'nın son Pön savaşında Kartaca'yı bütünüyle yok etmesi, yalnızca büyük bir antik kentin ortadan kaldırılmasıyla sınırlı kalmadı; bir halk köleleştirildi, yeryüzünden silindi; halkın kimliği, kültürü, gelenekleri, benzersizliği ve dolayısıyla yaşama hakkı yok edildi. Eriha, Truva ve Kudüs kentleri, aynı kaderi paylaşan çok sayıda kentin en ünlülerindendir; eski çağlardaki ve Yunan ve Roma dönemlerindeki kentlerin karşı karşıya kaldığı yıkımların modern dünyadaki karşılığı, yalnızca günümüzdeki soykırımlar olabilir.

Milliyetçiliğin ve ulus-devletin yükselişiyle birlikte devlet, kent üzerinde ideolojik bir hâkimiyet kurmaya başladı; radikal toplumsal düşünürler bile politik ideolojilerini, geniş bölgelerin ya da ulusal sınırların çerçevesinde ifade etmeye başladılar. Püriten devrimciler kendi "haklarını", parlamentonun saraya karşı direnişinin gerçek merkezi olan Londra kentinin sakinleri olarak değil, "İngiliz" yurttaşları olarak kaleme almışlardır. Doğal haklar doktrinine

dayanan Püriten teori, bu hakları, yurttaşlığın ayırt edici şekilleri olan halk meclislerine ve kişisel dostluklara dayalı bir politika biçiminde ifade etmemiştir; "İngiltere", yani İngiliz ulusu, 500 yıl önce Fransa'dan Manş denizini geçerek gelen istilacı "barbar" Normanların efsanevi kurbanı olarak ele alınır; Normanlar, Saksonların temsile dayalı özyönetim sistemlerinin yerine kraliyete dayalı bir tiranlık getirmişlerdir. Devrim sırasındaki karşıt güçler, ya "parlamentoya" ya da "saraya" karşı sadakat göstermişlerdir. Halkın hiçbir şekilde ulaşamadığı aşırı büyük kurumlar, karşılıklı ilişkiye dayalı türden bir demokrasinin gerçekleştirilmesini mümkün kılan politik kurumların yerini aldı. Sonuç olarak cumhuriyetçilik, kentlerin değil, ulusların radikal nitelik taşıyan bir ideolojisiydi; "politika", devletin son derece merkeziyetçi kurumlar yoluyla idare edilmesi anlamına gelmeye başladı.

Kökleri bir *polis* içindeki yurttaşlık yaşamına uzanan politika kavramının, giderek devlet yönetimi halini almasının düşünsel boyutta yol açtığı zarar, ne kadar vurgulansa azdır. Klasik anlamdaki politika, bir halk kitlesinin varlığını her zaman şart koşmuştur; belli ölçüler içinde ele alındığında, bu kitle, toplumsal açıdan bir tür ekolojik bir topluluk sayılabilir; Roma'da bile, *populus Romanus* (Roma halkı) sözcüğü, aristokratik oligarşi sözcüğünden biraz daha fazla bir öneme sahiptir. Klasik anlamdaki kitlesel politika kavramı, günümüzde olduğu gibi "seçmen" ya da "seçim bölgesi" için kullanılan bir hüsnütabir değildi; bu kavram, berraklıkla gözlenebilen gerçek ve fiziksel bir varlığı belirtirdi. Kitlesel politikayı halk meydanlarında görmek mümkündü; buralarda politik konularla ilgili ateşli tartışmalar, kişisel ya da mesleki sorunlara ilişkin gevezeliklerle birlikte yürütülürdü; *ekklesia* adı verilen halk meclisi neredeyse haftada bir sıklıkla, Atina'nın tepelerinden biri olan Pnyx'de toplanırdı; Roma'da ise *comitia tributa* adı verilen meclis Forum meydanı üzerindeki açık alanlarda toplanırdı. Halk, bu toplantılarda sesini kolayca duyurabiliyordu; Sparta'daki alkış ve bağrışları, Atina'da ortaya konan düşünceleri duymamak olanaksızdı; Roma İmparatorluğu'nun en despot dönemlerinde bile, Kolosseum'daki halkın öfkeli bağrışları ya da çığlıkları, imparatorlara, halkın eleştirisinden kaçamayacaklarını anımsatırdı. Ortaçağın en huzursuz dönemlerinde halk, Roma'nın St. Peter

meydanında başkaldırır, Rönesans döneminde ise Savonarola'nın* vaazlarını dinlemek üzere Floransa'daki kiliselere hücum ederdi. Kısaca kitlesel politika, tam anlamıyla elle tutulur, protoplazmik bir şekilde mevcuttu; politikanın içerdiği konular, karşılıklı kişisel ilişki yoluyla ve ateşli görüş alışverişleriyle ortaya konurdu.

Etkin yurttaşlar arasındaki bu karşılıklı ilişki, son derece anlamlı, protoplazmik ve kendi kendini gerçekleştirmeye yönelik olan organik bir politikayı oluşturuyordu. Politik meclisler, idarecilerin bir dinleyici kitlesi önünde devlet yönetme sanatlarını gösterdikleri toplantılar değildi; bu meclisler, makul ölçüler içinde ve ortak kamu çıkarları ile etik kurallar çerçevesinde bir araya gelmiş olan yasa yapıcı topluluklardı. *Polis* üzerine ya da ona ortaçağda hemen hemen eşdeğer olan kent-devletleri ya da "komün"ler üzerine yazılmış yazılara bakıldığında, politik yaşamın toplumsal yaşamın içinden çıkıp kendi özgün kimliğini kazandığı, bunun yanı sıra, toplumsal biçimleri kendi tabanı olarak algıladığı görülür. Son derece tutucu bir düşünür olan Aristoteles bile, bir ailenin ya da atölyenin, kamu işlerinin normal olarak tartışıldığı *agora*'dan ya da halk kitlelerinin kamuyu ilgilendiren kararlar almak için toplandıkları *ekklesia*'dan farklı olduğunun farkındaydı. Buna göre Yunan uygarlığındaki *polis*, günümüzdeki anlamıyla profesyonel milletvekillerinin kitleler adına görev yaptığı bir devlet değildi; insanları gerçek bir akrabalık çatısı altında birleştiren aile türü toplumsal bir varlık da değildi. Aristoteles'in *philia* ya da dayanışma kavramı politik yaşam için büyük önem taşıyan bir ön koşuldur; bu özellik, bir idare şekli olarak ele alınan politikanın, akrabalığa dayalı sorumlulukları aşan türden, benzersiz bir kimliğe sahip olduğunu gösterir. Aile üyeleri, birbirlerine karşı kan bağına dayalı erdemlere ya da kabilesel geleneklere dayanan bir sorumluluk taşırlar; yurttaşların birbirlerine karşı duydukları sorumluluk ise yurttaşlık bağlarının getirdiği erdemlere ve etik kurallara dayanır.

Politikanın toplumdan (bununla tam olarak ailesel, mesleki ve toplumsal ilişkiler kastedilmektedir) ortaya çıktığı doğruysa, devlet idaresinin de politikadan ortaya çıktığı doğrudur. Burada politika i-

* Kilise'ye karşıt görüşleri yüzünden yakılarak öldürülen dinsel ve politik reformcu İtalyan keşiş (1452-98). (ç.n.)

le kastedilen, doğrudan katılım hakkına sahip olan kitlelerin etkinlikleridir. Aristokrasiler, monarşiler ve cumhuriyetler, kitleleri katılımcı bir varlık olmaktan çıkarır; temelde ekolojik nitelik taşıyan bu kitle, bizim seçmen ya da seçim bölgesi tanımlarımıza çok iyi uyan ve kişisel çıkarları amaç edinmiş olan şekilsiz bir "toplumsal" varlıklar yığınına dönüşür. Rousseau'nun yerinde deyişiyle "halkın vekilleri" halkın yerini, bürokratik kurumlar ise halk meclislerinin yerini alır. Politikanın, diğer "toplumsal" etkinliklerden ayırt edilmesi gereken benzersiz bir fenomen olduğu görüşü, yalnızca Aristoteles gibi klasik döneme ait düşünürlerin yazılarında görülmez. Sürekli olarak yinelenen bu karmaşık sorun, Rousseau'nun yazılarında ve yurttaşlar arasında "etkin" (mülk sahibi) ve "edilgin " (mülksüz) ayrımı yapan geçmişe ait anayasal belgelerde de yer alır; ancak işin en çarpıcı yanı, bu sorunun günümüzün son derece yetenekli politik filozoflarından Hannah Arendt'in yazılarında da görülmesidir.

Politikayı kamu etkinliğinin kesin olarak ayırt edilen bir alanı olarak ifade etme çabalarını içeren bu yazıların dikkat çekici yanı, bunların ulus-devletin kurumsal ağırlığının oluşturduğu yükün altında yazılmış olmalarıdır. Arendt'in "politik alan" ile "toplumsal alan " arasında yaptığı ayrımda, politik etkinlik ile devlet idaresi arasında çok az farklılık görülmektedir. Devlet, kurumsal ve işlevsel yönden politika ile o kadar kaynaşmıştır ki bu ikisi birbirine özdeş olarak görülmektedir. Modern toplum kuramının, kamu idaresinin farklı alanları arasındaki bu uyumu bir sorun olarak görmemesi dikkat çekicidir. Aristoteles'in toplumsal ve politik kavramları arasında yaptığı ayrım son derece kesin olmasına rağmen aynı derecede önem taşıyan politika ve devlet arasındaki ayrım, modern politika literatüründe yok olma eğilimi göstermektedir. Politik etkinlik ile devlet idaresi kavramları teori ve uygulamada birbiriyle o kadar karışmıştır ki, "politika" sözcüğü günümüzde kitlelerin yerini pratik amaçlar yüzünden almış olan politikacının yaptığı "sanat" anlamında kullanılmaktadır. Devletin kitleleri tarih içinde depolitize edip kurumsal açıdan dağıtması anlamsız bir ideolojik garabettir; böyle bir dünyada "politik etkinlik", politik gladyatörlerin alışılmamış derecede sessiz ve neredeyse boş bir arenada yaptıkları sonu gelmez bir savaş şeklini almıştır.

Politika ile devlet idaresi arasındaki karmaşanın günümüzde hala sürmesinin belki de en önemli nedeni, gerçek politikanın tarihsel kaynağı ve başlıca sahnesi olan kenti gözden kaybetmemizdir. Biz kentleşmeyi kent olmakla karıştırmakla kalmadık; insanlığın bugünkü durumunu açıklayıcı yönüne ve yarattığı halk idaresi sistemlerine rağmen kenti, düşünce tarihinin içinden de çıkarıp attık. Kentin tarihine ilişkin değerli bilgiler mevcuttur; onu sosyolojik yönden değerlendirmeye yönelik çabalar da olmuştur. Ancak bizim kent literatürümüz, genel olarak kent ile onun yarattığı dikkate değer bir fenomen olan yurttaşlık arasındaki ilişkiyi görmezden gelmektedir. Kent tarihçileri, büyük ölçüde, kentin köyden megalopolise kadar olan gelişimini anlatan öykülerin üzerinde takılıp kalma eğilimindedir; geçmişe duyulan özlem ile mevcut kentsel koşulların ve bunlardan ortaya çıkan bir geleceğin zorla kabulü, bu öykülerin gerçekliklerinden çok şey yitirmelerine neden olmuştur. Kentin, muazzam ölçüde etkileyici bir boyuta sahip olan politik, etik ve ekonomik teorilere kaynak oluşturduğu görüşü ve aslında kentsel kurumların bu teorileri içermesi; genel olarak modern toplumsal kuramcıların yabancısı olduğu şeylerdir.

Kente ilişkin tarihsel standartların etik açıdan yorumlanması, temel bir konunun vurgulanmasını gerektirir; bu konu, etkin yurttaşlığı teşvik eden kentsel şekil ve değerlerin tekrar oluşturulmasına duyulan gereksinimdir. Bunun anlamı, yalnızca her türlü insani etkinliğin tabanında yatan toplumsal ilişki şekillerinin değil, aynı zamanda politikanın da tekrar oluşturulmasıdır. Kent yeni bir tür etik birlik, bireyin insani bir ölçek içinde güçlendirildiği bir şekil, katılımcı ve hatta ekolojik bir karar alma sistemi ile yurttaşlık kültürünün tek kaynağı olarak görülmelidir; yurttaşlık çerçevesindeki insan topluluğu kavramı, insanın düşünce tarihindeki ve pratik zekâsındaki yerini tekrar almalıdır. Tarihin pek çok döneminde politik ortaklığı ortaya çıkarmış olan bir düşünce ve etkinlik alanını içeren bu kavram, eleştirel olarak tekrar incelenmelidir; burada sözü edilen politika, aileyi, işi, dostluğu, sanatı ve değerleri, geniş ve çok yönlü bir yurttaşlık yaşamının bağlamı içine alır. Sonuç olarak kaderimiz üzerinde biraz da olsa kişisel ve ortak bir egemenlik sağlamak istiyorsak, politikayı yeniden yaratmamız gerekir. Bu politikanın çekirdeğini duygusuz

bürokrat, profesyonel politikacı, parti görevlileri ve de kentsel isimsizliğinin görkemini taşıyan kent sakini değil, yurttaş oluşturur; yurttaş sözcüğü *philia*, otonomi, akılcılık ve hepsinden önemlisi yurttaşlık sorumluluğu gibi klasik idealleri içinde barındırır. Sıradan yurttaş, Yunanistan'daki meclislerde, Ortaçağ Avrupası'nın komünlerinde, New England'daki kasaba meclislerinde ve Paris'teki devrimci seksiyonlarda olduğu gibi, yine politik teorinin ön planında yer almalıdır. Onun mevcut olmaması ya da yaradılışının, gelişmesinin ve potansiyelinin tam olarak anlaşılmaması halinde, kent üzerine yapılacak her tartışma, cansız, kurumsal ve resmi bir nitelik taşıyacaktır. Etkin yurttaşlığın gelişmesine uygun kurumlara sahip olmayan bir kentin, şekilsiz bir yığından, yapılardan, caddelerden ve meydanlardan oluşan bir karmaşadan başka bir şey olmayacağı kesindir. Bu kurumları dolduracak ve bu şekilleri oluşturacak yurttaşlar olmadan sayısız türde kentsel varlık oluşturulabilir; ancak bunlar, insanları yutmakla tehdit eden büyük kent kuşakları gibi toplumsal açıdan cansız, ekolojik açıdan ise doğal özelliklerini yitirmiş varlıklar olacaktır.

IV
Yurttaşlık ideali

Politikanın, toplumsal ya da devletçi nitelikte olmayan benzersiz bir özyönetim alanı olarak tanımlanması, ancak kent ile mümkündür; birbirinden çok farklı olan bu iki alan, kavramların birbirine girmesi ve anlamlarının belirsizleşmesi yüzünden birbirine karıştırılır; bundan doğan karmaşa, yukarıda sözü edilen özyönetim alanının yaşamsal özünü oluşturan yurttaş tarafından çözülebilir. Politik alanın, elle tutulur nitelikteki politik kitleler için yaşamsal bir gerçek haline gelmesi, ancak kendi kendini yöneten bir varlık olan yurttaşın çabaları ile mümkündür.

Politik anlamda berrak bir yurttaş imgesi, ilk olarak Antik Yunanlılarda görülür. Kabilesel halklar toplumsal gruplar oluşturmuşlardır; aileler, klanlar, kişisel ve toplu ittifaklar, kardeşliğe da-

yalı dernekler, mesleki ve totemsel toplumlar vb. bunlara örnek olarak verilebilir. Bu gruplar, topluluğu ilgilendiren işleri inceleyip kararlar almak amacıyla düzenli olarak toplanmışlardır; bunun politikanın başlangıç aşaması olduğu şüphe götürmez; ancak ele aldıkları konular arasında, kendi kendilerini yönetmeye ilişkin şekil ve araçlar hemen hemen hiç görülmez. Topluluğun yöne-timine ilişkin standartların belirlenmesinde en büyük rolü gelenekler oynamıştır; doğrudan tartışmanın ötesine geçen bir görüş alışverişi, en tepedeki muazzam otoritenin ve yıllardır kullanılan idari yöntemlerin yanında ikincil bir yere sahiptir. Ancak bu yaklaşım, önemsiz ya da "ilkel" diye adlandırılıp küçümsenmemelidir. Köklü, denenmiş yaşam biçimlerinin topluluk tarafından korunması, grup idaresi alanında köklü oluşundan dolayı itibar gören yapıların verimli şekilde kullanılıp geliştirilmesi, grubun güven-liğinin ve istikrarının sağlanması için gereklidir. Hükmeden kitlenin toplumsal dokusunun altında, akrabalığa dayalı ilişki yatar; bu ilişkideki kan bağı gerçek ya da kurgusal olabilir. Fustel de Coulanges, dinsel inancın da bu alanda çok önemli bir rol oynayabileceğini belirtmiştir.

Bununla birlikte, yaratıcı ve akılcı bir görüş alışverişine sahne oluşturan, birbirinden son derece farklı bireylerin arasındaki ilişkilerin şekillendirilip geliştirilmesi için son derece yenilikçi olanaklara sahip olan politika, kabile meclislerinde yalnızca nüve halinde görülür. Bu politika, aileye dayalı olması ve yabancıları dışlaması nedeniyle son derece yerel bir karakter taşır. Yazılı dile sahip olmayan halkların oluşturduğu kabile meclislerinde geçmişe dua edilir; özgür yurttaşların oluşturduğu politik meclislerde ise gelecek yaratılır. Birincisi son derece tutucu, ikincisi ise son derece yenilikçidir. İkisini yan yana koyduğumuzda, geleneklerle akılcılığı, geçmişteki örneklerle gelecek duygusunu, akrabalık bağları ile yurttaşlık bağlarını, mitoloji ile etiği karşılaştırmak zorunda kalırız. Eski Mezopotamya kentlerindeki halk meclislerinden coşkuyla bahseden Henri Frankfort, "toplumun doğal özellikler esas alınarak aile ve klanlara bölünmesinin, insan yapısı bir kurum olan meclis tarafından ortadan kaldırıldığını" belirtir. "İnsanlar arasındaki bağın akrabalıkla değil, yaşanan yer ile belirlenmesi, meclis sayesinde gerçekleşmiştir. Kent, hiçbir dış o-

toriteyi tanımaz. Komşuları ya da bir hükümdar tarafından böyle bir otoriteye maruz bırakılabilir; ancak sadakati zorla kazanılamaz; çünkü kentin egemenliği, içinde yaşayan yurttaşların oluşturduğu meclislerden kaynaklanmaktadır."[15]

Bununla birlikte, sözü geçen zıtlıkların kabile meclisi ile kent meclisi arasında bir kutuplaşmaya yol açacak kadar mutlak olduğu da söylenemez. Atina'daki yurttaşlık kavramı, bütün yurttaşların ortak bir atadan geldiğini söyleyen bir kent efsanesine dayanmaktaydı; bu kavram Perikles zamanında son derece dargörüşlü bir biçimde ele alınmaya başlandı. Atina'da yerleşik bir düzen kurmuş olan bir yabancının (*metoikos*, *metic*), bu *polis*'in yurttaşı olması pratikte olanaksızdı. Solon'un bir yüzyıl önce, Akdeniz'in çeşitli bölgelerinden Atina'ya göç etmek isteyen beceri sahibi bütün zanaatkârlara Atina yurttaşlığı önerdiği ve onları bu yolla cezbetmeye çalıştığı, bütün Atinalılar tarafından biliniyordu. Kan bağına dayalı bir statü şekli olarak görülen Atina yurttaşlığı, zayıf bir yapıya sahipti. Bununla birlikte Perikles zamanında, halkın, aşırıya kaçan bir ortaçağ loncası gibi davranmaya başladığı gözlemlenir. Bu dönemde kapılar, bütünüyle öz çıkarlarına yönelik nedenlerden dolayı, topluluğunun sahip olduğu ayrıcalıklar üzerinde haklı bir talepte bulunabilecek yabancıların yüzüne kapandı. Atinalıların milattan önce beşinci yüzyılda yurttaşlığın önüne koyduğu engeller, prensipte günümüzün ulus-devletlerin göçmenlere ve ülkelerinde yaşayan yabancılara çıkardıkları zorluklardan farklı değildir.

Bununla birlikte, Yunan yurttaşlık ideali günümüzdeki yurttaşlık idealinden derin farklılıklar gösterir. Bu ideal, *polis*'te yaşayan yurttaşları birleştiren sahte bir ortak ata efsanesinden ibaret değildi; son derece büyük bir kültürel boyuta sahip olan kişisel gelişme kavramı da bu ideal içinde yer alıyordu. Kişisel gelişme kavramı, Yunancada *paidea* sözcüğüyle ifade edilir. Bu sözcük İngilizceye genel olarak eğitim (*education*) olarak çevrilir; ancak eğitim sözcüğü, yetersizlikler ve sınırlamalar içerir. *Paidea* sözcüğü, Antik Yunanlılar ve özellikle de Atinalılar için çok daha fazlasını

15. Henri Frankfort: *The Birth of Civilization in the Near East* (New York: Doubleday & Co.; 1956), s. 77.

ifade etmekteydi. Genç erkeklere verilen eğitim, ağırlıklı olarak gelişime yönelik bir süreç olup yaşam boyu devam ederdi; bu eğitim, erkeği *polis* için, arkadaşları ve ailesi için de bir kazanç haline getirir; onu topluluğun en yüksek etik ideallerine uygun olarak yaşamaya yöneltirdi. Almancadaki *Bildung* (eğitim) sözcüğü, karakter gelişimini, büyümeyi ve kültürel özellikleri kazanmayı ifade eder; bilgi ve beceri alanında planlı bir eğitimi içerir; bu açıdan Yunancadaki *paideia* sözcüğünün karşılığını daha doğru olarak verir. *Bildung* sözcüğü, bireyin çevresi ile yaratıcı bir şekilde bütünleşmesini ifade eder; böyle bir dengenin kurulması için geniş kapsamlı bir görev duygusu ile eleştirisel bir zekâ gereklidir. Homeros zamanında savaşçıların cesaretini belirten *areté* sözcüğü, klasik dönem sırasında genişletilerek yaşamın her dönemindeki iyilik, erdem ve fazilet kavramlarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. *Paideia* ve *areté* kavramlarının tek ortak noktası, amaca hizmet eden araçlar olmaları değildir; birlikte yaşam duygusunu kazanmayı ve karakter gelişimini içeren birleşik bir süreç olmaları, bu iki kavramı sıkı bir biçimde birbirine bağlar. Toplumsal yaşamda gösterilen fazilet, bir Atinalının karakter gelişiminde en az kişisel yaşamdaki fazilet kadar büyük önem taşırdı. *Polis* yalnızca değerli bir amaç değil, aynı zamanda yurttaşın en yüksek erdemlerinin şekillendirip ifade bulduğu bir "okuldu". Sonuç olarak politika, yalnızca *polis*'in idari işleri anlamına gelmiyor, aynı zamanda yurttaşların kamu çıkarlarına uygun şekilde davranan topluluk üyeleri olarak eğitilmelerini de ifade ediyordu. *Paideia*, bireye kişisel ve politik eğitiminin verildiği bir okuldu; bu eğitim, aklın bağımsızlığına (*philia*), bir ortak yaşam sorumluluğu ve derin bir kişisel sorumluluk duygusu katardı.

Klasik dönemin Atinalı yurttaşı, günümüzde "verimli" bir yönetimi ya da yalnızca bilgi ve beceri edinme şekillerinden ibaret bir eğitimi ifade eden "politika" kavramına acıyarak bakardı. Atinalılar, *ekklesia* adı verilen meclislerde yalnızca izlenecek yolları belirleyip karar almak için toplanmazdı; bu toplantılar sırasında, adil bir şekilde hareket edip politik boyuttaki doğru ve yanlış ideallerini genişletmek amacıyla birbirlerini eğitirlerdi. Günümüzdeki basmakalıp deyişi kullanacak olursak, o dönemde uygulanan "politik yöntemlerin", mutlaka kurumsal ya da idari bo-

yut taşıması gerekmezdi; bu yöntemler, oldukça süreçsel bir yapıya sahipti; politika, düşünsel, etik ve kişisel gelişmeye (*paideia*) yönelik olan bitip tükenmez nitelikteki günlük bir "ders programı"nı kapsıyordu; *paideia* yurttaşların etkin bir şekilde kamu işlerine katılmalarını sağlıyor, *polis* ve *polis*'in gereksinimleri için ellerinden geleni yapmaya teşvik ediyor, özel yaşamlarını topluluğun en yüksek etik standartlarına uygun şekilde sürdürmeye yöneltiyordu.

Topluluk yaşamına ve özel yaşama yönelik fazilet "çağrı"sı, aileye karşı sorumluluğun ya da kurumsallaşmış bir kişisel eğitim şeklinin ötesinde bir yere sahipti. Klasik çağda, parası yeten Atinalılar, kendilerine çok sayıda öğretmen tutardı; ikna sanatını öğreten hatipler (retorisyenler), akıl ve düşünce yoğunluğu konularında eğitim veren filozof ve mantıkçılar, yerleşime ve aileye özgü gelenekleri ve davranış biçimlerini sonraki kuşaklara aktaran yaşlılar bunlara örnek olarak verilebilir; yurttaşlar spor salonlarında bedenlerini geliştirip kontrol etmeyi ve savaş sanatlarını, mahkemelerde yargı becerilerini geliştirmeyi öğrenirlerdi; bunların yanı sıra, görüş alışverişi ve tartışma yoluyla, *ekklesia*'daki önemli politik kararların alınmasında da rol oynarlardı. İster Sparta gibi bir garnizon devleti olsun, ister Atina gibi bir demokrasi olsun, her *polis*'in içinde yurttaşların her gün dostça toplanıp politik ve özel konuları tartıştıkları çeşitli umumi alanlar bulunurdu. Bu alanların belki de en önemlisi, M. I. Finley'in "kent meydanı" adını verdiği *agora* idi; burası, insanların gerektiğinde, resmi olmayan bir şekilde bir araya geldiği bir toplantı alanıydı.[16] Perikles zamanında, Atinalılar resmi halk meclisi *ekklesia*'yı bir tepeye (Pnyx) taşıdı; Finley'e göre *agora*, "toplantı yeri" anlamına geliyordu; *agora*'nın dükkânlar, tezgâhlar ve tapınaklar tarafından işgali, çok sonraları gerçekleşmiştir.

Agora, yurttaşlığı periyodik nitelikteki kurumsal bir ritüel olmaktan çıkartıp bir gündelik yaşam uygulaması haline getiren, vazgeçilemez türde fiziksel bir alandı. Ev, yemek yenilen, uyunan, özel yaşamın ayrıntıları ile uğraşılan bir yerdi. Bununla birlikte

16. M.I. Finley: *Democracy Ancient and Modern* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press; 1973), s. 22.

Antik Yunanlılar, bu özel dünyaya büyük bir değer vermezdi. Gerçek yaşam, halka açık *agora*'da yaşanırdı; burada halk, iş yaşamları üzerine konuşur, dedikodu yapar, eski ve yeni arkadaşlarıyla buluşur, ara sıra felsefi düşüncelerle ilgilenir, sürekli olarak canlı politik tartışmalar yürütürdü. Bu meydanda Perikles sıkı bir biçimde eleştirilir, Sokrates *polis*'in entelektüel ciddiyete sahip genç soyluları tarafından uzun tartışmalara çekilirdi. Jonglörler, akrobatlar, şairler ve tiyatrocular, tüccarların, çiftçilerin, filozofların ve memurların arasında yer alırdı; uzakta yükselen akropolise ve yanındaki muazzam derecede süslenmiş kamu binalarına ağzı açık bir şekilde bakan garip giysili yabancı ziyaretçiler, bu kalabalığı renklendirirdi.

Bu renkli ve gürültülü kalabalık, kötü hava koşullarında, bu altı hektarlık alanın bir bölümünü oluşturan sütunlarla çevrili kemerlerin (*stoa*) altına sığınırdı. Burada da mesleklerini icra eden zanaatkârlar, mallarını sergileyen tüccarlar ve topluluğun yiyecek gereksiniminin büyük bölümünü satan kadınlar yer alırdı. Hemen hemen protoplazmik nitelik taşıyan doğrudan bir ilişkiye, tam bir katılıma ve çeşitliliğe büyük önem veren *agora*, bu yönüyle, *polis*'in içinde yer alan gerçek bir ekolojik topluluğa alan oluşturmuştur. *Ekklesia* içinde en düzenli ve en kurumsal biçimine ulaşmış olan politika, *agora* içindeki gündelik yaşamdan kaynaklanıyordu. Politikanın resmi olmayan türdeki bu yaratılışı, organik yoldan gerçekleşti; önemli politik akımlar, önce kendini kitlesel düşünceler olarak gösterir, daha sonra *polis*'in mahkemelerinde ve resmi meclislerinde karar ya da yasa olarak ifade edilirdi. Atina'daki demokratik kurumlar, ritüellerden oluşan bir zırhla çevriliydi; ancak bunlar, günlük tartışma ve dedikodulardan oluşan gevşek ve yapısız bir kitle politikasının kati yasalara dönüştüğü yapısal şekillerden oluşuyordu; bu politika ciddi, spontane ve alışılmamış derecede etkin bir kitlenin içinde yatıyordu. Çok sayıda çağdaş liberal ve sosyalist, Atina'daki politikayı "yapısızlık zulmü" diye adlandırıp "ultrademokratik" bir kötülük olarak nitelendirir; ancak özgürlükçü nitelikteki bu eleştiriyi, Atinalı bir yurttaşın anlaması mümkün değildir. *Agora*'da kaynayan anarşi aslında, Jaeger'in deyişiyle, "özgürlükçü" yapıların vazgeçilemez nitelikteki üretken temelini oluşturur; bu yapılar, uzun zaman ih-

mal edilselerdi demokratik bir cilaya sahip olan oligarşik kurumlara dönüşürlerdi.

Yurttaşlık sonuç olarak eğitici, etik ve politik nitelikteki bir olgunlaşma sürecidir; resmiyetten çok varoluşun önemli olduğu bir politikada, "seçmen" gibi sözcükler, günümüzdeki gülünç bir taklitten başka bir şey değildir. Bu olgunlaşma süreci önce *agora*'da başlar, ancak günler sonra *ekklesia*'ya gelirdi. Amerikalıları "pratik bir halk", İtalyanları "duygusal bir halk", Almanları ise "metodik bir halk" olarak adlandırmak basmakalıp bir nitelendirme olur. Ancak Atinalıların "politik bir halk" olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. Yurttaşlık, günümüzde olduğu gibi ek bir uğraş değil, Atinalıların kaderiydi; demokrasi üzerine ciddi bir şekilde yazılmaya devam edildiği sürece, Atina yurttaşlık ideali ortadan kalkmayacaktır; bu idealin arkasında yurttaşlığın ortaya çıkış şekli yatar. Bu yurttaşlık kavramı, bir dağ halkının ahlaki metaneti sayesinde ortaya çıktı; Atina'nın önemli bir liman kenti oluşunun getirdiği zengin kültür alışverişi, bu kavramın gelişmesine yol açtı. Karşıt sınıflar arasındaki toplumsal çatışmalar, yurttaşlık çerçevesi içinde ve kişilerin topluluk içinde sahip oldukları erdemlere zarar vermeyecek şekilde çözümlenirdi. Yunanistan yalnızca, Homeros'un aristokratik nitelikteki destanlarının ve bunların içerdiği yüksek cesaret standartlarının değil, Hesiodos'un* dünyevi yakarışlarında görülen, gündelik yaşama ilişkin pratikliğin de mirasçısı olmuştur. Yunan uygarlığının kabilesel dünyadan politik dünyaya, köylüler toplumundan yurttaşlar toplumuna yaptığı uzun yolculuk, kendi başına büyüleyici bir anlatıdır. Günümüz dünyasında özgürlük pahasına yitip gitme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir ideale, en fazla Atina zamanında yaklaşıldığı göz önüne alınırsa yukarıda sözü geçen anlatının, yurttaş adı verilen dikkate değer birey için model niteliği taşıyan bir biyografi oluşturduğu söylenebilir.

Politik dünyaya yolculuğun ilk aşaması, Atinalıların, kan bağına, dine ve ailesel sorumluluklara dayalı akrabalık bağının dar çerçevesinden kurtulup kurgusal akrabalığa, yaşanılan bölgenin ortak oluşuna, akılcılığa ve seküler nitelikteki sağlıklı bir

* M.Ö. 8 y.y.da yaşamış Yunan şairi. (ç.n.)

hümanizme dayalı hemen hemen ekolojik bir duyarlılık geliştirmeleriyle başlar.

İnsanlığı eski çağların karanlığından çıkartıp eşitlikçi kabilesel dünyayı, hiyerarşik yapıdaki feodal dünyaya dönüştüren tarihsel gelişim, Yunan toplumunu da etkiledi. Homeros zamanında hüküm süren babaerkil klanlar, gevşek bir yapıya sahip olan savunmasız köylü yerleşimlerine kendi isteklerini zorla kabul ettirmeye başlamıştı. Bir zamanlar karşılıklı yardımı ve mal alışverişini içeren eşitlikçi normları yaratmış olan akrabalık ve kan bağı gibi kabilesel özelliklerin, daha sonraları bunun tam tersini, yani tahakküm ve kazanca dayalı hiyerarşik bir yönetim sistemini yaratmak için kullanılmaları tarihsel bir ironidir. Kabilesel nitelikteki klan ya da aşiretlerin aristokratik ailelere dönüşmeleri, paylaşımı ve toplumsal sorumluluğu değil, belirli kesimlerin sahip olduğu ayrıcalıkları teşvik etti. Milattan önce sekizinci yüzyılda, Boeotiya'lı köylü Hesiodos'un suçladığı "rüşvet yiyen hâkimler", yedinci yüzyılda toprak hırsına kapılmış soylulara dönüştü. Toprak mülkiyeti alanındaki büyük eşitsizlik, Yunan uygarlığının bu geçiş dönemine damgasını vurmuş, Roma'da Pön savaşlarından sonra patlak veren toprak bunalımının ise habercisi olmuştur. Yunanistan'ın ve özellikle Atina'nın, Roma'ya yalnızca tarihsel bir başlangıç oluşturmaması, daha doğru bir deyişle *polis*'in bütün cumhuriyetçi yönetim sistemlerinden çok farklı bir politik yaşam geliştirmiş olması, ancak belirli etmenlerin dikkate değer bir biçimde bir araya gelmesiyle açıklanabilir; modern dünyanın bunlardan öğrenecek çok şeyi vardır.

Aristokratik Yunanistan ile demokratik Yunanistan'ın ortak yanı, canlı bir özgürlük idealinin mirasçısı olmalarıdır; bu ideal, göklere çıkartılan adalet idealinden bile daha güçlüdür. Yunan düşüncesine göre, her türlü hizmetkârlık, köleliğe dönüşme eğilimi gösterir; bireyin insanlığının ve kişiliğinin reddedilmesi anlamına gelir. Birçok Yunan bilgininin, aristokratların emeği aşağılaması olarak yorumladıkları bu görüş, aslında yurttaşın dış ve kişisel çıkarlardan bağımsız olarak karar verme kapasitesi ile ilgilidir. Claude Mosse, antik dünya üzerine yaptığı aydınlatıcı çalışmasında, "kendi evini inşa etmenin, kendi gemisini yapmanın ya da kendi evinin üyelerini giydirmek amacıyla kumaş dokumanın, hiç-

bir şekilde utanç verici bir şey olmadığını" gözlemlemiştir. "Ancak, herhangi bir ücret karşılığında bir başkası için çalışmak alçaltıcı bir şeydir. Bağımsız zanaatkârı, ücretli işçinin üzerinde tutan antik düşünce yapısı, bu yönüyle modern düşünce yapısından ayrılır. Ancak antik çağın insanları için kendi ürünlerini satan bir zanaatkârı ile kendi bedensel gücünü kiralayan bir işçi arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi de kendilerinin değil, başkalarının gereksinimlerini karşılamak için çalışır. Yaşamları başkalarına bağlıdır. Bu nedenle özgür değillerdir. Bu belki de zanaatkârı köylüden ayıran en önemli özelliktir. Köylü, antik çağda insan özgürlüğünün temelini oluşturan özyeterlilik (*autarkeia*) idealine çok daha yakındır. Klasik çağın Yunan ve Roma uygarlıklarında, bu özyeterlilik idealinin yerini örgütlü bir ticaret sisteminin aldığını söylemeye gerek yoktur. Ancak demirhanede ya da kızgın güneş altında çalışan zanaatkârın hor görülmesi gibi, sahip oldukları kölelerin işgücünden geçinen tüccarların ve zengin girişimcilerin de aşağılanması, arkaik düşünce sisteminin varlığını sürdürmüş olduğunu gösterir."[17]

Her özgür insanın hakettiği gibi, çiftçiler de kendi çıkarları ile sınıf çıkarlarını gözetmeden karar alabilmek için gerekli olan ekonomik özgürlüğe ve maddi güvenceye sahipti. Birçok Yunanlının gözünde zengin tüccar, kendisinden mal alan insanların hizmetkârından başka bir şey değildi; aynı şekilde, büyük beceriye sahip zanaatkârlara, sanatçılara ve şairlere, ürettikleri ürünlere yönelik istikrarsız talebin köleleri gözüyle bakılırdı. Eğer kişinin temel gereksinimleri, özyeterliliğe sahip üreticilerden oluşan ve paylaşıma ağırlık veren bir grup içinde karşılanmıyorsa, bir Atinalı için özgür olmanın pek bir anlamı yoktu. *Autarkeia* sözcüğü tam olarak çevrildiğinde iki anlama sahip olduğu görülür; seyrek olarak kullanılan anlamıyla "özyönetim", daha sık kullanılan anlamıyla ise "özyeterlilik" kavramını tanımlar. "Özyönetim" anlamındaki sözcüğün yerine uzun zamandır *autonomos* sözcüğü kullanılmaktadır; bu sözcük, kişinin kendi kuralları doğrultusunda yaşamasını belirtir. Buradaki bağımsızlık kavramı, politik olmaktan

17. Claude Mossé: *The Ancient World at Work* (New York: W.W. Norton & Co.; 1969), s. 27-28.

çok yasal niteliktedir. Bu sözcüklerin çevirisinde, ekonomik yönden özyeterliliği belirtmek için "otarşi", kişisel özgürlüğü ve özyönetimi belirtmek için ise "otonomi" sözcüğü kullanılır; ancak, politik ve maddi alanda yapılan bu ayrım, Yunan bağımsızlık idealinde yer almaz. Aristoteles, esnafa, zanaatkârlara ve hizmetçilere oy hakkı verilmemesini savunur; Aristoteles'in bu görüşünü anlamak için bunun altında yatan nedeni anlamamız gerekir; Aristoteles emek ve ticareti küçümsemez; onun küçümsediği şey, kişinin karar bağımsızlığını engelleyen maddi hizmetkârlıktır. Antik Yunan düşüncesine göre, maddi özyeterliliği ve kişisel otonomiyi içermeyen bir bağımsızlık, olsa olsa kâğıt üzerinde kalmış, içi boş bir kavramdır. Ne kadar iyi bir konumda olursa olsun hiçbir hizmetkâr, dış otorite ve çıkarları dikkate almadan bir yargıda bulunamaz, akıl yürütemez; çünkü kendi yaşamı bu unsurlara bağlıdır.

Antik Yunan uygarlığında geçerli olan bu görüşler, günümüzdeki ekolojik düşünceye de girmiştir; ancak bu görüşlerin kökenleri ile politik önemlerinin pek dikkate alınmadığını belirtmekte yarar vardır. Çok sayıda koşula bağlı olan bu türden bir bağımsızlık kavramı, yalnızca ideolojik düşünceler sonucu ortaya çıkmış olamaz. Yunan takımadalarının dağlık yapısı, konuya açıklık getirmemizi sağlar. Alfred Zimmern, "doğanın, Yunanlılara ve komşularına, kamuoyunun gelişmesi için çok sayıda olanak sağladığını ve onları eşitliğe yönlendirdiğini" gözlemlemiştir; "Bu güçler, sınırlı bir alan üzerinde yoğunlaşmaları yüzünden daha da etkili olmuştur. Dağlar tarafından bütünüyle yalıtılmış olan her küçük ova, insanların, küçük ve verimli bir toprak parçası üzerinde yaşadığı bağımsız bir dünyayı oluşturur. Otlaklara çıkıp, dağ geçidini geçip diğer taraftaki tarlalara, meyve bahçelerine ulaştığınızda, yepyeni gelenek ve göreneklerle, yeni yasalarla, yeni tanrılarla ve büyük bir olasılıkla yeni bir lehçeyle karşılaşırsınız...Yunanlılar yerel bağımsızlığın önemini zorla öğrenmemiştir. Onlar, başka bir yönetim biçimini kafalarında canlandıramayacak şekilde büyümüştür. Bu miras, Yunan işgalcilerin buraya yerleşmesi ile yüzyıllar sonra uygar bir ırk olarak ortaya çıkmaları arasındaki uzun yalıtım dönemi sonucunda yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Bu insanlar ve hatta bölgenin en büyük yazarları bile, oluşturdukları politik kurumların ne kadar benzersiz ve

çarpıcı nitelikte olduğunun farkına varmamıştır."[18]

Bu satırlar renkli ve gerçeklerle dolu olmakla birlikte, Zimmern, Yunan düşünürlerinin kendi mirasları ve politik benzersizlikleri konusundaki farkındalığını hafife almıştır. İleride göreceğimiz gibi, Atina'nın yüksek bir görev duygusu ile kesin bir yön duygusu kazanması, alışılmamış bir keskinliğe sahip olan bu farkındalık sayesinde olmuştur. Politik yaşam, hiçbir yerde Atina'daki kadar dikkatli, düşünceli ve sanatsal nitelikte gerçekleşmemiştir. Yunanistan'ın dağlık yapısının, eşitliğin (*isonomia*) ortaya çıkışı üzerindeki etkisi, bu coğrafyanın, özgür köylülerden oluşan minik topluluklar üzerindeki etkisinden daha derin temellere dayanır. Bu tür bir yalıtılmışlık ve zorunlu bağımsızlık içinde yaşamak, her ailenin ve aile büyüklüğündeki topluluğun kendi kendini geçindirmesini zorunlu kılmıştı. Yunan çiftçisinin çokyönlü biri olması zorunluydu (burada, çokyönlü terimini, günümüzdeki basmakalıp anlamında kullanmıyorum). Çiftçinin sahip olduğu toprağı savunmayı, işlemeyi, barınak inşa etmeyi ve onarmayı, yaralarını metodik bir şekilde tedavi etmeyi, gereksiz çatışmalardan kaçınmayı, uzun vadedeki gereksinimlerini planlayıp acil gereksinimlerini karşılamayı, şefkatli bir baba, sadık bir eş, görevini bilen bir oğul, desteğini esirgemeyen bir kardeş gibi davranmayı, kendi topluluğunun üretmediği malları satın alırken uyanık olmayı bilmesi gerekiyordu. Yani kısaca, yaşamını sürdürebilmesi için gerekli yöntemlere ilişkin pratik bilgileri, askerlik ve "politik beceri" ile birleştirmesi zorunluydu. Yunan çiftçisi, bütün ailesel işleri yöneten eşi ile birlikte, yalıtılmışlık yüzünden kültür alışverişiyle elde edemediği pratik yetenekleri ve kişisel metaneti, bu yolla kazanmış oluyordu. Latincede, uygun olmak, bir işi gerçekleştirmek için gerekli niteliklere sahip olmak anlamına gelen *competere* sözcüğünün bağlamında düşünüldüğünde, Yunan çiftçilerinin antik dünyada bir eşi olmadığı görülür. Kendilerini hükümdarlıkları altına alıp kaderlerini tayin etmek isteyen güç sahipleri karşısında "üstünlüklerini", bu yolla koruyabilmişlerdir. Muhteşem birer amatör olan bu çiftçiler, daha gelişme a-

18. Alfred Zimmern: *The Greek Commonwealth* (New York: The Modern Library Editions; tarihsiz), s. 59.

şamasında bulunan yurttaşlığı da içlerinde yaşatıyorlardı; topluluğun işlerini idare etmenin yanı sıra, kendi gereksinimlerini de yerine getirebilecek kapasitede olan kendine hâkim kişilere duyulan gereksinim, böyle bir yurttaşlık çerçevesi içinde herkesin farkında olduğu bir şeydi.

Bir dağ köyü sakininin bağımsızlığından bir *polis* sakininin eşitlikçiliğine uzanan düşünceler zinciri, bir süreklilik içinde göz önüne alınmalıdır. Yunan dili muhteşem bir süreçselliğe ve organikliğe sahiptir. Bütün politik sözcük dağarcığının kaynağını oluşturan *arche* gibi çok önemli bir sözcük, bir *kosmos*'un yaratılma ve düzenlenme ilkesini ifade eder; Yunancada "düzen" anlamına gelen *kosmos* (kozmos) sözcüğü, burada en yaygın anlamında kullanılmıştır. Kafada bir "düzen"i canlandırırken bunun kökeninin ve içinde saklı durumdaki henüz gelişmemiş olasılıkların farkında olmak, Yunan düşüncesine dil yoluyla yerleştirilmiştir; bu durum bize, dilin etik nitelikteki itici gücü konusunda önemli bir ipucu sağlar. Köken, tarih, yerine getirme ve olasılık kavramları, Yunan dili içinde ayrılmaz bir bütün oluşturur; evren, insanoğlu, *polis* ya da yurttaş hakkında konuştuğumuzda, her biri etik bir anlam yüklü olan bu kavramlar, doğal ve toplumsal yaşam ile yurttaşlık yaşamının bütünlüğünü belirtirler; buna günümüzde "bağlantı bütünlüğü" adını veriyoruz. Buna göre, otarşiler, yani kendi kendine yeten topluluklar, bizi organik açıdan (ya da tümdengelimsel olarak) bağımsızlık, yeterlilik ve *isonomia* kavramlarına götürür. Son derece büyük yeterliliğe sahip Yunan çiftçisi, içkin nitelikteki sosyo-politik bir gelişme süreci sonucunda, kendi kendini gerçekleştirip yüksek yeterliliğe sahip bir yurttaş haline gelmiştir; embriyosal bir gelişme niteliği gösteren bu süreç, Yunan *polis*'inin yaratılıp düzenlenmesini (*arche*) yansıtır.

Antik Yunan aristokrasisi, bu süreç içindeki tarihi bir hata değildi. Atina demokrasisi aristokrasiyi parçalamadı; aksine yutmaya çalıştı; başarılı da oldu. Aristokrasinin destansı kültürü, yaşayan cesaret kavramı, yüksek *philia* duygusu, maddi şeylere küçümseyerek bakan ahlak kuralları, lüks yaşamdan, süslü giysilerden, damak zevklerinden ve düşkünlüklerden feragat eden demokrasinin, püriten nitelikteki erdemleri içine katıldı. Demokratik bir kahraman, yalnızca cesur değil, aynı zamanda inatçı ve duygularını

kontrol altında tutabilen bir kişiydi. Savaşçıların yiğitliği ölmedi; yurttaş sadakatine, kişisel asalete ve erdemli davranışlara hürmet etmeye dönüştü. Askeri kamplardaki arkadaşlık, meclisteki (*ekklesia*) eşitlik kavramına (*isonomia*) dönüştü; burada insanın değeri, her zaman değiş tokuş edilebilir nitelikteydi. Yurttaşlardan beklenen, yalnızca yeterliliğe sahip olmaları değil aynı zaman da eşit de olmalarıydı. Bu yolla, herkesin *polis*'in yönetimine aynı konumda katılabilmesi sağlandı; ileride göreceğimiz gibi, bu özellik, yaygın bir şekilde kullanılan kura yöntemine ve kararların konsensüs ve oylama yoluyla alınması için harcanan çabalara temel oluşturdu.

Atina'yı aristokratik bir oligarşi olmaktan çıkartıp demokratik bir *polis* haline getiren insanların hemen hepsinin soylu bir aileden geldiğini vurgulamakta yarar vardır. Solon, Kleisthenes ve Perikles gibi, demokrasinin oluşturulmasında rol oynamış en ünlü kişiler, Atina'yı çevreleyen Attika bölgesindeki en seçkin klanların (*genos*) üyeleriydi. Romalı meslektaşlarının tam tersine, bu kişiler, hiçbir zaman, kural tanımayan bir halk partisinin (*partes populares*) üyesi olmadılar; baskıcı bir hiyerarşik düzen içinde yükselebilmek için kentin değersiz kalabalıklarına servetlerini dağıtmadılar. Benzersiz bir karaktere sahip bu kişilerin, politik alanda gösterdiği kahramanlara yakışır özgecilik, atalarının askeri alanda gösterdiği cesarete eşdeğerdi. Werner Jaeger'in belirttiği gibi, Atina aristokrasiyi yok etmedi; bütün yurttaş kitlesini bir aristokrasiye çevirmeye çalıştı.

Bu iddialı ifade, birkaç anlam düzeyine sahiptir. Politik açıdan ele alındığında, gücün Attika'nın "rüşvet düşkünü" soylularının elinden yavaş ama tam olarak alınmasını belirtir. Milattan önce yedinci yüzyılda, Atina ve çevresi bir devrimin eşiğine gelmişti. Plutarch* sıradan insanların az sayıda zengine olan borçlarının yükü altında ezildiğini belirtir. Bu insanlar, ya zenginler için toprağı işleyip ürünün altıda birini onlara veriyor (bu insanlara bu yüzden *Hectemorioi* ve *Thetes* adları verilmiştir) ya da kendi vücutları karşılığı borç almaları durumunda, alacaklıları tarafından götürülüp köle o-

* Yunan biyograf ve tarihçi. (ç.n.)

larak çalıştırılıyor ya da yurtdışına satılıyorlardı. Birçok aile, kendi çocuklarını satmak zorunda kalıyor (bunu engelleyen bir yasa yoktu) ya da alacaklılarının acımasızlığı yüzünden sürgüne gönderiliyordu. Bununla birlikte, erkeklerin çoğunluğu ve en cesurları, bu tür adaletsizlikler karşısında susup oturmak yerine, el ele verip güvenilir birini kendilerine önder olarak seçmeyi başardı. Amaçları, köleleştirilmiş borçluları özgürlüklerine kavuşturup toprağın yeniden paylaştırılmasını sağlamak, bunun yanı sıra toptan bir anayasa reformu gerçekleştirmekti."[19]

Bu noktaya gelmiş olan Atina, kolaylıkla Roma'nın izlediği yoldan gidebilirdi. Beş yüzyıl sonra, topraksız köylüler ile kibirli soylu sınıf (*patrician*) arasındaki keskin kutuplaşmadan doğan benzer bir bunalımla karşı karşıya kalan Gracchi kardeşlerin,* politik değişim ve toprak reformuna yönelik talepleri, Roma halkı üzerinde onulmaz yaralar açtı. Atinalıların içinde bulundukları bunalımı son derece dikkatli bir şekilde ele almaları ise yanlarına kâr kaldı. Yunan toplumunun, kişisel yaşamda ve yurttaşlık yaşamında sahip olduğu ılımlılık, en büyük cisimlenmesine Solon ile ulaştı. Solon, bütün Atinalıların saygısını kazanmış olan büyük itibar sahibi bir soyluydu. Halkının karşı karşıya kaldığı bunalımı, ondan daha akıllıca göğüsleyecek başka biri daha yoktu.

Polis'in en üst idari memurluğu sayılan arkonluğa (*archon*) seçildikten sonra bunalımı çözmek için geniş yetkilerle donatılan Solon, Roma cumhuriyetinin son yıllarında idareyi elinde tutan Gracchi kardeşler ile halk partisinin (*populares*) dürüst üyelerinin aklına gelmeyen, orta bir yol izledi. Bütün ödenmemiş borçları iptal edip borca dayalı köleliği yasadışı ilan etti; bu yolla halkın (*demos*) en fakir kesimini oluşturan *Hectemorioi* ve *Thetes* üzerindeki ezici ekonomik yükü kaldırdı. Bu kesimlerin politik statüsünü güçlendirmek amacıyla, kabilelik zamanından beri fiili olarak ortadan kalkmış olan *ekklesia*'yı yeniden yaşama geçirip işlevlerini genişletti. Meclisin görevi, topluluğa ait yasaları uygulayıp yöneticileri seçmekle sınırlı değildi; meclis, adam öldürme dışındaki

19. Plutarch: "Solon" *The Rise and Fall of Athens* içinde (Harmondsworth: Penguin Books, Ltd.; 1960), s. 54.

* Gaius Sempronius Gracchus M.Ö.153-121 ve Tiberius Sempronius Gracchus M.Ö.163-133; Romalı iki devlet adamı ve toplumsal reformcu.(ç.n.)

davalara bakan bir adalet mahkemesi olarak da toplanmaya başladı; bu durum gücün halka (*demos*) aktarılması konusunda çok önemli bir ilerleme sayılır. Atina'da arkon olarak görev yapma hakkı, soylu sınıfın (*Eupatridai*) en üst kesiminin elinde bulunur ve miras yoluyla devredilirdi; Solon zamanında bu hak, soylu sınıfın ayrıcalığı olmaktan çıktı; yılda bir kere seçilen, büyük güce sahip bu idari memurların sayısı dokuza çıktı. İdari mevkilere gelebilmek için hâlâ toprak sahibi olma zorunluluğu vardı; ancak idari gücün kapısı, artık halkın yüzüne kapalı değildi; daha sonraki kuşaklar bu kapıyı ardına kadar açacaktı.

Solon, ne halkın politik ve ekonomik liderliğini elde etmeye çalışır göründü, ne de gücü soylu kesimin elinden almaya kalktı. Aşağıdaki dizelerinde de belirttiği gibi, akıllıca bir orta yol izleyerek bunalımdan çıkmaya çalıştı; çatışan güçlerden herhangi biri, diğeri üzerinde mutlak hâkimiyeti sağlasaydı, bunalım, toplumsal patlamalardan oluşan bir kaosa dönüşürdü.

> Halk kitlesine gereksindikleri gücü verdim,
> Ne onları alçalttım ne de dizginsiz bıraktım;
> Büyük güç ve servet sahiplerinin
> Çıkarlarına zarar gelmemesine çalıştım.
> Büyük kalkanımla iki taraf arasında nöbet tuttum
> Biri diğeri üzerinde haksız bir zafer kazanmasın diye.[20]

Ne büyük toprak ağalarının toprakları ellerinden alındı ne de *Hectemorioi* kesiminin toprak ağaları tarafından alınan altıda bir oranındaki ürünlerini geri talep etmelerine izin verildi. *Ekklesia*'nın yasal anlaşmazlıklar üzerindeki denetimi, borçlu ve alacaklı arasındaki savaşı yumuşattı; ancak tefecilik, Atina köylüsünün başına dert olmaya devam etti. Solon bunun yanı sıra, Atina'nın *boule* olarak adlandırılan ünlü Dört Yüzler Meclisi'ni kurdu; bu meclise, yılda bir kere yalnızca mülk sahibi erkekler seçilirdi. Boule'nin görevi, yalnızca halk meclisinin (*ekklesia*) gündemini kesin olarak belirleyip müzakerelerini denetlemek ve bu yolla onu denetim altında tutmakla sınırlı değildi; *boule* aynı zamanda, işlevleri zaman içinde politik olmaktan çıkıp törensel bir nitelik kazanan, a-

20. *A.g.e.*, s. 62.

ristokratik Areopagus Meclisi'ni (eski adıyla Eupatridai Meclisi) de denetliyordu. Kişisel hakları genişletip toplumsal davranış biçimlerini değiştirmek amacıyla, benzeri görülmemiş çok sayıda reform yapıldı. Kocasının iktidarsızlığının yükü altından ezilen zengin kadınlara, erkeğin en yakın akrabasıyla evlenme hakkı verildi; yoksul kadınların çeyiz hazırlama zorunluluğu kaldırıldı. Bireylere, ailelerinin isteklerine göre değil, kendi iradelerine göre vâris tayin etme hakkı tanındı; bu yasa seçkin aristokrat klanların (*genos*) bütünlüğüne ve büyük servetlerinin belli bir kesimde toplanmasına büyük bir darbe indirdi. Daha küçük boyutta birçok yasa, aşırı lüks ve zenginliğin gösterilmesini kısıtladı. Ancak Solon'a atfedilen en çarpıcı Yunan yasası, Plutarch'ın deyişiyle "bir devrim sırasında belli bir tarafı tutmayan" yurttaşın elinden yurttaşlık haklarının alınmasını öngören yasaydı. Plutarch, Solon'un, kamu çıkarlarının pahasına tarafsızlığın, duyarsızlığın ve umursamazlığın güvencesine sığınan yurttaşları ödüllendirmeme eğiliminde olduğunu vurgular. Atinalılardan, hangi tarafı tutarlarsa tutsunlar, politik olarak etkin olmaları beklenirdi; aksi halde yurttaş olmaya layık görülmezlerdi. Bireyin, açıkgöz ve bencil bir tutumla "güvence içinde arkasına yaslanıp hangi tarafın kazanacağını beklemesi", Atina yurttaşlık kavramına göre, bir hakaret olarak kabul edilirdi.

Solon'un ayırt edici yanı bir tiran olarak kalmayı reddetmiş olmasıdır; tiran, o günlerde hiçbir açıdan alçaltıcı bir terim ya da aşağılanan bir mevki sayılmazdı. Kendisinden tiran olarak kalması istenmesine rağmen, gönüllü olarak on yıllığına sürgüne gitti. Solon'un çabaları, kendisini arkonluk mevkiine getiren politik ve ekonomik sorunların hepsini çözmek için yeterli olamadı; sonunda kendi yerine başka bir tiranın geçmesini de önleyemedi. Ancak Atina'ya kendi reformlarını sindirme olanağını verdi; yurttaşlara politik açıdan olgunlaşmaları için gerekli zamanı tanıdı; böylece yurttaşlara *ekklesia*'ya alışmaları, uzlaşma sanatını öğrenmeleri ve toplumsal çatışmalar yerine, yurttaşlığa dayalı ortaklık duygusunu ön plana çıkaran politik davranış biçimleri geliştirmeleri, yani politik olarak olgunlaşmaları için gerekli zamanı tanıdı. Solon'un gidişinden sonra başa geçen Peisistratus ve oğlu Hippias'ın ılımlı tiranlığı zamanında, Atina soylularının gücü büyük ölçüde

kısıtlandı; demokrasiye giden yolda ekonomik ve politik değişikliklere başlandı. Boyun eğmeyen soylular sürgüne gönderildi; malları yoksullara dağıtıldı. Çok yoksul olanlara hayvan ve tohum verildi, ihracat arttırıldı, izlenen güçlü politika, Atina ticareti için yeni pazarlar açtı. Peisistratus, Attika üzerine kişisel denetim uygulayıp akrabalarını bariz bir biçimde kayırdı; ancak Solon'un anayasasına en ince ayrıntısına kadar bağlı kalışı, Atina'ya geri dönen Solon'un bile kendisini desteklemesine neden oldu. Atina yurttaşının politik düzeyi, tiranlık döneminde muazzam miktarda arttı; çiftçi, çoban, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan halk tabakası, Peisistratus ve Hippias'ın tiranlığından o kadar büyük yarar sağladı ki tiranlık kendi kendini yok eder hale geldi. Solon'un arkonluk mevkiine getirilmesinin üzerinden üç kuşak geçmişti; Atina artık demokrasiye hazırdı. Olayların akışına bakıldığında, gerçek halk idaresini sağlama çabalarının, aristokrasinin kendi eski klan oligarşisini tekrar sağlamak için gösterdiği çabalara bir tepkiden başka bir şey olmadığı görülür; aynı şekilde, demokrasinin birçok özelliği de her türden elit tabakanın hükümdarlığının ortaya çıkmasını önleyen kurumlaşmış çabalar olarak görülmelidir. Atina halkının, kendine ve kendi kendilerini yönetme kapasitelerine olan inancının da daha artmış olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, aristokrasi gerçek bir dirençsizlik örneği göstermiştir. Soylu kesim, Solon ile Peisistratus'un reformlarını ortadan kaldırmaya yönelik zayıf bir çabanın ardından parçalanmıştır. Kendilerinden biri olan Kleisthenes (aristokratik Alcmaenodae'nin başı), milattan önce 506 yılında arkon olmuş, böylece Atina'nın gerçek anlamdaki demokratikleşme süreci başlamıştır.

Kleisthenes, aristokratik gücün toplumsal tabanına kararlı bir şekilde saldırdı; bu taban, Atina soylu sınıfına kimlik duygusu veren geleneksel akrabalık ağıydı. Antik çağdaki Yunan aşiret ve klanları, her türlü politik güçten arındırılmıştı; kayda değer bir işlevleri kalmadığından, önemlerini aşamalı olarak yitirmişlerdi. Atasal yapıdaki dört klandan oluşan eski İyon sistemi, yalnızca bölgesel nitelik taşıyan ve ikamet esasına dayanan on adet "kabile"ye dönüştürüldü. Diğer taraftan, Attika'daki köy ve kasabalar Atina'nın dış bölgeleri haline geldi; bu bölgeler *genoi** yerine

* Genos'un çoğulu. (ç.n.)

"*deme*"* olarak adlandırılmaya başlandı. Böylelikle politika, bölgeselciliğin (*territorialism*) ayrılmaz parçası haline geldi; kendi halk meclislerine sahip olan bu nahiyelerden (*demes*), *trittye* adı verilen çok sayıda üçlü grup oluşturuldu; üç *trittye* ise bir kabileyi oluşturdu; bundan böyle Attika, otuz adet *trittye*'den oluşmaya başladı. Otuz adet insan topluluğunun (*demoi*) on tanesi, Atina içinde ve çevresinde oturan sakinlerden, diğer onu denize yakın bölgelerde oturanlardan, geri kalanı ise iç bölgelerde oturanlardan oluşuyordu.

Kleisthenes, zekice bir yaklaşımla her on kabilenin içinde bir kent *trittye*'sinin yer almasını sağladı; böylece Attika çiftçilerinin desteğini alan soyluların karşısına, kent sakinlerinden oluşan politik bir tampon çıkartılmış oldu; kent sakini bu erkekler, demokrasinin bel kemiğini oluşturuyordu. *Polis*'in yönetim biçimindeki bu değişiklik stratejik nitelikteydi: yeni düzen, kemikleşmiş yapıdaki son derece dar görüşlü feodal sınıf sisteminin güçlü hiyerarşik yapısını bozdu; kentli, kozmopolit ve ilerici niteliklere sahip yurttaş kitlesinin gücünü arttırdı. Aynı zamanda, kabilesel dünyaya ait sözcükler kullanılarak gelenekler de canlı tutuldu (*gene* sözcüğü bile özel bir kabilesel kökene sahipti); çok sayıda yerel dinsel demek ile *demarch* (Atina'daki arkonların *deme*'lerdeki karşılığı) türünden reis unvanları yaşatıldı; bir *deme*'nin üyesi olmak kalıtsal hale getirildi, yurttaş daha sonra Attika'nın başka bir bölgesinde oturmayı seçse bile, *deme* üyeliğini korudu. Sonuç olarak Kleisthenes, Atina'daki politik yaşamda kelimenin tam anlamıyla bir "devrim" yarattı: bir zamanların, bozularak acımasız bir feodal hiyerarşiye dönüşmüş olan eşitlikçi kabilesel sisteminin yerine, insanların eskiden sahip oldukları özgürlükleri, yeni bir politik ve toplumsal düzeyde tekrar sağlayan kabilesel bir yapı getirdi. Böylece Atina'da tam bir "döngü" gerçekleştirmiş oluyordu; daha doğru bir deyişle, kentin kabilesel geçmişinde yer alan eşitlik (*isonomia*) kavramına doğru uzanan spiral bir döngüydü bu; ancak, ilk dönemlerdeki Yunanlıları, hiyerarşi ve tahakküm karşısında korunmasız hale getiren saflığa burada rastlanmıyordu.

Boule adlı meclisin üye sayısı dört yüzden beş yüze çıkartıldı

* Atina'nın bölünmüş olduğu yüzden fazla nahiye. (ç.n.)

ve meclis yeniden yapılandırıldı; buna göre mevcut on kabilenin her birinden elli erkek, idari bir "icra kurulu" oluşturacak, görevli erkekler yılda on kere değişecek, komite *ekklesia*'nın toplantıları arasındaki dönemlerde bir araya gelecekti. Her kabile *boule*'deki temsilcilerini (*bouleutes*) kura yoluyla seçecekti; bu uygulama o kadar yaygın bir hale geldi ki Atina mahkemelerindeki jüri üyeleri (*dikastoi*), düşük dereceli memurlar ve hatta arkonlar bile bu yolla seçilmeye başlandı. En üst derecedeki memurluklar dışında, Atina yurttaşlarının, idari sisteme katılımı için mülk sahibi olma koşulu aranmadı; Perikles zamanında ise Kleisthenes'in reformlarından kalma bu son kısıtlama da bütünüyle ortadan kalktı. Boule, *ekklesia* ve *heliaea* (mahkemeler) üyeleri, hizmetleri karşılığında maddi gelir elde etmeye başladı; *boule* üyelerine yıllık, diğerlerine ise günlük ödeme yapıldı. Hiç kimse bir memuriyeti bir yıldan fazla elinde tutamazdı; belli istisnalar dışında (jüri üyeleri ve generaller), hiçbir memurluk yaşam boyunca iki kez yapılamazdı.

Politik yaşamın kapılarının, Atina yurttaşlarına böyle alışılmamış bir biçimde açılması, Kleisthenes'in M.Ö. 492 yılında arkon olması ile M.Ö. 431 yılında Peloponezya (Mora) savaşının başlaması arasındaki altmış yıllık süre içinde gerçekleşti. Bu demokrasinin potansiyeli ve kısıtlamaları, bir sonraki bölümde yer alan yurttaş özgürlüğü tartışması içinde, çözümlemeli bir şekilde incelenmiştir. Şu an için önemli olan, demokrasinin yurttaş kitlesini, yurttaş kitlesinin de demokrasiyi şekillendirme biçimidir. Kleisthenes ve Perikles gibi demokratik liderler, dikkate değer derecede açık olan katılımcı bir yönetim sistemini, pasif bir halk kitlesi üzerinde kullanmaya kalkmadı; kurumsal yapı ile halk kitlesi, zihinlerde yer etmiş olan yarı-kabilesel nitelikteki toplumsal şekil ve ilişkilere karşı, yakın bir etkileşim içinde hareket etti. Politikanın en iyi şekli resmi değil, canlı olanıdır. Atina'daki *arete* kavramı, *paideia*'nın günlük yaşamda uygulanması ve *polis*'in kurumsal yapısından oluşan sentez, bir yurttaşlık idealini oluşturdu; bu ideal, yurttaş için nefsinden feragat etmeye dayalı zoraki bir yük değil, kendi kendini gerçekleştirmeye yönelik bir biçimdi. Yurttaşlık yorucu bir görevler zinciri ya da tazmin edici nitelik taşıyan bir haklar bütünü değildi; bu kavram, toplumsal bir özellik, yaratıcı bir sanat ve kamuya ait bir kült haline gelmişti. Kendi rolünü e-

linden geldiğince yerine getiren Atina yurttaşı, kendisini aktif bir birey konumuna getiren, geniş kapsamlı kurumlar ağına mümkün olduğunca eksiksiz bir şekilde katılmaya çalışmakla kalmadı, demokrasi, onun bu katılımını bir gösteriye dönüştürdü; bu gösterinin somut duygusal ifadesi, ritüellerde, oyunlarda, sanat eserlerinde, umumi bir dinde, yani kısaca ortak bir duygu ve dayanışma ruhunda görülür; bu ruh, ortak görev ve sorumluluk duygusuna taban oluşturdu. Bu gösteri, yalnızca yaşamla da sınırlı değildi. Bir Atinalı için ölümsüzlük, ardında *polis*'e bıraktığı şeylerden başka bir anlama sahip değildi. Öbür dünya, politik bir yaşam biçimi haline gelmişti; ebediyetten söz edilirken, soylu politik eylemlerin *polis*'in tarih ve kaderinde anımsanacak bir yere sahip olma derecesine bakılırdı.

Polis, Atinalı bireyi yüksek sorumluluk standardına sahip bir yurttaş haline getirebilmek amacıyla, aristokratlığa ait özellikleri zeki bir şekilde kullandı. *Agora*'nın, *ekklesia*'nın yolunu nasıl açtığını görmüştük. Benzer şekilde, bir *paidotribes* tarafından yönetilen spor salonu, Antik Yunanlıların atletizme olan büyük ilgisini savaş sanatlarına yöneltti; böylelikle gençler askerlik eğitimi için hazırlanmaya başladı. Bu durum, günümüzdeki bakış açımıza göre bizi rahatsız edebilir, ancak, savaşın eski çağlarda bir yaşam gerçeği olduğunu da unutmamamız gerekir. Pasifizm, belli kült ve dinler dışında, eski çağ insanları arasında taraftar bulmamıştır. Kişinin ya kenti için sorgusuz biçimde savaşması ya da yenilgi durumunda hizmetkârlığı ya da köleliği göze alması gerekirdi. Yurttaş-asker, Atina askeri stratejisi içinde bir destek organı olmaktan çok daha fazla bir işleve sahipti. Yurttaş-çiftçinin, ileride görüleceği üzere, kendi *autarkeia* idealinin cisimlenmesi olması gibi, yurttaş-asker yalnızca *polis*'in değil, aynı zamanda demokrasinin de bekçisiydi.

Polis ve özellikle de demokrasi, ailenin aristokratik özelliklerine benzersiz bir kamu karakteri kazandırdı. Demokrasinin yurttaşlarını elitist olmayan bir anlamda aristokratlığa yükseltmesi, yalnızca mahkemeleri ile meclislerinin katılımcı doğası yüzünden gerçekleşmedi; kent festivallerinin yarattığı ailesel *koinonia* atmosferi

de burada etkili oldu. Ritüeller ile festivaller, temel dinsel karakterlerini yitirmeden, birer politika biçimi haline geldi. *Ekklesia* dualar ile açılır, gündeminde seküler konuların yanında dini konular da yer alırdı. Tapınakların inşası ya da festivallerin planlanması gibi konular, cezaya çarptırılanların sürgüne gönderilmesi (*ostracism*) ya da anlaşmaların onaylanması gibi konularla aynı ciddilikte ele alınırdı. Perikles, demokrasinin ruhunu son derece canlı bir şekilde yansıtan ünlü cenaze söylevinde, demokrasinin özelliklerinden bahsederken, "yıl boyunca yapılacak müsabaka ve fedakârlıkların, çalışma yaşamının getirdiği yorgunluğu, hiçbir kentte görülmemiş derecede ortadan kaldıracağını" belirtir.[21] Webster'in, Atinalıların kutsal günlerini tatil günlerine dönüştürmeye çalıştıkları yolundaki gözlemi, belli bir derecede yanlış anlama içerir.[22] Atina'daki yaşam, dinsellik ve seküler arasında dikkate değer bir denge oluşturmuştur: Bir gösteriye katılmanın ya da bir spor karşılaşmasında duyulan ortak heyecanın içerdiği arkadaşlık duygusu, toplumsal yaşama yarı-dinsel bir paylaşma ruhu katmıştır. Bu paylaşma duygusu, *koinonia* sözcüğünün sahip olduğu derin anlamı, "topluluk" gibi sıradan bir sözcükten daha iyi verir. Bir tekrar niteliğinde de olsa şunu belirtmek istiyorum: Bu ortak deneyimler, Atina'daki "topluluk" kavramını, yalnızca kurumlaşmış bir katılım şekli olarak değil, sürekli bir birlikte yaşam etkinliği olarak ifade eder. *Agora* örneğinde olduğu gibi, Atina'daki "müsabaka ve oyunlar" da halk üzerinde doğa üstü nitelikte, ortak bir hayranlık duygusu yaratmıştır.

Bunun bütünüyle farkında olan demokratlar, oyunların sık aralıklarla tekrarlanmasını sağlamışlardır. Bu konuların ayrıntılı olarak incelenmesi ayrı bir kitap cildini gerektireceği için yalnızca belirli bilgiler vereceğim. Her yıl birkaç gün, şubat ayındaki Küçük Dinsel Piyesler ile eylül ayındaki Büyük Dinsel Piyesler'e ayrılmıştı; bunlar Persephone'nin ölüler diyarına (Hades) inişi ile Demeter'e* tutulan yası kapsayan ritüellerdir; kış ile kışın mahsulsüz

21. Aktaran Thucydides: *The Peloponnesian War* (New York: Modern Library Editions; 1944), s. 121-22.

* Yunan mitolojisinde tarım ve bereket tanrıçası. (ç.n.)

22. T.B.L. Webster: *Life in Classical Athens* (London: B.T. Batsford, Ltd.; 1969), s. 87.

geçen ayları, mistik yönden bu şekilde açıklanır. Atinalılar her yıl haziran ayında Küçük Panathenaia adı verilen gösteriye katılırdı; bu gösteri, her dört yılda bir yapılan Büyük Panathenaia adlı gösteri yürüyüşünde en yüksek noktasına ulaşırdı; Pathenon'u çevreleyen heykellerden bir çıkarıma gidecek olursak, bunun, Atinalıları ve Atina'daki yaşamı bütün ihtişamı ile yansıtan bir gösteri yürüyüşü olduğunu söyleyebiliriz. Tanrıların, tarihsel olayların, büyük kişilerin, Olimpiyat oyunları gibi Panhellenik festivallerde birincilik elde edenlerin ve geçmiş savaşlarda şehit olanların onuruna yapılan kutlamalar ile çeşitli ritüel ve müsabakalar (atletizm, şiir, koro), Atinalıların hemen her ay katıldığı ya da izlediği etkinlikler arasındaydı. Kente olan sadakat ile din, çeşitli kişisel ve toplumsal çıkarları halk kitlesiyle bütünleştirip ortak bir bakış açısının temellerini attı; önemli çatışmalar, bu yolla çözülememiş olsa bile, hemen hiçbir zaman demokrasiyi içten çökertecek seviyelere ulaşmadı. Demokrasiyi kesin olarak sona erdiren Atinalılar değil, Makedonya'nın Atina üzerindeki hâkimiyeti oldu. Bütün eksik yanlarına rağmen, demokrasi varlığını antik çağların en çalkantılı iki yüzyılı boyunca çeşitli biçimlerde sürdürdü; eriştiği en yüksek noktada, batı dünyasının tarihinde benzeri görülmemiş derecede kültürel ve düşünsel bir yaratıcılık gösterdi.

Atina festivallerinin belki de en önemlisi, görece daha yeni olan Dionysia Kenti festivali idi. Büyük Panathenaia'dan bile daha büyük bu festivalde, Olimpos tanrılarının "akıl" gücünün, ölüler diyarının tanrılarının "kaba kuvvete" dayalı hükümdarlığı üzerinde kazandığı zaferi betimleyen büyük bir resim (*pelops*) asılırdı; bu festival son derece demokratik bir ağırlığa sahipti. Mart ayının bitip nisan ayının başladığı altı günlük sürenin üç gününde, Atina halkı, demokrasiye ideolojik anlamını kazandıran büyük dramatik trajedilere tanık olurdu. Binlerce Atinalı, Batı kültüründeki ciddi tiyatro eserlerinin yaratıcıları olan Aeskylos, Sofokles ve Euripides gibi yazarların oyunlarını izlemek üzere, Akropolis'in güneydoğu yamacındaki Dionysos tiyatrosuna hücum ederdi. Halk, Akdeniz ilkbaharının bulutsuz gökyüzü altında, Aeskylos'un, kendi *polis*'lerini ve atalarını büyük bir hürmetle karışık bir heybetle ortaya koyan eserini izleyip kendinden geçerdi. Günümüzün demokrasi tarihçilerinden W.G. Forrest, eserin uyandırdığı büyük heyecanın

etkisiyle, Aeskylos'un, "Atina'nın üç trajedi yazarı içinde en büyüğü" olduğunu belirtir;[23] Aeskylos, ben de dahil olmak üzere birçok kişi için dünyanın en büyük oyun yazarıdır. Aeskylos'un *Oresteia* adlı üçlemesinde, demokrasi, güçlü bir şekilde onaylanır; eserin duygusal ve ifade gücü, belki de Perikles'in cenaze söylevinden bile fazladır. Bu üçleme, sürekli olarak sahneye konmuş, yazarın ölümünden çok sonraları bile Dionysos Kenti'nde ödüller kazanmaya devam etmiştir.

Eserin öyküsü defalarca anlatılıp yorumlanmıştır, bu yüzden derin bir incelemeye girmek gereksiz ve yorucu olacaktır. Kısaca anlatılacak olursa, Troya'yı kuşatan komutan Agamemnon, geri döndükten sonra karısı tarafından öldürülür; kadın da bunun üzerine intikam ateşiyle yanan öz oğlu Orestes tarafından öldürülür; bu olaylar, Atina'nın akrabalık kurallarına, geleneklere ve ölüler diyarının tanrılarına dayanan yarı-kabilesel toplumdan, i-kamete, akla ve antropomorfik nitelikteki Olimpos tanrılarına dayanan politik bir topluluğa, yani *polis*'e dönüşümünü sahneye koyar. Atena, Erinyelere ("anaerkil" kan bağının ve kendi kanından birini öldürenlerin cezalandırılmasını öngören kabilesel yasanın koruyucusu üç kadın muhafız) karşı meydan okuyarak aşağıdaki ciddi beyanda bulunur:

> Burada yargıya varmak benim görevim.
> Oyumu Orestes'den yana kullanıyorum.
> Beni bir anne doğurmadı,
> bu yüzden erkekten yanayım bütün kalbimle, evlilikten değil,
> babamın evladıyım ben.
> Kocasını, evinin efendisini öldüren bir kadının ölümü,
> benim için ne ifade eder ki.
> Diğer oylar birbirine eşitse Orestes kazanmış demektir."[24]

Orestes, önce kendi kanından birini öldürdüğü için Erinyeler tarafından kovalandı; işlediği suç, evli olduğu eşini öldürmekten çok daha ağırdı; suçu, soyu belki de kabilenin atalarına kadar uzanan annesine karşı işlemişti. Ancak daha sonra suçsuz bulundu; Erin-

23. W.G. Forrest: *The Emergence of Greek Democracy* (New York: McGraw-Hill Book Co.; 1966), s. 214.
24. Aeschylus: *Oresteia* (Chicago: University of Chicago Press; 1953), 735-40.

yelere ise politik bir mevki verilerek uzlaşmaları sağlandı; kendilerine, Atina *polis*'inin refahını gözeten iyi kalpli kişi (Eumenides) unvanı verildi.

Bu üçleme çok sayıda anlam düzeyine sahiptir; bunların hepsi, Aeskylos'u kişisel olarak tanıyan ya da yalnızca ününü duymuş izleyici kitlesinin üzerinde önemli bir duygusal etkiye sahip olmuştur. Üçlemenin son piyesi olan *Eumenides*'de, yurttaşlık yasalarının ve akılcılığın, kabile gelenekleri ile düşünceye yer vermeyen kalıplaşmış davranış biçimleri karşısında kazandığı zafer kutlanır. Zeus'un kafasından doğmuş olan Atena, *logos* ve adalet kavramlarının bir cisimlenmesidir. Erkeğe özgü akılcılığı, karmaşanın karanlığına ve belirsizliklerle dolu vahşi bir dünyaya karşı siper olarak gören son derece babaerkil bir toplumda, "istikrarsız" kadının doğa ile özdeşleştirilip *polis*'in özgürlük ve yasanın kalesi olarak görülmesi hiç de zor değildi. Orestes'in mahkemesi, üçlemenin en üst noktasını oluştur; burada insanlara, işlerin düzenlenmesinde kullanılacak yeni bir yol gösterilir. Erinyeler, kendi kanından birini öldürenlerin peşini hiçbir şekilde bırakmaz. Onlar için önemli olan, kişinin kendi kanından birini öldürmesidir; olayın hangi koşullar altında meydana geldiği, hangi güdülerin rol oynadığı önem taşımaz. Bu davranış biçimi, Atinalılar için kabilesel mantıksızlığın bir kanıtıdır; bu düşünce biçimi, görüş alışverişine, mantığa ve barışçıl bir uzlaşmaya dayalı yurttaşlık birliğine engel olan bir mantıksızlıktır. Tanrıların hükümlerinin geçerli olduğu işkenceye dayalı mahkeme yerine yasal bir mahkemeye başvurulması, yalnızca eylemin esas alınıp güç gösterisi yapılması yerine, ikinci derece delillerin ve güdülerin dikkate alınıp mantıksal yargılamanın kullanılması, politik bir *koinonia*'ya doğru atılan ilk adımı oluşturur: *polis*, bir kent olma yolundadır.

Orestes'in mahkemesi, yasalara dayanan toplumsal sistemin ilk defa Atina'da ortaya çıktığına inanan izleyiciler için, bu sistemin temelinin atılmasını simgeliyordu. Atina'nın bir cinayeti yasal bir mahkemede yargılama kararı, *polis*'in adalete dayalı etik bir birlik olarak ortaya çıkışını gösteriyordu. Kentin hamisi Atena şunları söyler: "Buyurun işte, kararım, Atina halkı; ilk defa dökülen kan için yargıçlarım var. Burası [Ares tepesi], Aigeus'un* kenti için

* Yunan mitolojisinde Atina kralларından biri. (ç.n.)

bundan böyle adaletin yerini bulduğu yer olacak... artık ne anarşi var ne de tek bir efendinin hâkimiyeti... Bu mahkemeyi kuruyorum. Kazancın cazibesine kapılmayacak, temkinli ancak çabuk hiddetlenen, uyuyanları koruyan, ülkeye bekçilik eden bir mahkeme olacak bu."[25] Bundan böyle Attika halkına gelenekler yerine adalet, alışkanlıklar yerine mantık, tanrısal yargılama yerine gerçekler, mitler yerine güdüler yol gösterecekti. Aksi halde *polis*'in etik bir anlamı olmayacağı gibi demokrasinin akla dayanan etik tabanı mevcut olamazdı.

Aeskylos, Forrest tarafından radikal, George Thomson tarafından ise "devrimci bir şair" olarak nitelendirilmiştir;[26] bununla birlikte, Aeskylos'un, yalnızca *polis*'in ve istibdat yönetiminden kurtulmuş halk kitlesinin değil, aynı zamanda demokrasinin de en net duyulan sesi olduğu ortadadır. Atinalıların büyük saygı duydukları Aeskylos'un *Oresteia* adlı eserinde, adaletin ortaya çıkışı anlatılır; savaşçıların, soyluların ve *genoi*'nin keyfiyetine dayalı olan kabilesel antik çağın "karanlık" sisli dünyasından çıkılıp *polis*'in ve yasalara saygılı halk kitlesinin aydınlığına ulaşılmıştır. Oyunu izleyen her kişi, kendini bu oyunla özdeşleştirmiş olmalıdır; aslında oyunun gerçek kahramanı izleyicilerdir. Aeskylos'un diğer eserlerinden biri olan *Zincire Vurulmuş Prometheus*'un verdiği mesaj, bizi bugün bile etkilemektedir; bu eserde merhametsiz otoriteye karşı kahramanca direnme çağrısı yapılır; insanoğlunun ümit vaat etmesine, yani aklının ufuklarını daha da genişletme kapasitesine olan büyük inanç vurgulanır.

Atina tiyatrosu üzerindeki tartışmamıza Aeskylos ile son verebiliriz; ancak Sofokles, Atina'yı son derece derinden etkileyen diğer anlamlara işaret eder. *Antigone* adlı eserinde, adaletin, kendini bireyler ve kişilikler arasındaki çatışmalar şeklinde gösteren çelişkilerinden söz edilir. Thebes kralı Kreon, Antigone'nin erkek kardeşinin cesedini, gelecekteki isyancılara ibret olsun diye akbabalara ve köpeklere atar; Antigone'nin, kardeşinin cesedini gömmek için gösterdiği delice gayret, kabilesel akrabalık kurallarının bir cisimlenmesidir. Kreon ise Antigone'nin politik kar-

25. *A.g.e.*, s. 100.
26. W.G. Forrest, *a.g.e*, s. 204; George Thomson: *Aeschylus and Athens* (New York: Grosset & Dunlop; 1968).

şıtlığı olan seküler otoritenin cisimlenmesini oluşturur. Oyun, son derece derin duygular uyandıran etik konuların birbirine karşı ve birbiriyle iç içe söylendiği bir füg ile başlar. Klytemnestra'nın tüyler ürpertici kişiliğine ve Atena'nın asaletine rağmen, Aiskylos'un karakterleri bireyleri değil, güçleri temsil eder; bununla birlikte, kardeşini gömmek isteyen Antigone, baskı altındaki bir kahraman olarak, Kreon ise politik idarenin *polis*'in bile ortaya çıkışından önceki inatçı cisimlenmesi olarak bizi ikna eder. Çünkü içinde bulunduğumuz çağ, kraliyet ailesinin (*oikos*) çağıdır. Sofokles'in bu oyunu yazmaktaki amacı şöyle açıklanabilir: Kan bağına dayalı klanlardan ve kraliyet saraylarından oluşan politika öncesi dünyanın yıkılmasının ardından, artık Atina yurttaşının, her iki tarafın da haklı olduğu bir trajedinin (Hegel'in kullandığı anlamıyla) getireceği acılardan korkmasına gerek kalmamıştır. *Polis*, kabile yasası şeklinde kendini gösteren tanrısal yargının, isyanın cezalandırılması şeklinde ortaya çıkan insani hukuk ile karşı karşıya getirilmesi zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Eseri okuduğumuzda Anginone'ye sempati duyabiliriz; ancak o zamanın Yunan izleyicisi Antigone'yi farklı bir bakış açısıyla ele alıyordu. Bu izleyici kitlesi, Kreon'un politik yükümlülüğünü, Antigone'nin kabilesel yükümlülüğü ile aynı kefeye koymaya zorunluydu; sempatisini, politik ve kişisel duyarlılığına göre paylaştıracaktı. Oyun içinde gizli bulunan bir konu, insanı rahatlatıcı bir duygu uyandırır: Bu da yurttaşların, *polis*'in özgür atmosferi altında, bu tür egzotik çatışmalara maruz kalmadan rahatça soluk alabilmeleridir.

Sofokles'in en ünlü ve belki de en az anlaşılan *Kral Oedipus* ve *Oedipus Colonus* adlı oyunlarında da aynı şeye rastlanır. Burada, geleceğin yurttaşı konumundaki insan, kendi kaderine ve çektiği acılardan ders çıkarma yeteneğine, açık ve dengeli bir şekilde bakar. Oyunun en etkileyici yanı, Oedipus'un yaşamının sonuna kadar çektiği o kadar acıya rağmen, başlangıçtaki görkemli konumundan daha soylu bir konuma erişmesidir. Bu oyunda karşımıza kolu kanadı kırık bir Kral Lear değil, gerçeğe duyduğu tutkusu, baba katilliğinin ve ensestin feci sonuçlarına üstün gelen bir kahraman çıkar. Oyunun duygusal bir rahatlama (katarsis) getiren yönü açıkça bellidir; eser, bireyin soyluluğunu, bu soyluluğun artık arkaik beddua ve engellerden bağımsız olduğunu, insanın ümit vaat et-

tiğini, özgür yurttaş statüsünü elde ettiğinde kavrayışa ve bilgeliğe ulaşmasının kaderinde yazılı olduğunu ortaya koyar.

Bununla birlikte Yunan yurttaşlık ideali, bizimkinin tersine hiç de basit bir yapıya sahip değildir. Bireyler, Sofokles'in ve daha da belirgin olarak Euripides'in oyunlarında ön planda yer alır. Atina yurttaşının, özgür insana ilişkin köklü burjuva efsanesini alaya alacağı kesindir; bu efsaneye göre, özgür insanın, tercihleri kendi psikolojik ve fiziksel zayıflıkları ile sınırlı olan atomlaşmış bir alıcı ve satıcı olduğu iddia edilir. Atina yurttaşının, kendi kendini aldatmaya dayalı bu kibirliliğin arkasında yatanları göreceği kesindir; bir Atinalı, burjuva yurttaşın, güç sahiplerine merhamet uyandıracak derecede bağımlı olduğunu, amaçsızca servet peşinde koştuğunu, yaşamının mal sahibi olmaya indirgendiğini, yani kısaca kaderinin (*moira*) anlayış yerine gereksinim (*ananke*) tarafından belirlendiğini fark ederdi; kişilik gelişiminin henüz başlangıcında olan Oedipus gibi biri bile, gerçeği kavramaya yönelik bu tür bir anlayışa sahipti. Aşağılanan bir varlık olan burjuvanın, en az Erinyeler kadar arkaik olduğunun farkına varırdı. Erinyelerin, yalnızca güce dayalı ilk kişiliklerinden kurtarılıp, akıl ve adalet yoluyla "iyi kalpliler"e dönüştürülmeleri gerekmişti. Yurttaşlık kavramının yalnızca bir resmiyet olmaması, uygulamasının ise bir ritüelden öte bir anlam taşıması, ancak *polis*'in etiğine ve yaşam ritmine uyarak sağlanabilir.

Bundan yola çıkarak, Atina yurttaşının, yaygın kullanılan anlamıyla, ortaklığa dayalı bir varlık olmadığını söyleyebiliriz. Atina'da bireyselliğin eksik olduğuna, *polis*'in bireyin kişiliğini yok etmeye çalışarak ortak yaşama zorladığı yolunda günümüzde yapılan tartışmalar, Avrupa-merkezcil nitelik taşıyan nevrozlu birey imgelerinin etkisi altındadır. Günümüzde modernlik kılıfı altında, bireysellik egoizmle, kişilik ise nevrozla aşırı derecede eşleştirilmektedir; bunun altında yatan kibirlilik, psikanalizin ve psikotarihin insanın dramına her yönden açıklık getiren iddialarındaki kendini beğenmişlikle aynı derecededir. İnsanın bireyselliği çeşitli şekillerde ortaya çıkar; bazı insanlar, son derece toplumsal ve politik varlıklar olarak gelişir, bazıları ise kişilik gelişimleri sonucu, kendi isteklerine düşkün varlıklar olarak gelişir; bu iki türün kombinasyonları ya da permütasyonları da görülebilir; bütün bu ger-

çekler, emperyalist nitelikteki "modernlik" iddialarının ve *Gemeinschaft* (akrabalığa ve organizmasal ilişkilere dayalı durgun halk topluluğu) hayranlarının yabancısı olduğu konulardır. Tek hücreli bir organizma, insan öncesi bir varlık olarak görülür; aynı şekilde, bütün efsanevi kökeni bir yana bırakıldığında, *polis*'te yaşayan yurttaş da bu durgun halk topluluğunu politika öncesi bir varlık olarak görecektir. Bireysellik Atina'da yurttaşlık anlamına geliyordu. İdeal açıdan yurttaşlık, kişisel bir bütünlüğü içeriyordu; bu bütünlüğün kökleri, geleneklere, toplumsal bağların karmaşıklığına, zengin politik ilişkilere, birlikte kutlanan festivallere, *philia* kavramına, hizmetkârlıktan kurtuluşa uzanıyor, tam bir katılımı ve halk kitlesinin yaratıcılığını teşvik eden kurumlar yardımıyla kendi kaderlerini ortak bir biçimde belirleme özgürlüğünü içeriyordu. Yurttaş olabilmek için kişinin *polis*'te yaşaması gerekiyordu; burada *polis* ile sözü edilen, bir *agora*'ya, halk meclislerinin toplantı yapabilecekleri bir yere, özgürlük gerçeğinin ve ideolojisinin sahneye konacağı bir tiyatroya, tören meydanlarına, caddelere ve hürmeti simgeleyen tapınaklara sahip olan bir kentti. Bu bütünü oluşturan öğelerden birinin ortadan kaldırılması, bu bütünün anında yıkılması anlamına gelirdi. Bunların gündelik yaşamın içinde yer alan *paideia* ile kesin bir *arete* kavramına dayanmaları gerekliydi; aksi halde Atina yurttaşlık ideali yıkılır, kurumları içi boş şekiller haline gelirdi.

Yukarıda ele alınan görüşlerin büyük bir değere sahip olduğu şüphe götürmez; ancak bunlar, sözü geçen bütünü sürekli bir gelişme yönünden ele alan süreçsel içerikten yoksundur. Bunu görmek için, Yunan trajedilerinin Don Quixote'nin hayalciliğine sahip doğasına yakından bakmak yeterlidir; bu trajedilerde, *polis* ile yurttaşın geçirdiği deneyimler sahneye konur. Bu trajediler yardımıyla Atinalılar, sanki kendi derilerden sıyrılırcasına kendi kendilerini uzaktan gözlemlerler. Elimizde mevcut bulunan bütün trajedilerin, efsanevi ve epik konuları içerdiğini belirtmekte yarar vardır. *Polis*'in gelişiminin en ileri düzeyine ulaştığı bu çağın çok gerisindeki politika öncesi bir dünyaya ait konular içermeleri, bu eserlerin politik deneyimler olarak ele alınmasını bir uyumsuzlukmuş gibi gösterebilir; bu eserlerdeki karakterler, hâlâ kabile yasalarına ya da savaşçı toplumun yasalarına göre yaşayan Bronz

çağına ait kişilerdir; doğruyu yanlıştan ayırmalarına yardımcı olan kurallar, en iyi olasılıkla arkaik kökene, en kötü olasılıkla ölüler dünyasına uzanan bir kökene sahiptir. Bir dünyadan başka bir dünyaya geçişin işlendiği oyunlarda, eski temellerden yola çıkılır; ancak izleyicinin zaten bildiği temellere, yani milattan önce beşinci yüzyıldaki *polis*'e ve demokrasiye ulaşılmaz.

Ancak, bütün büyük trajedi yazarlarının üzerlerinde çalıştığı bu karakterlerin, malzemenin ve konuların eskiliği yalnızca görünüştedir; bu aldatıcı görüntünün altında şaşırtıcı bir yenilik ruhu ve yeni ideallerin, kurumların ve inançların ortaya çıktığı gerilimler yatar. *Oresteia*, insan topluluğunu yalnızca radikal bir şekilde yeni bir düzene yöneltmeye çalışmaz; aslında üçleme sahneye konulduğu zamanda bu düzen neredeyse tümüyle mevcuttur; eserin radikal yanı, Atena'nın kararlarının değişiklik vaatleriyle, etik ve politik ufku sürekli olarak genişletecek düşüncelerle dolu oluşudur. Adalet tarafından yönlendirilen bir insan topluluğu ortaya çıkmaya başlamıştır; yurttaşlığa ilişkin özgürlük ideali doğma aşamasındadır; yurttaşlık ve *polis*, doğum sancıları çekmektedir ve gelecek onların önündedir. Bu oyunları izledikten sonra, geleceğe ilişkin büyük umutlara kapılmayan, yavaş yavaş büyüyüp geliştiğini hissetmeyen Atinalıların sayısı yok denecek kadar az olmalıdır. *Zincire Vurulmuş Prometheus* adlı eser, kahramanlara özgü yenilikçiliği ve daha zengin deneyimlerle dolu bir yaşama duyulan tutkuyu işler; bu yönüyle, ne pahasına olursa olsun gerçeğe susamış Oedipus'un ele alındığı oyunlardan bile daha heyecan vericidir.

Tutucuymuş gibi görünen bu konular tekrar tekrar sahnelenir; sonunda da ilerici nitelik taşıyan büyük umut ve olasılıklara dönüşür. Bu tiyatro oyunlarını, yalnızca değişmez insan doğasının ideal haldeki "orijinal modelleri" olarak ele almak, bunların zamanın Atinalı izleyicisi üzerinde yarattığı gerilimleri tam olarak anlamamıza yetmez. Bu oyunlar yalnızca bir gösteri değildi; yurttaşların dışarı vurmadıkları korkularını boşaltmaya yarayan bir supap niteliği de taşımazdı. Tam tersine, insanları harekete geçiren gerilim kaynaklarıydı; oyunların amacı, izleyicileri soylu etkinliklere ve büyük atılımlara yöneltmek, geçmişin şimdiki zamana karşıt yönlerini ortaya koyarak geleceğe anlam, süreklilik ve eğilim

kazandırmaktı. Bu eserlerin insan ruhunda yer alan umudu ifade etmesi, Atina tiyatrosunun yaşama bakış açısının kadere boyun eğen bir yapıda olduğunu söyleyen iddiaları çürütmektedir. Aslında umutsuzluğun, yabancılaşmanın ve kaderin dayanılmaz yükünün oyunun karakterlerini yutup izleyicilerin umutlarını yok etmesi, ilk olarak, Yunan trajedi yazarları içinde en "modern", "gerçekçi" ve "bireyci" yazar sayılan Euripides'in eserlerinde görüldü. Gelecek ve umut vaat eden eski tiyatro oyunlarının o her zaman mevcut diyalektiğinin yerini *deus ex machina** aldı.

Akropolis'in eteklerindeki sahnede oyunların sergilenmesine benzer şekilde, *polis* de erdemli bir yaşamın uygulamaya geçirildiği bir sahneydi. Dionysos Kenti festivalinde rol alan maskeli oyunculara benzer şekilde, yurttaşlar da büyük bir politik dramın oyuncularıydı. Her iki durumda da bizim Atina tarihi adını verdiğimiz eserin konusu, kentin kültürel biyografisi ile ideolojisini şekillendiren köklü gelenekleri içeriyordu. Yurttaş, sahip olduğu özgürlük ve bağımsızlıklarla oyunun konusu içinde merkezi bir yere sahipti; bu yüzden Attika tarihi üzerine yazılı eserlerde sıklıkla "Atina"dan değil "Atinalılar"dan bahsedilir. Bu eserlerde, Atina'nın yalnızca bir yapılar bütünü ya da coğrafi bir yer olmadığı görülür; insan yığınlarının *polis*'in özgünlüğü bozulmaksızın böyle yerlerde oturmaları olanaksızdır. Kentin *polis*'ten, resmi anlamdaki demokrasinin ise yurttaşlardan daha uzun yaşadığını kabul etmek gerekir. Demokratik kurumlar, Atina'nın milattan önce 322 yılında Makedonyalılar tarafından kesin yenilgiye uğratılmalarından sonra da güdük bir biçimde varlıklarını sürdürmüştür. Aristoteles'e göre bir *agora*'ya sahip olmayan kent, *polis* sayılmazdı; bununla birlikte *agora*, tek başına demokrasiyi sağlamaya yetmez; o günün tarihçilerinin "Atinalı" olarak adlandırdığı yurttaş kitlesinin de mevcut olması gerekir.

Klasik Atina *polis*'inin dış etkilerden bağımsız olarak kendi kendine geleneklerden ortaya çıktığına ilişkin bir mit mevcuttur. Bu mite göre *polis*'in bütünlüğü, büyük çapta gizli kabullere dayanmaktadır; *polis*'in kendisi bu kabullerin farkında değildir; ken-

* Eski Yunan tiyatro eserlerinde oyunun akışına müdahale eden tanrı. (ç.n.)

dini bunların üzerinde gören soylu bir unutkanlığa sahiptir. Atinalıların ahlaki değerleri üzerine düşünmeden oluşturulmuş bu görüş, Hegel'e kadar uzanır; demokrasi üzerine bildiklerimiz, geçen yüzyılın romantikleri arasında çok sayıda taraftar bulan bu görüşü çürütmeye yeter. Aeskylos'un trajedileri ile Perikles'in cenaze söylevi, demokrasinin yalnızca alışkanlık ve geleneklere dayanan bir fenomen olduğu görüşünü bütünüyle çürüten çok önemli ve birbirinden son derece ayrı iki örneği oluşturur. Demokrasinin bilinçli olarak yaratılmış bir yapı olduğunu, düşünerek belirlenmiş hedeflere yönelik bilinçli çabaların ürünü olduğunu anlamamak için Kleisthenes'in reformlarını ve dinsel geleneklerin açık olarak ifade edilmiş politik hedeflerle zekice kaynaştırılmasını görmezden gelmek gerekir. Yukarıda belirtilen çabalara, kendine özgü bir felsefe ve uygulamanın yol gösterdiğini de söylemeden geçemeyeceğim. Kuraya, rotasyona ve memuriyet süresinin kısıtlanmasına dayalı bir sistemin oluşturulması ve meclis ile *boule*'nin geliştirilmesi gibi eylemlerin hedeflediği amaçların belirginliği ve bunların gerçekleştirilmesinde gösterilen bilinçlilik, daha sonraki anayasal gelişmelerin hemen hiçbirinde görülmez. Sokrates'in, bu düzeni sorguladığı gerekçesiyle, beşinci yüzyılın tutucu Atinası için bile arkaik sayılabilecek suçlamalara maruz kalıp idam edilmesi, kendi felsefesinin *polis*'in "etik düzenine" meydan okumasından çok, yargılandığı mahkemenin politik çevresi, Aristoteles'in kibirliliği ve şehitliğe duyduğu tutku yüzünden olmuştur. Atina demokrasisinin, kendi benzersizliğine ve elde ettiği olağanüstü başarılara ilişkin farkındalığı, politik nitelikteki hiçbir insan topluluğunda görülmez. Aynı şekilde, Atina'daki yurttaşların, insani boyutta oluşturulmuş kurumlar bütünü karşısında gösterdikleri sorumluluk duygusunu, başka hiçbir halk göstermemiştir.

Atina demokrasisini model olarak alan daha sonraki yurttaşlık idealleri, orijinali ile karşılaştırıldıklarında, bitmemiş, olgunlaşmamış bir yapıdadır. Atina yurttaşına ve bu yurttaşın çevresine bu kadar fazla yer vermemin nedeni budur. İleride kısaca göreceğimiz gibi, sözü edilen bu idealler, demokratik *polis*'teki ideale yaklaşan politik özgürlük modelleri yaratmaya yönelik, etkileyici çabaları içerir; ortaçağdaki kent-devletleri ile Amerikan ve Fransız devrimleri bunlara örnek olarak verilebilir. Bu çabalar çoğunlukla

içgüdüye dayanmıştır. 1760 yılından sonra New England'daki kasaba meclislerine katılan Amerikalılar ya da 1793-94 yılları arasında Paris'teki radikal mahalleleri dolduran Fransız baldırı çıplaklar (*sans-culottes*)* iki bin yıl önce Atina'da ortaya çıkan politik dramın farkında değildi; halbuki bu grupların içindeki eğitimli konuşmacılar, yaşamları boyunca Plutarch'ın eserlerini okumuşlar, bu iki devrimin ateşli anlarında, bu eserlerde yer alan kahramanların adlarını anmışlardı. Bir yurttaşlık demokrasisine ulaşamamaları, yalnızca ideolojiden yoksun olmalarıyla açıklanamaz. Yunanistan (birçok ütopist yazarın ve Rousseau'nun, garnizon kenti Sparta'yı hemen hemen Atina kadar önemli bulmasına rağmen, burada çoğunlukla Atina kastedilmektedir), halkın kendi kendini yönetmesine yönelik büyüleyici bir deneyim olarak ele alınmış, ancak ortaya çıkmaya başlayan ulus-devletin cumhuriyetçi idealleri tarafından sulandırılmıştır.

Atina yurttaşlık idealinin ve buna paralel olarak ortaya çıkan politikanın, günümüzde geçmişteki kinden çok daha dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekir. Eğer günümüzde demokratik nitelikteki bir politikaya ve yurttaşlığa ulaşmak istiyorsak bunu son derece yüksek bir bilinçlilikle hareket etmeden gerçekleştirmemiz mümkün değildir. İstemek yetmez, bilmek de gerekir. Atina'daki yurttaşlık idealinin eksik yanları vardır (kadınlara ve yabancılara davranış biçimleri, köleliğe dayalı iş gücünün yaygın şekilde kullanımı); ancak bu ideal, her gün uygulanacak bir politikanın içine kök salmıştır. Politika devlet idaresi anlamına mı gelir? Yoksa, sıklıkla yanlış kullanılan bu sözcük, kooperatifler, mesleki dernekler ya da karşı-kültürel (*countercultural*)** bağlamda ele alındığında kabile gibi toplumsal birimlerin mi merkezini oluşturur? "Yerelcilik", "merkezi olmayan idare", "biyo-bölgecilik (*bioregionalism*)" gibi sözcüklerin altında yer alan, geniş kapsamlı kitlesel bir örgüt kavramı mı söz konusudur? Yurttaşın ruhsal ve kurumsal yönden güçlendirilmesini öngören bir eğitim etkinliği, bir *paideia*

* Devrimciler; Fransız devrimi sırasında aristokratların, pantolon yerine yalnızca dizleri örten kısa pantolon giyen fakir giyimli Fransız Devrimci Ordusu'na taktıkları ad. (ç.n.)

** *countercultural*: Altmışlı ve yetmişli yıllarda, gençlerin yaygın kültüre karşı gelen yaşam biçimleriyle kendini gösteren kültür. (ç.n.)

mı sayılır, yoksa temelde idari verimliliği ve mali zekâyı hedefleyen bir "idare" şekli midir?

Bildiğim kadarıyla günümüzde düşünceye dayalı hiçbir öğreti, yukarıda yer alan soruların üzerinde yeteri kadar durmamıştır; bu yetersizlik kendini, toplumsal, politik ve devletçi kavramları arasında kesin bir ayrım yapılmamasıyla gösterir; bunun sonucunda, geleneksel, ailesel, etik ve kurumsal bileşenlerin sahip olduğu ince dengeyi ve *paideia* kavramını ele alan anlamlı genel bir görüş oluşturulamamıştır; sözü geçen *paidea* kavramı, özgün nitelikteki demokratik bir politikayı, bir yurttaşlık kavramı içinde ifade eder. Bunun yanı sıra, doğru bir şekilde, yani, insani boyutlardaki etik bir topluluk olarak ele alınan kentin, kentleşmeden ve ulus-devletin yarattığı insanî olmayan ölçekten ne ölçüde ayrıldığı, açık bir şekilde belli değildir. Etik niteliğe sahip bir politikanın ancak kavranabilir bir ölçeğe sahip bir kentte gerçekleştirilebileceği, hemen hiç anlaşılmaz; burada sözü edilen kent, idare edilebilecek boyutlara sahip olan katılımcı nitelikteki bir birimi ifade eder; bu birim kendini, geleneklerden, toplumsal, kültürel ve politik şekillerden oluşan bir zenginlik ile gösterir. Mevcut koşullara son derece bağlı bir şekilde yaşamaktayız; baskın nitelik taşıyan şimdiki zaman kavramı, var olan koşulları sonsuz hale getirmektedir; bu açıdan, bizim toplumumuzdan başka hiçbir toplum, düşüncesiz güçlerin kurbanı olmamıştır. Tarihi, daha doğru bir deyişle kendi yüzyılımızın deneyimlerini göz önüne almadan, değişmez nitelikteki bir "şimdiki zamanın" vakumunda, gelecek duygusu ile yenilikçi düşünceyi engelleyen bir zaman yolculuğunda buluyoruz kendimizi.

Buna göre, kaba bir düşünce sisteminin mevcut olduğu bir yerdeki düşünce çizgileri, kalemi doğru dürüst tutamayan bir çocuğun karalamalarına benzeyen bir karmaşadan ibarettir. Oligarşi, demokrasi olarak; uygulamada monarşi olan sistemler cumhuriyet olarak; devlet kurumları toplumsal şekiller olarak; toplumsal şekiller ise politik şekiller olarak kabul edilir. Burada, her çağda görülen sığ bir seçicilikten bile söz edilemez; bunun yerine karşımıza, "düşünce" bile denemeyecek nitelikteki tamamlanmamış görüşlerden oluşan bir potpuri çıkar; bunlar kafa yerine bağırsaklarda birbirine geçmiştir. Düşünceleri mantıksal sonuçlara ulaştırmak,

düşünce tutarlılığı ve bütünlüğü göstermek, insanları diyalog ya da yanıt vermek yerine, suskunluğa ve geri çekilmeye iten düşünsel bir saldırganlık olarak algılanır. Günümüzde "ego" o kadar kırılgan bir hale gelmiştir ki her türlü tutkunun, özellikle de tartışma tutkusunun varlığı bile insanı kaçmaya, daha da kötüsü teslim-olup susmaya iter. Atinalıların konuşmaya verdikleri büyük önem, demokrasi ile özdeşleştirilir; bu önem bizim acınacak durumdaki politik etkinliklerimiz ile iki bin yıl öncekiler arasındaki içeriksel uçurumun büyüklüğünü gösterir.

Atina demokrasisi, Makedonya tarafından içinin boşaltılmasından sonra bile, resmi anlamda yaşamını sürdürdü. *Ekklesia* ve *boule*, Atina'nın bağımsızlığını yitirmesinden çok sonraları bile varlığını korudu; Akdeniz'de yaygın olan Atina'nın benzersizliğine dair görüşe zarar getirmemek ve giderek büyüyen despotizmi saklamak amacıyla, Atina'daki politik kurumlar ayakta tutuldu; ancak bu despotizm, sonunda demokrasinin son kurumsal izlerini de ortadan kaldırdı. Burada, kurumsal yönelime sahip olan demokratların, daha sonraları büyük bir bedel karşılığında zorla öğrenecekleri bir ders yatmaktadır. Ne bir *agora* kendi başına bir *polis*'i oluşturabilir ne de bir *ekklesia* yurttaşların ortaya çıkışını sağlayabilir. Bir demokrasinin kurulması için bunların varlığı gereklidir; ancak aralarında gerçek bir etkileşim sağlanıp bütünleşmeleri gerçekleştirilemezse formaliteden öte bir işleve sahip olamazlar. Dış görünüşüyle Atina *polis*'ini andıran Roma Cumhuriyeti'ni kurtarmak için gösterilen tek çabanın başarısız kalmasının nedenlerinden biri, buradaki demokrasi ve yurttaşlığın yalnızca resmi nitelikte oluşudur. Tiberus ve Gaius Gracchus kardeşlerin Plutarch tarafından yazılan biyografileri incelendiğinde, bu iki kardeşin, yalnızca tarım reformcusu olmadığı görülür; çıkardıkları yasalar yoluyla Senato'nun gücünün *comitia tributa*'nın eline geçmesini sağlamaları, Roma'da o güne kadar görülmemiş türden radikal bir politik devrim niteliği taşıyordu. M. I. Rostovtzeff'in görüşüne göre, bu iki kardeş, Roma'da Yunan tipi bir demokrasi kurmaya kararlıydı; yazarın, bir "düş ya da fars" olarak adlandırdığı bu hedef, "bütün önemli kararları Senato'nun e-

27. M. Rostovtzeff: *Rome* (London: Oxfod University Press; 1960), s. 104.
28. *A.g.e.*, s. 100.

linden alıp halk meclislerine vermeye, yani Roma'da Atina modelini esas alan bir demokrasi kurmaya yönelikti."[27] "Bu hedefin, en azından kurumsal açıdan yaşama geçirilmesi mümkündü. "Bunun için özel bir yasaya gerek yoktu; anayasaya göre, bütün önemli kararlar (teorik olarak) halk meclisi tarafından verilirdi; olayın yeni olan yönü, o güne kadar Senato'nun görev alanına giren işlerin, bundan böyle sulh hâkimi konumundaki Gaius Gracchus tarafından halk meclisinin onayına sunulacak oluşuydu."[28]

Bu çabanın başarısız kalmasının nedeni, kurumsal mekanizmaların eksikliği değil, gerçek bir yurttaş kitlesinin mevcut olmayışıydı. Rostovtzeff, aristokratik önyargılara sahip olmakla birlikte, bir konuyu vurgulamakta haklıydı: "Bütün proleterlere toprak vermek, devletin gücünü köylü nüfustan aldığı o güvenli düzeni yerine getirmeye yetmez."[29] Cincinnatus ya da yaşlı Cato gibi insanları ortaya çıkarmış olan bir kültür, ölüm döşeğindeydi; kurumsal değişikliklerin yaşayabilmesi, bu kültürün iyileştirilmesi ya da yerine bir yenisinin oluşturulmasıyla mümkün olabilirdi. Gracchi kardeşler, Cumhuriyetin temelini sarsacak başka bir değişiklik daha yapmak zorunda kalacaktı. Roma, artık Yunanlıların kullandığı anlamda bir kent değildi. Romalıların "yurttaşların birliği"ni tanımlamak için kullandıkları *civitas* olmaktan çıkmış, ortaya çıkan imparatorluğun merkezi konumundaki bir *urbs* (Latincede kent anlamına gelen sözcük) haline gelmişti. Terminolojide bir ayrım yapmak yerinde olacaktır: Roma kenti (*urbs*), milattan önce ikinci yüzyılda denetimden çıkmış bir şekilde büyüdü; bunun sonucunda Roma *civitas*'ı yok olmaya başladı; özellikle Pön savaşlarından elde edilen ganimetlerin hazineyi doldurmaya başlaması ile birlikte, alansal açıdan yayılmaya, politik açıdan ise adını dünyada duyurmaya başladı. Cumhuriyeti kurmuş olan çiftçilerin, onu bir demokrasiye dönüştürebilecek kapasitede olabileceği, akla yatkın bir görüştür. Ancak bu insanlar, Roma'nın kurulduğu "Yedi Tepe"den aşağıya inince, Heine'nin deyişiyle, "küçüldüler". Manevi miras sayılan "Roma düşüncesi", kentin büyümesiyle orantılı olarak zayıfladı. Heine bu konuda şunları yazar: "Roma büyüdükçe, bu düşünce de büyüdü; birey bunun içinde

29. *A.g.e.*, s. 104.

kayboldu: Büyük insanlar bu fikir sayesinde yüceliklerini korudu; küçük insanların küçüklüğü daha da belirgin hale geldi."[30]

Antik dünyanın çöküşü, Atina ve Roma'nın esinlendikleri idealleri ortadan kaldırmadı. İzleyen çağlarda bu ideallerin bulandırılmasının sonucunda, sanki ortak bir kökene sahip olan iki tür "demokrasi"den söz edilmeye başlandı: "doğrudan" demokrasi ile "temsile dayalı" demokrasi. Ortaçağın ve günümüzün ilhamla dolu anlarında, kentler bu iki tür arasında gelip gitmiş, zaman zaman Antik Yunan demokrasisine ve yurttaşlığına, Gracchi kardeşlerin Roma'da ulaşabildiğinden daha da fazla yaklaşmıştır. Bu kentler, çok ender olarak ideolojik başarı sağladı; sahip oldukları politik özgürlük modelleri, temelde içgüdüye dayanıyordu. Yaşamları da uzun sürmedi. Ancak süreksizliklerin korkunç bir şekilde hüküm sürdüğü bu çağda, Batı kültürüne ilişkin bilgilerimiz, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır; bu yüzden bu kentlerin bize örnek oluşturan miraslarını unutmamamız ve yurttaş olarak kimliğimizi ve politik özgürlüğümüzü tehdit eden yayılmacı kentleşmeyi görmezden gelmememiz gerekir.

30. Heinrich Heine: *Reisebilder*, aktaran Ian Scott-Kilvert *Makers of Rome: Nine Lives by Plutarch* içinde (Harmondsworth: Penguin Books, Ltd., 1965), s. 12.

V
Yurttaş özgürlüğü modelleri

Kent, antik dünyanın kültürel merkezini oluşturmakla birlikte, son derece kırılgan bir maddi tabana sahipti. Antik çağlar boyunca kentlerin dikkate değer bir şekilde ortaya çıkıp sonra tekrar çökmelerinin nedeni budur. Kent yaşamı, tarımla uğraşan kırsal toplulukların yaşamlarını sürdürebilme kapasitesine, bunların ekonomilerine ve bu topluluklarda yaşayan halkın iş gücüne büyük ölçüde bağlıydı; bu yüzden, kendi kendini ayakta tutan ekonomik bir varlık olmaktan çok, kırsal kesimin oluşturduğu uçsuz bucaksız okyanustaki bir ada görünümündeydi. Yapılan sağlıklı tahminlere göre, tek bir kent sakinini ayakta tutmak için on adet kırsal kesim işçisine gereksinim duyuluyordu. Kuraklık, sel baskını, zararlı böcek istilası ya da savaş gibi tarıma büyük zarar veren ciddi fe-

laketler, büyük bir kentin çökmesine ya da bütünüyle yok olmasına neden olabiliyordu; antik çağlara ait kent kalıntıları, bu duruma tanıklık etmektedir.

Kentin, kırsal kesimin ekonomisine olan kırılgan bağımlılığı, kentsel kurumların istikrarına büyük önem verilmesini gerektirdi. Yunanlıların, aklın kalesi saydıkları *polis*'e verdikleri büyük önemin kökleri, antik çağdaki kentsel yaşamın karşı konulmaz gerçeklerine uzanır; Yunanlılar, çevrelerindeki akla dayanmayan, karmaşa ve belirsizliklerle dolu barbar dünyaya karşı kendilerini cesurca savunmak zorunda kalmıştı; bu gerçek, onların kadınlara, kölelere ve yabancılara karşı tutumlarının anlaşılmasında önemli bir etmendir. İnsanların, özellikle de oturmuş bir düzene sahip güvenilir çiftçilerin ehlileştirildiği doğa, Yunan felsefesine ve Atina *polis*'inin büyük kültürel anıtlarına temel oluşturur. Kent demokrasisi, büyük çapta kırsal bir demokrasiydi; *polis*'in daha sonraki dönemlerinde şüpheli bir hal almakla birlikte, çiftçi-yurttaş ideali, son derece canlı bir tarımsal mirasın ürünüydü. Bu idealler Roma'da da kendini gösterdi; ancak yaratılmaları için Yunan kültürüne gereksinim duyulmadı.

Sonuç olarak antik çağdaki kent, standartları önce çiftçiler, daha sonraları ise soylular ve "toprak ağaları" tarafından belirlenen kır yaşamının merkezinden ibaret değil, aynı zamanda, sözcüğün genel anlamıyla, bir "liman" kentiydi. Kırsal ilkelliğin okyanusundaki bir atol olmanın getirdiği güvensizlik duygusu, acil bir şekilde denize erişimin sağlanmasını gerekli kıldı; kent ile kırsal kesim arasındaki anlaşmazlıklar bu yolla dengelenmeye çalışıldı. Kuraklık, sel baskını, salgın hastalıklar ve diğer felaketlerin bozduğu dengeyi yeniden sağlayacak en önemli etmen ithalattı; bununla belirtilmek istenen, bir kent devletinin, hâkimiyeti altında bulunan zoraki "müttefiklerinden" ya da istila ettiği yerlerdeki kurbanlarından aldığı vergilerdir. Atina'nın, Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü sağlamak için kurduğu Delos Birliği, kendi sakinlerini beslemek ve onlara "iyi bir yaşam" sağlamak amacıyla, hızlı bir şekilde ölçülü bir yağmalama teşebbüsüne dönüştürüldü. Kontrolden çıkmış bir asalaklığın, ahlaki, kültürel ve toplumsal açılardan bir intiharla sonuçlandığı bir düzen için tarihten verilebilecek en uzun süreli örnek ise Roma İmparatorluğu'dur.

Antik kentlerin denize en fazla 200 kilometre uzakta ya da büyük bir denize dökülen, gemiciliğe elverişli nehirlerin kenarında kurulmalarının nedeni budur. Roma İmparatorluğu'nun milattan önce 43 yılında Galya'da, denizden oldukça uzak olan Rhône ve Saône nehirlerinin birleştikleri bölgede, yerinde bir seçim sonucu kurdukları Lugnudum (günümüzdeki Lyon) kenti, bu duruma bir örnek olarak verilebilir. Kıyıdan ve nehirlerden uzak yerlerdeki kentler, giderek küçülerek kasabalara, köylere ve mezralara dönüştü; en sonunda da askeri kalelerin huzursuz barbar kabilelerini gözetim altında tuttukları, bilinmeyen kırsal bölgeler haline geldi. Antik kentler hiçbir zaman otonom özellikteki kentsel merkezlere dönüşmedi. Aşırı durumlarda kırılganlık gösteren bu kentler, yaşamın en temel gereksinimlerini karşılamak ve sahip oldukları basit teknolojiyi işletmek için gerekli büyük işgücünü sağlamak için kırsal nüfusa bağımlıydı. Tarımsal kapasitenin kaldırabileceğinden daha fazla büyüdükleri durumlarda, yaşamlarını sürdürebilmek için diğer kent devletlerinden acil bir şekilde vergi toplamaları gerekiyordu; Nil nehri örneğinde olduğu gibi, yalnızca doğa tarafından ödüllendirilen bölgelerde buna gerek duyulmadı; Nil nehrinin eylül ayında taşmasıyla birlikte, Etiyopya'nın dağlık bölgelerinden Mısır'a muazzam miktarda verimli toprak gelirdi.

Geçici ve kısıtlı nitelikteki bu kent imgesi, günümüzün kent sakinini rahatsız edebilir. Kentlerin "ebedi" olduğunu, kentteki kültürel yaşamın kırsal kesimin toplumsal etkilerinden bağımsız olduğunu düşünmeye alışığız. Kentlerin mimari yenilikler, teknoloji ya da toplumsal ilerleme yoluyla değiştiğini kabul ederiz ancak genel olarak zamanın tahrip gücünden, tarihteki değişimlerden etkilenmediğini sanırız. Anadolu'da, Mezopotamya'da, Kuzey Afrika'da toprak altında yatan kentler ile Orta Amerika ve Meksika'daki kent kalıntıları, kentlerin sonsuza dek yeryüzünden silinebileceğinin, aynı bölgeye daha sonra kimsenin yerleşme-yebileceğinin, kentlerin aslında tarih boyunca toplumsal ve ekonomik değişimler karşısında son derece zayıf olduğunun korkunç kanıtlarıdır. Kentlerin kökenlerinin, tarımla uğraşan toplumlara uzandığını da hiç düşünmeyiz; kentlerin, kırsal kesim üzerinde tarihin her döneminde, günümüzdeki gibi kuşatıcı bir "hâkimiyet" kurmadığını duymak da hoşumuza gitmez. Günümüzdeki kentlerin

kırsal yaşam üzerine uyguladığı muazzam güç, yalnızca ekonomik ve teknolojik değil, aynı zamanda da kültürel niteliktedir; kentin bu üstünlüğü bizim gözümüzde, kent olma sürecinin ya da "uygarlığın" yapısı içinde başından beri yer almış olan tarihsel bir alınyazısıdır; bize göre, kent yaşamının diğer bütün yaşam biçimleri karşısında üstünlüğü, kadere dayalı bir sondur (*telos*). Kırsal kesimin dört bir yanına yayılan çirkin kent kuşaklarının, kentin öyküsünü anlatan bir tiyatro oyununun en önemli bölümünü oluşturduğunu, hedeflenen amaca ulaşıldığını düşünürüz. Eski tapınak kentleri ile Yunan *polis*'leri, bu geniş kapsamlı öyküde yalnızca kentin prototipi olarak gösterilir; bizim "modernlik" olarak adlandırdığımız düzen ile bunun sağladığı kolaylıklar öykünün en heyecan verici yerini oluşturur. Günümüzdeki kentleşmenin hiçbir şekilde kent olma sürecinin zirvesini oluşturmadığını anlamamız, olaya, bir New Yorklu'nun, Parisli'nin, Berlinli'nin ya da Londralı'nın Avrupa-merkezcil gözlüğünden baktığımız sürece mümkün olmayacaktır; olayların önemini çok geç kavrayan bu bakış açısı, modern bir kendini beğenmişlik barındırır; yapılacak eleştirel bir inceleme, kentlerin gelişimi ve özgün kimliklerini kazanmalarına ilişkin yaygın görüşlerin, son derece çarpıtılmış ve aldatıcı olduğunu ortaya koyacaktır.

Bu kendini beğenmişlik, yalnızca günümüze özgü değildir. Kalıcı kentler kuran Babil ve Pers imparatorluklarında, bu kentlerin ölümsüz olacağına ciddi bir biçimde inanılırdı. *Polis*'in ölümsüzlüğüne ilişkin Yunan düşüncesi ise demokrat yurttaşın kahramanlığına ve soylu eylemlerin, insana kendi ölümünden sonra da sürecek bir ün getireceği idealine dayanıyordu. "Ebedi Roma" deyişi, herkesçe bilinen bir sözdü. Bu deyiş, Hıristiyanlık'ın yükselişinden önceki dönemlerde bile, kentlerde yaşayan yurttaşların bilincinin derinliklerine yerleşmişti. İmparatorluğun çökmesinden önceki iki yüzyıllık dönemde ise yurttaşlar arasında derin bir kötümserlik hüküm sürdü. O zamanın Roma halkı, kentlerinin geleceğine kaderci bir umutsuzlukla bakıyordu; bunun sonucunda, sadakat gösterdikleri "ebedi kent", "Tanrının Kenti"ne dönüştü.

Bununla birlikte, onların kente ilişkin iyimserliği ile bizim kentli kibirliliğimiz arasında bir farklılık vardır; biz, o dönemin kent sa-

kininden farklı olarak kentin otonom bir varlık olduğuna, kent yaşamı ile geleneklerinin kırsal yaşam ve kültüründen üstün olduğuna inanır, kent yaşamının kır yaşamı karşısında yenilikçi ve heyecan verici bir karşıtlık oluşturduğunu düşünürüz. Antik çağlarda kente duyulan sadakatten çok farklı olan bu görüşün kökleri, Ortaçağ'ın son dönemlerinde Avrupa'da görülen son derece içine kapanık nitelikteki politik ve toplumsal gelişmelere uzanmaktadır. Antik çağın komedilerine bakılacak olursa, Yunanlılar ve Romalılar zamanında da "kentli kurnazların" ağına kolayca düşen saf "köylü ahmakların" mevcut olduğu görülür. Ancak antik çağın insanı, bu "ahmakların" (bütünüyle kültürel ve maddi açıdan) "köylü kuzenleri" olduğunu hiçbir şekilde inkâr etmemiştir. Kent sakininin sahip olduğu bir çiftlik ya da ailesinin kökenlerini oluşturan, atalarının gömülü olduğu bir köy, kent yaşamının yorgunluğunun ve gerginliğinin atıldığı bir yerdi. İnsan burada "köklerini" bulur, doğduğu yere ait tanrıları, buradan kentin sınırlarına kadar taşırdı. Akdeniz yaşamının ayırt edici besinleri olan ekmek, peynir, incir ve zeytin, kırsal kesimden gelirdi; kültürel etkinlikler dışında, kentin, çevresini saran kırsal kesime ve ürünlerini arabalarla kent meydanlarına taşıyan çiftçilere bağımlı olduğunu hiç kimse inkâr etmezdi.

Kırsal yaşam, kentteki politik yaşama açık bir şekilde damgasını vurmuştu; bu durum, *polis*'in çöküşünden sonraki dönemlerde de sürdü; Roma'da ve Latium bölgesinin* dışındaki diğer kentlerde bile, politik yaşamın merkezini, Senato gibi "yaşlılardan" oluşan meclisler ya da cumhuriyet döneminin yurttaş-milisleri oluştururdu; bunların tümü, eski köy ve kasaba demokrasileri sırasında oluşturulmuş kurumlardı. Chester G. Starr, neredeyse "bütün antik kentlerin, geniş çapta kırsal bir alanı kontrolleri altında bulundurduğunu" gözlemlemiş, "kent duvarlarının yüz kilometre kadar yakınına kadar uzanan bu kırsal alanın kentleşmesinin son zamanlara rastladığını" belirtmiştir. Bu açıdan Starr'ın gözlemlerine katılıyorum; ancak yazarın sözünü ettiği kontrolün kesinlikle sömürücü bir nitelik taşımadığını belirtmekte yarar vardır. Starr'ın gözlemleri şöyle devam eder: "Bu kentler, bizim bütünüyle kentsel nitelikteki yönetim birimlerimize değil,

* İtalya'nın ortasında Roma'yı içine alan bölge. (ç.n.)

ABD ve İngiltere'deki ilçe (*county*) yönetimlerine karşılık gelir. Ticaret ve endüstri, bu kompleks içinde bir miktar önem taşımış olabilir; ancak birliğin dayandığı temeli oluşturmaz; bu kentlerin birliği idari, tarımsal ve psikolojik bağlara dayanır."[31] Bir Romalının hızlı bir şekilde bir saat yürüyerek ekili tarlalara ulaşması mümkündü; yürüyüşe iki ya da üç saat devam edildiğinde, kent kültüründen hiç etkilenmemiş olan köylere ulaşılırdı.

Akdeniz yaşamında muazzam bir politik ağırlığa sahip olan antik kent, gelecekte kendi imparatorlarına karşı başlatılacak ciddi isyanların mayasını içeriyordu; bu gerçek hiçbir Roma imparatorunun kafasından çıkmadı. Köylü kitlesi de imparatorluk kentinin ve imparatorluğun bölgesel merkezleri karşısında sürekli olarak pasif kalıp boyun eğen bir tutum içine girmedi. Tarihçilerin "Ova partisi" olarak adlandırdıkları Attika partisi, kent sakinlerini parazit olarak adlandırıp belirli aralıklarla bunlara karşı çıktı; Kleisthenes'in bu çatışmaları yatıştırmak için zeki bir yaklaşımla kent ve kır *trittye*'lerini kaynaştırması bunun sonucudur. Roma İmparatorluğu zamanında, tarımla uğraşan halkın "düzenini" sağlamak amacıyla özellikle Ortadoğu'da kent tarafından bir kır polisi oluşturuldu.

Kent oligarşilerine ve kentsel şovenizme karşı verilen yıkıcı savaşın kent içinde tehlikeli boyutlara ulaşması, imparatorların kontrolleri altındaki kentleri çok sıkı bir şekilde yönetmelerine yol açtı. Starr bu konuda şunları yazar: "Antik kent, kendi yurttaşlarının büyük çoğunluğunun kalplerini istimlak eden bir kurumdu; Roma imparatorlarının duygularında yanılmadıkları şüphe götürmez: Roma dünyası kendi idari bölgeleri arasındaki topyekûn bir savaşı kaldıramazdı; ancak buna alternatif oluşturan çözüm de yanlıştı: Mevki sahibi olmak için girilen yarış, kente olan sadakati ve kentsel düşünceyi unutturdu."[32] Uygulanan vesayetçilik sistemi, konulan yasal sınırlamalar ve kendi kentlerinde yaşayan alt sınıfların öfkesini kontrol altında tutmak ya da başka taraflara yöneltmek amacıyla getirilen oligarşik düzen, "yerel politikanın gücünün giderek azalmasına neden oldu; bunu tazmin etmek için, kentlere,

31. Chester Starr: *Civilization and the Caesars* (New York: W.W. Norton & Co.; 1965), s. 90.
32. *A.g.e.*, s. 105.

imparatorluk yönetimi üzerinde büyük bir etkiye sahip olma hakkı verilmedi. İmparatorluk, politik alandaki düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırmakla kalmadı, idaresi altında bulunan kitlelerin ciddi politik eylemlerde bulunma olanağını da yok etti. Akdeniz uygarlığının bu kadar büyümesini ve canlı hale gelmesini sağlamış olan güçlerin birleştiği bir alan, bu yolla yok edilmiş oldu. Üst tabakayı oluşturan sınıflar ile Sezar hanedanı, geçmişin düşünürlerine güçlerini kazandırmış olan yerel bağlılık ve kentsel dayanışma duygusuna yıkıcı darbeler indirdi." Roma uygarlığı, düzeni ve yasaların birliğini sağlama görüntüsü altında, yaratıcılığı ve politik sorumluluğu yok etti. Milattan sonra beşinci yüzyılın son döneminde Akdeniz havzasının düzeninden ve yaratıcılığından geriye hiçbir şey kalmamıştı. İmparatorluğun yerel kontrol ve katılımı yok eden bürokratik kontrolünün götürdüğü, getirdiği iddia edilen şüpheli avantajlardan çok daha fazla oldu; bütün Akdeniz havzası, uygarlığın belleğinden yüzyıllar boyunca silinmeyecek nitelikte bir çöküş yaşadı.*

Avrupa, Akdeniz havzasının tersine, ortaçağdan modern çağa uzanan çok farklı bir gelişmeye sahne oldu. Avrupa'daki yurttaşlık özgürlüğü modelleri hiçbir zaman *polis*'in kurumsal ve politik yaratıcılığına ulaşamadı; bununla birlikte, çok sayıda ortaçağ komünü, Yunan kentlerinde görülen canlılığa ve enerjiye sahipti; kentlerin üstünlüğüne ilişkin modern görüş buradan türemiştir. On üçüncü yüzyıldan itibaren, özellikle İtalya, Belçika ve Hollanda'nın ovalarında, kent devletleri ortaya çıkmaya başladı; bu kentlerin ana yapısını, bütünüyle kente özgü (zanaat ağırlıklı, mali, ticari ve endüstriyel) uğraşlar oluşturuyordu; bunlar kenti yavaş yavaş tarımsal bağlarından koparıp özgün bir kent yaşamına yöneltti; kendi devinimini kazanmasını sağladı.

Ancak bu, kentlerin yiyecek ve hammadde açısından kırsal kesime olan bağımlılıklarının sona erdiği anlamına gelmez. Zaman içinde, çeşitli Batı Avrupa kentleri, kırsal kesimi kendi görüşleri

* Yazarın notu: Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve İmparatorluğun yarattığı sorunlar *Kentin Sınırları* (The Limits of the City, Montreal, Black Rose Books, 1973, s. 32-35) adlı kitabımda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

doğrultusunda yeniden şekillendirdi; toprak sahibi soylu kesimi kendi ekonomik ve politik işlerinin içine çekti. Sonuç olarak kent, kendi tekniğini, ekonomik ilişkilerini, kültürünü ve değerlerini, tarımsal topluluklar üzerinde zorla kabul ettirdi.

Zanaatkârlar, tüccarlar ve sermayedarlar, tarımla uğraşan toplulukların gözünde yüksek bir mevkiye sahip değildi; bunlar antik toplumca saygı duyulan meslekler arasında yer almazdı. Ticaretten ya da ürettiği üründen yüksek gelir elde eden Yunan ve Roma "burjuva"sı, yeterince zengin olup toprak sahibi bir kişi olarak emekli olmaya, daha sonra da bir kırsal kesim soylusu gibi yaşamaya çalışırdı. Sermaye, kırsal kesimden kente değil, kentten kırsal kesime akardı. Ortaçağ bu davranış biçimini kökünden değiştirdi. Kentli girişimciler, ilk defa kendi mesleklerine genel olarak saygıdeğer bir meslek gözüyle bakmaya, kazançlarını kuşaktan kuşağa kendi işletmelerine yatırmaya başladı.

Ailenin servetinin artmasıyla birlikte, bu para kentte kaldı; toprak alımına yönelik yatırımlar durdu. İtalyan ve Flaman soylular kentlere göç edip, zenginliklerini endüstrinin, ticaretin ve denizaşırı yatırımların yardımıyla arttırmaya başladı. Ortaçağdaki "para soylusu tüccar" kavramı, ticaret yoluyla "soylu" bir servet elde etmiş olan ancak soylu bir aileden gelmeyen erkekler için kullanılan bir hüsnü tabirden ibaret değildi. Bu kavram aynı zamanda, yüksek prestije sahip ailelerden gelip kenti kârlı bir ticaret merkezi olarak gören soylu erkekleri de ifade ediyordu; bu soylular, en sıradan orta sınıf kent sakinine yakışır bir hırsla kent yaşamına katıldı.

Geleneksel eğilimlerdeki bu değişmenin nasıl ortaya çıktığı burada kısaca incelenecektir. Ağırlığı yüzünden ayakta duramayan, masraflı ve asalak Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, Latin kentlerinin ve bunların İberya, Galya ve Britanya'daki kopyalarının, kendi gerçek ekolojik kökenlerine (*chora*), yani sınırlı büyüklükteki kent nüfusunu yeterince besleyebilecek nitelikteki kırsal bir tabana dönmesine neden oldu. İmparatorluğun vergi kaynaklarının yok olmaya, eyaletlerinin ise yarı-kabilesel Germen, Slav ve Macar halklarının saldırılarına uğramaya başlamasıyla birlikte, kırılgan yapıdaki antik kent neredeyse köy kadar küçük hale geldi; kent yaşamının sınırlı bir kırsal tabana sahip olduğu, kıtanın hâlâ büyük çoğunluğunu kaplayan uçsuz bucaksız ormanların kentleri

çevrelediği Batı Avrupa'da böyle bir gelişimin yaşandığı kesindir. İzleyen "Karanlık Çağlarda" Roma'nın bile nüfusu, ulaştığı bir milyonluk üst sınırdan elli binin altına düştü; Batı Hıristiyanlığının merkezi olarak taşıdığı muazzam önem bile, ortaçağ boyunca demografik bir iyileşme getirmedi. İberya, Galya ve Britanya gibi eyaletler, isim olarak imparatorluğun parçası olmakla birlikte kendilerini daha üçüncü yüzyılda imparatorluktan ayırmaya başlamıştı; bu eyaletler yalnızca kendi gereksinimlerine yönelik yerel bir ekonomiye yöneldi. John Mundy ve Peter Reisenberg'in belirttiği gibi, merkeziyetçi olmayan ortaçağ toplumunun temelleri, ölüm döşeğinde yatan imparatorluğun ölüm çanını çalan Germen istilacılar ("kapıda bekleyen barbarlar") tarafından atılmadı; bu temeller Roma tarafından, Sezar hanedanının son temsilcileri döneminde oluşturuldu; idare edilemeyecek derecede hantal bir hal alan imparatorlukta, Roma toplumunun her kesimi, "kendi işlerini yerine getirebilmek için gerekli olan ödevleri, ayrıcalıkları ve (gerek duyduğu) özel yasaları" belirlemeye başladı. Sonuçta her grup, yaşamını sürdürebilmek için "kendi yasasını" yapmak zorunda kaldı. "Dahası, klasik özgürlük kavramının yerini, daha değersiz görünümde olan ancak toplumsal gerçekliği daha iyi yansıtan bir sistem aldı. Örneğin, lonca üyelerine (*collegiati*) şövalyelik mevkiine varan ayrıcalıklar tanındı. Ancak bu ayrıcalıklar zorunlu hizmete bağlıydı. Özgürlük ve hizmetin karışımından oluşan bu anlayış, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve ortaçağın büyük bölümünde, toplumsal düşünceye hâkim oldu."[33]

Eski Roma eyaletlerinin son derece yerel nitelikteki toplumlara dönüşmesi ve bu toplumlardaki farklı öğelerin birliğinin, kesin olarak belirlenmiş hak ve ödevlerden oluşan karmaşık bir hiyerarşi yoluyla sağlanması, Avrupa feodalizminin temellerini attı. Otarşi, kendini bu sefer hiyerarşiye dayalı bir biçimde ve kaba kuvvet yoluyla gösterdi: Tarımla ve kaba bir türdeki malikâne zanaatkârlığı ile uğraşan, kendi kendine yeterli küçük topluluklar ortaya çıktı. Bir zamanlar kırsal dünyadaki adalara benzeyen kentler büyük ölçüde ortadan kalkarken, kırsal toplum, feodal beylerin idaresindeki toprak parçalarından (*manor*) oluşan minik kümeler al-

33. John H. Mundy ve Peter Riesenberg; *The Medieval Town* (New York: Van Nostrand Reinhold Co.; 1958), s. 18.

tında birleşti; bu toprak parçalarının her biri kendisine bağımlı olan küçük bir köy ile çevriliydi. Bu köylerde oturan serfler, toprağa sabit bir biçimde bağlı değildi. Hem toprak parçası hem de köy üzerinde, yakınlarda bulunan yıkılmış kentlerin kalıntılarından çıkan hayaletler dolaşır gibiydi; bazılarında hâlâ kısmen de olsa insanların yaşadığı bu kentler, muhteşem geçmişin efsaneleri ve imparatorluğun gücünün bulanık anısı tarafından gölgelenmiş egzotik bir dünyanın tanığıdır. Böyle bir çevrede, Britanya'daki Arthur efsanelerinin kökenlerini ve Charlemagne adı etrafında toplanan ihtişam düşlerini bulmak için çok uzaklara gitmemiz gerekmez.

Bu kalıntılar, çoğunlukla kiliseler, mütevazı villalar ve belediye sarayları için inşaat malzemesi olarak kullanılarak yavaş yavaş yaşama dönmeye başladı. On birinci yüzyılda, "barbar" istilacıların akınlarının bitmesinden ve Charlemagne'ın parçalanmış imparatorluklarının tarihe karışmasından sonra karşımıza çıkan ortaçağ kasabaları ile az sayıda kent, son derece sıradışı bir fenomeni oluşturdu. Bunlar, hiçbir zaman maddi açıdan bağımsız olmamakla birlikte gerçek anlamda bir ekonomik otonomiye ulaştı; bu otonomi, antik kentlerde çok ender görülen bir boyutta gerçekleşti. Bu yerleşimler, kendilerinden önceki klasik çağın kent ve kasabaları gibi, yalnızca dinsel ve yönetimsel merkezler değildi; oysa bu tür merkezler, ortaçağ Avrupasında oldukça yaygındı. En önemli yanları, çoğunlukla kentleri kırsal kesimden ayıran uğraşlar çevresinde yapılanmış olmalarıydı: Zanaat, ticaret, gelişme aşamasındaki makineleşmiş endüstri gibi etkinliklerin ve bu tür kentsel etkinlikler bütününe özgü –ahlaki, sanatsal, mimari ve hatta dinsel– bir kültürün etrafında yapılanmışlardı. Tarımsal olmayan işlere artık tepeden bakılmıyordu; Roma'nın imparatorluk döneminde ve eski Akdeniz'deki köleliğe dayalı sistemde (*slavocracy*) de sonunda gerçekleştiği gibi, bir meslek sahibi olmak, artık genel olarak alçaltıcı sayılmıyordu. Tam tersine, tarım dışında bir işle uğraşmak diğer işlerin üzerinde tutulup, "uygarlığın" gerçek kanıtı sayıldı; "uygarlık" sözcüğü etimolojik bakımdan bugünkü anlamına kavuştu. Genel olarak politik hakları bulunmayan yabancılardan oluşan zanaatkâr ve tüccarlara, kırsal kesimdeki "ilkel insanların" (bir zamanlar idealleştirilmiş olan çiftçiliğe, İmparatorluk döneminde bu gözle bakılmıştır) kentteki karşılığı

gözüyle bakılır, kentliler bu insanları küçük görürdü; bu meslek grupları kendilerini birden yeni bir kentlilik kavramının merkezinde buldu ve kentin en değer verilen, en üretken üyeleri haline geldi. Aristokratların her zaman kurnazca, kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları ticaret, açık bir şekilde onurlu bir meslek olarak kabul edildi; zengin tüccarlar, kent adı verilen bu yeni tapınağı kendi çıkarları doğrultusunda süslemek için servetlerini aşırı bir şekilde harcamaya başladı. Kâr elde etmeye en büyük kötülük gözüyle bakan kilise de, kazancı itham eden vaazlarına rağmen bu yeni kentsel gerçekliğe uymasını bildi.

İmparatorluk vergilerinin kuruttuğu bir dünyada, bu yeni tür kentin ortaya çıkışı, yalnızca Avrupa'nın olağanüstü enerjisi sonucunda gerçekleşmedi; kesinlikle merkeziyetçi olmayan dargörüşlü tarımsal sistemin doğuştan gelen zayıflığı da bu tür kentlerin ortaya çıkışında rol oynadı. Romalı soylular, köle niteliğindeki çiftçilerine ne gözle bakmış olurlarsa olsunlar, antik dünyanın aristokratları, toprak sahibi soylular olarak kendi mevki ve gelenekleriyle gurur duyardı.

Büyük köle grupları ile kiracıların çalıştığı büyük bir toprak parçasına sahip olmak ile kazançlı bir işletmeye sahip olmak aynı saygınlığa sahipti. Soylular, politik gücü zanaatkâr ve tüccarların elinden zorla almak için imparatorluğu kullanmışlar; antik kenti, asalaklık, gösteriş, tembellik, lüks ve sınıfa dayalı kibirlilikten oluşan bir yüz karasıyla damgalamışlardı. Basit bir tarım ekonomisinin ve kültürünün efendileri olan bu soylular, kontrolleri altında bulunan kentleri, güçlerinin bir anıtı haline getirdiler. Bu ekonomi ve kültür, Sezar hanedanının yönetimi sırasında ortadan kalkmadı; tam tersine, muazzam bir bürokrasi yardımıyla güçlendi; alınan büyük vergilerle zenginleşti. Antik kent, hiçbir zaman bu ekonomik ve kültürel sınırların ötesine geçmedi. *Polis*, kente bir yaratıcılık kazandırmış, yurttaşlık yaşamını bir sanat haline getirmişti. Roma'da ise özellikle imparatorluk zamanında, kentte son derece karmaşık bir devlet örgütü oluşturuldu ve bu yolla, kent, Akdeniz toplumunu sömürüp kendi kendini yok eden bir mekanizmaya dönüştü.

Daha şanslı olan ortaçağ kenti, kendini şaşırtıcı bir şekilde bu sınırların ötesinde buldu. Ortaçağdaki tarım toplumu, kentsel ge-

lişmenin önüne kalıcı engeller çıkartamayacak kadar parçalanmıştı; kültürü ise kasabalar tarafından beslenen yeni "uygarlığa" kafa tutamayacak kadar içe dönüktü. "Kent havası insanı özgürleştirir" şeklindeki ünlü ortaçağ vecizesinin, kişisel ve politik özgürlüğün yanı sıra düşünce özgürlüğünü ve yeniliklere açık olmayı da ifade ettiği söylenebilir. Rakiplerinin birbirleriyle savaşıp yorulmasını bekleyen içten pazarlıklı bir gözlemci gibi, ortaçağ kentleri de sabır gösterip dünyevi krallarının, o döneme damgasını vurmuş olan sonu gelmez savaşlar sonucunda gücünü yitirmelerini bekledi. Yerel soyluların yeteri kadar zayıf düşmesinin ya da bütün güçlerini yitirmesinin ardından kentler devreye girip kendi otonomilerini zorla kabul ettirdi; özgürlüğünü ya satın alarak ya da silah gücüyle sağlayan kent, sonunda kendi üstünlüğünü kırsal kesime zorla kabul ettirmiş oldu.

Bu dramın, iyi anlatılmış bir öykü kadar tutarlı bir şekilde gerçekleşmediği kesindir. Birçok kent, feodal beylere karşı acımasız şekilde savaşmasına rağmen özgürlüğünü kuşaklar boyunca elde edemedi. Sonunda elde edilen özgürlük ise son derece kırılgan yapıda olup iç ve dış tehlikelere açıktı. Geriye dönüp baktığımızda, yurttaş özgürlüğüne ilişkin belirgin bir model görürüz; burada yalnızca feodal beylerden elde edilen özgürlük değil, aynı zamanda ortaçağ kenti (*civitas*) içindeki yapısal özgürlük de anlatılmak istenmektedir. İtalyan kent devletleri, Avrupa'daki kentlerin gelişimini bütünüyle anlatan bir piyesin oyun kişilerini ve neredeyse model niteliği taşıyan repliklerini içerir. Bu, Flaman, Alman, Fransız ve İsviçre kentlerinin kendi başlarına iyi örnekler oluşturmadığı anlamına gelmez; bu kentler bazı dönemlerde daha bile uzun süren özgürlük modellerine sahip olmuştur. Ancak, Lauro Martines'in deşiyişle, İtalyan kentlerinin "kudreti ve düş gücü" büyük canlılığa, sanatsal bir yaratıcılığa ve kurumsal nitelikteki bir teşvik ediciliğe sahiptir; bu kentlerde, o dönem Avrupasının başka bölgelerinde görülmeyen bir organiklik ve olgunluk duygusu sezilir.[34] Yakın geçmişin ortaçağ uzmanlarına büyük acı vermiş olan şovenizmin ötesinde düşünecek olursak, Mundy'nin görüşüne katılmamamız mümkün değildir: Mundy, "en azından kentsel yenileşme çağından

34. Lauro Martines: *Power and Imagination* (New York: Vintage Books; 1980).

–kentin dahili özgürlüğünün en yüksek noktasına ulaştığı– on ikinci yüzyıla kadar olan süre göz önüne alındığında, Belçikalı büyük tarihçi Henri Pirenne'in Kuzey Avrupa ile İtalyan kenti arasında yaptığı ayrımın, hiçbir tabana dayanmadığını" belirtir; Pirenne'in yaptığı bu ayrım, ortaçağ bilginlerinin bütün kuşağını tek yanlı bir şekilde, Kuzey Avrupa kent devletlerinin lehine etkilemiştir.[35]

Yurttaş özgürlüğü hareketinin önce İtalya'da başlayıp daha sonra Flandre bölgesine* Kuzey Fransa'ya ve Güney Almanya'ya yayıldığını biliyoruz. Bu hareket, Batı ve Orta Avrupa'nın kentlerine salgın bir hastalık gibi yayılmıştır. Yurttaş özgürlüğünün bu son derece karışık ve düzensiz gelişimini inceleyebilmemiz için bir derviş gibi bir bölgeden diğerine atlayıp ortaçağdaki kentsel gelişimi anlaşılır kılmaya yarayacak temel olaylar dizisini açığa çıkarmamız gerekecektir. Bu incelemenin daha çok İtalya üzerinde yoğunlaşmasının nedeni, yarımadada yer alan kent devletlerinin, Avrupa demokrasisinin ortaya çıkışına ve çöküşüne damgasını vurmuş olan temel döngüyü içeren, kesin olarak tanımlanabilir bir alan içinde yer almış olmalarıdır. Kent devletinin kendi geçerli şekline ulaşması ortaçağın ortasında İtalya'da gerçekleşti; bu kentsel dünyanın zengin yaşam öyküsü, olağanüstü nitelikteki sanatı ve mimarisi, değişen politik ilişkileri ve doğum, olgunlaşma ve çöküşten oluşan yaşam döngüsü göz önüne alındığında, Avrupa'daki kent yönetiminin, en özgün dahili gelişmesini burada yaşadığı görülür; bu gelişme, bugün gözlerimizin önünde sahneye konan kent adı verilen dramı ortaya çıkarmıştır.

Kent devletlerinin kökeni, bizim konumuzun dışında yer alır. Roma'nın milattan önce 753 yılında efsanevi bir şekilde kuruluşundan milattan sonra 476 yılındaki son imparatoruna kadar geçen en az bin yıllık dönemden sonra, Avrupa'nın hiçbir bölgesi İtalya'da olduğu kadar kentleşmedi; Germen istilacıların yarımada boyunca ilerlemelerinin ardından az sayıda yerleşim ayakta ka-

35. John H. Mundy, "Ontroduction"; Henri Pirenne: *Early Democracy in the Low Countries* içinde (New York: W.W. Norton & Co.; 1963), s. xxii fn.

* Fransa'nın kuzeybatı ucuyla, Belçika'nın doğu ve batı Flandre eyaletlerini içine alan Kuzey Denizi kıyısındaki bölge. (ç.n.)

labildi. Bununla birlikte, İtalyan kentleri hiçbir zaman büttünüyle ortadan kalkmadı. Bu kentler, demografik açıdan düşüş göstermekle birlikte, oldukça kısa bir sürede toparlanmayı başardı; onuncu yüzyılda ise benzeri görülmemiş bir çaba ve enerjiyle büyümeye başladı.

Bu toparlanmaya yol açan etmenler üzerine çok fazla düşünmemize gerek yoktur. Kuzey Akdeniz bölgesine değinecek olursak, havzayı silip süpüren Arap (Saracen) akınları, on birinci yüzyılda geri çekilmeye başladı: Sicilya bile, iki yıllık Müslüman işgalinden sonra, 1091 yılında tekrar Hıristiyanların eline geçti. Bu zamanda, İtalyan ve Arap tüccarlar arasında canlı bir ticaret hüküm sürüyordu. On ikinci ve on dördüncü yüzyıllar arasında, yani 1150 ve 1350 yılları arasında Akdeniz'in kontrolü, büyük çapta İtalyan kent devletlerinin elindeydi. Bu kentlerdeki mal depoları, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki ticari ilişkiyi sağladı; yeşermekte olan kent yaşamının ekonomik temelleri bu yolla atılmış oldu.

İtalyan kent devletleri (ya da ortaçağ Latincesindeki deyişle *communa*), yarımadanın kuzey ve orta bölgelerinin büyük bölümünü kaplıyordu; Floransa, Venedik, Verona, Pisa, Sienna ve Cremona gibi büyük Rönesans kentlerinin yanı sıra, İtalya tarihine politik açıdan damgasını vurmuş olan Milano, Cenova ve Bologna gibi önemli merkezler, bu kentlerden yalnızca birkaçıdır. Rönesans konumuzun dışındadır; ancak Dominikan keşişi Savonarola'nın dönemi, ilgi alanımıza girer. Savonarola, halkın aristokrasiye ve dinin alıp satılır bir mal haline gelmesine karşı gösterdiği tepkiyi temsil eder; Rönesans bu tepki sonucu ortaya çıkmıştır. Kolaylıkla kent devletiyle (*communa*) karıştırılan "kent cumhuriyeti" de bizim ana ilgi alanımızın dışındadır. İtalyan komününün işler bir demokrasiye ne ölçüde sahne olduğu ve burada oturan insanların etkin bir yurttaş kitlesinin yeni bir cisimlenmesi olup olmadığı yeterince bilinmemektedir. Komünün kültürel hazinelerinin göz kamaştırıcılığı ve yaşam öyküsünün macera dolu olduğu şüphe götürmez; ancak sahip olduğu kusursuz ihtişamı bir yana bırakıp bir cumhuriyetten çok bir *polis*'e benzediği o kısa dönemleri incelememiz daha yerinde olacaktır.

Eski İtalyan kentlerinde, yalnızca temsili idare şekilleri ile

çeşitli türden oligarşiler görülmez; bu kentlerde demokrasiler de ortaya çıkmış, sonra ortadan kaybolmuş, en sonunda da kısa süreler için zengin biçimlerde tekrar ortaya çıkmıştır. Bunların en temel kurumu, komünün ortaya çıkışından beri adı geçen halk meclisidir. İtalyan komünü, sözcüğün sıradan kentsel anlamıyla, sıradan bir yerleşim ya da kasaba olmakla birlikte, bunların ötesinde bir yere sahipti. Bu komün, her şeyden önce, resmi bir sadakat yemini (*conjuratio*) ile birbirine bağlı bulunan kasaba sakinlerinin oluşturduğu bir birliği ifade ediyordu. Yemine dayalı bu yerleşim, olaylar ve durumların zorlamasıyla kurulmuş yerleşimlere tam bir karşıtlık oluşturuyordu; bu yemin, bizim kasaba diye adlandırdığımız yerleşimi, canlı bir kardeşlik ortamına dönüştürdü. Ortak pratik çıkarların yönlendirdiği kasaba sakinleri, ettikleri yemin ile kamu çıkarlarını kendi çıkarlarının önünde tutacaklarına söz verirlerdi; bilinçli olarak edilen bu yemin, yerel soylulara, din adamlarına, askeri komutanlara ya da uzaktaki bir hükümdara değil, kendi kendilerine olan sadakati içeriyordu. Son derece dinsel nitelikte sözcüklere yer vermekle birlikte, bir yurttaşlık eylemi niteliğindeydi; yalnızca dinsel toplulukların görüldüğü o çağda, başka bir benzeri yoktu; bu yemin, komünün üyelerini, birbirlerinin yurttaşlık haklarına saygılı olma taahhüdü altına sokuyor, bu hakları yeni katılanlara ya da gelecek kuşaklara da vermeye yöneltiyordu.

Conjuratio yardımıyla daha da fazlasına ulaşıldı: Komünde yaşayan yurttaşların, düzene ve ortak görüş birliğine dayalı bir şekilde kendi kendilerini yönetmeleri, bireysel özgürlüklere saygı duymaları ve tehditler karşısında birlikte savunma yapmaları bu yeminin öngördüğü yükümlülüklerdendi. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hükümdarları ile bunların İtalyan vasalları* arasında şiddetli çatışmalar vardı; yerel piskoposlar, soylular ve askeri komutanların toprakların ve kentlerin kontrolünü ele geçirmek için birbiriyle yaptığı çatışmalar ise daha da şiddetliydi; belirli ana hatlara sahip olan ve ara sıra mantıklı bir yörünge izleyen kentsel gelişme, bu çatışmaları çözüme ulaştırmaya başladı; *conjuratio*, bu sürecin etik nitelikteki başlangıç noktasını oluşturuyordu. Keyfi i-

* Feodal beylere sadakat yemini edip onlardan toprak kiralayan, beylerin korumasına karşılık askerlik yapma vb. yükümlülüklere sahip kişi. (ç.n.)

darenin sona erip bir tür seçime dayalı idarenin gelmesiyle kentlerde politik bir evrimin izleri görülmeye başlandı. Erkekler, birbirlerine yardım edeceklerine, birbirlerini savunacaklarına, prestijlerini ve kişisel yargı yeteneklerini kamunun hizmetinde kullanacaklarına, kentin yönetmek amacıyla seçilmiş olan kişilere saygı gösterip onlara idare ve yargı salahiyeti vereceklerine dair yemin etmeye başladılar. Bütün konsüllerden meydana gelen meclis (*consulate*), bu dikkate değer birliğin en yüksek idari ve yargı organını oluşturuyordu. Konsüllerin, komün genel meclisi tarafından seçildiğini biliyoruz; bu genel meclis, Lauro Martines'in deyişiyle, "büyük olasılıkla belirli aralıklarla toplanan, kriz dönemlerinde ise daha sık bir araya gelen" bir halk meclisiydi. "Burada ileri gelenlerin görüşleri dinlenir, oy birliğiyle önemli kararlar alınırdı." "Komünün bütün üyelerinden" oluşan bu genel meclisin, İtalyan kentlerindeki en eski kamu kurumu olduğunu, dahası, konsüllerin, savaş, barış, vergi konulması ya da yasa çıkartılması gibi önemli konularda karar vermeden önce "genel meclisin görüşünü aldığını" biliyoruz.[36] Ancak bu son derece demokratik ve karşılıklı ilişkiye dayanan politik denetimin tekrar ortaya çıkışı ile onu yaratmış olan yurttaşlar hakkında bildiklerimiz son derece azdır. Bunun, antik çağlardan gelip zaman içinde geçerlilik kazanmış, bozulmamış bir gelenek olup olmadığını bilmiyoruz; bildiğimiz tek şey bu şeklin, komünün en eski yapısı olduğudur. Açık olan şudur: Halk meclisinin, konsüllüğün ortaya çıkışından önceki zamanlarda gerçek bir otoriteye sahip olup olmadığı ve hatta *conjuratio*'dan önceki mevcudiyeti bile kesin değildir; bunların doğru olduğu kabul edilse bile, kentin denetimini ele geçirip sonra tekrar yitiren din adamlarının, soyluların ve her türden oportünistin birbiriyle yaptıkları acımasız savaşlar, bu durumu gölgelemiştir; kentlerin kendilerini keyfi idarelerden ve yıkıcı düşmanlıklardan kurtarması neredeyse iki yüzyıl sürmüştür.

İtalyan kent devletlerinin istikrarsızlığı, kısa bir süre içinde, halk meclisinin konsüllük karşısında zayıflamasına neden oldu; konsüller haleflerini kendi başlarına seçmeye başladılar. Yunan uygarlığının ahlak kurallarından olan "hiçbir şeyin aşırısına kaçma" ya da Pisagor'un uyum (*harmonia*) ideali, İtalyan kenti için hiçbir

36. Lauro Martines, *a.g.e.*, s. 27.

zaman sınırlayıcı bir etkiye sahip olmadı. Bu ateşli ve yaratıcı nitelikteki kentlerde hüküm süren tek şeyin, aşırılık ile patlamaya hazır nitelikteki bir politik tiyatroculuk olduğu söylenebilir. Kent idaresinin büyük zengin ailelerin eline geçtiği doğrudur; kent politikasının parametreleri, yüzyıllar boyunca bu aileler tarafından belirlendi, hatta geçici süreler için iktidardan düştükleri ya da yerlerine kent içinden ya da dışından yeni birinin geldiği zamanlarda bile bu durumda bir değişiklik olmadı. Bununla birlikte, halk meclisi bütünüyle ortadan kalkmadı. Varlığını zorla ve sakat bir biçimde sürdürmeyi başarıp aslında kendisine ait olan gücü ellerinde zorla tutan oligarşik hükümdarların ve despotların yakasını bırakmadı. Örneğin, Bergamo'da ve başka yerlerde, görev süresinin sonuna gelen konsüller, kendilerinden sonra gelecek kişiler için halk meclisinde seçime gitmeye zorunluydu; ancak adayları belirleme hakkı, az sayıda kişinin sahip olduğu bir ayrıcalıktı. Bu tür uygulamalar on ikinci yüzyıla kadar sürdü; ancak daha sonra Cenova ve Pistoia gibi kentler, konsüllerin, aday seçimiyle yükümlü kişilerin belli bir tarafın yanında yer alıp, adayları danışıklı bir biçimde belirlemesini yasaklamaya çalıştı.

Bu eski halk demokrasisi, yerini zamanla cumhuriyetçi idare biçimlerine bırakmak zorunda kaldı; kent üzerindeki otorite, nüfuzlu kent ailelerinin hâkim olduğu geniş bir yasama organının eline geçti. Bazı yerlerde, halk meclisi varlığını göstermelik bir biçimde sürdürerek oligarşik hükümdarların amaçlarına alet oldu. Başka bölgelerde, bunların yerine, cumhuriyetçi yasama organlarından başka bir şey olmayan "meclisler" getirildi. John H. Mundy, şu gözlemlerde bulunmuştur: "[Temsile dayalı] bu meclislerin bazıları, İtalyan kasabalarındaki bütün soylu hükümdarlıkları ve genel meclisleri taklit ederek yılda dört kere toplanmayı umuyordu. Bunun genel meclisler için uygulanması mümkün değildi; ancak daha küçük boyuttaki seçilmiş konseyler, genelde yılda üç ya da dört kere toplanırdı..."[37] Mundy, burada İngiltere'ye gönderme yapmaktadır; ancak halk meclislerinden oligarşik konseylere yönelme eğilimi, İtalya'da olduğu kadar Avrupa'da da görülüyordu. "Konseyleşme" adı verilen bu parlamenter eğilim, mevcut kent de-

37. John H. Mundy: *Europe in the High Middle Ages* (London: Longman Group Ltd.; 1973), s. 409.

mokrasilerinin yerine gerçek kent cumhuriyetini getirdi; kurumsal açıdan bakıldığında, büyük İtalyan kentleri, klasik çağdaki Atina'dan çok, imparatorluk öncesi Roma'ya benzedi.

Bununla birlikte, İtalya'nın bu zamanda, yerel yönetim düzeyinde bile merkeziyetçi hale gelmediğini unutmamak gerekir. Hem demokrasi hem de cumhuriyet döneminde, İtalyan kentinin tabanını, büyük kent komünü içinde yer alan birbirine komşu küçük "komünler" oluşturuyordu; bunun bu kadar büyük bir boyutta gerçekleşmiş olması oldukça şaşırtıcıdır. Eski Atina ve Roma'da buna benzer bir gelişmeye rastlanmaz. Birbirine komşu bu bölgeler, kentin ne tür bir konsüllüğe sahip olduğundan bağımsız olarak, bütün kent yönetimi standartlarınca, gerçekten görülmeye değer nitelikte bir otonomi elde etmişti. Milano, Floransa, Pisa, Verona, Pavia, Parma ve benzeri birçok yerde, çevresi takviye edilmiş kuleler yükselmeye başladı; bu kuleler, mahallelerini içeri girmek isteyen rakip gruplara ve bütün komüne karşı korumaya yemin etmiş aile gruplarının ya da müttefik soylu ailelerin elinde bulunuyordu. Her yerde yeminler edilerek *conjuratio* geleneği sürdürüldü; ancak yeminle belirlenmiş yüküm-lülüklerin son derece yerel nitelikte oluşu yüzünden, komün, ancak birbirine komşu komünlerin oluşturduğu gevşek bir konfederasyon olarak tanımlanabilir; daha doğru bir deyişle, komün içindeki mahallelerin oluşturduğu bir konfederasyondur. Martines'in gözlemleri şu şekilde devam eder: "Bu türden bir birlik, kentin bir mahallesinde barışı sağladığında, kentin o bölümüne girilmesi hemen hemen olanaksız hale gelirdi; kulelerin birbiriyle bağlantılı oluşu ile dar sokakların kolayca kapatılabilmesi, bütün bölgenin etkin bir şekilde denetim altında tutulmasını sağlardı."[38]

Bir noktayı yanlış anlamalara yer vermeyecek şekilde belirtmek gerekir: bu konsorsiyumlar (*consortia*) mahalle demokrasilerinden başka bir şey değildir. Sözü edilen kuleler, önde gelen zengin aileler tarafından inşa ettirilmişti; bu aileler, komünün bütün denetimini ele geçirme konusunda bazı açılardan çok aşırı bir güce sahip olmakla birlikte, başka açılardan oldukça zayıftı. Son derece yerelci nitelik taşıyan bu oligarşiler, İtalyan kentlerini sürekli bir karmaşanın içinde tuttu; bu durum, acımasız beylerin (*signori*)

38. Lauro Martines, *a.g.e.*, s. 35-36.

yönetimi ele geçirmesine kadar sürdü; çok sayıdaki oligarşinin yerine, tek kişinin başta olduğu bir hanedan geldi; baştaki kişi sık sık tahttan indirildi; ancak oğulları, aristokratik ve askeri güçleri sorumsuzca kullanarak hükümdarlığı tekrar ele geçirmeyi başardı. İtalyan politik tarihi, demokrasiden başlayıp cumhuriyetçi sistemler yoluyla oligarşi, monarşi ya da despotizme uzanan doğrusal bir gelişme göstermez. Bu kurumsal şekillerden her biri, önceden tahmin edilemeyecek çok çeşitli türlerde ortaya çıktı; belli zamanlarda tek bir tür, geri kalan dönemlerde ise birkaç türün kombinasyonu görüldü. Sonunda oligarşiler ile soyluların hükümdarlıkları, Rönesans kentlerinde kalıcı hale geldi; o zamanın paha biçilmez türdeki sanatsal hazinelerini, sistemin heyecan verici nitelikteki aristokratik hümanizmine borçluyuz.

Bu konsorsiyumlar, kent yaşamının tabanındaki son derece demokratik havayı teşvik eden "kötü" ve kalıcı alışkanlıklar yarattı. Oturulan mahalleye bağlılık yaratıp yurttaşlara alışılmamış derecede yetkiler verdi. Martines, bu konuda şunları söyler: "Mülk sahibi kent sakinleri, yalnızca kente değil aynı zamanda bir caddeye, kilisenin idaresindeki bir mıntıkaya ve tahminen 150 metre yarıçapındaki bir alana sıkı sıkıya bağlıydı. Kentli yurttaş, kırsal kesimde sahip olduğu bir mülkü sık sık ziyaret edebilmekle beraber, genelde kentte oturur, burada ölebilirse kendini şanslı sayardı. Büyük bir olasılıkla yakın çevreden biriyle evlenir, bütün yakın akrabaları ve arkadaşları orada yaşardı. Mahalleler, sakinleri üzerinde büyük izler bırakacak kadar özgün bir karaktere sahip olabilir, bu yolla farklı dilsel ifade biçimlerine, farklı tonlama ve aksanların ortaya çıkmasına yol açabilirdi. Dante, Bologna'daki mahallelerin farklı ağızlara sahip olduğunu gözlemlemiştir."*[39]

39. *A.g.e.*, p. 63.

* Yazarın notu: Aynı durumun 1930'ların New York kentinde de görüldüğünü çok iyi anımsıyorum; o zamanlar gençlik yıllarımı yaşıyordum. Etik açıdan farklı bin kadar mahalleye sahip olan bu büyük kentte, zaman, bir iki kuşak boyunca durmuş gibiydi; bu dönemde yukarıda belirtilen derecede yerel bir sadakat duygusu ile birbirinden farklı aksanlar ortaya çıktı. Bu türden farklılıklara, günümüzde New Orleans'da da rastladım; ancak bunlar, büyük bir hızla yok olmaktadır. Kentsel çeşitliliğin, sadakatin ve kültürel farklılığın günümüz Amerikan kentlerinde ortaya çıkışı, önemli bir konudur; bu konunun üzerinde, kitabın sonraki bölümlerinde durulacak, bu kavramların çağdaş kentleşmeyle birlikte yok olmasının sonuçları, bütünüyle incelenecektir.

Bu sadakat duyguları, komüne politik bir canlılık kazandırdı; bu canlılık varlığını, bütünüyle olmasa bile yakın geçmişe kadar sürdürmeyi başardı. Konseylere dayalı yönetim sistemi, kentin başlıca demokratik özelliklerini ortadan kaldırmadı; örneğin, Lucca kentinde, konsüllerin kura yoluyla seçilmesi yöntemi korundu. Daniel Waley, her mahallenin (*contrada*) kendine ait bir meclisi olduğunu ve "kura çekiminin" buralarda yapıldığını belirtir; "kurada, üzerinde *elector consiliari* (meclis üyesi seçmeni *ç.n.*) yazılı kâğıtları çeken 550 erkekten her birinin, kendi mahallesinden birini, meclis üyesi olarak seçmeye hakkı vardı."[40] İtalyan komünlerinde, gücü tek bir kişinin üzerinde toplayan *podesteria* (ortaçağda kent valiliği *ç.n.*) sisteminin gelmesinden sonra bile, *podesta* (kent valisi *ç.n.*) çoğu zaman bu yolla seçildi. On üçüncü yüzyılın ortasında Vicenza'da, yirmi adet kent seçmeni "kura yoluyla belirlenir, bunların on ikisi seçim yoluyla elenir, geri kalan sekiz seçmen ise üç kişiyi aday gösterirdi; son seçim ise konseyin oyuyla gerçekleşirdi".[41] Konseylerin karar alabilmesi için üçte iki oranında üye yetersayısı koşulu aranır, bazı kentlerde oturuma gelmeyen konsey üyelerine para cezası kesilirdi. Bu dönemde sık sık, 10/11 ya da 16/17 oranında yetersayı ve oy çoğunluğu arandığı düşünüldüğünde, önemli kararların alınmasında üçte ikilik bir çoğunluğunun zorunlu olduğunu öğrenmek hiç de şaşırtıcı değildir; bu oranlara bakıldığında hemen hemen bir konsensüs sisteminin var olduğu söylenebilir.

Podesteria, bütün asaletine ve görünüşteki mutlakıyetine rağmen, başlangıçta göründüğü gibi insan yiyen otoriter bir canavar değildi. *Podesta*, yerleşimin sakinleri arasından seçilmezdi. Kenti sık sık kaosun eşiğine sürükleyen aileler ve partiler arası yıkıcı kavgalara mesafeli kalabilmesi için, bu kişinin yerleşimin dışından biri olması zorunluydu. Kentteki iç çatışmalardan haberdar olacağı için, komşu bir komünden bile birinin seçilmesi yasaktı. Tarafsızlığı ve gördüğü hukuk eğitimi esas alınarak seçilen bu kişinin memurluk süresi bir yılı aşmaz, bu süre genelde altı ayla sınırlı olurdu. Meclis gibi, konsüllük de varlığını sürdürdü; Tre-

40. Daniel Waley: *The Italian City Republics* (New York: McGraw-Hill Book Co.; 1969), s. 63.
41. *A.g.e.*, s. 52.

visio'da, memur olma hakkına sahip bütün yurttaşların fiili katılımından oluşan genel meclisler, 1283 kadar geç bir tarihte bile acil durumları görüşmek üzere toplanmayı sürdürdü; askeri bir komutana neredeyse despotluk ölçüsünde yetki verilmesi bile böyle durumlardan sayılırdı.

Podesteria'nın, beylerin (*signori*), daha sonra kurulan Sforza* ve Medici** hükümdarlıklarının ve tek kişinin başta olduğu çeşitli türlerdeki hükümdarlıkları deviren cumhuriyet oligarşilerinin incelenmesi için ayrı bir kitap cildi gereklidir. Bu nedenle, "halk" (*popolo*) ile "soylu kesim" (*nobilta*) arasındaki çatışma üzerinde yoğunlaşmamız, daha yerinde olacaktır. Antik Yunan'daki silahlı piyadelerin (*hoplite*), ayaklanıp aristoktarik süvariler üzerinde üstünlük kurmasını anımsatması yüzünden, "halkın" "silahlı piyade"lere, "soyluların" ise "şövalye"lere (*milites*) benzetilmesi mümkündür. Bu benzetme belli sınırlamalar içermekle birlikte, oldukça öğretici bir nitelik taşır. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda İtalyanlar, *popolo* sözcüğü ile kesinlikle kentte yaşayan fakir kesimi, yani antik çağın Atina'sındaki *thetes* sınıfını kastetmiyordu. Toplumsal açıdan sınıflandırılamayan gezginlerin, neredeyse vasıfsız sayılacak yarı-proleter zanaatkârların, vasıfsız işçilerin, hizmetçilerin, gezgin tüccarların ve kaçak serflerin oluşturduğu kitle ile ortaçağ kentlerinin kuruldukları günden beri yakasını bırakmayan dilenci ve hırsızların oluşturduğu, sosyal statüye sahip olmayan muazzam büyüklükteki insan grubu, komünün en fakir kesimini oluşturuyordu. Bu insanların, boş olan ceplerini doldurmak için her türlü yola başvurması, beklenen bir davranıştır. Bu insanlar, toplumsal statünün özsaygı açısından çok büyük önem taşıdığı bu dünyada, komün yaşamının ve genel politik etkinliklerin dışında bırakılmıştı.

Komünün *popolo* sözcüğüyle kastettiği, belli bir maddi servete sahip olan ustalar, zanaatkârlar, serbest meslek sahipleri, noterler, zengin tüccarlardı; bankerler ile dış ticaret yoluyla büyük servet kazanmış olan yeni tüccar burjuva sınıfı bile, bu grubun içine giriyordu. Soylu sınıf (*nobilta*) ile zengin *popolo* arasındaki yakın i-

* On beşinci yüzyılda Milano dükü. (ç.n.)

** On dördüncü, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Floransa ve Toskana'yı yönetmiş olan hanedan. (ç.n.)

lişki, iki grup arasındaki çatışmalarda, aradaki sınıf çizgisinin belirlenmesini güçleştiriyordu; ancak *popolo*'nun büyük çoğunluğu, kentin politik yaşamından fiilen dışlanmıştı; kendilerine, Atina'daki yabancılara (*metic*) davranıldığı gibi, kentte oturan yabancı muamelesi yapılıyordu. Vergi veren, askere giden, yasaların yaptırımlarına maruz olan bu insanların, idari konumlara gelmeye ya da kent meclislerine girmeye hakkı yoktu. 40.000 ya da daha fazla nüfuslu kentlerde mülk, sosyal statü ve ikamet süresi ile sınırlandırılmış olan etkin yurttaşlık, en fazla bin kişinin sahip olduğu bir haktı. Örneğin Milano kenti, gelirinin büyük bölümünü *popolo*'ya borçlu olmasına rağmen, konsüllüğün memurluklarının yalnızca beşte biri bu grubun elindeydi. Daha sonraları, Kutsal Roma İmparatoru IV. Otto'nun müdahalesiyle, kendilerine meclisteki sandalyelerin yarısı verildi. Bu ve benzeri reformlar, yalnızca iştah kabartmaya yetti; doyurucu nitelik taşımadı. *Popolo*, on üçüncü yüzyılın ilk yarısında, komünlerin idaresini birer birer ele geçirmeye başladı; 1231 yılında Bologna'nın, 1237 yılında Pistoia'nın, 1250 yılında da Floransa'nın yönetimi ele geçirildi; Piacenza, Lodi, Bergamo, Siena, Parma ve Cenova gibi kentlerin yönetiminde ise *popolo*'nun sesi yükselmeye başladı. "*Popolo*'nun politikaya girme hamlesinin devrimci bir örgütlenme sonucu gerçekleştiğini" belirten Martines'in bu görüşündeki kararlılığı, o çağın tarihçileri arasında az görülen bir özelliktir.[42] Martines, gerçekten haklıdır; onun bu haklılığı, belki bizim kavradığımızdan daha da geniş kapsamlıdır.

Geriye dönüp baktığımızda, *popolo*'nun örgütlenme şekillerinin devrimci yanını, politik eylemlerinde gösterdikleri aşırı derecedeki yerelciliğin ve organikliğin oluşturduğu görülür; bu yönüyle, günümüzdeki parti politikası kavramına taban tabana bir karşıtlık gösterir. *Popolo*, kendisini bir mahalle hareketine dönüştürmüştür; bu hareket, yapısal yönden bir *contrada*'ya (mahalle), konfedere bir ağ oluşturması yönüyle de *consorterie*'ye (soylu kesim) benzer. İki yüzyıl öncesinin soylu aileleri, kendi hizmetlerinde bulunan tabakaları, politik örgütlenme ve güç konusunda eğitmişlerdi. İtalyan kentlerinde, bir hareketin bir ev blokundan diğerine, bir mey-

42. Lauro Martines, *a.g.e.*, s. 49.

dandan ötekine örgütlenmesi geleneği, *podestarie*'nin soylu aileler arasındaki kavgaları şiddet yoluyla sona erdirmesinin ardından ortadan kalkmadı. Varlığını hâlâ canlı bir şekilde sürdürdü ve *popolo* tarafından iyi bir şekilde kullanıldı. Bu örgütlenme, çok sayıda farklı özgün yapıyı yarattı; belli şekiller bariz bir biçimde mahalle tabanından ortaya çıktı.

Mesleki loncalar, farklı mahallelerden gelen aynı mesleğe sahip erkekleri ortak bir çatı altında toplayan çok önemli bir modeli oluşturdu. Loncalar yalnızca tüccarlar, doktorlar, eczacılar, hukukçular ve noterler tarafından değil, aynı zamanda demirciler, kumaşçılar, kasaplar, fırıncılar, kürkçüler, sepiciler, dericiler ve benzeri meslek grupları tarafından da kuruldu; bu yönüyle *popolo*'nun toplumsal yapısını bütünüyle yansıtıyorlardı. Yalnızca zengin tüccarlardan ve alanında ustalaşmış zanaatkârlardan oluşan mesleki gruplar, elimizde kayıtları bulunan en eski halk örgütlerini oluşturur; bunlar yalnızca kendi zanaat ve hâsılatları ile ilgili işleri denetlemekle kalmadı; komünü denetlemek amacıyla silahlı gruplar da oluşturdu. Aradan fazla zaman geçmeden, *popolo* ile *nobilta* arasında çatışmalar patlak verdi. Bu çatışmalar, 1192'de Brescia'da, 1198'de Piacenza'da, 1201'de Milano'da, neredeyse birer yıllık aralarla Cremona, Assisi, Lucca kentlerinde ve son olarak da 1234 yılında Pistoia'da başladı.

Askeri eğitimi az olan halk ile soylu *consorterie*'nin eğitimli savaşçıları arasındaki acımasız çatışmalar, bu dönemde mahalleleri yerinden sarsmaya başladı. Silahlı yurttaşın, kentin politik yaşamında bu kadar ön safhalarda yer alması, o zamana kadar görülmemiş bir olaydı. Kent sokaklarının ayrılmaz parçası haline gelen savaşı kazanabilmek amacıyla, loncaların yerini, mahalle tabanında bir araya gelmiş silahlı halk grupları aldı. Bu gruplar, mesleki örgütlere göre daha iyi eğitimliydi. Oturdukları mahalle, aralarındaki sıkı bağın kaynağıydı; bu yüzden savaştıkları bölgeleri daha iyi tanıyorlar, acil durumlarda hemen bir araya gelebiliyorlardı. Bologna kenti, soylu sınıfa (*nobilta*) karşı ileri tekniklerin uygulandığı yerlere örnek olarak verilebilir; bu kentteki silahlı mahalle grupları, lonca çerçevesini genişletip birbirine daha sıkı bir biçimde bağlı olan, bölgeye önem veren, daha uyumlu hareket eden ve ortak amaca yönelimi büyük olan askeri bir örgütün çatısı

altında birleşmek zorunda kaldı. On ikinci yüzyılın ortasında, Bologna kenti, 24 adet silahlı mahalle grubuna sahip olmakla gurur duyardı; bu tür grupların sayısı Floransa'da yirmiyi bulurken, başka yerlerde daha azdı. Dahası, Bologna'lı mahalle grupları, kilise idaresindeki birbirine komşu mıntıkaları birleştirerek kent çapında bir milis gücü oluşturdu. *Popolo*'nun, mahalle milisi idealini yoktan var etmediği kesindi; kentin aynı bölgesinden gelip sözü geçen silahlı grupları oluşturan bu erkekler, yıllar boyunca komünün askeri sisteminin bel kemiğini oluşturmuştu. *Popolo*, tek görevi kent muhafızlığı olan, yani komünü dış düşmanlardan koruyan milis gücünün görevini değiştirdi; bu grubu, komünün iç yapısını ve güç dengesini değiştirmeye yönelik olan, politik açıdan isyancı bir güce dönüştürdü.

Floransa'daki silahlı gruplar, *popolo*'nun soylu sınıf (*nobilta*) üzerinde zafer kazanmasının ardından İtalyan halk komünlerinde oluşturduğu yapılara genel bir örnek oluşturur. *Popolo*'nun başlangıçta ortaya çıkarmış olduğu yirmi silahlı mahalle grubu, daha sonra eski özelliklerini mümkün olduğunca koruyarak komünün tek askeri gücü haline geldi. *Popolo*'nun zayıf olduğu bölgelere, çıkarlarının korunması amacıyla, milislerden oluşan çok sayıda birlik gönderildi. Geri kalanlar ise kentin diğer bölgelerine eşit olarak dağıtıldı. Her silahlı grup kendi sancağını ve amblemini taşımaya başladı; Martines, "ejderha, kamçı, yılan, boğa, şaha kalkmış at, aslan ve hatta merdiven" gibi sembollerin, kalkan ve miğferleri süslediğini belirtir. "Grup üyelerinin silahlarını, özellikle bunalım zamanlarında sürekli olarak hazır bulundurmaları bir zorunluluktu". Bu yirmi silahlı grup, ana kent meydanının yakınlarındaki özel bir çanın çalınmasıyla silah başına çağrılırdı. Her grubun komutası, bir adet bayraktar ile dört teğmenin elindeydi. Bunlar, grubun 24 üyesinden oluşan bir meclis tarafından bir yıllık süre için seçilirdi. "Halkın Komutanı" adı verilen kişi yirmi gruba komuta ederdi. Dışarıdan biri olduğu için, yerel parti çıkarlarının yönlendirmesinden uzak olması beklenirdi. Görevi teslim alırken ettiği yemine göre, *popolo*'nun tehdit altında olduğu her durumda, silahlı grupları savaşa çağırmaya zorunluydu... Silahlı gruplar için sorumluluk duygusu yüksek olan güvenilir erkekler bulmak, *popolo* için sorun değildi. *Popolo*'nun bu alandaki başarısı kriz du-

rumlarında görüldü; silahlı grupların kararlılığı, *popolo* adına çok sayıda zafer kazanmalarını sağladı; iki yüzyıl sonra, *Prens* adlı eserinde paralı askerler yerine yurttaş-milislerinin kullanılmasını karşı konulmaz bir biçimde savunan Machiavelli de bu başarıya eserinde yer vermiştir.[43]

Popolo, iktidara geldiğinde *podesteria* döneminden kalma anayasayı bütünüyle yok etmedi. Komünün eski yasama organının gücünü dengelemek amacıyla, büyük bir halk meclisi kurdu; bunun yanı sıra, yürütme görevine sahip olan güçlü bir "yaşlılar" meclisi oluşturuldu. Halkın Komutanı, uygulamada *podesta*'nınki kadar yüksek olan bir mevkie getirildi; çevresinde, *podesteria* sistemindekine benzer bir maiyet yer aldı. *Popolo*, aslında eski anayasa çerçevesinde bir güç ikiliği yarattı; kent meclisinin karşısına halk meclisini, *podesta*'nın karşısına ise milis komutanını getirdi; bu iki kişinin çevresinde yer alan maiyet, birbirleri karşısında denge oluşturdu. Bütün bu yapının üzerinde halk milisleri yer alıyordu; *popolo*'nun çıkarları herhangi bir tehdit altında olduğunda, bu milisler hemen müdahale edebilecek durumdaydı.

Bu bir demokrasiyse yalnızca tüccarların, noterlerin, serbest meslek sahiplerinin ve usta zanaatkârların demokrasisiydi; on üçüncü yüzyılın "proleterlerini" oluşturan gezginler, dokumacılar, boyacılar, hizmetçiler ve vasıfsız işçiler, bu demokrasinin kapsamı içinde yer almıyordu. Ancak sözü edilen demokrasi, soylu tembellerin ve aristokrat kabadayıların demokrasisi de değildi. Halk demokrasisi, el sanatlarıyla uğraşan, günlünün büyük bölümünü idari, ticari ve hukuki işlere ayıran erkekleri kapsıyordu. Zengin girişimciler ya da orta halli erkekler olup olmadıklarına bakmaksızın, kendilerini kendi çabalarıyla bir yere gelmiş bireyler olarak görüyorlardı; bir aile mirasının ya da hak edilmemiş bir mevkiin mirasçıları değildiler; haklı olarak, son derece üretken, ölçülü ve topluma yararlı bir yaşam sürdüklerine, sorumluluk alma konusunda soylulardan daha yetenekli olduklarına inanırlardı. Ne birinin efendisi ne de ötekisinin kölesiydiler; yalnızca haleflerini el sanatları konusunda eğittikleri durumlarda efendilik ederlerdi. Bu durum, ücretli işçilerle çalışan yeni üreticiler için geçerli değildi;

43. *A.g.e.*, s. 52.

ancak bu grup, tipik bir İtalyan *popolo*'su içinde küçük bir azınlığı oluşturuyordu. On üçüncü yüzyılın İtalyası, günümüz kapitalistlerinin ve işçilerinin yaşadığı bir endüstri toplumu değildi. Bu toplum, büyük ölçüde el sanatlarına ve vesayetçi değerlere dayanırdı; hem atölyelerinde hem de evlerinde baba rolü oynayan erkekler, emirleri altındaki kişilere kendi otoritelerinin küçük bir bölümünü bile vermeye razı olmazdı. Bu erkekler, komünün kendileri olmadan parçalanıp yok olacağını çok iyi biliyorlardı; oysa soyluların ve emirleri altında bulunan insanların büyük bölümünün olmaması durumunda, komün varlığını sürdürmeyi başarıp sonra tekrar yeşerebilirdi.

Yerimizin sınırlı olması nedeniyle, halk komününün, çağı üzerindeki muazzam kültürel etkisini incelememiz olanaksızdır; Giotto'nun tabloları, Boccaccio'nun duyarlı gerçekçiliği, edebiyatta Latincenin yerine halk dilinin kullanılması, eğitimin laikleştirilmesi, halk arasındaki okuma-yazma oranının muazzam ölçüde artışı ya da kurumlaşmış despotizmin her çabasını anında yok eden politik bir geleneğin ortaya çıkması, bu etkinin yalnızca birkaç örneğini oluşturur. Yazdığı Floransa tarihi, o çağda yazılanların en iyilerinden biri olan tarihçi Giovanni Villani, bir *popolo* üyesiydi; Dante de, bütün aristokratik eğilimlerine rağmen, *popolo*'ya en az onun kadar ait biriydi. Halk komünü, ortaçağın diğer kentlerindekinden daha temiz bir kent havası soluyan yeni bir insan türü yaratmıştı; bu yeni insan, kendini batıl inançlardan, abartılı bir skolastik felsefeden ve sosyal statüden göreceli olarak arındırmıştı. Her şeyin ötesinde, bir elinde silahı diğerinde sanatı için gerekli aletleri bulunan, politik açıdan kendine güvenli ve gücünün bilincinde olan yeni bir insan türüydü. Özgürlüklerini tehdit eden unsurlara karşı her zaman uyanık olan bu insan, sanatını icra etmekte kullandığı gücü, haklarını savunmak için de kullanmaya hazırdı. Savunmaya yönelik uyanıklık, saldırgan soylu sınıfa karşı yapılan savunmanın ötesine geçerek, kamu işlerine duyulan atak bir ilgiye ve kamu sorumluluğu taşımaya yönelik bir gönüllülüğe dönüştü. Görece orta halli olan erkekler, öz çıkarları ile yaşadıkları kentin çıkarlarının özdeşleşmesini, Antik Yunan uygarlığından bu yana, hiç bu kadar güçlü bir şekilde hissetmemişti. Son derece büyük bir birey bilinçliliğine sahip olan bu insanlar, günümüzün İtalyanlarına

benzer şekilde, kamuyu ve politikayı ilgilendiren konularda canlı bir şekilde tartışmaya bütün kalpleriyle hazırdı; bu yeni kent yurttaşı, kendi kaderini tayin etmede gösterdiği istekliliği, yaşadığı kentin kaderi için de gösteriyordu. Etkin yurttaşların birliğinden oluşan antik *civitas*, yeniden doğmuştu; sahip olduğu ruh, kurumlarının parçalanıp tarihe karışmasından çok sonra da yurttaş kitlesinin içinde yaşamaya devam etti.

Halk komününün Atina *polis*'i kadar uzun ömürlü olmayışı, yalnızca kötü talihinden kaynaklanmıyordu. Roma Cumhuriyeti'nde de olduğu gibi, küçük bir oligarşinin yerine büyüğünün getirilmesi komünün sorunlarını çözmeye yetmedi. Halk komünü, toplumsal ve ekonomik sınıflar arasında "dengeleyici" bir rol oynamadı. Tam tersine, ticarete, zenginliğin belli bir kesim üzerinde toplanmasına, ekonomik ve politik farklılıkların artmasına hız kazandırarak "şişman halk"ı (*popolo grosso*) "zayıf halk"la (*popolo magro*) karşı karşıya getirdi. Kentin duvarları içinde yaşayan zayıf halktan ve dışarıda yavaş yavaş güçlenen soylu sınıftan korkan komünde, savunmaya yönelik bir mantıkla hareket edilmeye başlandı. Yeni ortaya çıkan burjuvanın, silahlarını almaya hazır bir durumda, bir kulağı müşterisinin söylediklerinde diğeri ise alarm çanında yaşaması oldukça sinir bozucu bir durum olup ticaret için zararlıydı. Kentten kente değişmekle birlikte, birkaç kuşak sonra, cumhuriyetçi erdemlerin yerini, beylerin (*signori*) idaresi almaya başladı. Bu süreç, en az günümüzdeki kadar sinsi bir nitelik taşır: halk meclisleri, *podesta* ile halkın komutanına, giderek artan acil durum yetkileri vermeye başladı; yürütme görevini üstlenmek üzere aynı kişiler tekrar tekrar seçildi; görev süreleri önce bir yıldan beş yıla, daha sonra beş yıldan on yıla, en sonunda da ömür boyuna uzatıldı. Kısa süre sonra oğullar babalarının ölümüyle boşalan yeri almaya başladı; hanedanlar, seçim sistemiyle görev yapılan memurlukları bir bilmeceye dönüştürdü. Cumhuriyetler varlıklarını görünüşte, yani yalnızca törensel şekillerde sürdürdü; ancak gerçekte yok olmaya başlamışlardı; İtalyan kentleri, düzensiz bir şekilde ve korkudan titreyerek beylerin idaresine girdi. Cumhuriyeti tekrar yaşama döndürmek için gösterilen düzensiz çabalar, bu dönemin, İtalya'da hâlâ belleklerden silinmediğini gösterir. Cola di Ri-

enzi'nin on dördüncü yüzyılın ortasında gücü eline geçirip yeni Roma Cumhuriyeti'ne sulh hâkimi olması ve İtalyan keşiş Savonarola'nın on beşinci yüzyılın sonuna doğru Floransa'da teokratik bir cumhuriyet kurması, bu çabaların en çarpıcılarındandır. Rienzi'nin hedefi özgür bir Roma değil birleşik bir İtalya yaratmaktı; bu hedefi ne yazık ki zamanının ilerisindeydi; Savonarola ise Floransa'yı, Tanrı'nın Şeytan karşısında zafer kazandığı histerik bir savaş meydanına dönüştürdü. Rienzi'nin ortaya çıkışının on dördüncü yüzyıl için çok erken olduğu söylenebilirse Savonarola'nın on beşinci yüzyıl için çok geri olduğu açıktır. Bu iki insan, amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla, önlerinde aşılmaz engeller gibi duran kemikleşmiş davranış biçimlerine meydan okumak zorunda kaldı: Rienzi, baskın nitelikteki feodal bağlılığa, Savonarola ise kendi keşiş mentalitesini bir anakronizm haline getiren Rönesans ruhuna karşı durdu. Her ikisi de trajik bir yenilgiye uğradı: Rienzi, İtalyan milliyetçiliğinin bir kahramanı, Savonarola ise İtalyan ortaçağının fanatik bir savunucusu olarak saf dışı edildi.

Avrupa'nın, İtalyan kent-devletlerinin başarısını ilgiyle izlediği, öncü konumundaki yurttaşlık kavramından çok şeyler aldığı şüphe götürmez. Ortaçağda Avrupa'nın başkenti niteliği taşıyabilecek tek kent, yine bir kent-devleti ve aynı zamanda papalığın merkezi olan Roma'dır. Hacılar, istilacılar, krallar, dilenciler, şövalyeler ve maceraperest tüccarlar kendi işlerini görmek amacıyla yarımadayı karış karış gezerlerdi; Fransa'daki fuarlarda, Alman kentlerinin kapılarında, Londra doklarında ve Flaman kent meydanlarında İtalyan tüccarları görmek mümkündü. Yurttaş özgürlüğünün dışarıdan itici bir güce gereksinim duyduğu durumlarda, her an her yerde mevcut nitelikteki İtalyan kent-devletleri yardıma koşardı. Batı Avrupa kentleri, İtalyan kentlerinin öncülüğünü yaptığı bütün safhalardan geçti; bu safhalara kendilerine özgü unsurları da kattı.

Alpler'in kuzeyinde kalan Avrupa kasabaları, genel olarak İtalya'nın yarım yüzyıl kadar gerisinden geliyordu; ancak bunlar, zaman içinde bu ortak gelişme çizgisinden saptı ve kurumsal bir durgunlukla sonuçlandı. Avrupa'nın hemen her kentinde, şu ya da bu zamanda çeşitli türlerdeki cumhuriyetçi yapılara rastlamak müm-

kündür; bu yapılar önce konsüllük sistemi şeklinde ortaya çıkmış, bunu çok çeşitli adlar almış olan oligarşiler izlemiştir. İtalya'da Romalılara ait gelenekler sonucu ortaya çıkmış olan seçime dayalı yönetim sistemi, Alpler'in kuzeyinde yaşayan Alman kabileleri tarafından güçlendirildi. Babadan oğula geçen krallıkların ortaya çıkışı, ortaçağın daha sonraki yıllarında gerçekleşmiştir. Bu zamana kadar hükümdarlar tahta seçim yoluyla gelir, yerlerini koruyacaklarından kesin olarak emin olamazlardı. Dahası, çevrelerinde, daha sonları parlamentoya ait yapıları oluşturacak olan meclisler bulunurdu; temelde oligarşik karakterde olan bu meclisler, krallığı oluşturan aristokratik, ruhban ve halk sınıflarını da belirli bir ölçüde yansıtırdı. "Halk" sözcüğü, İtalya'da olduğu gibi oldukça sınırlı bir anlama sahipti. Aristoteles felsefesinin savunucularından bir bilgin on üçüncü yüzyılda şunları söylemişti: "Halk (*populus*) ile plebler arasındaki ayrım, insanla hayvan ya da sınıf ile alt sınıf arasındaki ayrıma benzer. *Populus*, soylularla soylu olmayanlardan oluşur. Senato üyelerinin ya da konsüllük derecesine sahip kişilerin dışında kalan kesim ise pleblerden ibarettir."[44] Bu sözlerden şu sonuçlar çıkartılabilir: "Halk", her sınıf ve mevkiden insanlardan oluşur; plebler ise halkın idare gücüne sahip olmayan kesimini oluşturur. Avrupa kasabalarındaki meclisler genel olarak bu ayrımı yansıtmış, idari memurluklar soylu kesimin tekelinde kalmıştır. Zengin tüccarların yönetimi ele geçirmesi, Bruges'de on üçüncü yüzyılın ortasında, Rouen'de on ikinci yüzyılın sonunda, yaşam boyu konsüllüğe dayalı bir sistem getiren Freiburg'da 1218 yılında gerçekleşti; Almanya'nın Köln gibi birçok büyük kentinde de tüccarlar idareyi ele geçirdi. Konsüllük sistemi ve eski meclisler, oligarşilere dönüştürüldü. Ancak buna istisna oluşturan durumlar da görüldü. Nimes kentinin anayasası, beş konsülün, "bütün kent halkı ya da halkın çoğunluğu" içinden seçilmesine olanak tanıyordu; İtalyan kent-devletlerinde olduğu gibi, burada da dolaylı bir seçim sistemi uygulanıyordu. Arles kentinde ise sıkı bir şekilde denetlenen genel meclisler, oligarşi çerçevesi içinde yer aldı; yasa değişikliği ve vergilendirme yetkileri, fiilen konsüllerin ve konsüllerin oluşturduğu meclislerin eline verildi.

44. Aktaran John H. Mundy: *Europe in the High Middle Ages*. a.g.e., p. 408.

Avrupa kentlerinin "demokratikleşme" süreci oldukça yavaş ilerledi; genel olarak İtalya'daki halk komünlerinin oluşturduğu modeli izleyen bu süreç, İtalyan modelini çoğunlukla en ince ayrıntısına kadar esas aldı. Basel kentinde, 1820'de halk komutanlığı oluşturuldu; Freiburg kentinde, Bologna'dakine benzen bir "halk" isyanı sonunda, oligarşi, her yıl seçilen yirmi dört konsülün oluşturduğu bir kurula dönüştürüldü; Liège kentinde kurulan sistem ise en iyimser tanımla, loncalara dayalı bir kent cumhuriyeti olarak adlandırılabilir; yönetim, zanaatkâr loncalarının altmış başkanı ile iki valinin elindeydi. Bunun da ötesine gidilerek 1313 yılından itibaren, bütün yasaların, mevkilerine bakılmaksızın bütün kent sakinlerinin üye olabildiği bir halk meclisi tarafından onaylanması zorunluluğu getirildi. Daha da geniş kapsamlı yurttaşlık özgürlükleri, Flandre bölgesindeki fırtınalı halk hareketine damgasını vurdu; Ghent ve Ypres gibi tekstil merkezlerinde, kent idaresini, hor görülen dokumacılar ve yıkamacılar oluşturuyordu; buralarda "şişman" halk ile "zayıf" halk arasında acımasız çatışmalar meydana geldi. Kronik nitelikteki bu çatışmalar, burada anlatılmayacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptir; bu çatışmalar, zengin oligarşiler ile yün üretiminde ücretli olarak çalışan proleterler arasındaki savaşlardan ibaret değildir; Flandre Kontu Guy de Dampierre ve Fransa hükümdarı Güzel Philip de bu çatışmalara müdahale etti. Yurtseverlik ile sınıf çatışmalarının iç içe geçmesi sonucu, Flaman halkının Fransa'ya karşı nefreti, demokratik taleplerin sesini bastırmaya başlamıştı. Bunun sonucunda, alt tabakadan gelen zanaatkârlar ile bunların soylu efendileri, birbirleriyle çatışmadıkları zamanlarda aynı saflarda mücadele etmeye başladı. En sonunda "daha küçük loncalar" çevresinde örgütlenmiş olan "zayıf" halk, soylular karşısında zafer kazandı; soyluların hemen tümünün dışlandığı üç bölümlü bir idari organ içerisinde, dokumacıların, yıkamacıların ve "daha düşük dereceden lonca" üyelerinin yeterince temsil edilmesi sağlandı.

Avrupa komünleri, ulus-devletin sürekli olarak yükselişine karşı koyamadı; ulus-devlet, serbest ticarete zarar veren azgın baronlar ile kent oligarşileri için sürekli bir tehdit oluşturan, zapt edilmesi güç olan işçi sınıfını engellemek isteyen zengin tüccarlar tarafından desteklendi. Bölgesel bir merkeziyetçiliğe doğru giden bu

sürüklenmenin ilk olarak Flaman komünlerinde görüldüğü söylenebilir; büyük özgürlük savaşçılarından Jacques van Artavelde'in oğlu Philip van Artavelde komutasındaki bu komünler, 1382'deki Roosebeeke savaşında, Kont Louis karşısında toplu bir yenilgiye uğradı. Ephraim Emerton, bu trajik olayları melankolik yazılarında şöyle anlatır: "Bu andan itibaren, Flandre bölgesi, bağımsız kentlerden oluşan bir lig tarafından yönetilme düşünden vazgeçmek, güçlü toprak ağalarının giderek daha da merkezileşen yönetimine teslim olmak zorunda kaldı; bu toprak ağaları, doğal olarak Fransa'daki saldırgan monarşiyi örnek alıyordu. Kont Louis 1383 yılında ölmesinin ardından, ülkenin yönetimi, damadı olan Burgonyalı Cesur Philip'in eline geçti; Philip, Benelüks Ülkelerini, Fransa, Almanya ve İspanya imparatorluklarının politikası içine çeken kralların ilki oldu. Hâlâ büyük ve güçlü olan kentler, sahip oldukları büyük ayrıcalıklara rağmen, ülke genelinde istisna oluşturmaktan ileri gidemedi."[45]

Emerton'un, Flaman kasabalarının, yurttaş özgürlüğü ve otonomi için verdiği savaşa ilişkin sözleri, bir ulus-devlete dönüşmeye başlayan komünün mezar taşına yazılmış dokunaklı sözlere benzer. Bu idealler, Flandre bölgesinde olduğu kadar, beylerin (*signori*) zaferinin on beşinci yüzyılda fiilen tamamlandığı İtalya'da da yaşamaya devam etti; ancak varlıkları, akıllardan silinmeyen bir düş olmaktan ötesine geçmedi. Savonarola'nın yüzyılın sonunda kısa bir süre için Floransa Cumhuriyeti'ni tekrar kuruşu, yeni bir uyanıştan çok, kentin cumhuriyet dönemine ait şanlı geçmişinin gülünç bir taklidi gibidir. Daniel Waley'in İtalyan kent cumhuriyetleri üzerinde vardığı yargı, bütün Avrupa komünleri için de geçerlidir. Waley, durumu biraz hafife alarak şunları söyler: "İtalyan kent-devletlerindeki yönetim şekilleri, son derece istikrarsız bir tabana sahipti. Bu kurumlar, ya sürekli bir baskı altında ya da büyük bir bunalım içinde bulunuyordu; bu nedenle, sözü geçen kentlerin çoğunun varlıklarını sürdürememesi, hiç de şaşırtıcı de-

45. Ephraim Emerton: *The Beginnings of Modern Europe* (New York: Ginn and Co.; 1917), s. 207.

ğildir."[46] Sık sık isyana dönüşen iç hizipler, "tek kişinin hükümdarlığına dayalı rejimlerin, daha on dördüncü yüzyılın sonuna gelinmeden birçok kentte kabul görmesini açıklamaya yeter. Cumhuriyetçiliğin ara sıra istisna oluşturarak yaşamını sürmesinin incelenmesi, beylerin (*signori*) kazandığı zaferlerin araştırılma-sından daha önemlidir; Çöküş halindeki cumhuriyetçiliğin, karmaşık bir tarihsel sorun olarak görülebilmesi için, önce cumhuriyetin halkın sağlıklı durumunu yansıtan bir sistem olarak görülmesi, 'tiranlığın' (*signoria*) ise hastalıklı bir rejim olarak ele alınması gerekir."[47]

Waley'in görüşlerini göz önünde bulundurup, günümüzün liberal tarihçilerinin bir halkın sağlığı ve hastalığı konusundaki yargılarını tersine çevirmemiz, belki de yerinde olacaktır. Elinizdeki kitabın birçok yerinde yaptığım gibi, bir tiranlığın ya da "temsili bir demokrasinin" (cumhuriyet) altında, etkin bir yurttaş kitlesinin içine kök salmış bir politika bir yana, herhangi bir politikanın gerçekleştirilmesinin mümkün olup olmadığı sorulmalıdır. Waley, akılcı bir yaşam biçimi için hâlâ bir potansiyele sahip olan insanlığın yurttaşlık özgürlüğü çerçevesinde sahip olduğu olanakların teşvik edilmesi yerine, tarihsel "gerçeklere" teslim olmayı savunur; bu yolla komünün ve *conjurato*'nun radikal öneminin ve getirdiği sorumluluk ruhunun etik açıdan yargılanmasına duyulan gerekliliktен vazgeçer. İnsan girişimlerinin tarihi kendisini haksız çıkarıyor diye, etik yargılama sorumluluğunun yerini, akılcı olmayan kaba bir gerçekliğin almasına izin veremeyiz. Deneyime dayalı olgular, gerçeği çok ender olarak yansıtır. Eğer öyle olsaydı, hâlâ dünyanın düz olduğuna, adaletin güçlülerin otoritesinden ibaret olduğuna inanmamız gerekirdi. Çünkü bunlar, günlük yaşamın deneyimleri sonucu elde edilen, tartışmasız gerçeklerdir. Bu çıkarımdan yola çıkıldığında, tarihçilerin de tarihsel anekdotları, kendi eğilim ve önyargılarını katarak abartılı bir şekilde anlatan kişilerden ibaret olması gerekirdi. Filozoflar, iki bin yıl öncesinden yakın geçmişe kadar, "katı gerçeklerin aslında mevcut olmadığı, gerçeklerin kişisel yorumdan bağımsız olamayacağı" konusunda bizi uyardılar; çünkü burada, olabilirlik duygusunu ve "ger-

46. Daniel Waley, *a.g.e.*, s. 221.
47. *A.g.e.*

çeklerin" ötesine geçip, en değerli ideallerini gerçekleştirme umudunu insanoğlundan esirgiyoruz. Katılaştığımız ve mevcut gerçekliği yalnızca sahip olduğu kısıtlı koşullar çerçevesine görmeye başladığımız anda, "katı gerçekler" gerçeğe dönüşür; başka canlılardan uyum göstermelerini beklememiz, prensipte bundan farklı bir şey değildir.

Yurttaş özgürlüğünün tarihi, ulus-devletin ortaya çıktığı on dördüncü yüzyılda son bulmaz. Bir özyönetim şekli olarak ortaya çıkan halk meclislerini ve politika ile etkin bir yurttaş kitlesine çekirdek oluşturan kenti kapsayan ideal, devletçi, ekonomik, lojistik ve demografik nitelikteki çok sayıda etmen tarafından yıkılmaya çalışılmıştır; bütün bunlar göz önüne alındığında, bu idealin büyük bir yaşama direnci gösterdiği görülür. Bu ideal, günümüzde bile varlığını New England'daki kasaba meclisleri biçiminde göstermeye devam etmiştir; geçmişteki haline göre oldukça sönük olmakla birlikte, oldukça politize bölgelerdeki insanların, karşılıklı ilişkiye dayalı karar verme şekillerine ve doğrudan demokrasiye olan gereksinimlerinin kanıtıdır. Bu meclisler, kentin geleceği konusundaki tartışmamızın kapsamına girdiğinden, burada ayrıntılı olarak incelenmeyecektir. Bunlar geçmişten günümüze kalan canlı bir mirastır; bu yüzden yalnızca geçmişin bir parçasıymış gibi görülmemelidir. Bu meclislerin 1760 yılından Amerikan devriminin son yıllarına kadar, New England'dan Charleston'un güneyine kadar yayıldığını söylemek şimdilik yeterli olacaktır. Kasaba meclislerinin sözü geçen dönemdeki devrimi körükleyici rolü, daha büyük üne sahip olan Haberleşme Komiteleri'nin* ve Özgürlüğün Oğulları (Sons of Liberty) gibi halk gruplarının oynadığı rolden daha az olmamıştır. Yeni ortaya çıkan Birleşik Devletler'de, kasaba meclislerini ortadan kaldırmak ve bunların New England'daki gücünü azaltmak için büyük çaba gösterilmesi gerekti. Bu durum 1960'lı yıllar kadar yakın bir geçmişte bile görüldü: Vermont'daki kasabalar** ve buralardaki halk meclisleri, eyalet hükümetini denetimleri altında bu-

* İngiltere karşıtı çabaların koordinasyonu için kuzey Amerika kentlerinde kurulmuş örgütler. (ç.n.)

** township: New England bölgesindeki ve diğer birkaç eyalette, kasaba meclislerine dayanan bir egemenlik biçimine sahip olan yerel hükümet birimi. (ç.n.)

lunduruyordu; çünkü Temsilciler Meclisinin (House of Representatives) seçimi, coğrafi ve demografik bölgelerde değil, kasabalarda yaşayan halk tarafından gerçekleştiriliyordu.

İsviçre Konfederasyonu'nun ortaya çıkardığı sarsıcı sorunlarla da uğraşmamız mümkün değildir; çağdaş tarihin bir bölümünü oluşturan bu konfederasyon, yurttaş özgürlüğü hareketinin "ana görüşünden" ayrılmış görülmektedir. Konfederasyon sisteminin, katılımcı demokrasinin ve etkin yurttaşlığın canlı bir örneğini oluşturan bu sisteme birkaç paragraf ayırmak haksızlık olacaktır; İsviçre'deki yaşamın incelikten yoksun nitelikteki kendini beğenmişliğine ve politikanın tutuculuğuna rağmen, bu sistem, bir özgürlük örneği oluşturmaktadır. Kitabın ilerideki bir bölümünde, federalist yurttaşlık şekillerinin üzerinde durup, Benjamin Barber'ın İsviçre kantonlarındaki doğrudan demokrasi üzerine tartışmasında yer alan görüşlerine yetersiz de olsa yer vermeye çalışacağım. Barber, en radikal demokratik şekillerin bile, kendi başlarına "tutucu ya da ilerici bir karakter özelliği göstermediklerini" anlatmaya çalışır; "bu şekiller, yönetim ile halkın bütünlüğüne ve konsensüse dayalı bir sistemde, hızlı ve hatta radikal değişiklikler sağlamak için kullanılabilir. Halkın yöneticileri ile bir bütün oluşturmadığı ya da onlarla uyumlu bir biçimde hareket etmediği sistemlerde ise reformlara engel olup etkin bir idareyi felce uğratabilir... İsviçre'deki demokrasi gerici bir görünüm taşır; çünkü kendisini haklı çıkaran koşullar ortadan kalkmıştır; Graubünden'deki köy demokrasileri ölmektedir; çünkü köylerin kendileri ölüme mahkûmdur; bu konuda ne kurumlar ne de sözde köylü mentalitesi suçlanabilir."[48] Kısaca özetlenecek olursa, demokrasi, önkoşullar gerektirir; bu koşullar, kitabın ileriki bölümlerinde, Amerika, Avrupa ve Graubünden'deki modern toplumsal sorunların ışığı altında geniş kapsamlı olarak incelenecektir; New England'daki kasaba meclislerine dayalı demokrasideki mevcut koşulların sayısı, bunlardan daha az değildir.

Yurttaş özgürlüğü ile doğrudan demokrasinin yakın zamandaki en göz alıcı örneğini, Büyük Fransız Devrimi sırasındaki seksiyon meclislerinin yükselişi ve kısa süren yaşamı oluşturur; bu hareket,

48. Benjamin Barber: *The Death of Communal Liberty* (Princeton: Princeton University Press; 1974), s. 263.

karşılıklı ilişkiye dayalı bir demokrasinin, büyük bir kentte, daha doğrusu, iki yüzyıl öncesinin standartlarıyla bir dünya kenti olan Paris'te gerçekleştirilmesinin mümkün olup olmadığını sorgular. Seksiyon meclislerinin ortaya çıkmaya başladığı Paris kentinin, on sekizinci yüzyılda, kıta Avrupasının en mutlak monarşilerine başkentlik ettiğini unutmamak gerekir; Paris, Londra'nın yanı sıra, Avrupa kentleri içinde ulus-devletin yarattığı en büyük üründür. Bourbon hanedanı döneminde Paris, kendi kendini çok az derecede yönetebiliyordu. Monarşinin neredeyse doğrudan kontrolü altında bulunan kent, yeteneksiz bir kral ile alt tabakadakileri mutlak bir fakirliğin içine iten yozlaşmış soylu bir sınıfın altında ezildi. Ancak Paris halkı, dört yıl kadar bir süre içinde kendi yönetimi üzerindeki bütün denetimi eline geçirmeyi başarıp mahalle meclislerine dayalı bir yönetim sistemi oluşturdu; bu yönetimin koordinasyonu, Fransa'yı yeniden yapılandırıp bağımsız komünlerden oluşan bir konfederasyon haline getirmek amacıyla devrimi en üst noktasına tırmandıran bir komünün elindeydi. Sözü geçen amaç, devrimden sonra yaklaşık bir yüzyıl kadar varlığını koruduktan sonra, 1871 yılındaki ünlü Paris Komünü'nün isyancı karakterdeki programının bir parçası haline geldi.

XVI. Louis'nin, kent Genel Meclisi'nin (*Estates General*)* orta sınıftan gelen temsilcilerini seçmek için bir araya getirttiği 60 adet bölge meclisi, tarihin bir ironisi sonucu, yukarıda sözü geçen seksiyon meclislerinin kökenini oluşturdu. Paris'teki bu bölge meclislerinin görevi, orta sınıftan halkın 20 temsilcisini seçmekle yükümlü 147 adet seçmeni belirlemekti. Fransız Devrimi, temelinde halk ile soylu kesimin, iktidar mücadelesi yatmakla birlikte, asıl olarak tabandan başlamış ve Parislilerin azimkâr savaşçılığının sonucu kazanılmıştır. Kralın kendi başkentinde uyguladığı, son derece ayrımcı seçim sistemi yüzünden, kent nüfusunun neredeyse dörtte biri, oy kullanma hakkına sahip değildi; bu oran Fransa'nın geri kalan bölümlerinde ise yalnızca altıda bire ulaşıyordu. Buna rağmen, bölge meclisleri enerjik karakterlerini korumasını bilip, tahta karşı kesin bir muhalefet gerçekleştirdi. Bu meclisler, kent yönetimi tarafından zorla başlarına getirilen başkanları reddedip

* Soylulardan, ruhban sınıftan ve orta sınıf halktan oluşan devrim öncesi meclis. (ç.n.)

kendi başkanlarını seçmeye başladı; kendilerine ayrılmış olan 147 adet seçmenin sayısı hiç çekinmeden dört yüze çıkartıldı. İtaatsizlikleri bununla da kalmadı: Kral eve gitmelerini emrettiğinde, meclisi terk etmeyi reddettiler. İzledikleri muhalif tutumla, kent yönetiminin ayrılmaz parçaları haline geldiler. Bu dört yüz seçmen, önce kilisede, kısa bir süre sonra da Belediye Sarayı'nda toplanmaya başladı; kent yönetiminin kral tarafından atanmış temsilcileri sarayın dışına atıldı. Bu seçmenler sonunda, gerçek komün anayasal olarak kurulana dek, geçici bir Paris "Komünü" oluşturdu. 1790 yılının eylül ayında Paris Komünü'nün üç yüz üyesi vardı; kendi temsilcilerini gönderen altmış bölge meclisinin varlığını koruması, komünde huzursuzluk yaratıyordu.

Komün ile bölge meclisleri arasındaki ve bu meclislerin kendi içlerindeki gerginlikler, kentte devrim ateşinin parlamasıyla birlikte arttı. Oy hakkına sahip olan mülk sahibi "etkin yurttaşlar" ile kendilerine neredeyse izleyici rolü verilen mülksüz "pasif yurttaşlar" arasındaki ayrım, oy hakkına sahip olmayan halk için (*sans-culottes*) giderek daha da dayanılmaz hale geldi. Bu dönemde kentin bölgeleri "seksiyon" olarak adlandırılmaya başlandı, sayıları ise güçlerini azaltmak amacıyla, Ulusal Meclis tarafından altmıştan kırk sekize indirildi. Üzerlerindeki baskılara rağmen, bu meclisler, ulusal meclisin kararlarına uymamaya devam etti. 1790 yılının Mayıs ayında, Ulusal Meclis, seksiyon meclislerinin yetki alanını yalnızca belediyeye ilişkin konularla sınırlandırmaya çalıştı; günümüzde New England kasaba meclislerindeki muhafazakâr öğeler de kendilerinden beklenildiği şekilde bu tür bir hileye başvurmaktadır; ancak bu tür bir sınırlamanın etkisiz kaldığı kanıtlanmıştır. Savaşın patlak vermesiyle birlikte, devrim belirgin bir şekilde sola kaydı. 1792 yılının Temmuz ayında *Theatre-Français* adlı seksiyon, "etkin" ve "pasif" yurttaşlar arasındaki ayrımın bütünüyle kaldırılmasına karar verdi; alınan bu karar Paris'teki kırk sekiz seksiyonun tamamı tarafından çabucak benimsendi. Seksiyon meclislerinin kapıları böylelikle, Paris'in ayrıcalıklardan yoksun tabakalarına bütünüyle açılmış oluyordu; işçi sınıfları, görece vasıfsız zanaatkârlar, marangozlar, inşaat işçileri, tekstil ürünleri ile lüks mallar üreten atölyelerin doğum aşamasındaki proleterleri, bu tabakalara örnek olarak verilebilir. Ulusal Meclis'in yerini alan

devrimci Kongre, bir yıl sonra yeniden seçildiğinde, Danton'un isteği üzerine, seksiyon meclislerinin oturumlarına katılan fakir yurttaşlara 40 sou* ücret verilmesini kararlaştırdı; devrimcilerin (*sans-culottes*) düzenli olarak katılımının sağlanabilmesi için, oturum sayısı haftada ikiye indirildi. Liberal görüşlü Jirondenler,** çalışan devrimcilerin (*sans-culottes*) işten çıktıktan sonra seksiyon meclislerine katılmasını önlemek için, meclisleri akşam saat dokuzda kapatmaya kalkıştı; halkın isyanıyla sonuçlanan bu girişimleri yüzünden, Jirondenler Kongre'den atıldı; yerlerine Jakobenler*** getirildi.

Bu yerel meclislerin işleyişine ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır; 1871 yılında Paris Komünü'nde çıkan yangında bu meclislerin tutanaklarının yanması, bunun nedenlerinden biridir; diğer bir neden ise tarihin, bu insanların merkeziyetçi olmayan görüşlerine sempati duyan tarihçiler tarafından yazılmamış olmasıdır. Bununla birlikte, bu meclisleri ana hatlarıyla betimlemeye yetecek kadar bilgiye sahibiz. 1793 yılının yazında ve sonbaharında, *sans-culotte* hareketinin en yüksek noktasına ulaşmasıyla birlikte, seksiyon meclisleri haftada en az iki kere toplanmaya başladı; devrimin karışık dönemlerinde ise sık sık "sürekli oturumlar" yapıldı. Oturumlara katılım, sürekli olarak değişti; gündemde sıradan konuların bulunduğu zamanlarda, katılım yüz kişiyi geçmezken, devrimci halkın ciddi konuları tartıştığı oturumların yapıldığı salonlar (genellikle devletin elkoyduğu kiliseler) dolup taştı. Bir seksiyonun yapısı içinde bir başkan, kendisine destek olan bir komite, yazmanlar, oy sayımı ile görevli saymanlar ve düzeni sağlayan teşrifatçılar yer alıyordu. Bu mevkilerin sabitlik derecesi belli olmamakla birlikte, başkanlık komitesi, meclis oyu ile ayda bir kere seçilirdi; çok az sayıda başkan, bu görevi bir yıldan fazla bir süre için elinde tutabildi. Her seksiyonun kendi kurallarını kendisinin koyduğunu, meclislerin biçiminin ve toplanma sıklığının çeşitlilik gösterdiğini vurgulamakta yarar vardır.

Bu meclisler, birçok önemli ekonomik, politik ve askeri konuyla ilgilenmekle görevli olan sayısız komiserlik ve komite o-

---

* 5 santim değerindeki eski Fransız parası. (ç.n.)

** Ilımlı cumhuriyetçi prensipleri savunan politik parti; 1791-93. (ç.n.)

*** Radikal demokrat grupların üyeleri. (ç.n.)

luşturdu. Buradaki mahalle demokrasisinin işlevleri hakkında genel bir bilgi edinebilmek için, bu seksiyon komitelerinin adlarını saymamız yeterlidir. Genel halk meclisi (*assemblée générale*) olarak toplanmalarının yanı sıra en önemli işlevleri, bir polis gücü olarak görev yapmaktı; bu amaçla oluşturulan polis komiserliği (*commissaire de police*), on altı adet seksiyon komiserliği (*commissaires de section*) tarafından desteklendi. Yerel yönetimin gereksinimlerini karşılamak amacıyla, neredeyse günümüzün Amerikan kasaba ve kentlerindeki kadar çok sayıda komite oluşturuldu. Yurttaşlık komiteleri (*comités civile*), savunma amaçlı devrim komiteleri (*comités revolutionaires*), yardım komiteleri (*comités de bienfaisance*), askeri komiteler (*comités militaires*), tarım komiteleri (*comités d'agriculture*) ve barut sağlamakla görevli komisyonlar (*commissions de salpêtres*), bunlara örnek olarak verilebilir. Her seksiyonun kendine ait bir devrimci mahkemesi, sulh hâkimleri, işsizlere iş bulan özel komiteleri (*ateliers de chaité*) ve on günde bir düzenlenen festivalleri (*fêtes décadaires*)* ve fakirlerin açık havada doyurulduğu büyük halk yemeklerini (*banquets populaires*) düzenleyen komiteleri vardı.

Bu kırk sekiz seksiyon meclisi, Paris Komünü tarafından koordine edilirdi; her meclisin üç adet temsilciyi ana meclisle (*assemblée primaire*) seçerek Komün'e gönderme hakkı vardı. Katılımın çok yüksek olduğu bu özel meclislerde, seksiyonlar, Komün yönetimini (*Bureau*) seçerlerdi; kent valisi (*procureur*) ve iki vekili, Komün'ün yürütme komitesini oluşturur, bu komiteye, Komün'ün 144 adet seksiyon temsilcisi içinden seçilen 16 adet yönetici (*administrateur*) de atanırdı. Kişisel amaçlara kolayca alet olabilecek nitelikteki bu idari bütünü, halkın baskısından korumak amacıyla, yönetime 32 üye daha eklendi; bunlar *Corps Municipal* (kent kıtası) adı verilen topluluğu oluşturdu. Seksiyonlardan ileri gelen 48 kişinin oluşturduğu bu muhteşem grup, Komün'ü oluşturan diğer 92 temsilciyle bir arada toplandığında, tarihi literatürde bilindiği şekliyle, Komün Genel Meclisi (*Conseil*

* Fransa, yeni benimsediği onluk düzene dayalı olan metrik sistemi yalnızca ağırlık, uzunluk ve alan ölçülerinde kullanmakla kalmadı; bu sistemi doğrudan takvim ölçülerine de uyguladı; bunun sonucunda hafta, on günle ölçülmeye başlandı. Daha önceki dini takvimle karşılaştırıldığında daha uzun bir çalışma haftasına sahip olan Fransız burjuvazisi, bu durumu memnuniyetle karşıladı.

Général de la Commune) adını taşırdı.

Komün yönetimi (*Bureau*) çevresinde toplanan bu güç halkalarının, içeride bulunan idareci konumdaki memurları kamufle etmek için konulmuş olması, Paris'in radikal seksiyonlarının gözünden kaçmadı; bu memurlar, seksiyonların çok çabuk tepki gösteren sinirli karakterinden oldukça huzursuzdu; aynı şekilde Kongre de Komün'den huzursuzluk duyuyor, onu ulus-devlet için bir tehdit olarak görüyordu. Komün zamanla seksiyonların baskısı altında daha radikal hale geldi; ancak seksiyonlar her zaman için Komün'den daha radikal oldu ve çoğu zaman kendi başına hareket etti. Gerek duydukları anda *sans-culotte* seksiyonları, Komün'e danışmadan kendi ortak komite ve şebekelerini kurmaktan çekinmedi; bu gerekliliğin duyulduğu dönemler çok sık ortaya çıktı. Bir seksiyona ait delegeler, başka bir meclisi ziyaret ettiğinde canlı bir şekilde kucaklanır, cesaret verici konuşmalarla, ayırt edici bir özellik haline gelen "kardeşlik öpücükleri"yle karşılanırdı; bu ziyaretler, özgürlük ve insanların kardeşliğine kadeh kaldırıldığı ziyafetlerle en üst noktasına ulaştı. F. Furet gibi yazarlar bu konuda şunları söyler: "Seksiyonların etkinliklerine katılan kişiler, politik bir dayanışma çerçevesi içinde, kendilerini 'kardeşlerle arkadaşlardan' oluşan bir 'aile' olarak görürlerdi; bu kişilerin birbirlerine 'sen' (*tu*) diye hitap etmeleri, toplumsal ve kültürel kökenin oluşturduğu bütün duvarları ortadan kaldırdı. Kardeşliğe dayalı bu dayanışma, kendini seksiyon dışında bir 'kardeşleştirme' hareketi olarak gösterdi; bu hareket, aristokratların ve ılımlıların baskısına karşı direnmek ve bu sınıfları, denetim altında tuttukları komitelerden atmak amacıyla, halk seksiyonları tarafından kabul edilmiş bir çeşit ortak yardım anlaşmasıydı. Nitekim 14 Mayıs 1793 tarihinde, Toplumsal Sözleşme (*Contrat Social*) seksiyonu, kendi başkanının komutası altında toplu halde *Lombard* seksiyonuna giderek 'aristokrasi'yi oradan kovdu. Bu yolla, Jirondenlerin çöküşünden önce ılımlıların, 1793 Eylül ayından sonra da 'yeni ılımlılar'ın hâkimiyetinde olan burjuva mahallelerinde, seksiyonlar yeniden ortaya çıkmaya başladı."[49]

Seksiyonların 1793 yılına kadar, yani Kongre tarafından dev-

49. F. Furet, C. Mazauric ve L. Bergeron: "The Sans-Culottes and the French Revolution" *New Perspectives on the French Revolution* içinde, der. Jeffry Kaplow. (New York: John Wiley & Sons; 1965), s. 235.

rilmelerine dek ellerinde tuttukları muazzam gücü kafamızda canlandırmak çok güçtür. Çeşitli komite ve komisyonların adları, seksiyonların kendi mahallelerinin ve sonunda bütün Paris'in yönetiminde ne derece büyük bir etkinliğe sahip olduklarını açıklamaya yetmez. Seksiyonlar, bölgelerindeki karşı devrimciler ile tahıl spekülatörleri hakkında bilgi kaynaklığı yaptı; kentin her yanı bu tür kişilerle kaynıyordu. Kaba bir halk adaletinin dağıtıcısı niteliğindeki bu kurumlar, temel tüketim maddelerinin en yüksek fiyattan satılmasını sağlıyor, fakirlere yiyecek dağıtıyor, dul ve yetimlere destek oluyor, kent dışından gelen göçmenlerle ve sokaklarda yaşayan evsizlerle ilgileniyordu. Devrimi eşitlikçi bir yöne sürükleyen isyan "gün"lerinin (*journées*) gerçek örgütleyicileri de bunlardı; devrimin bu yönde gitmesi, Robespierre'ler, Danton'lar ve Saint-Just'lar tarafından ihanete uğrayana dek, bu tür günlere düşünmeden büyük bir hürmet gösteren Jakobenleri dehşete düşürdü. Demirhanelerde "kutsal mızraklar" yapılarak, devrimci halk silahlandırıldı; böylelikle Kongre'nin oturumlarına doğrudan müdahale edip, karar ve yasaları değiştirebilmeleri sağlandı. Seksiyonlar, bunun da ötesine giderek, kentin ekonomisine önemli miktarda müdahale etmeye başladı. Tarım komiteleri (*comités d'agriculture*), kentin yiyecek gereksinimini karşılamak amacıyla kırsal kesimi taramaya başladı; işsizlere iş ayarlayan komiteler (*ateliers de charité*), zengin göçmeler tarafından terk edilmiş atölyeleri istimlak ederek işsizlere iş olanağı sağladı; işsizler bu atölyelerde, cephede savaşan devrimci orduları için üniforma, silah ve barut üretti. Eski çağda *polis* halkını birbirine kenetleyen Atina festivallerine benzer şekilde, seksiyonlar da on günde bir yinelenen festivaller (*fêtes décadaires*) ve halk yemekleri (*banquets populaires*) düzenledi; bununla da kalmayıp bütün devrim hareketi boyunca yurttaş kardeşliği duygusunu teşvik eden, kent çapında ateşli kutlamaların yapılmasını da sağladı; sözü edilen kardeşlik duygusu, 1793'ün, yani devrimciler (*sans-culottes*) yılının tarihe karışmasının ardından bir daha hiç bu derecede ortaya çıkmadı. Ayaktakımı (*canaille*) olarak adlandırılan bu insanlar, Termidor* ayının onunda (28 Temmuz 1794) Robespierre ile yandaşlarının giyotin altında can vermesine gösterilen tepkinin so-

* Birinci Fransız Cumhuriyeti'nin takviminde on birinci ay. (ç.n.)

nucunda tarihin sahnesinden silindi; binlercesi vurularak öldürüldü.

Furet ve meslektaşları, "halk egemenliği ilkesinden yola çıkan devrimcilerin, bunu daha da ileri götürüp doğrudan bir yönetim görüşüne yöneldiğini" gözlemlemiştir. "Jirondenlere karşı savaşırken gösterdikleri türden bir şevkle, 1793 yazında, kendi yönetim arşivlerini tutma, kendi vergilerini koyma ve temyiz hakkının bulunmadığı bir yargı sistemine sahip olma talebinde bulundular. Bütün kararları alma yetkisine sahip olan yurttaşlar meclisinin hiçbir kısıtlamayla sınırlandırılmaması isteniyordu. Kongre'nin 9 Eylül 1793 tarihinde verdiği, seksiyon toplantılarını haftada iki kereye indirme kararına uyulmadı; devrimciler (*sans-culottes*), 'seksiyon grup toplantısı' adı altında her gün toplanmaya başladı. Bu meclis, kendilerinin altında gördükleri devlet memurları ile idari memurlar üzerinde gözetim hakkına sahip olduğunu iddia etti. Yurttaş komitelerinin (*comités civiles*), devrim komisyonlarının, polis komisyonlarının ya da tedarikle görevli komisyonların üyeleri, seksiyonların sürekli gözetimi altında bulunurdu; bu denetim, en azından seksiyonların, devrim hükümet-inden bağımsızlıklarını koruduğu sürece gerçekleşirdi. Kınama, oylama yoluyla 'temizliğe' gidilmesi, seçilmiş kişilerin görevden alınması, bu halk egemenliğinin başvurduğu yöntemler arasındaydı; bunlar kaynağını, Rousseau'nun kamuoyunun egemenliği ve bölünmezliği ilkesinden alıyordu."[50]

Fransa'daki zengin sınıflar, seksiyon meclislerinden ve Paris'teki radikal bir komünden korkmakta haklıydı. Büyük ölçüde burjuva niteliği taşıyan bölgelerde yaşayanların, 1798 yılında Fransa'yı, bütünüyle halkın yönetimindeki doğrudan bir demokrasi olarak kafalarında canlandıramadıkları ortadadır; ancak seksiyon meclislerinin ortaya çıkıp etkilerinin giderek artması, konfedere bir Fransa imgesini ortaya çıkardı; ülkenin bütün kent ve kasabalarında, Paris'tekine benzer şekilde, seksiyonların çevresinde yapılanmaya gidilmesi, yani ülke çapında bir komünler komünü oluşturulması öngörülüyordu. Bir Avrupa ülkesinin bütününü kapsayan bu imgenin, 1792 yılının Kasım ayı gibi erken bir tarihte,

50. *A.g.e.*, s. 235-35.

halkın düş gücünü ne kadar büyük bir şekilde etkilediği, *Section de la Cité* adlı seksiyonun, diğer seksiyon meclislerinin onayına sunduğu kışkırtıcı nitelikteki bildiride açıkça görülmektedir: "Paris kentinin sakinleri, ... cumhuriyetteki komünlerinin çoğunluğu dışında hiçbir kimsenin egemenliğini tanımadıklarını... Kongre'deki temsilcileri, yalnızca taslak niteliğindeki bir anayasanın yazarları ve cumhuriyetin geçici yönetimi olarak tanıdıklarını ilan eder." 1793 yılının ilkbaharında, bildiride sözü edilen görüşler giderek daha fazla taraftar bulmaya başladı. Bunu izleyen yılın 29 Nisan'ında, Komün içindeki yönetim halkalarının en dışta olanını oluşturan Komün Genel Meclisi (*Conseil Général*), komünler federasyonu görüşünü uygulamaya geçirmek amacıyla bir haberleşme komitesi kurdu; bu komitenin görevi Fransa'daki 44.000 yerleşim arasındaki iletişimi sağlamaktı; komite sekreterliğinin cesur bir girişimle diğer belediyelere gönderdiği bildiride şunlar yer alıyordu: "Paris halkının istediği, yalnızca bu tür bir federalizmdir... Fransa'nın bütün komünleri kardeş olmalıdır."[51]

Daniel Guerin, yanlı ve önyargılı yaklaşımına rağmen, çıkardığı sonuçta haklıdır. Guerin şunları söyler: "Burjuvazinin filozofları, doğrudan demokrasinin büyük ülkelerde uygulanmasının olanaksız olduğunu belirtip buna neden olarak bütün yurttaşları tek bir toplantıda bir araya getirmenin maddi açıdan olanaksızlığını göstermişlerdir; zamanının toplumsal kuramcıları gibi Rousseau da aynı görüşü savunmuştur; ancak bu görüşün yanlışlığı kanıtlanmıştır. Komün, spontane bir şekilde, parlamenter sistemden çok daha doğrudan ve esnek olan bir temsili sistem bulmuştur; bütün temsili şekiller gibi bu sistem de mükemmel değildi, ancak dezavantajları en aza indirilmişti." Aslında, Komün'ün ve seksiyon meclislerinin "temsili" bir sistem olarak ele alınabileceği şüphelidir. Devrimciler, doğrudan demokrasiyi kurarken, bizim bildiğimiz meclis şekillerinin çok ötesine gitmiş, bunu da Jakobenlerin en mutlakiyetçi kralların bile gıptayla bakacağı kadar merkezileştirdiği bir ulus-devletin merkezinde gerçekleştirmiştir.

51. Aktaran Daniel Guerin: *Class Struggles in the French Revolution* (London: Pluto Press; 1977), s. 32-33.

VI
Politikadan devlet yönetimine

Kent, mevki ve akrabalığa dayalı olan durağan nitelikteki arkaik ortak-yaşam sistemlerini, yenilikçi ve özgür nitelikteki bir politik alana ve yurttaşlığa dönüştürmüştür; ancak kentin, kendi kendini yok eden etmenleri de ortaya çıkarması, tarihin en büyük ironilerinden biri olarak kalacaktır. Avrupa kentlerinin, temelde otonom varlıklar olmaları yüzünden, antik çağdaki kentlerden farklı olduklarını belirtmiştim. Ortaçağ kentinin giderek artan bir şekilde, geleneksel nitelikteki tarımsal kökeninden uzaklaşması, yalnızca kendi kimliğine sahip yeni bir kent türünün ortaya çıkışına neden olmadı; aynı zamanda kırsal kesimi büyük ölçüde değiştirip yavaş yavaş kent imgesine uyduran yeni bir ekonominin, kültürün ve politik yapının da oluşmasına yol açtı. Bugün bu büyük değişimin

farkına varmakta hiç zorluk çekmiyoruz; kırsal kesimin "kentleşmesini", toplumsal yaşamın efsanevi yükselişine ilişkin mantıksal bir adım olarak, yani Marx'ın inandırıcı olmayan bir şekilde tanımladığı "kırsal ahmaklıktan", bizim tanımımızla "uygarlığa" olan yükseliş olarak ele alıyoruz. Günümüzdeki teknolojiye dayalı tarım, bütünüyle kentsel bir ürün olan endüstrinin, tarımı açık bir şekilde "fethetmesine" dayanır; aynı şey, tarımsal yaşam biçimlerini kentleştirip, çeşitliliğini ortadan kaldıran kitle kültürü için de geçerlidir. Eski kent sakinlerinin, günümüzdeki gibi geniş bir alana yayılan kentleşmeyi, ne kadar garip karşılayacaklarını düşünmüyoruz; aynı şekilde, kent yaşamını ve yurttaşlığı yok eden türde bir kentleşmenin, eski kent sakinleri tarafından önceden sezinlenmesi de mümkün değildi. Kentleşmenin, kent olmaya karşıt nitelikte bir süreç olduğunun artık farkında değiliz; öyle ki bu sorunun varlığını bile unutup, onun sağır-dilsiz kurbanları haline geldik.

Kentsel otonomiden kentsel hâkimiyete olan bu dikkate değer değişim, nasıl gerçekleşti? Kentin bütünlüğünü tehdit etmesi, gerçek bir politikaya ve anlamlı bir yurttaşlığa sahnelik eden kentin bu işlevine zarar vermesi, kurumsal ve ekonomik yönden ne anlama gelir? Bu sorulara vereceğimiz cevaplar, modern kentleşmeyi ve bunun kent üzerindeki tehdidini anlamamızda çok önemli bir rol oynayacaktır; ortaçağın son dönemlerindeki komünlerde yaygın bir hal alan bu yeni tür ekonominin ve yeni değerlerin incelenmesi gereklidir; yurttaşlık yaşamının yerini ulus-devletin almasında, yani politikanın yerine devlet idaresinin geçmesinde, bu gelişmelerin oynadığı rolün araştırılması da bir zorunluluktur.

Öncelikle, Avrupa kent ve bölgelerini birbirine bağlayan yeni ekonomik ilişkilere göz atmamız yerinde olacaktır; bunu "öncelikle" incelememiz, bu ilişkilerin, yeni ekonomik ve politik düzenin ortaya çıkmasındaki tek "kesin" neden olduğu anlamına gelmez. Avrupa kıtasının, kasabalardan, kentlerden, baronluklardan, dükalıklardan ve etkisiz bir Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çatısı altındaki yerleşimlerden oluşan gevşek bir birlik olmaktan çıkıp kesin olarak tanımlanmış ulus-devletlere dönüşmesinin, "zorunlu" bir gelişme olup olmadığı, toplumsal analiz yöntemiyle değil, yalnızca tahmin yoluyla bulunabilir. Avrupa, son derece merkeziyetçi ulus-

devletler oluşturmak yerine, konfedere yerleşimler ortaya çıkarabilir miydi? Bu soruya bir cevap verilememiştir. Avrupa kent ve kasabaları, yakın tarihte yaygın hale gelen gelişmeye alternatif türden başka gelişme süreçleri izleyebilirdi. Hiçbir gelişme süreci "kaçınılmaz" değildir; mevcut ekonomik, toplumsal ve politik güçler, hiç bir gelişmeyi "önceden belirleyemez". İtalya, on dokuzuncu yüzyıla kadar bir ulus-devlet haline gelmemiştir; bu durumun aydınlatılması için, bölgedeki kültürel, toplumsal ve politik etmenlerin oluşturduğu yapı ile bölge kentlerinin oynadığı rol göz önüne alınmalıdır; bu konuya yalnızca ekonomik türden açıklamaların getirilmesi, olayı, çözülemez bir bilmece olarak kalmaya mahkûm kılar. 500 yıl kadar önce Avrupa'da hiçbir bölge, İtalyan yarımadası kadar "modern", "kapitalist" ya da pazar ekonomisine yönelik bir özellik göstermemiştir; İtalya buna rağmen, Avrupa'daki ulus-devletler kurmaya yönelik eğilimin yüzyıllarca gerisinde kalmıştır. İngiltere'deki pazar ekonomisi, fiili olarak diğer bütün ekonomik yaşam biçimlerini yutmuş, Britanya Adaları, on dokuzuncu yüzyılda kapitalist toplum için bir "model" haline gelmiştir; ancak ulus-devletlerin ortaya çıkma sürecine çok erken katılan İspanya, pazar ekonomisi alanında bütünüyle Avrupa'nın gerisinde kalmış, yaşamını 1930'lara kadar büyük ölçüde bir tarım toplumu olarak sürdürmüştür. Yalnızca ekonomik türden açıklamalar, bu iki örneği aydınlatmamıza yetmez.

Kesin olan şudur: on üçüncü ya da on dördüncü yüzyıllardan itibaren, başta İtalya olmak üzere Avrupa, bütünüyle yeni bir ekonomik ve toplumsal düzene sahne oldu. İtalyan kent devletleri, antik çağda ve ortaçağın başlangıç döneminde, kent yaşamının bir parçası olan geleneksel nitelikteki ekonomik ilişkilerden uzaklaşmaya başladı. İtalyan limanlarından, ülkenin iç bölgelerindeki ticaret kentlerinden ve Kuzey Avrupa'daki Flaman endüstri merkezlerinden yapılan dış ticaret, giderek artan sayıda dar görüşlü komünü, günümüzdeki kapitalist ağlara benzeyen, yeni bir tür ticaret ağının içine çekmeye başladı. Ticaret ile ticaretten elde edilen kazancın, biriktirilip büyüyen başarılı teşebbüslere yatırılması, yalnızca zengin olma, toprak edinme ve aristokrat statüsü kazanmaya yönelik araçlar olmaktan çıkıp tek başına amaç haline geldi. Birazdan görüleceği gibi, bu gelişme evrensel bir nitelik taşımadı, an-

cak karakteristik sayılabilecek kadar geniş bir ölçekte meydana geldi; tarihin daha önceki dönemlerinde, tüccar ya da soylu farkı gözetmeden Avrupa toplumuna damgasını vurmuş olan tarıma dayalı geleneksel yaşam biçimleri, bu gelişme sonucunda ortadan kalktı.

Bununla birlikte, sözü edilen bu yeni gelişmeye gereğinden daha fazla önem vermek istemiyorum. "Serbest ticaret" ile rekabete dayalı kapitalist bir ekonominin yükselişine büyük önem veren toplumumuz, ideolojik açıdan emperyalist bir düşünce yapısına sahiptir; geçmişi kendi kafasındaki imgeye göre şekillendirmeye çalışır. Avrupa'daki bütün yollar, yirminci yüzyıldaki pazar ekonomisinin zaferine çıkmaz. Aslında, karmaşık bir sınıf sistemine ve toprak sahibi olmaya dayalı feodal değerler, eskinin kırsal kesim soyluları tarafından olduğu kadar, yeni yükselen kent "burjuvazisi" tarafından da kolayca benimsendi. Ticaret, feodal toplumun bu temel görüşlerini yüzyıllar boyunca değiştirmedi. Gerçekten de, antik çağın tüccarları gibi, İtalyan ve Flaman tüccarlar da "karanlık" ticari işler yardımıyla, kırsal kesime yerleşip bir soylu gibi yaşamaya yetecek kadar bir servet elde etme amacını güdüyordu. Evlilik yoluyla unvan kazanma ve toprak sahibi olma, "burjuvazinin" ilk dönemlerde yaygın olarak başvurduğu prestij kazanma yöntemlerindendi; bu tür yaklaşımlar, Avrupa'da on sekizinci yüzyıla kadar hâkimiyetini korudu. Başta çok zengin tüccarlar olmak üzere ortaçağın bütün tüccarları, bu yönleriyle antik çağın tüccarlarından farklı değildi. Kent zenginleri, psikolojileri ve kendilerini kültürel açıdan tanımlamaları yönünden, o zamanın kırsal kesim zenginlerine benziyordu. Bu tür yaklaşımların, zanaatkârlar, sıradan tüccarlar ve yükselme amacıyla yanıp tutuşan alt tabakadan insanlar gibi orta sınıf kent sakinleri arasında yaygın olmadığını göreceğiz. Davranış biçimlerindeki ve zenginlikteki farklılıklar, ortaçağ kent ve kasabalarının ciddi bir şekilde bölünmesine yol açtı; bu yerleşimler ile ortaya çıkmaya başlayan monarşiler arasındaki ilişkiler de bu yolla daha da karmaşık hale geldi.

Ortaçağın son dönemlerindeki tüccarların, ticari işlerini yürütme şekilleri açısından, antik çağdaki meslektaşlarından farklı olduklarını vurgulamak şu an için yeterli olacaktır. Uyguladıkları ticaret yöntemleri görünüşte feodal yöntemlere çok benzemekle

birlikte, uygulamada günümüzdeki yöntemlere çok yakındır. Eski ile yeni biçimlerin farklılığı ve bunun sonucunda ahlak kuralları ile gerçek yaşam arasında oluşan gerilim, Avrupa'daki yaşam biçimini kökünden değiştiren yeni davranış biçimlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Antik çağdaki ticaret, bütün Akdeniz'e yayılmış olmasına rağmen, ortaçağdaki ticari uygulamalarla karşılaştırıl-dığında, şaşırtıcı derecede basit bir yapıya sahipti. Çoğunlukla yerel bir nitelik taşıyan ticaret, günümüzdeki gibi finansal işlemlere değil takasa dayanıyordu; antik çağdaki ekonomi, günümüzde olduğu gibi paraya dayalı değildi. Paranın varlığıyla yokluğu belli değildi; antik çağdaki ticaret, günümüzdeki *laissez-faire* doktrinlerinin* müritlerinin tüylerini ürpertecek derecede bir denetim altındaydı.

Genelde dinsel ve idari merkezler olan kentler, kendilerini çevreleyen kırsal kesimden aldıkları vergilere muhtaç olmaları ve boyundurukları altındaki uzak halkları ezmeleri yönünden asalak bir yapıya sahipti; benzer şekilde, Akdeniz'deki ticaret de, fiziksel ve kültürel açıdan bütünüyle tarıma ve hayatta kalmaya dayalı bir ekonomi çerçevesinde gerçekleştiriliyordu. Akdeniz kıyısı boyunca yer alan ya da iç bölgelerdeki nehirlerin kesişim noktalarına stratejik yönden elverişli oldukları için kurulmuş kentlerden uzaklaşan bir tüccar, incelikten yoksun malikânelerden ve yoksul köylerden oluşan yarı-feodal bir dünyayla karşılaşırdı; bu dünya, yarı-kabilesel toplulukların yaşadığı ormanlar tarafından kuşatılmıştı. Bu feodal ve kabilesel dünyalar, tüccarların iç bölgelerdeki kervanları ve uzak nehirlerdeki gemileri için son derece güvensiz ve tehlikeli bölgelerdi.

Antik çağın tüccarı, bu engellere uyum sağlamasını bildi. Bütünüyle bireylere bağlı olan ticaret, cesaret isteyen bir girişimdi. Tüccar ile kendisine bağlı gemi kaptanı ya da kervan lideri, birçok istisnalar olmakla birlikte, çoğunlukla tekil bir teşebbüsün çatısı altında bir araya gelirdi; ticaret bu açıdan, örgütlü bir girişim olmaktan uzaktı. Günümüzdeki borsa spekülatörlerinin "fırsat" peşinde koşmalarına benzer bir şekilde, bu gemiler ile yük hayvanlarından oluşan kervanlar, bir "vurgun" yakalamak amacıyla iç

* Hükümetin endüstri ve ticarete müdahale etmemesi prensibi. (ç.n.)

bölgelere giderdi. Bu açıdan bakıldığında, tüccarları "tüccar maceracılar" olarak adlandırmak mümkündür; sahip oldukları "şirketler" yarı-askeri bir nitelik taşırdı. Yurtdışına yaptıkları ziyaretler ise silahlı keşif gezilerini andırırdı. Ödünç para bulunup yolculuk için gerekli gemilerin ya da kervandaki yük hayvanlarının sağlanmasında, kişinin kim olduğu büyük rol oynardı. Roma İmparatorluğu'nun güvenli olduğu dönemlerde, kredi sistemi oldukça gelişmişti; ancak uzak bölgelere ticaret yapılması için kredi verilmesi, güvenli bir yatırım olmaktan çok bir kumar olarak görülüyordu. Bu tür dış ticaret, büyük paralar kazandırıyordu; elde edilen kazanç, ticaretin genişletilmesi için değil biriktirilip toprak sahibi olmak için kullanılırdı. Burada sözünü ettiğim, yerel nitelikte ticari teşebbüslere sahip tüccarlar, zanaatkârlar ve kendi ürünlerini satan çiftçiler değil, antik çağda dış ticaretle uğraşan "tüccar maceracılardır".

İtalyan tüccarların ortaçağda getirdiği yenilikler, kelimenin tam anlamıyla bir "devrim" olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde, ticarethanelerden, kredi kurumlarından, ticari ambarlardan, depolardan ve şubelerden oluşan geniş bir ağ, İtalyan kent devletlerini sayısız Avrupa kenti ile bağlamaya başladı; malların dolaşımını, soyguncu baronların ve haydutların saldırılarından korumak için anlaşmalar imzalandı, vergiler konuldu, paralı askerler tutuldu. Venedik donanması, kentin Akdeniz'deki ticaret yollarını korsanlardan temizleyerek Akdeniz havzasındaki büyük imparatorluklarınkiyle boy ölçüşebilecek bir deniz hâkimiyeti sağladı. Ticaret giderek sistematik, güvenli ve önceden tahmin edilebilir bir uğraş haline gelmeye başladı. Para, yalnızca toprak satın alıp genişletmek için kullanılmadı; büyük ticari girişimlere de yatırıldı; öyle ki buradan elde edilen kazanç, yalnızca sıradan halkı değil, yerel soyluları da cezbetti. Kültürel açıdan hâlâ hor görülen az çok güvenli sayılabilecek bu kazanç kaynağı, gündelik yaşamın giderek önem kazandığı seküler bir dünyada, muazzam bir çekicilik kazandı. Ortaçağın son döneminde topluma yeni kapılar açtı. On dördüncü ve on beşinci yüzyılların toplumsal devingenliği, antik çağların toplumsal durgunluğuna taban tabana karşıttı. Halk ta-

bakasından zengin kişiler, ticaretin yanı sıra evlilik yoluyla da soylularla yakın ilişki içine girmeye başladı. Aristokratlar, para ve maddi güvence karşılığında, tüccarlara unvan ve soy ağacı satmaya başladı. Yalnızca aynı sosyal sınıftan aileler arasında değil, aynı zamanda farklı sınıftan aileler arasında da ittifaklar kurulmaya başladı. Çoğunlukla "feodal" ve "burjuva" sınıfların birbiriyle kaynaşması, on sekizinci yüzyıla damgasını vuran "burjuva devrimlerini" derinden etkilediği halde, hakettiği ilgiyi çok kısa zaman önce bulmuştur.

Özellikle on beşinci yüzyıldan itibaren, tüccarların yanı sıra serbest meslek sahipleri bile, evliliğin işe yaramadığı durumlarda, aristokrat statüsünü, doğrudan satın alarak elde etmeye başladı. Fransa'da Bourbon hanedanından gelen krallar, gelirlerinin büyük bölümünü unvan satışından elde ederlerdi; bu satış toplumun yüksek tabakalarını, unvana dayalı ortak bir asalet duygusuyla birleştirdi; ancak unvanlarını satın alan "elbise soyluları" ile soya dayalı "kılıç soylularının" birbirlerini hor görmesi, toplumsal bölünmelere de yol açtı. Zenginliğin belirleyici etmen oluşu, yukarıda sözü edilen ittifakların ve farklılıkların zaman içinde değişmesine neden oldu; bir gün zengin olan biri, bir başka gün bir talihsizlik sonucu fakirleşebiliyordu.

Bununla birlikte, özellikle büyük kasabalar arasında kurulan ticaret ağları başta olmak üzere, ortaçağ Avrupası'nın yerleşimleri varlıklarını koruyup büyüdü. Ancak, muazzam derecede bir büyüme, süreklilik ve giderek artan bir istikrar gösteren bu son derece kapitalist nitelikteki dış ticareti incelerken, ortaçağ komünleri ile bunların yakın çevrelerinde kurulan zengin yerel pazarları gözden kaçırmamak gerekir. Bu dış ticareti ayakta tutan Roma İmparatorluğu'nun ve yönetim merkezi işlevine sahip kentlerin çöküşü, Avrupa kıtasını kendi kaderiyle baş başa bırakıp öz kaynaklarına yönelmeye itti. Kıtanın Akdeniz havzasındaki zengin tahıl ambarları ve vergi kaynakları tarafından desteklenip uygarlaştırılması artık mümkün değildi; bu havza tarafından idare edilip sömürüldüğü dönemler sona ermişti. Roma'nın elinde bulunan büyük ölçüde tarıma açık bölgelerin ötesinde, ormanlar ve bataklıklar yer alıyordu; Avrupa kıtasının içinde yer alan ve kendi başına bir kıta sayılabilecek olan bu el değmemiş bölge, yeni top-

lumsal gelişme biçimlerine açıktı. Bu bakir topraklarda yeni komünler ortaya çıkmaya başladı; bunların göze çarpan özelliği, yalnızca dinsel ve idari kurumların değil, aynı zamanda belirgin bir şekilde zanaatkâr pazarlarının çevresinde yapılanmış olmalarıydı. Kaba ve ilkel nitelikteki bu kasabalar, kasabadan çok köye benzerdi. Merkeziyetçilikten son derece uzak olan yerelci nitelikteki bu toplumda, çalışma ve pazar yaşamı, dinsel ve feodal değerlerin çerçevesinde düzenlenirdi. Çoğunlukla bir piskoposun yönetimi altındaki kiliselerin ve katedrallerin çevresinde toplanan bu yerleşimler, üretken kasabalar haline gelmeyi başardı; küçük pazarlara ve aileler tarafından işletilen atölyelere sahip bu yerleşimler, yiyecek gereksinimlerini çevre bölgelerdeki tarımsal ürünlerden sağlıyor, köy halkına ise kırsal kesimde üretilmesi mümkün olmayan, el becerisine dayalı mallar sunuyordu.

Zengin bir toplumsal yaşamın, lonca sistemine dayalı bir halk politikasının, karşılıklı yardım sistemlerinin, yerleşim sakinlerinin oluşturduğu bir milis gücünün ve yerleşime yönelik büyük sadakat duygusunun bu komünlere damgasını vurmuş olması, göze çarpan bir yeniliktir. Bu yeni tür zanaatkârlar toplumunun en önemli kurumsal merkezini oluşturan lonca, yapısal yönden benzerlik gösterdiği antik çağa ait esnaf birlikleri (*collegia*) ile karıştırılmamalıdır; loncaların, işlevsel yönden benzerlik göstermekle birlikte, yalnızca ekonomik bir kurum olan günümüz sendikaları ile karıştırılmaması da gerekir. Roma İmparatorluğu, hükümdarlığın otorite ve bürokrasisine tehdit oluşturabilecek nitelik taşıyan, devletçilikten uzak öğelere hiçbir zaman hoşgörü göstermedi. Bu nedenle, zanaatkârların kurduğu birliklerin, cenaze derneklerinin ya da festival düzenlemeye yönelik kardeşlik derneklerinin ötesine gitmesine hemen hiçbir zaman izin verilmedi; ekonomiyi yönlendirici ve koruyucu işlevlere sahip olmaları da önlendi. Bunlar, temelde kültürel nitelik taşıyan yarı-dinsel kurumlardı. Günümüzdeki sendikalar ise temelde ekonomik örgütler olup çok az miktarda kültürel etkinlikte bulunurlar; dinsel yönleri yok denecek kadar azdır.

Ortaçağ loncası, antik çağın esnaf birliğinin, günümüz sendikalarının ve diğer birçok kurumun işlevini üstlenmişti. Büyük olasılıkla dinsel bir kökene sahip olmasına rağmen, etkinliklerinde

yaşamında bile gelenekler büyük rol oynuyordu. Kültürel ve ekonomik "gelişmenin sınırları" moleküler nitelikteydi: Kişi en büyük sadakati kendi akrabalarına gösterir, yerleşim ve bölge daha sonra gelir, "ulus" kavramı ise hemen hemen hiç söz konusu olmazdı. Ulus düşüncesi, yerelliği dünyaya tercih eden antik düşünce sistemi için yabancı bir kavramdı.

Pan-Helenizm kavramı, İskender'in Batı dünyası ile Ortadoğu'yu kurumsal açıdan birbirine yaklaştırmasından kısa bir süre öncesine kadar, Yunan *polis*'leri arasında varlığını sürdürdü; ancak daha sonra hızlı bir şekilde kozmopolit nitelikteki Helen birliğine (*ecumene*) dönüştü; ticaret dili (*lingua franca*) olarak Yunanca benimsendi; ruhani konularda ise Yunan kültüründen yararlanıldı. Bu şekilde, Yunan *polis*'leri içinde hiçbir zaman bir Yunan "ulusu" ortaya çıkmadı.

İsrail'de, Maccabees isyanından sonra güçlü bir ulus duygusu ortaya çıkmaya başladı; ancak isyan, yabancı işgalciler tarafından bastırıldı. Din, Yahudiler üzerinde, bölgesel bir ulus olma kavramından çok daha etkili oldu; yeni yeşermeye başlayan milliyetçiliğin yerini kısa bir süre sonra, ruhani bir birlikteliğe duyulan güçlü inanç aldı; bu inancın gücü, Marx'ın "tarihsel materyalizm" doktrininin kabe değişkenlerinde öne sürülen, ekonomiye dayalı açıklamalara karşıtlık oluşturur. Antik dünyanın büyük imparatorlukları, sözcüğün hiçbir anlamında bir "ulus" niteliği göstermedi. Gerçekten de bu imparatorlukları, günümüzün sınıf sistemine dayalı ulus-devletine benzetmek oldukça zordur. Bu imparatorluklar, Ortadoğu'da son derece patrimonyal bir özellik gösterdi: ülke, tanrılaştırılmış, babaerkil bir hükümdarın "mülkü"ydü; denetimi altındaki uçsuz bucaksız topraklar, evinin (*oikos*) bir parçası sayılırdı. Hükümdarın başlangıçtaki mülküne sonradan katılan topraklar, kurumlaştırılmış bir çatı altında yer alan yurttaşların yaşadığı bir bölge olarak değil, vergiye bağlanmış bir bölge olarak kabul edilirdi. Roma İmparatorluğu, imparatorluk döneminde cumhuriyet döneminden daha fazla olmak üzere, Ortadoğu'daki bu geleneğe dayalı devlet biçimini benimseyerek yasaların denetimi altına aldı ve seküler hale getirdi. Roma İmparatorluğu'nun, tanım olarak bir yurttaş kitlesi olmaktan çok "babalar" grubu anlamına gelen soylu kesim tarafından yönetilmiş

olduğu akıllardan çıkartılmamalıdır. Buna göre, imparatorlar, halkın yalnızca hükümdarı değil, aynı zamanda da "baba"sı sayılırdı.

Avrupa ulusları, bunun aksine, birbirlerine daha sıkı bir biçimde bağlıydı. Antik dönemdeki devlet yönetimini anımsatan monarşik nitelikteki uluslaşma süreci, pazarların genişlemesiyle kol kola gitti; ticaretin sağladığı altyapı, uluslaşma için, antik çağda benzeri görülmemiş derecede sağlam bir temel oluşturdu. Kentleri kıta çapında birbirine bağlayan ticari ağın ortaya çıkardığı mal bağımlılıkları, geleneksel toplum tarafından desteklenen ahlaki ilişkileri ortadan ikiye biçti. Uzaklardaki pazarlara olan ticari bağımlılığın artması ve zengin bir çeşitliliğe sahip olan yerelci yerleşimlerin yarattığı güçlü psikolojik bağımlılık, sadakatlerin bölünmesine ve yeni değerlerin ortaya çıkmasına yol açtı. İspanya, Fransa ve İngiltere'deki hükümdarlar, otoritelerini kendi ulusları üzerine uygulamadan önce bile, bu durumdan akıllıca yararlanmasını bildi. Bir tarafın önerdiği maddi zenginlik ile diğer tarafın önerdiği ruhani güvence, çok sayıda kentte, en az kent ile kırsal kesim arasındaki çatışmalar kadar şiddetli bölünmeler yaşanmasına neden oldu. Bu andan itibaren Avrupa komünleri, birbirine karşıt olan iki yöne çekilmeye başlandı: Bir tarafta ulus-devletin avantajları, diğer tarafta ise toplumsal bir federasyon ideali yer alıyordu. Fransa birinci seçenek için klasik bir örnek oluşturdu; İsviçre Konfederasyonu ise ilk günleri göz önüne alındığında, ikinci türden bir örnekti.

Bu tür alternatifler, Yunanistan'ın dışındaki antik dünyada mevcut değildi. Antik çağda yönetim merkezi olan kentler, imparatorluğun çöküşü ile birlikte, Batı Avrupa'da büyük bir hızla köylere dönüştü; bu köyler, oradaki toplumun gerçek yerleşim tabanını oluşturdu. Vergi kaynaklarının ortadan kalkmasıyla birlikte, Roma İmparatorluğu'nu ayakta tutan kaynaklar ortadan kalktı, Batı Avrupa, merkezi bir yönetime sahip olmayan feodal bir topluma dönüştü. Avrupa kendi kaynaklarıyla ve kendi gerçek toplumsal ve ekonomik örgütlenme şekilleriyle baş başa kaldı.

Ortaçağ Avrupası'nın uzun tarihi bizi yeniçağın eşiğine götürür; ortaçağdaki gelişmeler, kentsel evrimin meydana geldiği çevre koşullarını bütünüyle değiştirdi. Kendi kendine yeterli türde yeni bir kent yönetiminin çevresinde yapılanmış olan Avrupa çapındaki ti-

caret, birbirine taban tabana zıtlık gösteren gelişme olanakları ortaya çıkardı. Kentlerde yaşayan zengin seçkin kesim, yukarıda değindiğim bölünmüş sadakatlerin ve çıkarların ortasında kaldı. Loncaların getirdiği kısıtlamalardan ve geleneklere dayalı ahlaki sınırlamalardan bağımsız olarak serbest bir ticaret yapma eğilimi, zengin tüccarlarla soylu müttefikleri arasında giderek yayılmaya başladı. Diğer yandan, zanaatkârların, kalfaların, küçük esnafın ve serbest meslek sahiplerinin büyük çoğunluğu, eskiden beri güvenlik ve istikrar kaynağı olan geleneksel denetimlerin sürmesini talep ediyordu. Şaşırtıcı bir gerçek, ortaçağ kentindeki bu alışılagelmiş "sınıf kavgası"nı karmaşık hale getirir: Birbiriyle çatışma halinde olan soylularla alt tabakadan halk, kente dışarıdan bir saldırı olması durumunda, çabucak birleşip aynı saflarda yer alırdı. Süreklilik göstermemekle birlikte, "her iki sınıf" sık sık birleşip kendi kentsel ayrıcalıklarını, toprak sahibi soylular ve hatta son derece merkezi bir yönetime sahip bir devlet kurmak isteyen hükümdarlar karşısında savundu. Sıradan halk tabakası, yurttaşlık haklarına bağlılığında tutarlılık gösterdi; görünüşte feodal olan ancak ticaret alanında kararlı bir şekilde burjuva niteliği taşıyan ve kendi içinde çatışan soylu kesim, sadakat konusunda değişken bir tutum sergiledi; bazen halka ilişkin öğelere yaklaşan soylu kesim diğer zamanlarda seçkin ve soylu öğelere sadakat gösterdi; soylu öğelere gösterdiği yaltaklanmaya varan sadakat, toplumdaki sonradan görme öğelere damgasını vurdu. İleride göreceğimiz gibi, komün içindeki bu tür ittifaklar, geçici ve kesin olmayan bir nitelik taşıyordu; bu ittifaklar belli zamanlarda, yeni ortaya çıkmaya başlayan mutlakıyetçi hükümdarlara karşı ciddi halk isyanlarını başlattı; başka zamanlarda ise bölünmeler o kadar ciddi boyutlara ulaştı ki kentler, modern ulus-devleti ortaya çıkarmaya çalışan hükümdarlara kolayca yem oldu.

Modern kent toplumuna giden gelişmenin mükemmel ve derli toplu bir nitelikte olduğunu düşünen okuyucular, düş kırıklığına uğrayacaktır. Ulus-devletlerin ortaya çıkmaya başladığı on dördüncü ve on altıncı yüzyıllar arası dönemde, kıtadaki kasaba ve kentler, değişen ittifaklar ve çatışmalarla dolu bir ağın içine takılıp kalmıştı. Modern görünümlü "serbest ticaret" kavramı, çoğu zaman tüccarların Akdeniz havzasında ve Avrupa kıtasında gerçekleş-

tirdikleri mal nakliyatına dayalı ticaret ile sınırlıydı; toprak sahipliğine ve toplumsal statüye dayalı feodal değerler, "serbest ticaret" kavramının içine nüfuz etmişti; bu durum, günümüz düşüncesine garip gelecek bir derecedeydi. "Sermaye" kendi kendisiyle çatışma halindeydi; kendine ait bir kimliği yoktu. Ortaçağın orta ve son dönemlerinde ortaya çıkmaya başlayan kapitalistler, bir yanda yavaş yavaş kaybolan bir geçmişin, diğer yanda ise belli belirsiz görünen bir geleceğin bulunduğu, kendi anlayışlarını aşan bir çelişkinin içindeydi.

Ancak kentlerdeki halk tabakaları, kendi antik geleneklerine, yani ortaçağın ortak yaşama yönelik değerlerine sıkı sıkıya bağlıydı. "Serbest ticaret" ya da meslekler üzerinde denetim uygulanmaması gibi görüşlere, çok sınırlı haklara sahip olan bu gruplar içinde hiç rastlanmadı. Bu gruplar, yarı-feodal görüşlerine rağmen, kasabalarının özgürlüğünü tehdit eden toprak ağalarına karşı kararlı bir şekilde karşı koymasını bildi; bu açıdan, çatışan her iki taraftan da korkan, bazen bir tarafla, bazen de diğer tarafla ittifak kuran zengin tüccar tabakasına ironik bir karşıtlık gösterdi. Gelecekte Avrupa'nın uluslarını ortaya çıkaracak olan krallarla hükümdarlar da bu değişken ittifakların ve çatışmaların karmaşası içinde bölünmeler yaşadı. Bunlar, Avrupa'nın komünlerini, kendi otoritelerini tehdit eden soylulara karşı kullanmaktan çekinmedi; ancak aynı kararlılığı, eski çağlarda sahip oldukları yerel yönetim özgürlüğü ve otonomisini yeniden elde etmek için seslerini yükselten komünleri ezmek için de gösterdi.

Bütünüyle ulus temeline dayalı olan merkeziyetçi bir devlet organının, eski tür toplumsal örgütlenmenin yerini alması, son derece istikrarsız olmakla birlikte hâlâ büyük ölçüde geleneklere dayanan böyle bir dünyada gerçekleşti; bu, antik çağda eşine rastlanmamış bir dünyaydı. Antik dünya, merkeziyetçi devlete bütün ihtişamı ve gücüyle tanık olmuştu. Bu dönemde ulus-devletin, gelişimini tamamlamamış olan belli belirsiz nitelikteki ana hatları bile görüldü. Ancak o zamana kadar, devlet ve ulus, milliyetçiliğe dayalı devletçi bir şekil oluşturacak biçimde bir araya gelmemişti; modern dünya için ağır sonuçlar doğuran bu gelişme, son derece yıkıcı bir nitelik taşıyan küresel pazar ekonomisinin ortaya çıkışına yol açtı.

Tarihin büyük çeşitliliğe sahip olan bu dönemi, dinamik bir yapı gösterir. Bu dönemdeki toplumsal gelişme, gerçekte izlediğinden farklı bir doğrultuda gerçekleşebilirdi; bu gerçek göz önüne alındığında, modern devletin ve ulusun ortaya çıkışına ilişkin alışılagelmiş düşüncelerin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkar.

Devletin tarihsel açıdan ulustan önce ortaya çıktığını tekrar vurgulamaya gerek yoktur. Elinizdeki kitabın önceki bölümleri bu gerçeğin ışığında yazılmıştır. Gücün profesyonel bir biçimde kurumsallaşıp yalnızca belirli idari, hukuksal ve askeri organlarla polisin tekeline geçmesi, tarihin erken dönemlerinde gerçekleşmiştir. Bu şekilde ele alındığında, devletin son derece derli toplu bir bütün olduğu, antik çağlardan günümüze kadar olan dönemde farklı biçimler aldığı, ancak işlevinin değişmediği düşünülür.

Bununla birlikte, işlevsel açıdan kurumsal bir nitelik taşıyan devletin, yalnızca "sınıfsal karakteri" ve gücün uygulanmasındaki yaptırıcı rolü açısından ele alınması, son derece yanıltıcı olabilir; bu kurumun gelişimindeki nüansların da göz önüne alınması gerekir. Devletin bu derece basite indirgenmesi sonucunda, çeşitli devlet biçimlerinin aslında değişmeden kalmış temel bir yapıya dayalı ikincil türden fenomenler olduğu yolundaki aldatıcı görüş, çok sayıda toplum kuramcısı arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu görüşe göre, Marx'ın değişmeden kalan bir "altyapı" üzerindeki "üstyapı" olarak tanımladığı bu kuruma ilişkin bir analiz yapılmasına gerek olmadığı savunulur. Basite indirgeyici bu yaklaşım, günümüz politikasında büyük bir karmaşaya yol açmıştır. "Faşist" gibi tanımlamaların, totaliter devletlerin yanı sıra cumhuriyetçi devletler için de dikkatsiz bir biçimde kullanılması, düzensiz ve ham nitelikteki politik yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olabilir. Kesinlikle faşist ya da demokratik olmayan devletler için bu tür tanımlamalar kullanılmakta, uğrunda savaşarak kazanılmış yurttaşlık özgürlükleri ihmal edilmektedir; halbuki bu özgürlükler, her türden ideolojik ölçüye göre ciddi bir şekilde desteklenmeyi haketmiştir.

Kendini "ilerici" olarak adlandıran kişilerin, sosyal adalet yerine yalnızca maddi adaletle ilgilenip demokratik hakları önemsememesi, aynı derecede rahatsız edicidir. Ekonomiye öncelik verilmesi, pazar ekonomisine dayalı düşünce sisteminin ayırt edici

özelliğidir; bu eğilimin en belirgin şekilde sosyalist ve sendikalist* ideolojilerde görülmesi bir ironiden başka bir şey değildir; bu yaklaşımın, özgürlükçü doğrultudaki politik kurumları göz ardı etmesi rahatsız edici boyutlardadır; oysa bu kurumların korunup genişletilmesi, yerel yönetime ağırlık veren yeni bir politikanın oluşturulmasında muazzam bir önem sahiptir. Çok sayıda sosyalist ve anarşist, bu kurumlara "burjuva" damgası vurup onları küçümsemiştir; oysa "burjuvazi"nin hiçbir zaman özgürlükçü bir görünüm taşımadığını, cumhuriyetçi devlet kurumlarına ise hiçbir zaman bağlılık göstermediğini ileride göreceğiz. "Özgürlük" benzeri sözcükler, liberal ve muhafazakâr ideolojilerde bile o kadar bol keseden kullanılmıştır ki bu sözcüğün içeriği ve şekli, sosyolojik hitap sanatındaki anlamsız bir "boşluğa" dönüşmüştür.

"Devlet" ile "ulus" sözcüklerinin birbiri yerine kullanılması daha da rahatsız edicidir. "Ülkem her şeyin üzerinde! (My country right or wrong!)" türünden bayatlamış bağlılık yeminleri, cumhuriyetçi devlete olan bağlılığı ifade etmez; ülkenin demokratik ya da özgürlükçü görünümdeki kurumlarının bu tür yeminleri haklı göstermesi bile bu gerçeği değiştirmez. Fransız Devrimi sırasında yurtseverlik ile demokratiklik aynı anlamda kullanılmıştır; ancak yurtseverlik günümüzde demokratiklik değil milliyetçilik anlamına gelmektedir. "Ülke sevgisi", bir faşistin, liberalin ya da muhafazakârın karakteristik açıdan sahip olduğu bir duygudur; ancak bu sevgi, sözü edilen kişilerden hiçbirini belli bir devlet şekline bağlı olmaya zorlamaz; özgür bir insan topluluğu hedefine ulaşmayı ise kesinlikle içermez. Devletin gelişimi ile ulusun ortaya çıkışı yalnızca akademik konular değildir. Her ikisinin tarihsel gelişimi, günümüzde yaygın olan toplumsal değerlerin içine geçmiştir; tarih içindeki bu gelişme, toplumun geleceğine ilişkin görüşlerimizi, özellikle yerel yönetim tartışması çerçevesinde derinden etkilemektedir.

Devlet üzerine yapılacak ayrıntılı bir çalışma, "devlet" adı verilen, gelişimini tamamlamış bir fenomenin ortaya çıkmadığını, devlet olma sürecinin zaman içinde farklı derecelerde ger-

* Bütün üretim araçlarının, doğrudan eylem ve grev yoluyla bir sendikalar federasyonunun denetimi altına alınmasını savunan teori ve hareket. (ç.n.)

çekleştiğini ortaya koyacaktır. "Devlet" ve benzeri sözcüklerin genel anlamda kullanılması, "devlet"in, geçmişteki ve günümüzdeki çeşitli toplumsal gelişme düzeylerinde ne derece yer aldığını anlamamızı engeller. Ben, devletçiliğin, tarihsel ve işlevsel açıdan hangi düzeylerde mevcut olduğunu süreçsel bir yaklaşımla inceledim; bu incelemenin ışığı altında, "devlet"in belediye düzeyindeki kurumlarda kendini çok az gösterdiğini, eyalet ya da idari bölgelerde yönetimde daha etkili olduğunu ve kendini en fazla ulusal düzeyde gösterdiğini büyük bir kararlılıkla vurgulamak istiyorum. Bu tür bir ayrım büyük önem taşır; bunun görmezden gelinmesi ancak politikanın bir bütün olarak basite indirgenmesiyle gerçekleşebilir. Devletleşme düzeylerindeki farklılıklar, politik yönden etkin kişi ve topluluklar üzerinde yaşamsal bir etkiye sahip olabilir.

Tarih, doğum aşamasındaki devletlerin, yarı-devletlerin, kısmen şekillenmiş olan çoğunlukla istikrarsız devletlerin ve gelişimini tamamlamış olup her şeyi kapsamı içine alan devletlerin örnekleriyle doludur. Atina *polis*'i ve hatta Roma Cumhuriyeti bütünüyle şekillenmiş devletler değildi; bu açıdan, oldukça iyi şekillenmiş Roma imparatorluk devletine ya da Ptolemy hanedanı döneminin daha da şekillenmiş olan Mısır devletine karşıtlık oluşturdu. Antik çağdaki Atina'da kölelik mevcuttur ancak "devlet" kavramı bu kent için çok kısıtlı bir anlamda kullanılabilir. Üzerinde en fazla bilgiye sahip olduğumuz modern ulus-devletlerde bile, kent yönetimleri, uluslardan daha az devletleşmiştir; ancak yakın geçmişte ortaya çıkan doğuştan totaliter devletler, buna bir istisna oluşturur. Bu kitabın son bölümünde de görüleceği gibi, modern yerel yönetim politikası, uygulamada ulus çapındaki parlamenter "politika"dan çok farklı olabilir; bunun yanı sıra, yerel politikanın dayandığı ideolojik gelenek ve temeller de bizim ulus -devletin ortaya çıkışıyla özleştirdiğimiz gelenek ve temellerden son derece farklı olabilir.

Devletin kökenleriyle gereğinden fazla ilgilendiğimiz bir gerçektir; bu yüzden devleti, temelde sınıf egemenliğinin bir aracı olarak görüyor, onun tarihi geçmişine hakettiği önemi vermiyoruz; yani devletin geçirdiği evrimi, tamamlanmamış haldeki çeşitli biçimlerini, sahip olduğu çeşitli türden yapıları ve bunların yanı sıra,

devletin yerleşimler ile ulusların toplumsal ve politik yaşamlarına girme kapasitesini gözden kaçırıyoruz.

"Bildiriler", "anayasalar", "temel yasalar" ve hatta bir "baba" ya da "kurucu" gibi kişileştirilmiş sembollerle süslü durumda olan ve cumhuriyetle yönetilen "kurulmuş" devletlerde yaşıyoruz; bunun etkisiyle kafamızda, sözleşmeye dayalı, yasal ve önceden planlanmış nitelikte bir "devlet" imgesi şekillenmektedir. Devlet, üzerlerinde kesin tarihlerin yazılı olduğu belgeleriyle, bize tarihsel bir fenomen olarak değil, daha çok toplumsal bir sözleşmeymiş gibi görünür. Devletin toplum düzenini sağlamak amacıyla güç talebinde bulunması bize mantıklı gelir; ancak "sözleşmeye dayalı" bu devletin ardında yatan tarih ve antropoloji incelendiğinde, bu talebin ardında yatan gerçek ortaya çıkar. Devlet varlığını sürdürebilmek amacıyla, kendini meşru kılmak için öne sürdüğü iddialar kadar mantıklı ve ahlaki olan başka hak iddialarına karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Devletin ortaya çıkışı, organik biçimde olmuş, yani toplumsal ilişkilerin çatısı altında gerçekleşmiştir; ancak daha sonraları, devlet örgütünün oluşumuna taban tabana karşıt nitelikteki politik normların çerçevesinde gelişmiştir. Anayasaya dayalı olarak kurulmuş devletin, tarihsel olarak ulustan önce ortaya çıktığı söylenebilir; benzer şekilde, soyu belli olmayan, meşruluğu şüpheli durumdaki organik devletin de anayasaya dayalı olarak kurulmuş devletten daha önce ortaya çıktığını söylemek yerinde olacaktır. Kentin organik kökenleri göz önüne alındığında, devletin bütünüyle mantıksal bir çerçevede ne derece meşruluğa sahip olduğu, kendisini doğuran toplumsal yaşamın çehresini ne ölçüde değiştirdiği soruları ortaya çıkar. Devletin otoritesinin gerçek yüzünü, yani planlanmış bir tertip olduğunu ortaya çıkarırsak, antik Yunan uygarlığındaki politika kavramını tekrar canlandırma yolundaki ilk adımı atmış oluruz; bu kavram, politikayı, profesyonel yasama organlarının, askeri gücün ve bürokratların etki alanını ifade eden devlet idaresi olarak değil, gerçek yurttaşlığın etki alanını belirten bir kamu etkinliği olarak tanımlar.

Devlet kurumları, devlete ilişkin akılcı ve sözleşmeye dayalı imgelerin aksine, kesinlikle devletçi karaktere sahip olmayan toplumsal bir tabakadan ortaya çıkmış, yavaş ve kendinden emin olmayan bir şekilde gelişmiştir. Devlet kurumlarının ortaya çıkma-

sından önce, devletin toplumsal ve organik kaynaklarının en ince ayrıntısına kadar yeniden şekillendirilmesi gerekmiştir. Ortadoğu'daki devletin kaynağının, antik bir tapınak çerçevesinde oluşturulmuş bir birlik olduğu tahmin edilmektedir; kabiledeki ortak yaşam ile kamunun toprak kullanımı üzerindeki denetimi, dinsel temellere dayanır. Bu zamanda rahipler çoğunlukla kral olarak görev yapar ya da krallar dinsel bir karaktere sahip olurdu. Tapınak ya da saray, kabileyi heybetli kılar, ona tanrısal bir anlam kazandırırdı.

Devlet, başta Yunanistan ve Roma'da olmak üzere gittikçe seküler bir hal aldı; ancak dinsel nitelikteki süslerini yitirmeyip topluluktaki ortaklık ruhunun koruyucusu olmayı sürdürdü. Bu özelliği, gerek feodal soylulardan oluşan birliklerde, gerek monarşilerde, gerekse mutlakıyetçi imparatorluklarda varlığını sürdürerek yakın geçmişe kadar geldi. Geleneklere göre "devletin başı"nda oturan feodal bey ya da kral, Tanrı'nın hükmüyle ya da kendi sahip olduğu tanrısal niteliğin getirdiği hakka dayanarak "halkının babası" olmaya devam etti. Buna göre, cumhuriyetçi yönetim sistemlerinin yükselişe geçmesinden önce, devlet, yasal bir temele dayalı olarak kurulmuş bir fenomen olmaktan çok, son derece geleneksel, organik, babaerkil ve kabilesel ilişkiler bütününün yeniden biçimlendirilmiş bir şekli olarak karşımıza çıkar; topluluk, gücü seçilmiş bir kralın eline vermiyor, güç, antik çağdaki kabilesel kan bağını anımsatacak bir şekilde, aile ağacına ve akrabalığa dayalı olarak elden ele geçiyordu. Geçmişin, yeni gereksinimleri ve gerekliliklerı yerine getirmek amacıyla sürekli olarak yeniden şekillendirilmesi gerekmiştir; yani gelenekler ortadan kalkmamış, yalnızca dönüşüme uğramıştır.

Avrupa'daki merkeziyetçi ulus-devletin de, eskinin yeniye dönüştüğü bu arkaik ve son derece organik süreci izlemiş oluşu dikkat çekicidir. R. R. Palmer'ın seçkin kitabının adıyla ifade edecek olursak, "Demokratik Devrimler Çağı"na kadar, kral ile yerleşim sakinleri arasındaki iç savaşlar, yeni bir devlet kurmak için değil, eski hakların yeniden sağlanması için yapılırdı; bu çatışmalar, çoğunlukla monarşilerle kent yönetimlerini karşı karşıya getirdi.[52] Her iki taraf da yeni bir yönetim şekli ortaya

52. R.R. Palmer: *The Age of Democratic Revolutions* (Princeton: Princeton University Press; 1959).

çıkarmaya değil geçmişteki eski biçimleri tekrar oluşturmaya çalıştı. Avrupa'daki en eski ulus-devletin ayırt edici yanı, ulusal bir ekonominin ortaya çıkışıyla bağlantılı olmamasıdır; ulusal ekonominin gelişimi önemlidir; ancak ilk ulus-devlet kendini, kraliyet sarayının (monarşik *ev-oikos*) giderek artan egemenliği şeklinde göstermiş, "ulus" imgesi ise kraliyet ailesine babadan kalan bir miras olmaktan öteye gitmemiştir.

Kraliyet sarayının gerçek bir devlete dönüşümü, kendini en çarpıcı biçimde İngiliz monarşisinin geçirdiği evrimde gösterir. 1066'daki Norman işgalinin ardından İngiltere'nin benzersiz türden bir merkezi yönetime sahip oluşuna ilişkin ünü abartılıdır. Fatih William'ın, Hastings savaşında Harold'u yenmesinin ardından, Anglo-Sakson İngiltere'yi tam olarak eline geçirdiği doğrudur; ancak Normanların kontrolü altındaki topraklar bir bölgeden ibaretti. Galler ülkesi ile İrlanda henüz fethedilmemiş, İskoçya eldeki topraklara katılmamıştı. William'ın mutlakıyeti yalnızca bölgesel açıdan kısıtlı olmakla kalmadı; tarih sahnesindeki yaşamı da çok kısa sürdü. Parçalanmış bir ulus kavramına sahip olan İngiliz devletinin dikkat çekici yanı sürekliliği değil süreksizliğidir. Ülkenin fethinin üzerinden bir yüzyıldan biraz fazla bir zaman geçtikten sonra, baronların giderek artan gücü, monarşinin yönetimini kısıtlamaya başladı: Kral John'un 1215 yılında Runnymede çayırında damgasını basmak zorunda kaldığı Magna Carta, bu anlaşmaya ilişkin efsanelerin iddia ettiği gibi İngiliz demokrasisinin yükselişinin değil, İngiliz baronlarının monarşiden kopardıkları gücün kanıtıdır. Kral John'un babası I. Henry, "kraliyet barışı"nı genişleterek, medeni kanun ile ceza yasasını, akılcı nitelikteki bir mahkeme, ceza ve jüri sistemini getirmiş; profesyonel hukukçuları, bu sistemin uygulamaya geçirilmesi için görevlendirmiş ve böylece oğullarına, zamanı için dikkate değer nitelik taşıyan, kraliyet yasalarına dayalı bir devlet bırakmıştı; ancak baronlar, sözü geçen hakların çoğunu tekrar ellerine geçirmeyi başardı. I. Henry ile VI. Henry arasındaki üç yüzyıllık dönemde yönetim güçsüz kralların elindeydi; İngiltere'deki merkezi yönetim bu yüzden yalnızca kâğıt üzerindeydi; ülke göze çarpan bir biçimde merkeziyetçilikten uzak kaldı. Fethin ardından merkezi bir altyapı ortaya çıkmıştı; ancak bu altyapının, kraliyetin güçlü kurumları yardımıyla yaşama geçirmesi

için daha zaman vardı.

İngiliz devletinin en ilginç özelliklerinden biri, bu devletin, devletlerin kuruluşunu ve idaresini basite indirgeyen teorilere karşıtlık oluşturmasıdır. Burada sözünü ettiğim, bu devletin kökenlerinden ve kraliyet ailesinden oluşan memurluklarından yola çıkarak izlediği gelişmedir. İngiliz devleti, otonom bölümlerden oluşan bir idari bütünden değil, kralın hizmetindekilerin kişisel sorumluluklarına dayalı olarak ortaya çıktı; yakın çevresindeki zümreden oluşan bu kişiler, krala sadakatleri şüpheli olan feodal beylere sık sık muhalefet ediyordu. Bu kraliyet hizmetçilerinin en başında, saray kâtibi yer alıyordu; kraliyet mührünü taşıyan bu kâtip, kraliyet idaresinin yeni ortaya çıkmakta olan bölümlerini koordine ederdi. Giderek artan sayıda zabıt memuru, çeşitli idari uzmanlar ile son derece karmaşık hale gelen idari otorite tarafından görevlendirilen müfettişler, zaman içinde bu kâtibin çevresini kuşattı; bunların oluşturduğu bütün, İngiltere'deki en önemli idari memurluğu oluşturdu. Başta vergi toplamakla görevli olan kraliyet hazinesi ve I. Henry'nin adalet mahkemeleri olmak üzere, monarşinin hemen her bölümü, bu memurluğun görev alanına giriyordu.

İngiliz devleti aslında, "yönetici sınıfın" çıkarlarını korumak üzere belirlenmiş idari prensiplerden değil, kralın yatak odasından, yemek odasından, oda hizmetçilerinden ve sarayın din adamlarından oluşuyordu. Ortaçağdaki İngiliz devleti, "devletin kökenlerine" ilişkin sınıf teorilerinin belirttiği gibi, bir "sınıf"ın diğer bir sınıf üzerindeki otoritesinin kurumsallaşmasıyla değil, babadan oğula geçen mirasın genişletilmesiyle başlamıştır. Bu devletin oluşumunu önce şüpheyle, daha sonraları ise açık bir düşmanlıkla izleyen İngiliz baronları, bu devleti kendi devletleri olarak benimsemekte güçlük çekmiştir. Gelişim aşamasını görece tamamlamış olan gerçek anlamdaki bir devletin ortaya çıkışında itici gücü oluşturan İngiliz monarşisi ile ortaçağdaki İngiliz toplumunun soylu kesimi arasında sürekli bir gerilim mevcuttu; bu gerilim belli dönemlerde şiddete de dönüştü. "Devletin kökenleri" ele alındığında, miras sistemine dayanan İngiliz devletinin genel olarak bir istisna oluşturmadığı görülür; devletin bu şekilde kurulması, eski kabilesel toplumlardaki "barbar" şeflerin, kendi buy-

rukları altında bulunan kişilerden ve klanlardan oluşan ağlar yardımıyla otoritelerini aşamalı bir şekilde arttırmalarına çok benzer. Yan yana konduğunda komik görünmekle birlikte, "oda hizmetçiliğinden" "başbakanlığa" giden süreç, devletin sınıf çıkarlarını korumak için ortaya çıktığını savunan "sosyolojik" görüşten daha gerçekçidir; devletin tarihin daha sonraki dönemlerinde aldığı şekiller bu gerçeği değiştirmez.

Zaman içinde ulus-devletin mükemmel bir prototipi olarak görülen İngiliz devletinin kökenleri üzerinde bu kadar durmanın nedeni, bu devletin benzersizliği değil, antik çağ ile bir süreklilik içinde olmasıdır. İngiliz monarşisinin organik bir biçimde büyümesi, kraliyet sarayına (*oikos*) dayalı devlet şekillerinin gelişmesine paralellik gösterir. Bu şekillere tarihte, eski Mısır'da, Pers Hanedanlığı'nda, Babil'de ve hatta Roma İmparatorluğu'nun son derece bürokratik hale gelmesinden önceki dönemlerinde bile rastlanır.

İngiliz devletinin, günümüzdeki ulus ve kapitalizm için bu kadar uygun bir çerçeve oluşturmasının nedeni nedir? Bu sorunun cevabı, İngiliz devletinin, akılcılığa ve merkeziyetçiliğe dayalı olarak aldığı şekillerde ve devletin, bölgesel ve kurumsal açıdan sahip olduğu sınırlamalarda yatar. Bu devlet, Fransa'da yaşadığı yorucu maceralardan sonra, Tudor zamanında, ilgisini kendi toprakları üzerinde yoğunlaştırdı; bu açıdan kendi atalarını bile geride bıraktı. Kurumsal açıdan bakıldığında ise "altın yumurtlayan tavuk" niteliğindeki kendi burjuvazisini yutacak kadar bir büyük bir mutlakıyet yönetimi oluşturmadı; en azından böyle bir yönetim oluşturulmasına izin verilmedi. Pazarın esnek bir şekilde gelişmesini, yalnızca ortaçağda değil, geçmişte benzeri görülmemiş derecede serbest bıraktı. Başta I. Henry ve Tudor hanedanı olmak üzere İngiltere'nin mutlakıyetçi hükümdarları, en azından Anglo-Saksonların yaşadığı çekirdek bölge içinde, ulusu bir arada tutmaya başardı; daha sonraları İskoçlar ile Galliler de ulus çatısı altına alındı; orta sınıftan "halkın" gelişmesi, zenginleşmesi ve I. Charles'ın keyfi emir ve taleplerine karşı koyabilmeleri için gerekli alan, bu zamanda ortaya çıktı. Bürokrasi, İngiltere tarihinin büyük bölümünde, ülkenin sırtına Batı Avrupa'daki düşmanlarından daha

az yük oldu. Monarşi, sağlam bir bürokratik yapı üzerine oturmaya devam etti; ancak özellikle kraliyet yasalarının uygulanması ve vergi toplanması gibi işler, kırsal kesimdeki toprak sahibi zengin sınıf tarafından yürütülürdü; kişilere büyük ölçüde dayanan bu idare sistemi, I. Henry ile Tudor hanedanı tarafından getirilen akılcı nitelikteki standartları esas alırdı. Kral ile "halkı" arasındaki hassas denge, Cromwell zamanındaki İngiliz devrimi sırasında iyice sağlamlaştırıldı; öyle ki İngiliz devleti, "burjuvazi"ye dayalı ideal bir politik sistem olduğuna dair gerçek olmayan bir özellik kazandı. İngiltere'deki "anayasaya dayalı monarşi", Fransa ve Almanya'daki aydınlanma hareketinin ilerici entelektüelleri için hipnotize edici bir cazibe oluşturdu.

Olayın ironik yanı, günümüzdeki burjuva devlet şekillerini karakterize eden yaygın nitelikteki bürokratik ulus-devletin, İngiltere'de değil, Fransa'da kurulmuş olmasıdır. Tarih, düzensiz bir akışa sahiptir; tarihçiler buna rağmen, "tarihsel materyalizm" adına olayların gelişimini sistematize etmeye, ulus-devletin ortaya çıkışına "bilimsel" açıklamalar getirmeye çalışırlar; bu yaklaşımın sonucunda, Fransa'nın diğerlerine göre daha mükemmel bir ulus devleti prototipi oluşturması, "burjuva" toplumuna giden "ileri nitelikteki" bir gelişme olarak ele alınmaz; tam tersine, bu gelişmenin on dokuzuncu yüzyılın ortasında İngiltere'dekinden çok sonra, gecikmeli olarak meydana geldiği vurgulanır. Fransa'daki mutlakıyet, merkeziyetçiliğin birdenbire patlak vermesiyle ortaya çıkmamıştır; tam tersine, Fransa kralı IX. Louis'nin ("Saint Louis"), İngiltere kralı I. Henry'nin döneminden bir yüzyıldan fazla zaman sonra, emirlerini verirken kullandığı sözcük dağarcığı, Franklara özgü ortak idare sistemini anımsatırdı; bu sistemde Germen kralları, eşit seviyedeki krallar içinde birinci sırayı alırdı. Louis'nin sürekli olarak kullandığı "biz ve baronlarımız" sözünün, feodal bir topluluk üzerindeki otoriteyi çağrıştırmadığı kesindir. Ancak Fransa'nın, İngiltere'den bile büyük bir evrim aşamasına girmesi, bir çok tarihçiyi, Fransız mutlakıyetinin Avrupa'daki mutlakıyet yönetimlerine örnek oluşturduğunu düşünmeye itmiştir; bu düşünce abartılı olmakla birlikte, ülkedeki monarşiyi ortadan kaldıran Fransız Devrimi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuş, bu devrime, mutlakıyetçiliğe karşı isyancı bir meydan okuma ka-

rakteri kazandırmıştır.

Fransa, on ikinci yüzyılda, kral memurlarını (*officiers du roi*) göreve atayarak İngiltere'ye yetişmeye başladı; bu memurlar, geleneksel kraliyet meclisinde, Fransız baronları ile aynı güce sahipti. Fransızlar aşamalı olarak İngiliz düşmanları ile arasındaki farkı açtı. Saray memurlarının, giderek genişleyen idari görevler almaları, saray yöneticileri olmaktan çıkıp saray bürokratlarına dönüşmelerine neden oldu. Fransızlar, İngiliz monarşisinin tersine, bu gelişmeyi daha da ileriye götürdü; kraliyet adalet sisteminin yanı sıra eskiliği yüzünden kabul gören yerel mahkeme sistemi de uygulamaya konuldu. Kısa süre sonra, düşük dereceden memurlar arasında muazzam bir hiyerarşi ortaya çıktı; Philippe le Bel (Güzel Philippe), Fransız halkına yerel ve bölgesel düzeyde zulmeden çok sayıda teğmeni (*lieutenant*), çavuşu (*sergent*) ve mübaşiri (*bedeau*), müfettişlerin (*controlleur*) denetimi altına almak zorunda kaldı. Kralın bu stratejisi, ulusun bürokratikleşmesini frenlemek yerine hızlandırdı. On altıncı yüzyılın ortasında, kraliyet komiserleri (*commissaires*), daimi bölgesel memurlar haline geldi; idari başkanların (*surintendant*) gözetimindeki geniş kapsamlı bir idari memur (*intendant*) ağı, halkın nefretini uyandıran mali bir bürokratik yapı haline geldi.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda muazzam bir boyuta ulaşan Fransız bürokrasisi, teoride yalnızca kral karşısında sorumluydu; ancak zamanla kendine özgü bir hal almaya, kendi dünya görüşünü kazanmaya başladı. Burada, Fransız toplumunun bütün tabakalarına nüfuz eden bürokratik bir anlayışın ortaya çıkışı büyük bir önem taşır. Doğuştan değil görevlerinden dolayı soylu statüsü kazanan kraliyet memurlarının oluşturduğu "elbise soyluları", miras yoluyla soyluluk kazanmış olan "kılıç soyluları"nı gölgede bırakmaya başladı. Feodal Avrupa'nın büyük bölümünün tersine, Fransız orta sınıfının oğulları, dinsel hiyerarşi yerine kraliyet bürokrasisine önem vermeye başladı; kraliyet bürokrasisi, sınıf atlamaya ve güce giden bir yol olarak görülüyordu; bakış açısındaki bu değişim, Fransız burjuvazisini (bu sözcüğün iki yüzyıl önceki anlamıyla), "sınıf kavgalarını" yazan tarihçilerin bizi inandırmaya çalıştığından daha fazla bir derecede, monarşiye bağladı. Yükselmekte olan kapitalizmin "klasik burjuva devrimi" olarak ele a-

lınan Fransız devrimi, isyanın ateş testini bu "sınıf analizi" üzerinde uygulayacak, bu testin sonuçları, on dokuzuncu yüzyıl tarihçilerinin tahmin ettiğinden daha kötü olacaktır.

Herder'in vardığı sonucun tersine, Fransa hiçbir zaman "bütün Avrupa'nın öncüsü" olmadı. Aksini düşünmek yanıltıcı olacaktır; çünkü bu devletten daha bile fazla derecede merkeziyetçi ve bürokratik nitelikteki bir "ulus-devlet", on üçüncü yüzyılın başında Sicilya'da kuruldu; Arap hükümdarların ada üzerindeki yönetimine son veren Norman işgalciler, tarihçilerin Avrupa tarihinin "en eski modern devleti" ya da "ilk mutlakıyetçi monarşi" gibi çeşitli biçimlerde adlandırdıkları bir devlet kurdu. İmparator I. Frederick, Jacob Burckhardt'ın sözleriyle belirtilecek olursa, "feodal devletin bütünüyle yok olmasına" yol açan "her şeye gücü yeten bir kraliyet otoritesi" oluşturdu; bütünüyle merkezi nitelik taşıyan bir hukuk sistemi, profesyonel bir ordu (Fransız monarşisi de böyle bir orduyu ilk dönemlerinde oluşturmuştu) ile meslek eğitimi görmüş memurların oluşturduğu, her alanı kapsayan bir bürokrasi, Norman idaresi altındaki Sicilya devletinin ayırt edici özelliklerindendir.

Ancak bu özellikler, Sicilya'yı ne "modern bir devlet" ne de bir "ulus-devlet" yapmıştır.[53] Aslında bu tür devlet biçimleri, insanlık tarihinin çok eski dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Antik çağlarda, İskender'in Mısır'ı işgalinin ardından kurulan Ptolemy devleti, yapı taşları açısından, on beş yüzyıl sonra I. Frederick tarafından Sicilya'da kurulan devletten farklı değildi. İskender'in generali Ptolemy ile Norman hükümdarı Frederick'in ayırt edici yanları, birinin Nil'in diğerinin ise Sicilya adasının ekonomisini devlete bağlamış olmalarıydı. Her iki durumda da başta tahıl ticareti olmak üzere önemli ticari işlemler, devletin tekeline girdi; ekonomik etkinlikler devlet yönetiminin parçası haline geldi. Sicilya'daki Norman devleti, on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın ilk dönemindeki tarihçilerin diliyle ifade edilecek olursa, "modern bir devlet" ya da "bir ulus-devlet" değil, "bir doğu despotizmi"ydi. Fatihler ve bunların memurları tarafından yönetilen ve ekonominin kontrol altında tutulduğu bu devlet, Peru'daki İnka devletinden ya da Kuzey Afrika'daki Mısır devletinden daha "modern" değildi.

53. Jacob Burckhardt: *The Civilization of the Renaissance in Italy* (New York: Phaidon Publishers; 1950), s. 2.

Merkezi "ulus-devlete" en eski yakınsamanın, İngiltere'deki Tudor hanedanı ile, Fransa'daki Bourbon hanedanının idareyi üstlenmesinden bile önce, İspanya'da ortaya çıkmış olması, bizi bir paradoksla karşı karşıya bırakır. Ulus-devletin ortaya çıkışıyla "burjuvazi"nin ya da "burjuva toplumu"nun gelişmesi arasında yakın ilişki olduğu düşünülür; ancak bu türden bir gelişmeye, İspanyol mutlakıyetçiliğinde ve milliyetçiliğinde rastlanmaz. Kral V. Karl ile halefleri aslında, İspanya'nın yeşermekte olan yurttaş tabakasını fiili olarak ortadan kaldırdı; bu tabakanın zenginliği ve gücü elinden alındı; İber yarımadasındaki kent yaşantısı alt üst edildi. On altıncı yüzyılın başında İspanya tarihini saraya bağlı asalaklarla görevini kötüye kullanan memurlar doldurdu; olağanüstü bir zenginliğe ve otonomiye sahip olan büyüme aşamasındaki kent ağı yok edildi. Biraz ileride göreceğimiz gibi, İspanyol devletindeki memurların görevini kötüye kullanması, Batı tarihindeki en büyük kent ayaklanmalarından birine yol açtı; bu ayaklanma, yüzyıllar süren Mağribi* yönetiminden sonra İber yarımadasını tekrar fetheden Hıristiyanların oluşturduğu yeni ulusun kaderini belirledi. Kent yaşamı ile ticaretin durgun hale gelip düşüşe geçmesinin nedeni, ülkenin daha sonraki dönemlerine damgasını vuran merkeziyetçi olmayan yönetim değil, o zamandaki mutlakıyet yönetimi ve bu yönetimin İspanya'yı bir ulus-devlet haline getirme çabalarıdır.

Olayın en ilginç yönü, ne mutlakıyetçiliğin ne de ulus-devletin ortaya çıkışının, Hannah Arendt'in deyişiyle "ulusal ekonomi"nin ortaya çıkışına yeterli açıklama getirememesidir. İspanya, 1930'lara kadar geleneksel bir tarım toplumu olarak kaldı; Hapsburg hanedanından gelen İspanya kralları, en az Fransa'daki Bourbon kralları ya da İngiltere'deki Tudor ve Stuart hanedanlarından gelen krallar (iki Henry ile I. Elizabeth istisna olmak üzere) kadar "aydınlanma" hareketinin etkisi altında kalmıştı. İngiltere "dünyanın fabrikası", Fransa ise kültürel "parfümcüsü" haline gelirken, İspanya, yükünü günümüzde bile taşıdığı ekonomik bir çöküş dönemine girdi. Avrupa ulus-devletleri, on altıncı yüzyıldan itibaren ulusal bir ekonomi için alan oluşturmuşlardı; ancak bu e-

* Arap ve Berberiler, karışımından oluşan Kuzey Afrika halkı. (ç.n.)

konomiyi şekillendiren güçler bu devletler tarafından her zaman yaratılmadı. Feodal dar görüşlülükten bir ulus ruhu yaratan mutlakıyetçilik, burada çok önemli bir rol oynadı: Yerelciliğin yerine milliyetçiliği getirmekle kalmadı; çok büyük çeşitlilikte kültürel ve ekonomik özelliklere ve ortak yaşama yönelik değerlere sahip olan merkeziyetçilikten uzak, yerelci ve spontane bir toplum yok edilip yerine tek türden yaşam biçimlerinin, bürokratik kurumların ve merkeziyetçi devlet biçimlerinin yükselişe geçtiği bir sistem getirildi. Bazı durumlarda, bu mutlakıyetçi alternatif, daha sonraları pazar ekonomisinin genişlemesinden yana oldu; ancak diğer zamanlarda devletin bir asalağa dönüşmesine ve toptan bir gerilemeye yol açtı. Ancak her durumda, yurttaşlığın klasik özelliklerini yok etti; gücünün bilincindeki canlı ve şekillenmiş bir erkek ve kadın kitlesi, pasif, gücü elinden alınmış ve itaatkâr bir "tebaa"ya dönüştürüldü.

Canlı insan kitlesinden cansız bir tebaaya dönüşümün öfkeli bir direnişle karşılaşmadığı söylenemez. Otonomiye, bölgesel ve yerel kimliğe ve yurttaşın gücüne olan inanç, ortaçağın sonuyla yakın geçmişe kadar olan dönem arasında son derece güçlüydü. Kesinlikle politik nitelikteki bu özellikleri ve hakları elde tutmak için verilen savaş, profesyonel devlet adamları tarafından ulusal politik partilerin içinde verilmedi; bu savaş, konfederasyon ideallerinin ulus-devletin taleplerine, merkeziyetçilik karşıtı değerlerin merkezi yönetime karşı çıktığı düzeyde, yani köylerde, kasabalarda, mahallelerde ve kent yaşamının içinde gerçekleşti. Sürekli olarak değişen, yalnızca kentin ve kırsal kesimin geleceği arasındaki denge değildi; terazinin ibresi, politik kurumların gelişmesi ile devlet kurumlarının gelişmesi arasında, etkin bir yurttaşlıkla pasif bir "seçmen kitlesi" arasında sürekli olarak gelip gitti.

Kent tarihi yazılırken, "kent devletlerinin" birbirleriyle olan ilişkilerinin küçük şeyler üzerine yapılan sonu gelmez kavgalardan ibaret olduğu ve bunların mutlakıyetçiliği koşulsuz bir biçimde desteklediği sıklıkla iddia edilir. Bize sık sık kent devletlerinin neredeyse doğuştan kavgacı oldukları, kent yönetimleri arasındaki savaşların sonunun bu yüzden gelmediği söylenir. Son olarak da ortak çıkarlarına hizmet ettiği için ortaçağın son döneminde oluşmakta olan monarşilere ve ulus-devletlere destek verdikleri be-

lirtilir. Yaptıkları ticarete vergi koyan, ekonomiyi malikânenin denetimi altındaki bölgeyle sınırlayârak pazarlarının gelişmesini önleyen feodal toprak ağalarına karşı, monarşiyle birlikte muhalefet ettikleri de bu görüşler içinde yer alır.

Alışılagelmiş nitelikteki bu görüşlerin gerçek yanları, içerdikleri hataların büyüklüğü altında ezilir. Bu görüşler, bir yüzyıl önce merkezi olmayan bütün toplumlara yöneltilen liberal ve Marksistlere özgü bir önyargıyı içerir; bu önyargı, merkezi yönetime sahip devleti esas alan Avrupa milliyetçiliğine, ideolojik bir hizmette bulunmuştur. Kentlerin sürekli olarak savaştığını, kavgacı ve monarşi yanlısı olduğunu, ekonomik güçlerini hiç düşünmeden mutlakıyetin hizmetine sunduğunu iddia eden bu görüşlerin gerici ve yanlış olduğunu ancak bugün anlamaya başlıyoruz.

Kentlerin birbirleriyle savaşma değil, birlik ve federasyon oluşturma eğiliminde olduklarını gösteren sayısız tarihsel kanıt vardır. Bu birlik ve konfederasyonların çoğu yalnızca bir ortak yardım ağından ibaret değildi; bunlar, kentsel özgürlüklere yönelik tehditlere ve mutlakıyete karşı bütün gücüyle direndi. Bunun yanı sıra toprak ağaları da feodal sistemin ve toprak sahipliğinin getirdiği hak ve yükümlülükleri terk edip bütün güçleri ve hırslarıyla ticaret yaşamına atılmaya istekliydi. İngiliz kapitalizminin pençesine ilk düşen kırsal kesim oldu; burada yaşayan kırsal kesim soylularının, Flamanların yün talebini karşılayabilmek amacıyla, tarım alanlarını ve kamu bölgelerini koyun ağıllarına dönüştürmesi, modern çağdaki tarım endüstrisinin en eski örneğidir.

Konfederasyonların ve kent birliklerinin tarihi Antik Yunan uygarlığına kadar uzanır; Yunan *polis*'leri, ortak savunma gereksinimleri, ortak dinsel inançlara ya da ekonomik çıkarlara sahip olmaları ve hatta yarı kabilesel nitelikteki bağları yüzünden bu tür birlikler oluşturmuştu. Çeşitli türden en az on beş adet konfederasyon mevcuttu; *koinoi* adı verilen bu birlikler, çoğunlukla silik bir görüntüye sahip olmalarına rağmen, işbirliğinin muhteşem örneklerini oluşturuyorlardı. Bu konfederasyonların kökeni, Bronz çağındaki kabilesel gruplara kadar uzanmaktadır. Kabile sistemi, daha sonraki konfederasyonlar için de temel oluşturmaya devam etti. Atina'nın girişimiyle ortaya çıkan Delos Birliği, İyon köken-

liydi; bu birlik, genel olarak etnik bir ortak ataya sahip olan *polis*'lerden oluşmuştu. Bu birliğin düşmanı olan Peloponezya Birliği ise büyük ölçüde Dor kökenliydi; Achaea Birliği'nin nüfusunu, Dorların ve kendilerinden önce gelen halkların yer aldığı sade Arkadya halkı oluşturuyor, birliğin temelinde ise takımadalara ilk olarak yerleşen Mikenlere dayalı ortak bir ata yatıyordu.

Birçok konfederasyonun en önemli sorunu, bir *polis*'in merkezi bir konuma gelme eğilimi göstermesi, diğerlerinin de bu durumu kendi istekleriyle, zorunluluklar yüzünden ya da baskı altında kabul etmesiydi. Atinalılar tarafından kurulan Delos Birliği, son dönemlerinde baskın bir Atina kimliği kazandı; bunun sonucunda da tarihçiler tarafından bir biçimde "Atina imparatorluğu" olarak adlandırıldı. Bu nitelendirme bir abartı içermektedir. Atina'nın birlikten elde ettiği "koruma paralarıyla" palazlandığı, birlik üyelerini sözle ikna edemediği durumlarda zor kullandığı kesinlikle doğrudur; ancak Atina'nın kendi demokratik kurumlarını, özgürlük duygusu sınırlı kalmış olan bu *polis*'lerde demokrasi istenip istenmediğine aldırmaksızın zorla kabul ettirmiş olması, bir ironiden başka bir şey değildir. Birliğin üyeleri arasındaki iç politika, antik çağın bütün imparatorluklarında karşımıza çıkan zorbalığa dayalı kurumlara taban tabana bir karşıtlık gösterir. Beşinci yüzyılın başında, Pers Hanedanlığı'nın Yunanistan'a ilerlemesini kontrol etmek için kurulmuş olan konfederasyon meclisi, benzersiz bir kardeşlik ruhuna sahipti. Bütün üyelerinin eşit oy hakkına sahip olduğu meclisin hazinesi, politik açıdan tarafsız nitelikteki Delos adasında bulunan Apollo tapınağında saklanırdı. Atina'nın bütün birlik üzerindeki egemenliği ilan etmesi, Fars tehdidinin sona ermesinden sonraki döneme rastlar; bu dönemde, Naxos ve Thasos'un birlikten çekilmesi önlendi; birliğin hazinesi ise Atina'daki akropolise taşındı.

Ayrıca *polis*'lerin büyük ölçüde kendi başlarına hareket edebildikleri konfederasyonların olduğunu da biliyoruz. Buna örnek olarak, Achaea konfederasyonu içinde oldukça büyük bir bağımsızlığa sahip olan Pellene gösterilebilir. Buna karşın, Boeotia konfederasyonu içindeki *polis*'ler, Thebes kentini, özellikle milattan önce dördüncü yüzyılın sonunda gerçekleştirdiği reformlardan sonra denetimleri altına aldı. Başta geleneksel ni-

telikteki kabile düzeninin ötesine geçenler olmak üzere, birçok konfederasyonu tanımlamak için *sympoliteia* sözcüğünün kullanılması dikkat çekicidir. Sözcük anlamıyla, tahminen eşit bir statüye sahip olan *polis*'lerin birliğini belirten bu tabir, gerçek ya da kurgusal nitelikteki kabilesel bir kan bağına dayanan etnik bir grubu (*ethnos*) ya da bir başkenti çağrıştıran anavatan (*patria*) kavramına karşıtlık oluşturur. Moleküler düzeyde incelendiğinde, sözü geçen birlikteki (*sympoliteia*) insanlar arası bağ, yurttaşlığa (*polites*) dayanır; hukuksal nitelikteki bir ulusal kimlik ya da akrabalık bağı türünden aşırı uçlara bu birliklerde rastlanmaz. Sonuçta yurttaşlık, ulus tabanında olduğu gibi, kişisellikten uzak bir bağ değildir; yurttaşlık, biyolojik ya da kabilesel bir bağa da dayanmaz. Bir konfederasyonda yaşayan yurttaşlar (*polites*), birliğe bağlı diğer *polis*'lerde, normalde yabancılara tanınmayan haklara sahipti. Toprak alma hakkına sahip olan bu kişiler, birlik üyesi *polis*'in yasalarının koruması altındaydı; politik hakları genel olarak kendi kentlerindeki politik kurumlarla sınırlı olmakla birlikte, bazı durumlarda meclise (*ekklesia*) katılmalarına izin verilirdi. Antik Yunan uygarlığındaki konfederasyonlar, yurttaşlık kavramını, ilk *polis*'lerde görülen dar görüşlü çerçeveden çıkartarak genişletti; ancak merkeziyetçilikten uzak kent yaşantısını korudu.

Bu konfederasyonların sahip olduğu yapıya ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır; yer darlığının yanı sıra yeterli bilgiye sahip olmayışımız, bu konfederasyonlardaki kurumlarla ilgili ayrıntılı bir tartışmaya girilmesini olanaksız kılmaktadır. Bu yüzden konfederasyonları yalnızca ana hatlarıyla inceleyeceğiz. Bir Yunan *polis*'i, genel olarak idari memurlardan ve generallerden oluşan bir kuruldan, *boule* adı verilen meclisten ve bir halk meclisinden meydana gelirdi. Milattan önce beşinci yüzyıldan itibaren birçok *polis*'te geçerli olan bu "yönetim" şekli, üçüncü yüzyılda Romalılar tarafından yok edildi.

Yukarıda yazdıklarım abartı içermez. Yunan *polis*'lerinin "temsil" sistemine dayalı yönetim biçimlerine ilişkin çok az deneyime sahip olduğu, "temsil" düşüncesinin Yunan mantığı için genelde anlaşılması zor bir kavram olduğu bir gerçektir. Yunan halkı, zorbalık ve baskıya dayalı kontrolle özdeşleştirdikleri oligarşinin yükselişini ya da Perikles'in, muhaliflerine radikal ya da "aşırı"

görünen demokrasisini kavrayabilecek durumdaydı. Bu dönemlerin arasında zaman zaman cumhuriyetçi yapılar da ortaya çıktı. Ancak bu cumhuriyetler istikrarlı kurumsal şekiller oluşturamadı. Bütünüyle kente özgü bir ölçüt olan insani ölçek, Yunan yaşam ve düşünce biçimine göre, uygun ve kavranabilir nitelikteki tek kurumsal düzeyi oluşturuyordu. Bir *polis*'ten ya da *polis*'lerden oluşan bir konfederasyondan daha büyük bir biçim, Yunan mantığı ile toplum kuramının doğasına aykırıydı. Her türlü kraliyet belirtisine sahip olan Makedonya İmparatorluğu'nun yükselişi, Yunanlıları korkuttu; Polybius'un yazılarına bakıldığında ise Roma İmparatorluğu'nun Yunanlıları cezbetmekten çok hayranlık uyandırdığı görülür; bu hayranlık, en azından Roma'daki politik demokrasiye ilişkin anı belleklerden silininceye kadar sürmüştür. Roma'nın yükselişe geçmesiyle Yunanistan'da ortaya çıkar cumhuriyet rejimi, çoğunlukla demokrasi (*demokratia*) olarak adlandırıldı; bu rejimin köklerinin, klasik dönemdeki *polis*'e kadar uzandığı kabul edilirdi. Makedonya ve Roma imparatorlukları, sonuçta, Yunan düşüncesindeki politik birlik kavramına bir tehdit oluşturuyordu; Yunan düşüncesine göre politika, idari bir biçimde değil etik tabanda tasarlanıp tanımlanır, politika oluşturulup uygulanmasında yurttaşların katılımı büyük önem taşırdı. İmparatorluk zamanındaki bir Romalının nostaljiyle cumhuriyet (*republica*) dönemine bakmasına benzer şekilde, yabancı güçlerin idaresi altındaki Yunanlılar da geride kalan demokrasilerine (*demokratia*) sevgiyle baktılar; kurumların demokratik niteliklerini yitirmiş olmalarına rağmen, Yunan halkı demokrasi terimini kullanmaya devam etti.

Boule adı verilen meclis ile, *ekklesia* adı verilen halk meclisinin, yalnızca Yunan *polis*'lerinde değil, birçok Yunan konfederasyonunda da görülmesi hiç şaşırtıcı değildir. Milattan önce beşinci yüzyılın son dönemlerinde, Teselya konfederasyonundaki politik kararların, aristokratlardan oluşan bir meclis (*ekklesia*) tarafından alındığına ilişkin kanıtlar vardır. Kentler zaman içinde kırsal kesim soylularının haklarını çiğnemeye başladı. Atinalılardan bariz bir şekilde etkilenen demokratik bir grup, Teselya kentlerinde ve konfederasyonunda halka dayalı bir yönetim biçimini yaymayı başardı; bu konfederasyon sonraları daha mer-

keziyetçi ve halka açık olmayan bir şekil aldı. Boeotia konfederasyonu, bölgenin küçük ölçekli tarıma elverişli olması nedeniyle, J. A. O. Larsen'ın deyişiyle, bir "silahlı piyadeler (*hoplite*) ülkesi"ydi.[54] Bu konfederasyonun, Yunan tarihinin bu ilk dönemlerine cumhuriyetçi bir devlete en çok yaklaşan kurum olması şaşırtıcıdır. Bu durum belki de Teselya'daki *polis*'lerin gösterdiği dahili bir gelişme olmaktan çok, Sparta'nın etkisiyle gerçekleşmiştir; konfederasyonu oluşturan kentlerdeki Atina yanlısı gruplaşmalar, bu etkiye karşı direniş göstermiştir. Ancak, yeterli tarihsel bilginin bulunmaması yüzünden, bu gelişmenin ayrıntıları ne yazık ki bilinmemektedir.

Phocia konfederasyonu ise oligarşi ve demokrasi arasında gidip geldi; generallerden oluşan büyük güce sahip idari otorite, askeri liderleri görevden alma hakkına sahip olan bir halk meclisi karşısında sorumluydu. Locris konfederasyonunda da bir yurttaşlar meclisi bulunuyordu; sınırlı sayıdaki kanıtların ışığı altında, burada demokrasinin büyük kabul gördüğünü, ortak yurttaşlık kavramının, bir *polis*'ten gelen yurttaşın başka *polis*'lerde mal sahibi olmasına ve diğer *polis*'lerdeki yurttaşlarla evlenmesine olanak tanıdığını biliyoruz. Batı Locris bölgesindeki *polis*'lerin, yabancılara insanca ve hoşgörüyle davranması, Yunanlıların gözünde ayrıcalıklı bir yere sahip olmalarına yol açtı. Aetolia konfederasyonu bir halk meclisine (*ekklesia*) sahipti; bu mecliseki yurttaşlar yalnızca oy verme hakkına sahip değildi; bunlar, Atina'daki sistemi örnek olarak, yalnızca kendi *polis*'lerinin yurttaşı olarak değil, bağımsız bireyler olarak da oy kullanabiliyordu. Konfederasyonda görülen alışılmadık düzeydeki bireyselliğe dayalı politika, dikkat çekicidir; bu duruma, merkeziyetçi olmayan ya da konfedere toplum kuramlarında bile çok ender olarak rastlanırdı. Atinalıların Atina ve çevresinde gerçekleştirdiğini, Locrisliler, birbirinden ayrı kentlerden oluşan bir konfederasyon içinde gerçekleştirdi. Konfederasyon meclisi yılda iki kere toplanırdı; bu toplantıların birincisi askeri harekâtların başladığı ilkbahar mevsiminde, diğeri ise harekâtların sona erdiği sonbahar mevsiminde gerçekleşirdi. Askeri kurumların işlevleri, yurttaşların savaş için seferber edilmesiyle, silahlardaki ve askeri

54. J.A.O. Larsen: *Greek Federal States* (London: Oxford University Press; 1967), s. 27.

tekniklerdeki değişmeleri izlemekle ve silahlı yurttaşa büyük değer verilmesiyle sınırlı kaldığı sürece, demokrasinin tarihsel olarak bu kurumlardan ayrı düşünülmesi olanaksızdır; bunun önemi ileride daha ayrıntılı olarak vurgulanacaktır.

Bütün Yunan konfederasyonlarının belki de en ünlüsü olan Achaea konfederasyonu, son derece demokratik hale gelmişti; öyle ki Atina'yı bile bazı açılardan geride bıraktı. Ancak Sparta, milattan önce 417 yılında kendini müdahale etmek zorunda hissedip, burada bir oligarşik düzen kurdu. Sparta'nın bu müdahalesi karışık tepkilere neden oldu; Atina yanlısı bir grubun demokrasiyi tekrar kurması, Sparta'nın tekrar müdahale etmesine yol açtı. Bununla birlikte İskender'in Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki fetihlerinden sonraki dönemde, yerel düzeyde dirençle ayakta duran bir halk meclisinin (*ekklesia*) varlığı görülmektedir. Diğer Yunan konfederasyonları hakkında bildiklerimiz, yapıları ile gelişmeleri hakkında kaba bir tanımlama bile yapmamıza yetmeyecek kadar azdır.

Bir Yunan konfederasyonunun bir halk meclisine sahip olması tam olarak ne anlama gelir? Görece büyük konfederasyonlarda, bu meclisin, birbiriyle doğrudan bir ilişki içindeki bir yurttaş kitlesini yansıtmadığı ve temsili sisteme dayalı bir yönetim biçimi için kullanılan bir hüsnü tabirden başka bir şey olmadığını düşünmek son derece kolaydır. Ancak böyle bir düşünce, gerçek olmaktan çok uzaktır. Bir yargıya varmak için Achaea konfederasyonu örnek alındığında, buradaki yurttaşların büyük kitleler halinde meclise katılmalarının beklendiği görülür. Bu katılımın, o günlerde uzun bir yolculuğu gerektirmesi nedeniyle, meclis toplantıları, yalnızca parası ve boş zamanı olan zenginler için çekiciydi. Ancak aynı durum, Atina'daki halk meclisi (*ekklesia*) için de geçerliydi. Attika, Atina'nın yalnızca bir dış mahallesi değildi; Atina'ya bağlı uzak topraklardan bu kente gelmek oldukça zor bir yolculuğu gerektiriyordu. Ancak Atina örneğinde olduğu gibi, meclise ev sahipliği eden ya da konfederasyonunun başkenti olan kentlerdeki fakirlerin sayısı, yolculuğa maddi gücü yeten zenginlerin sayısından çok daha fazlaydı; fakir halk, meclise kitlesel ve radikal bir hava kazandırırdı.

Antik çağdaki kentler hangi olanaklara ve sınırlamalara sahip olursa olsun, kent demokrasisinin canlılığını yitirip ortadan kalk-

ması, Roma idaresi zamanında gerçekleşti. Bütünüyle asalak nitelikte bir fenomen olan Roma İmparatorluğu, kentsel otonomi karşısında son derece dikkatliydi. Kentlere ancak kendi polis güçlerini oluşturup, tebaaları niteliğindeki kent sakinlerinden vergi toplamalarına yetecek kadar özgürlük tanıdı. Perikles demokrasisini izleyen yüzyıllarda kent yaşamı, politik gerçekliğini yitirmeye başladı; bizim zaman ölçümüzle ikinci yüzyılda, en azından Avrupa'da ve Akdeniz havzasının kuzey kenarında hiçbir etkinliği kalmadı. Bu bölgedeki kent yaşamı da on birinci yüzyıla kadar toparlanamadı. Bununla birlikte, sözü edilen bu toparlanma yeni konfederasyonlara gereksinimi ortaya çıkardı; Avrupa tarihinin çok büyük önem taşıyan bu yönü sürekli olarak ihmal edilmiştir. Peter Kropotkin'in Avrupa'daki kent konfederasyonları ve birlikleri üzerine yazdığı eser, kısıtlı olmakla birlikte, bu konuda gerçek bir öncü niteliği taşır.[55] Fransız Devrimi sırasında ve özellikle on dokuzuncu yüzyılda, bakış açılarında cesaret kırıcı bir değişim yaşanmış, bunun sonucunda tarihsel yerelciliğe ve konfederasyonlara yönelik çabalardan vazgeçilip ulus-devlete yönelinmiştir; bu değişim, radikal ve liberal nitelikteki tarihçilerin merkeziyetçi yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Buradaki boşluk, kesinlikle bilinçsiz olarak oluşturulmamıştır: Marksizm yanlısı tarih yazımı ile liberal toplum kuramının, ulus-devletin modern çağı şekillendirmesinde oynadığı role büyük önem vermesi, merkeziyetçi yaklaşıma bir taban oluşturmuştur; giderek artan bir bürokratikleşme ile toplumsal yaşamın merkezileşmesinden geriye kalan alternatifleri değerlendirirken büyük bir bedel ödemek zorunda kalmamızın nedeni, ulus-devlete verilen bu aşırı önemden kaynaklanır.

Kropotkin'in eseri, kısa ve eksik olmasına rağmen, ulus-devlete alternatif oluşturan yerel yönetimin içerdiği canlılık duygusunu yaşatan sağlam bir çerçeve oluşturur. Kropotkin, eserinde şunları yazar: "1130 ile 1150 tarihleri arasındaki kadar erken bir dönemde güçlü kent birlikleri kuruldu; bundan birkaç yıl sonra, [Kutsal Roma imparatoru] Frederick Barbarossa'nın İtalya'yı işgal etmesi ve soylularla birkaç geri kalmış kentin desteğini alarak Milano'ya yürümesi, çok sayıda kentte toplu vaazların verilmesine ve halkın

55. Peter Kropotkin: *Mutual Aid* (Montreal: Black Rose Books; tarihsiz).

galeyana gelmesine neden oldu. Crema, Piecenza, Brescia, Tortona vb. kentler yardıma koştu; Verona, Padua, Vicenza ve Treviza loncalarının flamaları, kentlerdeki askeri kamplarda, İmparator'un ve soyluların flamalarına karşı dalgalandı."[56]

Bunu izleyen yılda, Lombardiya Birlikleri'nin birincisi (1167) ortaya çıktı; en parlak döneminde on altı kentten oluşan bu birliği, 1198 ve 1226 yıllarında kurulan ikinci ve üçüncü birlikler izledi; bunlar toplu halde Kuzey İtalya'nın hemen hemen bütün büyük kentlerini kapsıyordu. Milano'nun yanı sıra Bologna, Verona, Brescia, Ferrara, Faenza, Vercelli ve Alessandria kentleri de, her üç birliğe birden üyeydi. Gururlu ve bağımsız Venedik bile bu birliklerin birincisine katıldı. VI. Henry'nin 1195 yılında ölümünden kısa bir süre sonra, Toskana kentlerinden oluşan bir birlik kuruldu; bir diğer birlik ise iki yüzyıl sonra, papalığın imparatorlukla çatıştığı dönemde, Roma'nın idaresi altında oluşturuldu. Bu dönemde İtalya'da kurulan birliklerin sayısı burada incelenemeyecek kadar çoktur. Bunlardan bazıları Floransa, Venedik, Milano ve papalığın merkezi olan Roma gibi güçlü kentlerin çevresinde kuruldu; bazıları ise Kuzey İtalya'da, Romagna'da ve Umbria'da ortaya çıktı. Bu birlikler zaman içinde ya düşman kentler tarafından yok edildi ya da gerçek kent devletlerine, daha doğru bir deyişle, başı çeken kentlerin dahili politik yapılarına bağlı olarak, küçük cumhuriyetlere ya da dükalıklara dönüştü. On üçüncü yüzyılda genel olarak oligarşik bir yapı hâkimdi: halk (*popolo*), beylerin (*signori*) karşısında geri çekilmek zorunda kalmış, İtalya, Avrupa'daki büyük güçlerin yarımadanın hâlâ sahip olduğu büyük zenginlikten pay koparmak için birbiriyle çarpıştığı bir savaş meydanına dönmüştü. Lewis Mumford gibi büyük kent tarihçileri, bu gelişmeye son derece küçümseyen gözlerle bakıp kentler arasındaki sonu gelmez kavgaların ülkenin bölünmesine yol açtığını iddia eder; dikkatli bir gözlemde bulunan Kropotkin ise "kentler arasındaki savaşların, hep bu kentlerin küçük devletlere dönüşmesiyle patlak verdiğini, savaşların amacının üstünlük sağlamak ya da koloni elde etmek olduğunu" belirtir.[57] İtalya'nın parçalara ayrılmasının, İtalyan kent devletlerinin ayırt edici bir özelliği sa-

56. *A.g.e.*, s. 204-5.
57. *A.g.e.*, s. 205.

yılacak bir "olumsuzluk" mu yoksa aşırı bir merkeziyetçiliğe sahip ulus-devletin ortaya çıkışını geciktiren olumlu bir özellik mi olduğunun araştırılması gereklidir.

Orta Avrupa'daki kent federasyonlarının ortaya çıkışı, İtalya'dakine çok benzeyen bir şekilde gerçekleşti; bununla birlikte bu konfederasyonlar da kendilerini benzersiz kılan ayırt edici özelliklere sahipti. Kentsel gelişme açısından İtalya'nın Avrupa'da lider rolü oynaması hiç de şaşırtıcı değildir: Kıtanın Alpler'in kuzeyindeki kalan büyük bölümü hâlâ ormanlarla kaplıyken, İtalya'nın üzeri yüzyıllardır kentlerle doluydu. Bununla birlikte Almanca konuşulan kentler benzersiz bir özelliğe sahipti. Tarihsel gelişimleri açısından İtalyan kentlerini izleyen bu kentler, toplumsal dokuları açısından İtalya'dakilerden farklılık gösteriyordu. Orta sınıftan halkın (*burgher*) oturduğu bu kentler, bölgedeki belli başlı ürünlerinin satıldığı yerel pazarlara dayanıyordu; Floransa hariç olmak üzere, İtalya'da ya da Fransa'da böyle bir özelliğe pek rastlanmazdı. Akdeniz'de ticaretle uğraşan kentler, gelirlerinin büyük çoğunluğunu, Ortadoğu'dan, Kuzey Afrika'dan ve Asya'dan ithal edilen, ipek, baharat, değerli taş, süslemeli zırh, altın ve gümüş süs eşyası türü lüks tüketim maddelerinden sağlıyordu. Buna karşın Alman kentleri kaba kumaş, alet, basit zırh gibi mallarla temel besin maddelerinin ve hammaddelerin üretimi ve satışıyla uğraşıyordu. Bu tür mallar, yerleşik bir düzene sahip olan zanaatkâr ve tüccar tabakasının ortaya çıkışını sağladı; bu tabakalar, duygusuz nitelikteki yerleşimlere, bir yere kök salma ve güvenlik duygusu kazandırdı. Buralardaki yerel ağırlıklı yurttaşlık duygusu ile otonomi eğilimi, İtalya'daki kentsel sadakatin canlılığını yitirip despot rejimlere teslim olmasından sonra da varlığını korumayı başardı. Almancadaki *Gemeinde* sözcüğü, kent tarihinde çok özel bir anlama sahiptir; bu sözcüğün diğer dillerdeki karşılığı bu anlamı tam olarak yansıtmaz. Bu sözcük, bir kimlik ve kişilik duygusuna sahip olan organik bir yerleşimi tanımlar; bu yerleşimlerdeki hiyerarşiler, kendi altlarında kalanları ezmeleriyle değil, ortak refah için yaptıklarıyla ölçülür.

Cenova ve Venedik kentleri, zenginliklerini egzotik mal satışından ve Akdeniz çapındaki bir ticaretten elde ederdi. Ham-

burg'un zenginlik kaynağı bira imalathaneleri, Lübeck kentinin zenginliğini ise ringa balığı ile Doğu Avrupa ormanlarındaki kürk hayvanları oluşturuyordu. Dükkân sahipleri ile zanaatkârlar, tüccarlar ile üreticiler arasında, güneydeki Latin kentlerinde ender görülür türden bir ortaklık ilişkisi ortaya çıktı. Kentlerdeki orta sınıf halkın özellikleri konfederasyonlara da yansıdı: Kent ve kasabalar yalnızca otonomi ve özgürlüklerini korumak için bir araya gelmedi; ticareti geliştirip ortak bir zenginlikten pay alma amacı da burada büyük bir rol oynadı; birliği oluşturan kentlere, yalnızca koşullar gerektirdiği için birbirleriyle antlaşma imzalayan düşmanlar gözüyle bakmak doğru değildir. İtalyan kentlerinin, özellikle kent devletlerine dönüşüp daha küçük yerleşimleri kendi kontrolleri altına aldıkları döneme damgasını vuran sonu gelmez çatışmalar, Alpler'in kuzeyinde daha zayıf düzeydeydi. Flaman kentlerinde, doğum aşamasındaki "proleter" sınıf ile yine doğum aşamasındaki "kapitalist sınıf"ın yün endüstrisinde birbiriyle acımasızca çatışması, yukarıda belirtilen imgeye ters düşebilir (Bruges'de görülen bu soruna, Floransa'da da aynı derecede rastlandığını eklemeden geçemeyeceğim); ancak Orta ve Kuzey Avrupa'daki loncalar, başka yerlerdekilere göre daha sağlam bir yapı göstermekteydi: Bu loncalar, zanaatkârlar ile küçük tüccarlardan oluşan orta sınıftan bir halk tabakasının ortaya çıkmasını ve güçlenmesini sağladı; görece rahat bir yaşama sahip olan bu tabaka, gelir dağılımındaki eşitsizliklerden doğan çatışmaları azaltarak yerleşimde istikrarı sağlayıcı bir etkiye sahip oldu.

Diğer Avrupa kentleriyle karşılaştırıldığında, Almanca konuşulan kentlerin daha istikrarlı konfederasyonlar oluşturdukları görülür. Belki de Avrupa'nın en sağlam ve özgürlükçü birliği olan İsviçre Konfederasyonu, temellerini büyük ölçüde Graubünden (Gri birlik) kantonundan alır; bu kantona "küçük İsviçre" denilmesinin bir nedeni, İsviçre demokrasisinin ortaya çıktığı bir yer olma özelliğinden dolayı bir prototip oluşturmasıdır; diğer bir neden ise nüfusunun, Almanca konuşanların çoğunlukta olmasına rağmen, etnik bir çeşitlilik göstermesidir. İsviçrelilerin halk oylamalarına gösterdikleri eğilimin buradan çıktığı söylenir; günümüzden yüz yıl kadar önce, F. B. Baker coşkuyla şunları söylemiştir: "Tarihin hiçbir döneminde, demokrasi prensibi bu de-

recede uygulanmamıştır... ya da bu prensibin iyi ve kötü sonuçları bu derecede ortaya çıkmamıştır."[58]

Mumford, Orta Avrupa'daki yerel yönetime dayalı konfederasyonlara ilişkin kaba karşıt görüşler ifade etmişti;[59] ancak Avrupa'daki Alman kentleri, devamlılıklarını koruma yönündeki eksikliklerini kapatmaya başladı. Politik yaşamın içinde sürekli olarak ortaya çıkıp kaybolan sayısız kent federasyonu, dört yüzyıl boyunca Alman tarihine damgasını vurdu. Bunların içinde belki de en dayanıklısı olan Hansa Birliği, Lübeck ve Hamburg kentlerinin ortak savunma anlaşması imzaladığı 1241 tarihinden, birlik meclisinin son kez toplandığı 1699 yılına kadar varlığını korudu. Birlik resmi olarak hiçbir zaman sona erdirilmedi; Hamburg ve Bremen gibi kentler hâlâ "Hansa kentleri" olarak adlandırılmaktadır. Genel olarak Baltık bölgesinde ticaretle uğraşan bu birliğe, en yüksek döneminde, Flandre bölgesindeki yün işleme merkezi olan Bruges kenti de dahil olmak üzere, 60 ile 80 arasında kent üyeydi (burada en dikkatli tahminleri kullandım). Baltık denizindeki büyük limanların hemen hemen tümü, belli dönemlerde bu konfederasyonun parçası oldu; birliğe bağlı gemiler, doğudaki Novogorod limanı ile batıdaki Londra limanı arasında ve Atlantik kıyısı boyunca seferler yaptı.

Almanya'nın orta bölgesindeki belli başlı konfederasyonlar, daha da önceki bir tarihte ortaya çıkmıştı; kısa ömürlü Birinci Flaman Birliği 1226 yılında, ikincisi ise 1254 yılında kuruldu; ikinci birlik varlığını 1258 yılına kadar sürdürdü. Ren bölgesinin önde gelen yaklaşık seksen kenti, birliğin üyelerini oluşturuyordu; birlik üyesi kentlerin Kutsal Roma İmparatorluğu'nun tahtını ele geçirmeye yönelik savaşlarda farklı taraflara destek vermeleriyle başlayan kopmalar birliğin sonunu getirdi. İmparatorluğun politik etkinliklerine katılan bu kentler, yaptıkları ticarete büyük zararlar veren soylularla sürekli bir savaş içindeydi; bu kentlerin çok karmaşık bir yapıya sahip olan tarihi mücadelelerle doludur. Alman kentleri içinde en düşük etkiye sahip olanı, 1384 yılında kurulan

58. F. Grenfell Baker, *The Model Republic* (New York, 1892) s. 308. Aktaran Benjamin Barber, *a.g.e.*, s. 14-15.
59. Lewis Mumford: *The City in History* (New York: Harcourt Brace and World, 1961), s. 339-40.

Suebya Birliği'ydi. Birlik üyesi kentler, İsviçre Konfederasyonu'na katılma talebinde bile bulunmuştu. İsviçre Konfederasyonu bu taleplere cevap verseydi, belki de Avrupa tarihinin akışı değişebilir, milliyetçiliğin yerini konfederasyon sistemi alabilirdi. Ancak böyle bir birlik gerçekleşmedi; otonomi ve özgürlüklerine her zamankinden daha düşkün hale gelen kentler, imparatorlar ve prensler karşısında yaşamlarını sürdüremedi. Daha sonraları, başta İspanya'da olmak üzere Avrupa'nın başka yerlerinde ve hatta İngiltere'de kent birlikleri ortaya çıktı. On birinci yüzyılda ve bunu izleyen yüzyıllarda Avrupa'da sayısız kent konfederasyonunun var oluğu göz önüne alındığında, ulus-devletin feodalizmden sonra gelen "mantıklı" bir gelişme olduğunu yaygın bir biçimde savunan günümüz tarihçilerinin önyargılı olduğu ortaya çıkar; tarihçilerin bu yaklaşımı, geçmiş hakkında sonradan öğrendiğimiz bilgilerin kötüye kullanılması anlamına gelir; bu tutum tarihin mistik bir şekilde önceden belirlenmesinden başka bir şey değildir.

İtalyan ve Kuzey Avrupa konfederasyonlarının nasıl bir yapıya sahip olduklarını tekrar sorgulamak yerinde olacaktır. Bu birliklerin hiçbiri, Antik Yunan'da görülen türden kentler arası bir halk meclisi oluşturmamıştır. Kentlerin içinde halk meclisleri ortaya çıkmış, ancak kentler arasında yukarıda belirtilen türden meclisler kurulmamıştır. İtalya'daki konfederasyonların içinde bulunduğu özel bir durum, sağlam bir mevkie sahip olan halk temsilcilerinin seçmenlerin isteklerine karşı çıkması gibi ciddi bir sorunla karşılaşılmasını önledi: Bu konfederasyonların en belirgin özelliği sürekliliğe sahip olmayışlarıydı. Savunmaya yönelik ittifaklardan öteye gitmeyen bu birlikler, bu gereksinimin ortadan kalkmasıyla yok oldu. Birinci Lombardiya Birliği kendi "parlamento"sunu kurmuştu; ancak bu parlamento, Daniel Waley'in söylediği gibi, "üyelerine yalnızca askeri sorumluluklar verip, ordulara (*tallia milium*) ve garnizonlara yapılacak maddi katkı miktarlarını belirlemekten" öteye gitmedi. Hiçbir zaman komünün üzerindeki bir otorite haline gelmeyen bu "parlamento", daha çok geçici konumdaki bir genelkurmay niteliği taşıdı. Waley'in görüşleri şöyle devam eder: "Komünler için bu birlik (*societas*), imparatorluğa benzer şekilde, sahip olduğu teorik ilkelere göre değil yararlılık derecesine göre değerlendirilen bir kurumdu. Yalnızca

doğrudan bir emperyalist tehlike bu birliği bir arada tutabilirdi."[60] Akdeniz çapındaki ticaretin getirdiği muazzam bir gelire sahip olan İtalyan kentleri, o zamanın "kapitalizm"inin ölçülerine göre son derece saldırgan bir girişimcilik ruhuna sahipti; bu durum sonucu ortaya çıkan düşmanlık, kentler arasındaki işbirliğini engelledi; büyük kentlere son derece emperyalist bir kişilik kazandırdı.

Ancak Alpler'in kuzeyindeki durum ise çok daha başkaydı. Alman kent konfederasyonları, komünler arası işbirliğinin kurumsallaştırılması için daha dirençli çabalar gösterdi; birliğe bağlı bulunan yerleşimdeki halkın sağgörülü ve köklü ruhunu yansıtan bu çabalar, İtalyan tüccarların sorumsuzluk ve tehlike dolu girişimlerinden bütünüyle farklıdır. İmparatorluk tahtının adaylarını kurnazca birbirine düşüren İkinci Ren Birliği'nin, bir konfederasyon (*civitates conjuratae*) olarak tanınma talebi, Orange'lı William tarafından kabul edildi. Konfederasyonun kuruluş bildirisinde, birlikte yaşayan yurttaşların, "Aziz Margaret Günü'nden (12 Temmuz 1254) gününden itibaren birbirleriyle barış içinde yaşayacaklarına yemin ettikleri" yazılıydı. Bu bildiri, barışı korumanın çok ötesine gitti. Birliğin her üyesi, kentler meclisine (*Städtetag*) dört temsilci göndermeyi kabul etti. Yukarı Ren bölgesi için Worms'da, aşağı Ren bölgesi için ise Mainz'da toplanan bu meclisin görevleri arasında, nehir geçişlerindeki aşırı gümrük vergilerinin azaltılması, ortak savunmasının sağlanması, yeni üyelerin kabulü ya da eskilerin ihracının yanı sıra, ticaretin geliştirilmesi ve birlikte yaşayan bütün sınıfların refahının sağlanması da yer alıyordu; bu sınıflara yalnızca sıradan halk değil, Yahudiler ve ruhban sınıf da dahildi. Konfederasyona bağlı kentler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla bir hakem kurulu oluşturuldu. Kentlerin temsilcilerinden oluşan kentler meclisi, başka yerlerde olduğu gibi yılda bir kere değil dört kere toplanırdı.

Suebya Birliği, neredeyse doğduğu günden itibaren, kendisinden önce gelen Ren Birliği'ni örnek alarak, imparatorluğa ve toprak ağalarına karşı bir güç oluşturdu. Bu birliğin, imparatorluğun onayı olmadan kurulmuş olması, Alman kentlerini merkezi bir kontrol altına almak isteyen İmparator IV. Karl'a karşı

60. Daniel Waley, *a.g.e.*, s. 126.

çıkışın bir ifadesidir; bu durum kuruluş anlaşmasının öz-savunmaya yönelik ifadeler taşıyan maddelerinde de görülür. Bu birlik, işleyiş biçimi açısından Ren Birliği'ne benziyordu. 1380'larda, kralları geçici bir süre için dize getirmeyi başararak yapısal benzerlik gösterdiği Ren Birliği ile birlikte Avrupa'nın en büyük kent konfederasyonlarından biri haline geldi.

Cromwell'in taraftarlarının yüzyıllar sonra "İsviçreli anarşistler" olarak adlandıracağı ünlü İsviçre Konfederasyonu'nun ortaya çıkışı, Ren ve Suebya birliklerinin bir uzantısı olarak ele alınmalıdır; yoksa bu gelişme, Avrupa kentlerine ve birliklerine atfedilen sözde bir dar görüşlülüğe karşı gelen anormal bir oluşum değildir. İsviçre'nin şekillendirilmesinde toplumsal ve kültürel bir çevrenin büyük rolü olmuş, Orta Avrupa'da görülen biçimler örnek alınmıştır.* İsviçre Konfederasyonu, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda görülen konfederasyon eğilimine "istisna" oluşturmaktan çok uzaktı; tam tersine, bu eğilimin bir ürünüydü. Kentlerin, kent konfederasyonlarının ve daha sonraları kentlerde doğan otonomi ve özgürlük geleneğinin politik yaşam üzerindeki büyük etkiye sahip olması, ulus-devletlerin Almanya ve İtalya'daki ortaya çıkışını çok geciktirmiştir. Ulus kavramının Orta ve Güney Avrupa'da on dokuzuncu yüzyıla kadar ortaya çıkmamasının nedeni, önemsiz ayrıntılarla uğraşan, dar görüşlü yerel yaklaşım değildi. Bu "gecikme", güçlü bir yerel otonomi geleneği ile merkeziyetçiliğe direnişin dramatik tarihinin sonucudur; sözü geçen tarihin daha sonraki dönemlerde yanlış yönlere gitmiş olması bu gerçeği değiştirmez. Hansa Birliği'ndeki idari meclisin, Ren Birliği'ndeki *Städtetag* adı verilen meclisinin ve Avrupa'nın diğer bölgelerindeki otonom özellik gösteren konfederasyonların ruhları, etkin bir toplumsal yaşama ve canlı bir kentsel politikaya ait imgelerle birlikte, Avrupa tarihinin üzerinde dolaşmaktadır; bunları dualar okuyarak bile kovmak mümkün değildir. Almanya, İtalya ve ileride göreceğimiz gibi İspanya'daki yerlerinden kımıldamayan prensliklerin

* Başta Alman kent konfederasyonları olmak üzere, Avrupa'daki kent konfederasyonlarının, öncelikle Toynbee ve Mumford olmak üzere zamanın önde gelen tarihçileri tarafından ele alınış biçimine bütün gücümle karşı çıkmamın nedeni budur. Eserlerinde bu konfederasyonlara yeterli önemi vermemesine rağmen, Kropotkin'in yazıları, bu birliklere duyduğu sempati yönünden büyük bir istisna oluşturmaktadır.

yüzyılımızın başında ulus-devletler tarafından birleştirilmesi, ulus kavramının "modernlik" ve "ilerleme" olarak ele alındığı bu dönemde hiç de talihli sayılabilecek bir gelişme değildi. Geriye dönüp bakıldığında, Mussolini'nin, Hitler'in ve Franco'nun imgeleri gözümüzün önüne gelir; bunlar bize Victoria dönemindeki toplum kuramının, ulus-devleti ideolojik açıdan göklere çıkart-masının son derece yersiz olduğunu anımsatır. Bizim kuşağımızdan önceki bir devirde Avrupa'da ortaya çıkmış olan konfederasyon alternatifi, 1914 ile 1945 yılları arasında dehşet verici bir şekilde ortaya çıkan "ulusal birlik"leri önleyebilirdi; bu alternatifin kaybolmasına ne kadar üzülsek azdır.

Konfederalizm, ortaçağa damgasını vurmuş olan feodal dar görüşlülüğe kentler tarafından gösterilen içgüdüsel bir tepkiden ibaret değildi. Yalnızca pratik düşünceye değil bir teoriye de dayanan bu hareket, Batı Avrupa'daki iki karizmatik kişi tarafından neredeyse aynı zamanda cisimlendirildi. Cola di Rienzi'nin Roma'da, çağdaşı olan Etienne Marcel'in ise Paris'te on dördüncü yüzyılın ortasında gerçekleştirdikleri konfedere bir birliğe yönelik eylemler, öncü nitelikteki son derece etkileyici isyanlardı. Rienzi'nin yeni bir Roma cumhuriyeti oluşturma çabaları ele alındığında, Gracchi kardeşlerin Roma'nın geleneksel nitelik taşıyan cumhuriyetçi erdemlerini tekrar canlandırmak için gösterdiği çabalar kafamızda canlanır. Papalık dönemindeki Roma'nın yozlaşmış soylularına saldırması ve yurttaşlardan oluşan bir milis gücü oluşturması, Rienzi'nin, Roma'nın hükümdarlığı altındaki kent birliklerini birleştirme çabalarının bir parçasıydı. Günümüzün tarihçileri, Rienzi'yi yalnızca kendi çıkarlarına yönelik olarak hareket eden bir "demagog" olarak nitelendirerek kötülemedikleri zamanlarda, bu insanı İtalyan milliyetçiliğinin bir öncüsü olarak tanımlarlar. Kendini "Halkın Sulh Hâkimi" ilan eden Rienzi, bu yönüyle Cincinnatus'dan çok, Gracchi kardeşlere benzer; kurduğu parlamentonun üyelerini, yarımadada daha henüz ortaya çıkmamış olan "bölgeler"den değil, İtalyan kentlerinden gelen temsilciler oluşturuyordu. Bu çabalar, papalık ile soyluların ittifak kurup 1354 yılında Rienzi'yi öldürmelerine kadar sürdü.

Etienne Marcel'in bu fırtınalı dönemde ortaya çıkışı ise çok daha iyi bir ortamda gerçekleşti. Ekonomik bağımsızlığa ve

"tüccarların resmi amiri" unvanına sahip olan Marcel, bariz bir şekilde Paris'teki "halk tabakasının" lideri konumundaydı; Kent Genel Meclisi'ndeki (*Estates Generale*) güç dengesini, monarşinin ve soylu sınıfın zararına değiştirmek, kraliyetin vergi sistemini daha adil hale getirip mutlakıyete ve aristokratik otoriteye meydan okumak amacını güdüyordu. Marcel'in hedefleri, yandaşlarının kabul etmeye hazır olduğundan daha "burjuva" ve hatta daha "cumhuriyetçi" bir niteliğe sahipti. Rienzi örneğinde olduğu gibi, muazzam bir destek gören Marcel, orta sınıf içindeki kral yanlısı bir grup tarafından 1358 yılında öldürüldü. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl tarihçilerinin, feodal ya da konfedere bir politik yaşama ilişkin görüşlerin çok etkili olduğu bir çağın insanına, "ulus-devlet"i savunan bir düşünce biçimini yakıştırması, son derece yanıltıcıdır. Avrupa "burjuvazisi"nin başından beri cumhuriyetçi bir yapıya, genelde ise milliyetçi bir inanca sahip olduğuna ilişkin mit, bu önyargıyı desteklemektedir. Rienzi ile Marcel'in ün kazanmalarının nedeni, yalnızca zanaatkârların ve kentte oturan fakirlerin değil, aynı zamanda çoğunluğu, kentlerdeki sıradan halka karşı soylularla işbirliği eden tüccarların ve serbest meslek sahiplerinin de yanında yer almış olmalarıdır. Perez Zagorin'in gözlemleri, gerçeğe çok daha yaklaşmaktadır: "Uygunsuz bir konjonktürden doğan adaletsizlikler ile perişanlık derecesine varan koşullar, halk ayaklanmasının temel nedenini oluşturuyordu; Marcel, kentlerden oluşan bir ittifak kurmak isteyen, Kent Genel Meclisi'ni (*Estates Generale*) güçlendirerek monarşiyi politik yönden dizginleme amacı güden devrimci bir reformcuydu. Başlattığı hareket, aynı anda Ile-de-France bölgesinde ve çevre bölgelerde patlak veren köylü ayaklanması (Jacquerie) ile de gevşek bir ilişki içindeydi."[61] Bu görüşler, konfederasyona yönelik bir bakış açısına işaret etmektedir; bu tür bir bakış açısı, o döneme, merkezi bir yönetime sahip "milliyetçi" bir Fransa görüşünden daha çok uyar.

Zagorin'in köylü ayaklanmasından (Jacquerie) bahsetmesi, başta Fransa olmak üzere Batı Avrupa'da o dönemde çok sayıda büyük köylü ayaklanmasının yaşandığını bize anımsatır. Fransız köylü ayaklanmasının üzerinden otuz yıl bile geçmeden 1381

61. Perez Zagorin: *Rebels and Rulers, 1500-1600*, c. I (New York: Cambridge University Press; 1982), s. 232.

yılında patlak veren İngiliz Köylü Ayaklanması, köylü ayaklanmaları içinde en şiddetlisini oluşturdu; bu ayaklanma sonucunda Londra kısa bir süre için köylülerden oluşan bir ordu tarafından ele geçirildi. John Ball adında gezgin bir rahip, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklere karşı verdiği güçlü vaazlarıyla ayaklanmayı renklendirip efsanevi bir boyut kazandırdı. Genelde, savaşların kırsal kesime verdiği büyük tahribatın ardından ayaklanan köylüler, ara sıra spontane bir şekilde feodal sömürüye, kralın koyduğu vergilere, aşırı derecedeki "aşar vergisine" ve üst tabakanın üstünlük taslayan kibirli tutumlarına karşı da başkaldırdı. Bütün bu ayaklanmaları ayrıntılarıyla anlatmak mümkün değildir. Bunlar ara sıra kentlerdeki huzursuzluklarla birleşip büyük isyanlara dönüşerek bölgesel ve merkezi otoriteler için tehdit oluştururdu. On beşinci yüzyılda Bohemya'daki Hussite savaşlarında olduğu gibi, köy ayaklanmaları bazen kentteki ayaklanmalarla sıkı bir şekilde kaynaştı; bazen de kısa süreli bir kaynaşma görüldü. Ancak tarımla uğraşan halkın başkaldırısı, izleyen yüzyıllarda da varlığını koruyarak, Üçüncü Dünya'da görüldüğü şekliyle, günümüze kadar geldi.

Genelde kısa süren köylü ayaklanmaları parçalanmış bir yapıya sahipti. Bu ayaklanmaların doruğuna, Batı Avrupa'da Luther'in 1520'deki reformlarının ardından ulaşıldı; Alman kentleri ile kırsal kesimi, yıllarca süren bir huzursuzluğa sahne oldu. 1524 ile 1526 yılları arasında kitleler halinde ayaklanan Alman köylüleri, ülkenin batı ve güney bölgelerindeki geniş alanları kasıp kavurdu; bu olaylar, ünlü "Köylüler Savaşı" adıyla tarihe geçti. Tarihçiler tarafından bir "devrim" olarak nitelendirilen bu ayaklanma, ortaçağdan aydınlanma çağına kadar ülkenin çeşitli bölgelerindeki kırsal alanlarda dağınık bir şekilde patlak veren "ayaklanmalar"dan farklı görülüyordu. Alman köylüsüne atfedilen çeşitli ideolojiler, düşünceler ve ilgi alanları, bu kesimin Marksistlerin, liberallerin, romantiklerin, ilâhiyatçıların, milliyetçilerin ve benzerlerinin sevgisini kazanmasına yol açtı. Alman köylüsü, modern komünist hareketin öncüsü, sınıf savaşının çarpıcı bir örneği, ahlaki değerlerin yeniden oluşturulması için çabaların bir simgesi ve hatta Alman ulus-devletin öncüsü ya da bu devletin gelişimine şekil veren bir güç olarak bile görüldü. Ancak köylüleri harekete geçiren şeyin, yerel bir özyönetim isteği olduğu, bu özgülerin içinde yer almadı;

köylülerin, kırsal yerleşimi (*Gemeinde*) feodal, ticari ve dinsel tecavüzlerden korumak için gösterdiği çabalar yeterince vurgulanmadı. Köylülerin uzun zamandır geçerli olan değerleri, kurumları, yaşam biçimlerini ve toprağı kullanma haklarını içeren geleneksel nitelikteki kırsal yaşamlarını ve yerleşimleri ile aralarındaki organik bağları, kralların ve baronların ihlallerinden korumak için gösterdikleri çabalar, bu ayaklanmaların her safhasının ortak noktasını oluşturur. Bu kırsal dünya, geleneksel toplumun yurttaşlığa ilişkin değerlerini içerir; 1524-26 yılları arasındaki Köylüler Savaşı'nın, otonom yerel yönetimlerin gelişimi ile ilgilenen kuramcı ve tarihçilerin hayranlığını uyandırması, bu yüzdendir.

Üzerinde çeşitli yorumlar yapılan bu çatışmanın akışı, yeterince derin bir şekilde incelenmiştir; bu yüzden burada ayrıntılı olarak ele alınmasına gerek yoktur. Thomas Munzer, zamanında efsanevi nitelik taşıyan "komünist" görüşlerinde, köylülerin ortak yardıma yönelik geleneksel ağlarına, eşitlik ilkesine dayalı ebedi bir "altın çağ"a olan inançlarına ve toprak ile malların yerleşim (*Gemeinde*) içinde ortaklaşa kullanılmasını öngören tekin olmayan sistemlerine olan bağlılıklarını belirtmektedir; bunlar, sosyalist ve komünist teorilerin "habercisi" değil, köy kökenli geleneklerdir; sözü edilen teorilerin tarıma dayalı bir toplumdan çok, gelişmiş bir endüstriye dayalı bir toplumdan çıkmış olması daha akla yakındır. Köylüleri Alman ulusunun (*ethnos*) bir cisimlenmesi olarak görmeye çalışan romantikler ise elleri boş dönerler; çünkü bu ayaklanmalar, kan ve toprağın yarattığı dürtüyle birleşmiş bir halkın öyküsünü anlatan, esin kaynağı niteliğindeki efsaneleri içermez. Köylüler Savaşı, en az kendine kaynak oluşturan toplum kadar parçalanmış bir yapı gösterdi. Dağınık durumdaki ayaklanmaları birleştirmeye yönelik tek bir ciddi çaba göze çarpar: Bir "Hıristiyan Köylü Birliği" oluşturmak amacıyla Memmingen'de toplanan bir "köylü parlamentosu", Yukarı Suebya'daki köylü ordularını koordine etmiştir. Birlik, ayaklanmaya katılan üç orduyu (*Haufen*) bir araya getirerek ortak askeri operasyonlar yapmalarını sağladı; her ordunun başında bir komutan ve dört meclis üyesi bulunuyordu; bu yapı, bir köyün yönetim şekline tam olarak karşılık geliyordu. Köysel yönetim biçimi, sonuç olarak askeri güçlerden oluşan ortak

bir emir-komuta zincirine yansıtılmış, bu yolla da korunmak istenen geleneksel toplum biçiminin görüntüsü ortaya konmuştu.

Memmingen "parlamentosu", buna ek olarak, köylü ayaklanmasına ilişkin ünlü "On İki Madde"yi yayımlayıp benimsedi; bu maddeler, İncil'in otoritesini esas alan bir program içeriyordu. Bu maddelerde, köylere kendi rahiplerini göreve getirme ve görevden alma hakkı verilmesi, "aşar vergisi"nin rahibin ve yerleşimin fakirlerinin gereksinimlerine göre köyler tarafından belirlenmesi, serfliğin ortadan kaldırılması, köylülerin ücretsiz olarak zoraki çalıştırılmasının kısıtlanması, feodal beylere verilen vergi ve kiraların azaltılması ve son olarak da köyü çevreleyen toprakların köylülere geri verilmesi ve bunun garanti altına alınması, "mütevazı" bir biçimde seküler güçlerden talep ediliyordu. Yerel bazı farklılıklar göstermekle birlikte, isyankâr Alman köylüsünün temel programı haline gelen Memmingen Maddeleri, kısa süre içinde savaşta elden ele dolaştırılan bir belge haline geldi. Mütevazı ifade biçimi, İncil'e dayanması ve insani talepleriyle, yerleşimin (*Gemeinde*) ruhunu ve değerlerini bütünüyle ifade etmeyi başardı. Geleneksel köy yaşantısını içeren bir dünyanın sesiydi. Yerel yönetim, o dönemde gücünü ve canlılığını bu kırsal dünyadan aldı. Alman yurttaşlık yaşamı bu maddelerle gerçek bir süreklilik oluşturur; sahip olduğu etik anlaşmaya dayalı güçlü dayanışma duygusu buradan gelir.

Alman prensleri birleşerek Köylüler Savaşı'nı son derece kanlı bir biçimde bastırdı. Kentler köylülere yaygın bir biçimde destek oldu ise de, bu destek çoğunlukla kısıtlı ve uzlaşmacı bir nitelik sergiledi. On İki Madde, kentin fakir ve alt tabakaları içinde yankı buldu; içerdiği ahlaki ifadeler ile İncil'e yaptığı göndermeler, ruhban sınıfın da hatırı sayılır bir destek vermesine neden oldu. Ayaklanmanın neredeyse İncil'e dayalı olduğu söylenebilecek doğası, ayaklanmaya insan hakları ve namusluluk adına yapılan bir haçlı seferi niteliği kazandırdı; kentlerde yaşayan eğitimli tabakalar hâlâ bu özelliklere sahipti. Radikal bir söylev niteliği taşımakla birlikte, Friedrich Engels'in Köylüler Savaşı hakkındaki yargısı, geçen yüzyılın önyargılarını içerir. Engels, bu ayaklanmanın "ana nedeninin, Almanya'nın gittikçe merkeziyetçilikten uzaklaşıp parçalanması" olduğunu, bunun, aynı zamanda, "savaşın başarısız-

lığının" nedeni olduğunu söyler.[62] Eğer köylüler savaşı kazansalardı, Alman prenslerinin neden olduğu parçalanmanın üstesinden gelinip ülkenin merkezi bir idareye kavuşup kavuşmayacağı sorulabilir. Köylüler Savaşı, ya Engels'in iddia ettiği gibi bir "devrim"dir ya da kendisinin "tarihsel materyalizm" standartlarıyla tanımlanacak olursa, zamanından önce meydana gelmiş olan, dolayısıyla Almanya'nın "devrimci geleneğine" değil, "gerici geleneğine" uygun düşen bir olaydır. Engels'in yargısı, konfederasyonu Almanya'nın sorunları için geçerli bir çözüm olarak görmeyi reddetmesiyle daha da karmaşık bir hal alır; oysa konfederasyon, köylülerin içgüdüsel olarak istedikleri bir çözümdü. Bu, yalnızca akademik bir sorun değildir; çok önemli bir soruyu da beraberinde getirir: Sözde "geri kalmış" halklar, milliyetçilik ya da konfederalizm yoluyla, merkezi ya da merkezi olmayan yönetimlerle, özgürlükçü ya da otoriter kurumların yardımıyla, günümüzde düşüncesizce "modernleşme" diye adlandırdığımız düzeye ulaşabilecek midir? Uygarlığımızın geleceği bu soruya verilecek cevaba bağlıdır; bunun cevabını tarihin karanlığına gömmek mümkün değildir. Geriye dönüp bakıldığında, bu soruların geçmiş zamanlardaki kritik durumlarını günümüzde de koruduğu görülür; ancak bizi bekleyen gelecek, on altıncı yüzyıl insanının kafasında canlandıramayacağı kadar korkutucudur.

Şu kadarının vurgulanması yerinde olacaktır: Dört yüzyıl önce Batı Avrupa'da bir ulus-devlet yaratma çabaları, yalnızca başına buyruk soyluların değil özgür kentlerin, isyancı kasabaların ve başkaldıran zanaatkârların da direnişiyle karşılaştı. Avrupa mutlakıyetçiliğinin ve milliyetçiliğinin yükselişinde kritik bir dönem olan on altıncı yüzyıl, çığ gibi büyüyen gerçek nitelikteki köy, bölge ve kent ayaklanmalarına sahne oldu. İngiltere bile çarpıcı nitelikteki köy ayaklanmalarından payını aldı; kraliyet otoritesine karşı devrimci bir meydan okumadan çok yerleşime ait topraklara elkonulmasına karşı kitlesel bir protesto niteliği taşıyan Kett İsyanı (1549), binlerce askeri birliğin seferber edilmesiyle ancak bastırılabildi. Bu isyanı, Fransa'daki *Croquants* ayaklanması (1592-1595) izledi; bu ayaklanma, İngiltere'deki isyandan çok, Al-

62. Friedrich Engels: *The Peasant War in Germany* (New York: International Publishers; 1926), s. 150.

manya'daki köylülerin otonomi talebiyle başkaldırmalarına benziyordu. Genelde yerel boyutta kalan ve kolayca bastırılan bu ayaklanmalar, Fransa'da mutlakıyetin giderek güçlenmesiyle birlikte süreklilik kazandı ve en sonunda devrimle sonuçlandı. Bu ayaklanmalar, Napoleon dönemine kadar sürdü; bu dönemde ise bir zamanın isyancı köylüsü, Bonapartist monarşinin muhafazakâr nitelikteki desteği haline geldi.

Bu isyanların hiçbiri konfederasyonların ortaya çıkmasına yol açmadı; Batı Avrupa'da doğmakta olan ulus-devletler için de ciddi bir tehdit oluşturmadı. Amerika'nın New England eyaletindeki kasabalarda kurulan demokrasinin kökleri, 1640 yılında başlayan İngiliz Devrimi'ne kadar uzanır; ancak buna rağmen bu devrimin yurttaşlığa ilişkin kökleri, otonom yerel yönetim kavramına dayalı bir bakış açısıyla hemen hiçbir zaman ele alınmamıştır. (New England'daki gelişme ileride ayrıntılı biçimde tartışılacaktır.) Büyük Fransız Devrimi ise yerel yönetime dayalı konfederasyon idealini uykusundan uyandırdı; ancak bu ideale sürekli bir gerçeklik kazandıramadı. Deyiş yerindeyse, Jakoben "diktatörlüğü", Fransa'yı Avrupa'nın en merkeziyetçi ulus-devletlerden birine dönüştürdü. Ancak konfederasyon ideali ortadan kalkmadı. Bu ideal, 1871 yılında kurulan Paris Komünü ile kısa bir süre için parlak bir gerçeklik kazandı; bu komün (ya da "kent meclisi"), Fransa'nın bütün kentlerine muazzam boyutta bir kentler konfederasyonu çatısı altında birleşmeleri çağrısında bulundu; varlığını iki ay sürdürdükten sonra, Üçüncü Cumhuriyet'in birlikleri tarafından kanlı bir şekilde yok edildi. On sekizinci yüzyıl Paris Komünü'nün, Büyük Devrim'in son yıllarında Jakoben kontrolündeki Meclis'e karşı uğrunda savaştığı ideal, on dokuzuncu yüzyıl komünü tarafından muhteşem bir azimle gerçekleştirilmeye çalışıldı.

Mutlakıyetçiliğe ve ulus-devlete, yerel yönetimlerden oluşan bir konfederasyon tarafından yapılmış en büyük tehdidin, mutlakıyetin büyük bir zafer kazandığı bir ülkede gerçekleşmiş olması, tarihin ironilerinden biridir: Bu tehdit, Avrupa'nın politik açıdan en dik başlı ve en katı hükümdarı olan V. Karl'ın yönetimi altındaki İspanya'da gerçekleşti. Mağribilerin 1492 yılında kesin olarak yenilgiye uğratılmasının hemen ardından kent yaşamı hızlı bir şekilde gelişmeye başladı; diğer yandan İspanyol mutlakıyeti, "iki Katolik

hükümdarın", yani Ferdinand ile Isabella'nın birleşmesiyle yerini sağlamlaştırdı. Ülkenin zenginleşmesi ve bir ulus-devlete dönüşmesi, monarşi ile kent "burjuvazisi" arasındaki işbirliğine, neredeyse ders kitaplarına geçecek türden bir örnek oluşturmaktadır. Monarşi ile kent arasında bir çatışma çıkmasaydı, böyle bir şeyin olabileceği kimsenin aklına bile gelmezdi. Kent yaşamını geliştirmeye yönelik etkin bir politika izleyen Isabella, kent sakinlerini büyük toprak ağalarına karşı kullandı; iç ticareti geliştirdi; yerel yönetimlerin haklarına büyük bir titizlikle saygı gösterdi; ülkenin "parlamentosu" (*Cortes*) ile yakın bir ilişki içinde çalıştı. Bu tür bir politika gütmesindeki amacı, toprak sahibi açgözlü soylulara karşı bir güç oluşturacak kurumlar ortaya çıkarmaktı. Uzun süredir kraliyetin düşmanlığını kazanmış olan loncaların otoritelerinin arttırılmasına izin verildi; üretimi denetleme hakkına sahip olmaları kabul edildi. Mağribilere karşı düzenlenen "haçlı seferi", halkın monarşiye karşı duyduğu coşkuyu arttırmak için kullanıldı; monarşi, İspanya'daki dünyevi ve dinsel yaşamda, daha önce hiç sahip olmadığı derecede merkezi bir yer edindi. Ahlaki yönden yenilenmiş bir Hıristiyan İspanya imgesi, istikrarlı, birleşik ve güçlü bir ulus oluşturma umutlarını uyandırdı; başına buyruk soylular ile merkezden uzaklaşan idari bölgelerin, katı bir şekilde dizginlenmesi gerektiği düşünülmeye başlandı.

Bu imge, başta İspanya'nın ortasındaki Kastilya bölgesinde olmak üzere, bir derece gerçeklik kazandı. Kastilya bölgesi, yeni ortaya çıkmakta olan ulusun kalesi haline geldi; burada konuşulan lehçe standart dil oldu; İspanyol halkı için "prototip" özellikler oluşturarak etnik, kültürel ve dilsel açıdan birbirinden farklı olan "İspanyol" halklarını, yani Baskları, Katalanları ve Mağribilerin çoğunlukta olduğu Endülüslüleri bir arada tuttu. Monarşi, burada da kendine bir başkent seçti; Madrid kenti, bütün ülkenin yönetim merkezi haline geldi. Böylece Avrupa'nın en ileri devletlerinden biri ortaya çıktı. Bu zamanda iki Katolik hükümdar, kentlerle olan ilişkilerini genişletti; bu yolla kentlerin monarşiye duyduğu düşmanlığın soylulara yöneltilmesi sağlandı; kentlerin zenginlikleri, kraliyeti desteklemek için kullanılmaya başlandı. Ferdinand ile Isabella, bölgedeki bağımsız kentler üzerindeki bürokratik denetimlerini arttırdı. Sarayın kent memurlarına (*cor-*

regidores), kentte yaşayan soylu klanları denetim altında tutmaları ve kentleri büyük toprak ağalarının sömürüsünden korumaları için büyük yetkiler tanındı. Bu ağaların yasadışı yoldan elkoydukları kent arazileri kısmen geri verildi; vergi toplama hakkını parayla satın alıp işi bariz bir yağmalamaya kadar götüren kişilerin yerine, ana verginin (*alcabala*) yerel memurlar tarafından toplandığı, *encabezamiento* adı verilen bir sistem getirildi; Kraliyet Konseyi'ne, üniversite eğitimine sahip hukukçular (*letrados*) alındı; belli bir hiyerarşi içindeki müfettişler, hızla büyüyen bürokrasiyi denetlemekle görevlendirildi; bu bürokratik yapı sekreterlerden, görevi kötüye kullanma ya da adaletsizlik gibi durumlarda yardım etmekle görevli olan müfettişlere (*visitadores*) kadar çeşitli türden memurlardan oluşuyordu. Bürokrasinin diğer yanında ise merkezi ve profesyonel nitelik taşıyan mahkemeler, kardeşlik meclisleri, Engizisyon ve ülkenin parlamentosu (*Cortes*) yer alıyordu; bu organlar, İspanya'daki yaşamın bütün alanlarının, kraliyet tarafından denetim altında tutulmasını sağlardı.

Kısmen geleneksel kısmen de yeni nitelikteki bu mekanizmanın ömrü çok kısa oldu; Fransız monarşisinin kurduğu benzeri bir düzenin iki yüzyıl yaşamasına rağmen, İspanyol devlet mekanizması, iki Katolik hükümdarın yönetimi sırasında bile gözle görülür ölçüde zayıflamaya başladı. Mağribilere karşı yapılan son savaş, monarşi ile soylu kesim arasındaki çatışmayı bütünüyle sona erdirdi. Isabella, büyük toprak ağalarından çekiniyordu; ancak toprakların yeniden ele geçirilmesi için onların askeri gücünden yararlanmak zorunda kaldı; bunun sonucunda da toprak ağaları devlete verdikleri desteğin karşılığını istedi. Yerel idarelerin elinden alınmış olan topraklar aristokratlar tarafından tekrar ele geçirilmeye başlandı; bu kesimin vergi toplama yetkileri arttırıldı; işlerine gelmeyen mahkeme kararlarından kaçmaları kolaylaştırıldı; monarşi üzerindeki mali denetimleri muazzam ölçüde arttı. V. Karl'ın 1519 yılında I. Carlos adıyla İspanya kralı olup, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun tahtına oturmayı talep ettiği dönemde, monarşi büyük ölçüde aristokrasinin denetimi altındaydı. Flandre bölgesinde doğup büyüdüğü için yabancı gözüyle bakılan, imparatorluk tahtına çıkmaktan başka bir şey düşünmeyen ve bu amacını gerçekleştirmek amacıyla çoğunlukla ülke dışında yaşayan

Karl, İspanyol halkında güven uyandırmadı. Tahta yeni çıkan kral, Kastilya toplumunu oluşturan bütün sınıfların gözünde, İspanya'yı yurtdışındaki kavgalarını yürütebilmek için para kaynağı olarak gören ve bu amaçla ülkenin zenginliklerini çekinmeden harcayan bir kişiden başka bir şey değildi.

Durumu daha da kötüleştirmek istercesine, merkezi yönetim mekanizması, Flaman danışmanlardan oluşan bir heyetin eline geçti; bu heyet, İspanyol geleneklerine ve çıkarlarına karşı son derece duyarsız davrandı. Karl'ın beceriksiz ve yetersiz nitelikteki bu Flaman vekilleri, monarşiyi asalak bir kuruma dönüştürdü; bu yeni düzenden tek çıkar sağlayan aristokratlar oldu. Karl'ın tahta çıkmasından önceki dönemde zaten vergiler artırılmış, kraliyetin kent memurlarının (*corregidores*) namus ve verimli çalışma düzeyinde düşüş görülmüştü; yol ağının çökmesiyle fakir köy ve kasaba halkının sırtına dayanılmaz derecede bir vergi yükü binmiş, beceriksiz ve yoz müfettişler bürokrasiyi ve aristokrasiyi denetleme görevlerini yerine getirmez olmuştu; yargı sisteminin bütünlüğüne zarar gelmiş, gittikçe fakirleşen halk, kışlalara yerleştirilen düşük maaşlı, düzenden yoksun askerlerin yükü altında ezilmişti. Yabancı yöneticilerin idareyi ele alması, tahtta kimsenin güven duymadığı bir kralın oturması, kraliyetin prestijini yitirmesi ve aristokrat kesimin kendi çıkarları doğrultusunda artan ihlalleri, durumu daha da kötüleştirdi.

30 Mayıs 1520 tarihinde, bir grup yün işçisi, Segovia parlamentosunun (*Cortes*) nefret edilen bir üyesine saldırıp onu idam etti; bir kent ayaklanmasına dönüşen olayın sonunda, kraliyet memurları çareyi kaçmakta buldu. Görünüşte yerel nitelik taşıyan bu kitlesel şiddet eylemi, tarihin en alışılagelmemiş kent "devrimlerinden" birine dönüştü; tarihçiler bu olayı *Comuneros* (sözcük anlamıyla komün sakinleri) ayaklanması olarak adlandırır. Yerleşimde (*comunidad*) başlayan bu ayaklanma kısa ömürlü olmakla birlikte, kurumsal yaratıcılığı yönünden göze çarpar. Segovia'daki yün işçilerinin eylemi, Toledo'daki çok daha ciddi ayaklanmanın gölgesinde kaldı; Toledo kent meclisi, kraliyetin vergi politikasında kendi zararlarına yaptığı değişikliğe karşı çıkmak amacıyla, parlamentoda (*Cortes*) temsil edilen bütün kentlerin yönetimlerine mektup yazarak, onları kraliyet hükümetine karşı or-

tak bir cephe kurmaya çağırdı. Kısa bir süre sonra döneme damgasını vuracak olan sayısız vergi karşıtı kent isyanından yalnızca biri gibi görülebilecek bu ayaklanma, gerçek boyutta bir devrime dönüştü. Birkaç ay içinde, Kastilya'daki kentler birer birer, daha önce monarşi tarafından toplanan vergileri kendisi toplar hale geldi. Yurttaşlardan oluşan milis kuvvetleri örgütlendi; demokratikleşme ve yerel hükümetlere otonomi kazandırma yolunda kapsamlı değişiklikler yapıldı. Toledo kentinin önerisi üzerine, parlamentoda (*Cortes*) temsil edilen bütün kentlerin temsilcilerinden oluşan ulusal bir meclis (*junta*) kuruldu. Böylece komün sakinleri, hâkimiyeti elinde tutan kraliyet yönetimi karşısında, paralel bir otoriteye ya da güç "ikiliğine" dayanan bir sistem oluşturdu.

Bu gelişme bazıları tarafından coşkuyla, bazıları tarafından ise hoşgörüyle karşılandı. Merkezi hükümeti zayıflatmak için her yolu denemeye hazır durumdaki toprak ağaları da monarşi ile aralarına duyarlı bir mesafe koydu. Belli bir altyapıya sahip olan etkileyici bir yurttaşlar ordusu oluşturup bunlara profesyonel askerlerden oluşan özel birlikler ekleyen Komünler Meclisi (*Comunero Junta*), hızla bir dizi zafer kazandı ve bu yolla kraliyete dayalı devleti ortadan kaldırıp yerel yönetimlere dayalı bir konfederasyon kurma tehdidinde bulundu. Komün sakinleri (*comuneros*), kendi askeri sistemlerini kurdu, Kastilya'nın bütün toplumsal sınıflarına ulaşan bir yönetim mekanizması oluşturdu; bu insanlar yalnızca vergi kaynağı olmakla kalmadı; aynı zamanda kitlesel gönüllülüğe muazzam bir kaynak oluşturdu. "Sınıf" duvarlarını (ruhban sınıf da dahil olmak üzere) ortadan kaldırdı; böylelikle meclis (*junta*), ilk aylarında karşı konulmaz bir görünüm sergiledi.

Son büyük askeri birliğinin 1521 yılının Nisan ayında Villalar köyü yakınlarında yenilgiye uğramasıyla sona eren bu hareketin çöküşüne neden olan neydi? Kentler, Villalar'daki savaştan sonra da direniş göstermeye çalıştı; Toledo kenti, kraliyet güçlerine karşı direnişini 1522 yılının Şubat ayına kadar sürdürmeyi başardı. Bu yenilginin askeri strateji yönünden en büyük nedeni, genelde tarafsız bir konumda bulunan soyluların, monarşinin tarafına geçmesiydi. Kentlerdeki elit kesimlerin yavaş yavaş kraliyeti desteklemeleri de aynı derecede önemli bir nedendi; radikal değişiklikler ve demokratikleşme sonucu kent yaşamının dışına itilen

bu kesim, kent şövalyelerinden (*caballeros*), zengin tüccarlardan, yüksek tabakadan din adamlarından ve zenginlerden oluşuyordu. Yüzyıllar sonraki Paris Komünü'nün sakinlerine benzer bir şekilde, keskin bir kentsel bakış açısına sahip olan bu komün sakinleri de (*comuneros*), soyluların denetimi altındaki bir sınıf olmaları yüzünden, aslında kendilerinin doğal müttefiki olan köylülere düşmanlık duymaya devam etti. Bunun sonucunda komün sakinlerinin başlattığı hareketin, İspanya'nın merkezinden öteye gitmesi mümkün olmadı. Çevrelerindeki diğer "İspanya halkları" tarafından Kastilyalılar olarak adlandırılan bu halkın başlattığı hareket, ayrıcalıklı bir halkın, daha da büyük ayrıcalıklara sahip efendilerine karşı ayaklanması olarak görüldü. Ne kadar çok komün sakini destek vermiş olursa olsun, Kastilya hegemonyasına düşmanlık duyan Katalanların, Baskların ve Endülüslülerin, kendilerini Kastilya'nın davasıyla özleştirmeleri mümkün olmadı.

Bu nedenlerin ışığı altında, Komünlerin (*Comunidades*) isyanının, tam anlamıyla bir "sınıf" hareketi olarak tanımlanması çok kolaydır. Yerel yönetimlerin sözde "ileri düzeydeki" bir ulus-devlete karşı gerçekleştirdiği bir hareket olması yüzünden "atacı" olarak nitelendirilir ya da soylu sınıf, "burjuvazi", "doğum aşamasındaki proletarya" ve benzeri türden kesin sınırları belli olmayan sınıflar arasındaki sınıf çatışması olarak da ele alındığı olur. "Doğum aşamasındaki" terimi bu türden bir "sınıf analizi"ni şüpheli hale getirir. İspanya'nın daha sonraki dönemlerinde önemli roller oynamış olan sınırları kesin olarak belirli "sınıflar" içinde, dirençli köylü sınıfı hariç olmak üzere, yalnızca büyük toprak ağalarından oluşan sınıf, bu dönemden birliğini koruyarak çıkabilmiş, yakın bir geçmişe kadar da etkili olmaya devam etmiştir. Yeterli bir ekonomik tabana sahip olmayan, toplumsal grup olarak istikrar göstermeyen ve belirli hedefleri olmayan diğer "gruplar" için kesin bir tanımlama getirilmesi mümkün değildir. Burada karşımıza iyi halli ve hatta zengin bir tabakadan, zanaatkârlardan, tüccarlardan, her türden "entelektüel"den, kâtiplerden ve din adamlarından oluşan düzensiz kitleye kadar uzanan alışılagelmiş türden yarı feodal bir "halk tabakası" çıkar; bunlara çok sayıda hizmetçi, vasıfsız işçi ve dilenciyi de eklemek mümkündür. Kent, bu "halk tabakasını" birbirine bağlardı; yani bu

insanlar, kent sakini olarak ortak bir kültürü paylaşırdı. Maddi farklılıklar bu insanları birbirinden ayırdı; ancak bunların hepsi belli bir kentin sakinleriydi ya da öyle olmaya çalışıyorlardı. Kentin kendilerinden beklediği sadakat ile yarattığı politik alan, oluşturdukları ideolojik birliğin temelini oluşturuyordu. Onlara gerçek anlamda bir yer duygusu kazandıran, anlamlı bir görev sorumluluğu yükleyen, kendi varlıklarını belirgin bir biçimde tanımlamalarını sağlayan, ait oldukları "sınıf" değil, yaşadıkları kentti. Kent sakinlerinin bu "küçük vatana" (*patria chica*) o dönemde duydukları yoğun sadakati, milliyetçiliğin yerel sadakate ilişkin bütün duyguları tekelinde bulundurduğu günümüze uyarlamak çok zordur. Bu duygu on altıncı yüzyılda o kadar yoğundu ki merkezi otorite yabancı, dünya dışı bir varlık olarak görülürdü; kişi, henüz ortaya çıkma aşamasında olan ulus-devlete değil, yaşadığı köy, kasaba ya da kente bağlılık duyardı.

Günümüzde, yukarıda sözü edilen ekonomik yönden farklı grupların birbiriyle sürekli bir çatışma içinde oldukları düşünürüz; başta Flaman ve İtalyan kentleri olmak üzere Avrupa'nın birçok kentini saran iç çatışmalar, böyle bir yargıya varmamızı kolaylaştırır. Ancak bu tür bir yaklaşım, geçmişteki kent yaşamının tek yanlı olarak ele alınması anlamına gelir. Farklı ekonomik çıkarlara sahip olmalarına rağmen, kentte oturan farklı tabakaların, istilacılar ya da rakip kentler karşısında nasıl çabucak birleştikleri, tarihçiler tarafından kolayca göz ardı edilir. Zenginlik ve toplumsal konum açısından kentte mevcut olan farklılıklara rağmen, İspanyol komün sakinlerinin (*Comuneros*) nasıl birleştiğini, kentin elit kesimlerinin safları terk etmesinden sonra bile, birliklerini sonuna kadar nasıl koruyabildiklerini anlamak zordur. Komün sakinlerinin kraliyet yanlısı düşmanları, Kastilya kentlerindeki iyi halli tabakaların tümünü kendi saflarına çekmeyi başaramadı; özellikle Toledo kentinde olmak üzere, kraliyet güçlerine karşı sonuna kadar direnildi; bu kent, Villalar'daki savaştan sonra kraliyet yanlısı rakiplerinin karşısında neredeyse bir yıl boyunca direnmeyi başardı. Ancak kraliyet yanlıları, kentin bu iyi halli tabakalarını bölüp dengeyi kendi yararlarına bozmayı başardı; bunun sonucunda da aristokrasinin büyük askeri üstünlüğünü görece deneyimsiz kent milisleri karşısında kullanarak avantajlı bir konuma geçti.

Komün sakinlerinin elde ettiği başarı, bu konuyla ilgilenen ta-

rihçilerin bir kısmı tarafından henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Bu hareket, Avrupa'daki politik yaşamı, Antik Yunan uygarlığından beri görülmeyen bir derecede genişletti. "Politika" sözcüğünün kapsamı büyültülerek, yalnızca konfederasyon, kent ya da kasaba düzeyinde değil mahalle ya da semt düzeyinde de anlam kazanması sağlandı. Komün sakinlerinin talepleri günümüz için bile radikal sayılabilecek nitelikteydi: kent delegasyonlarından oluşan bir parlamento (*Cortes*) kurulup kraliyet otoritesinin büyük ölçüde sınırlandırılması ile boyutu kentten kente farklılık gösteren yerel yönetim esaslı bir demokrasi talep ediliyordu. Valladolid kentinde hazırlanan bir bildiride, komün sakinleri, kentleri parlamentoda (*Cortes*) temsil edecek olan delegelerin, monarşinin yaptığı gibi kent meclisleri tarafından değil, semt meclisleri tarafından seçilmesi talep ediliyordu. Bu delegeler seçmenlerin isteklerine göre hareket edecek, kentler tarafından verilen talimatların parlamentoda tartışılan konular için yeterli olmaması durumunda, temsil ettikleri kentlere danışmaya hakları olacaktı; monarşi, kentlerin parlamentodaki temsilcilerini sürekli olarak bu haktan mahrum bırakmıştı. Eğer bu talepler yerine getirilseydi, İspanya, kökleri yalnızca kent yönetimlerine değil mahallelere kadar uzanan geniş tabanlı bir yerel demokrasinin ortaya çıkışına tanık olacaktı. Bu tür bir demokrasi, temsil sistemini savunan radikal görüşün ortaya koyduğu demokrasinin çok ilerisindeydi. Kamusal alanı canlandırma çağrısını içeren bu talepler, bu alanı nüfusun bütün kesimlerine açmayı ve herkesi içeren bütünüyle kitlesel bir karaktere sahip yeni bir kent yurttaşlığı kavramı oluşturmayı amaçlıyordu. Toledo ve Valladolid gibi kentlerde, mahalle demokrasisi, bir talep olmakla kalmayıp gerçeğe dönüştü; bu tür bir gelişme, Büyük Fransız Devrimi'ndeki Paris seksiyon hareketinin yükselişine dek bir daha görülmedi.

Komün sakinlerinin taleplerinin çoğu, on altıncı yüzyılın "insan hakları bildirisini" oluşturdu. Buna göre parlamentonun düzenli olarak toplanması, oturumların ise yerleşimlerindeki (*Comunidades*) bütün adaletsizlikler konuşulana dek bitmemesi öngörülüyordu. Komün sakinleri, vatan hainliği dışındaki durumlarda, mülkiyetin yasal yoldan haciz edilmesinin önlenmesini talep ediyorlardı; diğer talepleri arasında suçluların çok sert biçimde cezalandırılmasının

önlenmesi, ziyarette bulunan kralın ağırlanmasının belli sınırlar içinde gerçekleştirilmesi, memurlukların satışının yasaklanması, bir yargı reformunun gerçekleştirilmesi ve Karl'ın, İspanya'nın sorunlarını bilmeyen yabancılarla doldurduğu sarayın bütünüyle "Kastilyalılaştırılması" yer alıyordu. Memurların mevkilerine ve toplumsal kökenlerine bakılarak değil, kişisel becerilerine, mesleki vasıflarına ve ahlaki bütünlüklerine göre seçilmesine yönelik eşitlikçi nitelikteki güçlü talep de bunların arasındaydı.

Karl'ın komün sakinleri karşısındaki zaferi, devlet yönetiminin politika karşısındaki, ulus-devletin de konfederasyon karşısındaki zaferine işaret eder. Bu zafer temelde silah gücüyle kazanılmıştı; yoksa tarihin gizli bir mantığına dayanmıyordu. Belli dönemlerde, on altıncı yüzyıldaki şekliyle monarşik sisteme meydan okuma eğilimi görüldü; ancak komünlerle monarşi arasındaki savaş, hiçbir zaman monarşizme karşı yapılmış bir savaş niteliğini taşımadı. Daha önceleri Avrupa kıtasının hemen her yerinde, kent birlikleri ya da konfederasyonlar arasında, benzeri çatışmalara rastlanmıştı. Ulus-devletlerin güçlenmesiyle birlikte, izleyen dönemde de aynı türden büyük ya da küçük savaşlar yapıldı. On altıncı yüzyılda Avrupa'nın en güçlü ve en mutlak monarşilerinden birine sahip olan İspanya'nın, araştırma konusu olarak seçilmesi, komün sakinlerinin başlattıkları hareketin içinde, "yükselen" burjuvazinin üzerinde hak iddia edebileceği bir geleneğin mevcut olduğu anlamına gelmez. Gerçek bunun tam tersidir: Komün sakinlerinin idealleri, –son derece değiştirilmiş bir şekilde de olsa– Pi y Margall'ın on dokuzuncu yüzyılda devletin merkezileşmesine direnmek için başlattığı Federalist harekette ve Avrupa'daki en büyük anarşist harekette ifadesini bulmuştur.

V. Karl, kapitalist toplumu teşvik etmek için hiçbir şey yapmadı. Aksine mutlakıyet yönetimi, bir zamanlar zengin olan bu ülkenin servetini, imparatorluğun yurtdışındaki maceraları için muazzam bir şekilde harcayarak ülkeyi güçten düşüren ölümcül bir kansere dönüştü. Komün sakinlerinin başlattığı hareket ise monarşiyi denetleyip gücünü hissedilir derecede azaltmaya çalıştı. Bu hareketin başarısızlığının ardından İspanyol ekonomisinde ve kent yaşamında inanılmaz derecede bir çöküş başladı. Kentler bir uyuşukluk içine girdi; büyük toprak ağalarının denetimi ve kötü

yönetimi altındaki tarımda bir durgunluk dönemi başladı; yollar bozulmaya terk edildi; ülkenin zenginliği muazzam ölçüde azaldı. Diğer yandan, kent kapitalizminin geleneksel toplum üzerindeki zaferine işaret ettiği söylenen Avrupa Endüstri Devrimi, İspanya'daki kentleri iyileştirip ayağa kaldıramadı; politik yaşamı canlandıramadı; yerleşimden geriye kalanların yerine, kentleşme, amaçsızlık, ve Francisco Franco'nun yönetimi altında şiddete dayalı bir terör rejimi geldi; bu rejim Franco'nun hayranları tarafından "milliyetçi", karşıtları tarafından ise "faşist" olarak nitelendirildi. Şiddete dayalı merkezi bir otoriteyi ortaya çıkaran bu gelişmenin, yukarıdaki iki terimle açıklanıp açıklanamayacağı sorusuna, çok geç olmadan bir cevap bulmamız gerekmektedir.

Belli tarihsel gelişmelerin bir mantığa dayandığı şüphe götürmez; bu mantık, bir gereksinimden çok, bir eğilim şeklinde ortaya çıkar; milliyetçiliğin totalitarizmi teşvik ettiği, merkezi bir devletin her şeyi denetimi altında tutan bir devlete dönüşme eğiliminde olduğu kesindir. Oysa "tarih" adı verilen insanüstü fenomenin mevcut olduğu ve toplumun gelişmesini önceden belirlediği savını desteklemek zordur. İspanya'daki komün sakinleri (*Comuneros*), birbiriyle işbirliği içinde yaşayan birleşik bir İspanya'nın yolunu açmışlardı; bu yol merkezi ulus-devlete değil, çok daha farklı bir düzene çıkabilirdi. Bu durum, başarıları hor görülen daha önceki dönemlerin kent konfederasyonları için de geçerliydi. Politikanın, sürekli olarak *polis*, *Gemeinde*, *burg*, komün ya da kent gibi belli bir yerleşim merkez alınarak yapılandırılması gerekmişti. Bütün varlıklarıyla politikaya katılan insanların ve anlaşılabilir türden özyönetim kurumlarının olmaması durumunda, "toplum" adı verilen insani fenomen, zirvesi sağlam bir görünüme sahip olsa bile, tabandan parçalanma eğilimi gösterir.

Bozulmanın toplumun tabanında meydana geldiği durumlarda, merkezileşme en zararlı halini alır. Politik bir alan görevi yapan toplumun kültürel karakterini yitirmesi, bürokratik organlardan oluşan bir sisteme dönüşmesiyle sonuçlanır; bu sistem, hücresel nitelik gösteren bireyleri ve aile birimlerini, bütünüyle idareye yönelik bir yapının çatısı altında toplar; "mülkiyet"e ya da daha doğru bir deyişle açgözlülüğe yönelik bir bireycilik olarak da tanımlanabilecek olan bu yapı, benliğin özel yaşamla sınırlanmasına,

parçalanıp bariz bir egoizme dönüşmesine yol açar. Kenti bir arada tutan, artık etik bir bağ değildir. Kent, bir pazar yeri haline gelmiştir, belirli bir yapıya sahip olmayan şekilsiz bir ekonomik birimdir artık; Hobbes'un sözünü ettiği "herkesin herkese karşı" çarpıştığı savaş, gerçeğe dönüşmüştür; işin ironik yanı, bütün bunların "doğaya dönüş" olarak tanımlanmasıdır.

Bu türden bir durum ile bu durumun yarattığı düşünce biçimi, doğanın canlılığını yitirmesine, toplumu çeşitliliğe, karmaşıklığa ve birlikte yaşama yönelten evrimsel nitelikteki itici gücün ortadan kalkmasına neden olur. Bu sorun, kent sosyolojisinin değil, toplumsal ekolojinin yeni ortaya çıkan bir alanının ve felsefesinin inceleme konusu olmalıdır. İnsanların birlikte yaşamasına ilişkin olan en temel biçim, yani kent söz konusudur; buna göre yukarıda sözü edilen sorunun toplumsal nitelikte olması gerekir; kent adı verilen bu yerleşim, insanların akrabalık bağlarının sınırlarını aştığı, insanca bir yaşam sürmek için kültürel ve ekonomik türden yaşam araçları yaratıp paylaştığı ve geliştirdiği bir yerdir. İnsaniyet (*humanitas*), burada "halk"tan ayırt edilerek kendi kimliğini kazanır. Çeşitlilik, farklılık ve katılım, yalnızca istikrarlı bir ortak yaşamın temelini oluşturmaz; bu çeşitliliğin, daha doğru bir deyişle özgürlüğün bize kazandırdığı yaratıcılık için de bir temel oluşturur; bu özgürlük çerçevesinde, alternatif gelişme biçimleri, yeni, zengin ve gelişmiş toplumsal biçimlerin evrimine yol açar. Bu açıdan yukarıda sözü edilen sorun, aynı zamanda ekolojik bir özellik de gösterir.

Kentin zenginliğini, çeşitliliğini yok eden, ona şekilsiz bir homojenlik kazandıran bir güç olarak gördüğüm kentleşme, kentin toplumsal alanda sağladığı istikrarı, üretkenliği ve özgürlüğü tehdit eder. Kısmen ulus-devletin kısmen de endüstrileşmenin içinden çıkan, genel olarak kapitalist üretim ve dağıtım şekillerinin bir sonucu olan kentleşmenin ortaya çıkışının eleştirel bir biçimde ve toplumsal ekolojinin bakış açısıyla analiz edilmesi, günümüzde çok büyük bir önem taşımaktadır; böyle bir araştırma, kentin, politikanın ve hepsinden önemlisi, yurttaşlığın geleceğinin belirlenmesinde bize yardımcı olacaktır.

VII
Kentleşmenin toplumsal ekolojisi

Avrupa, on altıncı yüzyıldan itibaren tarihte benzeri görülmemiş bir drama sahne oldu: Ulus-devletlerin ve ulusal kültürlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte, bu devletlerde yaşayan nüfus kendini, (bugün bizim için sıradan bir sözcük haline gelen) milliyet kavramıyla özdeşleştirdi. Kökleri, bir kente ve kent sakinlerinin oluşturduğu bütüne duyulan sadakate uzanan yurttaşlık kavramı bile, "ulus" adı verilen büyük bölgesel varlığın ve onun "baş"kentinin çerçevesinde ele alınmaya başlandı. Politikanın anlamı değişti; giderek artan bir şekilde, otoritenin, devlet ve devlet kurumları çerçevesinde bir meslek haline getirilmesini ifade etmeye başladı.

Bu değişikliklerin ve yeni tanımların bir kaç yüzyıl içinde ortaya çıktığını ve günümüzde gelişimini tamamladığını düşünmek

büyük bir yanlışlık olacaktır. Milliyetçiliğe giden gelişme, yavaş, düzensiz ve başka öğelerle karışık bir biçimde gerçekleşti. Bu gelişme, Avrupa'nın büyük merkezlerinde bile sağlam bir temel üzerine oturmamıştı. İnsanlar, kökleri toplumsallaşma sürecine ve aile bağlarına uzanan doğal bir eğilime sahiptir; buna göre yaşanan yer, "anavatan" kavramı ile özdeşleştirilir; bu kavram, milliyetçi soyutlamalara dayanmaz. En sağlam ulus-devletlerin bile, milliyetçi mitlerin bizi inandırmaya çalıştığından çok daha fazla parçalanmış olmasının nedeni budur. Amerika Birleşik Devletleri'ni saran büyük iç çatışmalar buna örnek olarak gösterilebilir; ekonomik sınıf ve çıkar çatışmalarının yanı sıra, etnik gruplar, bölgeler ve hatta mahalleler arasındaki çatışmalar, yerleşim sakinlerinin kendilerine özgü kültürel ve bölgesel bir kimliğe sahip olduklarının kanıtıdır; bu insanların son derece milliyetçi nitelikteki "süper güç" sayılabilecek devletlerde yaşamaları bu durumu değiştirmez. Bu tür bölünmeler, günümüz Rusya'sında daha şiddetli olarak yaşanmaktadır.

Bir ulusun saldırı tehdidi altında olduğu durumlarda, milliyetçilik halkın direnme ruhunu çok güçlendirir. Dahili bir birleştirici güç rolü oynayan milliyetçilik, sürekli olarak kırılgan bir yapı göstermiştir. Ulusal Sosyalizmin Alman halkını "birleştirmekte" başarılı olmasının nedenleri, ulusal sadakat düşüncesinden çok Alman tarihinin içinde yatar; Reform hareketinden* sonra Alman toplumsal yaşamında trajik bir çöküş yaşanmış olması ve bu kanlı ve sinir bozucu döneme damgasını vuran çöküşü telafi edecek bir mekanizmaya gereksinim duyulması, tarih içinde dikkat çekici bir gelişmedir.

Bu ulus-devletler nasıl ortaya çıkmıştır? Bu devletlerin biçimlendirilmesinde Avrupa kentleri ne gibi bir rol oynadı? Ulus-devlet, toplum yaşamı üzerinde egemenliğini ilan etmesinin, kentler, politika ve yurttaşlık üzerindeki etkileri nelerdi?

Milliyetçiliğin antik çağda henüz başlangıç aşamasında olduğunu daha önce görmüştük; antik çağ insanı, birkaç istisna dışında, kendini psikolojik ve kültürel açıdan köyüyle, kasabasıyla, kentiyle ve yakın çevresiyle özdeşleştirirdi. Antik çağın Yunan ve

* On altıncı yüzyılda Protestan kiliselerin kurulmasıyla sonuçlanan dinsel reform hareketi. (ç.n.)

Roma uygarlıklarını içeren bölümü, ulusların değil, imparatorlukların ortaya çıktığı bir dönemdi; antik çağdaki emperyalizm ise çok özel bir şekildeydi. Politikaya değil, mirasa dayalı bir sistem geçerliydi; sistemin merkezini, milliyetçi anlamda bir başkent değil kraliyet sarayı oluştururdu. "Bütün yolların Roma'ya çıkması", bu kente duyulan büyük ulusal sadakatten değil, kentin antik çağdaki otorite ve düzenin merkezi olmasından kaynaklanıyordu. Sahip olduğu merkezi konum idari yönden taşıdığı önemin sonucuydu; yoksa Kudüs örneğinde olduğu gibi, sembolik bir öneme sahip değildi. Roma olsa olsa baskının sembolü olabilirdi. Genelde isyancılar ve dikbaşlı köleler için kullanılan çarmıha gererek cezalandırma yöntemi, haça sembolik bir anlam kazandırdı; Nazilerin II. Dünya Savaşı sırasında kullandıkları gamalı haç da farklı bir anlam taşımıyordu. Kilisenin, ilk Hıristiyanların kullandığı, bolluğu ve Hıristiyanlığa geçişi simgeleyen balığın yerine, haçı kabul etmesi, ilahi Roma kentinin dünyevi özellikleri benimsemesini, başlangıçta karşı çıkılan kurumların isyankâr nitelikteki bir inanç dünyasının kapsamına alınmasını yansıtıyordu. Bir zamanlar dünyanın orospusu olarak nitelendirilen Roma, ilk Hıristiyanlar için papalığın yer aldığı kutsal bir kente dönüştü; en asi isyancıları kandırıp ayartan bu kent, ruhani bir statü kazandı; devlet idaresinin bu zaferi, çok az sayıda isyancıya ders oldu.

Ortaçağ Avrupası'nda ulus diye bir şey mevcut değildi. Genelde yerel nitelik taşıyan sadakat duygusu, köye, mahalleye, kasabaya, kente, beylere ve ender durumlarda krala karşı beslenirdi. İngiltere'deki I. Henry ya da Fransa'daki Philip Augustus gibi güçlü krallar, zamanları için alışılmamış derecede büyük bir otoriteye sahipti; bu krallar, uygulamaları ve getirdikleri yenilikler yönünden, soylu ve ruhban sınıf üzerinde çok büyük bir güce sahipti. Yerlerini alan vârisleri çoğunlukla zayıf kişilerdi; bu kişilerin döneminde kraliyet otoritesi feodal beyler tarafından yenilgiye uğratıldı; bu durum, güçlü bir kralın ortaya çıkıp otoriteyi kısa bir süre için merkezileştirmesine kadar sürdü. Kralın kişisel otoritesi ile sahip olduğu sağlam karakter, gerçek dışı bir ulus-devlet imgesi yarattı; ancak sistem, mirasa dayalı çizgisini korudu. Ortaçağda ulus kavramıyla ilgili her şey sıkı sıkıya krala bağlıydı; bu nedenle "milliyetçiliğin" kraldan uzun ömürlü olmasına olanak yoktu. Fe-

odalizm döneminde, Avrupa'daki kralların otoritelerinde büyük sallantılar görüldü; bunun nedeni, merkezi otoritenin, antik ve ortaçağda da görüldüğü gibi, sağlam bir tabana sahip olmayışıydı. Haberleşme sisteminin ilkelliği ve teknolojinin cilalı taş devrinden kalma oluşu, otoritenin merkezileşmesini sınırlıyordu. Orduların ve memurların ulaşım hızı atların hızıyla sınırlıydı; mevcut yollar çok kötü durumdaydı; birçok yerde hiç yol yoktu; silahlar ise bronz çağından kalmaydı. İtaatin büyük ölçüde kişisel bağlara ve kararlı bir krala duyulan bir parça korkuya dayalı oluşu, kişisel sorumluluklara ve acımasız cezalandırma yöntemlerine dayanan gevşek bir politik sistemin ortaya çıkmasına neden oldu. İçinde bulunulan çağ, bir barbarlık dönemi olmaktan çok, aşırı derecede acımasız bir dönemdi; bu durum devlet otoritesinin doğasından kaynaklanıyordu; otoritenin son derece kırılgan olduğu bu dönemde, krallarla soylular, güçlerini koruyabilmek için acımasız cezalandırma yöntemlerine başvuruyorlardı.

Bir kralı imrendirecek kadar büyük sadakat duyulan tek kurum, Roma kilisesi ile papalıktı. Yüzyıllar içinde muazzam bir hiyerarşik bürokrasiye dönüşen Katolik Kilisesi, sonunda Batı Avrupa'daki en "birleştirici" ve en merkezi mekanizma haline geldi. Etkisi, bütün kralların kıskançlığını uyandıracak biçimde, köylere kadar ulaştı; kıtada o güne kadar hiçbir kurum bu denli büyük kaynaklara sahip olmamıştı. Burada kilisenin yalnızca para ve toprak zenginliğinden değil, aynı zamanda ruhani gücünden söz ediyorum; bu güç sonunda aforoz etme ve kilise yasağı koyma yetkilerine dönüşerek Friedrich Barbarossa gibi imparatorları bile diz çökmeye zorladı.

Burada karşımıza bir paradoks çıkar; J.R. Strayer, bu paradoksa hakettiği önemi vermiştir.[63] Papalık, VII. Gregor'un papalık yaptığı on birinci yüzyıl kadar erken bir dönemde, kendi başına bir imparatorluk haline geldi. Papalık, yalnızca merkezi niteliketi kurumsal bir yapıdan ibaret değildi; bu kurumun daha da önemli bir özelliği, karmaşık yapıda bir devlet oluşuydu; papalık, yalnızca kara cübbelerden oluşan bürokratik bir sistem değil, aynı zamanda etkili bir yasal egemenliğe sahip olan bir yasa ve yargı me-

63. Bkz. Joseph R. Strayer: *On the Medieval Origins of the Modern State* (Princeton: Princeton University Press; 1970).

kanizmasıydı. Kilise hukukunun ortaya çıkışı, seküler hukukun gelişmesi için çok önemli bir zemin oluşturdu. VII. Gregor'un kilise ile devlet arasında yarattığı güç bölünmesi, devletin kendini kilisenin ağından kurtarmasıyla sonuçlandı. Geçmişte sürekli olarak kilisenin ve rahip memurların etkisinde kalmış olan seküler hukuk, artık kendi kimliğini kazanmıştı. Kendi otoritesinin sınırlarını kesin olarak çizen ve gücünü sağlamlaştıran kilise, bu tutumuyla devletin ve devlet idaresinin genişlemesi için sürekli olarak büyüyen bir alan yarattı; dinsel çizgisini yitiren devlet idaresinin artık doğaüstü bir güç tarafından onaylanıp meşruluk kazanmasına gerek kalmadı. Krallar, sahip oldukları otoriteyi sağlamlaştırmak amacıyla, yönetim hakkının kendilerine tanrı tarafından verildiğini hâlâ iddia ediyorlardı; ancak tanrısal olan kendileri değil, sahip oldukları haklardı; Roma'yı yöneten Sezar hanedanı bile tanrısal bir kökene sahip olma iddiasında bulunmuştu. Ancak hakların sorgulanması mümkündü; bu sorgulama dinsel tabanda bile gerçekleşebiliyordu; önce kilise, daha sonra soylular ve en sonunda da halk bunlara karşı çıktı. Haklar her zaman akılcı bir değerlendirmeye ve meşru bir direnişe maruzdur; İngiltere kralı I. Charles ile Fransa kralı XVI. Louis, bu gerçeği kendilerini öldüren katillerin suçlamalarından öğrenmek zorunda kaldı. Kendisine ait yasal bir etki alanı talep eden kilise de bunu ağır bir şekilde ödedi: Kendi ruhani otoritesi dışında kalan bütün alanlardan atıldı. Tarihteki bu gelişme, bütün otorite taleplerine ironik ve paradokssal bir boyut katar; bu da tarihin kendi diyalektiğinin paradokssal gerçekliğidir.

Devlet ile kilise, kral ile papa, seküler ile tanrısal kavramları arasındaki büyük bölünme, ortaçağ toplumunu meşgul eden çok sayıda bölünmenin sembolik bir ifadesi olarak ele alınabilir; ortaçağdaki bu bölünmeler ulus-devletin ortaya çıkışına olanak sağlamıştır. Ortaçağ toplumu bölünmez bir nitelik taşısaydı, babadan oğula geçen dev imparatorlukların yükü altında ezilmeyebilir, imparatorlukların, kaynaklarını kurutup kendilerini durgunluğun egemen olduğu bir çıkmaz sokağa sürüklemesini önleyebilirdi. Avrupa'nın parçalanmasının, ulus-devletleri ortaya çıkaran bir birleşmeye neden olması, tarihin ironilerinden biridir. Uluslar, imparatorlukların tersine, kendi kendine yeten bir yapıya

sahiptir. Varlıklarını en azından on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında koruyabilmelerinin tek nedeni, devletlerin birbirlerinin imparatorluk kurmasını engellemiş olmalarıdır. Ulusların ortaya çıkışı, yalnızca Batı Avrupa'daki kralların merkezi bir otorite kurmak için yeterli güce sahip olmalarının sonucunda gerçekleşmemiştir; güçlerini bölgesel yönden genişletme çabalarının dışarıdaki karşıt güçler tarafından engellenmesi de burada bir rol oynamıştır. On altıncı yüzyılda kral V. Karl'ın bir imparatorluk kurma girişimlerinin başarısızlığa uğraması, diğer devletlerin, kendisine ve oğlu II. Philip'e direnecek kadar güçlü olmalarının bir sonucudur. Hollanda'da başlayan isyanın başarılı olması ve İspanyol donanmasının İngiltere karşısında yenilmesi, Avrupa çapında bir imparatorluk kurma çabalarını sona erdirmiştir; Napoleon'un başlattığı savaşlarla, Almanya'nın 1940-45 yılları arasındaki genişleme çabaları bu duruma istisna oluşturur. Ulus-devletler ile milliyetçilik akımı, kıtada bir imparatorluk kurmaya yönelik bütün çabaları (en azından doğrudan çabaları) etkisiz kılmıştır. Rusya'nın 1945 yılından sonra batıya doğru görünüşte güçlü bir şekilde genişlemesi, gözle görülür derecede azaldı. Doğrudan bir direniş niteliği göstermese bile, Amerika'nın Avrupa'daki gücü de kıtadaki güçlü cumhuriyetçi kurumların direnişiyle karşılaşmaktadır.

Ortaçağ Avrupası'nın kıta düzeyinde yaratmış olduğu devletler arası dengenin bir benzeri, yerel düzeyde de görülür. Ulus-devletin ortaya çıkmasına ekonomik bir taban oluşturan kentler arası ticaret, sık sık yerelci nitelikte güçlü bir direnişle karşılaşmıştır: Zanaatkâr loncalarının, kendi kendine yeten köy ekonomilerinin ve ortaçağdaki Hıristiyanlığın bir mirası olan ticarete düşmanlık besleyen halkın yanı sıra, yaşamlarını kendi becerilerine dayanacak bir şekilde, kendi mülkleri üzerinde ve en az derecede bir ticaret ilişkisiyle sürdürmeye özen gösteren zanaatkârlar ve özgür çiftçiler de direniş göstermiştir; günümüzde "özyeterlilik" olarak adlandırdığımız bu yaşama biçiminin kökleri, Yunan otarşi (*autarkeia*) kavramına uzanır. Almanya'daki yerleşimlerin (*Gemeinde*) o zamanın insanının duygu ve düşüncesi üzerindeki muazzam etkisini, yarattığı yerleşime sadakat duygusunu da göz ardı edemeyiz; bu sadakat duygusu yalnızca kültürel bağların değil, or-

tak toprak sahipliğine ve ortak yardıma dayanan bir geleneğin de ürünüdür.

Yakın geçmişin ekonomi tarihçilerinin, kapitalist toplumun ve ulus-devletin ortaya çıkmasında dış ticaretin oynadığı role büyük ilgi göstermeleri, biraz saflık içerir. Kapitalizmin antik ve ortaçağdaki ilk şekillerinin ticarete dayalı olduğu, deniz ve nehir kıyılarındaki liman kentlerinde yaşayan halkın, ithal edilen malların satıldığı büyük iç pazarlar kurarak muazzam bir servet elde ettiği doğrudur; ancak bu tür ekonomik merkezlerin, oluşum aşamasındaki Avrupa uluslarının içinde yayılması söz konusu olduğunda, dengeli bir ölçünün esas alınması zorunludur. Avrupa'daki yolların kötü durumda olması yüzünden, ithal edilen malların fiyatı, iç bölgelere gidildikçe muazzam miktarlarda artıyordu. Roma imparatoru Diocletianus zamanında, 600 dinar değerindeki bir araba dolusu samanın fiyatı, gidilen her kilometre başına 15 dinar artardı; öyle ki bu malın 50 kilometre ötedeki bir pazarda satışı olanaksız hale geliyordu. Nehirler üzerinden ulaşımın mümkün olmadığı durumlarda, dış ticaretin iç bölgelerdeki ekonomik gücü çok azdı. Liman kentlerinden iç bölgelere taşınan mallar, genellikle lüks-tüketim malları ya da varlığına acilen gereksinim duyulan sınırlı miktardaki mallardı. Baharatlar, pahalı elbiseler, büyük beceriyle yapılmış alet ve silahlar, egzotik yiyecekler, liman kentlerinden Avrupa'nın iç bölgelerine taşınan malların çoğunluğunu oluşturuyordu. Yeni ortaya çıkmaya başlayan ulusların merkezlerinde yapılan ticaret, ulusal boyutta olmaktan çok yerel bir nitelik taşıyordu. Kentler arası ticaret, kent ve kasabaları birbirine yakınlaştırdı; ancak bu yakınlaşma, ulusal boyutta değil, bölgesel ağlar ve yerel pazarlar çerçevesinde gerçekleşti.

Günümüzde yalnızca olumsuz bir anlam taşıyan bir sözcükle ifade edecek olursak, bu "dar görüşlülük", iç bölgelerdeki kasabalara belli bir derecede ekonomik güç kazandırdı: Görece kendi kendilerine yetmelerinin yanı sıra, yerel nitelikteki kültürlerin sağladığı maddi kaynaklar ile manevi metanet, özellikle güçlü kralların Avrupa'daki politik yaşamda ön planda yer aldıkları "Mutlakıyet Çağında", ulus-devletin baskıcı etkilerine karşı koyabilmelerini sağladı. Bu kasabaların merkezi yönetimin otoritesinden

uzak olmaları, kraliyetin güçlenmesine karşı önemli bir engel oluşturdu; ademi merkeziyet, kuşaklar boyunca, kraliyetin genişlemesine karşı çıkan yurttaşlara bir itici güç kaynağı oldu. Oluşum aşamasındaki ulus-devletlerin imparatorluklara dönüşmesi böylece içeriden ve dışarıdan önlenmiş oldu. İmparatorluk kurma güdüsü, bu eski kıtada değil, yurtdışında tatmin edildi; Amerika kıtası gibi sözde "yeni" kıtalarda, kabilesel birlikler halinde yaşayan yerel halk, yeni icat edilen ateşli silahların ve çoğunlukla parıldayan değersiz eşyaların yardımıyla kontrol altında tutuldu. Yerel halkın giderek azalmasında ve cesaretlerinin kırılmasında, Avrupa'dan gelen salgın hastalıkların da büyük bir rolü oldu.

Antik çağdaki imparatorluklarla ya da feodalizmin parçalanmış durumdaki toplumsal yapılarıyla karşılaştırıldığında benzersiz bir nitelik gösteren Avrupa ulus-devletlerinin ortaya çıkışı, çeşitli güçlerin özel bir şekilde birleşmesiyle açıklanabilir. Az sayıda etmen olumsuz nitelik taşıyordu; oluşum aşamasındaki ulusların içinde yer alan merkeziyetçilik karşıtı direniş, mirasa dayalı örgütlü bir devletin kurulmasını olanaksız kılmış, yeni ortaya çıkan devletler arasındaki denge ise onları "ulusal" boyutun ötesine geçmemeye zorlamıştı. Daha olumlu karaktere sahip olan diğer etmenler arasında ise yerel yönetimler arasındaki organik bağlar yer alıyordu; bu bağlar öncelikle yerel ve bölgesel ticaret yardımıyla oluşturulmuş, liman kentlerinin dış ticaretten elde ettiği büyük zenginliğin de bunda bir rolü olmuştur. Kilisenin yüzyıllar önce, patikalar ve keçiyolları üzerinden barbar Avrupa'nın ormanlarına ve ekim alanlarına misyonerlerle rahipler göndermesine benzer bir şekilde, kraliyet güçleri de bürokrasilerini ülkenin derinliklerine kadar genişletebilmek amacıyla, kentler arasındaki ağları politik bir araç olarak kullandı; ulus-devletin tuğlaları böylelikle teker teker yerleştirildi.

Krallar, ticaret ağlarından aldıkları vergilerin yardımıyla muazzam bir servet elde etti; ancak ulusların ortaya çıkışı, temelde politik bir fenomen olarak kaldı. Aksini savunan ekonomik tabanlı açıklamalara rağmen, Avrupa milliyetçiliğinin ortaya çıktığı döneme damgalarını vurmuş olan on altıncı yüzyıl kralları, ekonomiyi teşvik ettikleri kadar yağmalamışlardır da. Yol ve nehir geçişlerinde alınan feodal vergilerin kaldırılması, "Kral'ın ba-

rışı"nın iç huzuru sağlaması ve ulusal bir para biriminin kabul edilip güvenilir bir mali sistemin oluşturulmasının getirdiği avantajlar, kraliyet vergilerinin muazzamlığı, kraliyetin borçları ve iflasının getirdiği mali istikrarsızlık ile ulus-devletler arasındaki bitmek bilmeyen ve Avrupa'yı sürekli bir seferberlik halinde tutan savaşlar tarafından yok edilmiştir.

Kentlerin bu gelişmede oynadığı roller çeşitlilik gösterdi. Bu rolleri anlayabilmek için, ne tür bir kentin söz konusu olduğunu ve uluslaşma sürecinin hangi aşamasını incelediğimizi bilmemiz gerekir. Zanaatkârların ağırlıkta olduğu küçük kasabalar, genel olarak ulus-devlete karşı çıkma eğilimindeydi; bu direnişleri çevredeki görece özgür köylüler tarafından da desteklendi. Kaba bir genelleme yapılacak olursa, zanaatkârların çoğunlukta olduğu özgür kasabalarda yaşayan halkın tercihi, yerel yönetimin bağımsız olmasından yanaydı; bu kasabalardaki genel eğilim, ticari ağırlıklı kentler değil, kent konfederasyonları oluşturma yönündeydi. Gelişmiş bağımsızlık duyguları ve otoriteye karşı gösterdikleri çarpıcı nitelikteki direniş ruhu, kraliyet yönetimine gösterdikleri muhalefetle sınırlı kalmadı; ister zanaatkâr ister vasıflı işçi olsun, buralarda yaşayan halk, kesin çizgileri belli olmayan bir cumhuriyetçiliğe ve hatta demokrasiye doğru içgüdüsel bir eğilim gösteriyordu; bu açıdan, kendi yerleşimleri içinde ya da ticaretin çok geliştiği kentlerde yaşayan, politik açıdan daha muhafazakâr olan tüccar, banker ve serbest meslek sahibi kesim ile bir çatışma içindeydi.

Becerikli zanaatkârların, kapitalizm öncesi toplum içinde, ulus-devlete ve kapitalizme geçiş döneminde oynadıkları radikal rol, hakettiği ilgiyi ancak yakın geçmişte görmeye başladı. Kendisini mahveden Endüstri Devrimi'nden sonra bile, toplumsal bir güç olmayı sürdüren bu tabaka, ortak bir bakış açısına sahip değildi. Lonca üyeliğinin getirdiği ayrıcalıklara sahip olan usta bir zanaatkâr ile loncaya alınmadığı için usta statüsü kazanamayan vasıflı işçi arasında ciddi bir uçurum oluştu; bu durum yerleşimleri şiddetli çatışmaların içine sürükledi. Vasıflı ve vasıfsız işçilerin düşük ücret karşılığı sömürülen proleterlere dönüştürüldüğü İtalya

ve Flandre bölgelerinde, bu tür çatışmaların olduğunu daha önce görmüştük. Ancak Avrupa'nın başka yerlerinde, usta zanaatkârlar ile vasıflı işçiler arasındaki geleneksel bağlar, statü farkından kaynaklanan bu uçurumu etkin bir şekilde kapatmayı başardı; birçok yerde loncaların kapıları ortaçağın ortalarına kadar herkese açık kaldı.

Bir bütün olarak ele alındığında, kasabaya özgü bu tabakanın, yüksek bir eğitim düzeyine sahip olduğu göze çarpar. Zanaatkârlar, çoğunlukla çok okumuş olan şaşırtıcı derecede bilgili ve düşünsel yönden yeniliklere açık kişilerdi. El sanatları ile uğraşmak yalnızca el becerisini ve estetikliği değil zekâyı da geliştirdi. Hıristiyanlık tarihinde kilisenin doktrinlerine karşı çıkan hareketlerin içinde çok sayıda bilgili zanaatkâr yer aldı; yoksa bu hareketler, Eric Hobsbawn gibi Marksist tarihçilerin bizi inandırmaya çalıştığı gibi "İsa'nın yeryüzüne dönüşünü bekleyen" köylüler tarafından gerçekleştirilmedi.[64] Kilisenin hiyerarşik sistemine meydan okuyan Özgür Ruhun Kardeşleri (Brethren of the Free Spirit) gibi çok sayıda devrimci nitelikteki gnostik mezhep, zanaatkârlarla doluydu. İdareyi ellerinde tutan piskoposlara, baronlara ve tüccar kafalı soylulara karşı kentlerde gerçekleştirilen isyanlar, bilgili, çok okumuş zanaatkârların eseriydi; bu kişilerin İncil'de yazılanları zekice sorgulayabilmeleri hayretler uyandırırdı. Bunlar, isyanlara yalnızca sayıca destek vermekle kalmadı; ayaklanmalara ideolojik bir tutarlılık kazandıran, tarihçilerin iddia ettiği gibi serbest meslek sahipleri değil, zanaatkârlardı. Bu gelenek, ortaçağın bitişiyle son bulmadı; aksine varlığını yüzyıllar boyunca korudu; yalnızca bir köylü ayaklanmasından ibaret olmayan Reform çağında ve demokratik devrimler döneminde de varlığını koruyarak, Endüstri Devrimi'ne kadar geldi; varlığını bunu izleyen birkaç kuşak boyunca sürdürdü.

Vasıflı işçiler ve özellikle zanaatkârlar, dikkate değer bir özyeterlilik gösterir; bu yönleriyle de demokratik devrimler çağına taban oluşturan çiftçilerin (ABD *ç.n.*), kentte yaşayan karşılığını oluştururlar. Kendi mülkü olan bir dükkânda ya da toprak parçası üzerinde, sahip olduğu beceriyi kullanarak geçimini sağlayabilen

64. Bkz. Eric Hobsbawn: *Primitive Rebels* (Manchester: Manchester University Press; 1959).

kişinin içinde, bir bağımsızlık duygusu ve özsaygı gelişir. Klasik ve –bir dereceye kadar– modern yurttaşlık idealleri, bu özellikler çerçevesinde şekillenmiştir. Saygı duyulan bir beceriye ve yeterli maddi bağımsızlığa sahip olmayan insan, olumsuz anlamda bir devingenliğin içine düşer; düzensiz, kararsız ve amaçsız nitelikteki ayaktakımından biri haline gelir; soylu demagogların yanı sıra mülksüz demagogların da amaçlarına kolayca alet edilir. Maddi bağımsızlık duygusu ve özsaygının –ya da en azından bu özelliklerin ortak eylem sonucu elde edilebileceği umudunun– yarattığı ahlaki özden yoksun insanların gerçekleştirdiği isyanlar, devrimci nitelikteki yapıcı eylemlere dönüşebileceği gibi kolayca yozlaşıp nihilist nitelikteki karşıdevrimlere de dönüşebilir. Ortaçağın en canlı döneminde İtalyan kentlerindeki mesleki beceriye sahip olan halk (*popolo*) ile az çok lümpenleşmiş proletarya arasındaki uçurum, varlığını yüzyıllar boyunca korumuş, bu durum, zanaatkârlığın yerini fabrikaların almasına kadar sürmüştür.

Avrupa mutlakıyetçiliği, kraliyetin otoritesini bölgesel olarak genişletmek için gösterdiği çabalarda, hep bu insani öğeyi karşısında buldu. Birçok zanaatkârın, lüks tüketim malları üreticisi olarak kraliyetin hizmetinde olması, mutlakıyetin yörüngesi dışında yaşayan ve ona karşı çıkan zanaatkârların karakterini lekelemedi. Avrupa'da sayıca çoğunlukta olan bu kesim, genel olarak yerel ve bölgesel pazarların hizmetinde üretim yapıyordu. Gelirini üst tabakalara borç vererek, bürokrasi içindeki mevkilerinden ya da uluslararası ticaretten sağlayan bankerler, serbest meslek sahipleri ve tüccarlar ise zanaatkârlara karşıt bir durum sergiledi; "büyük burjuvazi" olarak adlandırılabilecek olan bu tabakalar, genelde kraliyet yanlısıydı; zanaatkârların yerel sadakatleri ile karşılaştırıldığında, bunların yerleşime olan bağlılıkları kararsız türdendi. Mutlakıyet, bu kesim için yalnızca yerel güvence ve muazzam bir gelir kaynağı olmakla kalmadı; kraliyet ordularının peşinden giden bankerlerle tüccarlar, fetihler sonucu elde edilen ganimetlerden de paylarını aldılar, ordunun silah gereksiniminden ve açılan yeni pazarlardan da kâr sağlamasını bildiler. Bir kent ya da kasabadaki yerlerini sağlamlaştırdıkları durumlarda, kraliyete direnme eğilimi gösterdiler; ancak hiçbir zaman isyan etmediler. Uluslaşma

sürecinin karşısında atıl bir güç oluşturmakla birlikte, bu sürece engel de olmadılar. İsyancı zanaatkârlarla oportünist nitelikte ittifaklar kurdular; ancak olaylar kontrolden çıkmaya başlandığında, yani yerel otonomi taleplerinin, kent ve kasabaları, merkeziyetçi devletle şiddetli ve ciddi boyutta bir çatışma içine sürüklediği durumlarda, zanaatkârlara ihanet etmekten çekinmediler.

Feodal beyler karşısında mutlakıyete destek verdiği söylenen "burjuvazi", çoğunlukla bankerlerden, tüccarlardan oluşuyordu; daha sonraki dönemlerde, bu gruba yeni endüstri burjuvazisi de kısmen katıldı. Dikkat çekecek derecede muhafazakâr olan bu burjuvazi, sürekli olarak şu ya da bu türden bir kraliyet yönetimine destek verdi; on altıncı yüzyılın mutlakıyetçi krallarına ya da on sekizinci yüzyılın anayasaya dayalı kraliyet rejimine arka çıktı. Cumhuriyetçilik ve demokratizm (bu kavram, on dokuzuncu yüzyıla kadar son derece devrimci nitelikte bir kavramdı) hareketlerinin en kararlı askerlerini, zanaatkârlar oluşturuyordu; "belli bir sınıfa ait" olmayan, köksüz, mevkisiz ve evsiz "ayaktakımı"ndan oluşan halk ise böyle bir güvenilirlik göstermiyordu; İngiltere'deki Levellers hareketi* bile, mülk sahibi kesimin verdiklerine muhtaç olması yüzünden, ayaktakımına şüpheyle yaklaştı.

Monarşiye karşı belli aralıklarla başkaldıran hırslı toprak ağaları ile kraliyet otoritesi, soylu toprak sahipleri ve kentlerle hep uyuşmazlık içinde yaşamış olan köylüler, genel görünümü daha da karmaşık hale getirdi. Monarşi ile soylular arasındaki çatışmalar, genç kral XIV. Louis'nin Fronde tarafından Paris dışına kovalandığı dönemde en uç noktasına erişti; bu gelişmeler, Avrupa mutlakıyet tarihinin alışılagelmiş türden konularını oluşturmuştur; bu yüzden burada tekrarlanmalarına gerek yoktur. On dördüncü yüzyılın sonunda İngiltere'de, on altıncı yüzyılın başında ise Almanya'da meydana gelen köylü ayaklanmaları, ortaçağın ortasından günümüze kadar uzanan yüzyıllar boyunca devam etmiş olan kronik bir çatışmanın en uç noktalarını oluşturur. John Ball ve Thomas Munzer gibi kişiler, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan sayısız kırsal kesim liderinin ataları sayılır; Rusya'daki Emilian Pu-

* Bütün toplumsal mevkilerin eşit dereceye getirilmesini savunan radikal demokratik hareket; 1646. (ç.n.)

gaçev ile Meksika'daki Emiliano Zapata, bu liderlerdendir. Bütün bu kişilerin ortak hedefi, köy yerleşimini, içerdiği yalıtılmış yaşam biçimlerini, ortak yardım ağını, ortaklaşa kullanılan toprakları ve ortaklığa dayanan ekonomiyi korumaktı.

Mutlakıyet dönemindeki uluslaşma sürecinin benzersizliği, bu sürecin, büyük çeşitliliğe ve yaratıcılığa sahip olan toplumsal nitelikteki politik bir sahnede ve bu sahnenin yaratıp teşvik ettiği gerilimlerin çerçevesinde ortaya çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Antik dünya genel olarak, dinamizme sahip olmayan, asalaklıkları ve muazzam boyuttaki bürokratik yapılarıyla toplumsal gelişmeyi boğan imparatorlukların egemenliği altındaydı. Ortaçağdaki dünya ise embriyon aşamasındaki bir dünyaydı; büyük umutlar vaat etmesiyle birlikte, şekilsiz bir yapıya sahipti; birlikten yoksundu; ademi merkeziyetçi olmaktan çok, tikelci bir özellik gösteriyordu. Mutlakıyet ile uluslaşma sürecinin ilk dönemi, bu iki dünyanın arasında bir yerdeydi. Perez Zagorin bu konuda şunları yazar: "Mutlakıyet genişleyip buyruğu altındaki isyancılarla kritik çatışmalar içine girdi; ancak kraliyet hükümetleri, kralların yetkilerinin en az sınırlandırıldığı ülkelerde bile, kalıpsal bir yapı ve bütünlük göstermiyordu. Kraliyet hükümetinin kurumları arasında sürekli olarak düşmanlıklar ve çatışmalar görülüyordu; hukuksal kararlarda da çelişkiler vardı. Kralın sahip olduğu otorite, tek türden ve herkesi kapsayan bir güç olmaktan çok, belirli kişisel ayrıcalıkları, hakları ve yetkileri içeren bir mozaiği andırıyordu. Fransız düşünür Jean Bodin gibi kraliyet yanlısı hukukçuların ve politika filozoflarının krallara atfettiği egemenlik, daha çok teorik türdendi; bu kralların fiili güçleri, teoridekinden daha azdı. Bizim modern olarak nitelendirdiğimiz ilk devletlerdeki monarşiler, hiyerarşik toplumları yöneten ve antik kökenlerinden çıkıp yüzyıllar süren bir gelişmeye maruz kalan yönetimlere yaraşır bir biçimde, pek çok muhafazakâr ve geleneksel özelliğini korudu. Mutlakıyetçi krallar, toplumsal ayrıcalığa karşı çıkmadı; kendi konumları zaten en ayrıcalıklı mevkii oluşturuyordu. Yalnızca kendi otoritelerine direnen, kendi hükümetinden bağımsızlık kazanma talebinde bulunan ayrıcalıklı kesimlerle savaştılar [kısaca, krallar kendi ayrıcalıkları dışında bütün ayrıcalıklara karşıydılar]. Daha merkeziyetçi nitelikteki devletlerini kurarken sahneyi temizlemek için

yeni bir süpürge kullanmadılar; çok sayıda eski ve modası geçmiş nitelikteki politik şekil ve kurum, mutlakıyetten daha uzun yaşadı; böylece eski dekorlarla yeni bir oyun sergilendi."[65]

Zagorin, "sahneyi yeni bir süpürgeyle temizlemedikleri" ve daha homojen, daha etkin ve daha iyi işleyen bir toplumsal düzen oluşturmadıkları için mutlakıyetçi monarşileri suçlar; ancak monarşilerin bu tutumu, döneme, inanılmaz derecedeki dinamizmini ve yaratıcılığını kazandırmıştır. On altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların zengin toplumsal özellikleri, bu çağı, hayranlık ve heyecan uyandırıcı bir dönem haline getirdi; toplumsal yaşam, alışılmamış derecede büyük bir çeşitliliğe sahipti; yaratıcı nitelikteki toplumsal gerilimler, toplumsal mevkilerde bir devingenliğe yol açarak insanlarda kültürel ve düşünsel bir coşku uyandırdı. Antik çağdan kalma hak ve ayrıcalıkların oluşturduğu karmaşık bir ağa takılıp kalan mutlak monarşiler ise eski geleneklerin içerdiği zenginliğin, otonom bir hukukun, geleneksel özgürlüklerin ve güce yönelik hiyerarşik hak iddialarının gönülsüz bekçileri haline geldi, diğer yandan da bunları kemirerek yok etmeye çalıştı.

Yerleşimler, bireyler, kurumlar ve toplumsal statüye dayalı gruplar, bu sınırsız miktardaki hak ve yükümlülüklerin çerçevesinde, büyük bir özgürlükle hareket edip, işlerini heyecan verici bir verimlilikle sürdürebiliyordu; bunlar, geçmişteki olaylardan yararlanmasını biliyor, yeni ortaya çıkardıkları şeyleri geçmişe ait bir şeymiş gibi öne sürüp koruyorlardı; yani geçmişi içinde bulundukları zamana karşı kullanarak kendilerine bir gelecek yaratıyorlardı. Marx, 1848 yılının Fransız devrimcilerini, söylevlerinde, taleplerinde ve ideallerinde, 1789-94 yılları arasındaki Fransız Devrimi'ne ait sloganlar kullandıkları için eleştirir; halbuki 1789 devrimini gerçekleştirenler de, kendi ideallerine meşruluk kazandırabilmek amacıyla Roma Cumhuriyeti'nde yaygın olan dili ve davranış biçimlerini kullanmışlardır. İşte bu zengin tarihsel süreklilik duygusu ile şekillerde, davranış biçimlerinde ve görüşlerdeki çeşitlilik, elinizdeki kitabın son bölümünde incelenecektir; bu özellikler iki Fransız devrimine de büyük bir verimlilik ka-

65. Perez Zagorin, *a.g.e.*, s. 93.

zandırmış, iki yüzyıl önce Avrupa'ya ümit vaat eden bir yol göstermiştir. Bireyin "kendi kendisini nasıl gördüğü", toplum içindeki davranışlarında büyük bir rol oynar; yoksa "tarih"i yönlendirdiği iddia edilen gizli "ekonomik yasalar"ın ya da bilinmeyen bir "ruh"un işi değildir bu; bireyin kendisi hakkındaki görüşü, Marx'ın karşıt yöndeki düşüncesine rağmen, toplumsal gelişmenin izlediği yol üzerinde çok büyük bir etkiye sahiptir. İnsanların kendi yaşadıkları döneme, sahip oldukları haklara ve kendi kendilerine ilişkin düşünceleri, o dönem tarihinin büyük bölümünü derinden etkilemiştir. Sık sık eski biçimlerin kullanıldığı ve yeni amaçlara uygun olarak yeniden şekillendirildiği doğrudur; ancak sözü edilen çeşitlilik, eldeki seçeneklerin artmasını ve toplumsal alanın daha verimli hale gelmesini sağlamıştır. Yerleşimlerin, ortak amaca yönelik grupların, toplumsal sınıfların ve de bireylerin önünde farklı ilerleme yolları ortaya çıkmıştır; bu farklılığın yarattığı gerilim, farklı amaçlara yönelik olan son derece yaratıcı nitelikteki çabaları ortaya çıkarmıştır.

Marx'ın şu sözleri de gerçeği yansıtmaz: "Hiçbir toplumsal düzen, kapasitesinin elverdiği üretici güçlerin tümü gelişimini tamamlamadan yok olmaz."[66] Bu cümle, öncelikle doğruluğunun kanıtlanması gereken bir görüşe dayanmaktadır: Biz, toplumsal bir düzenin sınırlarının "üretici güçler" tarafından belirlendiğini kabul ederiz; yani teknolojinin ve çeşitli türdeki işgücü örgütleme yöntemlerinin, "toplumsal bir düzenin" özünü oluşturduğunu varsayarız. Ancak, bu "üretici güçlerin" kapitalizm öncesi toplumdaki gelişme kapasitelerini bilmemize olanak yoktur; günümüzdeki "üretici güçler" sınır tanımayan bir gelişme içindedir; buna göre, yukarıdaki mantık esas alındığında, pazar ekonomisine dayalı bir toplumun da varlığını sonsuza kadar sürdüreceği çıkarımına gidilmesi gerekir.

Marx, yeni bir toplumun kafada spekülatif bir şekilde canlandırılabilmesi için, önce eski toplumun yaşanılmaz hale gelmesi ya da gelişim olanaklarının tümünü yitirmesi gerektiğini savunur; bu nokta, toplumsal değişime ilişkin görüşünün en rahatsız edici yönünü oluşturur. Zanaatkârla köylüler, ulus-devletlerin ortaya

66. Karl Marx: "Preface" to *A Contribution to the Critique of Political Economy, Selected Works*, (Moscow: Progress Publishers; 1969), c. I, s. 504.

çıkmaya başladığı dönemde, yaratmak istedikleri topluma ilişkin sağlıklı düşüncelere sahipti. Topluluk halinde yaşayan insanların kafasında, iyi bir topluma ve bunu oluşturan öğelere ilişkin olarak topluluktan topluluğa değişen bir imge mevcuttur; toplulukların bu doğrultuda nasıl bir gelişme göstereceklerini (ileri, geri ya da her iki yönde) önceden belirlemeye çalışmak, aşırı derecedeki mekanist* bir kibirliliğin göstergesidir; insanların tahayyül güçlerinin önündeki maddi ve üretimsel sınırları, bunun dayandığı "önkoşulları" ve eldeki olanakları zorla dikte ettirip bunları "gelişme aşamalarına" ve "kabuller"e dayalı bir tarih teorisi içine oturtmak da aynı kibirliliğin ürünüdür.

Zagorin'in mutlakıyete ilişkin tanımına geri dönelim; Bodin zamanında bir ulus-devlet kurmak için çaba gösterenlerin, "sahneyi yeni bir süpürgeyle temizleyememeleri", kralların "isyancı ruhlarla yaptığı şiddetli çatışmalara" rağmen değil, tam olarak bu çatışmalar yüzünden gerçekleşmiştir. Antik çağda muazzam imparatorluklar kuran hükümdarlar gibi, İngiliz, Fransız ve İspanyol kralları da "homojen nitelikte olan ve herkesi kapsayan bir otorite"ye ulaşmayı çok istiyorlardı. Bu krallar, ulusal hiyerarşinin gelişimini haklı çıkarmak için yerel hiyerarşilerin varlığını gerekçe göstermeye ihtiyaç duymadılar; aynı şekilde, ulusal ayrıcalıklara yönelik taleplerini haklı çıkarmak için de yerel ayrıcalıkların tehdidini gerekçe olarak göstermek zorunda kalmadılar. Yerel hiyerarşileri ve ayrıcalıklı tabakaları belli bir dereceye kadar hoş görmeleri, bunları kovacak kadar kaynağa ve ekonomik desteğe sahip olmamalarından ileri geliyordu. Jean Bodin'in, bütün ulusal hükümetlerin, daha küçük ve daha yerel nitelikteki idarelerin üzerindeki geniş kapsamlı otoritesini haklı göstermesi, bu görüşün kendi zamanının monarşileri arasında yaygın olduğunun kanıtıdır; içinde bulundukları durumun gerçekliğine uymayan bu görüş, dünyayı karışıklığa sürüklemiştir. Avrupalı kralların kendilerini, son derece merkeziyetçi devletlerin tüm gücü elinde tutan hükümdarları olarak görmeleri, Avrupa tarihini derinden etkiledi. Merkeziyetçiliğe duydukları eğilim, Robespierre gibi kişileri bariz bir biçimde etkiledi; Fransa'yı benzeri görülmemiş derecede merkezileştiren Ro-

* Evrendeki bütün fenomenlerin ve yaşamın, doğadaki hareket yasalarına dayalı olarak açıklanabileceğini savunan teori. (ç.n.)

bespierre, Rousseau'nunkilere benzer demokrasi ilkelerini esas aldı; bu ilkeler, insanların özgür olmaya "zorlanmasını" öngörüyordu. Burada modern çağın en büyük ionilerinden biri yatmaktadır: Mutlakıyet karşıtı halk hareketlerinin liderleri, birçok yönden, karşı çıktıkları krallar gibi davranmışlar, sonunda da kendilerini başa getiren bu halk hareketlerine karşı gelmişlerdir.

Kardinal Richelieu gibi merkeziyetçi kraliyet yanlıları, zanaatkârların ve köylülerin yaşadığı otonom kasabaları yerle bir etti; Avrupa'daki monarşilere karşı başkaldıranlar, yalnızca kendi bölgelerinde kendi kendilerinin efendisi olan feodal soylular değil, aynı zamanda sözü edilen kasabalarda yaşayan zanaatkâr ve çiftçilerdi. Bu direnişe ve sunulan alternatiflere ilişkin olarak, merkeziyetçiliği ve devlete dayalı uluslaşma biçimlerini durdurma çabalarını simgeleyen hareketleri ve özellikle de İspanyol komün sakinlerinin (*comuneros*) ve Alman köylülerinin başlattığı ayaklanmaları ele almıştım. On altıncı yüzyılda büyük iç karışıklıklara yol açan çatışmalar, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda daha yerel bir nitelik taşımakla birlikte, sayıca bir patlama gösterdi. Başta Fransa'dakiler olmak üzere bu sayısız küçük çatışmayı saymak son derece yorucu olacaktır. Bu çatışmaların genel hatları Zagorin tarafından başarılı bir biçimde yazılmıştır:

> "Meyhane vergisinin konması, belli ithal malları üzerideki vergi muafiyetinin kaldırılması türünden krala özgü mali bir aşırılık, bir ayaklanmanın başlaması için yeterli olurdu. Hemen ardından fakir bölgelerdeki yaşayan halk, üç, beş ve hatta on bin kişilik gruplar halinde sokaklara dökülür, vergi memurunun (*gabeleur*) kovalanması, gündemde yer alırdı. Kargaşa, heyecan ve şiddetin, bayram havasıyla karışık bir sarhoşluk içinde yaşandığı bu isyanlarda, düşük tabakadan halk, günlük yaşamın tekdüzeliğinden çıkıp ortak bir eyleme girişerek kızgınlığını ve gücünü gösterirdi. Hareketin askeri tabanını, her zaman kentin alt tabakası oluştururdu: Bu grubun içinde yalnızca –Bordeaux parlamento başkanının "halkın en düşük tabakası" olarak nitelendirdiği– kişiler değil, aynı zamanda zanaatkârlar, ustalar, yevmiye karşılığı çalışan vasıfsız işçiler, küçük dükkân sahipleri ve bazı durumlarda eşlerinin yanında gelen kadınlar da yer alıyordu. Liderliği üstlenip halkı coşturanlar arasında, Bordeaux kentinde bir kayıkçı ile bir meyhane sahibi, Agen'de bir eldiven ustası, bir semer üreticisi ve

yine bir meyhane sahibi, Périgeau'da ise bir doktor yer aldı. Bordeaux kentinde olduğu gibi, çiftçiler büyük gruplar halinde dış bölgelerden gelip kısa bir süre için isyancı gruba katılırdı. Agen kentine girmek isteyen altı bin çiftçi, burjuva milisleri tarafından engellenince, köylüler, vergi memurlarının (*gabeleurs*) çevredeki mülklerini ateşe verdi."[67]

Daha fazla ayrıntıya girilecek olursa, bu olaylara, belediye sarayına yapılan saldırıları, hapishanedeki mahkûmların serbest bırakılmasını, vergi ve maliye memurlarının ve hatta devletle gizlice işbirliği yaptığından şüphelenilen zengin kişilerin öldürülmesini eklemek mümkündür. Zanaatkârların, küçük dükkân sahiplerinin, ara sıra serbest meslek sahiplerinin ve hatta soylu sınıfın alt tabakalarından kişilerin liderliği olmasaydı, bu ayaklanmaların ileri gitmesi pek mümkün olmazdı. Bu ayaklanmaların başarısı, bariz bir biçimde, nüfuzlu kişilerin ve zenginlerin "pasifliğine, tarafsızlığına, kararsızlığına ve hatta kısmi desteğine" bağlıydı. "Bordeaux kentinin burjuva milisleri harekete geçmekte isteksiz davrandı... Périgeaux'daki burjuva muhafızları da benzer bir gevşeklik gösterdi. Şiddet olaylarının kesin bir toplumsal düşmanlık duygusunun sonucu olarak ileri derecelere ulaştığı Agen kenti ise elit kesimlerin ve otoritelerin, isyana karşı kararlı adımlar attığı tek yer oldu."

Kırsal kesim ile kentlerdeki bu ayaklanmaların maruz kaldığı kısıtlamalar gözden kaçırılmamalıdır. Bu konuda yardımımıza yine Zagorin koşar:

"Bir bütün olarak ele alındıklarında, Fransız kent isyanlarının bir program ve idealden yoksun oldukları görülür. Aynı dönemde başlayan köylü ayaklanmaları gibi bu isyanlar da alışılmamış derecede şiddet ve itaatsizlik içerirdi; ancak, mevcut düzenin yerine geçecek inandırıcı bir alternatif oluşturamamaları, Fransız toplumunun durgunluğunun işaretiydi. Merkeziyetçi saldırılar sürekli olarak direnişle karşılaştı; ancak direniş hareketleri politik bir değişime yönelik talepler ortaya koyamadı... Kent isyanları, bütün yerleşimin, savunma amacıyla verdiği bir cevaptan ibaretti. Vergi memurlarının (*gabeleurs*) cezalandırılması, alt tabakadan halk için, komünde adaletin yerine gelmesi demekti. Bu

67. Perez Zagorin, *a.g.e.*, s. 243.

> insanların, isyancı kitle içinde çoğunluğu oluşturmaları ve en etkin rolü oynamaları, mali açıdan en çok etkilenen kesim olmalarından ileri geliyordu. Ancak elit tabaka da belli ölçüde sorumluluk üstlendi. Bu kesimin de yapılanmalara karşı çıkması, direnişin meşrulaştırılmasına yardımcı oldu; karışıklık çıktığında, bazen kışkırtarak, bazen üstü kapalı bir biçimde onaylayarak, bazen de pasif kalarak isyancıları cesaretlendirdi... Ancak mutlakıyetin ilerleyişi ve merkeziyetçi girişimleri karşısında ellerinden bir şey gelmedi; bunun nedeni hiçbir politik reform önerisi getirememeleriydi; aynı zamanda, kraliyete dayalı devletin gücünü kısıtlayacak yeni türden kurumları da kafalarında canlandıramadılar."[68]

Zagorin, bir yüzyıl kadar sonra Fransız Devrimi'yle sonuçlanacak olan bu kronik kent isyanlarını anlatırken, bu isyanların gerçekte "mutlakıyetin ilerleyişini ve merkeziyetçi girişimlerini" ne derece denetim altında tuttuğunu anlamamıza yardım edecek bazı önemli ayrıntıların üzerinde durmaz. XIII. Louis ve XIV. Louis gibi hükümdarlar, büyük güce sahip krallardı; bunlara danışmanlık eden Richelieu ve Mazarin gibi kardinaller ise daha da büyük bir güce sahipti. Bunlar, Batı Avrupa'da o zamanın en güçlü ordularını ve en kapsamlı bürokrasilerini kurdular. İnsafsız bir merkeziyetçilik politikası güden bu kişiler, kendilerinin de üyesi oldukları soylu sınıfa karşı bariz bir düşmanlık besliyorlardı; ticareti teşvik ederek burjuva sınıfları, kendi tikelci ve ekonomik ayrıcalıklarından ödün vermeyen soylu sınıflara karşı kullandılar. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa'da toplumsal mevki çok büyük önem taşıyordu. Yalın ve gösterişsiz biçimde kendi maddi çıkarları peşinden koşan sınıfların yerine, giderek daha da zenginleşen, göze batacak derecede aşırı bir tüketim hırsına kapılmış olan ve konuşurken yüksek görgü kurallarına uygun süslü bir dil kullanan, toplumsal statüye dayalı gruplar göze çarpıyordu. Güç sahibi olup toplum tarafından kabul görmek, zenginlik kadar önemliydi; aslında bu özellikler maddi zenginliğe kaynak oluşturuyordu. İnsanlar, güç sahibi olmak ve toplumsal kabul görebilmek için de zengin olmaya çalışırdı. Göz kamaştırıcı şekillerde kendini gösteren tüketim, dönemin toplumsal hiyerarşisinde

68. *A.g.e.*, s. 244.

yükselebilmek için çabalayan burjuvazinin gözünde bile, üretimden daha büyük bir önem kazandı. Mary Beard'ın Roma İmparatorluğu'nda tüccara verilen değere ilişkin yazdıkları, bin yıl sonra ortaya çıkan bu mutlakıyetler için de geçerlidir. Beard, şu gözlemlerde bulunur: "Tüccarlar, Batı'nın zenginliklerini, Doğu'nun süs eşyaları ve değerli taşları uğruna harcadı; bu yolla da çaresi olmayan bir para birimi sorununu ortaya çıkardı... Kafasında toprak sahibi bir soylu ideali yattığı için, servetini ticaretten çekerek toprağa yatırdı; böylece sermayenin dolaşımı azaldı; ticari yatırımlar durdu. Kırsal kesimde büyüyen çocukları, ticaret yaşamını bütünüyle unuttu."[69]

Tüccar statüsünden soylu statüsüne geçiş, çok sayıda radikal ve liberal düşünürün "saf" bir feodalizm ile "demokratik-burjuva" devrimi için model ülke olarak nitelendirdikleri "klasik" Fransa başta olmak üzere, Batı Avrupa ülkelerinde çarpıcı bir biçimde gerçekleşti; bu gelişme "burjuva" sözcüğünün anlamını daha da belirsizleştirdi. "Burjuva" ve soylu kesimin çıkarları çoğu yerde birbiri içine geçerek bir bütün oluşturdu. "Ayaktakımı"na ya da kritik dönemlerde monarşiye karşı duydukları korku, birbirlerine karşı duydukları korkudan daha fazlaydı. Bu iki kesimin birleşmesi yalnızca evlilik yoluyla olmadı; toprak sahipliği, kültürel zevkler, değer verilen şeyler, mevki ile mevkiin getirdiği politik ve ekonomik güce sahip olma arzusu gibi ortak yönleri de burada bir rol oynadı.

Bordeaux, Périgeaux ve Agen kentlerinin "burjuva milisleri" içinde tahminen çok sayıda hırslı usta, tüccar ve soylu statüsü elde etmeye kararlı bir avuç "sanayici" yer alıyordu. Bu son grup, "kılıç soylusu" (aile yoluyla geçen soyluluk) olmasa bile "elbise soylusu" (devlete yaptıkları hizmetlerden dolayı ya da para karşılığı soyluluk unvanı kazanan kişiler) olmaya razıydı. Bu insanlar, günümüzdeki anlamıyla kapitalist olmaktan çok, ortaçağın kentli yurttaşlarına benziyorlardı. Kapitalizm, yalnızca ticari işlemler etrafında yapılanmış bir ekonomik sistem olarak değil, gerçek modern anlamıyla, yani endüstriyel genişlemenin amaç haline geldiği birikimsel bir sistem (Marx'ın deyişiyle "genişleyen yeniden üretim") olarak ele alındığında, on yedinci ve on sekizinci

69. Mary Beard: *A History of Business*, c. 1 (Ann Arbor: University of Michigan Press; 1938), s. 50.

yüzyılların Avrupa'sında, kapitalizmin oldukça zayıf olduğu, İngiltere ve Fransa'dan çok Hollanda'da görüldüğü dikkat çeker. Bu nedenle, "burjuva" ve "kapitalist" sözcüklerini eşanlamlı olarak kullanmayıp birbirinden ayırmak yerinde olacaktır.

Bu çıkarımdan yola çıkıldığında, Bordeaux parlamentosu başkanının, 1630 yılındaki kent isyanının başını çekenler için kullandığı "halkın en düşük tabakası" nitelendirmesinin doğru olmadığı, isyancıların yalnızca vasıfsız işçilerden, serserilerden ve dilencilerden oluşmadığı söylenebilir. Toplumsal statünün büyük önem taşıdığı bir toplumda, bu isyancıların içinde ustaların, zanaatkârların, dükkân sahiplerinin ve küçük mal sahiplerinin de yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zagorin'in sözleriyle ifade edilecek olursa, "meyhanecilerin, eldiven ustalarının, semercilerin ve hatta bir doktorun isyancı kalabalığın başına geçip onları coşturması", bize bu "kalabalığın" türü hakkında bir fikir verir. Bu "lider"lerin arasında ara sıra soyluların da yer alması, bu isyanların sınıf ötesi doğasını yansıtır; toplumun hemen hemen bütün tabakalarının, otoritenin monarşi tarafından merkezileştirilmesine karşı, ne derece birleşebileceğini gösterir. Halkın büyük çoğunluğu, krala törensel şekillerde ifade edilen bir sevgi duymasına rağmen, Richelieu ve Mazarin gibi kişilerden ve kralın idari bürokrasisinin üyelerinden nefret ederdi. "Kralımız çok yaşa ama vergi memurların olmadan!" türünden sloganlar, şefkatli bir babayı ifade eden ve sembolik bir statüye sahip olan kralın, halkın sadakatini kazanabilmesi için, kendi hükümdarlığını koruyabilmesinde büyük önem taşıyan mali kaynaklardan vazgeçmesi gerektiğini ifade ederdi. Ordunun gereksinimlerinin karşılanması, kralın bürokratlarının maaşlarının ödenmesi ve boyun eğmeye direnen kentlere ve soylulara karşı savaşılması için gerekli para olmadan, bu hükümdarlık konumunun elde tutulması mümkün değildi tabii.

Bu durum bizi Zagorin tarafından ortaya atılan soruya götürür; Fransız toplumu gerçekten bir "durgunluk" içine girdiyse, Fransız isyancıları bir programa ne derecede gereksinim duyuyorlardı? Zagorin'in kullandığı "durgun" sözcüğü, isyancıların "mutlakıyetin ilerleyişini ve merkeziyetçi girişimlerini denetim altında tutmaktaki çaresizlikleri" ile bir çelişki içindedir. O zamandaki "durgunluk",

merkezi otorite ile bölgeler, yerleşimler, statüye dayalı toplum kesimleri ve sınıflar arasındaki sürekli bir dengeden kaynaklanıyordu; merkezi otoritenin sürekli olarak genişlemesi söz konusu değildi. Kendi krallarının hizmetinde acımasızca çalışan Richelieu ve Mazarin, kral ve kraliyet bürokrasisi etrafında bütünüyle merkezi bir yönetime sahip olan bir ulus-devlet oluşturmaya çalıştı. En saf nitelikteki olanları dışında, mutlakıyetçi Fransız krallarının kendi soylu sınıflarına güven duydukları görüşü, benim kanımca, bir mitten başka bir şey değildir. Fransa kralı XVI. Louis, istekleri bitip tükenmeyen "halk tabakası"na karşı, 1788 yılında soyluların desteğini kazanmaya çalışmıştı; soylu kesim ise kendisine ihanet etmekten bir an bile çekinmedi; bencil tutumuyla hem kralın hem de kendisinin çöküşüne yol açtı.

Richelieu ve Mazarin'in çabaları böylece başarısızlığa uğradı. Bunlar, merkeziyetçiliğin ilerlemesini sağladı; ancak bu ilerleme, ilk aşamalarında, kralla aristokratların otoritesini yok etmeye çalışan, devletin merkeziyetçiliğini görece azaltıp otoritesini en aza indirgemeyi amaçlayan Fransız Devrimi'ni engelleyecek düzeyde olmadı. Merkeziyetçiliğin, yeni ortaya çıkmakta olan kapitalist ekonomiyle özdeşleştirilebilmesi, ancak "burjuvazi"nin politik yönden birleşmiş bir ülke amaçladığı durumda mümkündür; buna göre Fransız Devrimi kesin bir "burjuva devrimi" sayılamaz. Fransız burjuvazisi "demokrasi" istiyordu; ancak mutlaka bir cumhuriyetten yana da değildi. Burjuvazi, Fransa'yı İngiltere'deki anayasaya dayalı monarşi modeline göre şekillendirmeye çalıştı. Ayrıcalıkları, hiyerarşiyi ve özellikle de merkezi otoriteyi ortadan kaldırmak üzere başlatılan bir hareketin, liberal görüşlü entelektüeller, "ileri görüşlü" hukukçular ve marjinal kesim tarafından, karşı-devrimcileri yenebilmek amacıyla Avrupa'nın en merkeziyetçi devletlerinden birini ortaya çıkarması, Fransız Devrimi'nin en ironik yanını oluşturur. Anayasaya dayalı bir monarşi ile merkeziyetçilikten biraz uzak bir politik yapı oluşturma umutlarının kaybolmasının ardından kurulan Jakoben cumhuriyeti, feodal yönetim ilkelerini benimsedi; bunların içinde en göze çarpanları, fiyatların ve maaşların artışını sınırlayan ünlü "üst sınır" ile devletin, ekonominin ve toplumun birçok alanına müda-

halesiydi; "cumhuriyetçi erdemleri" politik bir gereklilik olarak gören ahlaki tutum da dikkati çekti. Seferberlik halindeki bir devlet niteliği taşıyan Jakoben cumhuriyeti, Napoleon zamanında biraz süreklilik kazandı. Olayların bu düşündürücü gidişatı, Fransız ulusal yaşamını iki yüzyıl boyunca derinden etkiledi; merkeziyetçilik en temel sorun haline geldi; halk hareketlerinin merkeziyetçiliğe karşı direnişi, on dokuzuncu yüzyıla damgasını vurdu. 1871 yılında Paris Komünü'nün, komünlerden oluşan bir komün niteliğindeki konfedere bir cumhuriyet kurmaya kalkışması, bu halk hareketlerinin doruğunu oluşturdu. Bu girişim kanlı bir katliamla son buldu; sonuçta, Fransa'da merkeziyetçilikten uzak bir sosyalizm düşüncesi bir çöküş yaşadı.

Fransız ulus-devleti, Richelieu ve Mazarin'in girişimlerinden çok, Robespierre ve Napoleon'un girişimleri sonucu ortaya çıktı; Fransa'nın, Avrupa'da merkezi yönetime dayalı ulusal bir otoritenin "klasik türden" gerçek bir örneğini oluşturması, bu iki insanın eseridir.

Kent ve kasabaların, on altıncı yüzyıldan itibaren bu gelişmeye nasıl bir katkıları oldu? Daha önce de gördüğümüz gibi, kent ve kasabalar, kendilerini yutmaya çalışan merkezi otoritelerin ortaya çıkışına farklı tepkiler gösterdi. Bazıları, otoriteye karşı direniş gösterirken büyük iç bölünmeler ve görüş farklılıkları yaşamadı. "Burjuvazi"nin ve elit kesimlerin gücü elinde tuttuğu kentlerde ise ticaretin gelişmesine olanak tanıyacak, iyi düzenlenmiş bir toplum tercih edildi. Kentler bu yolla, Richelieu'nün, Mazarin'in ve 1850 ve 1870 yılları arasındaki dönemde Napoleon'un ve yeğeni Louis Napoleon'un çabalarına farkında olmadan yardım etmiş oldu. Aslında, Avrupa'nın bütün kentleri, toplumsal, politik ve kültürel nedenlerle ulus-devlete karşı oldukları durumlarda bile, bu devletlerin ortaya çıkışına bilmeden katkıda bulunmuştur. Kentlerin ana ve yan yollar inşa etmeleri, ulusal birliği güçlendirdi; tarihte benzeri görülmemiş karmaşık yol sistemleri ile ana yolların kesişim noktalarında bulunan pazar kentleri, ulusların kendi paralarını kullanmaya başlamalarını, ticarileşmelerini, endüstrileşmelerini ve dolayısıyla da devletin ulusal bir çizgide merkezileşmesini hızlandırdı.

Yol sisteminin kurulmasının, ortaçağdan yakın geçmişe kadar

olan dönemde Avrupa'da gerçekleştirilmiş en önemli etkinliklerden biri olduğunu ortaya koymak istiyorum. Tarihçiler, Avrupa'da pazar ekonomisinin ortaya çıkmasına, görece büyük ticari özgürlüğe ve kıtanın endüstriyel yeniliklere açık olmasına çok fazla önem verirler; bunların Avrupa'ya özgü özellikler olduğu doğrudur; ancak bu tür bir ekonomiyi mümkün kılan yol ağlarının, kanalların ve nehirlerin olmaması durumunda, yukarıda sayılan özelliklerin kıtanın gelişmesinde etkili olamayacağı gözden kaçırılır. Ticaret, pazar kentlerini ortaya çıkarmıştı; bu kentler malların sistematik olarak değiş tokuş edildiği yerlerdi; ancak bunun dışında kalan uzun mesafeli ticaret elit bir karakter gösteriyor, yani toplumun büyük kesimine değil, yalnızca zenginlere hizmet ediyordu. Yerel ticaretin yerel boyutta kalması, Avrupa'daki birçok yerleşimin, dış dünyadan yalıtılmış olmasından kaynaklanıyordu. Bu yerellik, politik güç için de geçerliydi. Nehirler, kanallar ve deniz yolları üzerinden yapılan nakliyat, önemsiz denemeyecek sayıda Avrupa kentini birbirine bağlıyordu; ancak yine de bu kentler azınlıktaydı. Temel tüketim maddeleri açısından kendi kendine yeterli olan, kültürel açıdan ise yalıtılmışlık gösteren kent ve kasabaların yer aldığı "art bölgeler" (hinterland), kıtanın her tarafında mevcuttu. Ulus-devletin erişim alanının dışında kalan bu "art bölgeler", on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'yı ele geçiren ticaret, ulusal para politikası ve "burjuva" kâbusunun etkilerinden şaşırtıcı derecede korundu.

Yol sistemlerinin, ekonomik gelişme ve politik denetim yönlerinden önemini bugün –belki de yüzyılımızın hiç bir döneminde görülmemiş derecede– anlamamızın nedeni, Üçüncü Dünya'daki gerilla savaşlarının başarılı oluşundan kaynaklanmaktadır. Orta Amerika, Asya'nın dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Asya'daki yağmur ormanlarının az "gelişmiş" oluşu ve yol sisteminin kötülüğü, buralardaki ulus-devletleri, "süper güçlerin" yardımına rağmen dize getirmiştir. Geçmişin bütün "sömürgeci" devletleri, etkin bir yol sisteminin önemini kavramıştır. Romalıların, imparatorluklarını bir arada tutabilmelerinin nedeni, İber yarımadasına, Galya'ya, Britanya ve Almanya'nın çeşitli bölgelerine ve Akdeniz havzasının iç bölgelerine kadar giren karmaşık bir yol sistemi kurmuş olmalarına dayanmaktadır. Peru'daki İnkalar gibi yarı kabilesel toplumların bi-

le "imparatorluklar" kurabilmesinin nedeni, merkezi koordinasyonu mümkün kılan yollar, daha doğru bir deyişle, bakımlı patikalar ve yürüyerek geçilebilecek köprüler yapmış olmalarıdır. Karmaşık yol ağlarının, "ekonomik güçlerin" duyduğu gereksinim sonucu mu ortaya çıktığı, yoksa bu yolların pazar ekonomisi yoluyla "ekonomik güçlerin" ortaya çıkmasını mı sağladığı, çok önemli değildir. Aslında her ikisi de birbiriyle etkileşimli olarak hareket etmiştir: Yol yapılması ticareti, ticaretin gelişmesi de yol yapılmasını teşvik etmiştir.

Bununla birlikte, Roma İmparatorluğu'ndaki yol ağları göz önüne alındığında, bunların ticaretin ilerlemesi için vazgeçilmez nitelikte olduğu, ancak ticareti mutlaka çok büyük miktarlarda geliştirmediği görülür. Antik çağdaki bu büyük ağın kurulmasındaki ilk amaç, mal nakliyatı değildi; orduların ve imparatorluk görevlilerinin ulaşımını sağlamak için kurulmuştu. Lejyonerlerin tedariki için yapılan nakliyat bile yolların tasarlanmasında ve yönlerinin belirlenmesinde ikincil bir rol oynadı. R. S. Lopez, kara taşımacılığı üzerine yaptığı dikkat çekici incelemesinde, Romalı askeri birliklerin, "mümkün olduğunca, yakın çevrelerinde üretilen yiyeceklerle beslenmelerinin teşvik edildiğini, idari merkezlerin neredeyse tümünün deniz kıyısında ya da ulaşıma elverişli nehirlerin kıyılarında kurulmuş olduğunu" belirtir.[70] Bu tür bir düzen, "Avrupa'ya özgü olmayan" türdendir: Tarımsal değerlerin ağırlıkta olduğu bir dünya, kendi tüccarlarını büyük bir denetim altında tutup bunların gelir kaynaklarını ahlak dışı olarak nitelendirir. Cicero'nun gözünde de "bir tüccar, büyük ya da tatminkâr bir kâr sağladıktan sonra liman kentinden taşınıp kırsal kesimde mülk edinen övgüye değer bir kişi"dir; Cicero, "küçük çapta" ticaretle uğraşanların hemen hiçbir değerinin olmadığını, zanaatkârların daha da değersiz olduklarını" belirtir.[71]

Roma İmparatorluğu'ndaki yollar, savunmaya yönelik nedenlerle, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu vadilerden değil dağların tepelerinden geçerdi; kaleleri andıran bu yolların yapıldığı taş bloklar, parçalanması olanaksız bir görünüme sahipti; ancak ik-

70. R.S. Lopez: "The Evolution of Land Transport in the Middle Ages," *Past and Present*, April, 1956, s. 17.
71. *A.g.e.*, s. 18.

lim değişiklikleri, taşların çatlamasına neden olurdu; Lopez, bunların tamiri için "çok sayıda kölenin çalıştırılmasının ya da devletin yol hizmetleri sağlamakla yükümlü görevlilerinin durmaksızın çalışmasının gerektiğini, ancak buna rağmen bu yolların ağır ve geniş araçların geçmesine elverişli olmadığını" belirtir.[72] Yalnızca Roma İmparatorluğu'ndaki değil, genel olarak antik çağdaki bütün yol sistemi, yerel ticari malları bölgesel sınırların dışına taşımak ya da temel tüketim mallarının kıta çapında dolaşımını sağlayacak ticaret rotaları açmak için tasarlanmamıştı. Kıtanın uzak bölgelerine mal ve para akışını sağlayan yerel ve bölgesel ticaretin yerine, deniz ya da nehirler üzerinden lüks tüketim mallarına dayalı ticaret yapılması tercih edilirdi.*

Buna karşın, yerel zanaatkâr ve tüccarlara Avrupa'da büyük değer verilirdi. Günümüzde sürekli olarak, uzak mesafeli ticaretin, kapitalizmin ve modern çağın oluşmasındaki rolü vurgulanır; ancak, Avrupa kıtasının iç bölgelerini yavaş yavaş değiştirip paraya dayalı bir ekonomiye hazırlayan ve bir pazar toplumunun yaratılmasında gerekli olan mal ve pazarları sağlayan yerel üreticilerin ve yerel pazarların da ele alınması büyük önem taşır. Avrupa'nın ekonomik kültüründeki bu tarihi ama yavaş değişim, yani ticarete, satış amaçlı üretime ve para kullanımına yönelik davranış biçimlerinin yavaş ama kararlı bir biçimde değişmesi, canlı ve gösterişli liman kentlerinin değil, büyük ölçüde küçük kasabaların emeğiyle gerçekleşmiştir.

> "Küçük yol ağları, yavaş yavaş etkin bir şekilde kullanılmaya başlandı; antik çağla karşılaştırıldığında, yapısal ve yöntemsel açılardan farklı bir şekilde kullanılan bu yollardaki ulaştırma ve nakliyat şekilleri de farklıydı. Ulaştırma şekillerindeki değişiklikler, ticari devrim ve ekonomik etkinliklerdeki patlamayla aynı zamanda gerçekleşti; bütün bunlar yavaş bir devrim olarak nitelendirilebilir. Daha yakından incelendiklerinde, bunların, Avrupa'nın değişen politik ve

72. *A.g.y.*, s. 17.

* Yunan kentleri ve Roma için büyük önem taşıyan tahılın, Akdeniz havzasında ve Avrupa nehirlerinde taşınan temel bir mal olmadığını söylemiyorum. Bununla birlikte, Avrupa'daki bölgesel ekonominin dışına çıkıldığında, karasal bölgelerde arabalarla yapılan tahıl nakliyatının, lüks mal nakliyatı yanında ikincil bir öneme sahip olduğu görülür.

toplumsal yüzünü yansıttıkları görülür. Bunun nedeni, Ortaçağ Avrupası'nda, Roma İmparatorluğu kadar büyük ve güçlü bir devletin mevcut olmamasıdır. Kölelik ortadan kalkmış, başta İtalya olmak üzere, birçok bölgede serflik sistemi sona erdirilmişti. Sonunda, tüccarlar ve ticaret, sınırlı da olsa toplumsal bir kabul görmeye başladı. Bu dönemden itibaren, yönetimin zoruyla yapılan etkinliklerin yerini büyük ölçüde kişisel ya da yerel gruplara ait teşebbüsler aldı. Nereye yol yapılacağı konusunda askerlerin ve devlet memurlarının değil, ticaretin gereksinimleri göz önüne alındı. Nakliyatta hayvan gücünden en ileri derecede yararlanılırken, insan emeği mümkün olduğunca aza indirildi."

Lopez'in yazdıkları şöyle devam eder: "Yol yapımı, otonom nitelikteki yerel organların ya da bağımsız özel şirketlerin girişimiyle gerçekleşmeye başladı. Düz çizgi biçimindeki yol yapma saplantısından kurtulunmasıyla birlikte yolların sayısı artarak çok sayıda küçük merkezin yol ağına katılması sağlandı."

Ferdinand Braudel, "Napoleon, Jül Sezar'dan daha hızlı ilerleyemedi" sözünün, birçok önemli noktayı gözden kaçırdığını anımsatır. Bu söz doğru olsa bile, Napoleon, Sezar'dan daha fazla ulaşım olanağına sahipti; iklim değişikleri Napoleon'un stratejik kararlarını, Romalı meslektaşınınkilerden daha az etkilerdi. Aynı durum, Avrupalı ve Romalı tüccarlar için de geçerliydi. Ulaştırmadaki bu aşamalı devrimin yarattığı yerel yol ağı bile incelendiğinde, yeni mesleki olanakların ortaya çıktığı, zanaatkâr ile yiyecek üreticisinin yaptıkları iş arasındaki ayrımın daha da belirginleştiği görülür; bu durum, el sanatlarında gösterilen becerinin gelişmesinin, insanlar arası etkileşimin artmasının, para kullanılmaya başlanmasının ve giderek artan gereksinimlerin bir sonucudur; bütün bunlar, gelişmiş bir pazar ekonomisinin ortaya çıkmasına taban oluşturan vazgeçilemez türden hazırlık çalışmalarını oluşturur.

Avrupa'da ortaya çıkan pazar ekonomisinin en ayırt edici özellikleri arasında, zanaatkârların, yeni ürünlerin, üretim yöntemlerinin ve zanaatkâr örgütlenmelerinin ve loncaların sayısındaki büyük artış ile pazardaki etkileşimin alan ve miktar yönünden büyümesi yer alır; bu etkileşim, yüz yüze ilişkilere dayalı insani ve etik bir boyutta gerçekleştirilirdi. Ticari ilişkilerden

oluşan bu zengin mozaik, insanlar arasındaki etkileşimi arttırdı; bu yönüyle, yüzyıllar sonra yerine geçecek olan kapitalist pazar ekonomisine hiç benzemiyordu. Birbirine sıkı bir biçimde bağlı yerleşimler ve bireyler arasında yapılan bu küçük ve yerel ölçekli ticaret, Avrupa kıtasında yavaş bir ilerleme göstermekle birlikte, rekabetten çok işbirliğini geliştirdi. Yerel bağları yok etmek yerine, genişletip derinleştirmeye çalıştı. Düşmanlıktan çok katılıma yönelik olan bu ekonomi, sömürmeye değil ahlaki ilkelere dayanıyordu; üreticiye, yurttaşlık hak ve yükümlülüklerinin uygulamaya geçirilebilmesi için gerekli olan maddi taban bu ekonomi tarafından oluşturuldu.* Sonunda da yerel yerleşimlerle komşu bölgeler arasındaki duvarları ortadan kaldırmaya başladı; bu yolla toplumun kapılarını yeni fikirlere, kültürlere, değerlere açtı; beceri ve üretim yöntemlerinin değiş tokuşuna olanak tanıdı. Ulus-devlet kurma mücadelesi sırasında, kentler büyük bir politik ve ekonomik önem kazandı. Uluslaşma sürecinin getirdiği bunalımlar kentleri önemli derecede etkiledi; ancak aynı zamanda onları, devrimci toplumsal dönüşümün merkezleri haline getirdi; İspanya'daki komün sakinlerinin (*Comuneros*) başlattığı hareket ile Fransa'daki seksiyon hareketleri bunun örneklerini oluşturur.

Sözü geçen pazarlar ve kentler, kapitalist nitelikte değildi. Kâr elde etme amacının güdülmediği, fazla kazancın sermaye artırımı için hemen hiç kullanılmadığı bu ekonominin, Marx tarafından "basit meta üretimi" olarak tanımlanması yerindedir. Bu ideal durum göz önüne alındığında, Marx'ın bu kentlerdeki "üretim şekilleri" üzerine görüşleri, gerçek durumu değil, Max Weber'in sözünü ettiği "ideal tür"ü yansıtır. Kapitalizmin, Avrupa kentlerinde mevcut olduğu hemen hemen kesindir; özellikle zanaatkârların ağırlıkta ol-

* Çok sayıda radikalin, sosyalistin, anarşistin ve benzeri kişinin, her türden kişisel mülkiyete karşı olmalarına rağmen, küçük ölçekte tarım yapan çiftçileri tarım endüstrisine karşı, küçük aile teşebbüslerini de dev süpermarketlere karşı bir ağızdan desteklemeleri, oldukça şaşırtıcıdır. Amerikalılar arasında, yerel ağırlıklı toplumsal şekillerin, mülkiyetten bağımsız olarak, kitlesel toplum içindeki bireyselliği teşvik ettiği, bu yüzden de tercih edilmesi gerektiği duygusu egemendir. Jefferson döneminden kalma bu miras, toplumun şirketler ve büyük ticari teşebbüsler tarafından yutulmasına karşı gelen en önemli atıl öğelerden birini oluşturur. Bu mirasın özgür kentin ve özgür yurttaşın ortaya çıkışındaki tarihsel önemi bütünüyle anlaşılmamıştır; aynı durum, zanaatkârlara verdiğimiz değer için de geçerlidir.

duğu bazı kentlerde göze çarpan kapitalizm, başta denize ve nehirlere kıyısı olan liman kentleri olmak üzere çok sayıda Avrupa kentine damgasını vurmuştu. Ancak zanaatkârların ağırlıkta olduğu Avrupa kentleri, yüzyıllar boyunca gelişti ise de, bu kentlerde önemli bir dönüşüme rastlanmadı. Bir bütün olarak ele alındığında, on dördüncü yüzyıldan on sekizinci yüzyıla ve on dokuzuncu yüzyılın başına kadar olan dönemde, Avrupa kıtasında karma bir ekonominin egemen olduğu görülür; bu ekonomi bütünüyle feodal, kapitalist ya da basit meta üretimine dayalı bir ekonomi değildir. Her üç türün de belli öğelerini içerir. Bu öğelerden birinin, bazı yerleşimlerde ya da bölgelerde diğerlerinden daha büyük bir öneme sahip olması, bu ekonomik yaşamın karma yapısını, bir bütün olarak göz önüne alındığında, değiştirmez. Yaygın görüş, feodalizmin kapitalist ekonomiyi "doğurduğunu", kapitalizmin, on altıncı yüzyıldaki ulus-devlet kurmaya yönelik girişimlerle birlikte "egemen" ekonomi haline geldiğini iddia eder; ancak kapitalizmin, feodal ekonomi ve basit meta üretimine dayalı ekonomiyle aynı zamanda mevcut olduğunu söylemek daha yerinde bir gözlem olacaktır. Tahminen beş yüz yılı aşan bu uzun dönem, bir "geçiş dönemi" olarak ele alınamaz; yoksa geçmiş, günümüzün ışığı altında şekillendirilmeye çalışılmış olur; yani Avrupa tarihi, teleolojik bir yaklaşımla, "kapitalizm" adı verilen "nihai amaç" (Aristoteles) etrafında yapılandırılmış olur.

Gündelik yaşam göz önüne alındığında, bu karma ekonominin, çeşitli yer ve zamanlarda, savaşların hüküm sürdüğü yüzyılımızdan, bazı açılardan daha dengeli ve istikrarlı olduğu görülür. Marksist ve liberal tarihçiler, bu uzun döneme, Marx ve Engels'in yazılarında sıkça yer alan dogmasal tarih "aşamaları" teorilerine uyan bir isim bulmakta oldukça zorlanmışlardır. Bu dönemin mevcudiyeti, radikal tarihçilerin zengin toplumsal değişimler için kullandıkları düzgün kategorilere bile neredeyse bir hakaret niteliği taşır. Bu ekonominin ne "feodal" ne de "kapitalist" bir özellik taşıdığı şeklinde çıkartılan sonuçlar ya da Paul Sweezy gibi yetenekli yazarların yaptığı "kapitalizm-öncesi meta üretimi" şeklindeki tanımlamalar, elimizde bulunan bilgilere taban tabana bir zıtlık gösterir (Sweezy'nin tanımı bize, sözü edilen ekonominin

ne olmadığı hakkında bildiklerimizin, ne olduğu hakkında bildiklerimizden fazla olduğunu göstermektedir).[73]

On altıncı yüzyıldaki uluslaşma sürecinin çok ötesine giden bu dönem hakkındaki bilgilerle gözleme dayalı kanıtlar önyargısız bir biçimde ele alındığında, Batı Avrupa'da bir güç alanının mevcudiyeti görülecektir; bu alanda, feodal gelenekler, basit meta üretimine ve aynı zamanda kapitalizme dayalı toplumsal örgütlenme biçimleriyle etkileşim içindeydi. Feodalizm, kapitalizm ve basit meta üretimi, ekonomik sistemler olarak toplum üzerinde belirleyici bir rol oynamadı. Bunlar, değişen değerlere, duyarlılıklara sahip olan canlı birer kültürdü; yaşamsal deneyimlerdi; yaşamı sanatsal yönden düzenleme şekilleriydi; Marx'ın ifade ettiği gibi, yalnızca "üretim şekilleri" değillerdi. Kıtanın her tarafında büyük çeşitliliğe sahip olan benzersiz nitelikteki toplumsal ekolojilerin ortaya çıkmasına neden olan bu kültürler, hangi öğelere ağırlık verdiklerine ve birbirleriyle olan etkileşimlerine bağlı olarak, zaman içinde farklı derecelerde ve farklı yönlerden değişikliğe uğradılar.

Avrupa tarihinin bu sözde "geçiş dönemi", kesin olarak tanımlanması gayet mümkün olan uzun bir dönemdir. Yerimizin dar oluşu, bu dönemin yakından incelenmesini engellemektedir. Ellerindeki baltayla ideolojik budamalar yapan çok sayıda modern tarihçinin ortaya koyduğu dogmatik yorumların bu döneme uygun düşmemesi, bize Avrupa'da bin yıl boyunca zengin bir çeşitliliğe sahip olan yaşamdan çok, çağdaş tarih yazımındaki akademik eğilimler hakkında bir fikir verir. Zagorin'in devletin gelişimi üzerine yazılarında sözü geçen "durgunluğa", on dördüncü, on beşinci yüzyıllarda ve tahminen daha sonraki dönemlerde de Avrupa'nın birçok yerinde rastlanır. Bu dönemde Avrupa kentlerinin sayıları artmış, ancak kent nüfusunun büyümesinin durduğu, hatta bazı durumlarda azaldığı demografik bir gerileme görülmüştür. Ticaretin çöküşe geçtiği, yeni kentlerin kurulmaz olduğu da dikkati çeker.

Çok sayıda tarihçi, bu dönemi "feodalizmin bunalımı" olarak

73. Bkz. Paul Sweezy: "A Critique" ve "A Rejoinder" *The Transition From Feudalism to Capitalism* içinde, der. Rodney Hilton, (London: New Left Books; 1976), s. 35-56, 102-8.

nitelendirir; bunalım sözcüğünün kullanılması, "ilerlemenin" günümüzde, büyüme ile eşanlamda kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür önyargılı bir yaklaşım, nicel gelişme ile kültürel değişimi, niteliksel gelişmeden ve kültürel zenginleşmeden üstün tutar. Maddi açıdan büyüme ve "doğa üzerindeki hâkimiyetin" artması, bariz bir biçimde "ilerleme" olarak tanımlanmaktadır. Kültürel istikrar ile ayırt edici nitelikteki kültürel özelliklerin zenginleştirilmesi ise bunun tam tersine, "durgunluğun" ve hatta "bunalım"ın ya da "toplumsal gerileme"nin kanıtı olarak ele alınır. Tarihçiler arasındaki yaygın görüşün tersine, Avrupa'nın bu yüzyıllar boyunca bir mola vererek dönemin "güç alanı" içinde en az derecedeki değişikliklerle varlığını sürdürmüş olması ve hatta yüzyıllar önce gelişmeye başlayan karma ekonominin daha önce sözü geçen üç bileşeni arasında istikrarlı bir dengeye ulaşmış olması da mümkündür. Daha önceki ve sonraki dönemlerde de olduğu gibi, o dönemde de şiddet, sürekli olarak mevcuttu; bu nedenle, başta Avrupa kent nüfusunun büyük çoğunluğunun yaşadığı kasabalar olmak üzere, hiçbir yerde günlük yaşamın istikrarını değiştirmedi. Batı Avrupa'nın ve bu bölgedeki kentlerin, on yedinci yüzyılda tarihi bir dönüm noktasının eşiğine geldikleri kesindir. Nicel anlamda "ilerlemeyi" ifade etmeyecek şekilde kullanıldığında, kıtanın izlediği "gelişmenin", merkeziyetçi devletin büyümesine ve ticaretin yayılmasına değil, teknolojiye bağlı olduğu görülür; toplumsal ve kentsel biçimlerin ekolojik yönden sahip oldukları muazzam boyuttaki kültürel, politik ve ekonomik çeşitliliği ve farklı yurttaşlık türlerini ortaya çıkarmış olan geleneksel bağlar, makinelerin ve yeni ulaşım yöntemlerinin ortaya çıkmasının sonucunda, bütünüyle yok olmuştur.*

* * *

* Kabaca ifade edilecek olursa, çoğu Marksist ve liberal tarihçi ve kuramcının ortaya koyduğu gibi, feodalizmden kapitalizme basit türden bir "geçiş" yaşanmamıştır. Kapitalizmin, feodalizmin "rahminde" geliştiği ve 1789-94 yılları arasındaki Fransız Devrimi'ni "model" olarak alan bir dizi "demokratik burjuva devrimi" sonucu egemen toplumsal düzen olarak "ortaya çıktığı" görüşü de gerçeği yansıtmaz (bir kısım tarihçi, Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği zaman dilimini, Napoleon dönemini de içine alacak şekilde, 1814 tarihine kadar uzatır!). Dikkate değer bir karma yapıya, çeşitliliğe ve karmaşıklığa sahip olan bu top-

"Kapitalizm" adını verdiğimiz pazar toplumu, feodal dönemin bir "evrim" geçirmesi sonucu ortaya çıkmamıştır; bu tür bir toplum, bütün üyelerini alıcı ve satıcı düzeyine indirgemeye çalışır; tarihin yaratmış olduğu ekolojik çeşitliliğe sahip olan toplumsal ilişkilerin tümünü, "meta" adı verilen nesnelerin değiş tokuşu düzeyine indirger. Kapitalizm, antik çağda ve ortaçağda da mevcuttu; on dördüncü yüzyıldan on yedinci yüzyıla dek Batı dünyasının karma yapıdaki ekonomisinde giderek artan bir öneme sahip oldu; ancak on sekizinci yüzyılda ve özellikle on dokuzuncu yüzyılda, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'da patlama derecesinde büyümeye başladı. Kapitalizm, dünya üzerinde yayılmaya günümüzde de devam etmektedir; Amerika ve Avrupa'da giderek yoğunlaşan bu sistem, diğer kıtalarda da geniş alanlara yayılmaktadır. Kapitalizm tarih içinde çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar: En eski şekli bütünüyle ticarete yönelik olanıdır; endüstriyel bir kimlik kazanması, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda gerçekleşmiş, günümüzde ise devletçi, şirketlere dayalı çokuluslu bir biçim almıştır. Bu sistem, değiş tokuşa dayalı pazar yerlerinin yer aldığı, üretimin önce kulübelerde daha sonra da fabrikalarda yapıldığı, kendi dünyasından çıkıp yavaş yavaş aile ve mahalle yaşantımızın bir parçası haline gelmiştir. Yakın zamana ait olan bu "ilerleme"nin çarpıcı biçimde ortaya çıkışı, yirminci yüzyılın ortasına rastlar. Kapitalizmin, köyleri, küçük kasabaları ve mahalleleri, yerel ve ailesel ilişkilerin en gizli noktalarına kadar işgal edip toplumsal bağları parçalamaya başlaması bu dönemde gerçekleşmiş, birlikte yaşama ruhu, ekolojik denge ve toplumsal yaşamın çeşitliliği, bütünüyle tehlike altına girmiştir.

Kapitalist pazar ilişkilerinin, diğer üretim biçimleri ve toplumsal şekiller üzerinde yeni kurduğu bu egemenlik, yukarıda an-

---

lum, bize çoğunlukla bir "geçiş dönemi" olarak yansıtılır; halbuki bağımsız bir özellik gösteren bu dönem, ekonomik yaklaşımlarla değil, ancak toplumsal ekoloji yardımıyla açık bir biçimde betimlenip yorumlanabilir. İleride de göreceğimiz gibi, bu dikkate değer nitelikteki zaman diliminin, yalnızca bir "geçiş dönemi" olarak ele alınıp devrim döneminin ve bu dönemin demokratik hedeflerinin "burjuva" olarak nitelendirilmesi, çok sayıda yanlışa neden olur; bu yaklaşım sonucunda kapitalizm, yurttaş özgürlüklerini ya da genel anlamda özgürlüğü sağlamakla yükümlü bir sistemmiş gibi görünür; oysa bu görüntü, tarihsel gerçekleri yansıtmaz.

latılanların da ötesine giderek, "kentleşme" adını verdiğim gelişmenin temel kaynağını oluşturdu; kentin büyümesindeki bu patlama, muazzam bina yığınlarını ortaya çıkararak kent yaşamının bütünlüğü ve yurttaşlık için bir tehdit haline geldi. "Kapitalizm" adını verdiğimiz pazar toplumunu benzersiz kılan, geçmiş dönemlerdeki ticari şeklinin tersine sürekli genişlemeye yönelik, birikimci ve bu açıdan kanserli bir ekonomik sistem oluşudur; bu sistemin "yaşam ilkesi", "ya büyü ya da öl" şeklinde ifade edilebilir. Modern ve "egemen" şekliyle kapitalizm, kendini küçük ölçekli tarım, zanaatkârlık, basit takas ilişkileri vb. şekillerde gösteren "doğal ekonomiyi" (Marx'ın kendi deyişi) tehdit etmekle kalmaz; "organik toplumun" her boyutuna zarar verir; sonuçta, akrabalık bağları, ortak yaşama yönelik birlikler, özyönetim biçimleri ve yerelci nitelikteki sadakat, yani kısaca, yaşanan yere ait olma duygusu zayıflar. Her şeyin parayla ölçülmesi ve Immanuel Wallerstein'ın deyişiyle "metalaşması" sonunda, yaşamın her yönünü işgal ederek dönüşüme uğratır; toprak, bitki örtüsü ve hayvanlardan oluşan doğal dünyayı tehdit eder; "doğal" olan her şeyi inorganik ya da sentetik biçimlere dönüştürerek günümüzdeki yaşam biçimlerini ve ilişkileri borçlu olduğumuz karmaşık nitelikteki eko-topluluklar için de bir tehlike oluşturur.[74] Toprak kuma, çeşitliliğe sahip toprak parçaları düz ve basit alanlara, karmaşık ilişkiler ise ilkel türde ilişkilere dönüşür; öyle ki evrimin saati sanki geriye doğru işleyip bizi, yaşamın daha az çeşitliliğe ve daha sınırlı alanlara sahip olduğu eski bir döneme götürmektedir.

Kapitalizmin kent üzerindeki etkisi bir felaket derecesindedir. Yaygın olarak kullanılan "kent kanseri" terimi, sözcük anlamıyla ele alındığında, antik dünyadaki kentlerin (*urbs*), ilkel nitelik taşıyan, sürekli olarak genişleyen, yıkıcı bir biçime dönüşüp, kent ve kırsal kesimi yutmakla tehdit etmesini tanımlamak için kullanılabilir. Bu özel türden büyüme, modern kapitalizmi, bu sistemin ilk biçimleri de dahil olmak üzere, bütün eski ekonomik yaşam biçimlerinden ayırır; bu büyüme, hâlâ ısrarla "kent" olarak adlandırdığımız varlığı etkisi altına almış, kanserin vücudun en ücra köşelerine yayılmasına benzer bir şekilde, kaldırımların, cad-

74. Bkz. Immanuel Wallerstein: *Historical Capitalism* (London: Verso Editions; 1983).

delerin, evlerin, endüstriyel ve ticari yapıların bütün kırsal kesim üzerine yayılmasıyla sonuçlanmıştır.

Kültürel ve fiziksel yönden benzersizlik gösteren, insani ve idare edilebilir boyutta politik bir varlık olan kent, sonunda bu özelliklerini yitirmeye başladı. Kent, etik bir taban üzerinde, benzersiz derecede insani ve uygar nitelikteki ortak yaşam biçimlerinin sergilendiği, kan bağlarından ve ailesel sadakatten bağımsız olan etik tabana dayalı bir sahne olma işlevini yitirdi; muazzam boyuttaki kimliksiz pazar yerlerinin hüküm sürdüğü bir yer haline geldi. Kentler, yalnızca elle tutulur nesnelerin değil, kültürün de seri üretiminin ve tüketiminin birincil derecede önem kazandığı merkezlere dönüştü; kültür, ticari bir mala dönüştürüldü; insan ilişkileri de benzer şekilde giderek basitleşip nesneler yardımıyla yürütülür hale geldi. Üretim ve tüketimin kendi başlarına birer amaç haline geldiği bir ekonominin, toplumsal ve biyolojik yaşamı basitleştirmesi, insan psişesinin de basitleşmesine yol açmaktadır. Güçlü bir bireyleşme duygusunun damgasını vurduğu kapitalizm öncesi karma toplumdaki insanın yerini, yalnızca almaya yönelik olan bir tüketici, bir vergi mükellefi almaktadır; yaşama etkin olarak katılmak yerine, pasif bir gözlemci olarak kalan bu insan, hem kendini kabul ettirme gücünün kaynağı olan ekonomik köklerden, hem de ortak yaşama katılımı teşvik eden toplumsal köklerden yoksundur. Karakter oluşumunun bir fonksiyonu olarak ele alınan yurttaşlık ile toplumsal bir varlığın eğitiminin (*paidea*) bir parçası olan politika zayıflamakta, bunların yerini toplumsal sorunlara karşı ilgisizlik almaktadır. İnsani ölçeğin yerini, hızla artan yapısal bir devleşme, kapitalizm öncesi toplumu bir arada tutan bütün organik gücün yerini ise gittikçe genişleyen bir bürokrasi almıştır; bunun sonucunda yurttaşlık bir çöküş yaşamakta, daha doğru bir deyişle, kitle toplumu (seri üretilmiş bir nesnenin insani karşılığı) içinde giderek eriyip kaybolmaktadır. Kendini insanlara adamış belediye meclis üyesinin yerini duygusuz bir bürokrat almış, devlet dairesi meclis salonunun yapısal karşılığı haline gelmiştir.

Kentin ekolojik karmaşıklığının, politikasının, sakinlerinin ve hatta kentin caddelerini ve yapılarını dolduran bireylerinin çöküşünün çok yakın bir geçmişte başladığını belirtmekte yarar

vardır. Bu çöküş, baronlarıyla, serfleriyle, çiftçileriyle, zanaatkârlarıyla ve bütün "tabaka"larıyla bizim feodal adını verdiğimiz malikâne toplumunda başlamadı. Daha önceki kuşaklarda toplumu ekonomik açıdan denetimi altında tutmuş olan sermayeyi, görünüşte toplumun politik denetimi altına alan ve "demokratik burjuva" devrimi olarak bütünüyle yanlış bir şekilde adlandırılan İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerinin bir sonucu da değildi. Bu çöküş, ucuz malların seri bir şekilde üretimine ve en önemlisi Batı Avrupa'nın en ücra köşelerine hızlı bir şekilde ulaştırılmasına olanak veren teknik yeniliklerle ortaya çıkmaya başladı; bu ucuz mallar, kendi yörelerinde yüzyıllar boyunca hizmet vermiş olan zanaatkârların ürünleriyle büyük bir rekabet gücüne sahipti. Bu gelişmenin başarısının, yurtdışındaki sömürge pazarlarının açılmasına muazzam derecede bağlı olduğu, ne kadar vurgulansa azdır: Amerika, Afrika ve özellikle de İngiliz krallığının en zengin mücevherini,* yani Hindistan'ı bulduğu Asya kıtası, bu pazarları oluşturmuştur.

Teknik alandaki ilerlemelerin yanı sıra, antik çağın ticarete ilişkin kültürel kısıtlamalarına sahip olmayan ve son derece büyük çeşitlilik gösteren bir toplumun varlığı, karma yapıdaki ekonominin kapitalist bileşenini diğer bütün bileşenlerinin üzerinde bir ekonomik tırmanışa geçirdi. Ne Amerika kıtasından getirilen zenginlikler, ne de büyük liman kentlerinde yapılan denizaşırı ticaret yoluyla elde edilen büyük parasal kaynaklar, endüstriyel kapitalizmin yükselişe geçmesini bütünüyle açıklamaya yetmez; burada sözü edilen kapitalizm şekli, Avrupa'nın iç yaşamına diğer bütün türlerden daha fazla nüfuz etmiştir.* "Yeni Dünya"dan elde edilen zenginlik endüstriyel kapitalizmin yaratılmasında kesin bir etmen olsaydı, bu kapitalizmin merkezinin İngiltere değil İspanya

* Bu durum, günümüzdeki ekonomistler tüketime ağırlık verirken, Marx'ın, ekonomi teorisinde üretime büyük ağırlık vermiş olmasına, benim görüşümce bir açıklık getirmektedir. Ekonomik yaşamın yüzeyinde, arz ve talep arasında belli bir etkileşim görülür; bununla birlikte en azından, Marx'ın, kapitalizmde talebin arzı değil, arzın talebi yarattığını belirten görüşünün doğru olduğunu düşünüyorum. Marx'ın en büyük eksikliği, üretimi sınırlayan ve teknolojik yeniliklerin toplum üzerinde etkili ya da etkisiz oluşunu belirleyen kültürel kısıtlamaların farkına varmamış olmasıdır. Bu açıdan antik toplum Marx için çözülememiş bir bilmece olarak kalmıştır; Marx'ın, bu toplumun gelişimine şaşırtıcı derecede geleneksel açıklamalar getirmesinin nedeni budur.

olması gerekirdi; çünkü İnka ve Aztek imparatorluklarını ilk olarak yağmalayıp buralardaki değerli madenleri Avrupa'ya getirenler İspanyol fatihleriydi (*conquistadores*). Bu "imparatorluk"ların zenginliklerinin İspanya'da yükselmekte olan ulus-devleti beslemesi, İber yarımadasındaki kent yaşamını zayıflattı; mutlakiyetçi kralların bir kıta imparatorluğu kurmaya yönelik arkaik planlarına kaynak oluşturdu; bu girişimler, sonuçta İspanyol kent ve kırını mahvetti.

Endüstriyel gelişmenin en önemli sermaye kaynağını, uzun mesafeli ticaret de oluşturmuyordu. Bu ticaret, üretimden çok tüketimi teşvik etti; yatırımların yeni üretim araçlarına yöneltilmesine olanak veren cimriliğin yerine, lüks tüketim mallarını kullanmaya yönelik sefahat dolu bir yaşam biçimi geldi. Devletin çok fazla merkezileşmesi ve aşırı miktardaki ticaret, başlangıçta büyük zenginlik yarattı; ancak aşırı masraflı bir bölgesel genişlemeyle ve saray toplumunun bütün tabakalarındaki bütün elit grupların lüks yaşam'sürmeleriyle sonuçlandı. Ulus oluşumunun, artan merkezileşmenin, daha doğru bir deyişle ulusal birliğin, ticaret için daha fazla sayıda "art bölge" sağlayarak endüstriyel kapitalizme yol açtığı açıktır. Olağan demagrofik büyümenin yanı sıra, toprakların çitlerle çevrilmesi sonucu sayıları artan topraksız mülksüz insanların elleri, daha sonra ekonomik ufukta belirecek olan fabrika sisteminin kullanımına açıktı. Sonuç olarak Avrupa, kapitalist bileşeninin endüstriyel boyutta genişlemesi için dünyanın bütün bölgelerinden daha elverişli bir yerdi. Bu durum özellikle İngiltere için geçerliydi; bu ülkede, özellikle burjuva görüşlü aristokrasi, bir taraftan krallık, diğer taraftan çok açık bir ekonomi ile dikkate değer bir denge içindeydi; kentlerdeki lonca sistemi yok olmaya mahkûmdu; çevrelerindeki köylerde ise içlerinde tanrı korkusu taşıyan, eli sıkı, Püriten küçük çiftçiler ile kırsal kesimdeki kulübelerinde bir tür seri tekstil üretimi yapan işçiler yer alıyordu. Ülkeyi bütünüyle yeniden biçimlendirecek olan yeni endüstri kapitalistleri, kulübelerdeki dokumacılar ya da kentlere işlenmemiş yün satan tüccarlardan türemiş olabilir; koyunları yeni bir tür kırsal iş kurmak amacıyla kullanan zengin zanaatkâr, çiftçi ya da aristokratlardan ya da zenginliklerini üretime akıtan tüccarlardan da ortaya çıkmış olabilir; belli zamanlarda her üçünün de bileşiminden

bile türemiş olması mümkündür; ancak bu konu, bizim ilgi alanımız içine girmez. Bu karışık ekonominin kapitalist bileşeninin, on dokuzuncu yüzyılda kendisini "dünyanın atölyesi" olarak gören bir ulusun içine girmesi, fabrika sistemini ve malların dağıtımını mümkün kılan bir dizi buluşun sonucunda gerçekleşmiştir.

"Yükselen burjuvazi"nin gereksinimlerinin mi Endüstri Devrimi'ne yol açtığı, yoksa Endüstri Devrimi'nin mi "burjuvazi"nin yükselmesine neden olduğu, konumuzun dışındadır; burjuvazi, Avrupa'nın bütün büyük kentlerinde daima mevcut olmuştur. Fabrikaların İngiltere'de ortaya çıkışı ise on sekizinci ve hatta on yedinci yüzyıla, yani endüstriyel teknolojinin ortaya çıkmasından çok öncesine rastlar. "Burjuvazi", ticaret alanından üretim alanına her yönelişinde, işgücünü bir araya getirmeye çalışıp üretimi küçük aletler yardımıyla bile olsa modernleştirmeye çalıştı; bu açıdan endüstriyel kapitalizmin yükselişine yalnızca teknolojik yorumlar getirilmesi son derece yanıltıcı olacaktır. Ben, endüstriyel kapitalizmin, ticari kapitalizm de dahil olmak üzere diğer üretim şekilleri karşısında nasıl yükselişe geçtiğinin ve gücünün karşısına çıkan bütün toplumsal ilişkileri nasıl değiştirdiğinin üzerinde duruyorum. Buhar makinesinin bulunmasından önce ana hareket mekanizması olarak su çarkları kullanılıyordu; makinelerin yer aldığı fabrikalardan önce de basit aletlerin kullanıldığı atölyeler vardı. Ancak on sekizinci yüzyılın sonunda ve on dokuzuncu yüzyılın başında Endüstri Devrimi'ni ortaya çıkaran buluşlar olmasaydı, endüstriyel kapitalizmin önce Avrupa'da, daha sonra da bütün dünyada bu kadar büyük bir güce sahip olabileceği şüphelidir.

İngiltere'nin, Batı Avrupa'da yer alan ülkeler arasında teknolojik yeniliklere en elverişli bölge olduğu söylenebilir. Bu ülkedeki toplum, toplumsal ve bölgesel açılardan son derece devingen bir yapıya sahipti. Aristokrat ve tüccar elitlerin, değişime karşı gösterdikleri feodal çekingenliğin son kalıntıları da Cromwell dönemindeki iç savaşla ortadan kalkmıştı; bu savaş, silahlı Püritenlerin iktidara gelmesiyle sonuçlanıp ülkenin idari sistemine alt tabakaya özgü bir karakter kazandırdı. İngiliz aristokrasisi bile, yün satışından elde ettiği büyük zenginlikle, kârlı bir kapitalist ekonomiye hazır hale getirildi. İleride de görüleceği gibi, toprak sahipleri ile endüstri kapitalistleri arasında, insan gücünün ülkenin e-

konomisi üzerindeki dağılımına ilişkin ciddi görüş ayrılıkları vardı; kırsal hamilik (patronage) sistemi de bütünüyle ortadan kalkmamıştı. Bununla birlikte, ülkedeki mutlakıyetin görece zayıflığı yüzünden İngiltere, endüstrileşmeye diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla uyum göstermeye başladı; mutlakıyet güçlü olsaydı, ulusun zenginliğini imparatorluğun amaçları uğruna ve para canlısı çiftçilerle açgözlü bir tüccar sınıfının gelişmesi için kullanabilirdi.

İngiltere'deki tüccarlar, zengin çiftçiler ve zanaatkârlar için kâr etmenin yarı-dinsel bir "görev" haline gelişinin ne büyük boyutta gerçekleştiğini, bunların üyesi oldukları insan topluluklarını ve ülkelerini yağmalamaya psikolojik açıdan ne kadar hazırlandıklarını anlamak için Max Weber'in *Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu* (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) adlı kitabına başvurmak gerekir. İspanyol fatihler (*conquistadores*), Aztek ve İnka "imparatorluklarını" "ruhlarının bağışlanması" için değil zengin olmak amacıyla acımasızca yağmalamışlardı. Çılgınlık derecesindeki yıkım eylemleri sık sık kendi yıkımlarına yol açmıştır; ancak bunların İspanyol toplumunun dokusu üzerinde yalnızca dolaylı etkileri oldu. İngiliz Püritenleri, bunun aksine, sermaye toplamak amacıyla kendi ülkelerini sistematik ve sürekli bir şekilde yağmaladı. Bunların davranışlarını, açgözlülüğü bir amaç haline getiren ahlaki bir buyruk yönlendiriyordu; bu buyruk, kendilerinin de kökenini oluşturan kapitalizm öncesi toplumun yaşam biçimini değiştirecekti. Çok sonraları, Püritenizm hareketi ortadan kalkınca, İngiliz toplumu seküler hale geldi. Püritenlerin İngiltere'ye getirdiği sıkıcı hava varlığını sürdürdü; yalnızca, Reform çağının yarattığı açgözlülüğe dinin genel olarak koyduğu birkaç kısıtlamadan yoksun kaldı.

İngiltere, iki kuşak içinde Batı Avrupa tarihinde benzeri görülmemiş boyutta bir dönüşüme uğradı. Friedrich Engels'in 1884 yılındaki kişisel gözlemlerine dayanan *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* (The Condition of the Working-Class in England) adlı çalışmasında, endüstri alanındaki (özellikle tekstil, metalurji ve ulaşım alanlarındaki) yeni buluşların neden olduğu değişiklikleri, eşi görülmemiş boyuttaki tarihi bir değişim olarak adlandırması son derece yerindedir. İnsan çabasının yüzyıllar boyunca çok yavaş meyve verdiği bir alanda, yani teknoloji alanındaki bu gelişmeleri

korkutucu kılan, sözü geçen dönüşümün çok hızlı gerçekleşmiş olmasıdır. Teknoloji alanındaki bu devrimin toplumsal ve kültürel alandaki etkileri muazzam boyutlardaydı. Engels şunları yazar: "Altmış ya da seksen yıl kadar önce İngiltere'nin diğer ülkelerden farkı yoktu; küçük kasabaları, birkaç basit endüstrisi vardı; tarımla uğraşan nüfus büyük değil ama nispeten fazlaydı. Bugün [1844] ise diğerlerine hiç benzemeyen bir ülke haline geldi: iki buçuk milyon nüfuslu bir başkente, dev üretim kentlerine, bütün dünyaya mal gönderen ve en karmaşık makinelerin yardımıyla hemen her şeyi üretebilen bir endüstriye, üçte ikisinin ticaret alanında çalıştığı, bütünüyle farklı sınıflardan oluşan ve geçmişin İngiltere'siyle karşılaştırıldığında âdetleri ve gereksinimleri yönünden farklı bir ulusu oluşturan çalışkan, akıllı ve yoğun bir nüfusa sahip bir ülkeye dönüştü."[75]

Engels burada yalnızca kitabını ilk kez okuyan Alman okuyucuları şaşırtmayı amaçlamaz; aynı zamanda İngiliz endüstri kapitalistinin "devrimci" çalışmalarını da över. Endüstriyel kapitalizmin yeni proletarya üzerinde yol açtığı sefaleti keskin bir biçimde eleştirmesine rağmen, Aydınlanma hareketinin, teknolojik ilerlemelere eleştirel olmayan bir biçimde bağlılığı, yazarın genellemelerini bütünüyle etkiler. Buradan, on sekizinci yüzyılın ortasında icat edilen yeni tekstil makinelerinin, mevcut dokuma işçilerinin ekonomik ve kültürel açıdan yıkımına yol açtığını öğreniriz: "...hareketsiz ancak görece rahat bir yaşam sürüyorlardı; erdemli, dindar, dürüst ve huzurlu bir yaşantıları vardı; maddi durumları kendilerinden sonra gelen kuşağa göre daha iyiydi. Aşırı çalışmaları gerekmiyordu; istedikleri kadar çalışıp gerekli parayı kazanırlardı. Bahçede ya da tarlada sağlıklı bir biçimde çalışabilmek için boş zamanları vardı; bu türden işler, onlar için bir dinlenme yöntemiydi; bunun yanı sıra, komşularının eğlencelerine ve oyunlarına da katılabiliyorlardı; bu oyunların tümü (bowling, kriket, futbol vb.) bedensel sağlıklarına ve güçlerine katkıda bulunurdu. Çoğunlukla güçlü, iyi yapılı bir vücuda sahip insanlardı; vücutları, komşuları olan köylülerinkinden farklı değildi. Ço-

75. Friedrich Engels: *The Condition of the Working Class in England in 1844, Marx-Engels Collected Works* içinde, c. 4 (New York: International Publishers; 1975), s. 320.

cukları temiz kır havasında büyür, ailelerine yalnızca ara sıra yardım ederlerdi; [daha sonraları fabrika sistemi tarafından getirilen] sekiz ya da on iki saatlik çalışma temposu, söz konusu değildi."[76]

Bu pasajda yer alan farklı görüşler, dönemin "ilerici"leri arasındaki karakteristik gerilimi yansıtır; bir tarafta soyut bir "tarih" bilinci, diğer tarafta ise varoluşçu insanlık duyguşu yer almaktadır. Bu gerilim, Engels'in ve diğer önemli sosyalistlerin arasını açtı; özellikle endüstri alanındaki "ilerleme"yi özgür bir toplum için "önkoşul" olarak ortaya atması, Stalin'in, Rusya'yı "modernleştiren kişi" sıfatıyla yaptığı en korkunç barbarlıkları haklı göstermek amacıyla kullanılacaktır. Engels, İngiliz ev dokumacılarına ve küçük çiftçilerine ilişkin olarak "sorgusuz bir alçakgönüllülüğe" sahip olduklarını, "...sessiz ve ot gibi... romantik ve rahat olmakla birlikte insana yakışmayan bir yaşam sürdüklerini..." söyler; bu alçaltıcı sözlerinin doğruluğu, özellikle günümüzün bakış açısından şüphelidir; bugün iki yüzyılı aşkın süredir hüküm süren o taşkın "ilerleme" kavramı son derece şüpheli bir kavram halini almıştır.*[77] Ancak daha geniş bir tarihsel bağlamda ele alındığında, ev dokumacılarının ve küçük çiftçilerin 1640'lı yıllardaki İngiliz iç savaşında oynadıkları etkin rolün, makinelerin kullanılmasına gösterdikleri direnişin ve de İngiltere'nin Püriten devriminden beri gördüğü en radikal dava olan Chartist** hareketteki rollerinin, yukarıda sözü geçen karalama ile bağdaştırılması güçleşmektedir.

Endüstri Devrimi'nin patlayıcı niteliğindeki doğasını ve endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışını en iyi şekilde anlayabilmek için, bu yeni teknolojinin ortaya çıkıp İngiltere'ye hızla ya-

---

76. *A.g.e.*, p. 308.

* Engels'in insafsız bir teknolojik ilerlemeden yana oluşu ve aslında Marksizm'in "tarihsel materyalizm" teorisinin bütünü, yalnızca felsefi idealizme değil, aynı zamanda Avrupa romantizminin canlılığına da darbe indirmeye yönelikti; bu, hâlâ bütünüyle incelenmemiş bir konudur. Grinin Marksist sosyalizmin en gözde rengi haline gelişi, dünyanın üzerindeki büyüyü bilinçli olarak bozup geçmişi, bütün insani ve barbarca gelenekleriyle tarihin "çöplüğü"ne atma çabalarının bir parçasıydı. Sonuç olarak sosyalizm, Püritenizm örneğinde olduğu gibi, bütün etik içeriğinden mahrum bırakılıp endüstri burjuvazisinin egoist nitelikteki politik ekonomisine çok benzeyen bir doktrine dönüştürüldü.

77. *A.g.e.*, p. 396.

** 1838-48 yılları arasında İngiltere'deki demokratik, toplumsal ve politik reform hareketi. (ç.n.)

yılmasının çok küçük bir zaman dilimi içinde gerçekleştiğini belirtmek gerekir; bu kısa dönemi birçok tarihçinin yaptığı gibi bir "devir" olarak adlandırmak hemen hemen olanaksızdır. James Watt'ın buhar makinesini icat edip fabrika sistemini su gücüne bağımlılıktan kurtarması 1769 yılına, James Hargreaves'in iplik eğirme makinesini icat edip iplik üretimini muazzam boyutta arttırması 1764 yılına, Richard Arkwright'ın doğal güçten elde edilen mekanik güçle çalışacak karmaşık bir yün eğirme makinesini icadı 1767 yılına, Samuel Crompton'ın pamuk eğirme makinesini, Arkwright'ın ise yün ve pamuk tarama makinesi ile hazırlık çerçevelerini icadı 1785 yılına, son olarak da Edmund Cartwright'ın buharlı dokuma tezgâhını icadı 1785 yılına rastlar. Bütün bu buluşlar binlerce yıldır kullanılan kumaş üretim yöntemlerinde tam bir devrim yaratıp İngiliz pamuklu, yünlü, keten ve hatta dantelli ve ipekli kumaşlarının (on dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında icat edilen diğer bir dizi makinenin yardımıyla), büyük çapta tarıma dayalı olan iç ve dış pazarları doldurmasına neden oldu. Kok kömürünün büyük miktarlarda kullanımı ve tasfiye ocaklarının eskisine göre elli kat daha büyük hale gelmesi, çok sayıda kömür ve demir madeninin açılmasına neden oldu; bunun sonucunda ulaştırma alanında da büyük bir değişim yaşandı; bu yolla ülkenin en ücra köşeleri endüstrileşmeye ve "metalaşmaya" açılmış oldu.

Tekstil makinelerini icat edip çalıştıran insanlar, halk tabakasından kişilerdi; modern İngiliz tarihi göz önüne alındığında, bunların arasında belli sayıda çok dindar kişinin ve hatta din adamlarının bulunmasının, bir rastlantıdan ibaret olmadığı görülür. Watt bir alet üreticisi, Hargreaves mühendis, Arkwright berber, Crompton sıradan bir tekstil işçisi, Cartwright ise buharlı bir gemi yapmak için Robert Fulton ile çalışan bir papazdı. İngiliz toplumu, "alt sınıflar"dan insanların yükselişine, diğer Avrupa toplumlarından daha fazla açıldı. Dahası, buluşları Endüstri Çağı'nı başlatan çok sayıda mucit, safkan kapitalistlere dönüştü. Bunlardan pek azı, Robert Owen kadar zengin bir ruha sahipti; bir tekstil üreticisi olan Owen, New Lanark'da işçiler için görece insani çalışma koşulları sağlamanın yüksek kâr elde etmenin önüne geçmeyeceğini gösterdi; daha sonraları yaşamını ve servetini işçi hareketinin yükselişine adadı.

Ulaştırma alanındaki devrim, endüstri devrimine paralel olarak gerçekleşerek modern kapitalizmin gelişmesinde görkemli bir paya sahip oldu; bu devrim bir buçuk yüzyıl sonra "haberleşme alanındaki devrime" dönüşecekti; bu devrimin etkileri henüz tam olarak kavranamamıştır. İki kuşak öncesinde büyük bölümü vahşi bir "art bölge"den ibaret olan İskoçya, on dokuzuncu yüzyılın ilk kırk yıllık döneminde, 1000 kilometreyi aşan bir yol ağı ve daha da fazla sayıdaki köprülerle ağ gibi örüldü. Engels, bu işin büyük bölümünün "özel girişimin eseri" olduğunu, "devletin bu yönde çok az çaba gösterdiğini" belirtir. Bu durum yalnızca İskoçya'ya özgü değildi; 1844 yılında İngiltere'de yaklaşık 4000 kilometre uzunluğunda kanal bulunuyordu; bu miktar, ülkedeki gemiciliğe elverişli nehirlerin uzunluğundan çok daha fazlaydı. Önceleri Manchester ve Liverpool'u birbirine bağlayan demiryolları da büyük bir hızla İngiltere'nin iç bölgelerindeki (Midlands) bütün endüstri bölgelerine yayılarak Lancester, Sheffield, Leeds, Newcastle'ı içine aldı; doğal olarak Londra'ya ve güneydeki bölgelere kadar uzandı.

İngiltere'deki endüstri ve ticaret kentlerinin yüzölçümlerinde ve nüfuslarında da patlama görüldü. On dokuzuncu yüzyılın ilk otuz-kırk yılı içinde Birmingham nüfusu 73.000'den 200.000'e, Sheffield'ın nüfusu 46.000'den 110.000'e, Halifax'ın nüfusu 63.000'den 110.000'e, Leeds'in nüfusu ise 53.000'den 123.000'e çıktı. Görece küçük yerleşimlerin bu kadar kısa süre içinde böylesine şaşırtıcı derecede büyümesine, Avrupa tarihinde daha önce hiç rastlanmamıştı. Bu gelişmenin yol açtığı izdiham ve hastalıklar, o dönemin roman ve öykülerinde bütünüyle yansıtılmaktadır. Antik çağdaki birkaç kozmopolit merkez ile ortaçağdaki bazı Flaman ve İtalyan kentleri hariç tutulduğunda, kentleşmenin, kentleri ve kırsal kesimi ilk defa bu noktada yutmaya başladığı görülür. Birmingham, Sheffield, Halifax ve Leeds gibi birçok İngiliz kenti, klasik anlamdaki kent kimliklerini yitirmeye başladı. Bu kentlerdeki fabrikalar kırsal kesime kadar yayılarak kentsel yığışımlar oluşturuyor, yüzyıllardır çok az değişikliğe uğramış olan köyleri ve kasabaları silip süpürüyordu. William Wylde'ın 1851 yılında çizdiği Manchester manzarasında, fabrika bacalarından ve neredeyse birbirine yapışık bakımsız evlerden oluşan bir deniz görülür; endüstriyel sermayenin yarattığı bu yeni, şekilsiz ve itici kentsel

dünya, İngiltere'den Fransa'ya, Belçika'ya, Almanya'ya ve Atlantik okyanusunun öteki kıyısına kadar yayıldı; bir çelik üretim merkezi olan Pittsburgh'a ilişkin resimler, Wylde'ın bir tekstil merkezi olan Manchester kentinin kuşaklar öncesi halini yansıtan tablosu kadar korkunçtur.

Bu sınır tanımaz endüstrileşme döneminin çok önemli bir yanı, İngiltere'deki ticari ve idari kentlerde ve hatta adanın manzarasını mahveden endüstri kentlerinde, kendine özgü bir birliktelik ruhunun ortaya çıkmış olmasıdır. Büyüyen endüstri, ticaret ve "metalaşma" henüz tam olarak yeni kentlerin mahallelerine sızmamış, ev yaşamının tekrar oluşturulması için gerekli koşulları bütünüyle yok etmemişti. Endüstrileşmenin geleneksel yaşam biçimleri üzerindeki ilk etkileri bir felaket derecesindeydi; ancak on dokuzuncu yüzyılda kentlerin ve kasabaların yedikleri bu darbe, kır kültüründen yalnızca bir ya da iki kuşak uzaklaşmış olan işçilerin ve orta sınıftan halkın doğasında bulunan köysel alt kültürleri yok etmedi. Daha sonraları, on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde ve yirminci yüzyılın başında Yeni Dünya'ya New York kentinde ayak basan etnik gruplara benzer şekilde, Avrupa'nın ve Amerika'nın aşırı nüfuslu kentlerinin en fakir gecekondu mahallelerinde bile insanlar köklerinden kopup başka bölgelere yerleşti; yeni insan toplulukları kuruldu. New York'ta ve diğer Amerikan kentlerindeki etnik gettolarda kurulan cemiyet merkezleri (*community center*) gibi, İngiltere'nin endüstri kentlerindeki Pub adı verilen meyhaneler, Fransa'daki caféler ve Almanya'daki birahaneler kendine özgü bir işçi kültürünün merkezleri haline geldi; zanaatkârlara özgü bir dünya görüşü, toplumsal sınıflara dayalı bir politik anlayış ve karşılıklı yardıma dayalı bir ağ, bu kültürün ayırt edici niteliklerini genel özelliklerini oluşturuyordu.

Birlikte yaşamın tekrar oluşturulmasında her türden örgütlü işçi hareketinin büyük etkisi oldu. Sosyalist kulüpler, sendika merkezleri, yerel kooperatifler, yardım dernekleri ve eğitim grupları halka açık bir alan oluşturdu; okuma, yazma, edebiyat ve tarih dersleri de etkinlikler arasında yer aldı. İşçi bilincini "yükseltip" işçileri politik ve ekonomik amaçlar uğruna seferber edebilmek için, sosyalist kulüplerle sendika merkezlerinde kitap ve dergi içeren kütüphaneler kuruldu; konferanslar düzenlendi; tartışma

grupları oluşturuldu. Düzenlenen piknikler, spor etkinlikleri ve kır gezileri, yalnızca eğitime yönelik olan projelere bir dostluk boyutu kazandırdı. İspanyol sosyalistler tarafından kurulan halkevleri (*casas del pueblo*) ile İspanyol anarşistler tarafından kurulan işçi merkezleri (*centros obreros*), varlıklarını 1930'ların sonlarına dek sürdürdü; bunlar, Avrupa'nın en buhranlı bölgelerinde bile ortaya çıkmaya başlayan gayret dolu bir birlikte yaşamın habercileriydi; bu yaşam, elit tabaka ve sınıfların kabul gören kültürüne paralel olan bir "yeraltı" kültürü olarak kendini gösterdi.

Antik ve ortaçağdaki ya da günümüzdeki kentlerin en sefil ve bakımsız bölümlerinde bile, toplumun tabanında alt tabaka kültürünün hâkim olduğu bir alan bulunuyordu; bu alan, geleneksel kültürün ve devlet mekanizmasının etkilerinden uzaktı. Yakın bir geçmişe dek, hiçbir ekonomi ya da devlet, bu alana serbestçe sızıp onu uzun bir süre için yok edecek teknik araçlara sahip değildi. Ezilmişlerin bu "yeraltı" dünyası, kendi haline bırakılmıştı; bu dünya, hüküm süren otoriteye karşı çıkan isyancıların ve suikastçıların yetiştiği bir yer olarak kaldı. Hem kentsel hem de kırsal bir karakter taşıyan bu bölge, aynı zamanda kitlesel bir politika için bir okul olma işlevini de sürdürdü; tanımı itibarıyla, çok büyük yerleşimlerde oturanlar da dahil olmak üzere sıradan insan gruplarını bir araya getirip alt tabakaya ait politik bir alan oluşturan bu politika, bu insanları çok kereler açık bir isyana yöneltti. Bu "yeraltı" okulu, değişen toplumsal koşullarla başa çıkabilmek için yeni politik şekiller ve yeni yurttaşlar yarattı. Baron Haussmann,* topçular için serbest bir ateş hattı sağlayıp süvarilere siperlere hücum etme olanağı vermek amacıyla, Paris'te aşağı tabakadan halkın yaşadığı mahalleleri (*quartiers*) ortadan biçen büyük bulvarlar inşa ettirdi; ancak bu yolla bile geride kalan büyük mahallelerdeki isyancı ruhu yok edemedi; bu ruh sonunda Paris Komünü'nün doruğuna ulaşmasını sağlayacaktı. On dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın ilk yarısındaki halk eylemlerinden ve isyanlardan etkilenmeyen büyük Avrupa kentlerinin sayısı oldukça azdı. İngiltere'den Batı Avrupa'ya ve Amerika'ya yayılmaya başlayan endüstriyel kapitalizmin, kentleşme ve makineleşme sonucu yarattığı ilk is-

* Paris'in antik karakterini bozup günümüzdeki görünümünü kazanmasını sağlayan Fransız idareci 1809-1891. (ç.n.)

tikrarsızlığın ardından, halk kültürü yeniden ortaya çıkmaya başladı; bu kültür, yeni biçimleri eskileriyle kaynaştırdı. Fransız köyleri Fransa kentlerinin mahallelerinde (*quartiers*), İspanyol köyleri (*pueblo*) İspanyol kentlerinin mahallelerinde (*barrio*) yeniden yaratıldı; benzer şekilde *shtetl* adı verilen Yahudi köyleri ile "Küçük İtalyalar" ya da "Küçük İrlandalar", New York gibi dünya kentlerinde asıllarından farklı biçimlerde ortaya çıktı; ancak kendi ayırt edici kültürel özelliklerini, insan ilişkilerindeki yakınlığı ve geleneksel değerlerini büyük ölçüde korumayı başardı. Endüstri kentlerinde bile, büyük çeşitlilik gösteren nüfusun özgün kültürel kökenlerini yansıtan bölgeler ortaya çıktı.

Endüstri Devrimi'nin gelişerek İngiltere'de bir tekstil ekonomisine, Fransa'da bir lüks tüketim malları ekonomisine, Almanya'da bir elektro-kimya ekonomisine (on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen ikinci bir endüstri devrimi) ve Amerika'da bir otomotiv ekonomisine dönüşmesi, "yeraltı"ndaki bu birlikte yaşamı yok etmedi. Yukarıda adı geçen ülkeler, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik açıdan gelişip ana endüstri alanlarını oluşturdu; bu endüstri dalları ülkelerin ayırt edici özelliği haline geldi. Tekstil üretimi İngiltere'yi dünya pazarına çıkardı; daha doğru bir deyişle, bu endüstri, dünya pazarının kurulmasına yardımcı oldu; lüks tüketim mallarının giderek moda haline gelmesi, başta Paris olmak üzere Fransa'yı dünyada benzeri bulunmayan bir sanat merkezi haline getirdi; Almanya'da elektro-kimyasal malların, Amerika Birleşik Devletleri'nde ise otomobillerin seri olarak üretimi, sonunda dünyayı bugünkü biçimine dönüştürmeye başladı; bütün bu gelişmeler halk kültürü üzerinde izler bırakarak bu kültüre uluslara özgü özellikler kazandırdı. İngiltere'deki yaygın kültürde de, yeraltı kültüründe de endüstriyel çizgide bir sabitlik göze çarpar: Katı bir sınıf sisteminin geçerli olduğu bu ülkede, halk tabakasından yetenekli kişilere asalet unvanları verilebilmekle birlikte, kültürel ve sosyal yapı dikkate alındığında, bilinçli oluşturulmuş bir hiyerarşi görülmekteydi; toplumsal mevkiin korunmasına özen gösterilir, yalnızca istikrarı bozmayacak gelişmelere izin verilirdi. Fransa'da ise endüstriyel üretimdeki estetiklikle kendini gösteren düşünsellik, halk kültürüne mantıksal akıl yürütmeye dayalı bir politika olarak girdi; dünya görüşleri ba-

kımından zanaatkâr özellikler taşıyan, ancak ait oldukları sınıfın bütün düşünsel zenginliğine sahip olan işçi sınıfı, bu politika ile beslenerek yenilikçi ideolojiler ortaya çıkarmayı başardı. Almanya ise İngiltere'deki hiyerarşik kültürü ve Fransa'daki düşünsel kültürü kaynaştıran bir görüntü sergileyerek felsefi öğelere önem veren bir halk kültürünün yükselişine olanak tanıdı. İngiliz işçileri, kendi taraflarını tutan bir soyluya nasıl sevgi duyuyorlarsa, bir Alman da akademik eğitime sahip bir konuşmacıyla aynı derecede gurur duyardı. Güçlü cumhuriyetçi değerlere sahip olan Amerikan kültürünün sahip olduğu pragmatizm ve dinamizm, halk kültürüne "Amerikan Rüyası"nın farklı imgeleri şeklinde yansıdı; kısmen ütopik, kısmen materyalist bu dünyada, otomobil, cinsellikteki artışın yanı sıra, hareket özgürlüğünü de simgeliyordu; buradaki hareket, hem toplumsal mevki açısından tırmanışı, hem de uzaklara gidebilmeyi ifade ediyordu. Bu sembolizm, Amerikan mimarisine ve kent planlamacılığına da şekil vererek ilk gökdelenleri ve yirminci yüzyılın en fazla yayılma eğilimi gösteren homojen "kent"lerini ortaya çıkartacaktı; Londra da bu kentler arasında yer alıyordu.

Bütün sınıf kültürleri, aynı zamanda bir insan topluluğu kültürü, daha doğrusu bir yurttaşlık kültürüydü; bu gerçek, Endüstri Devrimi ve bu devrimin ortaya çıkardığı kentsel biçimler ile geçmişin kapitalizm öncesi kültürleri arasındaki bağı ifade eder. Çağdaş sosyalistler ve sosyologlar, bu sürekliliği gözden kaçırmışlardır. Fabrika ve değirmen, geçen yüzyıldaki ilk sınıf çatışmasının ilk hattını oluşturdu; bu çatışma, işçi sınıfının isyanıyla sonuçlanması beklenen sınıf savaşı ile karıştırılmamalıdır; işçilerin çoğunlukla orta sınıftan halkla, çiftçilerle ve entelektüellerle birlikte yaşadığı mahalleler ve kasabalar, bu çatışmanın güç kaynağını oluşturdu. İşçilerin yüzleri gizemli "proleter" yüzler değil, insan yüzleriydi; bu işçiler, yalnızca sınıfsal varlıklardan ibaret değil, aynı zamanda insandılar. Bu insanlar yalnızca "fabrikada çalışan ellerden" ibaret değildi; bunlar aynı zamanda anne, baba, kardeş, evlat, yurttaş ve komşuydu. Savaş ve barış, çevrenin dengesinin bozulması, eğitim olanakları, çevrelerinin güzelliği ve çirkinliği ya da uluslararası uzlaşmazlıklar sırasındaki yüksek dozda şovenistlik ya da milliyetçilik gibi çok sayıda sorun, bu insanları da ilgilendiriyordu;

bütünüyle insani olan bu konular, yalnızca toplumsal sınıfa ya da alınan ücret ve çalışma koşullarına bağlı değildi. Sınıf çatışmalarının ekonomik boyutun ötesine geçerek geniş çaplı toplumsal ve hatta ütopik alanlara yayılmasını anlamak için endüstri çağının ortak yaşam üzerindeki muazzam etkisinin kavranması gerekir. Endüstrileşmenin ortak yaşam boyutu pazar tarafından yok edilmediği sürece, proletaryanın çalışma saatlerinden sonra çekilebileceği toplumsal ve politik bir yaşam mevcuttu; üretkenliğin, çeşitliliğin ve işbirliğinin yüksek derecelerde görüldüğü bu yenilikçi yaşam, kapitalizm öncesi yaşam biçimleri ve değerleri ile canlı bir süreklilik oluşturdu. Kısmen kentsel kısmen de evsel nitelik taşıyan bu alan, endüstriyel bir ekonominin ve ulus-devletin etkilerini dengeleyen karşıt bir güç oluşturdu. Burada işçiler, başta zanaatkârlar, entelektüeller ve ürünlerini kentlere getiren çiftçiler olmak üzere büyük çeşitliliğe sahip bireyler kitlesiyle karıştı. Bu insanlar, kişiliklerinin bütün yanlarını insana özgü bir şekilde ortaya koyarak ortak ve etkin bir yurttaşlık ruhu yarattılar. Ortak yaşama ya da kente özgü bu yurttaşlık, son derece merkezi ve bürokratik bir yönetime sahip olan ulus-devletlerde bile politik yaşamı canlı tuttu. "Sınıf savaşı"nın ortak yaşama ilişkin bu boyutu açık bir şekilde göz önüne alınmalıdır; aksi halde, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki radikal isyanların anlaşılması çok zorlaşır; İspanyol İç Savaşı sırasında doruk noktalarına ulaşan bir dizi kent ve kır ayaklanması da bu isyanlar arasındadır. On sekizinci yüzyılın sonundan yirminci yüzyılın başına kadar gerçekleşen her sınıf hareketi, aynı zamanda bir yurttaşlık hareketidir; bu hareketler yalnızca fabrikanın, çiftliğin ya da büronun değil aynı zamanda mahalle, kasaba ve köy birliklerinin bir ürünüdür. Politika ve yurttaşlığın, toplumun "metalaşmasıyla", devlet gücünün üstünlüğüyle ve kentin ekolojik çeşitliliği ve yaratıcılığının yok edilmesiyle karşı karşıya kalışı, yukarıda sözü edilen kentsel "yeraltı" dünyasının derinlerine kadar girilmesine olanak verecek bir teknolojinin geliştirilmesiyle başlar.

Kapitalizm öncesi kültürel geleneklerin, yirminci yüzyılın ilk yarısında ne derece yaygın olduğunu anlamamız çok zordur; çünkü

bugünün yaşlı kuşakları bunu anımsayamayacak kadar günümüze yakın, genç kuşaklar ise aynı derecede geçmişten uzaktır. Bu geleneklerin ne kadar çabuk bir şekilde basitleştirildiğini, yüzyılımızın ikinci yarısında, çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki teknolojik ve kültürel gelişmelerin sonucunda ne derece ortadan kalktığını bütünüyle anlamamız da zordur. Teknoloji alanında sistematik olarak kullanılan bilim (çekirdek fiziği ve biyomühendislik), matide ve yaşama ilişkin en büyük sırları ancak yakın bir geçmişte çözebilmiştir. Alışılagelmiş reklam yöntemlerini çocuksu kılan kitlesel "zihin bulandırma" teknikleri ile parmak izlerini ilkel hale getiren teşhis araçları bir yana, sibernetik bilimi, uzay yolculuğu ve halkın gözetim altında tutulmasına yönelik iletişim sistemleri ile yeni yeni ilişkiye geçiyoruz.

Bu tüyler ürpertici gelişmeler, yalnızca kültürel ve kurumsal yönden değil, aynı zamanda psikolojik açıdan da belirgin bir anlama sahiptir. Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı silahlanma, kamu için korkutucu derecede olup bireyi güçsüz kılmaktadır. İnsanlık tarihinin daha önceki dönemlerinde benzeri görülmemiş ve kafalarda canlandırılamayacak nitelikte bir teknolojik ve bürokratik devleşme, egoyu edilgenliğe yöneltmekte, kendi bedeninden yalıtmakta ve giderek kendi içine kapanmasına neden olmaktadır. Kamu görüşünü yönlendiren tekniklerin darbelerine maruz kalan toplumsal yaşam ise giderek özel yaşama dönüşme eğilimi göstermektedir; bu özel yaşam yalnızca hayatta kalmaya yönelik olup kolaylıkla kötülük dolu biçimlere dönüşebilir. Yurttaşlık da giderek önemsiz konuların etrafında yoğunlaşan bir egoizme dönüşmekte, banal konuşmalar ile para pul meseleleri araştırmacı söylemin ve isyankâr taleplerin yerini almaktadır. Düşünür ve sanatçılar, bu durumdan sıradan insanlardan daha fazla etkilenmektedir; çağlar boyunca geçmiş toplumların eleştirel vicdanını oluşturup iyi bir yaşamın sağlanmasında katalizör rolü oynamış olan ve geçen yüzyılda yaşamış Rusların *intelligentsia* adını verdiği bu toplumsal ağırlıklı düşünürler, akademik alanın duvarları arkasına çekilmekte, yalnızca entelektüel olarak tanımlanan kişilere dönüşmektedir. Yaratıcı düşüncenin yerini araştırma almakta, Diderot'nun düşüncelerinin gelişmesine ortam hazırlayan cafélerin yerini kütüphaneler, Desmoulins'i toplumsal yaşamın dö-

ruğuna çıkaran meydanların yerini derslikler, Thomas Paine için bir kamu forumu işlevi görmüş olan kulüp ve broşürlerin yerini akademik konferanslar ve dergiler almaktadır.

Endüstriyel kapitalizm, on dokuzuncu yüzyılda bir pazar ekonomisi yarattı; bu ekonomideki üretim ve değiş tokuş, hâlâ toplumsal yaşamın bir tabakasını oluşturuyordu; yani bunlar, toplumun yerini tutan şeyler değildi. Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'da bu yeni ekonominin kültürel ve ticari çekirdeğini, "nakit para akışı"nın (*cash nexus*) oluşturduğunu belirtirler; bu görüş, o zamanki koşulların betimlenmesinden çok, Marx ile Engels'in ileri görüşlülüğünün bir kanıtıdır. Fabrikanın ve ticaretin yarattığı "nakit para akışı"nın toplu yaşama ve ev yaşamına girmesinin önünde büyük engeller yer alıyordu; her türden ezilmiş insan bir yana, kırsal kesimdeki toprak ağaları bile bu yeni ekonomiye nefretle bakıyorlardı. İngiliz toprak ağalarının 1790'lı yılların sonunda kabul ettirdikleri Speenhamland Yasası,* kırsal kesimdeki nüfusun yeni ortaya çıkmaya başlayan fabrika sisteminin dışında tutulmasını sağlayacak olan maddi araçları oluşturdu; bu yasa, hamilik sistemine ilişkin kapitalizm öncesi geleneklerin, Endüstri Devrimi'nin ortasında bile, toplum içinde ne kadar sağlam bir yere sahip olduğunun kanıtıdır.

Bu gelenekler, yirminci yüzyılın başlamasından sonra bile ortadan kalkmadı; Speenhamland Yasası'nın kaldırılmasından çok sonraları bile varlıklarını sürdüren bu gelenekler, aşırı derecede tazmin edici biçimlerde görüldü; aristokrasi, orta sınıflar ve hatta işçi sınıfı içindeki en küçük statü farkları bile abartıldı; böylece İngiliz toplumunun "çok sınıflı" doğası, endüstriyel kapitalizmin adaya iyice yerleşmesinden çok sonraları bile varlığını sürdürdü. Farklı biçimlerde ortaya çıkan ve bir ülke içindeki bölgelere göre farklılıklar gösteren bu tür toplumsal sınırlamaları, Avrupa'daki hemen her ülkede görmek mümkündür. Henry James'in açık bir şekilde gözlemlediği gibi, cumhuriyetçi Amerika bile unvan hırsından ve ülke içi statü farklılıklarından olumsuz şekilde etkilenmiştir: Burada, ülkenin yerlisi ile göçmenler arasında, "Yan-

* Fakir işçiler için asgari bir ücret belirlemek yerine onların gelirlerinin arttırılmasını öngören yasa. (ç.n.)

kee"ler* ile halkın diğer kesimleri arasında, Hıristiyanlar ile Yahudilerin arasında ve hepsinin ötesinde, beyazlar ile siyahlar arasında yapılan ayrım söz konusudur. Marx ve Engels'in, diğer birçok kişi gibi, o günün kültürüne atfettikleri "nakit para akışı", "feodal" bir düşünce biçiminin ve aşağılayıcı bir hamilik sisteminin direnişiyle karşılaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasındaki dönemin tarihteki benzersiz yanı, savaşın bitmesinden 40 yıl sonra yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır; endüstriyel kapitalizmin sağlam, egemen ve üretken bir taban oluşturduğu pazar ekonomisi, bu dönemde bir pazar toplumuna dönüşmeye başladı. "Nakit para akışı", yalnızca her şeyi kapsayan bir meta akışı haline geldi; yalnızca üretim değil, tüketim de kendi başına bir amaç haline geldi. Bir zamanlar canlı, yaratıcı ve insani bir karaktere sahip olan toplumsal ilişkiler, artık nesneler yardımıyla gerçekleştirilmeye başlandı. Halk kültürü önceleri halk tarafından yaratılmış olan değersiz kültür anlamını taşırken, şimdi "pop kültürü" haline geldi; bu sentetik "kültür", kitapların, seslerin, resimlerin, filmlerin, radyo şovlarının ve hepsinden ötesi televizyonun sağladığı "harikalar" (haberlerden komedilere, melodram dizilerinden dizi haline getirilmiş romanlara kadar milyonlarca izleyiciyi "ekran" karşısına bağlayan programlar) tarafından üretildi. İnsan ilişkileri giderek artan bir şekilde maddi biçimlerde tanımlanmaya başladı: evlilik bir "yatırım" haline geldi, çocuk yetiştirme bir "iş" oldu; yaşam bir "bilanço"ya dönüştü; idealler "satın alınan" şeyler haline geldi; yerleşimler birer "işletmeye" döndü. Kent sakinlerinin kente olan bağlılıkları, sanki kentin "hizmet" vermedeki "verimliliği" ve "gelir" sağlama kapasitesi ile ölçülürmüş gibi, kasaba ve kentlerin "girişimciler" tarafından "idare edilmesi" gerektiği görüşü ortaya çıktı; bu görüş kendini yalnızca bankacıların, tüccarların, politikacıların ve perakende mal satıcılarının değil aynı zamanda liberal ve sosyalist görüşlü idari memurların kullandıkları dilde bile kendini gösterdi. Evlilik, çocuk yetiştirme, eğitim, arkadaşlık, sosyal yaşam, eğlence, kültür ve değerler bütünü olarak ele alınan toplumsal yaşam, "serbest ticaret"in ve kapitalist üretimin en azgın zamanlarında bile görülmemiş bir derecede ticarileşti ve bir meta dünyasına dönüştü.

* Burada ABD'nin kuzeydoğu eyaletlerindeki beyazlar kastediliyor. (ç.n.)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin giriş taksimi aslında savaş öncesi dönemde yapılmıştı. 1920'li ve 30'lu yıllarda radyo ve özellikle de sinema, halk kültürünü güçlü bir biçimde etkilemişti. Otomobil ve bunu yarattığı muazzam ekonomi, savaşın patlak vermesinden çok önce Amerikan yaşamının bir parçası haline gelmişti. Neyse ki 1930'ların buhran yılları, bu gelişmeyi on yıllık bir süre için durdurdu; savaş da bu gelişmeyi beş yıl erteledi; dünya bu sırada, örgütlü bir kıyımdan ve kentsel yıkımdan oluşan barbarlıklara geri dönmüştü. Bu yıllardaki montaj hatları, bilim ile teknolojinin daha sonraları gittikçe artacak olan işbirliğinin habercisiydi; savaş bu işbirliğini sistematik bir tabana oturtmuştu.

Savaş sonrası döneminin giriş taksimi olarak adlandırılan bu savaş öncesi gelişmelerin ulaşamadığı alanlar da oldu. Buhran yılları, kapitalizme kötü bir şöhret kazandırmış, bu sistemin geçerliliğine büyük bir şüpheyle bakılmaya başlanmıştı. Kapitalizme duyulan güvenin azalması, kültürel ve toplumsal değişim isteyen hareketlere akın halinde yönelinmesine neden oldu; bu hareketler, sistemin sağlıklı olmadığını, insanların gereksinmelerini karşılayamadığını savunuyordu. Buhran yıllarında borçlarını ödeyemeyen çiftçilerin ipotekli mallarına elkonması sonucunda tarımın ekonomik önemini azalmıştı; ancak tarım Amerikan ve Fransız toplumunda hâlâ güçlü bir tabana sahipti. 1929 yılına gelindiğinde bile ABD'deki işçilerin yüzde yirmi beşi kendilerine ya da başkalarına ait olan çiftliklerde çalışıyordu; büyük ölçüde insan gücüne dayalı olan bu çiftlikler, geçen yüzyıldan beri çok az değişmişti. Amerikan tarım ürünlerinin dörtte üçü iç pazarlarda satılıyordu. Traktörler, artan sayılarda ortaya çıkmaya başlamıştı; ancak atlar hâlâ yaygın bir şekilde kullanılıyor, çiftlik evlerinin çoğu gaz yağı ile aydınlatılıyordu. Tarımsal değerler, Amerikan kültüründe son derece canlı bir yere sahipti. Bu kültür, Doğu Avrupa, İtalya ve İrlanda'daki köylerden gelen göçmenlerde ve ABD'nin merkez eyaletlerini silip süpüren toz fırtınaları sonucu kıtanın çeşitli yerlerine dağılan küçük çiftçilerde cisimlenmişti.

Buhran yılları, kapitalizm öncesi tarımsal değerlerin belirgin bir biçimde canlanışına tanık oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kentler kültürel açıdan göklere çıkartılmış, çok sayıda genç insan, kırsal bölgelerden kentlere göç etmeye başlamıştı. "Paris'i Gör-

dükten Sonra Çiftlikte Duramazlar (How Can You Keep Them Down on the Farm After They've Seen 'Par-ee!)" benzeri şarkılar, 1920'lerde kentsel yaşam biçimlerinin yüceltilmesini simgeliyordu. Bir zamanlar Amerika'nın güçlü cumhuriyetçi değerlerinin kaynağı ve kıta üzerine yerleşimin "öncüleri" gözüyle bakılan "kaba köylüler" alay konusu oldu; 1920'lerin karikatürlerinde, edebiyatında ve sinemasında, "büyük kent"te köylü kimliğini saklamakla iyi eden "taşralı" ahmak karakterine yer verilmeye başlandı. Amerikalıların tarihsel imgelemindeki bu belirgin değişim, endüstri kentinin ve modern çağın, küçük kasabalar ve Jefferson* dönemi karşısında yükselişini yansıtıyordu; kısaca belirtilecek olursa, kozmopolit yapıdaki kapitalist dönem, kapitalizm öncesi dar görüşlü dönemin yerini alıyordu.

On yıllık buhran dönemi bu imgelemi çarpıcı bir biçimde tersine çevirdi. Ekonomik bir güvenceden yoksun milyonca işsiz Amerikalı için kapitalizmin işler bir sistem olmadığı bariz bir şekilde ortadaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde en güçlü haline ulaşan sosyalist hareketi düşürmek için büyük çaba gösterilmesine rağmen, 1932 yılındaki başkanlık seçimlerinde Sosyalist Partinin adayı Norman Thomas 900.000 oy almayı başardı; bu sayı, kendisinden önce gelen Eugene V. Debs'in on beş yıl öncesinde elde ettiği en yüksek oy miktarına çok yakındı. Buhran dönemi, çiftliklerden kentlere göçü tersine çevirdi; bu durum en azından, daha sonraki yıllardaki toz fırtınalarının çok sayıda çiftçiyi ülkenin başka yerlerine göçe zorlamasına kadar sürdü. Kırsal kültürün değeri bu dönemin kitle iletişim araçları içinde yükselmeye başladı; birlikte yaşama ilişkin değerlerin yanı sıra karşılıklı yardım ve mağdur durumdakilere merhamet gösterme gibi konulara önem verildi. 1930'lara damgasını vurmuş olan toplumsal canlılık, 1920'lerin toplumsal açıdan zayıflatıcı bencilliğine taban tabana zıttır; Calvin Coolidge'in** "Amerika'nın işi, ticaret yapmaktır" vecizesi bu dönemi yansıtır; buna "ahlakın canı cehenneme" sözünü eklemek hiç de yersiz olmaz. "Rüşvet yerine sosyal adalet" sözü ise 1930'ların radikal solunun ve radikal sağının ana sloganını oluşturur. Politik yelpazenin büyük bölümü, iş etiğini

* Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'ni hazırlayan AB. başkanı. (ç.n.)
** 1923-29 yılları arasındaki ABD başkanı. (ç.n.)

ve 1920'lerin değerlerini lanetlemiştir; çok sayıda Amerikalı, bu değerleri 1930'lardaki krizin sorumlusu olarak görmüştür.

Film endüstrisi de tipik bir değişim yaşar: 1920'lerin ve 1930'ların ilk yıllarının züppe filmlerinin yerini, fakirliğin, sendikacılığın, adaletin ve tarımsal yaşam biçimlerine ait bozulmamış değerlerin konu edildiği filmler alır. Kapitalistlerin kötü kişiler olarak gösterilmedikleri *The Devil and Miss Jones* (Şeytan ve Bayan Jones) gibi filmlerde bile, işadamları bu döneme damgasını vurmuş olan yeni yardımseverliğe ve kamusal sorumluluğa döndürülmüş kişiler olarak gösterilir. *Bay Deeds Kente Gidiyor* (Mr. Deeds Goes To Town) ya da *Gazap Üzümleri* (Grapes of Wrath) benzeri diğer filmler ise hiç çekinmeden kapitalizm öncesi dönemin kırsal değerlerini övüp zenginleri kötüler; bu arada kasabalardaki doğrudan ve basit nitelikteki birlikte yaşamı ve yüksek ahlak duygusunu savunur. Bu dönemde kırsal yerleşim, kentlerdeki ruhsal fakirliğin ve kinizmin etik açıdan karşıtı olarak görüldü. 1890'lar öncesinde benzeri görülmemiş bir kültürel halkçılık hareketi, 1935 yılından itibaren Amerika'ya baştan aşağı yayıldı; ortak yaşama, kamu hizmetlerine, politik idealizme ve sosyal adalete büyük önem verilmesi, bu on yılı, yirminci yüzyıl Amerikan tarihinin benzersiz bir dönemi haline getirdi.

Endüstriyel kapitalizm, 1930'ların solcusuna göre ekonomik, toplumsal ve kültürel sınırlarına ulaşmış, yüzyıllar önce feodalizm örneğinde görüldüğü gibi, önce yükseldikten sonra tarihsel bir çöküşe geçmişti. Buhran dönemi, varlığını inatçı bir şekilde İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürdü; bazı ekonomistler, 1930'ların son yıllarında, dönemin ilk yıllarını karartan buhran derecesinde ya da ondan daha ciddi bir ekonomik krize doğru gidildiği görüşündedir. Giderek artan tekelci ekonominin atıl ağırlığı altında ezilen teknolojik ilerlemeler, fiilen durmuştu. ABD'deki büyümenin ve ticaretin belli bölgelerde yoğunlaşmasının etkilerini değerlendirmek üzere kurulmuş olan Geçici Ulusal Ekonomi Komitesi'nin raporlarında, teknolojik alandaki durgunluğa ve yüksek üretkenlik ile ucuz maliyet için gerekli olan teknik yeniliklerin engellendiğine oldukça sık yer verildi. Ekonomik istikrarsızlığın ve oligarşik denetimin kaynağı olarak görülen bu yeniliklerin engellenmesi, dönemin literatüründe, kapitalizmin "çöküşünün" ve Marx'ın "bur-

juvazinin toplumsal ilişkilerinin, üretim tarzıyla tarihsel bir çelişki içinde bulunduğunu" belirten tezinin doğruluğunun kanıtı olarak ele alındı. Liberaller ve solcular, kapitalizmin, toplumun "üretici güçlerini" teşvik edecek kapasitede olmadığını ve artık "tarihsel yönden ilerici" bir rol oynayamayacağını savunuyordu.

Döneme damgasını vuran radikal analizlere bütünüyle karşı olan belirgin eğilimlerin habercileri de bu dönemde göze çarpıyordu. On yıllık buhran döneminde yüceltilen geleneksel nitelikteki tarımsal yaşam biçimleri, kırsal kesime elektriğin gelmesiyle birlikte temel değişikliklere uğradı. Bu yolla evlere giren radyo, toplumsal açıdan bozulmamış bir nüfusu kitle iletişim araçları ile karşı karşıya bıraktı. Sel gibi büyüyen bayındırlık işleri Roosevelt dönemine damgasını vurdu; bu dönemde yol gümeyen iç bölgelere yollar açıldı; otomobil kültürü, motorlu taşıt araçları için yapılmış yolların kalitesini arttırdı. Daha sonraki kuşağın büyük federal karayolu sistemi, bölgesel yalıtılmışlığa öldürücü darbeyi indirdi; bütün ülkeyi birbirine bağlayan bu çarpıcı yol ağı, yüzyıllar öncesine uzanan kültürel farklılıkları ve âdetleri ortadan kaldırdı. İçten yanmalı motorlar, demir, kara ve hava yolları sayesinde, uzaklıkların ve zamanın üstesinden geldi.

Sonuçta, başarısız "serbest girişim" ekonomisine devletin müdahalesi için duyulan gereksinim, ulus-devleti muazzam bir biçimde güçlendirip devletin bürokratik mekanizmasını genişletti. Kırsal yaşam, kültürel açıdan yüceltilmesine rağmen, kent yaşamına sıkı bir biçimde bağlandı; kentler ise giderek artan bir şekilde ulus-devletin boyunduruğu altına girdi. İş yaşamı da bir yoğunlaşma ve merkezileşme içindeydi. 1929 yılında Amerikan endüstrisinin neredeyse yarısı 200 büyük şirketin denetimi altındaydı; 1932 yılında ise ülkenin endüstriyel ekonomisinin yaklaşık üçte ikisi –buhranın neden olduğu zararlara rağmen ya da bu zararlar yüzünden– 600 şirketin denetiminde girdi. Politik ve ekonomik güç yoğunlaşıp az sayıda kişinin eline geçti; ortak çıkarların yanı sıra, sayısız büro ve bürokrat, bu güç merkezlerini birbirine bağlıyordu; bütün bunlar, günümüzün ayırt edici özelliği haline gelen teknobürokratik ulus-devletin yolunu hazırlayacaktı.

İkinci Dünya Savaşı, bir yandan 1930'ların değer yargılarının 1940'ların ilk yarısına kadar korunmasına neden olurken, diğer

yandan Batı toplumuna yeni bir Endüstri Devrimi yamadı; bu devrimin etki alanı, avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna geçişin etki alanıyla boy ölçüşebilecek derecededir; bu durum daha yeni anlaşılmaktadır. Yeni bir dünyayı ortaya çıkaracak olan teknik alt yapı 1946 yılında yaratılmıştı bile. 1930'ların insanlarının önceden tahmin edemeyecekleri bir dünyaydı bu. Elektronik bilimi, nükleer güç kullanımı, biyo-kimya alanındaki araştırmalarda atılan dev adımlar ve roketlerin ateşleme sistemlerindeki gelişmeler, ekonomik manzarayı bütünüyle değiştirdi; fizik, kimya ve biyoloji alanındaki göze çarpmayan, ancak muazzam nitelikteki ilerlemeler, bilimin endüstri alanında devrim yaratacak bir biçimde kullanılmasına neden oldu. "Topyekûn savaş"ın getirdiği politik değişiklikler, Avrupa'da yeni bir fenomenin yükselişine neden olmuştu; totaliter devlet adı verilen bu fenomen, geçmişin mutlakıyetçi krallıklarını gölgede bıraktı. Askeri seferberlik sonucu insan kitleleri göç etmek zorunda kaldı; savaş çok sayıda insanı mülteci durumuna düşürdü; ABD'de kuzeybatı eyaletleri endüstrileşmeye başladı; Avrupa'nın yeniden inşası için harcanan milyarlar, kentlerin manzarasını değiştirdi. Bugünün standartlarıyla 1930'ların "küçük" bir kenti olan Los Angeles, sınırsız, plansız ve yayılmacı nitelikler taşıyan amaçsız bir kentleşmenin "modeli" haline geldi; kapitalist girişimin bu yağmacı nitelikteki biçimi, "Gürleyen 1920'lerin" saf görünümlü bireysel açgözlülüğünü ve ahlaksızlıklarını gölgede bıraktı. 1950'ler çok daha kimliksiz ve karaktersiz bir fenomeni beraberinde getirdi: şirketsel açgözlülük, ticarileştirilmiş ahlaksızlık ve şirket idareciliğinin yanı sıra, banliyölere özgü bir –maddi ve cinsel– düşkünlük, yeni bir yaşam biçimi ve değerler bütünü olarak pazarlanmaya başlandı.

Kentler yalnızca bölgesel biçimlerini değil, kültürel bütünlükleri ve benzersizliklerini de yitirdi. Mükemmel giyimli bir Gregory Peck'in oynadığı *Gri Elbiseli Adam* (The Man in the Gray Flannel Suit) adlı film, banliyölerdeki aile yaşamını takdir etmekle birlikte, yeni idareci-bürokrat tipinin bir cisimlenmesini içeriyordu. Sosyal adaletin, idealizmin ve birlikte yaşayan insan topluluğunun sahip olduğu tarımsal değerlerin yerini, özel yaşam, kendi isteklerine düşkünlük ve banliyölerdeki mangal partileri aldı. Toplumsal açıdan içi boşaltılmış steril bir dünya, sentetik bir bireysel

kültürün egemen olduğu bu şirketler çağında aranır bir özellik haline geldi; bu dünyayı ayakta tutan, geçmiş yüzyılların "yeraltı" kültürü değil, hükümet ve şirketler tarafından tasarlanmış bir "yerüstü" kültürüydü. 1930'ların yıkıntıları arasından bir kitle toplumu ortaya çıkmıştı; televizyon ağlarının, ekonomik danışmanların, idari memurların ve hepsinden önemlisi ticari malların etrafında yapılanmış olan bu kitle toplumu, manevi ve ahlaki yanı olmayan, "sahiplenmeye yönelik bir bireysellik" gösteriyordu. Pazar toplumu bütünüyle gelişerek kenti, ev yaşamını, psişeyi ve son olarak da doğal dünyayı yeniden yapılandırmaya başladı. Büyük bir rekabetin hüküm sürdüğü bu ticari mal dünyasında, "insan insana karşı" kışkırtıldı; bunun sonucunda da insan, tarihte benzeri görülmemiş bir derecede doğayla çatışma içine sokuldu.

Kentleşme, modern dünyanın uğradığı tarihsel değişimin ve ekolojik açıdan bozulmasının bir simgesi ve gerçeği olarak ele alınabilir; kentleşme, evrimsel saatin tersine çevrilip organik nitelikteki insani ve yaşamsal ilişkilerin sentetik ilişkilere dönüşmesinin simgesidir. Bu bozulmayı toplumsal yaşamın zirvesinden düzeltmek mümkün değildir. Tarihe bakıldığında, endüstri öncesi yaşam biçimlerinin hayatta kalıp ahlaki toplumsal yaşam duygusunu koruması, kasabalardaki, mahallelerdeki ve kentlerdeki "yeraltı" kültürünün varlığına bağlı olmuştur; uluslaşmanın, endüstrileş-menin ve ticari mal dünyasının ortaya çıkışının en fırtınalı dönemlerinde bile bu kültür, pazarın ve resmi kültürün gücünü dengelemiştir. Sonuçta, bu yaşam biçimlerinin hayatta kalması, halk kültürünün elit kültüre direnme gücüne bağlı olmuş, elit kültürün halk kültürü içine nüfuz etmedeki başarısızlığı da burada büyük bir rol oynamıştır. Günümüzdeki bunalım, politik yaşamdaki, insan topluluklarındaki ve bireysellikteki çöküş olarak ifade edilebilir; bu kavramlar, klasik anlamlarında kullanılmıştır; sözü edilen bunalım, hızla yayılan kapitalist yöntemlerin ve bu yöntemlerin getirdiği mal akınının, kültürün yeraltında kalan kısmını işgal edip sömürgeleştirmesi sonucu gerçekleşmiştir. Nesneleştirilip parçalanan toplumsal bağlar yok olma durumuna gelmiştir. Toplumun köklerini oluşturan kitleler kurumuş otlara, bu tabanı besleyen topraklar, yani mahalleler ve belediyeler ise kuma dönüşmektedir. Ulus-devletin ve şirketlerin pompaladığı zehirli

kimyasal maddeler, yani kitle iletişim araçları, bürokratik güç ve idari denetim, bu köklerin "üretken" ve "canlı" görünmesini sağlamaktadır; tarım endüstrisinin bugün "toprak" adını verdiğimiz kimyasal maddelerle dolu süngerden "yiyecek" üretmesi, buna bir örnektir.

Kurtuluşun, bugün yüz yüze geldiğimiz sorunların kaynağını oluşturan "üst kesimden" değil, aşağıdan, yani geçmişin "yeraltı" kültürünün yeşerdiği belediye düzeyinden gelmesi gerekir. Almanya'daki Rudi Dutschke ve Amerika'daki Herbert Marcuse gibi 60'lı yılların radikallerinin on yıldan fazla bir süre önce savundukları "kurumdan kuruma uzun yürüyüş", günümüz isyancılarının kurumları ele geçirdiklerini değil, kurumların onları sonunda yutmuş olduğunu göstermiştir.

Kentleşme, kente kimliğini bir derece koruma olanağı tanısa bile, onun şeklini değiştirmekte, bununla da kalmayıp, insanlığın uygarlaşması için bir sahne görevi gören kentin bu işlevini ortadan kaldırmaktadır. Bir zamanlar kente gelip orada politik yaşamda oynadığı rolle kentin bir sakini haline gelen "yabancı", atacı niteliktek "yabancı 'uyruklu" statüsüne geri dönmektedir. Kentin büyümesi gettolaşmaya, kentin yok oluşu ise benliğin yok olmasına yol açmaktadır. Etkin bir ortak yaşamın eksikliğinden doğan boşluğu bürokrasi doldurur; polis memurları, yok olmakta olan mahallelerdeki düzenin son koruyucuları, sosyal hizmet uzmanları ise aile yaşamının son destekçileridir. Eleştirel bir açıdan bakıldığında, kentleşmenin toplumsal ekolojisinin, aileden yerleşime bütün toplumsal yaşamın yok edilişinin, çeşitliliğin, karşılıklı etkileşimin ve yurttaş yaratıcılığının erozyona uğrayışının trajik öyküsü olduğu görülür. Birer yabancıya dönüşmemiz, David Reisman'ın otuz yıl önce yazdığı aynı adlı kitabındaki "Yalnız Kalabalık"ın, günümüzün korku dolu kalabalığına dönüşmesini ifade eder; bu kalabalık içindeki her kişi, tedirgin bir dikkatlilikle modern kent içinde hareket eder; çevresindeki insanlara ve kendisine yabancı mahallelere karşı bastırılmış bir korku duyar. Kentleşme yayıldıkça, onu yönetmek için gerekli devlet mekanizması da büyür. Her biçimdeki ulus-devlet, gittikçe totaliter bir devlete benzemeye başlar; kendi özel yaşamına indirgenmiş birey ise egoizm ve korkunun sıkıntısı altında tüketici olmaktan çıkıp giderek

sıradan bir ticari mala dönüşmektedir. Toplum, bitki örtüsü ve yaban hayvanlarından yoksun bırakılmış bir eko-sistem kadar inorganik bir hale gelme tehlikesi altındadır. Totalitarizmin gerçekten ortaya çıkması durumunda, buna karşı koymak için benliğe acil bir biçimde gerek duyulacaktır; ancak kendi içine hapsedilmiş benliğin maruz kalmış olacağı erozyon o kadar büyük olacaktır ki, bu tehlikeye karşı eyleme geçmek bir yana, tehlikenin farkına varmak için gerekli psikolojik kaynaklardan bile yoksun olacaktır.

VIII
Yeni yerel yönetim programı

Göçebe olarak yaşayan avcı-toplayıcılar, sabit köylere yerleşmeye başladıkları andan itibaren, yiyecek toplamadan tarıma geçişin ötesine geçen yeni radikal değişiklikler gerçekleştirdiler. Köylerin kasabalara dönüşmeye başladığı yerlerde, insanlar "kabile yaşamından kopmaya" ve bizde "uygarlık" çağrışımı yapan yurttaşlık kurumlarını yaratmaya başladılar. Kabilesel yaşamın güç kaynağını oluşturan kan bağı, cinsiyete dayalı görev dağılımı ve yaşa dayalı mevki, yavaş yavaş kent adı verilen yeni bir toplumsal düzenin içine alınmaya başlandı. Yaşanan yer, işgücünün mesleklere göre dağılımı ve ortak ekonomik çıkarlara ya da güç ile prestije dayalı çeşitli "tabaka" ve sınıflar, kentlerin ana yapısını oluşturdu. Kan bağı, cinsiyet ve yaş gibi biyolojik olgular, yerlerini

yavaş yavaş komşuluk, meslek, zenginlik ve ayrıcalık gibi toplumsal olgulara bırakmaya başladı.

Bu geniş çaplı tarihsel dönüşüm sonucunda, yaşamı düzenlemeye yönelik yeni yollar ortaya çıkmaya başladı. Yaşamın görünüşte "doğal" kökenlere sahip olan biyolojik alanı, bizim genelde toplumsal olarak nitelendirdiğimiz bir alana dönüştü; burası insanların maddi gereksinimlerini karşılamak, çoğalmak, üretmek, bireylerin ve ailelerin birbirleriyle "ilişki" kurmalarını sağlamanın yanı sıra çeşitli tür ve yoğunluktaki dostluklara olanak verebilmek için oluşturulmuş bir alandı. Kent, kasaba ve hatta köy, yaşamın politik alanı için bir zemin oluşturdu; insan yapısı olan bu alanda bireyler, yerleşimlerini idare edip "yurttaşlık" işlerini yürütürdü. "Biyolojik" ve politik alan, görece yakın bir geçmişe kadar birbiri içine geçmiş biçimde varlığını sürdürdü; aristokrat elitler, kent ve kasabalar üzerindeki otorite iddialarını, atalar ve soy ağacı gibi kabilesel nitelikteki kategorilere dayandırdı. İmparator Caracalla'nın bütün özgür erkekleri Roma İmparatorluğu'nun yurttaşları olarak ilan etmesinden önce, yurttaşlık, soya dayalı bir ayrıcalık olarak görülürdü. Yerleşimin idaresinde söz sahibi olma, belirli etnik grupların elindeki bir haktı.

Antik Yunan *polis*'i ve daha sonraları kent, yeni bir toplumsal düzen oluşturdu: kent, en azından "yabancıların" belli bir güvenceye sahip olarak oturabilecekleri ve hatta daha sonraları yerleşim üzerinde belli bir derecede söz sahibi olabilecekleri bir alandı; kabilelere gelen yabancılara da misafirperver bir şekilde davranılırdı; ancak çok az kabilede yabancılara bu tür bir hak verildi. Aile ve kabile yaşamını bir arada tutan biyo-toplumsal şekiller, politika ve yurttaşlık adı verilen iki yeni kültürel değişiklik tarafından yutulmaya başlandı.

Güç ve şiddetin profesyonelleştirilmesi çok sonraları gerçekleşti; devlet olarak adlandırdığımız bu fenomenin ulusal biçimi, oldukça yakın bir geçmişte ortaya çıktı. Devlet ile devlet idaresi, yakın geçmişe dek toplum yaşamında özgün bir tabana sahip değildi; gücün profesyonellerin eline geçişi, toplum tarafından kolayca kabul görmedi; burada çok büyük zorluklar ortaya çıktı. Kabilesel kurumların anlaşılması son derece kolaydır; çünkü burada söz konusu olan insanlar, doğal organizmalardır. Beslenmeye, gi-

yecek ve barınak bulmaya, çoğalmaya, güvenlik içinde yaşamaya ve primat olmaları yüzünden toplumsal bir ilişki içinde olmaya gereksinim duyarlar. Bu etkinlikleri kurumlar çerçevesinde, mümkün olduğunca akılcı, önceden tahmin edilebilir ve ideolojik açıdan mantıklı bir sistem içinde gerçekleştirmeleri, onları hayvanlardan ayırır. Genetik açıdan programlanmış "toplumsal böcekler" de dahil olmak üzere hiçbir hayvan, kurumlara sahip değildir; yaşamlarını belli alışkanlıklar çerçevesinde sürdürmeleri ya da davranışlarının önceden tahmin edilebilecek türde olması, bu durumu değiştirmez. Kısaca ifade edilecek olursa, hayvanlar kendi topluluklarını bilinçli olarak düzenlemez; davranışları tarihsel değişimlere maruz değildir.

İnsanlığın toplumsal yanını politik yanından, daha da önemlisi, politikayı devletten ayırmak büyük önem taşır. Biz bu üçünü birbirine karıştırarak ve böylelikle bu karışıklığı meşru hale getirerek korkunç bir karmaşa yarattık. Bu karmaşa, hem günümüzü hem de geleceği ciddi bir biçimde etkilemektedir. Politik işlevleri ve hakları "politikacı"lara devrederek politik olmanın ne anlama geldiğini unuttuk; yani, bu işlev ve hakları, devlet idaresi adı verilen bir çeşit kurumsal bir manipülasyon uygulayan, çoğunluğu elit kesimden gelen seçilmiş bir insan grubuna verdik. Bir zamanlar toplum yaşamının katılımcı boyutunu oluşturan ve toplumun bütün üyelerine açık olan politika kavramını, yalnızca otoriteye ağırlık veren devlet idaresiyle karıştırarak alçalttık; çok sayıda politikacıya aşağılayan gözlerle bakmamız da bunun bir işaretidir. Böylece yurttaş olmanın ne demek olduğunu unuttuk; yurttaş kavramını giderek artan bir biçimde "seçmen" kavramı ile bir tutmaya başladık; daha da kötüsü, yurttaş statüsünü, bütün gücü elinde tutan bir devletin ve "seçtiğimiz" temsilcilerin bize sağladığı mal ve hizmetlerin edilgen alıcıları konumundaki vergi mükellefi seçmenlerin statüsü olarak kabul ediyoruz.

Politik statümüzdeki bu tarihsel çöküşü ideolojik açıdan mazur göstermek için de kökenleri çok yakın bir geçmişe uzanan "ulus" kavramını, toplumsal yaşamın en temel ve en başlıca birimi olarak ele alıp işin içine sokuyoruz. Ulusların kentlerden, kasabalardan ve köylerden meydana gelmiş olduğu ve refahımızın, kültürümüzün ve güvenliğimizin bunlara bağlı bulunduğu gözümüzden kolayca

kaçıyor. Jane Jacobs, ekonomik açıdan refahımızın ulus-devletlere değil, kentlere bağlı olduğunu karşı konulmaz bir biçimde göstererek bu konuya kalıcı bir katkıda bulundu; uluslar "politik ve askeri varlıklar olabilir; ancak bu, onların temel ve çarpıcı nitelikte ekonomik varlıklar olduğu anlamına gelmez; ekonomik bir yapıya ait gizlerin aydınlığa kavuşturulmasına katkıda bulunduklarını ya da zenginliğin artmasında ya da azalmasında belirleyici olduklarını da göstermez... kendilerinden coğrafi açıdan çok uzak olanlar da dahil olmak üzere, diğer yerleşimlerin ekonomilerini biçimlendirme yetenekleri açısından kentlerin, diğer bütün farklı türden ekonomilerin içinde benzersiz bir yere sahip olduğunu görmezden gelemeyiz."[79] Jacobs'ın politika gibi bir sözcüğü basmakalıp bir biçimde kullanışını, ekonomiyi yalnızca bir pazar, yani kapitalist bir ekonomi olarak ele almasını ve kentlerin temelde üretim ve değiş-tokuş merkezleri olduğu yolundaki son derece ekonomistik türdeki yorumlarını bir kenara bırakıyoruz. Jacobs'ın görüşleri, uzun zamandır ihmal edilmiş olan bir tartışmayı başlatacak türdendir, yani devletin gerekli olup olmadığı tartışmasını; Jacobs'ın verdiği örnekleri bir kenara itmek, ideolojik yönden son derece kuşku uyandıran bir davranış olacaktır.

Tarih yakından incelendiğinde, devletin ve günümüzdeki ulus-devletin, yalnızca politikayı alay konusu olacak hale getiren yetkililerden ve kurumlardan oluşan bir ambar olmadığı görülür; devletin bu yetkilileri ve kurumları aynı zamanda, oturduğu yerleşimin işlerinde katılımcı bir rol oynayan kamusal bir varlık, yani bir yurttaş olan bireyi alçaltmıştır. Ulus-devlet bu açıdan insanı insan kılan özelliklerin gelişimini engellemiş, gücünü elinden almış, onu aşağılayıp çarpık bir varlık haline getirmiştir.

Ulus-devletin insan topluluğunun sırtından geçindiğini, bu topluluğu, gelişmesi için gerekli kaynaklarla potansiyelden mahrum bıraktığını göstermek de mümkündür. Ulus-devlet bu amacına ulaşabilmek için insan topluluğunu maddi ve manevi kaynaklarından mahrum bırakır; bunun yanı sıra, insan topluluğunun kendi kaderini belirlemeye yönelik meşru gücünü elinden alır. Son zamanların aksini iddia eden retoriğine rağmen, devlet için en büyük

79. Jane Jacobs: *Cities and the Wealt of Nations* (New York: Random House; 1984), s. 31-32.

tehdit, yerel özyönetim ve yurttaş özgürlüklerine yönelik taleplerdir. Ademi merkeziyetçilik terimi, günümüzün devlet adamlarının bencilce amaçlarına alet edilmektedir; bu kavram yalnızca coğrafi, bölgesel ya da politik değerler içermez; aynı zamanda çarpıcı derecede manevi ve kültürel bir değeri de barındırır; insan topluluğunun yeniden güçlendirilmesini bireyin yeniden güçlendirilmesine bağlayan, bu değerdir.

Kısaca ifade edilecek olursa, yerel yönetim özgürlüğü, politik özgürlüğün tabanını, politik özgürlük ise bireysel özgürlüğün tabanını oluşturur; özgür, elinde kendi kaderini tayin etme hakkı bulunan ve etkin yurttaşlar etrafında yapılandırılmış yeni katılımcı bir politikanın tekrar ortaya çıkışı buna bağlıdır. Kent, yüzyıllar boyunca politika ve yurttaşlık için bir kamu alanı oluşturmuş, birçok alanda ulus-devletin tecavüzlerine direnişin ana kaynağını oluşturmuş, bu yolla ulus-devletin gelişimini geciktirmiştir; devletin yerel yönetim özgürlüğüne ve bireysel özgürlüklere tecavüzüne karşı koymak amacıyla, insanları dikkate değer biçimlerde bir araya getirmiştir.

Günümüzde ulus-devleti savunan görüşler, lojistik ve idari nitelik taşımaktadır. Bize toplumsal yaşamın, yerel otonomiye ve katılımcı bir yurttaşlığa izin vermeyecek kadar karmaşık olduğu söylenir. Tarih içindeki ve günümüzdeki kanıtlar göz önüne alındığında, bu görüş hiç de inandırıcı değildir. Devlet idaresini ve ulus-devleti bütünüyle gereksiz kılan ekonomik ve politik düzenlerin büyüleyici türden örneklerini bulmak mümkündür.

Helen uygarlığında, İtalya'da, ortaçağ Almanyası'nda ve Kastilya'da atılan adımların dışında, bu alanda en kalıcı çabalardan birini İsviçre komünleri göstermiştir; bu komünlerin yerel kaynakları özel mülke dönüştürmeden kullanmaları, Orta Avrupa'nın bu dağlık bölgesine gelen ziyaretçileri kuşaklar boyunca büyüleyecekti. Bu komünler ve bunların ortak refah ve güvenlik amacıyla oluşturdukları konfederasyonlar, neredeyse kabilesel sayılabilecek türden yakın bir dostluk ilişkisi içindeydi; maddi değeri olan şeyler, kimin ne kadar çalıştığına göre değil, gereksinime göre paylaştırılıyordu. Anlatılanlara göre, "toprak", çoğu kez gereksinimi o-

lan herkesin kullanımına açıktı; ayrıca ırmakları, kil yataklarını, taş ocaklarını da, yani H. Mooseburger'in deyişiyle, "bütün ürünleri ve meyveleriyle bir bölgenin bütününü içeriyordu"[80] Burada bir noktayı vurgulamakta yarar görüyorum: yukarıda sözü edilen uygulamada, "mülkiyet", bütün yerleşimin elinde bulunma anlamında kullanılmaktadır (bu konuya ileride daha geniş yer vereceğim); yoksa Marksist sosyalistlerin savundukları devletleştirme değildir; birçok liberalin ortaya attığı "ekonomik demokrasi" ile de ilgisi yoktur; koyu anarşistlerin talep ettikleri türde "işçi denetimine" dayalı bir sistem de değildir; bu sistemlerin her birinde devlet belli bir derecede işin içine girmekte ya da yerleşim içinde tikelci nitelikte bir çıkar rekabeti görülmektedir; girişimin toplu "mülkiyete" dayanması ya da demokratik biçimde "yönetiliyor" olması bu gerçeği değiştirmez.

Bütün birlikler içinde en özgürlükçü olanı *Graubunden*'dir (Gri Birlikler); 222 komünün yurttaş meclislerine sahne olan bu birlik, İsviçre'deki referandumun kökenini oluşturur. *Freistaat der Drei Bunde* (üç birlikten oluşan özgür devlet) adı da verilen bu üç birlikten oluşan konfederasyon –ve özellikle de konfederasyona adını veren birlik olan *Graubund* (Gri Birlik)–, varlığını yaklaşık üç yüz yıl (1524-1800) sürdürdü; birliğin ademi merkeziyetçi düzeni bütün İsviçre'ye damgasını vurdu; konfederasyon, Napoleon'un kendilerini İsviçre Konfederasyonu'na katılmaya zorlamasıyla ortadan kalktı. Benjamin Barber, bu birliğe ve birlikteki yurttaş özgürlüklerine ilişkin muhteşem yazısında, bu Özgür Devlet'in "yalnızca demokratik olmakla kalmadığını" gözlemler. "Bu demokrasi, Anglo-Sakson düşüncesinin kavramsal çerçevesi içinde kolayca kavranamayacak türdendir... Graubunden'in demokrasi deneyimi, ortak yaşam deneyiminden ayrılamaz; bütün bir toplu yaşam modeli olarak ele alındığında, İsviçre'de bir benzeri daha yoktur..."[81]

Barber'ın vardığı sonuçlar çok büyük önem taşımaktadır. Bunlar, nihai egemenliğin, komünün yani köy, kasaba ve kentin içine kök salmış olduğunu ve bir eylemin kabulüne ya da reddine re-

80. H. Mooseburger: *Die Bundnerische Allemande* (1891), p. 5. Aktaran Benjamin Barber, *a.g.e.*, s. 112.
81. Benjamin Barber, *a.g.e.*, s. 15.

ferandum yoluyla karar verildiğini kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Komünleri birbirine bağlayan federal sistem, yalnızca dış işlerle ve diğer birkaç işle uğraşma hakkına sahipti. Bunun ötesinde, konfedere yapının ana görevi, kesin bir dış politika belirlemekten çok, kendi içindeki birliklerin kendi başlarına dış ittifaklar kurmasını önlemekti. Komünler, savaş ve barış gibi konularda doğrudan kendileri karar verirdi. Barber şunları yazar: "Merkezi hükümetin tek organı, üç kişiden oluşan bir komisyondu (*Haupter*); birliklerin başkanlarından oluşan bu komisyon, seçici meclisin (*Beytag*) yardımıyla referandumu hazırlar ve kendi komünlerinin isteklerini uygulamaya koyardı. Bu yeni yapıda, otorite, örgüt düzeyinin ters fonksiyonuydu: Merkezi 'federal' hükümetin hemen hiçbir otoritesi yoktu; bölgesel komünler ise büyük bir güce sahipti."[82] Özgür Devlet'in karşılaştığı sorunlarla başa çıkma kapasitesi ne olursa olsun, burada yaşayan halk, "yüzyıllar boyunca düşünmeye yönlendiren türden gerçek bir bağımsızlığa ve Germen Avrupası'nda ender görülen derecede otonom bir özyönetime sahip oldu."

Özgür Devlet'in ve üye birliklerin yüzyıllar boyunca karşı karşıya kaldığı tehlikelerin incelenmesi, Barber'ın yaptığı türden uzun bir araştırmayı gerektirir. Dış müdahalelerle nasıl başa çıkıldığı, büyük kentlerin entegrasyonunun nasıl sağlandığı, kasabaların genişlemesiyle nasıl başa çıkıldığı, statü, zenginlik ve güç konusunda ortaya çıkan uzlaşmazlıkların nasıl çözüldüğü ve bir tarafta yerel dargörüşlülüğün, diğer tarafta ise kozmopolit "modernliğin" yer aldığı iki ucun yarattığı sorunlar, hâlâ aydınlığa kavuşturulmamış konulardır. Ancak Özgür Devlet'in tarihinin büyük bölümünde, dikkate değer bir denge göze çarpmaktadır. Barber bu konuda şunları yazar: Napoleon'un Özgür Devlet'i İsviçre Konfederasyonu'nun bir kantonuna indirgemesinden sonra bile, köylüler, toprak azlığının getirdiği zorlukları "bir bireysellik disiplinine, bir otonomi okuluna" çevirmeyi başarmıştır. "Dağlarda yaşayan bu insanların kırsal ekonomide gösterdikleri karmaşık olmayan etkinlik, kendilerine oldukça fazla boş zaman bırakıyordu; köylüler, sürdükleri bu yaşamın, bağımsızlıklarına ve özgürlüklerine sıkı

82. *A.g.e.*, s. 49.

sıkıya bağlı olduğunu içgüdüsel bir şekilde biliyordu."[83]

Bu insanların sahip olduğu "bireysellik" duygusu, geleneksel "doğal yasa"* ideolojisinin ateşli savunucularını ve günümüzün mülkiyete önem veren egoizmini çağrıştıran "bireycilik"le karıştırılmamalıdır. Kar ve buzla kaplı olan, çığ ve sellerin eksik olmadığı bir bölgeye sıkışmış durumdaki Alp dağlarının sakinlerinin maruz kaldığı zorluklar, "işbirliğine ve kararların birlikte alınmasına" büyük önem verilmesine neden oldu... "Bu derece zor yaşam koşulları, otonomi duygusunun oluşmasını sağlamakla kalmadı; aynı zamanda insanları işbirliğine ve birlikte hareket etmeye zorladı." Herman Weilenmann'ın söylediği gibi, *Graubunden*'de yaşayan insanlar için özgürlük, "kişinin diğerlerine karşı yükümlülüklerinden kurtulması değil, kendini, kendi tercihiyle yükümlü kılma hakkına sahip olmasıydı."[84] Bunun sonucunda, birey ve insan topluluğu, karşılıklı egemenlik talebinde bulunmak yerine bütünleyici bir ilişki içine girerek birbirini destekledi.

Günümüzün Avrupalı ve Amerikalıları, bu kalıcı düşünce biçimlerini kabul etmekte zorluk çekecektir. Ancak bunlar Amerikan gelenekleri içinde de köklü bir geçmişe sahiptir. Burada kastettiğim, New England'daki kasaba meclisi geleneğidir; bu gelenek "Amerikan Rüyası"nın gerçek anlamdaki özgürlükçü yanlarına kaynak oluşturmuştur; yoksa sözünü ettiğim, "Vahşi Batı'yı –sözde– uygarlaştırmış" olan "kovboy" geleneği değildir; bu gelenek Batı'yı, zengin olma hırsının kasıp kavurduğu bir savaş alanına indirgemekle tehdit etmektedir. Püriten göçmenlerin New England'a yerleşmelerine neden olan dürtülerin, yaşanan yere ve birlikte yaşama duyulan sevgiyi içerdiğini ancak yeni yeni farkediyoruz. Başta kral I. Charles olmak Stuartlar** döneminde Püritenlere dini inançları yüzünden yapılan zulüm, bu insanların yaşamlarını dayanılmaz kılan zorluklardan yalnızca biriydi. Püriten kurumlar üzerine son yılların en iyi çalışmalarından birini gerçekleştirmiş o-

---

83. *A.g.e.*, s. 100.

* Varlığı akıl yürütme yoluyla algılanabilen ve insanlar arası ilişkileri düzenleyen kurallar - *natural law* (ç.n.).

84. Herman Weilenman: *Pax Helvetica: Oder Die Demokratie der Kleinen Gruppen*, (Zurich, 1951). Aktaran Benjamin Barber, *a.g.e*, s. 101.

** 17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere ve İskoçya'ya hükmeden kraliyet soyu. (ç.n.)

lan T. H. Breen'in bu konudaki gözlemleri şöyledir: "Bugün I. Charles'a ilişkin olarak anımsanan tek şey, kafasını cellat kılıcı ile yitirmiş beceriksiz bir kral olduğudur. Oysa, hükümdarlığının ilk yıllarında dikkate değer bir enerjiyle çalışan bu kral, yönetim, kilise ve askeri alanlarda geniş kapsamlı değişik-likler yaptı ya da yapmaya çalıştı. Daha önce benzeri görülmemiş olan çoğu keyfi nitelikteki bu değişiklikler, yerel toplumun yapısının bozulmasına neden oldu; daha sonraları Massachusetts'e göç edecek olan insanlar arasında huzursuzluğa yol açtı. Sömürgecilerin Amerika'da kurumsal açıdan izledikleri yolları iyice kavrayabilmek için, önce Stuartlar dönemindeki merkezileşmenin, İngiliz yerleşimlerindeki geleneksel yaşam biçimlerini ne kadar ciddi bir biçimde tehdit ettiğini anlamamız gerekir."[85]

On yedinci yüzyılda New England'daki kasabaları kuran insanlar, İncil'i esas alan, kilise tarafından saptırılmamış, lekesiz ve "saf" bir Hıristiyanlığı tekrar oluşturmaya çalışmakla kalmadı; aynı zamanda toplumu, eşitlikçiliğe ve ortak yaşama içten bir şekilde bağlı olan bozulmamış haline döndürmeye çalıştı; gösterdikleri bu çabalar, tahminen, Yeni Ahit'in üçüncü kitabında (Luka) yer alan etik ve toplumsal sözleşmelerle İbrani Bedevilerin kurduğu yarı-kabilesel demokrasiyi esas alıyordu. İngiliz kentinin kabilesel İbrani yerleşimine karşılık geldiğine ilişkin ortak bir inanç vardı; bu yerleşimin yeniden oluşturulması, toplumsal ve dinsel arınma yolunda atılmış bir adımdı. Her insan topluluğu, etik bir sözleşme olarak görülürdü; bu, yalnızca kişinin ve topluluğun hayatta kalabilmesi için oluşturulmuş bir birlikten ibaret değildi; bu düşünce biçimi, Hobbes'un ve Locke'un, günümüzün liberal nitelikteki cumhuriyetçilik tanımlarına girmiş olan prensipleriyle tam bir karşıtlık içindedir. Püriten dünya görüşüne sahip insanlar, maddi değil, ahlaki anlamda "iyi bir toplum" yaratmak için insan toplulukları oluşturmuşlardır; bu, Hıristiyanlığın buyruklarına uygun şekilde düzenlenmiş erdemli bir toplumdur. İsviçre'deki *Graubund* köylüleri için olduğu gibi, New England'a ilk yerleşen göçmenler için de birey ve insan topluluğu birbirinden ayrılamayacak kavramlardı.

85. T.H. Breen: *Puritans and Adventurers* (New York: Oxford University Press; 1980), s. 3.

Ernst Bloch'un yerinde bir deyişle "ambar kundakçısı" olarak nitelendirdiği Amos* gibi peygamberlerin söylemiş olduğu hiddet dolu sözler, Püriten ruhunu alevlendirerek Püriten yerleşimlerin kurumsal açıdan gelişmesine neden oldu. Antik çağın dili ile ifade edilecek olursa, "kötü tavsiyelere uyup otoritesini yerel İngiliz kurumlarına saldırarak genişletmeye çalışan I. Charles", bu dramda Moloch** rolünü oynuyordu; tanrısal nitelikteki Püritenler ise kraliyetin "İngiliz halkının özgürlüklerine" tecavüzlerini kınayan peygamberleri oynamaktaydı. Bu insanların kökenleri büyük bir çeşitlilik gösteriyordu; kimi "Londra ya da Norwich gibi kalabalık nüfuslu ticari merkezlerden", kimiyse "ücra kırsal yerleşimlerden gelen bu insanların çoğu, kralın idari ve dinsel otoritesini genişletme çabalarından kişisel olarak etkileniyordu... Stuart dönemindeki merkezileşme direnişle karşılaştı; küçük cemaatler, piskoposların müdahalelerine karşı koydu; özyönetim hakkına sahip yerleşimlerin oluşturduğu birlikler ile loncalar, açgözlü saray mensuplarına karşı çıktı; yurttaşlardan oluşan milisler, talepleri bitmeyen düşük rütbeli subayların karşısında yer aldı; krallıkta yaşayan hemen herkes, yasalara aykırı vergileri toplayan vergi memurlarına karşı direndi; bu direnişten elde ettikleri deneyim, daha sonra New England'a yerleşecek olan halkın politik düşünce biçimini idari, dinsel ve askeri yönlerden biçimlendirecekti; İngiltere'den ayrılan göçmenler, yerel bağlılıklarını dış müdahaleler karşısında korumaya kararlıydılar; bu insanlar, İngiltere'de kaybetme tehlikesiyle karşılaştıkları şeyleri, Amerika'da korumaya karar vermişlerdi; Massachusetts Körfezi'ndeki idaresi cemaatin elinde bulunan kiliselerle kendi kendine yeterli kasabalar, alınan bu kararın uygulandığının gözle görülür kanıtıdır."[86]

Püriten kasabalar, dargörüşlü, kendini üstün gören, karanlık "teokrasiler" ve hoşgörüsüzlüğün dogmatik nitelikteki yuvaları olarak görülür; bu kasabaların anlık görüntüsünü ele almak yerine, geçirdikleri evrimi göz önüne alıp sahip oldukları çeşitliliği ve ataklığı yansıtan daha ayrıntılı bir tablo oluşturmamız yerinde olacaktır; bunlar zaman içinde toplumsal başkaldırının, yerel

* Milattan önce sekizinci yüzyılda yaşamış İbrani peygamberi. (ç.n.)
** Antik çağda Orta Doğu'da uğruna çocukların kurban edildiği tanrı. (ç.n.)
86. *A.g.e.*, s. 4-5.

otonominin ve ortak özgürlüğün merkezleri haline gelmiştir. Bu kasabaların ortaya çıkardığı düşüncesinde kararlı çiftçileri, yüksek bireysellik ve yurttaşlık duygusunu da görmezden gelmemiz mümkün değildir. New England'da varlığını üç yüzyıl boyunca sürdüren bu kişisel ve toplumsal özelliklerin, toplumsal ufukta ortaya çıkıp çabucak kaybolan kısa ömürlü şeyler olmadıklarını, aksine, kalıcı bir demokratik miras oluşturduklarını aklımızdan çıkarmamamız gerekir. Yalnızca ticaret yaşamına ve bu yaşamın erdemlerine nüfuz etmeyip aynı zamanda Amerikan mitolojisi içine de derin bir biçimde kök salan bu miras, Amerika'nın diğer bölgelerinde yaşayan gerici milliyetçilerle merkezi yönetimi savunan liberaller tarafından teşvik edilen egoist duyarlılığı dengeleyen bir güç oluşturmuştur.

Bu Amerikalı küçük çiftçilerin, "eli sıkı", "kâr etmekten başka bir şey düşünmeyen", "gözünü para hırsı bürümüş" duygusuz kişiler olduklarına dair düşüncelerimizden kurtulmanın zamanı gelmiştir. New England'da yer alan Boston gibi ticaret ve kâr ağırlıklı bir ticaret limanını, bütün bölgeyle bir tutmak mümkün değildir. Aslında New England'ın iç bölgelerindeki sayısız yeni yerleşim ve kasaba ile bu kasabaları birbirine bağlayan liman kentleri arasında çoğunlukla gergin bir ilişki vardı. Sınırları belirli belediyelerden ve canlı kasabalardan oluşan bu koloniler, Amerika'nın dağınık yerleşimlerden ve çiftliklerden oluşan diğer bölgelerinden bütünüyle farklıydı. Özellikle iki olgunun üzerinde durulması yerinde olacaktır. Birincisi, New England'daki Boston ve benzeri liman kentleri, bakış açıları ve çıkarları yönünden Baltimore ve Charleston'dan farklı değildi; bu yönden, sözü geçen kentler bu bölgede hüküm süren Yankee ruhuna uygun düşmüyordu. Aslında bunlar dünyanın başka yerlerindeki ticari liman kentlerinden hiç de farklı değildi. İkincisi, bu küçük kasabaların, New England'ın kayalıklarla ve buzlarla kaplı verimsiz topraklarına inatçı bir kararlılıkla ve kalıcı bir biçimde kurulmuş olması, etik bir meydan okumaydı; tarıma elverişli olmayan bu topraklar, yeni ortaya çıkmakta olan yerleşimler için hiç de iyi bir taban oluşturmuyordu.

Massachusetts'in, Connecticut'ın, Rhode Island eyaletinin kayalık topraklarında ve özellikle de New Hampshire, Maine ve Vermont'da ortaya çıkan kasabalar, ahlaki bir meydan okumanın, be-

lirli türden bir yaşam sürmeye yönelik güçlü idarenin ve zenginliğin değil, erdemin önemli olduğu bir yaşamın yapısal ifadesiydi. Boston kenti kendini, Londra'nın Yeni Dünya'daki karşılığı olarak görürken, New England'daki kasabalar, kendilerini, birliktelikleri Eski Ahit'teki sözleşmelere dayanan ve Kitab-ı Mukaddes'te sözü geçen türden yerleşimler olarak görüyordu; bu sözleşmeler sade bir yaşamın tercih edilmesini, anlamsız şeyler yerine gerekliliklere önem verilmesini, insan ilişkilerinin dürüstlüğe ve karşılıklılığa dayanmasını, mevki eşitsizliklerinin giderilmesini ve gereksinimlerin özyeterlilik çerçevesinde karşılanmasını öngörüyordu. Ortak yaşama ilişkin değer yargılarının geliştirilmesi, değişime aşırı düşkünlük duyulmasından daha önemliydi. Kısaca ifade edilecek olursa, bu insanlar kendilerini, ticarete ve kâra dayanan yaşam biçimlerine değil, ahlaki bir ekonomi ve topluma adamışlardı.

Yukarıdaki yaşam biçimlerinin ifadesi olan ve onları güçlendiren politik kurumları ve ekonomik ilişkileri anlamak için, bu yaşam biçimlerini daha yakından incelememiz gerekir. Kısmen ticaret ağırlıklı liman kentleriyle ilişkilerine bağlı olarak çeşitlilik gösteren bu ahlaki yaşam biçimleri, kendi kendine yetebilen dikkate değer bir yapıya sahipti. Burada sözünü ettiğim dünya, küçük çiftçilerin, kırsal kesim nüfusunun yüzde yetmişini oluşturduğu bir dünyadır. Tahıl ekimi ticaret amacıyla değil, kendi gereksinimlerini karşılayabilmek için yapılırdı. Bu çiftçilerden biri 1770'lerde şunları yazmıştı: "Çiftlikteki üretim, bana ve aileme iyi bir yaşam sağlamaya yetiyordu. Giyecek, yiyecek ve içecekleri satın almamıza gerek yoktu, çünkü çiftlik bunların hepsini bize sağlıyordu."[87] Üretim fazlası tahılın, demir, çivi, cam, silah, barut ve ilaç gibi ürünlerin alımında kullanılması, ticaretin bu kasabalarda oynadığı küçük rolü değiştirmedi. Toprak kullanımı, ekonominin yerel nitelikteki doğasını yansıtır: Büyük miktarda toprak mevcut olmasına rağmen, seyrek bir biçimde ekilirdi. Çiftçiler genel olarak 20 hektar ya da daha fazla toprağa sahipti; ancak bu toprakların yalnızca beşte biri ile onda biri arasındaki bölümü kul-

87. *Massachusetts Centinal*, Haziran 24, 1786. Aktaran David P. Szatmary: *Shays' Rebellion* (Amherst: University of Massachusetts; 1980), s. 1.

lanılırdı; çiftçiler yalnızca kendi ailelerine yetecek kadar ekim yapar, kendi hayvanlarına yetecek kadar toprağı otlak olarak kullanırdı. Kadınlar ev işleriyle ilgilenir, çocukları büyütür, kumaş dokur, evdeki ve çiftlikteki diğer gündelik işleri yerine getirirdi; erkekler ise tarlada çalışır, odun keser, inşaat işlerinde çalışırdı. Çeşitli türlerde tahılların ekimi, pazarın değil kendilerinin gereksinimlerini karşılamak için tarımla uğraştıklarının kanıtıydı.

Bu çiftçiler, ticareti küçük görürlerdi; manevi ağırlıklı üretken bir yaşamla karşılaştırıldığında, ticaret onlar için asalaklıktan ibaret olan küçültücü bir uğraştı. Bostonlı George Richards Minot, 1780'lerde şunları yazmıştı: "Çiftçilik yapmak üzere toprak sahibi olmak, herhangi bir toprak parçasına sahip olmaktan çok daha saygın bir yere sahipti... Bu türden bir mülkiyet, insan için gurur ve bağımsızlık kaynağıydı."[88] Tarımı, açgözlü ticari amaçlardan arındırılmış şekliyle ele almaları, New England'daki çiftçilere kişisel ve etik bir otonomi duygusu kazandırdı; bu duygu, kendilerini "çiftçi" (*farmer*) ya da "köylü" (*peasant*) olarak adlandırmaktan kaçınıp, "*yeoman*" ya da "*husbandman*" gibi aynı anlama gelen eski sözcükleri kullanmalarına neden oldu. Bu durum, insanın kendisini algılama biçiminin, davranışları üzerinde derin bir etki yaratabileceğinin ve dolayısıyla tarihin akışını değiştirebileceğinin bir örneğidir.

Ancak, David P. Szatmary'nin de belirttiği gibi, "bağımsızlık duygusu mutlaka bireyciliğe yol açmazdı. Bu çiftçiler, sahip oldukları otonomiden gurur duyarlardı; ancak buna rağmen birlikteliğin önem taşıdığı bir kültürde yaşarlardı. Ekim ve hasat zamanlarındaki ağır işleri kolaylaştırmak için, ailelerini ve arkadaşlarını yardıma çağırırlardı. Bu çiftçilerin bağımsızlığı; ne özyeterlilikten ne de rekabete dayalı bir sistemden kaynaklanıyordu; bu bağımsızlık, işbirliğinin ve ortak yaşamın ağırlıkta olduğu bir etkileşimin sonucuydu."[89] Püritenlerin "babaerkil" oldukları sıklıkla söylenir; ancak onların birlikte yaşama verdikleri önem, kadınların tarım etkinliklerine katılarak toplumdaki yerlerini yükseltmelerine olanak tanımıştır. Bu topraklara ilk olarak yerleşildiği sıralarda,

88. George Richard Minot, aktaran Jackson Turner Main: *Political Parties Before the Constitution* (New York: Norton; 1974), s. 96.
89. David P. Szatmary, *a.g.e.*, s. 6-7.

Anne Hutchinson gibi muhaliflerin yarattığı büyük huzursuzluk ve kendisine gösterilen muazzam saygı, onları dini ve politik tartışmaların merkezine oturtmuştu; bu durum, bu toplumdaki kadınların ileri bir yere ve sağlam bir karaktere sahip olduklarının kanıtıdır.

Marquis de Chastellex'in 1780'lerde yaptığı New England gezisinde gözlemlediği gibi, takas yönteminin kullanılması ve kaynakların paylaşılması, komşuluğu güçlendirdi; misafirperverliği ve içtenliği teşvik etti; bölgeye yeni yerleşenlere bile son derece dostça davranılırdı. Herkes için geçerli olan eşitlik ilkesi, kırsal kesimdeki işgücünün yalnızca yüzde onunu oluşturan tarım işçilerini bile kapsıyordu; bu işçiler ya belli bir miktar toprağa sahipti ya da hizmetleri karşılığında kendilerine toprak verilirdi. Aslında New England'da kırsal bir proletarya yoktu. Halk arasında zenginlik bakımından fark olmadığı için istikrarlı bir sınıf toplumu oluşmadı.

Kasaba meclisleri, işte böyle bir dünyada ortaya çıktı; doğrudan demokrasinin bir örneği olan bu toplantılarda, yerel sorunların yanı sıra toplumsal huzursuzluk dönemlerindeki geniş kapsamlı politik konular, ateşli bir şekilde tartışılıp çözüme ulaştırılırdı. İsviçre demokrasisisin tersine, New England'daki kasaba meclislerinin kökenini, Germen kabile geleneklerinde aramak tarihsel bir aşırılık olacaktır. Bu kent meclislerin gerçek kaynağı çok yakınımızdadır. Püritenlerin hemen hepsi, Protestanlığın, kilise hiyerarşisini ve dinde merkezi bir organı reddeden bir kolunu (*congregationalism*) benimsemişlerdi; Hıristiyanlığın bu anarşik yorumuna göre, dini yorumlama yetkisi yalnızca yerel cemaatin elindeydi; İsa'nın varlığı, bu tür yerel cemaatleri mistik bir bağla birbirine bağlardı; İsa'nın varlığı bir kurumdan çok manevi bir metafordan ibaretti. İnsan topluluğunu otonom bir cemaat olarak yorumlayan ademi merkeziyetçi bu radikal yaklaşım, çabucak dış dünyaya da götürüldü ve aynı derecede otonomiye sahip olan politik bir varlık biçiminde kendini gösterdi: Kasaba meclisi adı verilen bu toplantılarda, bütün erkek nüfus düzenli aralıklarla bir araya gelip yerleşimin işlerini konuşurdu; bu meclis, Püritenlerin dinsel inançlarının ve örgütlenme biçimlerinin mantıksal sonucuydu. Kasaba meclislerine katılma hakkı mülk ve gelir durumuna bağlıydı; ancak bu kıstaslar tam olarak kullanılmadı. Az sayıda mülke sahip olduğu ya da az

vergi ödediği gerekçesiyle New England kasabalarındaki meclislere katılamayanların sayısının çok az olduğu tahmin edilmektedir. Bu tür kısıtlamalar, daha kırsal bölgelerde hiçbir anlam taşımadı. 1760'larda, yani kolonilerdeki huzursuzlukların doğrudan bir devrime dönüştüğü dönemde, bu meclisler kapılarını yeni gelen göçmenlere ve hatta oradan geçmekte olanlara bile açtı. New England'da oy verme hakkının mülkiyet koşuluna bağlı olduğunu savunan tarihçiler, iki yüzyıl boyunca uygulanmamış ya da aslında mevcut olmayan kurallara körü körüne inanmaktadırlar.

I. Charles'ın yerleşimleri merkezi otoritenin denetimine alıp yerel milisleri zayıflatma çabalarına gösterilen tepki, New England'daki kasabaların otonomi ve silah taşıma hakkı konularındaki duyarlılıklarını arttırdı. Günümüzde halkın silah sahibi olmasını kısıtlamak için, geçmişte yaşayan insanların sınırların ötesinden gelebilecek tehlikelere maruz oldukları, oysa günümüzde toplumun daha "istikrarlı" ve "güvenli" olduğu söylenmektedir; bu tür bahaneler, halkın on sekizinci yüzyılda silahlanmasının arkasında yatan gerçek nedenleri saptırmaktadır. On sekizinci yüzyılın sonunda New England'daki eyaletlerde, Kızılderili saldırıları görülmez olmuştu. Kişisel güvenlik, kasabaların ve milislerin sözleşmelerinde hemen hiç yer almayan bir konuydu. New England'da yaşayan küçük çiftçiler, Kızılderililerin kendilerine yapacakları saldırılardan çok, devletin özgürlüklerine yapacağı saldırılardan korkuyordu. Windsor'da 1777 yılının Haziran ayında toplanan Vermont'lu çiftçiler, Amerikan Devrimi'nin en radikal eyalet anayasalarından birini oluşturacaklardı; bu anayasa, yalnızca köleliği ve oy hakkı üzerindeki mülkiyet kısıtlamalarını kaldırmakla kalmıyor, aynı zamanda "mevcut orduların barış zamanında özgürlüğü tehdit ettiği ve bu yüzden dağıtılmaları gerektiği" açık bir şekilde ifade ediliyordu. Buna göre, "halkın, kendini ve eyaleti savunmak amacıyla silah taşımaya hakkı" vardı; bu hak, Amerika Birleşik Devletleri anayasasının ikinci ekindeki çekingen ifadeden çok daha açık bir biçimde belirtilmişti. Burada yazılanlar, sözü geçen çiftçilerin iki yüzyıl önceki ruh halini yansıtıyordu; bu insanların, Vahşi Batı'nın "tabanca taşıyan" kabadayı maçolarıyla hiçbir ilgileri yoktu. Bu çiftçiler, yurttaşları üzerinde bir otorite tekeli oluşturma talebinde bulunan devlete güvenmiyor,

kamu özgürlüklerinin bütünüyle devlete emanet edilebileceğine inanmıyordu; bu inançsızlıkları son derece sağlıklıydı. Demokrasi, katılımcı bir politikanın, kamu güvenliğinin ve yerleşimdeki sorunların yüz yüze ilişki yoluyla çözülmesinin sağlanması için, yurttaşların etkin bir rol oynamasını şart koşuyordu; aksi halde bu sözcüğün hiçbir anlamı yoktu. Kararlarını uygulamak için araç, alet ve özellikle de silahtan yoksun bir yurttaş kitlesi, bu çiftçilerin gözünde, devletin elinde alet olmaya mahkûmdu; böyle bir kitlenin meşruluğu da son derece kuşkuluydu.

Bu kasabalar, kasaba meclisi ve milis gücü gibi kurumların canlı tabanını oluşturdu. Robert A. Gross'un bu konudaki gözlemleri şöyleydi: "Hükümet denildiği zaman, on sekizinci yüzyıldaki Yankeelerin aklına ilk olarak kendi kasabaları gelirdi. Bu insanlar, kasaba meclislerinde kendi idari memurlarını seçer, vergiler konusunda oy kullanır, yerleşimle ilgili işlerin düzenli yürümesi için gerekenleri yapardı. Kasabaların ilgilendiği başlıca konular arasında yollar, köprüler, okullar ve fakirler yer alıyordu; bunlar günümüzde de yerel hükümetlerin ilgilendiği konulardır. Ancak New England'daki kasabalar, sınırları içinde olan her şey üzerinde denetim sahibi olma iddiasında bulunmuştur. Kasabadaki toplantı salonunda vaaz vermek üzere papazlar görevlendirilir ve halkın bu vaazlara katılması zorunlu tutulurdu. Kamuya yönelik olan özel hizmet sektörü de denetim altına alındı: Mezbahaların ve tabakhanelerin yerlerinden pazarda satılan ekmeğin kalitesine kadar her şey kasaba yönetimi tarafından belirlendi. Kasaba sakinlerinin ahlaka uygun biçimde yaşamasına da aynı derecede önem verildi... Bölge hükümetinin bazı yerel anlaşmazlıklara müdahale ettiği oluyordu; ancak bütün konular, teorik olarak kasaba yönetiminin etkinlik alanına giriyordu."[90]

Beklenildiği şekilde, bu kasaba meclisleri, devrim sırasında daha da seküler bir biçim alarak New England'ın sınırlarını aşmaya başladı; güneyde Charleston kentine kadar yayıldı. Devrimin sonuçlanmasıyla birlikte, yerel "karşı-devrimler" (tarihçilerin deyişiyle) kasaba meclislerini, New England dışındaki yerlerde ortadan kaldırıp, yerel meclislerin yerine belediye başkanlarını ve

90. Robert A. Gross: *The Minutemen and Their World* (New York: Hill and Wang; 1976), s. 10-11.

belediye meclislerini getirdi; buna karşın New England'da ve sınırın hemen ötesinde bulunan çok sayıda küçük kasaba ve köy, inatçı bir kararlılıkla kendi demokratik nitelikteki yerel kurumlarını korudu.

1778 yılında ulusal anayasayı hazırlayan "Kurucu Atalar" (*Founding Fathers*), oldukça merkezi bir cumhuriyet ortaya çıkardılar. Ancak aynı zamanda, temelde konfedere nitelikte olan, yüz yüze ilişkiye dayalı bir yerel demokrasiyi de kendi hükümet organları kapsamında kabul etmek zorunda kaldılar; oldukça radikal sayılabilecek bir "Temel Haklar Bildirgesi",* huzursuz çiftçiler tarafından kabul ettirildi. Sonuç olarak, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nda yer alan ifade, yerel demokrasi talepleri ile merkezi ulus-devlet talepleri arasında güvensiz bir uzlaşmayı içeriyordu. Yarı-yasal nitelikteki "Bağımsızlık Bildirgesi" baştan aşağı birbirine karşıt amaçları dile getiriyordu; bir tarafta özgürlüğe, katılımcı bir politikaya ve etkin bir yurttaş kitlesine önem veren tarımsal kökenli kapitalizm öncesi ilkeler yer alıyor, diğer tarafta ise yeni ulusun liman kentlerinde ve iç bölgelerdeki pazar kasabalarında yükselmekte olan ticari öğelerin teşvik ettiği açgözlü bir bireyciliği içeren, bütünüyle kapitalist nitelikteki düşünce biçimleri görülüyordu.

On sekizinci yüzyılda New England'daki çiftçileri inceledikten sonra, sıra, yine aynı dönemde varlık göstermiş olan kentsel ticari dünyanın incelenmesine geldi. Kentleşmenin tohumları bu dünyada ekilmişti. Szatmary, bu konuda şunları belirtir: New England'daki liman kentleri ile iç bölgelerde yer alan pazar kasabalarında "büyük ölçüde ticari bir kültür hâkimdi. Pazar ağırlıklı yaşam biçimi, para kazanma ve açgözlülük dürtülerini içeriyor, bireyi insan topluluğunun üzerinde tutuyordu. Tüccarlar, küçük dükkân sahipleri, serbest meslek sahipleri, ticarete yönelik olarak çalışan çiftçiler, kent zanaatkârları, gemiciler ve balıkçılar, toplumdaki en önemli ekonomik grupları oluşturuyordu. New England'ın Boston, Newport ve Providence gibi büyük liman kent-

* *Bill of Rights:* ABD Anayasası'nın konuşma, toplanma ve ibadet özgürlüğünü garanti altına alan ilk on eki. (ç.n.)

lerinde oturan tüccarlar, ticari kültür içindeki en etkili ve başarılı yere sahipti. Çiftlik mallarının alımı, satımı ve sevkıyatı, ticari mal üretimi ve zaman zaman insan taşımacılığı ile uğraşan bu tüccarlar, kişisel servet peşindeydi. Modern sanayicilerden daha yavaş ilerleyen bu tür aracıların ana hedefi, büyük miktarda para sahibi olmaktı."[91]

Ticaret ve para kazanma hırsı, daha önce de belirttiğim gibi, kapitalizm öncesi dünyanın yabancısı olduğu şeyler değildi. Modern toplumsal yapı içindeki tüccar tabakasını benzersiz kılan, bu insanların kazandıkları parayı çeşitli girişimlere yatırıp bu girişimleri sürekli olarak büyütmeye çalışmalarıydı; bu durum, yeni pazarlardaki büyük rekabetin ve iç pazarlardaki kontrolü ele geçirme isteğinin bir sonucuydu. Açgözlü ve genişleyen türden bir pazar ekonomisi ile hemen hemen aynı derecede açgözlülük gösteren kapitalizm öncesi pazarlar arasındaki fark, büyük önem taşır. Kentlerin dışında yaşayan çiftçiler, en temel gereksinimlerini karşılamak amacıyla yetiştirdikleri ürünleri takas ederlerdi. Kentte yaşayan tüccarlar ise mal değiş tokuşunu, işlerini büyütüp rakiplerini yutabilmek için yaparlardı. Köylerdeki ve hatta birçok ortaçağ komünündeki pazarlarda, büyümenin önüne geçen kültürel kısıtlamalar yer alırdı; kazanç elde etme, toplumca kabul görmüş ahlaki sınırlar içinde tutulurdu. Loncalar ve halk, bu tür sınırlamaları, dinsel buyrukların yardımıyla kabul ettirmişti. Kazanç, yüceltici değil, şeytana özgü bir şeydi. Ticaret bu yolla denetim altında tutuldu; sonuç olarak, denetimsiz bir pazar ekonomisinin yozlaştırıcı, çeşitliliği yok edici etkilerine karşı bütünlüğü koruyan karma bir ekonomi ortaya çıktı.

On sekizinci yüzyılda, liman kentlerinde ve iç bölgelerdeki pazar kasabalarında yükselişe geçen kapitalistler ise kazancın ve büyümenin önündeki bütün bu ahlaki, toplumsal ve dinsel kısıtlamaları ortadan kaldırdı. Antik çağdaki kapitalistlere, ticaret yaşamından kaçıp sığınabilecekleri bir yer işlevi görmüş olan toprak bile, ticari bir mala dönüştü; on sekizinci yüzyılda ve özellikle "Yeni Dünya"da toprak sahibi olmak, yeni tüccar tabakasına özel bir statü kazandırmadı. 1780'lerde New England'lı ve New York'lu

91. David P. Szatmary, *a.g.e.*, s. 10-11.

tüccarlar tarafından kurulan Ohio Arazi Şirketi (Ohio Land Company), batı sınırında elde ettiği uçsuz bucaksız toprakları tarıma açmayı planlamıyordu; vurguncu bir girişim olan bu şirketin amacı, "toprakları bir an önce yeni gelen göçmenlere satarak kâr etmekti."[92] Bostonlı bir avukat 1785 yılında şunları söylemişti: "Herkesin tek düşündüğü şey para; kimin çok parası varsa ona saygı duyuluyor."[93]

Bu türden para düşkünü vurguncu bir zihniyete geçmişte de rastlanmıştı; ancak bu zihniyet hiçbir zaman bu kadar merkezi bir rol oynamamıştı. Burada dikkati çeken, para kazanmanın bir etik haline gelmesidir; itibar, kişisel güvenilirlik ve toplumsal statü artık toprak sahibi olmaya ya da soylu unvanlara sahip olmaya değil, para kazanmaya bağlıydı. On sekizinci yüzyılda, kentlerin yeni cumhuriyetçi karakteri değişikliğe uğradı; zenginlik ve para kazanma, toplumsal mevki sahibi olmaktan ve lüks yaşam sürmekten daha önemli hale geldi. Çok uzun zaman önce tüccar tabakasına nüfuz etmiş olan aristokratik değer yargılarının yerini, açgözlülük, egoizm ve vahşi bir kâr hırsı aldı. Kazancın ve rekabetin bu derece önem kazandığı bir ekonomide, toplumsal değerler, kişisel kazancın ve sermaye artırımının geri planına itildi.

İnsanların karşılıklı yardımlaşmaya dayalı etik bir birlik olarak kurdukları yerleşimler, rekabetin ve manipülasyonun ön planda yer aldığı girişimler haline geldi. Birlik oluşturmanın ve dostluğun anlamının bu derece tersine çevrilmesi, insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir olaydı. Bronz çağındaki denizci savaşçılar acımasızca yağmalamış, klasik ve feodal dönemin tüccarları yurtdışında vurgunculuk yapmıştı; ancak bu insanlar kendi yerleşimlerine hiçbir şekilde dokunmamış, aksine kentlerin güzelleştirilmesi için cömertçe katkıda bulunmuşlardı. Ancak yeni tüccarlar ve özellikle de sanayiciler, kendi yerleşimlerine yolunacak tavuk gözüyle bakıp acımasızca yağmalamaya başladılar. "İş ahlakı" derecesine varan bu davranış biçimi, geçmişin derinliklerine uzanan ve geçmişin tüccarları ve girişimcileri için bile geçerli olan dinsel buyrukları ve

92. *A.g.e.*, s. 11.

93. James Warren, John Adams'a mektup, January 28, 1785, *Warren-Adams Letters*, c. II (Boston: Massachusetts Historical Society; 1925), s. 249. Aktaran David Szatmary, *a.g.e.*, s. 11.

kültürel değerleri yok etmeye başladı. Bu dönüşümün gücü işte burada yatmaktaydı: Etik ideallerden oluşan bir yapının yerine bir başkası geldi; kısaca belirtilecek olursa, kâr elde etme, bencilliğin ve yağmanın önündeki bütün geleneksel kısıtlamaları dengelemek ve sonunda ortadan kaldırmak için kullanılabilecek bir değere dönüştü. Bireyciliğin bu bencil biçimini gizlemek amacıyla yeni bir ideolojik sistem oluşturuldu: Yasalar, sözleşmelere, içeriklerine bakmaksızın neredeyse dinsel türden bir dokunulmazlık kazandırdı; din adamları, kazancı kutsamaya başladı. Fransız tüccarlar saray mensuplarına benzer müsrif bir yaşam sürerken, İngiliz tüccarlar unvan peşinde koşarken, Amerikan tüccarlar basit ve tutumlu bir yaşamı tercih etti; ancak kâr etmeyi, "cumhuriyetçi bir erdem" olarak yücelterek efsaneleştirdi.

Bu düşünce biçiminin, yeni Amerikan cumhuriyetine ahlaki bir çığ gibi yayılmadığını belirtmekte yarar vardır. Çiftçiliğe özgü değer yargıları, kamusal yönleri biraz zayıflamış olmakla birlikte, ülkenin büyük çoğunluğunda geçerliliğini korumaktaydı. Bu değerler, bugün hâlâ New England'daki kırsal bölgelerde eski canlılığını korumaktadır. Güneydeki büyük çiftlik sahipleri ise para kazanmaktan çok tüketime önem veren aristokratik değerlerini koruyordu. Varlığını muhteşem bir biçimde harcamak bu insanlar için beyefendiliğin göstergesiydi; bu tutum, New England'lı tüccarların besledikleri kazanç hırsına bütünüyle ters düşüyordu. Sınırdaki bölgelerde ise maddi açıdan özyeterlilik ile kişisel otonomi kendi başına birer amacı oluşturuyordu; altın bulup zengin olmak için Batı'ya giden çok sayıda maceraperestin kafasındaki düşünce, sermaye oluşturmak değil, lüks bir yaşam sürmekti. Amerikan kapitalizmi, iç savaş sonrasındaki yeniden kalkınma dönemine kadar, kendi çapında büyüyen bir sistem olarak görüldü; ancak bu sistem, daha sonraları para kazanma hırsına yönelik değerleri yüceltmeye, geçmişe ait kurumsal, etik ve kişisel idealleri yok etmeye başladı.

Kentleşme, bu yıkım sürecinin fiziksel bir ifadesiydi; bu süreç kentleşme yoluyla gözle görülür hale geldi. Burada, endüstri, ticaret ve ikamet bölgelerindeki genişleme sonucu ortaya çıkan kent kuşaklarından söz ediyorum. Amerika'daki New York, Chicago, Boston, Philadelphia ve Avrupa'daki Londra, Manchester, Berlin ve hatta Paris kentleri, daha yirminci yüzyılın başlarında, komşu

kasabaları yutmaya başlamış, geniş alanlara yayılan, sık inşa edilmiş, kalabalık nüfuslu yapılar, manzarayı bir kanser gibi sarmıştı. Bölgeler içindeki yerleşimleri birbirine bağlayan yeni yapılmış elektrikli troleybüs sistemleri, bölgeleri ulus-devletlere bağlayan demiryollarını tamamlayıcı bir rol oynadı. Batı dünyasında bir zamanlar, kapitalist kentleşmenin ölümcül etkilerinin pek ulaşamadığı büyük bölgeler, acımasız bir sömürüye açıldı ve bölgelere özgü farklılıklar yok edilmeye başlandı. 1920'lerde ise kentsel gelişmeyi büyütmek ve kent ve kır arasındaki kalan farklılıkları da yok etmek amacıyla, otomobil kullanılmaya başlandı. Oysa bu farklılıklar, her ikisinin de kimliğinin korunmasında yaşamsal bir öneme sahipti. Tarihçilerin toplumsal gelişmenin itici gücü olarak gördükleri "kent ile kır arasındaki" o ünlü "düşmanlık", modern kapitalizm öncesi karma ekonominin ayırt edici özelliği olan politik ve kültürel çeşitliliğin sonucu olup günümüzdeki demokrasi kavramını ortaya çıkaran hareketlere güç vermiştir. Geçmişin toplumsal yaşamını üretken kılan, kent ve kır toplumları arasındaki gerilimin yanı sıra, bu iki dünya arasında gidip gelen insanların yarattığı çeşitliliktir. 1930'lardaki buhran, belki de merhamet gösterip, kentleşmenin yarattığı homojenleşmeyi durdurmuş, çiftçilerle zanaatkârların sahip olduğu demokrasi imgesine kaynak oluşturan tarımsal değerleri güçlendirmiştir. Kentleşmenin çoktan başlamış olduğu bu on yıllık dönemde, kent ile kır arasındaki bu dikkate değer ilişkinin sonucunda, her iki topluma ait dünya görüşü canlı bir yaratıcılıkla kaynaştı; bu kaynaşma, buhran yıllarına güçlü bir insanlık ve toplumsal sorumluluk duygusu kazandırdı.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte, geçmişte başlamış olan gelişme tekrar canlılık kazandı; altmışlı yıllar bu durumu değiştiremedi. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Amerikan toplumunun çok küçük bir bölümünü etkileyen açgözlü bireycilik, bütün ülkeye yayılıverdi. Toplumsal bir tümör ya da daha doğru bir deyişle toplumun yakalandığı bir kanser niteliği taşıyan bu eğilim, toplumsal bağların yanı sıra doğal dünyayı da tehdit etmektedir. Bu kanserin başlıca etkisi karmaşık yapıları basitleştirmesidir; bütün toplumsal bağları, pazar yerindeki isimsiz alıcı ve satıcıların arasındaki gevşek bağlara dönüştürmekte, bütün

değerleri nesneleştirmekte, idealleri paraya dönüştürmektedir; sınır tanımayan biçimde "büyümesi", organik olan her şeyi, şeytana özgü bir biçimde inorganik varlıklara dönüştürmekte, toplum ve bireyi taşlaştırmaktadır. Günümüzdeki bu gelişmenin, toplumu bütün kültürel çeşitliliğinden yoksun bırakabileceğini, insan psişesinin benzersizliğini ortadan kaldıracağını ve doğal dünyanın çeşitliliğini yok edebileceğini seziyoruz; nükleer yıkım ile bu yıkımın geride bıraktığı çölleşmiş topraklar, bu durum için hem bir metafor oluşturuyor; hem de potansiyel bir gerçeği yansıtıyor. Politika ile yurttaşlık, bu yozlaştırıcı sürecin yalnızca kurbanı değildir; her ikisini de klasik anlamlarına uygun düşecek şekilde tekrar yaşama geçirip modern dünyadan öğrendiklerimizle zenginleştirebilirsek, bu iki kavram yukarıda sözü edilen yozlaştırıcı sürecin panzehiri olacaktır.

Klasik anlamda bir politika ile yurttaşlığın yeniden yaşama geçirilip zenginleştirilmesi için hazırlanacak bir programın, bu iki sözcüğün hangi anlamları taşımadığını açıkça belirtmesi ve bu yolla bu sözcükler üzerindeki karmaşayı ortadan kaldırması gereklidir. Politika devlet idaresi anlamına gelmez; bugün "politika" sözcüğünü ne yazık ki devlet idaresi yerine kullanıyoruz. Yurttaş sözcüğü de "seçmen" anlamına gelmez. Devlet idaresi, devlet ile ilgili işlerle uğraşır: Bir otorite tekeli uygular; yasal ve düzeni sağlayıcı organlar yardımıyla, toplumu yönlendiren mekanizmanın bütün denetimini elinde tutar; profesyonel parlamenterlerin, orduların, polis güçlerinin, bürokrasilerin ve yardımcı rol oynayan avukatlar, öğretmenler, teknisyenler gibi diğer profesyonellerin yardımıyla toplumu yönetir. Sözde "politik" partilerin –iktidar mücadelesi verip– devlet politikasının belirlenip yürütüldüğü idari büroları doldurma çabaları, devlete politik bir cila kazandırır. Bu türde bir "politika", usandırıcı bir şekilde hep aynı yolu izler. Politik bir "parti" genel olarak örgütlü bir şekilde oluşturulmuş hiyerarşik bir yapıdır; yukarıdaki parti üyeleri aşağıdakileri yönlendirir. Partinin kendisi minyatür bir devlettir; hatta Rusya gibi ülkelerde devletin kendisini oluşturur.

Sovyet modelinde görülen parti devleti, partinin devlet içine

mantıksal uzantısından başka bir şey değildir; çünkü bütün partilerin kökleri yurttaş kitlesine değil, devlete uzanır. Geleneksel parti, askıya asılmış bir elbiseye benzer şekilde devlete bağlıdır. Üzerinde nasıl bir giysi olursa olsun, halk kitlesinin bir parçası değildir; halk kitlesini saran bir kılıftan ibarettir. Bu fenomenin gerçekte hiçbir politik yönü yoktur: işlevi halk kitlesini içine almak, denetlemek ve amaçları doğrultusunda kullanmaktır; halkın isteklerini ifade etmek gibi bir işlevi yoktur; halkın isteklerinin olmasına bile izin vermez. Geleneksel anlamdaki "politik" parti hiçbir şekilde halk kitlesinden türememiştir; halk kitlesi böyle bir partiyi oluşturmaz. Metaforları bir yana bırakarak ifade edecek olursak, "politik" partiler, iktidarda olmadıkları zamanlarda devletin bir kopyasını oluşturur; iktidara geldiklerinde ise devletle eşanlamdadır. Kurulma amaçları insanları seferber etmek, yönetmek, iktidarı ele geçirmek ve hükmetmektir. Devlet kadar inorganik olan bu varlıklar, toplumun urlarını oluşturur; ancak kökleri toplumun içine uzanmaz; toplumun gereksinimlerine değil parti çıkarlarına, iktidara ve seferberliğe yönelik bir duyarlılık geliştirmişlerdir.

Politika, bunun tam tersine organik bir fenomendir. Kamu kitlesinin ya da başka bir deyişle insan topluluğunun gerçekleştirdiği bir etkinlik oluşu, onu gerçek anlamda organik kılar; bu yönüyle, toprak içine kök salmış olan ve toprak tarafından beslenen bir bitkiye benzer. Bir etkinlik olarak ele alınan politika, akılcı bir görüş alışverişini, kamunun güçlendirilmesini, pratik zekânın uygulamaya geçirilmesini kapsar; politikanın gerçekleştirilmesi, ortak ve katılımcı bir çabanın sonucudur. Bireyin kişisel gereksinimlerinin ve ailesinin ötesine geçen toplumsal bir alandır; özel yaşamın parçası olan yakın dostluk, bağlılık ve sorumluluk duygusu, bu alanda da korunur. Çeşitli gruplar özgün politik görüşler ve programlar ortaya koyabilir; ancak bu görüş ve programların yeterliliği, etkin bir halk kitlesinin gereksinimlerini karşılayabilme kapasiteleriyle ölçülür. Çok sayıda "politik" partinin yaptığı yanlış, bu partilerin programlarını ya da "ideolojilerini" halka zorla kabul ettirmeye çalışan kişilerin ya da bunların yardımcılarının, insan topluluğuyla zayıf ya da oldukça kavramsal nitelikte bir ilişki içinde olmalarıdır. Burada aklımıza Karl Marx'ın

kavrayış biçimi gelmektedir; Marx'ın fikirleri Britanya müzesinin duvarları arasında ortaya çıkmış, daha sonra da dünyaya kutsal bir yazı gibi sunulmuştur; bu görüşler, günümüzde hâlâ sayısız miktarda akademik teze konu olmaktadır; ancak bunların toplumsal yaşama fiili bir etkisi yoktur.

Bu durumun tersine, gerçek anlamdaki politik hareketler, halk kitlesinden ortaya çıkmış, bu hareketlerin programları yalnızca teorisyenler (ki bunların değerini inkâr etmiyoruz) tarafından değil, büyük ölçüde halkın kendisi tarafından oluşturulmuştur; halk, bu programların açıklanıp yayılmasına da etkin bir şekilde katılmıştır. Tarımsal değerlerin egemen olduğu dönemin Amerikasını ve Çarlık Rusyası'nı baştan aşağı sarsan halk hareketleri, İspanya'daki anarşist nitelikteki sendikacılık hareketi ve Meksika'daki köylü hareketi, ideolojik bir cilaya sahip olmakla birlikte, halk kitlesinden kaynaklanmış hareketlerdi ve halkın en derin nitelikteki toplumsal ve politik isteklerini dile getiriyordu. Bu hareketlerin ortaya çıkardığı politik kültür, sonunda halkın ayrılmaz bir parçası haline geldi.

Toplumsal teorisyenler, halkın, kendi politik kurumlarını ve örgütlenme şekillerini oluşturabilecek güçte olduğunun yeterince farkında değildir. Yirminci yüzyılda Rusya'da, Almanya'da, İspanya'da ve yakın bir geçmişte Macaristan'da görülen halk ayaklanmaları, halkın geniş çapta örgütlenmesine sahne olmuştur; bu örgütlenmeler meclislerin (bunlar kısmen bölgesel ve ulusal meclislere bağlıydı), halk kitlelerinin katıldığı büyük toplantıların ve otonom yerleşimlerin oluşturulmasıyla gerçekleşmiş, çoğu zaman bir partinin liderliğine gerek duyulmamıştı. Politik yelpaze üzerinde yaygın bir biçimde rastlanan görüşe göre, geleneksel hiyerarşik biçimde yapılandırılmış olan ve başında bir liderin yer aldığı bir parti, politik değişikliklerin sağlanması için vazgeçilemez bir unsurdur; ancak yaşananlar, bu görüşün yanlış olduğunu kanıtlamıştır.

Robert Michels, *Politik Partiler* (Political Parties) adlı kitabında, hızlı toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde, geleneksel politik partilerin bu değişimi frenleyici bir etkide bulunduklarını karşı konulmaz bir biçimde ortaya koymuştur; bununla birlikte yazar, "kitlelerin yetenekliliği" konusunda

önyargılı davranıp karizmatik liderlerin tarafında yer almıştır. Michels kitabında, politik partilerin halkın yarattığı kurumları yenilemediğini, bu kurumları sahiplenip devletçi bir çizgiye çektiklerini yazmıştır.

1917-21 yılları arasındaki Bolşevik Devrimi, bir halk hareketinin son derece merkezi bir parti tarafından gasp edilmesinin, okul kitaplarına geçecek türden bir örneğini oluşturur. Bu devrimin sonunda, karmaşık nitelikteki kitlesel bir meclis sistemi (Sovyetler), devlet ağırlıklı bir parti tarafından yok edildi; halk, büyük zorluklarla elde ettiği güçten yoksun bırakıldı. Bolşevik partisi içinde yeni bir devlet mekanizması cisimlendi. 1920'lere gelindiğinde, politikanın yerini devlet idaresi, yurttaşın yerini ise seçmen ya da daha doğru bir deyişle uyruk almıştı. Rus Bolşevikleri, seçmen kavramına bile yeni bir anlam kazandırdılar. "Seçmen" statüsünden ve devletin kendisini temsilinden bile yoksun bırakılmış olan Rus halkı, Bolşevizm tarafından bir "kitle"ye dönüştürüldü. Bolşevizmin sonuçta oluşturduğu "kitle seferberliği" modeli ise daha sonra Almanya'daki Ulusal Sosyalistler tarafından kullanılarak korkunç sonuçlara yol açacaktı.

Politikanın tekrar yaşama geçirilip geliştirilmesi için gösterilecek çabaların çıkış noktası, yurttaş ile yurttaşın aile ve özel yaşamının ötesindeki yakın çevresi olmalıdır. İnsan topluluğu mevcut değilse politika da mevcut olamaz. Burada insan topluluğu ile kastettiğim insanların oluşturduğu yerel bir birliktir; topluluğun sahip olduğu ekonomik güç ve halka yakın nitelikteki kurumlar bu birliği güçlendirir; birbirine komşu olan otonom yerleşimler, bölgesel bir ağ çerçevesinde birbirlerine destek olur. Bu tür halka yakın kitlesel örgütlenme biçimleriyle iç içe geçmeyen partiler, sözcüğün klasik anlamına göre, politik sayılmazlar. Bunlar aslında katılımcı bir politikanın ve etkin bir yurttaşlığın karşısındaki bürokratik engellerdir. Sonuç olarak, politik yaşamın gerçek birimi, özyönetime sahip yerleşimlerdir; yerleşimlerin insani boyutları aştıkları durumlarda, bunların alt bölümleri, yani mahalleler, gerçek politik birimleri oluşturur.

Politika, gücün vekillere verildiği bir sistem etrafında da yapılandırılamaz. "Temsili demokrasi" deyişi, sözcük anlamıyla ele alındığında, kendi içinde bir çelişki oluşturur. "Halkın kendini

yönetmesi" anlamına gelen demokrasi kavramı, halkın "temsilciler yoluyla yönetmesi" kavramını içeren cumhuriyetçi görüş ile tam bir tutarsızlık içindedir. 1780'lerde Konfederasyon Anayasası'nın yerini alan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nı hazırlayanların, kendilerini ve aynı sınıftan kişileri, anayasanın açılış cümlesinde belirtilen "halk" ile bir tuttuklarını sürekli olarak vurgulamak, tarihi bir klişeden başka bir şey değildir. Bu Anayasa, Helen uygarlığında görülen çizgide bir demokrasi değil, Roma'dakine benzer bir cumhuriyet yarattı. Roma Cumhuriyeti'ndekine benzer bir şekilde, kendilerine miras kalan halk meclisi ve benzeri demokratik kurumları gönülsüzce üstlenmek zorunda kaldılar; bu meclisleri radikal biçimde yaymaya çalışan Gracchi kardeşler bile, korkunç bir başarısızlığa uğramıştı.

Bu konudaki devletçi itirazlar bir yana bırakılsa bile, yerel halk meclislerini yalnızca yapısal ve idari biçimler çerçevesinde tekrar oluşturmak oldukça zordur. New York'ta halkın, görece küçük bir yurttaş topluluğuna sahip olan Atina'dakine benzer bir şekilde "toplanabileceği" bir meclis oluşturmak olanaksızdır. Artık klasik anlamda bir kent niteliğini yitirmiş olan New York kentini, on dokuzuncu yüzyılın kentleşme standartlarına göre bile bir yerleşim olarak nitelendirmek mümkün değildir. Bu kent, kendi ticari merkezinden oldukça uzaktaki yerleşimlerde yaşayan milyonlarca insanı yutan, yayılmacı bir kent kuşağıdır. New York kenti, mahallelerden oluşur; her biri organik bir yerleşim sayılabilecek bu mahalleler, belli derecede bir kimliğe sahiptir; bu kimlik, ortak kültürel mirasın, ekonomik çıkarların, toplumsal görüş birliğinin ya da Greenwich Village* örneğinde görüldüğü gibi estetik bir geleneğin sonucudur. Lojistik, sağlıksal ve ticari bir eser niteliğindeki bu kentin koordinasyonu için çok sayıda uzmanın ve yardımcı uzmanın desteği gereklidir; ancak buna rağmen, kentin politik merkeziyetçilikten arındırılması mümkündür. Halk meclislerinin (ve hatta iki kavşak arasındaki binalarda oturanların oluşturacakları meclislerin) kurulması, bir kentin büyüklüğünden bağımsızdır; ancak bu meclislerin kurulabilmesi için, kentin organik nitelikteki kültürel bileşenlerinin tanınması ve bunların benzersizliğinin teşvik

* New York'un, sanatçı, yazar ve aydın kesimin buluşma merkezi sayılan bölgesi. (ç.n.)

edilmesi gereklidir. Bu bileşenlerin "optimal" büyüklüğüne ilişkin tartışmalar, istatistiklere önem veren sosyologların ilgi alanına girmektedir; bunların politik bir yönü yoktur.

Bu tür meclisler bir bina grubunda ya da duruma göre bir düzine bina grubunda yaşayan insanlardan ve hatta daha fazlasından oluşabilir. Bunların koordinasyonu görev alanları kesin olarak belirlenmiş olan delegeler tarafından yürütülebilir; rotasyon sistemine göre görev yapan bu delegeler, her zaman görevden alınabilir; hepsinden de önemlisi, çeşitli mahalle meclislerinden oluşan yerel konfedere meclislerde, gündem maddeleri konusunda nasıl bir tavır almaları gerektiği, bu delegelere kesin ve yazılı olarak belirtilmelidir. Bu tür örgütlenme şeklinde, hiçbir şey gizli tutulmaz. Böyle bir örgütlenmenin verimliliği tarih tarafından defalarca kanıtlanmıştır; hızlı toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemler, sürekli olarak bu tür örgütlenmelere sahne olmuştur. 1793 yılındaki Paris Komünü'nde, seksiyon delegeleri tarafından koordine edilen mahalleler, Paris'in yedi yüz bin ila bir milyon arasında değişen büyük nüfusuna ve o zamanın lojistik olanaksızlıklarına (en hızlı ulaşım aracı atlı arabaydı) rağmen, üzerlerine düşen görevleri büyük bir başarı ile yerine getirmiştir. Bu mahallelerin dikkate değer yanı, yalnızca politik sorunları demokratik bir diyaloğa dayalı biçimde çözmeleri değildi; bunlar aynı zamanda kentin yiyecek gereksinimin sağlanmasında, yiyecek stokçuluğunun engellenmesinde, spekülatörlerin önüne geçilmesinde, yiyecek fiyatlarının dondurulmasında ve benzeri birçok karmaşık idari görevin yerine getirilmesinde çok önemli bir rol oynadı. Her büyüklükte kentin, politik amaçlara yönelik halk meclislerinden oluşan ağlarla örülmesi mümkündür. Ancak asıl zorluk idari alanda görülmektedir: Kentin günlük gereksinimini karşılayacak malların sağlanması, muazzam boyuttaki lojistik sorunlarının ve trafik yükünün çözüme ulaştırılması ya da sağlıklı bir çevrenin oluşturulması, çözüm bekleyen sorunlar arasındadır.

Bir politikanın belirlenmesi ile yürürlüğe konması arasında ciddi bir karmaşa yaşanmaktadır. Bir sorunun çözümünde nasıl bir yol izleneceğine katılımcı bir şekilde karar verilmesi, bu kararın uygulanmasında –belli durumlar dışında– bütün yurttaşların görev almasını gerektirmez; örneğin, bir yol yapılmasına karar verilmesi, herkesin yol tasarımını ve inşasını bilmesini gerektirmez. Bu iş

mühendislere düşer; mühendisler çeşitli tasarımlar sunabilir; çeşitli alternatiflerin arasından seçim yapılması politik bir etkinliktir; bu iş için uzmanların görüşü önem taşır ancak karar verme hakkının, meclisi oluşturan halkın elinde olması gerekir. Bir yolun tasarlanıp inşa edilmesi, bütünüyle idari bir sorumluluktur. Bir yolun gerekliliğinin tartışılıp yapımına karar verilmesi, yapılacağı yerin belirlenmesi ve bir tasarımın uygunluğuna karar verilmesi ise politik bir süreci oluşturur. Eğer izlenecek politikanın belirlenmesi ile yürürlüğe konması arasındaki ayrım sürekli olarak akılda tutulursa, halk meclislerinin oynadığı rol ile kararları uygulayan kişilerin oynadığı rol arasındaki fark belirginleşir; politik sorunlar lojistik sorunlarla karıştırılmaz; otonom yerel yönetimlere ve halk meclislerine dayalı merkeziyetçi olmayan politika konularında yapılan tartışmalarda, bu iki kavram çoğunlukla birbirine karıştırılmaktadır. Yüzeysel olarak ele alındığında, halk meclislerinin yer aldığı bir sistem, "referandum"lara dayanır: bu sistemin temelini "toplumsal bir sözleşme" oluşturur; bu sözleşme, halkın karar verme işlemine katılımını öngörür; ancak bir yerleşimdeki, bölgesel bir yerleşimler konfederasyonundaki ya da ulusal bütün içindeki sorunların çözümünde, çoğunluk ilkesine uyulması zorunludur.

O halde, halk meclislerinin özyönetim için yaşamsal önem taşıdığını neden vurguluyorum? Demokratik prosedür sorununu basit bir şekilde çözmek için, bugün İsviçrelilerin yaptığı gibi, referandumları kullanamaz mıyız?

Bu sorulara cevap verebilmek için, yurttaşlığın doğası ve klasik anlamdaki politikanın tekrar oluşturulup geliştirilmesi gibi yaşamsal nitelikteki çok sayıda konunun ele alınması gerekir. Bireyin, liberal teorideki referandumun toplumsal birimini oluşturan bir "seçmen" kimliğinde otonom hale gelmesi, hem demokratik görünümlü rejimlerde hem de kitle seferberliğine dayanan totaliter rejimlerde bir düşten başka bir şey değildir. Otonomi ve bağımsızlık adına kendi kaderine terk edilmiş bir birey, asosyal görünümlü bir varlığa dönüşür; bu varlığın sahip olduğu özgürlük, gerçek kişiliği oluşturan yaşamsal özelliklerden yoksundur. Max Horkheimer, bu kişici atomculuğu* güçlü bir biçimde eleştirir; yazarın gözlemleri

* Evrenin küçük, bölünemez ve yok edilemez nitelikte parçacıklardan oluştuğunu savunan felsefi teori. (ç.n.)

şu şekildedir: "Herkes yalnızca kendini düşünürse bundan bireysellik zarar görür... sıradan insan elini politik işlerden çektikçe toplum, orman yasasının hüküm sürdüğü eski durumuna dönmeye başlar; bu yasa bireyselliğin bütün izlerini ortadan kaldırır. Bütünüyle yalıtılmış birey, her zaman bir aldanmadan ibaret olmuştur. Bağımsızlık, özgürlük isteği, sempati ve adalet duygusu gibi en değer verilen kişisel özellikler, yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal nitelikteki erdemlerdir. Bireyin gelişimini tamamlaması, ancak toplumun gelişimini tamamlaması ile gerçekleşebilir. Bireyin özgürleşmesi, toplumdan özgürleşme anlamına değil, toplumun atomlaşmaktan kurtulması anlamına gelir; bu atomlaşma, kolektivizmin ve kitle kültürünün hüküm sürdüğü dönemlerde doruk noktasına ulaşabilir."[94]

Bu gözlemleri daha da genişletmek mümkündür. Otonomiye, irade gücüne, kendi kaderimizi belirleme hakkına ve düşüncelerimizi kısıtlama olmaksızın ifade edebilmeye büyük önem vermemizin nedenleri vardır; bağımlı bir birey, bu durumu ihlal eder. Bu yaklaşım liberal toplumda, "bağımsızlığa" ve "kendi çıkarlarını gözetmeye" önem veren efsanevi nitelikteki "kaba bir bireyciliğin" ortaya çıkmasına neden olmuştur; Bu tür "kaba bir bireycilik", bizim benliğin yetersiz gelişimine bağladığımız bağımlılık kadar istenmeyen bir durumdur. İnsan türünün antropolojisi incelendiğinde, çocuk ve gençlerin uzun bir süre yetişkinlere bağımlı olduğu görülür; bu toplumsallaşma süreci, yakın bir geçmişe kadar, yetişkinlik dönemine özgü derin karşılıklı bağımlılık duygusuna yol açardı; yoksa acil bir bağımsızlık dürtüsüyle sonuçlanmazdı. "Bağımsızlık" kavramı çoğunlukla özgür düşünce ve otonom hareket etme ile karıştırılır; saf burjuva egoizmi bu kavram ile iç içe geçmiş, bunun sonucunda da birey olarak sahip olunan özgürlüğün toplumsal desteğe ve dayanışmaya sıkı sıkıya bağlı olduğu gerçeği unutulmaya başlanmıştır. Ne bir çocuk gibi topluma boyun eğmek, ne de kendimizi toplumdan koparmak, bizi gerçek bir insan haline getirir. Toplumsal bir varlık olan bizler, akılcı kurumlara sahibiz; bizi çok az sayıda kuruma sahip olan ya da hiçbir kurumu bu-

94. Max Horkheimer: *The Eclipse of Reason* (New York: Oxford University Press; 1947), s. 135.

lunmayan yalnız varlıklardan farklı kılan, birbirimizle dayanışma içinde olabilme yeteneğimizdir; bu dayanışmanın amacı kendimizi karşılıklı olarak geliştirmek, yaratıcılığımızı arttırmak ve toplumsal yönden yaratıcı, kurumsal yönden zengin bir birliktelik çerçevesinde özgürlüğe ulaşmaktır.

İnsan topluluğunun bir parçası olmadan "yurttaş olmak", politik benliğimizi yok eder; bu durumun totaliter bir insan topluluğunda "yurttaş olmaktan" farkı yoktur. Her iki durumda da çocukluğumuzun ayırt edici bir özelliği olan bağımlılık durumuna itiliriz; bunun sonucunda özel yaşamımızdaki güçlü kişilerin ya da toplumsal yaşamda devlet ile şirketlerin amaçlarına alet olmamız son derece kolaylaşır. Hem bireysel yaşamda hem de toplumsal yaşamda başarısızlığa uğrarız. Gerçek anlamda bireysellik toplumsal tabana bağlıdır; bu tabanın ortadan kaldırılması her ikisini de yok eder. Kurumsal açıdan zengin olan çok yönlü bir toplumdaki karşılıklı bağımlılık ise gerçek bir bireyin ortaya çıkmasını sağlar; bu, akılcılığa, dayanışma ve adalet duygusuna ve kendisini yaratıcı ve ilgili bir yurttaş haline getiren özgürlüğe sahip bir bireydir.

Paradokssal görünmekle birlikte, akılcı ve özgür bir toplumun gerçek bileşenleri, bireysel değil toplumsal nitelik taşır. Kurumsal yönden ifade edilecek olursa, özyönetime sahip bir yerleşim, toplumun tabanını oluşturur; hem toplum hem de birey için sarsılmaz bir temel görevi görür. Yerleşimin önemi çok büyüktür; çünkü insanların, düşünsel ve duygusal yönden karşı karşıya gelip görüş alışverişinde bulunabilecekleri bir sahne işlevine sahiptir; insanlar burada diyalog, vücut dili, yakın dostluk ve yüz yüze ifade biçimlerinin yardımıyla birbirleriyle karşılıklı ilişkide bulunup ortak kararlar alırlar. Sözünü ettiğim bu birlikte yaşam süreci ve yaşamın çeşitli düzeylerini kapsayan bu sürekli karşılıklı ilişki, çok büyük önem taşır; bu süreç yalnızca "komşuluğun" değil aynı zamanda, gerçek anlamda organik olan ve karşılıklı insan ilişkileri için zaruri nitelik taşıyan "dayanışma"nın ortaya çıkmasını sağlar. Oy kabininin sağladığı gizlilik içinde ya da bazı "teknoloji (Third Wave)" düşkünlerinin istediği elektronik yalıtılmışlık içinde, yani evlerdeki ekranların başında gerçekleşen referandum, demokrasiyi özel yaşamın bir parçası haline getirip yok eder. Oy verme, bir anket yardımıyla kişinin tercih ettiği sabun ya da deterjanı be-

lirlemeye benzer; bu açıdan yurttaşlığın, politikanın, bireyselliğin ve karşılıklı bir bilgilendirme süreci olan düşünce üretiminin niceleştirilmesi anlamına gelir. Kullanılan oylar, olayları kavrayış biçimimizin, değer yargılarımızın tam ifadesi değil, bunların önceden tanımlanmış şekillerinin bir "yüzdesi"dir. Oy, görüşlerin tercihlere, ideallerin zevklere indirgenmesi, genel görüşlerimizin niceleştirilmesidir; oy, insanın istek ve inançlarını sayılara indirger.

İnsan topluluğuyla, bu topluluk içindeki karşılıklı yardımlaşma ve organik nitelikteki ilişkilerle hiçbir ilgisi kalmayan "otonom birey", karakter oluşum sürecinden kopar; Atinalılar, *paidea* adını verdikleri bu süreci, politikanın en önemli eğitimsel işlevlerinden biri olarak görürlerdi. Gerçek anlamda yurttaşlık ile politika, kişiliğin sürekli olarak geliştirilmesinin yanı sıra, eğitimin ve kamu sorumluluğu duygusunun güçlendirilmesinin sonucudur; sözü edilen sorumluluk, birlikte yaşamı ve insan topluluğunu oluşturan etkin yurttaşları anlamlı kılan özelliktir; başka bir deyişle, bu sorumluluk insan topluluğunun yaşamsal özünü oluşturur. Yaşam dolu bu kişisel ve politik özellikler, ne okulun kapalı ortamında ne de oy kabininin içinde ortaya çıkar. Bu özelliklerin ortaya çıkması, konuşan ve düşünen bireylerden oluşan bir toplumun varlığını ve görüş alışverişine dayalı hassas bir kamu alanını gerektirir. Yurtseverlik, (*patriotism*)* adından da anlaşılacağı gibi, yurttaşı çocuk olarak gören ulus-devletten çıkma bir kavramdır; aile babası olarak görülen ulus-devlet, çatısı altında yaşayan itaatkâr varlığın inançlarını yönlendirir; kendisine sadakat göstermesini emreder. Bu durum öyle ileri gider ki biz de devletle olan ilişkilerimizde kendimizi anavatanın (babavatanın) evlatları olarak görür, henüz düşünmesini öğrenmemiş çocuklar gibi davranırız.

Sadakat ise bunun tam tersine insan topluluğuna duyulan bağlılık ve sorumluluğu ifade eder; bilgi, eğitim, deneyim ve ilgi, yani politik eğitim tarafından yönlendirilir; bu tür bir politik eğitim, kurumlara itaat ederek değil politik katılımla sağlanabilir. Basmakalıp bir biçimde "arkadaşlık" olarak çevrilen Antik Yunancadaki *philia* kavramı, *paidea*'nın gerçekleştirmeye çalıştığı ki-

* Eski Yunancadaki *patriotes* sözcüğü baba-ülkesi [anavatan] anlamına gelir. (ç.n.)

şilik geliştirici eğitimsel sürecin nihai bir sonucudur; ben *philia* sözcüğünü "dayanışma" olarak çevirmeyi daha uygun buluyorum. Politikanın bu büyük önem taşıyan işlevi ve yurttaşlık içinde cisimlenmesi, ancak insani bir boyut taşıyan, anlaşılabilir nitelikte olan ve kurumlarının halka kapalı olmadığı özyönetime sahip bir yerleşimde gerçekleştirilebilir. Oysa bu önemli işlev, günümüzdeki "politika" ve "yurttaş" kavramları içinde artık yer almamaktadır. Bunun sonucunda, insanların "politik etkinliği", "politik sürece" "katılan" "seçmen"lerin "yüzdesi" ile ölçülmeye başlanmıştır; bunlar, gerçek anlamları ve etik içerikleri yok edilmiş olan içi boş sözcükler haline gelmiştir. Geçmişteki sınıf ağırlıklı politika, sonuçta bir yurttaşlık politikası ise günümüzdeki bireysel politika da sonuç olarak yerleşime ilişkin bir politikadır. "Politika" sözcüğünü, her iki durumda da yalnızca bir *polis*'in ya da yerleşimin, orada oturan yurttaşlar tarafından yönetilmesi anlamında kullanmadım; bu sözcükle aynı zamanda bir yerleşimin kendi kendisini yönetmesi için yeterli kapasiteye sahip bir kişiliğin oluşturulma sürecini kastediyorum.

Yeni bir yerel yönetim programı oluşturmaya çalıştığımızda birçok soruyla karşı karşıya kalırız; ancak bunun yanı sıra, yeni ve yaratıcı bir politika oluşturulmasına ve katılımcı, eğitimsel ve birlikte yaşama ağırlık veren klasik anlamda bir yurttaşlık kavramı oluşturulmasına olanak verecek yollar da karşımıza çıkar.

Ulus-devletler ve şirketlerin güçlerinin giderek arttığı ve bunun yanı sıra idarenin, mülkiyetin, üretimin, bürokrasilerin, anapara akışının ve gücün belirgin derecede merkezileştiği bir dönemde, sınırları belli olan ve birlikte yaşamı esas alan bir toplumun oluşturulması, bir düşten mi ibarettir? Otonom yerel yönetimi savunan, ademi merkeziyetçi ve katılımcı nitelik taşıyan bu özyönetim ve kişilik kavramları, toplumun bir kitleye dönüşmesi yönündeki ezici eğilimle uyuşmazlık gösterir mi? Sınırları açık bir şekilde belirli olan insani ölçekli yerleşimleri savunan görüş, modern çağ öncesi dünyaya ait olan, atacı nitelik taşıyan, gerici ve dargörüşlü düşünceleri andırmıyor mu? Ya da bu yerleşimler, Alman Nazizminin savunuculuğunu yaptığı "halk topluluklarına"

(*Volksgemeinschaft*)* benzemiyor mu? Bu kitabın yazarı ve yazarla aynı görüşte olanlar, iki yüzyıl önceki endüstri devrimini izleyen diğer endüstri devrimlerinin sağladığı teknolojik yararları ortadan kaldırmayı mı amaçlıyor? Merkezi otoritenin tahminen "kalıcı" olduğu bir dönemde, "modern toplumun" yerel gruplar tarafından yönetilmesi mümkün müdür?

Oldukça teorik olan bu sorulara, pratik yönü ağır basan bir dizi soruyu daha eklemek mümkündür. Demiryolu ulaşımı, yolların bakımı, mal ve yiyeceklerin belirli ya da uzaktaki bölgelerden getirilmesi gibi pratik sorunlar söz konusu olduğunda, yerel halk meclislerinin koordinasyonu nasıl gerçekleştirilecektir? "Ticaret ve iş ahlakına" (ve bunun halk tabakasındaki karşılığı olan "çalışma ahlakına") dayalı bir ekonominin, üretim alanında kendi kendini gerçekleştirmeyi esas alan bir etiği tekrar kabul etmesi nasıl sağlanacaktır? Yerel otonomiye sahip olan bir özyönetim sistemi kurabilmek için günümüzün yönetim sistemlerinin dayandığı temel ilkeleri, yani ulusal anayasa ya da kent anayasalarını nasıl değiştirebiliriz? Otorite merkezinin denetimindeki bir teknoloji tarafından desteklenen kâr ağırlıklı bir pazar ekonomisini, merkezi olmayan ve alternatif bir teknoloji tarafından desteklenen insan ağırlıklı ahlaki bir ekonomiye dönüştürmek için neler yapabiliriz? Bu görüşleri, doğal dünya ile uyumlu ve katılımcı bir ilişki kurmak isteyen, toplumsal hiyerarşinin, sınıf ve cinsiyet üstünlüğünün, kültürel homojenliğin görülmediği ekolojik bir toplum ile nasıl aynı çizgiye getirebiliriz?

Elinizde tuttuğunuz eserin, bütün damak zevklerine uygun toplum tariflerinin yer aldığı bir el kitabı olmadığını vurgulamak istiyorum. Bu tür el kitapları zaten yeterince mevcuttur; eğer ben de böyle bir kitap yazmış olsaydım, elinizde tuttuğunuz eserde ortaya konan özgürlükçü yerel yönetim projesinin anlamını yok etmiş olurdum. Sonuç olarak bu sayfalar, günümüzün ve hep bizimle olan bir geçmişin toplumsal ekoloji ilkeleri ışığında yorumlanmasını içermektedir; bunu yaparken bana geleceğin özgürlükçü ve ekolojik toplumunun ana hatları üzerine oluşturulmuş derin düşünceler yol göstermiştir. Gelecekteki bu tür bir toplumun kurumsal ve e-

* Yalnızca Alman ırkından insanların yaşamasının öngörüldüğü insan topluluğu. (ç.n.)

konomik yönden nasıl olacağını ve hatta "olması gerektiğini" ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak, geleceğin görünüşte ekolojik bir yorumunu yapmaktan ibaret olacaktır; bu tür girişim aslında toplumsal ekolojinin en temel ilkelerinden birini, yani çeşitlilik içinde birlik ilkesini ihlal edecektir. Doğal eko-topluluklar başta olmak üzere bütün insan topluluklarının ve bütün bireylerin güzel bir benzersizliğe sahip olduklarına ilişkin ekolojik görüş, bu kitaba başından sonuna kadar nüfuz etmiştir. Ademi merkeziyetçi herhangi bir insan topluluğunun karşı karşıya kalacağı ya da benzersizliği ve özgünlüğü yüzünden yaratıcı bir şekilde göğüsleyeceği bütün sorunları çözeceğini iddia eden ayrıntılı çözüm yolları ortaya atmak, bu kitabın temel bir parçasını oluşturan ekolojik düşüncelerle çelişecektir. Böyle bir çaba, toplumsal ekolojinin kesin olarak reddettiği bir düşünceyi kabul etmek anlamına gelecektir; bu düşünceye göre, toplumsal sorunların son derece evrensel –ya da günümüzdeki çevreçilik hareketi içinde kullanılan yaygın deyişle "küresel"– bir nitelik taşıdığı, bu yüzden de "yerel çaptaki eylemlere" gerek olmadığı söylenir. Ciddi bir biçimde göz önüne alındığında, yerelciliğin, özgünlüğe ve yaşanan yerin benzersizliğine olan duyarlılığı arttırdığı görülür; burada sözü edilen, bize büyük ölçüde doğa tarafından verilmiş olan yaşanan yere (*topos*) duyulan büyük saygıdır (bu duygu aslında "sadakat" duygusudur; ben, "yurtseverlik" sözcüğünün yerine bu sözcüğü kullanmayı tercih ediyorum). Yerelciliğe yeterince önem verildiğinde, yukarıda belirttiğim sorulara ve özellikle de son derece tartışmalı nitelikte olanlara kapsamlı cevaplar bulmak mümkündür. Bu sorulara cevap verirken, bu kitapta ortaya atılmış olan temel ilkelerin bütünüyle anlaşılmış olduğunu kabul ediyorum: yalnızca politikanın devlet idaresinden kesin olarak ayırt edilmesi yetmez; aynı zamanda politika oluşturulmasının bu politikanın yürürlüğe konmasından yani idareden ayırt edilmesi de gerekir; aynı şekilde "kaba bireycilik" ile gerçek anlamdaki bireysellik, yalıtılmış birey kavramı ile çok yönlü bir insan topluluğunun parçası olan çok yönlü bir birey kavramı arasındaki fark da kesin olarak kavranmalıdır; son olarak da bağımsızlık bağımlılıktan ayırt edilmeli, gerçek anlamdaki bağımsızlığın, karşılıklı bağımlılıktan farklı olmadığı görülmelidir.

Bu uyarıları ne kadar yinelesem azdır. Ademi merkeziyetçi in-

san topluluklarının modern çağ öncesine ait olduklarını ve hatta modernlik karşıtı "atacılık"lar olduklarını savunan görüş, neredeyse bilinçli olarak yapılan bir yanlışı yansıtır; bu görüşün savunucuları, organik bir insan topluluğunun, mutlaka bireylerin bütüne boyun eğdiği bir "organizma" olması gerekmediğinin farkında değillerdir. Sosyalist ve liberallerin de son derece burjuva nitelik taşıyan bu türden önyargılara sahip olmaları, bireyselliğin egoizmle karıştırıldığını, yani bireyciliğin son derece yanlış anlaşıldığını göstermektedir. "Ticari mal" adı verilen nesnelerden başka bir şey düşünmeyen ve yaşamın bütün yönlerini parayla alıp satılır hale getiren pazar toplumumuz, hiçbir zaman gerçek anlamda bir bireysellik yaratmamıştır; endüstri ve ticaret alanındaki açgözlü korsanları gerçek kişilikler olarak kabul etmezsek tabii! Özgür, otonom ve organik nitelikteki (hem toprak, bitki örtüsü ve hayvanlar yönünden, hem de dayanışmayı ve toplumsal yardımlaşmayı teşvik etmesi açısından) insan topluluklarından oluşan ekolojik bir toplum yaratma çabaları, dargörüşlü ve hatta faşist anlamda bir "halk topluluğu" (*Volksgemeinschaft*) ortaya çıkarabilir; ancak bu çabalar, son derece yaratıcı nitelikteki benzersiz bireylerin ortaya çıkmasına olanak verecek verimli bir taban da oluşturabilir. Alman halk topluluğunu (*Volksgemeinschaft*) göklere çıkartan Nazizmin, halkın yaşanan yere ve insan topluluğuna duyduğu bu özlemin ütopik içeriğini, "liderlik ilkesi"* uğruna feda etmesi, tarihin ironilerinden birini oluşturur; bunun sonucunda, merkeziyetçilik yerelcilik karşısında, ulusçuluk insan topluluğu karşısında ve endüstriyel yenilikler ise özellikle silah tasarımı ile politik gözetim alanlarında, teknik alanındaki muhafazakârlığın karşısında üstünlük sağlamıştır. Nazizmin acı gerçeklerini, daha sonra Nazilerin bile reddettiği efsanelerin yardımıyla örtmeye çalışan süslü teorik sözler, üniversiteler ile gerçek dünya arasındaki büyük uçurumun, okul kitaplarına geçecek türden bir örneğini oluşturur.

İnsanın, insan topluluğu ile bireyselliği bir araya getirme çabaları, "geriye yönelik" ya da "ileriye yönelik" diye nitelendirilemez. Bu çabaların amaçladığı bütünleştirme, her ikisinin de parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu günümüz başta olmak

* Faşist hareketin ayırt edici özelliklerinden biri olan ve hareket liderine sınırsız güç veren örgütlenme ilkesi. (ç.n.)

üzere, çağlar boyunca insanoğlunun hedefi olmuştur; bu tür çabalara din alanında olduğu kadar seküler nitelikteki radikal hareketler içinde, dışa kapalı etnik grupların yanı sıra kent mahallelerinde gerçekleştirilen ütopik deneylerde ve büyük kozmopolit kentlerde de rastlanmıştır. İnsanların gerçeği hissetmeleri ve gerçeğe yönelik bir sorumluluk duymaları, toplum ile bireyi birleştirme çabalarının hain bir gericiliğin ya da diğer uçtaki parçalanmış atomlaşmanın eline düşmesini engellemiştir.

Sonuç olarak, insanlığın, güçlü bireysellik duygusunu feda etmeden güçlü bir birliktelik ruhu yaratması, basmakalıp formüllere değil, insanların bilincine bağlıdır. Yaratıcı bir yurttaş kitlesi olmadan yaratıcı nitelikte bir politika yaratılamayacağı gibi, yaratıcı nitelikte bir politika olmadan da yaratıcı bir yurttaş kitlesi yaratmak olanaksızdır. Toplumsal ve kişisel yaşamın gerçeğin ince çizgisinden ayrılmaması, ancak bizim "sınıf bilinci" ya da "toplum bilinci - olarak adlandırdığımız uyanık bir zekâ tarafından sağlanabilir. Radikallerin ve liberallerin, yaşamsal nitelikteki bilinçlenme gereksinimi ile ilgileneceklerine, "sınıf" ya da "toplum" gibi soyutlamalarla uğraşmaları, "entelektüellerin ihaneti" olup daha önceki dönemlerde eleştirilmiştir. Herhangi bir formülün ya da demokratik kurumlardan oluşan bir yığının, "modern" ya da atacı biçimdeki totalitarizmi durdurup bizi kurtaracağına inanmak bir düşten başka bir şey değildir. Bilginin desteklediği uyanık bir zekâ ve insani dayanışma duygusu, bir uçta otoriter "gerilemeyi", diğer uçta ise otoriter "ilerlemeyi" durdurmak için sahip olduğumuz tek silahtır. Modern ikilemlerin ve her derde deva olarak sunulan çözüm yollarının arasında, içeriğin değil biçimin yol gösterici bir rol oynadığı bir çağda, "karanlık geçmiş" kavramı "karanlık gelecek" kavramının karşılığı haline gelmiştir.

Paradokssal görünmekle ya da diyalektik açıdan öfkeli bir görüş olmakla birlikte, yerelci görüş ile ulusal gerçeklik arasındaki çatışma ya da daha doğru bir deyişle gerilim, günümüzdeki bu bunalımdan çıkmamızı sağlayacak yeni bir politika için en önemli tabanı oluşturur; "kentleşme" bu bunalım için bir metafor oluşturmaktadır. Devlet ile kendisini destekleyen şirketlerin giderek merkezileşmesi ve sahip oldukları gücün sürekli olarak artması, otonom yerel yönetim görüşünün yenilgiye uğradığının habercisi de-

ğildir. Bu durum, ancak giderek derinleşen toplumsal bir bunalımın habercisi olabilir; böyle bir bunalım, otonom yerel yönetim görüşünü savunan politikaya canlılık kazandırıp politik biçimleri bütünüyle değiştirebilir. Sıradan insanların gündelik yaşamda güçsüzleştirilmesinin, her insani güdünün karşısına engel olarak çıktığını görmek için hayalci (günümüzde olumsuz bir nitelik) biri olmamız gerekmez. Toplumun dışlandığı bir iç dünyaya kapanan çok sayıda bireyde, yavaş yavaş sınıf ötesi istekler belirmektedir; bu insanlar, çok daha yaratıcı bir kişisel yaşamın yanında anlamlı bir toplum yaşamını da gerçekleştirebilecekleri temiz bir havaya gereksinim duymaktadır. Endüstri kapitalizminin ortaya çıkışından önceki dört yüz yıllık dönemde Batı toplumunda ortaya çıkan gerilimlere benzer bir şekilde, günümüzde ortaya çıkan köklü gerilimler de yeni bir geçiş dönemine tanık olmamıza neden olmaktadır.

Yerelcilik, tarihte hiçbir zaman günümüzdeki kadar düşsel bir görünüm kazanmamıştır; bu durum, büyük bir olasılıkla idari ve ekonomik merkeziyetçiliğin bu kadar ezici bir görünüm almasından kaynaklanmaktadır. Devlet ve şirketler, başta Kuzey Amerika olmak üzere Batı dünyasını boğucu derecede "gettolaştırmış", bunun sonucunda toplumsal huzursuzluk devlet ve şirketlerin koyduğu duvarları aşma durumuna gelmiştir; zaman içinde bu duvarları yıkıp geçmesi de söz konusudur. Belli konular üzerinde yoğunlaşan sayısız grup ve yurttaş komitesi, yerel yönetim talebinde bulunmakta, demokrasiyi yeniden tanımlayıp yaygınlaştırmaya yönelik çabalar göstermektedir. Genelde "kitlesel" olarak nitelendirilen bu talep ve çabalar, yerey yönetimin ve ekonomik adaletin önemini vurgulayan çok sayıda ve türde yerel birliğin, "ittifakın" ve sokak komitesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Amerika'daki birkaç yerleşimde, 1930'lardan beri ilk defa "sosyalist" belediye başkanları seçimleri kazanmıştır. Aslında New England'a özgü bir kurum olan kasaba meclisi, Amerika'nın kuzeydoğu bölgeleriyle ortak bir geleneğe sahip olmayan bölgelerde yaygın bir terim haline gelmeye başlamıştır. Çeşitli eylem grupları, bir zamanlar yalnızca politik partilerin elinde olan yerel politika alanında boy göstermeye başlamıştır; bu grupların etkinlikleri, yerel politika oluşturulmasında büyük değişikliklere yol açmıştır.

Bu tür kitlesel örgütlerin çoğunlukla kısa ömürlü oluşları ya da zaman zaman karşı saflar tarafından ayartılmaları, şu gerçeği değiştirmez: Merkeziyetçi devletin, insanın kendini ifadeye ve politik alanda etki gücüne yönelik en temel taleplerini bastırması, Amerikan toplumunun tabanında bir kaynamaya yol açmaktadır; bunun sonucunda Amerikan politik dokusunun bütünüyle değişmesi mümkündür. Düş ve gerçek arasındaki gerilim, geçmişteki toplumsal ve ekonomik geçiş dönemlerinde olduğu gibi, günümüzde de yaratıcı bir güç oluşturmaktadır.

Yalın bir biçimde ifade edilecek olursa, günümüzde gizli bir "güç ikiliği" ortaya çıkmaktadır: Toplumun yerel tabanı, zirvede sarsılmaz bir görünüme sahip olan devlet ve şirketleri tehdit eden bir güç haline gelmeye başlamıştır. Toplumun tabanındaki kitlelerin bu zirveye ulaşamamaları, mevcut otoriter yapıyı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Toplumun toplum yaşamını denetlemesi, hiçbir zaman bugünkü kadar olanaksız görünmemiştir; insanların bu yöndeki taleplerini karşı konulmaz hale getiren, işte bu durumdur. Gücü elinde tutanların inatçı bir şekilde direnmeleri, muhalefeti susturacağına daha da güçlendirir. Halk, kendi ifade gücüne yönelik kurumları neredeyse içgüdüsel bir şekilde oluşturmaktadır; bu çabası sırasında gösterdiği kararlılık, yerel tabandaki politik hareketleri karşı konulamaz derecede güçlendirebilir. Birçok kitlesel kurum ve örgütün çok kısa ömürlü oluşu, bunların başarısızlıklarından çok inatçılıklarının kanıtıdır. Siyahların yaşadığı gettolardaki ayaklanmalar ya da savaş karşıtı eylemler gibi, 1960'lara damgasını vuran sarsıcı eylemlerden bahsetmiyorum burada. Kitlesel politika ve özellikle halkçı yerel yönetim politikası, Amerikan politik yaşamının ayrılmaz bir parçası olmaya başlamıştır; ancak bu kitlesel politikanın hâlâ anlaşılır bir sese ve bir yön duygusuna gereksinimi vardır. Bu politika, dolambaçlı yollar izlemiş olabilir; ancak gerçek politik dünya içinde kendine kalıcı bir yer oluşturmayı başarmıştır.

Günümüze uygun bir yerel yönetim programı oluştururken karşımıza çıkan asıl sorun, çoğunlukla şekilsiz olan bu politik enerjinin nasıl kurumlaştırılacağıdır. Bu enerjiyi, devletin ve merkezi nitelikteki şirketler ekonomisinin artan gücünü dengeleyecek bir karşıt güce dönüştürmek için ne tür yapılar oluşturulmalıdır?

Bu enerji, kentsel ve yönetimsel bir devselliğin hüküm sürdüğü bir dönemde, dönüşüme olanak sağlayacak ne tür bir politik kültür yaratabilir? Bir taraftan mülkiyete dayalı pazar ekonomisinin, diğer taraftan totaliter nitelikli ulusal ekonominin yarattığı tehlikeleri önlemek için ne türden bir politik ekonomi oluşturabilir?

Bu sorulara bütün yerleşimlere uygun düşecek cevaplar verebileceğimi iddia etmiyorum; yerleşimlerin çeşitliliği göz önüne alındığında, böyle bir şeye kalkışmak haddini bilmezlikten başka bir şey olmaz. Ancak her yerel yönetimsel özgürlük kavramının ayrılmaz parçası olan belirli temel koordinatların belirtilmesi mümkündür; burada ilk olarak, katılımcı politika düşüncesini ve klasik yurttaşlık kavramını tekrar yaşama geçirmeye yönelik olan koordinatlar ele alınacaktır.

En başta yapılması gereken, yurttaşlar meclisinin tekrar yaşama geçirilmesidir; bunlar insani ölçekli yerleşimlerde kasaba meclisleri şeklinde, büyük ve hatta metropoliten kentlerde ise mahalle meclisleri şeklinde olabilir. Bu tür meclisler, yalnızca kent arkeolojisinin ilgi alanına giren tarihsel bir mirastan ibaret değildir. Büyük toplumsal karışıklıkların yaşandığı hemen her dönemde, halk, kendi kaderini kendi elinde tutmak amacıyla bu tür meclislerde bir araya gelmiş ve bu yolla tarih sahnesinde önemli bir rol oynamıştır; okuyucular bu gerçeği hâlâ açık bir şekilde göremiyorlarsa bu kitabın büyük bir bölümü amacına ulaşamamış demektir. Antik çağdaki Mezopotamya ya da Yunan uygarlığı ele alındığında, bu meclisler bize çok uzak ve hatta arkaik görünebilir; ancak Amerikan ve Fransız devrimlerindeki örnekler bize çok daha yakındır; 1871 yılındaki Paris Komünü'ndeki ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki halk meclisleri ise yaşamımızın bir parçasıdır. Burada, "ulus-devletler çağı"nın sona erdirdiği "kentler çağı"ndan daha uzun ömürlü bir fenomen söz konusudur. Görünüşe bakılırsa, bu meclislerin, yüz yüze karar almaya ve kişici olduğu kadar katılımcı bir politikaya dayalı bir yönetim sistemi isteyen insan ruhuna hitap eden bir yönü vardır. İnsanların birlikte yaşamak amacıyla topluluklar oluşturması, sanki toplumsal yönden istenen bir şey değil de insanın ruhundan kaynaklanan etik bir görevdir.

Yapılması gereken ikinci şey, bu meclislerin birbiriyle "konuşmasını" sağlamak, yani bir konfederasyon oluşturmaktır. Daha

önce de belirttiğim gibi, kasaba ve kent birlikleri, kısa ömürlü olsalar bile, merkezcil (*centripetal*) türde yerel yönetim birlikleridir. Yerel yönetimlerden oluşan konfederasyonlara dayanan ulus benzeri yapıların oluşturulmasına yönelik talepler, Antik Yunan uygarlığından Paris Komünü'ne kadar uzanıp, ulus-devletin yerel işlere müdahale etmeye başladığı yakın geçmişe kadar gelir. Konfederasyon kavramı, en az yerleşimlerdeki toplum yaşamı kadar eskidir. Başlangıçta pek yaratıcı bir karaktere sahip olmayan ve daha çok savunma amacıyla kurulan bu birlikler, yerleşimler içindeki ve yerleşimler arasında ilişkilerde, insanlara esin kaynağı olacak türde olağanüstü bir özgürlük örneği sergilemiştir. "Konfederasyon" sözcüğü bile, özgürlükçü nitelikte birlik oluşturmaya yönelik bir taahhüdü ifade etmektedir; aşırı ulusçu ve totaliter nüanslara sahip olan "ulusçuluk", böyle bir taahhüt içermez. İlk Amerikan anayasasının bilinçli olarak "Konfederasyon Sözleşmesi" (Articles of Confederation) olarak adlandırılması dikkat çekicidir; eksik yönlere sahip olan bu anayasanın yerine kinik bir gizlilikle "federal" Anayasa getirilmiştir; bu anayasa, Hamilton* ve yandaşları tarafından, anayasal monarşiye en iyi alternatif olarak Amerikan halkına yutturulmuştur.

Politikanın, gerçek bir yurttaşlığın öğretildiği bir okula dönüştürülmesine duyulan gereksinim, yerel yönetim demokrasisine gidilen yolda bize yol gösterecek üçüncü koordinattır. Sonuçta, yurttaşlar için oluşturulmuş bir "ders programı", hiçbir zaman canlı ve yaratıcı bir politik alanın yerini tutamaz. Her şeyin ticari mala dönüştüğü, rekabete dayalı düşmanlığın, anominin** ve egoizmin hüküm sürdüğü çağımızda, hümanizmin, işbirliğinin, birlikte yaşamın ve kamu hizmetinin sahip olduğu yüksek değer, günlük politik yaşamın içinde açıkça ifade edilip zihinlere yerleştirilmelidir; bu işin yalnızca okullarda, dinsel kurumlarda ve yerel derneklerde yapılması yeterli değildir. Kitlesel yurttaşlık ile kitlesel politikanın kol kola gitmesi gerekir. Eksik yönlerine rağmen Atina *polis*'i, yalnızca sistematik eğitimin yardımıyla değil, aynı zamanda yurttaşa özgü bir davranış biçiminin ve sanatsal bir

* Amerikan Federal Anayasası'nın yazarı sayılan New York delegesi. (ç.n.)

** Amaç, kimlik ve etik değerlerden yoksunluğun doğurduğu kişisel ya da toplumsal bunalım. (ç.n.)

kültürün geliştirilmesi sonucunda yüksek bir yurttaşlık duygusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır; sözü geçen kültür, yurttaşın ödevlerine ilişkin idealleri, yurttaşlık yaşamının gerçekleriyle donatmıştır. Tartışmalarda muhaliflerin görüşlerine saygı gösterilir, görüş birliği sözlü biçimde sağlanır, *agora*'da sürekli olarak tartışmalar yapılır, kamuyu ilgilendiren konularda, *polis*'in en ünlü kişilerinin en adı duyulmamış kişilerle bile tartışması beklenirdi; zenginlik, kişisel gereksinimleri karşılamak için değil, *polis*'i güzelleştirmek için kullanılırdı (buna göre zenginliğin belli kişilerde toplanmasına değil, dağılmasına büyük önem verilirdi); yurttaşlar arasında dayanışmayı artırmak amacıyla çok sayıda halk festivali düzenlenir, kamuyu ilgilendiren konularda tiyatro eserleri sergilenir, taşlamalar yapılırdı; bu sayılanların yanı sıra, Atina'daki politik kültürün diğer birçok yönü, yurttaşlık sadakatini ve sorumluluğunu yarattı; bu iki özellik güçlü bir görev duygusuna sahip olan etkin bir yurttaş kitlesinin ortaya çıkmasını sağladı.

Sonuç olarak, yurttaşlığın gelişimi yalnızca bir eğitimle sınırlı kalmayıp aynı zamanda bir sanat niteliği taşımalıdır; estetik yaratıcılığa sahip olan sanat, manevi yönü bulunan anlamlı bir insan topluluğundaki insanların, kendi kendilerini ifade etmeye duydukları güçlü isteğe hitap eder. Bu sanatın kişisel bir sanat olması gerekir; buna göre her yurttaş, yaşadığı topluluğun kaderinin, kendi ahlaksal doğruluğuna, sadakatine ve akılcılığına emanet edildiğinin bütünüyle farkında olacaktır. Bugün devletin gücünün mevcudiyeti, "yurttaş"ın çocuk gibi yetersiz ve genelde güvenilir olmayan bir varlık oluşuna, devletin ise kendi kendini ifade etmeye giden bir yol değil, disiplini sağlayan bir kurum olmasına dayanır. Hıristiyan teolojisi bir yana, liberal teoride bile devletin varlığı haklı gösterilmektedir; bu teorilere göre devlet, "doğuştan" huysuz kullarını denetim altında tutan bir denetçidir; kamuyu ilgilendiren işleri profesyonel politikacılara ve bürokratik kurumlara emanet ederek, kullarının kalıtsal "yetersizliğini" düzeltir. Yurttaşların kamu işlerine doğrudan müdahale etmeleri önlenmiştir, önceden belirlenmiş adayları seçmek için itaatkâr bir şekilde oy kullanmaları ile vergilerini makul bir nebze dürüstlükle ödemeleri, en iyimser tanımla toplumsal hoşnutsuzluğa, en kötü durumda ise "anarşi"ye karşı bir emniyet supabı olarak görülür.

Yerel yönetime dayalı yurttaşlık kavramı ise bunun tam olarak karşıtını içerir. Burada her yurttaşın "devletin işlerine" doğrudan katılabilecek yeterliliğe sahip olduğu kabul edilir; daha da önemlisi yurttaşın katılımı teşvik edilir. Tam katılımı teşvik edecek bütün kurumsal ve estetik olanaklar sağlanır ve bu katılım, yurttaşın gizli kalmış yeterliliğini ortaya çıkaracak eğitimsel ve etik bir süreç olarak görülür. Toplumsal ve politik yaşam, farklılıkların dengelenmesine yönelik derin bir duyarlılığı teşvik edecek şekilde düzenlenmiştir; gerektiğinde ateşli tartışmalardan kaçınılmaz. Kamu hizmeti, yurttaşın insan topluluğuna verdiği bir "armağan" ya da yerine getirmeye zorunlu olduğu ağır bir ödev olarak değil, bütünüyle insani bir özellik olarak görülür. İşbirliği ve ortak sorumluluk, ihtimamın, ilginin ve toplumsallığın bir ifadesidir; yoksa bunlar yerine getirilmesi beklenen, ancak fırsat çıktığında uygulanmayan emirler değildir.

Yalın ve açık bir biçimde belirtilecek olursa, yerel yönetim, bir tiyatro sahnesi olarak ele alınabilir; en anlamlı toplumsal biçimini almış olan yaşam, bu sahnede sergilenen oyunun konusu oluşturur; oynanan bu politik dramın ihtişamı, oyuncuları oluşturan yurttaş kitlesine söyluluk ve yücelik kazandırır. Günümüzdeki kentlerde ise bunun tam tersi bir durum mevcuttur: Bu kentler büyük çapta küçük apartman dairelerinden oluşan bir yığın halini almıştır; buralarda yaşayan insanlar manevi yönden zayıflamış, kişilikleri ise eğlence, tüketim türü önemsiz konularla ve gevezelikle dolmuştur.

Önerilerimin sonuncusu ve belki de en karmaşık olanı ekonomik alandadır. "Kimin neye sahip olduğu" ya da "kimin kimden fazlasına sahip olduğu" ve dahası, zenginlik alanındaki uyuşmazlıkların, birlikte yaşama dayalı ortaklıkla nasıl bağdaş-tırılabileceği, günümüzdeki ekonomik konuların ana çerçevesini oluşturmaktadır. Ekonomik düzey farklılıkları yüzünden, neredeyse bütün yerleşimlerde yoksul, orta ve zengin sınıflar birbirine düşmüş, bunun sonucunda yerel yönetim özgürlüğü yok olmuştur; ortaçağ ve Rönesans dönemindeki İtalyan kentlerinin kanlı tarihi, bu durumu çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu sorunlar, yakın geçmişte de ortadan kalkmamış, ciddiyetini birçok alanda korumuştur. Ancak içinde yaşadığımız dönemi benzersiz kılan, sınıf ötesi nitelik taşıyan, bütünüyle yeni konuların or-

taya çıkmaya başlamasıdır; çevre, büyüme, ulaştırma, kültürel çöküş ve kentteki yaşamın kalitesi ile ilgili bu konular, kent olma sürecinin (*citification*) değil, kentleşmenin (*urbanization*) sonucunda ortaya çıkmıştır; bu gerçek, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki çok sayıda liberal ve radikal tarafından çok az anlaşılmıştır. Birbiriyle çatışan sınıf çıkarlarını ortadan biçen bu sınıf ötesi konular arasında termo-nükleer bir savaş çıkmasına yönelik büyük tehlike, devlet otoritesinin giderek artması ve son olarak da küresel düzeydeki ekolojik bozulma yer almaktadır. Amerikan tarihinin hiçbir döneminde bu kadar büyük bir çeşitliliğe sahip yurttaş grupları oluşturulmamıştır; bu gruplarda yer alan her sınıftan insan, çoğunlukla son derece yerel nitelik taşıyan sorunlara karşı ortak bir çaba göstermekte, bunu yaparken de yerleşimin bütününün kaderini ve refahını düşünmektedir.

Nükleer reaktörlerin ya da nükleer artık depolarının yerlerinin belirlenmesi, asit yağmuru tehlikesi, zehirli atık depoları gibi Amerika'daki sayısız yerleşimi tehdit eden birçok sorun, şaşırtıcı derecede çeşitliliğe sahip birçok insanı ortak bir amaca yönelik hareketler çerçevesinde bir araya getirmiş, böylelikle ritüel nitelikteki her "sınıf analizini" bütünüyle gereksiz kılmıştır. Feminizmin ortaya çıkışı da geleneksel nitelikteki sınıfsal, etnik ve ekonomik sınırlamaların aşılmasında aynı derecede göze çarpan bir harekettir; bu hareket, zengin kadınları en az fakir kadınlar kadar ezen cinsiyete dayalı baskıyı, bir şeref ve özsaygı sorunu olarak görür. Bunun dışında, küçük yerleşimlerin büyük yerleşimler tarafından, kentlerin kent kuşakları tarafından, kent kuşaklarının ise "anakent belediyeleri" (*standard metropolitan statistical areas*) tarafından yutulması, yerleşimsel bütünlüğe ve özyönetime yönelik militan taleplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur; bunlar, sınıfsal ve ekonomik çıkarların ötesinde taleplerdir. Eski çağlarda kentlerde meydana gelmiş yıkıcı çatışmaların yanında ikincil bir görünüme sahip olan bu sınıf ötesi hareketler üzerine yazılmış sayısız yazı vardır; bu kaynakların listesi bir kitabı başlı başına doldurabilecek boyuttadır.

Eski tikelci yaklaşımın yerine, toplumun bütününü içeren bir bakış açısının ortaya çıkışını kısaca incelerken yeni bir politikanın

doğmakta olduğunu göstermek istedim; bu politika, yalnızca yerel yönetim düzeyindeki politikayla sınırlı kalmayıp ekonomik manzarayı da yeniden biçimlendirmektedir. Uzun zamandır süregelen "Özel mülkiyet mi devletleştirilmiş mülkiyet mi?" ya da "Kişisel mülkiyet mi kamu mülkiyeti mi?" tartışmaları, giderek güncelliklerini yitirmektedir. Bu farklı türlerdeki mülkiyet biçimleri ile bunların içerdiği sömürü türlerinin ortadan kalktığını söylemek istemiyorum; ancak bunlar, gittikçe yeni gerçekliklerin ve sorunların gölgesinde kalmaktadır. Ekonomik açıdan öz yeterliliğe, politik açıdan kendi kendini yönetme gücüne sahip bir bireyin hayatta kalması için gerekli olan tabanı ifade eden geleneksel "özel mülkiyet" kavramı ortadan kalkmaktadır. Bunun nedeni, "sinsi sosyalizm"in "serbest girişimci"yi yutması değil, "sinsi korporatizmin" herkesi yutmasıdır; işin ironik yanı ise bunun "serbest girişim" adına yapılmasıdır. Kuzey Amerika'nın, Avrupa'nın ve hatta Üçüncü Dünya'nın ekonomileri, ya "büyük şirketler" ya da "devlet" tarafından yönlendirilmekte, yani her iki durumu da kapsayan terimle ifade edecek olursak, ekonomik yaşam "bürokratikleş-mektedir". Politik açıdan egemen yurttaşı tanımlayan Antik Yunan idealine göre, kamuyu ilgilendiren konularda akılcı kararlar verebilmek için kişinin maddi gereksinimleri karşılanmış olan özgür bir birey olması gerekirdi; günümüzde bu ideale alaylı biçimde bakılmaktadır. Ekonomik yaşamın oligarşik karakteri, hem "Batı blokunda" hem de "Doğu blokunda" demokrasiyi tehdit etmektedir; bu tehdit yalnızca ulusal boyutta değil, hâlâ belirli bir derece yakınlığı ve hareket alanını içinde barındıran yerel düzeyde de kendini göstermektedir.

Burada otonom yerel yönetimlere dayalı bir ekonomi doğrultusunda büyük bir adım atıyoruz; bu yenilikçi yaklaşım, şirket ve devlet mülkiyetini, çalışma yaşamındaki elitizmi ve "işyerinde demokrasi" kavramını saran mistik havayı dağıtacaktır. Burada sözünün ettiğim, mülkiyetin şirketlerin ya da devletin değil, otonom yerel yönetimin denetimi altına verilmesidir. İş yaşamıyla ilgili olarak ise "ekonomik demokrasi"den ya da "ekonomik kolektivizm"den çok daha fazlasını kastediyorum; benim savunduğum, üretimi esas alan geleneksel yönetim ve işletme bi-

çimlerinin yerine, bir halk demokrasisinin gelmesidir. İşyerindeki "ekonomik demokrasinin" korporatizme ya da devletçiliğe dayalı ekonomilerle uyuşmazlığı artık söz konusu değildir. Tam tersine, "işçilerin" üretime "katılımı" ve hatta endüstrideki üretim işlemlerinin doğrudan işçilerinin eline verilmesi, montaj hattındaki verimi arttırmak için yapılan düzenlemelerden biri haline gelmiştir; bu yolla işçiler, kendi kendilerinin sistematik bir biçimde sömürülmesine suç ortaklığı etmektedir.

Aslında birçok işçi, çalıştıkları fabrikalardan çıkıp, daha yaratıcı işler bulmayı, böylelikle de kendi sefaletlerine "katkıda bulunmaktan" kurtulmayı istemektedir. En derin anlamıyla ele alınacak olursa, "ekonomik demokrasi", yaşam için gerekli mallara özgür ve "demokratik" bir biçimde erişebilmeyi, maddi yokluğa karşı bir garantiyi ifade eder; yoksa bu kavram, işçilerin, makinelerin yapması daha uygun olan yorucu üretim etkinliklerine katılımından ibaret değildir. "Ekonomik demokrasi"nin, "mülkiyetin çalışanların elinde olması" olarak yorumlanması burjuvazinin bir hilesinden başka bir şey değildir; aynı şekilde, "işyerinde demokrasi" kavramı da işçilerin fabrikanın zulmünden, işgücünün en fazla verim elde edilecek şekilde düzenlenmesinden ve "planlanmış üretim"den kurtulmalarını ifade edecek yerde, işçilerin fabrika işletimine "katılımları" şeklinde yorumlanmaktadır; birçok radikal bile farkında olmadan bu hileye katkıda bulunmaktadır.

Özgürlükçü ilkelere dayalı olan bir yerel yönetim politikası, ekonominin yerel yönetimin eline geçmesini ve özyönetim politikasının bir parçası olarak o yerleşimde yaşayanlar tarafından idare edilmesini talep eder; böylece önceki paragrafta sözü geçen kavramların öngördüğünden çok daha fazlasını içerir. Sendikalizm hareketinin savunucuları, endüstrinin "kolektivizm" çerçevesinde düzenlenmesi ve bütün endüstriyel birimlerin "işçilerin denetimine" geçmesini talep eder; ancak bu yolla, "kolektivizm" çerçevesindeki işletmeler arasındaki sözleşmeye dayalı ilişkilere taban oluşturur, yani ekonomi yeniden özelleştirilip geleneksel nitelikteki özel mülkiyete (ortak ya da kişisel mülkiyet) açılmış olur; özgürlükçü ilkelere dayanan yerel özyönetimlerde ise ekonomi, politik yaşamın bir parçası haline getirilir ve bu yolla toplumsal yaşam içine yayılır. Ortaklığa dayalı bir yerleşimde, bir fabrika ya da

toprak parçası, diğerlerinden ayrılıp potansiyel bir rekabet unsuru oluşturmaz. İşçiler, çiftçiler, teknisyenler, mühendisler ve diğer meslek sahipleri, karşılıklı ilişkiye dayalı meclislerde, kendi mesleki kimliklerini yurttaş kitlesinden ayırıp, farklı çıkarlara sahip bir ekonomik grup olarak varlıklarını sürdüremezler. "Mülk", özyönetime sahip olan yerleşimin ayrılmaz bir parçası haline getirilir ve böyle bir yerleşimin özgür nitelikteki kurumsal yapısının maddi bileşenini oluşturur; bilyük bir bütünün bir parçası olarak ele alınabilecek mülkiyetin meclisteki denetimi, kendi çıkarlarını temsil eden "işçiler", "çiftçiler" ve "serbest meslek sahipleri" ve diğer mesleki grupların değil, yurttaş kitlesinin elindedir.

Toplumsal kuram ve tarih içerisinde büyük önem verilen ünlü kır ile kent arası "aykırılık" ya da "düşmanlık", New England'ın geleneksel hukuk sisteminde yer alan "*township*" (bkz. Beşinci Bölüm, *ç.n.*) kavramıyla aşılmış olur; bu kavrama göre kentsel bir yerleşim, çevresinde yer alan tarımsal bölgelerle köylerin çekirdeğini oluşturur; bu bölgelere karşıtlık oluşturmaz; onlar üzerinde hâkimiyet kurmaz; sonuç olarak *township*, ilçe ya da biyo-bölge içinde yer alan küçük bir bölgedir.

Yukarıdaki bakış açısıyla ele alındığında, ekonominin yerel yönetimin eline geçmesi, ekonominin "büyük şirketlerin eline geçmesi" ile karıştırılmamalıdır; bununla birlikte görünüşte daha "radikal" bir nitelik taşıyan "devletleştirme" ya da "kolektivizm" ile de karıştırılmamalıdır. Ekonominin devletleştirilmesi, her zaman, zirveden yönlendirilen bürokratik bir denetime yol açmıştır; kolektivizm ise sınıf ve kastlara dayalı çıkarları yaşatarak özelleştirilmiş bir ekonominin ortaya çıkmasına kolayca neden olabilir. Ekonominin yerel yönetimin eline verilmesi ise yukarıdakilerin tam tersine, ekonomiyi kamu alanının bir parçası haline getirir; izlenecek ekonomik politikalar, yerleşimde yaşayan bütün insanlar, yani yurttaşlar tarafından oluşturulur; karşılıklı doğrudan ilişki içinde genel çıkarlar doğrultusunda çalışılır; böylelikle birbirinden ayrılan mesleğe dayalı özel çıkarların ötesine geçilmiş olunur. Ekonomi, kapitalist girişimleri ("işçilerin denetiminde" olanlar da dahil olmak üzere) ifade eden dar anlamıyla sınırlı kalmaktan kurtulur; (son derece geleneksel bir terimi hiç de alışılagelmemiş bir anlamda kullanacak olursak) ekonomi, gerçek bir ekonomi politiğe

dönüşür; yani bir *polis*'in ya da yerel yönetime sahip bir yerleşimin ekonomisi haline gelir. Böyle bir yerleşimin meclisinde doğrudan ilişki içinde hareket eden yurttaş kitlesi, ekonomiyi, öz çıkarlara dayalı özel bir girişime dönüşmesine yol açabilecek müstakil kimliğinden arındırıp kamuyu ilgilendiren bir konu haline getirir.

Kendi ekonomik mekanizması tarafından desteklenen özyönetime sahip bir yerleşimin, örnekleri ortaçağın sonunda görülen dar görüşlü kent devletlerine dönüşmesi nasıl önlenebilir? Bir noktayı tekrar vurgulamak istiyorum: insan bilincini ve etiğini teşvik etmeye yönelik olan, ancak varlıklarını gerçeklerden yalıtılmış bir biçimde sürdüren kurumlar, yukarıda sözü geçen soruna kesin çözüm olarak önerilmeyecektir. Bununla birlikte "kesin çözümler" yerine, ters yönde bir eğilim arayışında olan okuyucuları tatmin edecek bir cevap bulmak mümkündür. Ortaçağdaki kent devletlerinin ortaya çıkışındaki en önemli etmen, bu yerleşimlerdeki toplumun tabakalara bölünmüş olmasıydı; bu bölünme yalnızca zenginliğe değil, aynı zamanda kısmen aileden kısmen de mesleki farklılıklardan kaynaklanan toplumsal mevkilere dayanıyordu. Bu bölünme, kentin ortaklığa dayalı birlik ruhunu yitirmesine yol açacak kadar büyüktü; kentin işleri, özel ve kamusal olmak üzere ikiye ayrılmaya başlanmış, toplumsal yaşam parçalanmıştı: Floransa örneğinde olduğu gibi, bir tarafta kumaş boyayarak geçinen aşağı tabaka ("mavi tırnaklılar"), diğer tarafta ise kaliteli mallar üreten kibirli zanaatkârlar yer alıyordu. Maddi farklılıkların büyüyüp çeşitli hiyerarşik farklılıkları güçlendirdiği özelleştirilmiş bir ekonomide, zenginlik sahibi olmak da büyük bir rol oynuyordu.

Ekonominin yerleşimin eline verilmesi, kamu denetimindeki bir ekonomiye karşı çıkabilecek mesleki farklılıkları ortadan kaldırmakla kalmaz; aynı zamanda yaşam için gerekli malları ortak kullanıma açar. "Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" düsturu, kamu yaşamının içinde kurumlaşır. İnsanların yaşamlarını sürdürmek için gerek duydukları şeylere, çalışma kapasitelerinden bağımsız olarak ulaşmaları anlamına gelen bu geleneksel düstur, şüpheli bir inanç olmaktan çıkıp politik bir yöntem olarak uygulamaya konur; insan topluluğunun politik bir varlık olarak mevcudiyetini sağlayan bir yapı taşı haline gelir.

Bir yerleşimin ekonomik otarşiye ulaşması mümkün değildir; böyle bir otarşi, ancak yerleşimin kendisini dışarıdan yalıtıp dar görüşlü bir nitelik kazanmasıyla gerçekleşebilir. Yerleşimler arasındaki karşılıklı bağımlılık, en az bireylerin birbirine karşılıklı bağımlılığı kadar önem taşır. Kültürlerin karşılıklı etkileşim sonucu gelişmesi, ekonomik ilişkilerin bir sonucudur; böyle bir gelişmeden yoksun kalan bir yerleşim kendi içine kapanır, birlikte yaşama dayalı bir yer olmaktan çıkıp özel yaşamlara indirgenir. Ortak gereksinim ve kaynaklar, paylaşımı doğurur; paylaşım ise iletişimi beraberinde getirerek yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağlar; toplumun ufkunu genişleterek yeni deneyimlere duyarlılığını arttırır. Çevre teorisinde son zamanlarda "kendi kendine yeterliliğe" önem verilmektedir; bu kavram, maddi kaynakların kullanımında daha akıllıca davranılmasını ifade etmelidir; aksi halde geriye yönelik bir nitelik taşır. Yerelcilik hiçbir zaman dar görüşlülük olarak yorumlanmamalıdır; aynı şekilde ademi merkeziyetçilik de küçüklüğün bir erdem olduğu anlamına gelmez. Küçüğün mutlaka "güzel" olması gerekmez.* İnsani ölçek kavramı, gerçek anlamdaki ekolojik bir yerleşim için daha uygun bir kavramdır; insanların kendi politik çevrelerini bütünüyle kavrama yeteneğini ifade eder; yoksa kendilerini dar görüşlü bir biçimde dışa kapatıp, kültürel uyarıcılar dışında, yerleşimin sınırlarının ötesinden gelen hiçbir şeyi kabul etmeme anlamını taşımaz.

Yukarıdaki koordinatlar çerçevesinde, yurttaşlığın, kitlesel niteliktek politik kurumların, yeni bir tür ekonominin ve bir konfederasyon ağı içinde birbirini dengeleyen güç ikiliğinin tekrar yaşama geçirildiği yeni bir politik kültürü kafalarda canlandırmak mümkün olacaktır; devletin ve büyük şirketlerin giderek artan merkeziyetçiliği ancak bu şekilde durdurulup tersine çevrilebilir. Bu koordinatlar aynı zamanda, şu ana kadar bildiğimiz kent ve kasabaların dışına çıkıp geleceğin yeni yerleşim biçimlerinin, yani gerçek eko-toplulukların oluşturulmasında son derece pratik bir çıkış noktası sağlar; bu topluluklar, insanlar arasında ve insanlık ile doğal dünya arasında yeni bir uyum arayışında olan insani eko-

* Yazar, E.F. Schumacher'in "*Küçük Güzeldir* (Small is Beautiful) adlı kitabına gönderme yapıyor. (ç.n.)

topluluklardır. Yukarıdaki "pratik" sözcüğü büyük önem taşır; çünkü insan topluluğunun üzerinde bulunduğu doğal "eko-sistem"e uymasını sağlamak için atılan her adımın, devletin ya da şirketlerin merkezi otoritesine karşı atılmış bir adım olduğu açıktır. Merkezi otorite, toplumsal, politik ve ekonomik yaşamın her düzeyinde merkezi yapılar ortaya çıkararak büyümüştür. Yalnızca "büyük" değildir; aynı zamanda büyük düşünür. Merkezi otorite, bu şekildeki bir mevcudiyete ve düşünce biçimine sahip olmazsa yaşamını sürdürüp büyüyemez.

1970'lerde popülerlik kazanmış olan güneşten, rüzgârdan ve metan gazından enerji elde etmeye dayalı eko-teknolojilerin, önce dünyadaki ulusal hükümetler tarafından araştırılıp denenmeleri, daha sonra da kendi ağırlıkları altında ezilip gitmeleri hiç de şaşırtıcı değildir. Bu teknolojileri geliştiren hükümetler, hep teknik bir devsellik çerçevesinde düşünmüşlerdir. Fransa'da inşa edilmiş olan dev gel-git barajları, Amerikan üniversitelerinde tasarlanmış olan muazzam boyuttaki güneş enerjisi sistemleri kurma planları bunun bir göstergesidir; federal hükümetlerin girişimleri üzerine kurulmuş olan dev yel değirmenlerinin bir kısmı hiç işe yaramamış, çok azı yerel yaşamı dikkate değer bir biçimde etkilemiştir. Alışkanlık niteliğindeki bir kafa sallamayla onaylanıp devletin mütevazı derecedeki maddi yardımlarını alan organik tarım ise alışılagelmiş tarım endüstrisine ve tarıma yönelik endüstriyel yöntemlere daha büyük önem verilmesi üzerine kenara itilmiştir.

Yukarıda sözü geçen eko-teknolojileri ciddi bir biçimde kullananlar, bireyler ile yerel topluluklardan ibarettir. Güneş ve rüzgâr enerjisinin günümüzde hâlâ kullanılıyor oluşu, ekolojik düşünceli yurttaşların ve komşularının bunları evlerinde kullanmasından kaynaklanmaktadır; yoksa bu teknolojiler, ulusal hükümetlerin gündemlerinde ciddi bir yer tutmaz. Ulus-devlet ve şirketlerin ilgilerinin enerji konusuna çekilmesi için nükleer santralların, ekolojik açıdan yıkıcı nitelikteki muazzam hidroelektrik santral barajlarının ve fosil yakıtlarla çalışan santralların uygulana-bilirliğinden söz edilmesi gerekir. Doktorların ideolojik alanını sağlığın değil hastalığın oluşturmasına benzer şekilde, ulus-devletin ideolojik hareket alanı da yerel değil kıtasal boyuttadır. Teknolojinin duyarlı bir biçimde insanların yaşadığı doğal eko-topluluğa uygun

hale getirilmesi, yalnızca yerel yönelimli politik bir topluluk içinde mümkündür; bu, insanların doğal çevrelerinin benzersizliğini bütünüyle ve yakından hissedebildiği bir topluluktur.

Dahası, doğal döngülere gerekli saygı, yalnızca yerel düzeyde gösterilebilir; bu saygı, "çevresel" yönelime sahip politikacıların konuşmalarıyla sınırlı kalmaz; insanlar, mutfak artıklarını kendi organik bahçelerinde kullanır; çöpler akılcı bir biçimde yeniden değerlendirilmek üzere her gün toplanır. Ulus-devletler, diğer ulus-devletler ve doğal dünya üzerinde tahakküm kurmaya yarayan araçlardır. İlk olarak hiyerarşinin ortaya çıkmasıyla beliren bu tahakküm saplantısını ve özellikle de erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünü kaldırmak için, insanları yaşadıkları doğal alan ve komşu yerleşimlerle doğrudan bir ilişki içine girmelerini sağlayacak olan yerel ağırlıklı yerleşimlerin, teknolojilerin ve politik bir kültürün acilen oluşturulması gereklidir. Günümüzde, "doğa üzerinde tahakküm kurma" aracı olarak görülen teknoloji, yerel ağırlıklı yerleşimlerde böyle bir işleve sahip olmayacaktır. Politik kültürün amacı, yurttaşların birbiriyle katılımcı bir ilişkiye geçmesini sağlamaktır; aynı şekilde, özyönetime sahip ekolojik yönelimli yerleşimler de kendilerini doğal dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak görecek; teknoloji, doğayı sömürüp mahveden değil, onun verimliliğini arttırmaya yarayan bir araç olarak algılanacaktır.

Bugün, insan ilişkilerinin bütünleştirici değil birbirine karşı olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Akıl vücudun, düşünce maddeselliğin, birey toplumun, kent kuşakları kentlerin, kentler kırsal kesimin, insanlık ise "zorluklarla dolu, vahşi ve yola getirilmesi güç" olarak görülen doğal dünyanın karşısında yer alıyor; toplumun özgür olabilmesi için önce bu doğal dünyanın bilim ve teknoloji tarafından fethedilmesi gerektiğine inanılıyor. Ulus-devletler ile şirketler, geniş ölçekli teknoloji kullanırken bu amaca ulaşmayı hedeflemektedir. Bunlar, insanlığın doğadan bütünüyle ayrılmasını ön şart koşmakla kalmaz; insanın işgücünün en yüksek verim elde edilecek şekilde düzenlenip sömürülmesini haklı göstermek için bu ayrımı daha da körükler. Kentleşme bu gerçekliğin fiziksel bir ifadesidir; bu fenomen kendini yaşamın en temel alanlarından birinde, yani insanların yaşadığı, mal üretip tükettiği, işyerleri

dışında birbiriyle yakın ilişki içine girdiği yerde gösterir. Kentleşme bu ilişki ve etkinlikleri bireyin denetiminden çıkarmakla kalmaz; bunları çökertir, basitleştirir ve sözcüğün tam anlamıyla fosilleştirir; sonuçta insanlar ve yaşadıkları yerler, bütünüyle inorganik hale gelir; kolaylıkla kötü amaçlara alet edilebilecek sentetik nesnelere dönüşür; yaşamsal hiçbir özellikleri kalmaz.

Kurumlarımızı birbirleriyle uyum içinde çalışabilecek şekilde yeniden yapılandırmak; ilişkilerimize insani dayanışmaya dayanan yaratıcı biçimler vermek; yerleşimlerimize ve kentlerimize devletin ve şirketlerin otoritesine karşıt güç oluşturabilmelerini sağlayabilecek politik gücü vermek, daha doğru bir deyişle, ulus-devletin yerine politik açıdan konfederasyon sistemine dayanan ekonomik açıdan canlı yerel yönetimler getirmek; atomcu düşmanlık yerine katılımcı bir bütünleyiciliği teşvik eden bir duyarlılığın ve teknolojinin yardımıyla, insanlık ile doğa arasında hiyerarşik olmayan, katılımcı nitelikte yeni bir ilişki yaratmak... Bütün bunlar, tutarlı bir bütün olarak ele alındıklarında, yalnızca yapılması gerekli şeyleri değil, aynı zamanda etik bir görevi ifade ederler. Başkalarının aracılığından bağımsız bir yerleşim, bu insanlık projesinin cisimlenmesidir; böyle bir yerleşim, bizi gerçek anlamda insan haline getirir. İnsanlar böyle bir yerleşimde birbiriyle gerçek anlamda bir ilişkiye girer; kentlerimiz, mahallelerimiz ve yerleşimlerimiz, özel yaşamımızdan yalnızca bir adım ötedeki bu kamusal dünyayı oluşturur. Kamusal yaşamın üyeleri olarak yaşamımızı sürdürmemiz, bu kamusal dünyayı kurumsal, ekonomik ve teknik yönden nasıl yeniden biçimlendirip konfederasyon çerçevesine oturtacağımıza bağlıdır; bunun sonucunda ya akla dayanan insanlar olarak yaşamımızı sürdüreceğiz ya da günümüzdeki kentleşme tarafından yutulup ortadan kaybolacağız.

Özyönetime sahip yerleşimlere ilişkin soyutlamalardan ayrılıp bunları, sahip olunan deneyimlerin katı gerçekliği ışığında somut hale getirmek son derece insani bir davranış olup her zaman cezbedici bir nitelik taşımıştır. Ben, vardığım genel sonuçlara, spekülasyona dayalı ayrıntılar ekleme konusunda tereddüt ettim. Ütopyaların kötü yanı, önce değişmez tasarımlar haline gelmeleri, daha sonra ise bozularak katı dogmalara dönüşmeleridir. Ancak

spekülasyonlarımdan bazılarını edindiğim deneyimler ışığında anlatmam, belki de yanlış olmayacaktır; Vermont eyaletindeki Burlington kenti, şu anda en iyi tanıdığım kentsel bölge, heyecan verici derecede özgürlükçü bir yapıya sahip olan Vermont eyaleti ise en iyi bildiğim "biyo-bölge"dir. Spekülasyonlarımın temel ilkeleri, yukarıda sözü geçen bu iki bölgede, günümüzdeki çok sayıda kent sakininin karşılaştığı sorunlarla ilgisi olan somut biçimler alabilir.

Vermont eyaleti, başlangıçta on üç Amerikan kolonisinden oluşan birliğe katılmadan önce, yani 1777 ile 1791 yılları arasında bağımsız bir cumhuriyetti; bu eyalet, o devrim döneminin özgürlükçü geleneklerini bugün de büyük çapta sürdürmektedir. Bu tarihi miras, Vermont eyaletine istisnai bir nitelik kazandırır; çok sayıda mit, insanlar üzerinde gerçeğin kendisinden çok daha etkili olmuş, onları çağlar boyunca soylu eylemlere yönlendirmiştir; Vermont eyaletinin varlığı, bu mitlerden daha gerçektir. Yahudi-Hıristiyan geleneği bir taraftan Yahudilerin, 2000 yıllık inanılmaz bir zulme katlanabilmelerini sağlamış, diğer yandan onların milyonlarca Hıristiyan kardeşini aynı dönemde kanlı din savaşlarının içine sürüklemiştir. Aynı durum, Müslümanlar ve diğer dinlere inananlar için de geçerlidir. Daha önce yaptığım uyarıyı burada yinelemek istiyorum: İnsanların davranışlarında belirleyici rol oynayan, Marx ve diğer toplumsal düşünürlerin öne sürdüğü gibi, "nesnel" maddi çıkarlar değil, insanların kendilerini nasıl gördüğüdür.

Bu durum, Vermont, Amerika ve dünyanın geri kalan bölgeleri için de geçerlidir. Eğer tarih farklı şekilde gelişseydi, yani insanlar kendi "nesnel" ya da maddi çıkarları doğrultusunda hareket etselerdi bu dünya çoktan bütün dünyaların en iyisi haline gelirdi; ancak nesnel sözcüğünün nasıl yorumlandığına bağlı olarak, bütün dünyaların en kötüsüne de dönüşmesi de mümkündü. Her ne olursa olsun, Vermont eyaleti, kendisini, Amerika'nın günümüzdeki değil, "geçmişteki" hali olarak görmekte ve bu görüş gerçekmiş gibi hareket etmektedir. Diğer eyaletleri ağırlığıyla ezen muazzam boyuttaki devlet idaresi, Vermont eyaletinde göze çarpacak derecede etkisizdir. Eyaletin yasama organı yurttaşlardan oluşur; bu yurttaşlardan hiçbiri kamu hizmeti karşılığında yaşamını sürdürebilecek kadar maaş almaz; yürütme organı (vali, mütevazı bir idari

mekanizması, polis ve mahkemeler) buna istisna oluşturur; yasama organının üyeleri, gördükleri kamu hizmetiyle ilgili olarak her iki yılda bir hesap vermek zorundadır; ABD'nin diğer bir çok eyaletinde bu süre dört yıldır. Halkın, eyalet valisi de dahil olmak üzere hemen hemen bütün idari memurlara ulaşması, Amerika ve Avrupa'daki cumhuriyetlerde benzeri görülmeyen derecede kolaydır; karşılıklı tartışmalar, soruşturmalar ve görüşmeler, politikayı yakın ilişkiye dayalı bir iş haline getirmiştir. Vermont'ta yaşayanların istediği de budur. Bu insanlar için son derece doğal sayılan bu çok sayıdaki politik hak, diğer büyük politik sistemlerde, lütfedilip verilmiş ayrıcalıklar olarak görülür.

Vermont aynı zamanda bir kasaba meclisi ülkesidir; *The New York Times* ve *The Wall Street Journal* gazetelerinde her yıl düzenli olarak yayımlanan makalelerde, bu dikkate değer nitelikteki demokratik kurumun giderek çöktüğü yazılır; ancak bu kasaba meclisleri son derece canlı kurumlardır. Geçen on beş yılda çok sayıda kasaba meclisine katıldığım için bu meclislerin canlılığına tanıklık edebilecek durumdayım. Dahası, Vermont'ta kasaba meclislerine dayalı demokrasinin tırmanışına tanık oldum; bu tırmanışın nedeni, merkeziyetçiliğin başka bölgelerde giderek arttığı bir dönemde, yurttaşların kendilerine politik güç veren bu kurumun değerini anlamaya başlamalarıydı; diğer bir neden ise kasaba meclislerinin, nükleer silahların dondurulması gibi uluslararası konulara müdahale etmesiydi; kasaba meclisleri bu yolla New England bölgesinde yaşayan Amerikalıların (Yankee), bariz bir tarihsel önem taşıyan kamusal işler üzerinde "kitlesel" denetim kurma çabalarında, kendilerini daha güçlü hissetmelerini sağladı. Burada sözü edilen yalnızca ahlaki bir denetimdir; ağır bir yasal çerçeve içinde gerçekleşmez. Devrimci demokratik gelenek, dengeleyici bir güç oluşturacak şekilde cumhuriyetçi ulusal anayasanın içine nüfuz etmiştir; bu anayasanın, tabandaki ahlaki hareketin eline, yasama yetkisine sahip milletvekillerine verdiğinden daha fazla politik güç veren bir düşünce sistemi yaratması, Amerika'ya özgü bir durumdur. Buna göre Amerikan politikası, ahlaki hareketlerden, eleştirmenlerin kavradığından daha fazla etkilenmektedir. Vermont ve New England bölgesinin diğer kesimlerindeki kasaba meclisleri, ulusal boyutta, eleştirmenlerin far-

kına vardığından çok daha fazla etkili olmaktadır; bu etkinin nedeni, Amerika'ya ulusal kimliğini kazandırmış olan ahlaki geleneğin, bu meclislere bir kutsallık kazandırmış oluşudur. Bu meclislerin toplumsal değişime yönelik muazzam bir potansiyel güce sahip olmaları, ahlaki seslerinin büyük bir ağırlığa sahip olmasından ve etik ideallerle dolu bir geçmişi günümüzde bir erdem ve özgürlük örneği olarak kullanmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu geçmiş, yalnızca Vermont eyaletinin küçük kasaba ve köylerini değil aynı zamanda "kent" adı verilen yerleşimlerini de etkisi altında tutmaktadır. Eyaletin en büyük kenti olan 37.000 nüfuslu Burlington kenti başta gelmek üzere diğer birkaç büyük kent, bir belediye başkanı (*mayor*) ve belediye meclisi tarafından yönetilmektedir; buna rağmen seçim günü hâlâ "kasaba meclisi günü" olarak adlandırılmaktadır. Burlington'ın "büyük kent" yönetiminin yeniden yapılandırılıp, kentin altı bölgesinde yer alan kasaba meclisleri çerçevesine oturtulması planları, on yılı aşkın bir süredir gündemde yer almaktadır. Ben on beş yıl önce bu yönde bir öneride bulunmuştum; bu öneri, 1981 yılında kentin politika sahnesinde tartışılmaya başladı; Burlington'ın mahalli örgütlerinden oluşan bir kongrede hemen hemen tam bir oy birliği ile kabul edilerek esaslı bir "karar"a bağlandı. Daha sonra 1982 yılında, Burlington belediye meclisi, federal hükümetin kentin geliştirilmesi için ayırdığı paranın kullanılmasında yurttaşların söz hakkına sahip olmalarını sağlamak amacıyla biraz daha zayıflatılmış bir yapının, yani "Mahalle Planlama Meclisleri"nin (Neighborhood Planning Assemblies-NPA) kurulmasını kabul etti. Kentin altı bölgesinin her birinde kurulan bu meclisler, düzenli aralıklarla yapılacak toplantılara ilişkin tüzükler hazırlayıp çeşitli komitelerin koordinasyonunu sağladı; bu meclislerin gündemleri sık sık belediye başkanlığı bünyesindeki daireler tarafından belirleniyordu; ancak meclislerin kapıları, kentin o bölgesinde oturan, oy hakkına sahip herkese açıktı.

Kentin belediye yönetimi (belediyenin başında oldukça otoriter bir "sosyalist" yer almaktadır; bu başkan için liderlik kavramı çoğu zaman yüksek derecede bir "vesayetçilik"ten başka bir anlam taşımaz), "Mahalle Meclisleri" kavramına "Planlama" sözcüğünü ekleyerek, bu meclislerin yetki alanını büyük ölçüde danışmanlığa in-

dirgemiş oldu. Elinizdeki kitabı yazdığım şu sıralarda, yukarıdaki durum sürekli bir değişme içinde bulunmaktadır: Ara sıra belediye başkanlığına bağlı bir daire, belediye başkanının gözde projelerine damga vurup yasallaştırmaları için Mahalle Planlama Meclisleri'ni toplantıya çağırır. Bu meclislerin kendi inisiyatifleriyle hareket ettiği zamanlar da olmuştur. Ancak genel olarak, bu son derece benmerkezci "sosyalist" belediye başkanının merkeziyetçi ya da vesayetçi davranışları sonucunda susturulmuşlardır; bu belediye başkanı, kendi "sınıfının düşmanı" olan iş çevreleriyle el ele verip kendini ekonomik büyümeye ve yayılmacı nitelikteki bir "planlama"ya adamıştır; izlediği ekonomik politika, Reagan'ın "arz"a dayalı ekonomisinin sözümona "radikal" bir versiyonudur; –belediye başkanının gözde deyişiyle– "çalışan halk", otellerin, satılık dairelerin, butiklerin, alışveriş merkezlerinin vb. inşasından dolaylı bir kazanç sağlayacaktır. Bu çeşit bir "büyüme" Burlington'ı fiziksel açıdan büyük ölçüde değiştirmiş, fakir mahallelerle zengin mahalleler arasında büyük ekonomik farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur; bu sorun yalnızca New England bölgesinin kuzeyindeki uysal tabiatlı yerleşimlerine özgü bir durum değildir.

Böyle bir kentte ve Vermont gibi bir eyalette ne yapılabilir?

Adayların, yurttaş meclisleri tarafından görevlendirilip görevden alınabilmesinin mümkün olduğu özyönetime dayalı politik bir hareket, Burlington kentine her durumda yarar sağlar. Burada Mahalle Planlama Meclisleri'nden söz etmiyorum; bunlar seçim bölgelerinin belli bir parti yararına yeniden düzenlenmesi sonucunda ortaya çıkmış bölge örgütlerinden başka bir şey değildir. Benim asıl sözünü ettiğim, ortak ekonomik, kültürel ve politik çıkarların yurttaşları birbirine bağladığı sahici mahallelerde kurulan meclislerdir. Amerika'nın bir çok kent ve kasabasında olduğu gibi, Burlington'da da bu çeşit mahalleler mevcuttur. Ancak yerel politikanın oligarşik bir denetim altına alınabilmesini sağlayacak bir çıkar çatışması yaratmak amacıyla, bu mahalleler, kendilerinden farklı türdeki mahallelerle kurnazca birleştirilmiştir.

Yurttaş meclisleri tarafından göreve getirilip görevden alınabilen bu delegelerin, politika belirlenmesinde kendi başlarına karar verme yetkisine sahip olan "milletvekilleri" ile karıştırılmaması gerekir; bu delegeler başlangıçta, resmi belediye meclisine paralel ni-

telikte bir "belediye meclisi" oluşturabilir; bu, mahalle meclislerinin seçtiği delegelerden oluşan bir meclistir. Başlangıç aşamasında yasal bir gücü bulunmayan bu meclis, aşamalı olarak kendi yasal gücünü elde edene kadar, resmi Belediye Meclisi üzerinde büyük bir ahlaki etkiye sahip olabilir. Bu meclis, resmi meclisin gündemini ve yaptığı işleri yakından inceleyerek, bunları istenildiğinde, genişletebilir ya da kamu çıkarına aykırı bulduğu resmi kararlara karşı çıkabilir. Aynı zamanda, kent yönetimi bünyesindeki bu paralel meclisin sesini duyurabilecek adayları, belediye meclisi seçimlerine sokabilir. Bu meclisin bütün etkinlikleri, mahalle meclisleri tarafından onaylanmak zorundadır; mahalle meclisleri bu etkinlikleri değiştirme yetkisine sahiptir; belediye meclisindeki her delege, geldiği mahalle meclisinin görüşlerini temsil etmek zorundadır.

Mahalle meclislerinin delegelerinden oluşan meclisin amacı, resmi Belediye Meclisi'nin yerini alarak Burlington'da sahici bir kasaba meclisi demokrasisi oluşturmak olmalıdır. Yalnızca idari açıdan bakıldığında, böyle bir değişik kentteki normal yaşamı etkilemeyecektir. Bu özyönetim sistemine bugüne kadar yapılan tek itiraz, bu sistemin "düzeni bozucu" değil, "aşırı demokratik" olduğu yönündeydi. Bu tür itirazlar, genel olarak yurttaşların kamu işleri ile uğraşmaktaki "yetersizliğini" ima etmektedir; kasaba meclislerine dayalı yönetim biçiminin yüzyıllar boyunca elde ettiği başarı bunun tam tersini karşı konulmaz bir şekilde kanıtlamaktadır; buna göre, yukarıdaki türden itirazlarda bulunulması olanaksızdır.

Burlington için yazdıklarım, bütün Vermont eyaleti için de geçerlidir. Aslında, Vermont'taki federal hükümet, 1960'ların sonuna dek büyük çapta yerel yönetimler tarafından idare edilmiştir. Eyaletteki Temsilciler Meclisi'nin (House of Representatives) üyeleri, nüfus çokluğuna göre düzenlenmiş seçim bölgeleri tarafından değil, kasabalar (*township*) tarafından seçilir. Buna göre, Vermont'taki büyük yerleşimlerin iki, küçük olanların ise bir temsilci çıkarma hakkı vardır. Temsilciler Meclisi'nin denetimi, demografik açıdan bir yığın oluşturan, ancak yaşanan yere dayalı bir ortaklığın getirdiği politik köklerden yoksun olan isimsiz seçmenlerin değil, doğrudan kentlerin elindeydi. Bir kentin ya da kasabanın (*town-*

ship) çıkaracağı temsilcileri bir ya da iki kişiyle sınırlayan bu sistemin, seçmenlerin içinde yalnızca bir azınlığı gözettiğini, genel olarak kentsel nüfusun kırsal nüfus karşısında dezavantajlı olduğunu kabul ediyorum; ancak bu sistemdeki politika, günümüzdekinden çok daha organik bir yapıya sahipti. Kasaba meclislerindeki tartışmalar, kararların tatmin edici bir derecede oybirliği ile alınmasına ve yaygın bir kamusal katılıma olanak tanıyordu; bu, yalnızca "oy verme"ye dayalı sistemden çok daha zengin bir politik süreçti. Seçmenler, eyaletin başkentindeki parlamentoda yapılan düellolann seyircilerinden ibaret değildi; bu düellolara neredeyse bizzat katılırlardı. 1966 yılında ABD Anayasa Mahkemesi (*Supreme Court*), o ünlü "her seçmene bir oy" kararını vererek, bu sistemi yürürlükten kaldırdı; kararın gerekçesi, sistemin "demokrasi dışı" bir arkaizm olduğuydu. Bu sistemin sahip olduğu hatalı yönler, bu tür temsil yöntemini bütünüyle ortadan kaldırarak değil, büyük yerleşimlerin temsilci sayısını arttırarak düzeltilebilirdi; böylece politik bilince sahip olan Vermont halkının bir seçmen kitlesine indirgenmesi önlenmiş olurdu.

On dokuzuncu yüzyılın başında kurulan Vermont Senatosu, kurulduğu tarihten itibaren, ilçelere göre oluşturulmuş seçim bölgelerindeki halk tarafından seçilmiştir. Ancak federal yasalar, eyalet yasalarından daha üstündür; bu durum diğer Amerikan eyaletleri için olduğu kadar Vermont için de geçerlidir. Bunun sonucunda, yalnızca seçmenlerin oy vermesine dayanan sistem ile yerleşimlerin otonomisine dayanan sistem, eyaletin tarihinin büyük bölümünde birlikte mevcut olup birbirini dengeledi. Federal anayasayı değiştirmeden, bu dengenin tekrar sağlanması ya da güçlendirilmesi mümkün değildir. Ancak hem az nüfuslu bir yerleşimin hem de yüksek nüfuslu bir yerleşimin Temsilciler Meclisi'nde tek oy hakkına sahip olduğu bir parlamenter sistem de kurulmamalıdır. Bununla birlikte, Senato ile Temsilciler Meclisi'ne ek olarak, eyalet çapında üçüncü bir meclisin kurulmaması için hiçbir neden yoktur; Vermont'taki kasaba (*township*) ve kent meclislerinde seçilen delegelerin oluşturacağı bir Delegeler Meclisi, eyaletteki resmi yasama organlarını ahlaki bir denetim altında tutabilir. Meşruluğunu Vermont'un yerleşimlerinde yaşayan halkın iradesinden alan bu etik tabanlı "paralel" yönetim sistemi, Bur-

lington yerel idaresi içindeki "ikinci meclis"e karşılık gelecektir; Senato ile Temsilciler Meclisi'nde görüşülen yasaları dikkatle inceleyip eleştirme ve düzeltme yetkisine ve hatta kendi "yasa"larını "yapma" yetkisine sahip olabilir. İsimsiz seçmenlerin değil, yerleşimlerde yaşayan yurttaşların ortak sesi olarak görev yapabilir. Burlington'da olduğu gibi, eyalet çapındaki bir meclisi oluşturan delegeler, seçildikleri yerleşimler tarafından görevlendirilip görevden alınabilir; bu delegeler, nüfus yapısındaki farklılıkları, Anayasa Mahkemesi'nin 1966 yılındaki kararı öncesindeki Temsilciler Meclisi'nden daha iyi bir şekilde yansıtacaktır.

Şimdi daha genel bir sav ortaya atmak istiyorum: Birincisi, Vermont'taki yerleşimlerden gelen delegelerin oluşturacağı yasal güçleri bulunmayan, ancak büyük ahlaki güce sahip olan meclislerin kurulması, radikal nitelikte yeni bir politik atmosfer yaratacak, Vermont'ta yaşayan yurttaşları aktif hale getirerek eyaletteki yasama biçimlerinin yapısını büyük bir değişime uğratacaktır. Bariz bir kitleselliğe sahip olan kurumlaşmış bir delegeler meclisinin, temsil gücü azaltılmış bir parlamentonun etkinliklerini yakından izlemesi, Vermont'taki politikayı muazzam boyutlarda değiştirebilir. Gücünü cezalardan ve yaptırım yetkisinden alan yasalara dayalı idarenin yerini, toplumsal sorumluluk ve kişisel dürüstlük duygusuna hitap eden, ahlaki ikna gücüne dayalı bir idare sistemi alabilir. Halkın kendi kendini yönetmede yetersiz olduğu savına dayanan ve gerektiğinde şiddete başvurmaktan kaçınmayan devlet idaresi, giderek yerini toplumsal yaşamı etik bir sözleşme olarak gören klasik anlamdaki bir politikaya bırakabilir. Birlikte yaşam, bu kavramsal çerçeve içerisinde bireysel sosyalizasyonun yalnızca insana özgü ve insana yaraşır bir özelliğini olarak görülür; bu açıdan, günümüzdeki egoist, çıkar düşkünü ve cezalandırıcı nitelikteki kamu alanı vizyonuna kesin bir karşıtlık oluşturur; yukarıda sözü geçen bu kavramsal çerçeve, toplumun idaresi ve yurttaşların politik sürece katılımı konularını kavrayış biçimimizi belirgin bir şekilde değiştirecektir. Eyaletin alışılagelmiş yasal yapısına paralel olarak çalışan bir yerel yönetim, yaratıcı bir şekilde yeniden yapılandırılmış kitlesel kurumlar ortaya çıkartabilir; halk kitlesi bu yolla merkezileştirici ve yıkıcı nitelikteki kentleşme sürecine ve artan devlet otoritesine karşı

çıkmakla kalmaz; aynı zamanda ahlaka, işbirliğine ve kişisel sorumluluğa dayanan yeni bir politika ilkesinin ortaya çıkmasını sağlar.

İkinci olarak göz önüne alınması gereken, yerleşimler üzerindeki denetimin yerel boyuttan eyalet boyutuna çıkartılmasının, Vermont gibi küçük bir eyalette bile, kent ile eyalet arasında kurumsal bir boşluğun ortaya çıkmasına neden olabileceğidir; bu boşluk üzerinde, melez nitelikteki, yani ne politik ne de devletçi türde bir devlet idaresi şekli ortaya çıkabilir ve bu da ahlaka dayalı politika oluşturma çabalarına zarar verebilir. Vermont'taki ilçe sistemi, bu kurumsal boşluğun kapanmasına olanak vermekle kalmaz; aynı zamanda bu yeni tür politikayı da güçlendirir. Bu gerçeğin farkına varılmasının zamanı gelmiştir. Vermont'ta, sayısız kasabayı (*township*) barındıran on yedi ilçe bulunmaktadır; bu ilçelerden her biri, yerleşimlerin oluşturacağı bir konfederasyon için ideal nitelik taşıyan bir yönetim birimidir; yerleşimlerin oluşturduğu konfederasyonlar bir İlçe Konfederasyonu çatısı altında toplanabilir; bu konfederasyonlar, kentlerdeki mahalle delegeleri meclislerine ya da eyalet çapındaki kent delegeleri meclislerine benzer şekilde örgütlenebilir. İlçe çapındaki konfederasyonlar çok önemli bir işleve sahip olacaktır: yolların, okulların, kamu alanlarının bakımını yapmak ve hayati önemi taşıyan diğer hizmetleri gerçekleştirmek için Vermont'taki kasabalarla katılacağı bir fon oluşturmak bu konfederasyonların görevi olacaktır; geleneksel nitelikteki devlet yönetimleri, giderek artan merkezi otoritelerini meşru kılmak için bu tür hizmetleri kendi tekellerine almışlardır. İlçe çapındaki konfederasyonlar, böylelikle Vermont'un yerel meclislerindeki ahlaki otoriteyi güçlendirip yerleşimlerle eyalet çapındaki meclis arasında bir bağlantı oluşturmakla kalmayacaktır: Yolların bakımı gibi hayati önem taşıyan hizmetler ile eyaletteki küçük kasabaların tek başına gerçekleştiremeyecekleri hizmetler üzerindeki ekonomik denetim, yasama ve yürütme organlarının elindedir; konfederasyonlar, bu ekonomik denetimin tekrar ele geçirilmesinde, kaynakların toplandığı bir hazine işlevine sahip olacaktır.

Vermont'taki ekonomik denetimin eyaletteki yerleşimlerin eline verilmesinin küçük aşamalarla ve çok sayıda farklı düzeyde ger-

çekleştirilmesi gerekli olacaktır; bunu yaparken perakende mal satan küçük tüccarların, hizmet sektörünün, zanaatkârların, küçük çiftliklerin, yerel imalathanelerin vb. mülkiyet haklarının çiğnenmemesine özen gösterilmesi gerekecektir. Bu süreç, bir geçiş dönemi şeklinde başlayabilir; yerleşimler önce kamu arazilerini tekrar ellerine geçirebilir; gerekli paranın mevcut olduğu durumlarda, büyük işletmeler yerleşimler tarafından satın alınabilir; parasal yönden başarısız işletmelerin yönetimi, kazanç düşkünü girişimcilerin elinden alınıp o işletmelerde çalışan işçilerin eline verilerek verimin arttırılması sağlanabilir. Büyük arazilerin toplu konut yapımına açılması, başta zanaat olmak üzere küçük ölçekli üretimin teşvik edilmesi, yerleşimlerin ekonomik gündemlerinde önemli bir yer işgal edecektir. Kooperatifler, çiftlikler ve perakende mal satan küçük tüccarlar, yerleşimdeki fonlarla desteklenebilir ve giderek artan bir şekilde kamunun denetimi altına alınabilir; izlenen bu politika sonucunda, tüketicinin bu işletmelere göstereceği sadakat, mali kriz içindeki şirketlere göstermesi beklenen sadakatten çok daha fazla olacaktır.

Daha geniş bir çerçeve içinde ele alındığında, yerel yönetimlerin otonomisini savunan hareketin, yeni bir psikolojik ortam yaratması hayati önem taşır; bu ortam içinde gelişecek olan yerel sadakat ve sorumluluk duygusu, her yurttaşın kendisini, ahlaka dayalı bir ekonomik düzenin başarısına adamasını sağlayacaktır. Böyle bir yerleşimde yaşayan yurttaşlar, karşılıklı mal ve hizmet değiş tokuşunu yeniden canlandıran ünlü "yeraltı ekonomisi"nde olduğundan daha da fazla bir şekilde, yerleşimin refahında kişisel bir katkıları olduğunu hissedeceklerdir. Buna, politik söylevlerle değil, yurttaşların politik gücünün arttırılmasıyla ulaşılabilir. Yurttaşın, ahlaka dayalı bir ekonomik düzendeki payı gerçek ve gözle görülür nitelikte olmalıdır; yerleşimin ekonomisi kamuyu ilgilendiren bir iştir; bu büyük bir ifade özgürlüğü ortamında ve demokratik bir biçimde yürütülür; bu ekonominin kapsadığı işler, mahalle ve kasaba meclislerindeki canlı tartışmaların konusudur; gönüllü hizmetlerle desteklenir; her yurttaşın, ekonominin işleyişine ve bunun daha büyük bir yurttaş katılımı yoluyla nasıl geliştirilebileceğine dair sahip olduğu bilgi, bu etkinliklere taban oluşturur.

Ahlaka dayalı bir ekonomi, ancak yürekten arzulanan ahlaki bir girişim sonucu gerçekleştirilebilir; burada gerekirse ekonomik verimden ödün verilebilir; aksi halde, kaynakların kazanç düşkünü bir şekilde sömürüldüğü bir düzene dönüşür. Bu türden bir ekonomiyi desteklemek için daha yüksek fiyatlar ödemeye ve bu uğurda gönüllü olarak çalışmaya hazir olmayan yurttaşlar, hiçbir özyönetim şekli için de hazır değil demektir. Yeni bir yerel yönetim politikasının, toplum yaşamının her düzeyinde son derece eğitici ve katılımcı bir deneyim olmasının gerekliliği bundan kaynaklanır. Amerikan kasaba ve kentlerindeki çok sayıda "ilerici" hareket, klasik anlamdaki bir *paideia*'nın yurttaşlık yaşamında oluşturulmasının gerekliliğini fark etmeyerek korkunç bir hata yapmaktadır; sürekli yinelenen uzlaşmacı yaklaşımlar bu hatanın sonucudur; sonuçta bu hareketlerin idareyi ele aldığı destansı dönemler, birkaç yıl içinde kayıtsız ve alışılmış bir şekle dönüşmüştür. Yerel boyutta özyönetime dayalı bir politikanın işleyebilmesi için hiç şüphesiz, ekonomik, mali ve idari bir mekanizmaya ihtiyaç vardır; Proudhon'un "Halkın Bankası" görüşü buna örnek olarak verilebilir; belediye projelerini gerçekleştirmek için bu bankanın halktan para toplaması öngörülür; yerel tarım ürünlerinin çiftçiden tüketiciye doğrudan satılması, her iki grup için de fiyat avantajı sağlayacaktır; takas sisteminin daha fazla kullanılması, kapsamlı karşılıklı yardım ağlarının oluşturulması ve kamu arazilerinin yerel bahçeciliği teşvik etmek amacıyla kullanılması, ahlaka dayalı bir ekonomiyi elle tutulur hale getirebilecek çok sayıda projeden yalnızca birkaçıdır. Yurttaşların, kamusal tartışma ve kişisel ilişki için sahne görevi görecek kitlesel toplantı merkezleri, parklar, meydanlar ve çeşitli yapıları inşa etmek için ücret almadan gönüllü olarak çalışmaları ile yerleşimi geliştirip güzelleştirmek için para (ya da bir çeşit gönüllü vergi) toplama çabaları, dürüstlüğe ve yaşanan yere beslenen sorumluluk duygusuna yönelik ahlaki bir çağrıdır. Oluşturulacak yeni politikanın eğitici nitelikte olması gerekir; daha doğru bir deyişle bu politika, yurttaşlara kendi yerleşimlerinin denetimini kendi ellerine almaları çağrısında bulunan yeni bir aydınlanma biçimi olmalıdır; aksi halde sözü geçen çabaların ve projelerin başarılı olması mümkün değildir.

Fransızların iki yüzyıl önce kullandıkları tabiri kullanacak olursak, bu *civicisme*'in, pazar ekonomisinin her yere nüfuz ettiği ve ticari malların hüküm sürdüğü bu kentleşmiş dünyada tekrar yeşermesi mümkün olmayabilir. Ancak diğer yandan, ticari malların hüküm sürdüğü kentleşmiş dünyanın yarattığı bu büyük düş kırıklığının kendisi, günümüzün alışılagelmiş davranış biçimlerinin yer aldığı yüzeyin hemen altında yeni bir politika, yeni bir yurttaşlık, ekolojik açıdan canlı bir yaşamsal ortam ve yerel yönetimin denetimindeki bir ekonomi yaratma arzusu ortaya çıkarmış olabilir; bu arzu, geniş bir düş gücüne sahip yaratıcı alternatiflerin ortaya çıkmasıyla, yüzeye çıkabilir. Bu kitabın büyük bölümünde, geçmiş çağlarda sıradan insanların gizli arzularının birdenbire nasıl yüzeye çıkıp güçlü yerelci hareketlere dönüştüğü anlatılmaktadır; sözü geçen bu hareketler, politika ve yurttaşlığı köklü bir biçimde yeniden tanımlamış, yerleşimin devlet karşısında otorite sahibi olmasının önemini vurgulamış, kendi kararlarını alabilme gücünü, devlet tarafından idare edilmeye yeğlemiştir. En insani nitelik taşıyan dürtülerin, yani birlikte yaşamaya ve toplumun desteğine duyulan gereksinimin, dönüşü olmayan bir şekilde ortadan kalkabileceğine inanmak için hiçbir neden yoktur. Aslında bu dürtüler bir kere açığa çıktığında, bizim bu dürtülerin önüne koyduğumuz bütün sınırlamaları aşma eğilimi gösterirler. Devlet idaresi, nasıl devlet idaresini doğuruyorsa, özyönetim de özyönetimi doğurur. Halkın devlet karşısında güç kazandığı hemen her durumda, devlet kurumsal yönden ve meşruluğundan bir şeyler yitirmiştir. Tarih, devletin özyönetime sahip yerleşimler üzerindeki üstünlüğü konusunda henüz kesin kararını vermemiştir. Aslında yerel yönetim görüşüne teorik açıdan kendini en çok adamış kişilerin bile, görüşlerini uygulamaya geçirecek varoluşçu kararlılıklarını yitirmiş olmaları daha büyük bir tehlikeyi oluşturmaktadır. Her şeyi silip süpüren kentleşme, konfederasyona dayalı özgür yerleşimler idealini tarihin gündeminden hâlâ silememiştir; bu ideal var olduğu sürece uğrunda savaşmaya değecek bir şeydir.

* * *

Her yenilikçi uygulamanın düşsel bir etik idealin ışığı altında gerçekleştirilmesi, hiçbir zaman günümüzdeki kadar gerekli olmamıştır. Gericilerin işte tam bu konuda ilericilerden önde olması bir ironiden başka bir şey değildir: gericiler gittikçe anlamsızlaşan ve materyalist hale gelen bir dünyada, kurnazca bir yaklaşımla etiğe ve manevi konulara önem vermektedir. Nazizmin yarım yüzyıl önce Alman halkı içindeki başarısının, merkez ve soldaki rakiplerine muhalif olarak önerdiği her derde deva ekonomik reçetelerin değil, savunduğu destansı nitelikteki ulus, insan topluluğu ve toplumsal yenilenme idealinin sonucu olması da aynı türden bir ironidir. Daha yakın bir geçmişte, Amerika'daki gerici hareketler, ailenin bütünlüğü, dinsel dogmaların dokunulmazlığı, yurt sevgisinin canlandırılması ve her insan için yaşama hakkı gibi ahlaki konuları savunarak milyonlarca insanı kendi taraflarına çekmiştir; her insana yaşama hakkı çağrısı, yalnızca kürtajı serbest bırakan yasalara karşı savaşta kullanılmamış, bu çağrıya aynı zamanda, doğmuş ya da doğmamış bireyin kutsallığına gerçeklik kazandıran bir mesaj gözüyle bakılmıştır.

Liberallerin ve radikallerin ayırt edici özelliği, hâlâ ekonomi ve üretime ilişkin her derde deva reçetelere saplanıp kalmalarıdır. Bu gruplar, bir zamanlar sosyal adalet talebi içeren ahlaki mesajlar vermiş, ancak günümüzde bunların yerini bütünüyle maddi nitelikteki talepler almaya başlamıştır. Sağ kesim, toplumsal erdemlerin öneminden bahsederken bile egoizmi savunmuştur; ancak sol ve orta kesim bunun da ötesine giderek, katı bir burjuva hakikatini savunmuştur: "Masada ekmek, bankada para". Pazar toplumunun bu kadar çok sayıda Amerikalıda yarattığı manevi boşluk, böyle bir topluma karşı çıkan insanlar tarafından artık bir sorun olarak görülmemektedir; etik tabanlı bir görüş oluşturmadaki bu başarısızlıkları, bu insanları yalıtılmışlığa ve şaşkınlığa itmiştir.

Burada sürekli olarak "ahlak" sözcüğünü tekrarlamak durumundayız; ancak bu sözcük, gericilerin talepleri doğrultusundaki bir söylevin içeriği değildir; ahlak, yeni bir toplumsal görüşün manevi tabanı olarak algılanmalıdır. Bu sözcük, emredici bir vaazın bir parçası değil, özel yaşamla ve insan topluluğuyla kaynaşmış durumdaki pratik bir uygulama olmalıdır. Günümüzdeki yaşamın boşluğu ve önemsizliği, yaşamın hem insani hem de maddi yan-

larını koruyan bu düşsel ideal ile doldurulmalıdır; aksi halde geleceği yönlendirmesi gereken bu koordinatlar, "fikir pazarı" dediğimiz bu ticari mal ağırlıklı dünyada yitip gidecektir. Bu "pazar"ın daha ciddi nitelikteki çirkinliği, idealleri nesnelere dönüştürmesidir; ticari mallardan farkları kalmayan bu idealler, gereksinim duyduğumuz mallardan bile daha değersiz hale gelecektir. Bunlar, temelde insanlık ve ekoloji karşıtı bir toplumun süslerinden ibaret bir hale gelecektir; böyle bir toplum, ahlaksal bütünlük ile insan ilişkilerini teşvik eden basit toplumsal özellikleri yok etmekle tehdit etmektedir.

Kentleşme ile kentleşmenin simgelediği her şey karşısında dengeleyici bir karşı güç oluşturacak bir yerel yönetim programı, birbirlerine muhalif partilerin programlarından ya da koalisyon sözleşmelerinden ibaret değildir. "Yeşil", "kızıl", radikal ya da liberal partilerin programları, taleplerden oluşan bir alışveriş listesinden farksızdır; bu liste, yanlış bir biçimde "politika" olarak adlandırdığımız bu "fikir pazarı"na tam olarak uyacak biçimde hazırlanmıştır. Bunlar, bakış açılarındaki ciddi farklılıkları ortadan kaldıran ideolojik bir boyadır. Fikirlerin üzerinde düşünülüp sonuç çıkartılmasına ve bunlara tutarlılık kazandırılmasına duyulan gereksinim, yeni bir yerel yönetim politikasını anlamlı kılmaya tek başına yeter; ancak bu gereksinim yitmiş, yerine ideolojik karmaşanın yer aldığı bir kaos gelmiştir. Belli bir konuya yoğunlaşıp düşünmek artık eskisi gibi güçlü bir şekilde takdir edilmez olmuş, bunun yerini dengesiz bir çoğulculuk almıştır; bütünlük, berraklık ve tutarlılığa duyulan gereksinimin yerine ise karışık bir eklektizm gelmiştir. Sindirimi mümkün olmayan bu yemek, ekoloji hareketi ile yeni bir politika oluşturmaya yönelik hareketlerin başına uzun yıllar boyunca bela olmuştur. Amerikan halkının başına dert olan kültürel cahillik ise bu sorunu daha da kötüleştirmiştir.

Kentleşmeye karşı güç oluşturup yerine yeni bir politika ve sahici bir yurttaşlık getirme çabaları, güçlü tahlillere ve kesin olarak belirlenmiş hedeflere dayalı olan etik bir yenilenme hareketiyle sınırlı kalmamalıdır; bu çabalar, görev duygusunun yanı sıra bir vatan duygusunu da kapsamalıdır. Merkez liberal ya da sol kanattan kaynaklanan hareketlerin göze çarpan yanı, geleneklere uzanan köklerden yoksun olmalarıdır; oysa Amerikalılar kendi tarihlerinin

en iyi yönlerini yansıtan bu geleneklere büyük değer vermektedir. Bu hareketlerin merkeziyetçi yapıları, planlama, koordinasyon yöntemleri ve kitleleri seferber etme biçimleri göz önüne alındığında, bunların yaratıcı nitelikteki Amerikan mirasına temel bir karşıtlık gösterdikleri görülür; bu mirasın içerdiği özgürlük idealleri ademi merkeziyetçidir; halkın inisiyatifine, konfedere sisteme ve bireyciliğe dayanır; bu ideallerin gericiler tarafından otoriter amaçlara alet edilerek bozulabileceğini kabul ediyorum; ancak bunların daha büyük bir özgürlüğün sağlanması amacıyla genişletilmesi de mümkündür; sözü geçen ideallere insani yönü daha fazla olan, daha duyarlı bir anlam kazandırılabilir. Ademi merkeziyetçilik, yerel bir dargörüşlülük ve hatta ırkçılık anlamına bile gelebilir; konfederasyon, kaynak ve hizmetlerin akılcı bir şekilde koordinasyonunun reddedilmesi anlamında algılanabilir; bireycilik ise hızla bir büyüyen bir egoizm anlamına gelebilir; ancak bütün bunlar, gerçek bir özgürlük sağlayabilecek olan bir fikirler kombinasyonunun en olumsuz biçimde göz önüne alınmasından başka bir şey değildir. Bu idealler yüzyıllar önce kilise dogmalarına karşı çıkan radikal nitelikteki Hıristiyan hareketlerini yönlendirmiş, yakın geçmişte İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerini ideolojik açıdan beslemiş, 1871 yılındaki Paris Komünü'ne esin kaynağı olmuş, 1930'larda İspanya'da tekrar ortaya çıkmış, geçtiğimiz iki kuşak boyunca çeşitli yurttaş hareketlerinde kendini göstermiştir; bütün bunlar, en ön yargılı radikalleri bile bu ideallere karşı çıkmadan önce duraksatmaya yeter. Radikalizm adı verilen elmasın gericilerin çöplüğünden kurtarılması, yalnızca Amerika'da değil, kendi anarşist geleneklerine sahip olan Rusya ve Fransa'da da popülizm hareketlerine büyük yarar sağlamıştır. Amerika'daki yeni bir politik dünya ile yurttaşlık ruhu hâlâ, zorlukları göze alarak bu mücevheri içinde bulunduğu kayanın içinden çıkartacak ve bir zamanlar olduğu gibi parlamasını sağlayacak bir hareketi beklemektedir.

Yalnızca yurtdışındaki maceralarından ya da yurtiçindeki etnik azınlıklıklarına kötü muamele etmesinden dolayı Amerika Birleşik Devletleri'nden nefret etmek, bu ülkeyi eleştirilerden korumak için bir bayrağa sarmak, yani verdiği özgürlük savaşının devrimci kökenlerini saptırmak kadar yersizdir. Bu ülkenin kasaba mec-

lisleri ve Temel Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) gibi demokratik gelenek ve kurumlarından söz edilirken, bunlar sürekli olarak "burjuvazi" terimine (günümüzde hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın) yapışık biçimde kullanılmaktadır; bu yanlışın düzeltilmesi tarihsel açıdan sağlıklı ve yerinde bir girişim olacaktır. "Burjuva demokrasisi" terimi tarihin yanlış bir şekilde aktarılmasıdır: Geçmişin gerçek burjuvazisi hiçbir demokrasi türünden yana olmamıştır. İki yüzyıl önceki büyük demokratik devrimler dikkatli bir biçimde araştırıldığında, burjuvazinin temelde anayasal bir monarşinin yanında yer aldığı, yalnızca Roma'daki senato modeline göre oluşturulmuş oligarşik bir cumhuriyet biçimini kabul etmek zorunda kaldığı görülür. Bugün sahip olduğumuz özgürlükleri varlıklı sınıflara kabul ettirenler, çoğunlukla farklı sınıflardan gelen insanlardı; varlıklı sınıflar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu özgürlükleri saptırmaya çalışmaktadır. Gericilerin "Amerikan Düşü"nü sahiplenebilmeleri ve bu kavrama şovenist bir anlam kazandırmaları ile liberal ve radikallerin, en az rakiplerininki kadar otoriter amaçlar uğruna bu kavramı kendilerince alçaltıp alay konusu haline getirmeleri, bir trajediden başka bir şey değildir.

Ancak bu "Amerikan Düşü" farklı biçimlerde karşımıza çıkar; bu düşün içerdiği özgürlükçü, düşsel ve ütopik yanların yeni bir politikanın düşünce sistemi ve ilkeleri içinde yer alıp almayacağı henüz belli değildir. New England'daki küçük çiftçiler bu düşün bir yüzünü oluşturur; burada insan topluluğu özel yaşam karşısında, bireysellik ise egoizm karşısında daha fazla değer kazanmıştı; gücün belli bir yerde toplanması yerine, merkezi olmayan bir sistem kabul görmüş, doğrudan demokrasi cumhuriyetçiliğe tercih edilmişti. Amerikan Düşü'nün diğer bir yüzü ise kovboyların yaşadığı batıda karşımıza çıkar; burada, kaba bir bireycilik gösteren özel yaşam düşkünü "yalnız atlı", çiftliğini "çitle çeviren" çiftçi ve ailesinin karşısında yüceltilmişti; yalnız kamp ateşinin yakın çevresi, egoizmin sınırlarını çizerdi; silah taşımak özgür yurttaşa değil, yağmacı silahşöre yakışan bir özellikti; demokrasi ve cumhuriyetçiliğin yerine toplumsal karmaşa hüküm sürerdi. "Amerikan Düşü"nün bir diğer yüzünü ise daha sonraları gelen göçmenler oluşturdu; Amerikan kentleri yalnızca Avrupa'daki baskı rejimlerinden kaçanlara bir sığınak oluşturmakla kalmadı; aynı za-

manda "taşı toprağı altın" kentler olma vaadini de taşıyordu. Amerikan Düşü'nün bu sonuncu biçimi, keyfi yönetimlere karşı güvence ve mali refah sağlamanın dışında önemli erdemler ortaya çıkarmadı. Tarih, bütün biçimlerin birbiriyle karşıtlık içinde mevcut olduğu birleşik bir gelenek değil, bunların karışımından oluşan bulanık bir görüntü yarattı.

"Amerikan Düşü"nün özgürlükçü öğelerini birleştirip Amerikan halkına açık ve kesin bir biçimde hitap edemeyen bir yerel yönetim programı, kâğıda yazmaya bile değmez. Amerikalılar ve Avrupalılar, kendilerine parçalar halinde sunulmuş olan bir bütünü kurtarmalıdır: bu halkların tarihi, yalnızca mülk edinme ile ticaret özgürlüğünün ve denetimsiz bir egoizme dayalı açgözlülüğün tarihinden ibaret değildir; bu tarih, insan özgürlüğünün öyküsüdür. Toplumsal yenilikçiler uzun yıllar boyunca Amerikan halkına hep yabancı dillerde (Marx Almanca, Lenin Rusça, Mao Çince, Ho Chi Minh ise Vietnamca) seslenmişlerdir; bu dillerin dayandıkları gelenekler ile içerdikleri "izm"ler Amerikan halkına son derece yabancıdır. Ama şimdi, şu etik vizyonu ortaya koymanın zamanı gelmiştir: İnsan topluluğu, bireyselliğe, merkeziyetçi olmayan sisteme ve doğrudan demokrasiye, "kaba bireycilikten", egoizmden, silahşörlükten ve karmaşadan ideolojik açıdan daha "yabancı" değildir. Küçük çiftçilerin bu mesajını kinik sağ kanattan ve ülkenin en eski başkanlarının birinin ağzından duyup bunu kararlı bir biçimde kabul eden Amerikan halkı, daha sonra bu mesajın bir kovboy parodisine dönüşmesine tanıklık etmek zorunda kalmıştır. İnsanlar artık kentlerin "taşı toprağının altın olduğu"na inanmamaktadır; bu efsaneye inanan göçmen kuşak tarihe karışmıştır. Politik sahne, insan birlikteliğine, ademi merkezileşmeye, bireyselliğe ve doğrudan demokrasiye önem veren bir düşü gerçekleştirmeye artık bir kez daha açıktır. Bu kavramlar gerektiği gibi ifade edilip ciddi bir şekilde ortaya konursa, günümüz Amerikası'nda çok sayıda taraftar bulacaktır. Yeni bir politikadan yana olan bir hareketin bu politik sahneye çıkmayıp kendi isteklerine duyduğu düşkünlükle "Amerika'dan nefret etme" havasına girmesi, yurtdışındaki ideolojik "Üçüncü Dünya" gettosuna katılması ve "emperyalizmin kuduz köpekleri" kahrolsun diye bağırması, politik yaratıcılık alanında bağışlanamaz bir hata olacaktır; böyle bir

hareket, sürekli olarak kendi yurdundaki doğal yandaşlarına, yani manevi yoksulluk içindeki sıradan yurttaşlara saldırmaktadır.

Oluşturulacak yeni bir politikanın bu düşün en temel özelliğini, yani onun moleküler yapısı ile mahalle ve kentten ilçe ve bölgeye giden aşamalı gelişimini göz ardı etmemesi gerekir. Bir düş, genelde ihlal ya da göz ardı edilen bir parti programından çok daha fazlasını ifade eder. Devlet idaresi yöntemlerinden oluşan bir bütünün yerine gerçek bir politikayı yeniden oluşturmak için politik halk kitlesinin yeniden ortaya çıkartılması gereklidir; bu tür bir politika yurttaşlığın ve yurttaşlık eğitiminin tekrar yaşama geçirilmesi anlamına gelir. Neredeyse bir hücre gibi büyüyen bu politika, ana rahmindeki bir çocuğun büyümesine benzer şekilde farklı organları oluşturur. Politikayı bir otomobil motoru yapar gibi, yani motor blokunu, supapları, silindirleri, bujileri vb. monte etmek üzere "tasarlayıp inşa etmek", "politika" sözcüğünün anlamındaki kutsallığı ortadan kaldırmak anlamına gelir; bununla da kalmaz, bu motorun oy kabinlerine götürdüğü insan yükünü ya da seferber etmesi gereken "yurttaş kitlesi"ni ya da "seçmen"leri aşağılamış olur. Günümüzün toplumsal yenilikçileri, "politik sürecin" bir eğitim değil seferberlik sorunu olduğunu, katılımcı yurttaşlar yerine karizmatik politikacıların, etik anlamlar taşıyan düşsel idealler yerine "masada ekmek" türünden hazır reçetelerin önem taşıdığını düşündükleri sürece, bunların oluşturdukları politikalar "yeni" bir özellik taşımayacak, yalnızca söylevlerle süslü eski otoriter devlet idaresinden farksız olacaklardır.

Yeni bir politik programın mutlaka yerel yönetimleri kapsayan bir program olması gereklidir; aksi halde, bu program ne toplumu yeniden oluşturabilir ne de politikaya belirli bir anlam kazandırabilir. Politik yaşamın en temel birimini oluşturan canlı hücre, kendi kendini yöneten bir yerleşimdir; konfederasyon, karşılıklı bağımlılık, yurttaşlık ve özgürlük buradan ortaya çıkacaktır. Eski ya da yeni bir politika oluşturmaya en temel biçimlerde, yani köylerde, kasabalarda, mahallelerde ve kentlerde başlanmalıdır; özel yaşamın hemen ötesinde yer alan bu alanlar, insanların politik açıdan birbirlerine en doğrudan şekilde bağımlı oldukları yerlerdir; insanlar, politik sürece alışmaya buralarda başlar; sözü edilen süreç yalnızca "oy verme" ve "enformasyon" ile sınırlı değildir; bu so-

nuncu terim günümüzde artık bilgeliğin yerine kullanılmaya başlanmıştır. İçe dönük oluşu ve inzivaya çekilmeyi içermesi açısından kabul gören dargörüşlü aile yaşamının ve özel yaşamın ötesine bu düzeyde geçilebilir; katılımı ve birlikteliği sağlayan kamu kurumları da burada kurulabilir. Kısaca ifade edilecek olursa, insanların kendilerini yalıtılmış durumdaki tek hücreli bir yapıdan yaratıcı bir politik halk kitlesine dönüştürebileceği, protoplazmik nitelik taşıyan canlı bir yurttaşlık yaşamı yaratabilecekleri yer, özyönetime sahip bir yerleşimdir; buradaki yaşam, hem kurumsal bir biçime hem de yurttaşlıksal bir içeriğe sahiptir: Apartman bloklarında yaşayanların oluşturduğu komiteler, meclisler, mahalli örgütler, kooperatifler ve yurttaş eylem grupları bu yaşamın bir parçasıdır; düşünce alışverişinin yapılmasına olarak veren kamusal alan, bölük pörçük gerçekleştirilen gösteri-eylemlerinin ötesine giderek yaşanmış ve örgütlü bir süreklilik içerir. Politik yaşamın bu indirgenemez nitelikteki temel birimini göz ardı etmek, satranç tahtası olmadan satranç oynamaya benzer; burası, oyununun kurallarının en doğrudan, en temel ve en yakın insan ilişkisine dayalı bir anlam kazandığı bir yerdir.

Bu kitapta, günümüzdeki politik yaşamın yeniden yapılandırılmasına yönelik bir düşünceler bütününü dile getirmeye çalıştım; yoksa bu kitap, arka bahçede ya da kendi evinde nasıl "devrim" yapılacağına dair hazır tarifler sunan el kitaplarından biri değildir. Burada değişime ve genişlemeye açık olan politik bir felsefe sunmaya çalıştım; ayrıca bir yerleşimi diğerlerinden ayıran çok çeşitli gereksinimlere yeterince saygı duyulmasını önerdim; yoksa önerdiğim şeyler, özgürlük düşüncesini dogmalaştırarak katı bir inanca dönüştüren bir inşaat planı değildir. Ancak sunduğum bu felsefe, karşıt durumdaki soyut felsefelerle yapılacak düşünsel bir düelloyla sınırlı kalmamalıdır. Bu kitap, baştan sona tarihe dayanmaktadır; ancak bu kitabı yazarken, özellikle kendi esas değerleri üzerinde ayakta duran gerçeklere tarihten "örnekler" bulmaya çalışmadım; ayrıca verdiğim örnekleri "işe yararlık" derecelerine (ya da artık bu terime eşanlamlı olarak kullanılan sözcükle ifade edecek olursam, verimliliklerine) göre seçmedim. Politik yaşamı meşru kılan, ne kadar iyi "işlediği" değildir. Eğer öyle olsaydı totaliterliğin demokrasiden daha meşru olması gerekirdi; çünkü to-

taliter bir rejim demokrasiden daha "verimli"dir; ticari yöntemler de benzer şekilde, tartışmaları ve özgür karar verme biçimlerini içeren "savurgan" süreçten daha "verimli"dir. "Vakit nakittir" sözü şüphe götürmez; ancak özgürlük, paranın bile satın alamayacağı – ve almaması gerektiği– bir yaşam biçimidir.

Bu kitabı yazarken tarihsel olaylardan yararlanıp yaşadığım Burlington kenti ile Vermont eyaleti üzerine tahminler yürüttüm; buradaki ana amacım, yaşayan insanların (bilimkurgu eseri insan kopyalarının değil), soyut bir biçimde sunulması durumunda başlangıçta düşsel görünebilecek bir politik süreç içinde hareket ettiklerini ve etmeyi sürdürdüklerini göstermekti. Olsa olsa otuz ya da kırk yıllık çağdaş pazar toplumundan ve iki yüzyıllık pazar ekonomisinden önce, çok daha karma nitelikteki bir toplumun ve ekonominin var olduğunu göstermeye çalıştım; katı bir yapıya sahip olan feodal dünyayı sona erdirerek tahminen dört yüzyıl varlık gösteren bu toplum ve ekonomi, sonunda karmaşayla dolu bir yapısızlığın hüküm sürdüğü kapitalist bir dünyaya dönüştü. İnsanların geçmişte gerçekleştirmiş olduğu, günümüzde de belli bir derecede gerçekleştirmeye devam ettiği şeylerin tekrar yaşama geçirilmesi kesinlikle mümkündür. İnsan doğasının değiştirilemezliğine dair verilen onca söylev tersini söylese de geçmişte yaşamış olan bu insanlar en az bugünküler kadar gerçektir. Bunlar, son derece planlı bir biçimde oluşturulmuş yapılar içeren bir dünyadan, hemen hemen ekolojik sayılabilecek son derece karma nitelikteki bir ekonomik ve toplumsal dünyaya ve buradan da son zamanların yapısız nitelikteki pazar toplumuna giden bir "dönüşüm" yaşamışlardır; bu üçünden hangisinin yalnızca bir "geçiş dönemi" ya da "tarihsel bir zirve" oluşturduğunu, hangisinin tarih içindeki sürekli bir yükselişin kanıtı sayılabileceğini kim söyleyebilir? Günümüzün pazar toplumu toplumsal ilerlemenin değil, gerilemenin bir kanıtı olabilir; ticari mallara dayalı ilişkilerin çılgınca bir artış göstermesi, bütün insani bağların nesnel halde cisimlenmesinden başka bir şey değildir; bu durum, toplumsal yaşamdaki bir kanserdir; yoksa Avrupa merkezcil nitelikteki idealleştirilmiş bir toplumsal ilerleme imgesi çerçevesinde Marx'ın özgür bir toplum için öne sürdüğü bir "önkoşul" değildir.

Bu kitap aynı zamanda başka bir düşünceye de dayanmaktadır:

Halkın elinde tutmadığı güç, devlete verilmiş güç demektir. Bunun tersi de doğrudur; yani halkın ele geçirdiği güç, devletten alınmış güç demektir. Gücün olduğu yerde kurumsal bir boşluğun olması mümkün değildir: Güç ya halkın eline ya da devletin eline verilir. İki tarafın gücü "paylaştığı" durumlar, geçici ve son derece istikrarsız dönemlerdir. Toplumun ve toplumun kaderinin denetimi, eninde sonunda ya halkın ve toplumun tabanını oluşturan insan topluluklarının eline ya da zirvede yer alan profesyonel devlet idarecilerinin eline geçecektir. Bu piramitsel yapının parçalara ayrılıp, dikey hiyerarşiden yatay bir eko-topluluğa dönüştürülmesi, güç ve tahakküm sorunlarının ortadan kaldırılıp yerlerine katılımın ve bütünleyicilik ilkesinin getirilebilmesi için tek çözüm yoludur; sözü edilen eko-topluluk (insanların hep zirvede yer aldığı) bir "yiyecek piramidine" değil, ekolojik nitelikteki bir "yiyecek ağı"na dayanır.

Burada sözü edilen, yalnızca manevi ve psikolojik değil, aynı zamanda gerçek, katı ve elle tutulur nitelikte bir güçtür. Gücün yaşamın kaslarından biri olduğunu unutmak, düşlerimizi yitirip ruhsal bir boşluğa sürüklenmemize neden olur; bunun sonucunda halk, toplumun kaderinin belirlenmesinde muazzam bir etkiye sahip olan güce dair yanlış bir kanı edinir. Bunun anlamı şudur: Halkın gücü devletin elinden alması için, toplumun idaresinin, bu işi meslek olarak icra eden kişilerin elinden mümkün olduğu derecede alınması gerekir. Yani, toplum idaresi basitleştirilmeli, saydamlaştırılmalı, daha doğru bir deyişle sıradan yurttaşlar tarafından anlaşılabilecek, erişilebilecek ve gerçekleştirilebilecek hale getirilmelidir. Profesyonellik yerine amatörlüğe önem veren bu görüş yeni değildir. Kuşaklar boyunca Atina demokrasisinin temelini oluşturmuştur. Bu görüş, büyük bir beceriyle uygulamaya konmuş, bunun sonucunda *polis*'teki demokrasinin temelini, seçim sistemi değil kura yöntemi oluşturmuştur. Bu görüş, tarih boyunca tekrar tekrar ortaya çıkmıştır; Vermont'taki küçük çiftçilerin iki yüzyıl önce çok basit sözcüklerle yazmış olduğu anayasa, buna bir örnek olarak gösterilebilir; bu anasaya, maddelerinin kısa ve özlü oluşu ile çok az sayıda yazılı yasayı içermesi yönünden çarpıcılığını günümüzde de korumaktadır.

Gücün fiziksel olarak hissedilen diğer bir yönü ise askeri nitelik

taşır; yani devletin ya da halkın gücü şiddete dayanır; Devletin güce sahip olup olmaması, şiddet tekelini elinde bulundurup bulundurmamasına bağlıdır. Benzer şekilde, halkın güç sahibi olması da silahlı olup olmadığına, kendi kitlesel milis gücünü oluşturup oluşturmadığına bağlıdır; silahlanmanın ve milis gücü oluşturmanın amacı yalnızca suçlulara ve işgalcilere karşı değil, aynı zamanda devletin sürekli olarak haddini aşan otoritesine karşı savunmayı sağlamaktır. Atinalılar ile Vermont'lu küçük çiftçiler, profesyonel bir askeri gücün özgürlük için bir tehlike oluşturduğunu ve bunun, devletin insanları silahsızlandırmak için kullandığı bir araç olduğunu çok iyi biliyorlardı.

Sahici bir politika yaratmaya, yurttaş kitlesine politik güç kazandırmaya ve ekonomiyi yerel yönetimlerin eline vermeye çalışan yurttaş ağırlıklı bir sistemin ayakta kalabilmesi için, polisin, profesyonel ordunun ve hatta Ulusal Muhafız Gücü (National Guard) adı verilen sahte milis gücünün yerine sahici bir milis gücünü, yani yurttaşlardan oluşan bir muhafız kuvvetinin getirilmesi gerekir; rotasyon sistemi çerçevesinde görev yapan polis devriyeleri ile özgürlüğe dışarıdan gelecek tehditlere karşı koymak üzere iyi eğitilmiş yurttaşlardan oluşan bir yurttaş ordusu, bu güçleri oluşturacaktır. Antik Yunan demokrasisinin aristokrasinin saldırıları karşısında ayakta kalabilmesi, yurttaşlardan oluşan zırhlı bir milis gücüne sahip olması yüzündendir; kendi silahlarına ve seçilmiş komutanlarına sahip olan bu piyadeler, savaşmaya hazır beklerlerdi. Devletin otonom yerleşimler karşısında güçlenmesi ve hatta geçmişin özgür kentleri içinde oligarşinin yükselişe geçmesi, tarihin trajik dönemlerini oluşturur; bu dönemler aynı zamanda profesyonel orduların güçlü silahsız halkların elinden zorla aldıkları ya da onları, evdeki ve mahalledeki "silahlı çatışma" "tehlike"sinden korumak gerekçesiyle (bu gerekçeyi günümüzdeki çok sayıda liberal de kullanmaktadır) silahsızlandırdıkları dönemlerdir. "Amerikan Düşü"ndeki kovboy ya da "silahşör" imgesi, burada yine karşımıza çıkar; bu imge, kinik bir yaklaşımla, çok daha geleneksel nitelik taşıyan küçük çiftçi imgesini zayıflatmak için kullanılmaktadır.

Günümüzde uygulanmak üzere sunduğum bu programın arkasında başka bir program yatmaktadır. Bu program, sonunda devletin yerine belediye meclislerinden oluşan konfedere bir ağın getirilmesini öngörmektedir; şirketlere dayanan ekonomi, bu çerçevede gerçek bir politik ekonomiye indirgenecektir; birbiriyle ekonomik ve politik bir etkileşim içinde olan yerleşimler, maddi sorunlarını açık meclisler içerisinde çözecek, yerleşim sakinleri bu meclislerde, serbest meslek sahibi, çiftçi, fabrika işçisi ya da memur olarak değil yurttaş olarak hareket edeceklerdir. Bu yolla, mesleki varlıklardan kamusal varlıklara dönüşmekle kalmayacaklar, aynı zamanda silahların dövülerek saban demirine dönüştürüldüğü bir dünya yaratacaklardır; sonuçta, gezegenimizi oluşturan doğal eko-toplulukların psikolojik, manevi, teknik, mimari ve yapısal özelliklerine son derece uygun olarak yaratılmış olan insani eko-topluluklar ortaya çıkacaktır.

Böyle bir program, hiyerarşik olmayan, toplumsal sınıflardan oluşmayan bir insan topluluğu imgesi ortaya çıkarabilir; bu, doğal ve toplumsal farklılıklara saygı gösterildiği, kendi cinsimizle olan ilişkilerimizin yanı sıra gezegenimizi bizimle paylaşan diğer yaşam biçimleri ile ilişkilerimiz üzerinde yıkıcı etkiler yaratan o bölücü "ötekilik" duygusuna yer verilmediği bir topluluktur.

Daha uzak bir gelecek için hazırladığım ikinci program, daha önceki yazılarımda son derece ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğum "nihai" görüştür. Bu görüşün gerçekleştirilebilmesi için, günümüzdeki toplumu kısa bir süre içinde radikal bir şekilde değiştirip yerine bir yenisini getirecek ani bir "devrim"in yapılması mümkün değildir. Aslında tarihte bu tür devrimlere rastlanmaz; devrimlerin sürekli olarak yinelediği hatalar, bunu dramatik bir şekilde ortaya koymaktadır. Radikallerin, ani toplumsal değişimin bir "model"i olarak gördükleri Fransız Devrimi'nin hazırlanması bile kuşaklar boyunca sürmüş, ancak bir yüzyıl sonra son devrimcinin (*sans-culotte*) Paris Komünü'nün siperlerinde öldürülmesiyle sona ermiştir.

Siperlerin bir sembol olmanın ötesinde bir anlam taşıdığına, yurttaş muhafız gücünün, devletin silahsızlandırılması yolunda atılmış zayıf nitelikteki bir ilk adımdan daha fazlasını ifade ettiğine ilişkin efsanelere artık kimsenin inanmaması gerekir; nükleer bom-

balarla dolup taşan bir dünyada, şiddetin azaltılabileceği umuduyla "şiddet tekeli"nin kimin eline verilmesi gerektiğine ilişkin ciddi iddialar, bu inancın sonucudur. En aza indirgenmiş boyuttaki programım ile nihai programım arasındaki bağlantıyı, uzun bir gelişme süreci oluşturur; bu süreç içinde özgürlüğe yönelik mevcut kurum ve gelenekler yavaş yavaş genişletilip yayılacaktır. Devrimin özgün anlamı, geleneksel hakların değişen dünyanın koşullarına göre tekrar sağlanması idi; yani geleneklerin gücü ve değeri yardımıyla, insanların özgürlüklerini kazanmasını meşru kılmak anlamına gelirdi. Günümüzde yapılması gereken, cumhuriyetin demokratikleştirilmesidir; yüzyıllar önce elde ettiğimiz özgürlükleri ve onlara gerçeklik kazandıran kurumları koruyup genişletme çabalarını içeren bu girişimler, sürekli olarak saldırılara karşı hazır olarak beklemek zorundadır. Gelecekte ise kurtardığımız demokratik kurumlara ütopik ve yaratıcı bir içerik kazandırarak demokrasimizi radikalleştirmemiz gereklidir. Bunu gerçekleştirdiğimizde, demokratik kurumlarımızı devlete karşı bir güç olarak kullanma çabalarımız, devletin yerine bir yerleşimler konfederasyonu getirmeye yönelik saldırgan çabalara dönüşmüş olacaktır. Bu durumda devlet otoritesi, kurumsal yönden içi boş bir hale gelecektir; bu boşluğu yerel ya da yerleşime özgü yapıların doldurmasını bütün kalbimle umuyorum; sonuçta, devlet otoritesinin meşruluğu ile yaptırım gücü, herhangi bir çatışma döneminde yıkılacak kadar zayıflamış olacaktır. Geçmişteki büyük devrimler, böylesi büyük bir değişimin mümkün olduğunu kanıtlamaktadır; iki yüzyıl önce muazzam bir güce sahip olan monarşilerin yerine cumhuriyetlerin geldiği unutulmamalıdır; bu monarşiler gücülerini o derece yitirmişti ki "düşüşe geçmek" yerine, aniden havaya maruz kalan mumyalanmış bir cesedin toza dönüşmesine benzer bir şekilde, paramparça oldular.

Ancak bir başka nihai vizyon daha mevcuttur; buna göre kentleşme kenti ve kırsal kesimi yutarak "insan topluluğu" terimini bir arkaizm haline getirecektir; pazar toplumu, bireyin yaşamının en özel köşelerine kadar sızacak, bütün kişilik ve bireysellik duygusunu ortadan kaldıracaktır; devlet, politika ve yurttaşlık kavramlarının anlamlarını bozacak, özgürlük kavramını ise bütünüyle ortadan kaldıracaktır.

Aslında "vizyon" bile denemeyecek bu manzara günümüzden oldukça uzaktadır; buna göre, ana hatlarını önceki sayfalarda belirttiğim dengeleyici nitelikteki karşıt güçlere dayanan bir sistemin (güç ikiliğinin), böyle bir gelişmenin önüne geçmesi hâlâ mümkündür. Doğal ve toplumsal dünyanın sürekli bir biçimde yok edildiği göz önüne alındığında, işin içinde insan özgürlüğü ve otonomisinden başka şeylerin de yer aldığı görülür. Nükleer silahların yanı sıra nükleer reaktörlerin de giderek artması, bu gezegen üzerindeki etkinliklerimizde kozmik bir sona yaklaştığımızın habercisidir; sahici bir politika ve yurttaşlığın tekrar oluşturulması, yalnızca özgür bir toplumun oluşturulması için değil, aynı zamanda türümüzün varlığını sürdürebilmesi için de bir ön koşuldur. Bütün temel yapısı yok edilmiş olan, bütün çeşitliliğini yitirmiş olan bir doğal ve kentsel dünyanın gölgesi üzerimize düşmektedir; bu durum gerçekleşirse, doğal dünya bütün çeşitliliğini yitirerek kemikleşmiş bir nitelik kazanacak, bunun sonucunda diğer kompleks yaşam biçimleri gibi, insanın da yaşamını sürdürebilmesi mümkün olmayacaktır.

EK
Konfederalizmin anlamı

Karşılıklı ilişkiye dayalı katılımcı bir demokrasiye karşı öne sürülen savların en etkililerinden biri, "toplumumuzun" bu türden bir demokrasi uygulanamayacak kadar "karmaşık" bir yapıya sahip olduğudur. Günümüzde insanların yaşadığı merkezlerin, kararların doğrudan halkın tabanında alınmasına olanak vermeyecek kadar büyük ve yoğun nüfuslu olduğu söylenir. Ekonomimizin, üretim ve ticaretin parçalara ayrılmasına olanak vermeyecek kadar "küresel" olduğu belirtilir. Günümüzün ulusların ötesine geçen ve çoğunlukla son derece merkezi bir yapıya sahip olan toplumsal sistemi çerçevesinde, politik ve ekonomik yaşam üzerinde halk denetimini öngören ütopik nitelikteki "yerelci" (*localist*) düşünceleri izlemek yerine, devlet içindeki temsilin iyileştirilmesinin ve bürokratik ku-

rumların verimliliğinin arttırılmasının daha iyi olduğu vurgulanır.

Bu tür karşı savlarda sıklıkla, merkeziyetçi yönetimi savunanların, aslında "yerelci" oldukları söylenir; çünkü bunlar, "halkın eline daha fazla güç verilmesinden" ya da en azından halkın temsilcilerinin sahip oldukları gücün arttırılmasından yanadır. İyi bir temsilci, doğal olarak "seçmen"lerinin ("yurttaş" yerine kullanılan o yersiz terimlerden birini kullanacak olursak) isteklerini öğrenmeye kararlıdır.

Karşılıklı ilişkiye dayalı demokrasi de ne oluyormuş? "Karmaşık" bir yapıya sahip olan günümüz dünyasında, ulus-devletin demokratik bir alternatifi yoktur! Sosyalistler de dahil olmak üzere çok sayıda pragmatik kişi, bu tür bir "yerelciliği" savunan görüşlerin "öbür dünyaya" ait olduğunu söyleyerek bunları reddeder; bu görüşler en iyi durumda kötülük gütmeyen bir tenezzülle, en kötü durumda ise doğrudan bir alayla karşı karşıya kalır. Demokratik bir sosyalist olan Jeremy Brecher'in 1972 yılında *Root and Branch* adlı dergide, *Post-Scarcity Anarchism* adlı kitabımdaki ademi merkeziyetçi görüşlerime meydan okuması buna bir örnek olarak gösterilebilir; Brecher, kitapta yer alan görüşlerimin, New York eyaletinde yer alan Troy kentinin, atıklarını süzmeden Hudson nehrine dökmesini nasıl önleyeceğini sormuştu; Perth Amboy gibi kentler içme sularını bu nehirden sağlıyorlardı.

Yüzeysel bir bakış açısıyla incelendiğinde, Brecher'inkine benzer nitelikteki merkezi hükümet yanlısı savlar çürütülemezmiş gibi görünür. "Demokratik" nitelik taşıyan, ancak büyük ölçüde tepeden tabana oluşturulmuş bir sistemin, bir yerleşimin diğerine ekolojik açıdan zarar vermesinin önlenmesi için gerekli olduğu düşünülür. Ademi merkezileşmeye karşı ortaya atılan alışılagelmiş türden ekonomik ve politik savlar, Perth Amboy kentinin içme suyunun kaderinden petrole "bağımlı" olduğumuz iddialarına kadar çok büyük çeşitlilik gösterir; bunların ortak yanı, kesin olmayan bir dizi kabule dayanmalarıdır. En rahatsız edici yanları ise günümüzdeki ekonomik statükonun bilinçsiz bir şekilde kabul görmesine dayanmalarıdır.

Ademi merkeziyetçilik ve özyeterlilik: Düş gücüne dayalı düşünceyi çürüten şey, şu anda mevcut olan her şeyin mutlaka mevcut olması gerektiğinin kabulüdür (radikallerin, pazar ekonomisinin ve devlet sosyalizminin hataları ile uğraşacak yerde "pazar sosyalizmi"ni savunmaları bu duruma tanıklık etmektedir). Sabah kahveşine gereksinim duyanlar için kahve ithal etmemiz gerektiği şüphe götürmez; ya da bilinçli bir şekilde planlanmış kullan ve at ekonomisinin ürettiği kalitesiz mallardan daha dayanıklı mallar isteyenler için egzotik metaller ithal etmek de bir zorunluluktur. Ancak on milyonlarca insanın akılcılıkla hiçbir ilgisi olmayan bir şekilde sıkışık ve boğucu kent kuşaklarına doldurulması bir yana, uluslararası ölçekteki bu savurgan işbölümü, insanların gereksinimlerini karşılamak için mutlaka gerekli midir? Yoksa, bu durum aslında çokuluslu şirketlerin muazzam miktarda kâr etmesi için mi yaratılmıştır? Üçüncü Dünya'nın doğal kaynaklarının yağmalanmasını, günümüzdeki ekonomik yaşamın petrolce zengin bölgelere bağımlı hale getirilmesini, petrol ürünlerinin hava kirliliğine ve kansere neden olmasını göz ardı mı etmeliyiz? "Küresel ekonomi"mizin, hızla büyüyen bir endüstriyel bürokrasinin ve "ya büyü ya öl" ilkesinin geçerli olduğu rekabete dayalı pazar ekonomisinin sonucu olduğunu görmemek, burnunun dibindekini fark etmemekten başka bir şey değildir.

Belli dereceki bir özyeterliliğin, sağlıklı bir ekoloji için neden gerekli olduğunu araştırmaya gerek yoktur. Çevresel yönelime sahip her insan, muazzam boyuttaki ulusal ve uluslararası işbölümünün, son derece büyük bir savurganlık olduğunu bilir. Bu aşırı derecedeki işbölümü, muazzam bürokrasilerden oluşan aşırı boyuttaki örgütlenmelere yol açmakla ve kaynakların, malların uzak mesafelere nakliyatından doğan korkunç masraflara aktarılmasına neden olmakla kalmaz; aynı zamanda artıkların verimli bir biçimde yeniden değerlendirmesi olanaklarını da azaltır; son derece sıkışık bir yapıya sahip olan endüstri ve yerleşim merkezlerindeki hava kirliliğinin önlenmesine, yerel ve bölgesel hammaddelerin sağlıklı bir biçimde kullanılmasına yönelik olanakları da kısıtlar.

El sanatlarının, tarımın ve endüstrinin, konfedere biçimde örgütlenmiş yerleşimlerin oluşturduğu tanımlı ağların hizmetinde

olduğu, görece kendi kendine yeten yerleşimlerde, zengin bir benlik ve yeterlilik duygusuna sahip çok yönlü kişiliklerin ortaya çıkması için çok daha fazla olanağın mevcut olduğu ve bunun çok daha fazla teşvik edildiği de unutulmamalıdır. Çok yönlü bir çevredeki çok yönlü yurttaş kavramını içeren Antik Yunan ideali, Charles Fourier'nin* ütopik eserlerinde tekrar ortaya çıkmış, geçen yüzyılın anarşist ve sosyalistlerinin yüreklerinde uzun süre yatmıştır.

Bu anarşist ve sosyalistler, bireyin, azaltılmış bir haftalık çalışma saati çerçevesinde (ya da Fourier'nin ortaya koyduğu ideal toplum örneğinde olduğu gibi tam bir gün) üretici gücünü çeşitli etkinliklerine adayabilme olanağına sahip olması gerektiğini ortaya koymuştu; bedensel ve düşünsel işbölümünün ortadan kaldırılması, bu işbölümünün yarattığı statü farklılıklarının aşılması, endüstri, el sanatları ve tarım sektörleri arasındaki serbest dolaşımın getireceği deneyim zenginliğinin daha da artırılması ancak bu yolla mümkün olabilirdi. Özyeterlilik sonucunda benlik, çeşitli deneyimler, beceriler ve kendine güven duygusu tarafından güçlendirilip zenginleşirdi. Günümüzün solcuları ile çok sayıda çevrecinin pragmatik liberalizme yönelmesi ve radikal hareketin kendi vizyoner geçmişini trajik bir biçimde göz ardı etmesi, bu vizyonun ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Yalnızca sağlıklı ekolojik yöntemleri uygulamak yetmez; aynı zamanda ekolojik bir yaşam biçiminin nasıl olduğunu da unutmamak gerekir. "Ekolojik bir sorumluluk duygusu" içinde kaynakların nasıl korunacağını, nasıl yatırım yapmamız, yememiz ve satın almamız gerektiğini gösteren çok sayıda kitap vardır; ancak sözcüğün tam anlamıyla ekolojik nitelik taşıyan bir düşünme ve yaşam biçimi üzerine akıl yürütmek, daha temel bir gereksinimdir; bu tür kitaplar, sözü edilen akıl yürütmenin yalnızca gülünç sayılabilecek bir taklidini oluşturmaktadır. Örneğin, organik gübrelerle yapılan bahçecilik, yalnızca iyi bir çiftçilik biçimi ve besleyici değeri yüksek ürün elde etme yöntemi olmanın ötesinde bir anlam taşır; bu tür bir bahçecilik, bireye, yaşam için gerekli olan ürünleri yetiştirme ve bunları, ürünleri bize sunan çevreye geri döndürme olanağı verir; böylece kişi, yiyecek ağı içinde doğrudan bir yere sahip olur.

* Fransız sosyalist ve reformcu (1772-1837). (ç.n.)

Yiyecek, böylece yalnızca bir besin maddesi olmaktan çıkar. Tarım yapılan toprak, yetiştirilip tüketilen canlı ürünler ve organik artıklardan hazırlanan gübre, ekolojik açıdan sürekli bir bütünü oluşturur; insanın vücudunun yanı sıra ruhunu da besleyen bu bütün, insanlardan ve diğer varlıklardan oluşan çevremize karşı gösterdiğimiz duyarlılığımızı arttırır. Görünüşte "doğal" bir manzaranın pasif izleyicileri olmaktan öteye gitmeyen ya da kendini ritüellere, büyüye ya da pagan tanrılara (ya da bunların tümüne) adamış olan ateşli "ruhçu"ların, en çarpıcı insan etkinliklerinden biri olan tarımın farkında olmamaları, gülünecek bir durumdur; yukarıda sözü edilen bütün, ekolojik (ve manevi) duyarlılığı, ekolojik bir ruhçuluk yaratmak için kullanılan bütün büyü ve mantralardan* daha fazla teşvik eder.

Ulus-devletin ortadan kalkıp yerine katılımcı bir demokrasinin gelmesi türünden muazzam değişikliklerin, yalnızca politik yapının değiştirildiği psikolojik bir boşlukta gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Jeremy Brecher'e karşı ortaya koyduğum savda şunları belirtmiştim: Ortaklığın ve ekolojinin esas alındığı, ademi merkezileşmiş, katılımcı bir demokrasiye radikal bir biçimde yönelen bir toplumda, insanların, Hudson nehrinin kirletilmesine olanak verecek kadar sorumsuz bir toplumsal düzeni seçmeyecekleri, yapılabilecek tek mantıklı kabuldür. Ademi merkeziyetçilik, karşılıklı ilişkiye dayalı katılımcı bir demokrasi ve birlikte yaşama ilişkin değerleri ön plana çıkartan yerelci bir yaklaşım, bir bütünün parçaları olarak ele alınmalıdır; otuz yılı aşkın süredir savunduğum görüş, bunu ortaya koymaktadır. Bu "bütün"ün içinde yalnızca yeni bir politika değil, aynı zamanda yeni bir politik kültür de yatar; bu kültür, yeni duyumsama ve düşünme biçimlerine, insanlar arasındaki yeni tür ilişkilere ve doğal dünyadaki yeni yaşam biçimlerine kucak açmaktadır. "Politika" ve "yurttaşlık" gibi sözcükler yeniden tanımlanarak geçmişte sahip oldukları zengin anlamları kazanmaları sağlanacak, içerikleri günümüze uygun biçimde genişletilecektir.

Yerel ve bölgesel kaynakların kullanılması, eko-teknolojilerin uygulanması, tüketimin akılcı (ve sağlıklı) bir çizgide yeniden ölçeklendirilmesi ve (kısa sürede bozulan mallar yerine) dayanıklı

* Hinduizmde dua ya da büyü olarak söylenen metin ya da şarkı. (ç.n.)

mallar ortaya çıkartacak kaliteli bir üretime önem verilmesiyle, uluslararası işbölümünün nasıl büyük ölçüde zayıflatılabileceğini –madde madde– sıralamak hiç de zor değildir. 1965 yılında yazdığım "*Özgürleştirici Bir Teknolojiye Doğru* (Toward a Liberatory Technology)" adlı denememde, böyle bir sıralamayı kısmen yapıp değerlendirmiştim; ancak bu önemli sıralamanın talihsiz yanı, günümüzdeki ekolojik yönelimli kuşağa ulaşamayacak kadar önce yazılmış olmasıdır. Bu denememde ayrıca, bölgesel bütünlüğü ve eko-toplulukların sahip oldukları kaynaklar arasında bağlantı kurulmasının gerekliliğini de savunmuştum. Ademi merkezileşmiş yerleşimlerin, birbiriyle karşılıklı bir bağımlılık içinde olmaları kaçınılmazdır.

Ademi merkeziyetçiliğin getirdiği sorunlar: Çok sayıda pragmatik kişi ademi merkezileşmenin öneminin farkında değildir; benzer şekilde ekoloji hareketi içinde yer alan çok sayıda kişi de "yerelciliğin" beraberinde getirebileceği gerçek sorunları göz ardı etmektedir; oysa bu sorunlar, ekonomik ve politik yaşamı dünya çapında bütünüyle birbirine bağımlı hale getirmeye çalışan küreselleşmenin getirdiği sorunlar kadar ciddi boyuttadır. Savunduğum bütünsel türden kültürel ve politik değişimleri gerçekleştirmeyip yerelci nitelikteki bir yalıtımla ve belli bir derece özyeterlilikle sınırlı kalan ademi merkeziyetçi hareketler, kültürel dargörüşlülüğe ve şovenizme yol açabilir. Dargörüşlülüğün neden olacağı sorunlar, kültürlerin, eko-sistemlerin ve eko-bölgelerin benzersizliğini, katılımcı demokrasiye olarak verecek insani boyuttaki bir topluluk yaşamına duyulan gereksinimi göz ardı eden "küresel" düşünce biçiminin yarattığı sorunlar kadar ciddi boyuttadır. Günümüzde aşırı uçlara yönelme eğilimi gösteren, iyi niyetli, ancak oldukça saf nitelikteki ekoloji hareketinin bu sorunları hafife almaması gerekir. Dünyayı diğer insanlarla ve diğer yaşam biçimleriyle paylaşmamıza olanak sağlayacak bir yol bulmamız gerektiğini ne kadar vurgulasam azdır; bu görüşün aşırı derecede bir "özyeterliliğe" sahip yerleşimlerde gerçekleştirilmesi zordur.

Yerel çapta kendine güveni ve kendi kendine yeterliliği savunanlara saygı duyuyorum; ancak bu kavramlar, bizi son derece yanlış yollara sevkedebilir. Yerel Özgüven Enstitüsü'nden (Ins-

titute for Local Self Reliance) David Morris, gereksinim duyduğu şeyleri üretebilecek kapasiteye sahip bir yerleşimin, bunu gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmektedir; ben Morris ile kesinlikle hemfikirim. Ancak kendi kendine yeterli olan yerleşimlerin, gereksinim duydukları her şeyi üretmesi mümkün değildir; bu durum ancak aşırı derece yorucu bir köy yaşantısına dönülmesiyle gerçekleştirilebilir; tarihsel örneklerden de görüleceği gibi, böyle bir yaşantının getirdiği zorlu çalışma temposu, insanların erken yaşlanmasına neden olmuş, onlara yerleşimin sınırlarının ötesine uzanan politik yaşamla ilgilenecek zaman bırakmamıştır.

Ekoloji hareketinin içinde, muazzam ölçüde iş gücüne dayanan bir ekonomiye dönülmesini ya da Taş Devri'nden kalma tanrıları savunanların bulunması üzüntü vericidir. Yerelcilik, ademi merkezileşme ve özyeterlilik kavramlarına daha geniş ve daha dolu bir anlam kazandırılması gerektiği ortadadır.

Kaliteli ve yararlı mal üretimine önem veren ekolojik bir toplumda, temel nitelikteki malların ve daha birçok şeyin üretilmesi mümkündür. Ancak ekoloji hareketi içinde, bir çeşit "kolektif" kapitalizmi savunanların sayısı da oldukça fazladır; savunulan bu sisteme göre, bir yerleşimin, elindeki kaynakları malıymış gibi gören bir girişimciye benzer bir şekilde hareket etmesi beklenmektedir. Bu türden bir kooperatifler sistemi çerçevesinde, yine pazar ağırlıklı bir dağıtım sistemi oluşacak, kooperatifler "burjuva hakları"ndan oluşan bir ağa takılıp kalacaktır –bunun anlamı, bir yerleşimin diğerlerine sağladığı şeyler "karşılığında" tam olarak ne kadar kazanacağına ağırlık veren sözleşmeler ile muhasebe işlemleri, ön planda yer alacaktır. 1936 yılında Barselona'da işçilerin mülkiyetine ve denetimine giren bazı teşebbüsler, bu tür bir bozulmaya örnek oluşturur; bunlar, işleyişleri açısından kapitalist teşebbüslerden hiçbir farklılık göstermemiştir; İspanyol devriminin ilk dönemlerde anarko-sendikalist çizgideki CNT,* bu uygulamaya karşı savaşmıştır.

Ne ademi merkezileşmenin ne de özyeterliliğin demokrasi için her zaman tek başına yeterli olmaması ne yazık ki gerçek bir durumdur. Platon'un *Devlet* (The Republic) adlı eserinde sözünü et-

* Ulusal İşçi Konfederasyonu (Confederación Nacional del Trabajo). (ç.n.)

tiği ideal kent, kendi kendine yetecek bir biçimde tasarlanmıştı; ancak buradaki özyeterliliğin amacı, savaşçı ve filozoflardan oluşan bir elit tabakayı korumaktı. Özyeterliliklerini korumaları, Sparta'da olduğu gibi, yabancı kültürlerin sözde "yozlaştırıcı" etkilerine karşı koyabilme güçlerine bağlıydı (bunun, Doğu'daki birçok kapalı toplumun da ayırt edici özelliği olduğu söylenebilir). Buna benzer şekilde, ademi merkezileşme de ekolojik bir toplumun oluşturulmasını tek başına garantileyemez. Ademi merkezileşmenin son derece katı bir hiyerarşik düzenle aynı anda mevcudiyet göstermesi son derece mümkündür. Avrupa ve Doğu feodalizmi bunun çarpıcı örneklerini oluşturur; buralardaki toplumsal düzene bakıldığında, kesinlikle merkeziyetçi olmayan yerleşimler üzerinde kraliyet ailesinin, düklerin ve baronların kurduğu hiyerarşilere rastlanır. Fritz Schumacher'e duyduğum saygı bir yana, küçüğün her zaman güzel olması gerekmez.

Benzer şekilde, insani ölçeğe sahip yerleşimler ve "uygun teknolojiler" de tahakküme karşı tek başlarına bir garanti oluşturamaz. İnsanlar yüzyıllar boyunca köylerde ve küçük kentlerde yaşamış, sağlam toplumsal bağlara sahip olmuş, hatta ortaklığa dayalı mülkiyet biçimleri bile oluşturmuştur. Ançak bütün bunlar, son derece despot imparatorluk devletleri için bir maddi taban oluşturmuştur. Ekonomi ve mülkiyet açılarından ele alındığında, bu yerleşimler, Herman Daly gibi "sıfır büyüme" görüşünü savunan ekonomistlerin gözünde yüksek bir yere sahip olabilir; ancak bunlar, Hindistan ve Çin'deki korkunç despotizmin tuğlalarını oluşturmuştur. Sözünü ettiğimiz bu kendi kendine yeterli yerleşimlerde yaşayan halk, imparatorluğun yağmacı vergi memurlarından, her tarafı yakıp yıkan ordulardan korktuğu kadar korkardı.

Bu yerleşimleri, yalnızca merkeziyetçi olmadıkları, kendi kendilerine yettikleri, küçük oldukları ya da "uygun teknolojiler" kullandıkları için övmek istiyorsak, kültürel açıdan durgun toplumlar olduklarını ve kolayca dışarıdaki elitlerin tahakkümü altına girdiklerini de unutmamız gerekir. Bu yerleşimlerdeki işbölümü görünüşte organik olmakla birlikte geleneksel bir nitelik taşır; bunun, dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen son derece baskıcı ve alçaltıcı kast sistemlerine taban oluşturmuş olması son derece

mümkündür; Hindistan'daki toplumsal yaşamın başına bugün bile bela olan kast sistemi, bu durumun bir örneğidir.

Ademi merkezileşme, yerelcilik, özyeterlilik ve hatta konfedere sistem, *–tek başlarına ele alındıklarında–* akılcı nitelikte ekolojik bir toplum oluşturulması için bir garanti değildir; bunu söylerken kendi kendimle bir çelişkiye düşmüyorum. Aslında bunların hepsi, tarihin çeşitli dönemlerinde dargörüşlü yerleşimleri, oligarşileri ve hatta despot rejimleri desteklemek için kullanılmıştır. Bu kavramların çevresinde kümelenen kurumsal yapılar oluşturulmadan, bu kavramlar birbirleriyle kaynaştırılmadan, ekolojik yönelimli özgür bir toplumun oluşturulması mümkün değildir.

Konfedere sistem ve karşılıklı bağımlılık: Ademi merkezileşme ile özyeterliliğin, yalnızca yerelcilik ile sınırlı kalmayan çok daha geniş bir toplumsal örgütlenme ilkesini içermesi gereklidir. Ademi merkezileşmeye, özyeterliliğe yaklaşan uygulamalara, insani ölçekli yerleşimlere ve eko-teknolojilere duyulan gereksinimin yanı sıra, gerçek bir ortak yaşama dayanan demokratik nitelikteki karşılıklı bağımlılık biçimlerine, yani kısaca konfederalizmin özgürlükçü biçimlerine de karşı konulmaz derecede bir gereksinim vardır.

Başta *Kentleşmenin Yükselişi ve Yurttaşlığın Çöküşü* (The Rise of Urbanization and the Decline of Citizenship) adlı kitabımda olmak üzere, birçok makale ve kitapta, konfedere yapıların tarihini antik çağdan, ortaçağdan ve modern çağdan örnekler vererek ayrıntılı bir biçimde inceledim; on altıncı yüzyıl İspanyası'ndaki *comuneros* hareketi, 1793 yılındaki Paris seksiyon hareketi ve başta 1930'lardaki İspanyol devrimi sırasındaki anarşistlerin hareketi olmak üzere yakın geçmişteki girişimler, bu örnekler arasında yer almaktadır. Günümüzde ademi merkezileşmeyi savunanlar arasında ciddi boyutta yanlış anlamalar ortaya çıkmaktadır; bunların çoğu, bu insanların, konfedere sisteme duyulan gereksinimin farkında olmamalarından kaynaklanmaktadır; bu sistem en azından, ademi merkezileşmiş yerleşimlerin dışa kapalılığa ve dargörüşlülüğe sürüklenmelerine karşı dengeleyici bir güç oluşturma eğilimi gösterir. Konfederalizmin anlamı, yani temel bir ilke olduğu ve ademi merkezileşmeye daha geniş bir anlam kazandırdığı tam o-

larak anlaşılmazsa yerel yönetimlerin otonomisini savunan hareket, en iyi durumda anlamsızlaşacak, en kötü durumda ise son derece dargörüşlü amaçlara hizmet edecektir.

O zaman, konfedere sistemin nasıl olması gerekir? Bu sistem her şeyden önce, idari meclislerden oluşan bir ağı içerir; bu meclislerin üyeleri ya da delegeleri, çeşitli köylerdeki, kasabalardaki ve hatta büyük kentlerin mahallelerindeki karşılıklı ilişki tabanına dayanan demokratik meclisler tarafından seçilir. Bu konfedere meclislerin üyelerinin görevleri kesin olarak belirlidir; bunlar her zaman görevden alınabilir; üyeler, meclislerde belirlenen politikaların koordinasyonu ve uygulanması amacıyla seçilmiştir; bu açıdan sözü geçen meclislere karşı sorumludurlar. Sahip oldukları işlev, bütünüyle idareye ve uygulamaya yöneliktir; bu üyeler, cumhuriyetçi hükümet sistemlerindeki temsilciler gibi politika oluşturma işlevine sahip değildir.

Konfedere sistemi savunan görüş, izlenecek politikaların oluşturulması ile bunların koordinasyonu ve icrası arasında kesin bir ayrım yapar. Politika oluşturmak, yalnızca yerleşimlerdeki halk meclislerinin yetkisindedir; bu meclisler, katılımcı bir demokrasinin uygulanmasına dayanır. İdare ve koordinasyon, konfedere meclislerin yetki alanına girer; bu meclisler, köylerin, kasabaların, mahallelerin ve kentlerin arasında konfedere bir ağ çerçevesinde bağlantı kurulması için bir araç görevi görür. Buna göre, otorite yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğru kullanılır; konfedere sistemlerde sahip olunan güç, yukarıya doğru azalır; en tepedeki federal meclis, gücü en az olan meclistir; aynı şekilde yerleşimden, bölgeye ve bölgeden daha büyük alanlara gidildikçe meclislerin gücü azalır.

Yerleşimler arasında karşılıklı bir bağımlılığın var olması, konfedere sistemin gerçekleştirilmesinde çok önemli bir rol oynar; bunun anlamı, ortak kaynaklara, üretime ve politikaları birlikte oluşturmaya dayanan sahici bir ortaklıktır. Yerleşimler, önemli maddi gereksinimlerin karşılanmasında ve ortak politik amaçların gerçekleştirilmesinde diğer yerleşimlere güvenmeli ve bu yolla kendilerini bir bütünün parçası olarak görmelidirler; aksi halde, dışa kapalılık ve dargörüşlülük kaçınılmaz hale gelir. Büyük birlikler oluşturan yerleşimlerin, ademi merkeziyetçiliğin ve ye-

relciliğin çatısı altında dargörüşlülüğe saplanıp toplumsal yaşamın zararına kendi içine kapanmasının önüne geçilmesi için, konfederasyonun katılımcı bir idare biçiminin uzantısı olarak görülmesi gerekir; bu sistem konfedere bir ağ biçiminde karşımıza çıkar.

Buna göre konfedere sistem, yerleşimler ve bölgeler arasında zaten var olması gereken karşılıklı bir bağımlılığı sürekli kılmaya yarayan bir sistemdir; daha doğru bir deyişle, bu bağımlılığın, denetimin yerleşimlerin elinde olması ilkesinden vazgeçilmeden demokratikleştirilmesidir. Belli bir derecedeki özyeterlilik, her yerleşim ve bölge için istenen bir durumdur; ancak yerel dargörüşlülüğün yanı sıra, ulusal ve küresel boyuttaki savurgan bir işbölümünün de önüne geçilmesi için konfedere bir sistem gereklidir. Kısaca belirtilecek olursa, konfedere sistem çerçevesin-deki bir yerleşim, kendi kimliğini bulur; çok yönlü bir nitelik kazanır; paylaşıma dayalı bir şekilde, dengeli bir ekolojik toplumu oluşturan bütünün parçası haline gelir.

Konfedere sistemin gelişiminin en üst noktasına ulaşıp bir toplumsal örgütlenme ilkesi haline gelmesi için ekonominin konfedere hale getirilmesi, yani yerleşimlerdeki çiftliklerin, fabrikaların ve diğer gerekli girişimlerin, yerel yönetimlerin eline verilmesi gereklidir; bunun anlamı, bir yerleşimin, büyüklüğünden bağımsız olarak, kendisini diğer yerleşimlere bağlayan bir ağ çerçevesinde kendi ekonomik kaynaklarını idare etmesidir. Özyeterlilik ile alışverişe dayalı bir pazar sistemi arasında seçim yapmaya zorlamak, aşırı derecede basite indirgenmiş gereksiz bir bölümlemeden başka bir şey olmayacaktır. Benim görüşüme göre, konfedere bir ekolojik toplum, bedel ilişkisinin batağına saplanmış kapitalist "kooperatif"lerden oluşan bir topluluklar bütünü değil, yerleşimlerin gereksinim miktarına göre paylaştırmaktan zevk alan bir toplum olacaktır.

Bunu gerçekleştirmek imkânsız mıdır? Devletleştirilmiş mülkiyet, merkeziyetçi devletin politik gücünün yanına bir de ekonomik güç katmakta, "ya büyü ya yok ol" ilkesine dayalı özel pazar ekonomisi ise gezegenimizin ekolojik istikrarını yok etme tehdidinde bulunmaktadır; bunların işler sistemler olmadığını artık kabul etmemiz gerekir; ben, ekonominin bir konfederasyon

çerçevesinde yerel yönetimlerin eline verilmesinin dışında, başka geçerli bir alternatif göremiyorum. Ne olursa olsun, yerleşimin sorunlarıyla artık, devletin ayrıcalıklı bürokratları, gözünü kâr hırsı bürümüş burjuva girişimciler ya da sözde işçi denetimini altındaki girişimlerdeki "kolektif" kapitalistler değil, mesleklerinden ve çalıştıkları yerden bağımsız olarak yurttaşlar ilgilenecektir. Zaman içinde, çalışma yerine, mevkie ve mülkiyete dayalı geleneksel nitelikteki özel menfaatlerin yerine, yerleşimin ortak sorunlarına dayanan genel bir menfaatin yaratılması gerekliliği doğacaktır.

Buna göre konfederasyon, ademi merkezileşmeden, özyeterlilikten ve karşılıklı bağımlılıktan oluşan bir birliktir; bu birlik, yukarıdaki kavramların daha da fazlasını içermektedir; Yunanlıların *paideia* adını verdikleri vazgeçilmez nitelikteki ahlaki eğitim ve karakter oluşturma süreci de bu birliğin bir parçasıdır; *paideia*, günümüzdeki pasif seçmenleri ya da tüketicileri değil, katılımcı bir demokrasi çerçevesinde akılcı bir biçimde hareket eden etkin yurttaşları ortaya çıkarır. Sonuç olarak, birbirimizle ve doğal dünyayla olan ilişkilerimizi bilinçli bir biçimde yeniden oluşturmamızdan başka bir alternatif yoktur.

Toplumun ve doğal dünyayla olan ilişkilerimizin yeniden oluşturulmasının yalnızca ademi merkezileşme, yerelcilik ya da özyeterlilik ile gerçekleştirilebileceğini savunmanın bize sağlayacağı çözümler eksik niteliktedir. Konfedere yerleşimlere dayanan bir toplumun oluşturulması için gerekli önkoşullardaki her eksik, yaratmayı umduğumuz toplumsal doku üzerinde büyük bir delik açacaktır. Bu delik giderek büyüyerek dokunun bütünlüğünü yok edecektir; aynı şekilde pazar ekonomisi de, "sosyalizm", "anarşizm" ya da iyi bir toplum oluşturması beklenen başka bir kavramla kaynaştırılması durumunda bile, giderek toplumun bütünü üzerine tahakküm kurar. Politika oluşturulması ile oluşturulan politikaların yürütülmesi arasındaki fark da unutulmamalıdır; politika oluşturma yetkisi bir kez halkın elinden çıktı mı vekillerin eline geçer; bu vekiller kısa sürede bürokratlara dönüşürler.

Sonuç olarak konfedere bir sistemin bir bütün olarak ele alınması gerekir: Bu sistem, bilinçli bir şekilde oluşturulmuş birbirlerine bağımlı bir yerleşimler bütününden oluşur; katılımcı bir demokrasi ile kılı kırk yaracak biçimde idare edilen bir ko-

ordinasyon sistemi, konfederasyon çatısı altında kaynaşmıştır. Bu sistem, bağımsızlık ve bağımlılık kavramlarının diyalektik biçimde gelişerek çok daha zengin bir biçim olan karşılıklı bağımlılığa dönüşümünü içerir; bu açıdan, özgür bir toplumda doğan bireyin çocukluğundaki bağımlılıktan gençlikteki bağımsızlık sürecine geçtikten sonra bunları bilinçli bir şekilde bireyler arasındaki ve bireyle toplum arasındaki karşılıklı bağımlılığa dönüştürdüğü sürece benzer.

Buna göre konfedere sistem, sıvı halde olan ve sürekli olarak gelişen toplumsal bir metabolizmadır; toplum içi farklılıklar ve daha büyük farklılıklar ortaya çıkarma potansiyeli, ekolojik bir topluma kimliğini kazandırır; bu kimlik sözü geçen metabolizma içinde korunur. Konfedere sistem –ideologların geçen yıllarda bizi, liberal kapitalizmin, "tarihin sonu" olduğuna inandırmaya çalıştıkları gibi– toplum tarihinin son sayfasını oluşturmaz; tam tersine yeni bir eko-toplumsal tarihin başlangıç noktasıdır; toplumun içinde ve toplumla doğal dünya arasında görülen katılımcı nitelikteki bir evrim süreci, bu tarihe damgasını vurur.

Konfederasyon ve güç ikiliği: Önceki yazılarımda her şeyden önce, yerleşim tabanına dayanan bir konfederasyonla merkeziyetçi devlet arasında, yakın geçmişte ise konfederasyonla ulus-devlet arasında şiddetli bir gerilimin olduğunu göstermeye çalıştım. Konfedere sistemin ise yalnızca benzersiz nitelik taşıyan toplumsal ya da yerleşime özgü bir idare biçiminden ibaret olmadığını vurgulamaya çalıştım. Bu sistem, arkasında yüzyıllar süren bir tarihin yattığı canlı bir insanlık geleneğidir. Konfederasyonlar kuşaklar boyunca, neredeyse kendileri kadar eski bir eğilime, yani merkeziyetçiliğe ve ulus-devletin ortaya çıkışına karşı bir güç oluşturmuştur.

Konfedere sistemle devletçilik arasındaki gerilim fark edilmezse, konfederasyon kavramı bütün anlamını yitirir; bu gerilim ortamında ulus-devlet, "denetimin yerleşimlerin elinde olduğu"na dair yanlış bir görüntü yaratmak amacıyla çeşitli araçlar kullanmaktadır; Kanada'daki idari bölge hükümetleri ile Amerika Birleşik Devletleri'ndeki federal hükümetler buna örnek olarak gösterilebilir. Kanada'daki bölgesel otonomi ile Amerika Birleşik

Devletleri'ndeki eyaletlerin sahip oldukları haklar göz önüne alındığında, bunların konfedere sistemden en az Sovyetler Birliği'ndeki "Sovyet" meclisleri kadar uzak olduğu görülür; halkın denetim aracı olarak işleyen bu meclislerle Stalin'in totaliter devleti arasında sürekli bir gerilim mevcuttu. Rus meclisleri Bolşevikler'in eline geçti; Ekim Devrimi'nden bir iki yıl sonra bu meclislerin yerini Bolşeviklerin partisi aldı. Konfedere yerleşimlerin ulus-devlete karşı oynadıkları dengeleyici rolü zayıflatmak amacıyla, "konfedere sistemi savunan" kişileri eyalet hükümetine oportünist bir biçimde aday göstermek ya da daha da kötüsü, bunları Demokrat partinin güçlü olduğu eyaletlerde (Amerikalı bazı Yeşillerin yaptığı gibi) belediye başkan adayı olarak göstermek, konfederasyonlar ile ulus-devletler arasındaki gerilime duyulan gereksinimin önemini bulanıklaştırmaktan, daha doğrusu, bu iki sistemin uzun süre birlikte varolamayacağı gerçeğini gölgelemekten başka bir şey değildir.

Burada konfedere sistemi, ademi merkezileşmenin, katılımcı demokrasinin ve yerelciliğin gerçekleştirilmesi için gerekli bir bütün, yeni gelişme süreçleri çerçevesinde daha büyük bir farklılaşmaya yol açacak bir potansiyel olarak betimledim; bu bütünlük kavramının yalnızca yerleşimler arası karşılıklı bağımlılık sistemi için değil, aynı zamanda tek bir yerleşim için de geçerli olduğunu vurgulamak istiyorum. Daha önceki yazılarımda da belirttiğim gibi, yerleşim, birey için en dolaysız politik sahneyi oluşturur; burası, özel ailevi ilişkilerin ve yakın arkadaşlık ilişkilerinin, kelimenin tam anlamıyla eşiğinde yer alan bir dünyadır. Politikanın Yunancadaki sözcük anlamıyla, yani *polis* ya da yerleşimin idaresi anlamında ele alındığı bu temel politik sahnede, birey yalnızca bir kişi olmaktan çıkarak etkin bir yurttaşa dönüşür; özel role sahip bir varlıktan kamusal bir rol oynayan bir varlık ortaya çıkar. Yurttaşı, toplumun geleceğinin belirlenmesi sürecine doğrudan katılabilen işlevsel bir varlık haline getiren bu çok önemli sahne göz önüne alındığında, temsili yönetim sistemlerindekinden çok daha temel düzeyde olan (aile yaşamı hariç), insanlar arası bir etkileşim karşımıza çıkar; temsili idare sistemlerinde, kitlelerin gücü, bir ya da birkaç kişide cisimlenen bir güce dönüşmüştür. Buna göre yer-

leşim, tarih içinde ne kadar bozulmuş olursa olsun, kamu yaşamının en sahici sahnesini oluşturur.

"Politika"nın temsile ya da otoriteye dayalı düzeylerde gerçekleştirilebilmesi için yukarıda belirtilen durumun tam tersine, yerel yönetimlerin ve yurttaşların sahip oldukları güçten belli derecede vazgeçmeleri gereklidir. Yerleşimin her zaman sahici bir kamu dünyası olarak ele alınması gerekir. İdarecilerin, örneğin bir valinin konumu ile temsil yetkisine sahip bir belediye başkanının konumunu karşılaştırıyorsak, (ne kadar sakat bir gelişme göstermiş olsa da) bir yerleşimdeki politik yaşamın temel politik doğasını bütünüyle yanlış anlamışız demektir. Yeşillerin (modern mantığın kurallarına göre) bütünüyle resmi ve tahlilsel biçimde, "idareci" teriminin yukarıdaki iki konumu, birbirinin yerine geçebilecek hale getirdiğini savunmaları, yürütme yetkisi kavramını kendi bağlamından uzaklaştırmaktan, şeyleştirmekten başka bir şey değildir; böylece, yürütme kavramı, bu sözcüğe yüklediğimiz dış görünüş yüzünden, cansız bir kategoriye dönüşür. Kenti bir bütün olarak görüp katılımcı demokrasi yaratma yolundaki potansiyelini tam olarak kavrayabilmek için Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bölgesel ve eyalet hükümetlerinin, en iyi durumda temsil sistemine, en kötü durumda ise oligarşik yönetime dayalı olan sağlam tabanlı küçük cumhuriyetler olduklarını görmemiz gerekir. Ulus-devletin kendini ifade edebilmesini sağlayan araçlar olan bu hükümetler, gerçek bir kamu alanının ortaya çıkmasına engel olur.

Kısaca ifade edilecek olursa, yerel yönetimlerin otonomisini savunan özgürlükçü bir parti programı çerçevesinde, Yeşil hareketten birini belediye başkanı adayı olarak göstermek ile birini bu tür bir program çerçevesinde bir bölge ya da eyalet valisi adayı olarak göstermek arasında niteliksel bir fark vardır. İkinci durumda, yerleşim, bölge (eyalet) ya da ulusal düzeyde yer alan kurumlar, sahip oldukları bağlamdan yalıtılarak idari konum adını taşıyan bütünüyle resmi bir başlık altında toplanır. Hiçbir kesinlik taşımayan bu yaklaşım kullanılarak, insanların ve dinozorların aynı türe ve hatta aynı sınıfa ait olduğu, çünkü her ikisinin de omuriliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hangi düzeyde olursa olsun, belediye başkanı, yerel meclis üyesi ya da seçilmiş bir kişinin

sahip olduğu kurumsal konum, yerleşimin bütününün bağlamında ele alınmalıdır; aynı şekilde devlet başkanı, başbakan, kongre ya da parlamento üyelerinin sahip olduğu konumlar da devlet bütününün bağlamında ele alınmalıdır. Yeşil hareketten birinin belediye başkanı adayı olmasının, bölge ya da devlet kapsamındaki bir makam için aday olmasından temelde farklılığının nedeni budur. Bir belediye başkanının, devlet ya da bölge idari makamlarındaki yöneticilere göre çok daha büyük bir denetim ve kamu gözetimi altında olmasının sayısız nedeni vardır; bunlar ayrıntılı olarak açıklanabilir.

Kendimi tekrarlama pahasına da olsa şunu belirtmek istiyorum: Yukarıdaki gerçeği göz ardı etmek, izlenecek politika, idare, katılım ve temsil kavramlarının ait oldukları çevre ve bağlamın unutulmasından başka bir şey değildir. Bir kent ya da kasabada yer alan belediye sarayı, bir bölgenin, eyaletin ya da ulus-devletin başkentine eşdeğer değildir.

Günümüzdeki bazı kentlerin çok büyüyerek neredeyse kendi başına ayakta duran birer cumhuriyet oluşturdukları şüphe götürmez. New York ve Los Angeles gibi kentler, bu tür megalopoliten bölgelere örnektir. Böyle bir durumda, yalnızca kentler arasında değil kentsel bölgenin içinde mahallelerden ya da tanımlanabilir bölgelerden oluşan konfederasyonların kurulması, Yeşil hareketin programında asgari ölçüde bir talep olarak yer alabilir. Bu yoğun nüfuslu, giderek yayılan, aşırı büyüklükteki varlıkların kurumsal yönden parçalara bölünerek, insani boyutlar taşıyan ve katılımcı bir demokrasiye olanak tanıyan sahici yerleşim-lerin oluşturulması gereklidir. Bu kentler, Amerika'nın düşük nüfuslu eyaletlerinde bile görülen türden bir devlet gücüne, ne kurumsal ne de gerçek yönden henüz sahip değildir. Belediye başkanı, hâlâ muazzam bir yaptırım gücüne sahip olan bir vali değildir; belediye meclisi ise ölüm cezasını yasallaştırma yetkisine sahip olan bir parlamento ya da meclis değildir; bu ceza, bugün Amerika Birleşik Devletleri'nin çeşitli bölgelerinde gerçekten yasalaşmaktadır.

Yarı-devlet halini almaya başlayan kentlerde, hâlâ politikanın özgürlükçü bir çizgide gerçekleştirilmesine olanak verecek bir serbest alan mevcuttur. Bu kentlerdeki idari organlar, son derece teh-

likeli bir alanı oluşturmaktadır; buralardaki muazzam boyuttaki bürokrasilerin, polis otoritesinin, vergi toplama gücünün ve hukuki sistemlerin getirdiği yük, özgürlükçü çizgideki bir otonom yerel yönetim yaklaşımı için ciddi boyutta bir sorundur. Somut durumun nasıl bir hal alacağını kendimize açık ve dürüst bir biçimde hep sormamız gerekir. Büyük kentlerdeki belediye meclisleri ile yerel yönetim organları, gücün sürekli olarak gittikçe güçlenen bir devlette, eyaletteki idari makamlarda ve daha da kötüsü, karar alırken bu kentleri önemsemeyen bölgesel hükümetlerde (Los Angeles, bu durum için dikkate değer bir örnek oluşturur) yoğunlaşmasına karşı savaşma olanağı sağlar; buna göre, gittikçe otoriter hale gelen devlet kurumlarının gelişiminin durdurulması ve kurumsal açıdan merkeziyetçi olmayan bir demokrasinin tekrar oluşturulmasına katkıda bulunmak için elimizdeki tek olanak, kent meclisi için adaylar çıkarmaktır.

New York gibi muazzam boyuttaki bir kentsel varlığın *fiziksel* olarak ademi merkezileştirilip sahici yerleşimlere ve sonunda komünlere bölünmesi, hiç şüphesiz uzun zaman alacaktır. Bu yönde gösterilecek bir çaba, Yeşil hareketin azami boyuttaki programının bir parçası olacaktır. Bu derece muazzam bir boyut taşıyan kentsel bir varlığın yavaş yavaş kurumsal açıdan merkeziyetçi olmayan bir hale getirilememesi için hiçbir neden yoktur. Fiziksel ademi merkezileşmeyle kurumsal açıdan ademi merkezileşme arasındaki fark, her zaman akılda tutulmalıdır. Zaman zaman radikaller ve hatta kent planlamacıları tarafından, bu muazzam boyuttaki kentlerde demokrasinin yerelleştirilmesi ve halka daha büyük bir güç verilmesi yolunda öneriler getirilmekte, ancak bunlar, bu önerilerin fiziksel açıdan uygulanamazlığını söyleyen merkeziyetçi sistem yanlıları tarafından, kinik bir şekilde geri çevrilmektedir.

Kurumsal açıdan ademi merkezileşmeyle büyük bir kentin fiziksel olarak parçalara ayrılmasını birbirine bağlamaya çalışmak, ademi merkezileşmenin yararlarına ilişkin savlarda bir karışıklığa yol açmaktadır. Bu iki ayrı gelişme çizgisini birbirine eşdeğer göstermek ya da birbiriyle karıştırmak, merkeziyetçi sistemin savunucularının başvurdukları bir hiledir. Özgürlükçü çizgideki otonom yerel yönetim yanlılarının, kurumsal ve fiziksel açıdan

ademi merkezileştirme arasındaki farkı sürekli olarak akıllarında tutmaları ve şu gerçeği anlamaları gerekir: Fiziksel olanının gerçekleştirilmesi yıllar sürebilir; ancak buna rağmen kurumsal yönden ademi merkezileşmenin tam olarak gerçekleştirilmesi mümkündür.

Dizin

A
Achaea Birliği 198
Achaea konfederasyonu 202
adalet kavramı 115
ademi merkeziyetçilik 290, 317, 362, 363, 365, 366, 367, 369, 377, 378
Atina demokrasisi 107
aedile 75
Aeneas 60
Aeskylos 113, 114, 115, 116
agora 53, 74, 96, 112, 119, 125, 326
ahlak 297, 348
ahlaka dayalı ekonomi 346
Alcmaeonidae 108
Amerikan Devrimi 300
amicita kültü 80
ananke 118
anarşist hareket 225
Antigone 116
Antik Yunan demokrasisi 127
Antik Yunan kent devletleri 33
Antik Yunan yurttaşlığı 127
antik çağ tüccarları 173, 175
antik kent 137
arche 103
archon 105
Arendt, Hannah 65, 89, 195
Areopagus Meclisi 107
areté 95, 110
aristokrasi 73
Aristoteles 53, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 88, 89, 101, 121, 156, 256
arkeolojik yaklaşım 51, 52
art bölge 263, 251
assemblée générale 165
aşağı tabakalar 271
atomlar 320, 321
Atena 114, 116, 73
Atina aristokrasisi 103
Atina demokrasisi 67, 68, 74, 77, 82, 83, 85, 87, 94, 97, 98, 99, 103, 110, 111, 112, 122, 125
Atina tiyatrosu 114, 115, 116, 117, 118, 120
Atina yurttaşı 111, 117, 118, 120, 121
Atina yurttaşlığı 94
Atina yurttaşlık ideali 123
Attika partisi 133
autarkeia 100
autonomos 97
Avrupa Endüstri Devrimi 226
Avrupa komünleri 157, 181
Avrupa milliyetçiliği 235

B
babalık 62
bağımsızlık 313, 314
Baker, F. B. 206
Ball, John 213, 239
Barber, Benjamin 41, 161, 291, 292
barrio 272
Basklar 222
Beard, Mary 247
belediye meclisleri 341
Berman, Marshall 56
Beytag 292
Bildung 95
Bill of Rights (Temel Haklar Bildirgesi) 302, 351
birey 242
bireycilik 305, 314, 319
bireysellik 119, 293, 351

bireysellik kavramı 58, 59
birleşik kentler (*conurbanitons*) 32
biyo-bölge 337
Bloch, Ernst 295
Bodin, Jean 243
Bolşevik Devrimi 310, 374
boule 106, 109, 110, 121, 125, 199, 200
boulettes 110
bölgecilik 109
Braudel, Ferdinand 254
Brecher, Jeremy 362, 365
Breen, T. H. 294
buhran yılları (ABD) 278, 279
Burckhardt, Jacob 194
burgher 205
burjuva devrimi 249
Büyük Dinsel Piyesler 112
büyük Panathenaia 113

C-Ç
caballeros 222
Campus Martius 76
casas del pueblo 271
cash nexus (nakit para akışı) 277, 276
centros obreros 271
Chartist hareket 267
Chase, Angela E. 50
Chastellex, Marquis de 299
Childe, Gordon V. 46
Cicero 80, 252
cincinnatus 81
civicisme 347
civitas 33, 82, 126, 139
civitates conjuratae 209
collegia 177
collegiati 136
comitia 77, 79
comitia centuriata 76
comitia tributa 76, 87, 125
commissaires de section 165
commissaire de police 165
communa 141
complete 102
Comuneros 220, 223, 224, 244, 255, 369
concilium 76
concilium plebis 76
conjuratio 142, 143, 159
conquistadores 263, 265
consorterie 149
consortia 145
consulate 143
contio 76, 77
contrada 147, 149
Coolidge, Calvin 279
corregidores 219
Cortes 219, 220, 221, 224
councilium 79
Croquants ayaklanması 216
cumhuriyet 77, 84
cumhuriyetçilik 87
Çatalhöyük 48, 49, 50, 52, 53, 56, 57
çevre teorisi 333

D
Daly, Herman 368
Danton, Georges Jacques 164, 167
dayanışma 61
Delos Birliği 129, 197, 198
demarch 109
deme 109
demoi 109
demokrasi 73, 75, 77, 111, 113, 121, 127, 301
demokratia 200
Demokratik Devrimler Çağı 188
demos 47, 77, 83, 105, 106
Desmoulins, Camille 275
despotizm 72
Devlet (The Republic) 72, 367
devlet 42, 64, 65, 66, 67, 72, 88, 89, 184, 185, 186, 187, 188, 232, 235, 287, 288, 290, 300, 301, 307, 321, 326, 333, 334, 343, 347, 353, 356, 357, 359
devletin gelişimi 257
devletin merkezileşmesi 263
devletleştirilmiş mülkiyet 371
devletleştirme 331
devletselleştirmek 64
devrim 359
dış ticaret 234
dictatori 81
Diderot, Denis 275
dignitas 81
dikastoi 110
din 180
Dio Cassius 77
Dionysia Kenti festivali 113
Dört Yüzler Meclisi 106

Dutschke, Rudi 284

E
"Ebedi Roma" 131
ecumene 180
egoizm 351
ekklesia 77, 85, 87, 88, 95, 96, 97, 98, 104, 105, 106, 110, 111, 112, 125, 199, 200, 201, 202
eko-sistem 334
eko-teknoloji 334, 365
eko-toplumlar 333, 356, 358, 366
ekoloji hareketi 366, 367
ekolojik içerikli kent mücadeleleri 62
ekolojik toplum 318, 369
ekolojik yaşam biçimi 364
"elbise soyluları" 193
elector consiliari 147
eleutheria 79
Emerton, Ephraim 158
Endülüslüler 222
Endüstri Devrimi 236, 237, 264, 267, 269, 272, 273, 276, 282
endüstri kapitalizmi 322
endüstri kapitalizminin devrimci niteliği 266
endüstri kentleri 269, 272
endüstrileşme 270, 274
endüstriyel kapitalizm 276, 280
Engels, Friedrich 215, 216, 256, 265, 266, 267, 276, 277
Engizisyon 219
Enoch 55, 56, 48
Eriha 56
Erinyeler 114, 115, 118
Eski Mezopotamya kentleri 93
Estates General 162, 212
ethnos 74, 199
etik 69, 348
etik birlik olarak yerleşim 304
etik ideal 339
etik sözleşme 343
etik tabanlı yönetim sistemi 342
Eumenides 115
Eupatridai 106
Euripides 118

F
Federalist hareket 225
feminizm 328
feodalizm 256, 258
feodalizmin buhranı 257
Finley, M. I. 96
Flaman Birliği 207
Flaman komünleri 158, 178
Floransa Cumhuriyeti 158
Forrest, W. G. 113, 116
forum meydanı 76
Fourier, Charles 364
Franco, Francisco 226
Frankfort, Henri 93
Fransız Devrimi 42, 162, 167, 192, 203, 217, 224, 241, 246, 249, 358
Fransız kent isyanları 245
Fransız kırsal kesim isyanları 245
Fransız kraliyeti 193
Fransız monarşisi 194
Freistaat der Drei Bunde 291
Furet, F. 166, 168

G
Gaius Gracchus 126
gamalı haç 230
geleneksel anarşist teori 65
geleneksel yaşam biçimlerinin çöküşü 270
Gemeinde 205, 233
Gemeinschaft 119
genişleyen yeniden üretim 247
genoi 108, 116
genos 104
Gılgamış destanı 56
Gracchi kardeşler 80, 105, 211
Graubund 294
Graubunden 206, 291, 293
Gross, A. Robert 301
Guerin, Daniel 169

H
halk 357
halk meclisi 144, 147
halk meclisleri 313, 370
Hanse Birliği 210
Hanse kentleri 207
Haupter 292
Hectemorioi 104, 105, 106
Heine, Heinrich 126
heliaea 110
Hesiodos 98, 99

Hıristiyanlık 233, 237
Hippias 107, 108
Hobbes, Thomas 227, 294
Hobsbawn, Eric 237
Homeros 73, 99
homojen kentler 273
honorare 81, 81
hoplite 148, 201
Horkheimer, Max 313, 314
humanitas 227
Hutchinson, Anne 299

İ
ilçe konfederasyonları 344
ilk kentler 48
İngiliz devleti 190, 191, 192
İngiliz Devrimi 217
İngiliz köylü ayaklanması 213
İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu (The Condition of the Working-Class in England) 265
insan doğası 355
insan kişiliği 55
intelligentsia 275
isonomia 102, 104, 109
İsrail 60
İsviçre Konfederasyonu 74, 161, 206, 210
iş ahlakı 304
iş etiği 279
İtalyan kent cumhuriyeti 158
İtalyan kent-devletleri 155, 156, 158, 172, 178
İtalyan kehileri 145
İtalyan komünleri 147, 148, 153
İtalyan vasallar 142
İyon sistemi 108
izonemi 61

J
Jacobs, Jane 289
Jaeger, Werner 97, 104
Jakobenler 164, 167, 169, 249, 250
James, Henry 276
Jirondenler 164
Jocobs, Jane 48
junta 221

K
kabile 61, 62, 93
kabile meclisleri 93
kabile sistemi 197
kabile 51
kabilesel yaşam 286
kapitalizm 234, 247, 248, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 271, 277, 281, 355
kapitalizm-öncesi pazar 303
kapitalizm-öncesi meta üretimi 256
kapitalizmin "çöküşü" 280
kasaba 43, 238, 250, 294, 295, 296, 301, 341
kasaba meclisleri 299, 301, 322, 324, 338, 342
Kastilya bölgesi 218; 221, 222
Katalanlar 222
katılımcı demokrasi 361
Katolik Kilisesi 231
kazanç 303, 305
kent 29, 32, 34, 40, 42, 47, 51, 59, 61, 90, 93, 128, 130, 131, 132, 135, 138, 146, 150, 170, 196, 197, 218, 227, 238, 250, 261, 282, 289, 296, 341, 341, 376
kent demokrasisi 129
kent devleti 66, 140, 141, 196, 332
kent kanseri 260
kent kimliği 284
kent kuşakları (*urban belts*) 32
kent olma 90
kent olma süreci (*cinification*) 328
kent sakini 37, 52, 57, 62
kent-kır çatışması 30, 31, 306, 331
kente duyulan sadakat 35, 86, 113, 147, 277
kentin gelişimi 258
kentin kökeni 45, 46
kentler arası ticaret 234
kentler çağı 324
Kentlerin Ekonomisi (The Economy of the Cities) 48
kentleşme (*urbanization*) 328
kentleşme 29, 32, 34, 41, 44, 90, 171, 260, 269, 271, 273, 282, 283, 284, 302, 305, 306, 321, 335, 336, 347, 349
kentsel devrim 46, 48
kentsel konfor 37
kentsel şovenizm 133
kentsel uygarlık 36
kentsel yaşam biçimi 278, 279

Keti isyanı 216
"kılıç soyluları" 193
kır 32, 43
kırsal devrim 48
kırsal kesimin kentleşmesi 171
kilise 232, 237
kişici atomculuk 313
kişilik kavramı 59
kitle seferberliği modeli 310, 313
Kleisthenes 62, 73, 108, 109, 220, 122
koinoi 197
koinonia 72, 73, 77, 111, 112
kollektivizm 331
Komün Genel Meclisi (*Conseil Général de la Commune*) 166, 169
komün 291, 292
Komünist Manifesto 276
konfederalizm 211, 369
Konfederasyon Sözleşmesi 325
konfederasyon sistemi 161
konfedere meclisler 370
konfedere sistem 161, 347, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376
konseyleşme 144
konsül 75
konsüller 144, 147
konsüllük sistemi 156, 157
korporatizm 329
kosmos 103
köylü ayaklanması 239
Köylüler Savaşı 213, 214, 215, 216
Kral Oedipus 117
krala duyulan sevgi 248
kraliyet sarayı 189
Kropotkin, Peter 203, 204
Kubbenin halkı 50, 51, 52
Kutsal Roma İmparatorluğu 171
Küçük Dinsel Piyesler 112
Küçük Güzeldir (Small is Beautiful) 333
Küçük Panathenaia 113
kültürel gelişim 275
küreselcilik 361

L

laissez-faire doktrinleri 174
Larsen, J. A. O. 201
Levellers hareketi 239
liberal toplum 314
liberal toplum kuramı 203
liberalizm 349, 351
libertas 78
libertas kültü 79, 80
licehcia 79
liderlik 320
limon kentleri 253, 297
Locke, John 294
logos 70, 71
logos kavramı 115
loncu sistemi 150, 177, 178, 236
Lopez, R. S. 254
Luther 213
Lykopiron 71

M

Machiavelli 83, 84, 85
mahalle meclisleri 312, 324, 339, 340, 341
Makedonya İmparatorluğu 200
makinecleşme 269, 271
malikâne toplumu 262
Mallaart, James 49
manevi yerleşim 34
Marcel, Etienne 211, 212
Marcuse, Herbert 284
Margall, Pi y 225
merkezsizci yanlısı tarih yazımı 203
Martines, Lauro 139, 143, 145, 146, 149, 151
Marx, Karl 61, 65, 71, 171, 180, 184, 241, 242, 247, 255, 256, 257, 262, 276, 277, 280, 308, 337, 355
Mazarin 248, 249, 250
Mediciler 148
mekanist teori 243
Memmingen köylü parlamentosu 214, 215
Memmingen Maddeleri 215
meritocracy (meritokrasi) 73
merkezi devlet 226
merkeziyetçi devlet 183, 323
merkeziyetçilik 246, 362
metic 94, 149
metoikos 94
Michels, Robert 309, 310
milites 148
milliyet kavramı 85, 228
milliyetçilik 86, 179, 196, 226, 229, 231
moira 118

monarchia (monarşi) 72
monarşi 11, 190, 193, 218, 239
Monte Alban 56
Mooseburger, H. 291
Morris, David 367
Mosse, Claude 99
Mumford, Lewis 204, 207
Mund, John H. 136, 139,144
Munzer Thomas 214, 239
mutlakiyet 240, 243, 248
mutlakiyetçilik 195, 196, 217, 238
mülkiyet 291
münhasırlık 61

N
Nazizm 317, 320, 348
New England 74, 123, 160, 163, 217, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 302, 305, 322, 331, 338, 340, 351
nobilta 148, 150, 151
nomos 69

O-Ö
Oedipus Colonus 117
oikos 117, 189
Olimpiyat oyunları 113
oligarşi 73
Oresteia 114, 116, 120
ortaçağ tüccarları 173, 175
Ortaçağ Avrupası 231, 232
ortaçağ kenti 138
ortak yaşam 43
ostracism 112
otarşi (*autorkeia*) 101, 136, 233
otonom yerel yönetim kavramı 317, 329, 377
otonomi 101, 313
otonomi duygusu 298
Özgür Devlet 292
Özgür Ruhun Kardeşleri (Brethren of the Free Spirit) 237
Özgürlüğün Ekolojisi (The Ecology of Freedom) 56
özgürlük 355
özgürlük sözcüğü 185
özyeterlilik 100, 237, 363, 367, 369, 371
özyönetim 100, 336, 346, 354
özyönetim sistemi 341

P
paideia 94, 95, 96, 110, 123, 124, 261, 316, 346, 372
paidotribes 111
Paine, Thomas 276
Palmer, R. R. 188
Pan-Helenizm 180
Panhelenik festivaller 113
Papalık 231
paralı askerler 84
Paris komiteleri 165
Paris Komünü 163, 165, 166, 217, 222, 271, 312, 324, 325, 350
partes optimates 80
partes populares 80, 104
parti devleti 307
patria 199
patria chica 223
patrician 105
patriotism 316
pazar ekonomisi 251, 254, 277, 303
pazar sosyalizmi 363
pazar toplumu 283
Peisistratus 107, 108
Peloponezya Birliği 198
pelops 113
Perikles 73, 110, 112
philia 70, 88, 91, 103, 316
phronesis (pratik zekâ) 58, 73
Pirenne, Henri 140
Platon 367
pleb 47
plebiscitia 76
Plutarch 104, 123, 107
Podesta 147, 152 ,154
podestarie 147, 148, 150, 152
Polanyi, Karl 53
polis 54, 62, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 81, 86, 87, 88, 94, 95, 96, 97, 99, 104, 105, 109, 110, 111, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 125, 129, 131, 132, 134, 138, 154, 180, 186, 197, 198, 199, 200, 201, 287, 317, 325, 326, 333, 356, 374
Polybius 79
polites 199
Politik Partiler 309
politik alan 68, 89
politik benlik 315

politik yaşam 274
politika 43, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 73, 74, 80, 87, 88, 89, 92, 93, 95, 110, 123, 124, 226, 228, 274, 288, 300, 307, 308, 310, 312, 316, 317, 325, 349, 352, 353, 357, 359, 360, 365, 372, 374, 375, 376
politika kavramı 187
politika meleği 79
politika oyunu 63
politikacı 63
politikos 68
Polybius 75, 77
popolo 47, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 204, 238
populares 105
populus 156
populus Romanus 87
popülizm 350
Pön Savaşları 81
pragmatik liberalizm 364
praxis (eylem) 73
preator 75
Prens (The Principe) 83
proleteryanın sefaleti 266
Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruku (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism) 265
proto-yurttaş 58
Proudhon, P. J. 346
public sphere (kamusal alan) 75
pueblo 49, 272
Pugaçev, Emilian 240
Püritenizm 264, 265, 267, 293, 294, 295, 298

Q-R

quaestor 75
quartiers 271, 272
radikalizm 349, 350, 351, 358
referandum 313, 315
Reform Çağı 237, 265
Reisenberg, Peter 136
Reisman, David 284
Ren Birliği 209, 210
republica 200
Richelieu 248, 249, 250
Rienzi, Cola di 155, 211
Robespierre 167, 243, 244
Roma Cumhuriyeti 82, 83, 154, 155
"Roma düşüncesi" 126
Roma İmparatorluğu 66, 78, 79, 80, 81, 85, 87, 129, 130, 133, 135, 136, 137, 142, 149, 175, 176, 177, 180, 203, 252, 253, 287
Roma kilisesi 231
Roma meclisleri 77
Roma Senatosu 75
Roosevelt dönemi (ABD) 281
Rostovtzeff, M. I. 125, 126
Rousseau, Jean-Jacques 59, 78, 89, 123, 168, 244
Rönesans dönemi 60, 327
Rönesans kentleri 146

S

sadakat duygusu 230, 233, 316, 319, 345
sahiplenmeye yönelik bireysellik 283
Saint-Just 167
sans-culottes 123, 164, 167, 168, 169, 358
savaş 236
Savonarola 88, 141, 155
Schild, Romuald 50
Schumacher, E. F. 333, 368
Scipio 81
seksiyon meclisleri 164, 165, 166, 167, 168
Sennett, Richard 57
sensorlar 76
serbest ticaret 277
serbest ticaret kavramı 182, 183
Sforza 148
sınıf çatışması 222
sınıf savaşımı 274
Signori 144, 145, 148, 158, 159, 204
slavocracy 137
societes 208
Sofokles 116, 117, 118
Sokrates 97
Solon 73, 105, 106, 107, 108
sosyalizm 65
Söylevler (Discorsi) 83
Speenhamland Yasası 276
Stalin, Joseph 267
standart metropolitan statistical areas 17, 328
Starr, Chester G. 132
Stüttetag 209, 210
Strager, J. R. 231

Stuartlar 293
Suebya Birliği 208, 209
Sweezy, Paul 256
sympolileia 199
Szatmary, P. David 298, 302

T
tahakküm 55
takas yöntemi 299
tallia militum 208
"Tanrının Kenti" 131
taşrasal kentleri 55
tarihsel materyalizm 180
taşralı olmak karakteri 279
Taylor, Lilly Ross 76, 77, 79
tekelci ekonomi 280
tekno-bürokratik ulus-devlet 281
teknolojik gelişim 264, 265, 268, 275, 335
tekstil makineleri 268
telos 70, 131
Temsilciler Meclisi 341, 343
Teotihuacan 55, 56
territorialism 109
Thetes 104, 105, 148
Third Wave 315
Thomson, George 116
Tiberus 125
ticaret 173, 174, 175, 176, 177, 233, 247, 251, 252, 279, 297, 298, 303
ticaret dili (*lingua-franca*) 180
ticaret kentleri 269
ticari mal olarak birey 285
Tikal 56
tiran 107
toplum 64
toplumsal alan 68, 89
toplumun atomlaşması 314
topos 319
totalitarizm 226, 285
totaliter devlet 282, 284
tribune 75
trittye 109, 133
tüccarlık 173, 252
tüketici 261
tüketici olarak birey 284
tyrannos (tiranlık) 72

U-Ü
ulus 181, 184, 185, 189, 210, 230
ulus kavramı 179
ulus-devlet 85, 86, 94, 157, 160, 162, 169, 171, 172, 182, 183, 186, 188, 189, 191, 194, 195, 196, 203, 211, 216, 217, 222, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 234, 235, 243, 250, 251, 281, 284, 289, 290, 317, 325, 335, 365, 373, 375
ulus-devletin yükselişi 179
ulus-devletler çağı 324
ulusal ekonomi 195
ulusal sosyalizm 229
ulusculuk 325
uluslaşma 181, 239, 240
uluslaşma süreci 257
urbs 126, 260
uygarlık (*civilization*) terimi 33
uyum (*harmonia*) ideali 143
ülke 180
ülke sevgisi 185
üretici güçlerin gelişimi 242
üretim şekilleri 255
ütopya 336

V-W
Vogelin, Eric 66
Volksgemeinschaft 318, 320
Waley, Daniel 147, 159, 208
Waley, Naniel 158
Weber, Max 255, 265
Weilenmann, Herman 293
Wendrof, Fred 50

Y
Yakup 60
"yalnız kalabalık" 284
Yankee ruhu 296
Yankeeler 301, 338
yazılı dil 59
Yeni Kudüs 33
yeoman 81
yeraltı dünyası 271
yeraltı kültürü 283, 284
Yerel Özgüven Enstitüsü 367
yerel halk meclisleri 311
yerel konfedere meclisler 312
yerel meclisler 344
yerel otonomi 318
yerel yönetim 203, 345, 357
yerel yönetim politikası 323, 330, 331, 353

yerel yönetime dayalı yurttaşlık 327
yerelcilik 196, 319, 322, 361, 362
yerleşti kültürü 283
yol ağları 250, 252, 253, 254
Yukarı Mısır 50
Yunan yurttaşlık ideali 94, 118
yurttaş 52, 91, 93, 357
yurttaş katılımı 345
yurttaş kavramı 60
yurttaş meclisleri 340
yurttaş özgürlüğü 134, 139, 140, 142, 158, 160, 161
yurttaş-asker 111
yurttaşlık 39, 40, 41, 43, 58, 59, 71, 84, 91, 98, 105, 110, 196, 199, 274, 287, 288, 307, 315, 316, 317, 325, 326, 327, 333, 337, 346, 353, 354, 359, 360, 365, 374, 375
yurttaşlık bilinci 275
yurttaşlık eğitimi 353
yurttaşlık ideali 238
yurttaşlık kavramı 38, 119, 120, 124, 228
yurttaşlık sadakati 326
yükselen burjuvazi 264

Z
Zagorin, Perez 212, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 248, 257
Zapata, Emiliano 240
Zimmern, Alfred 101, 102
Zincire Vurulmuş Prometheus 116, 120
zoon politiken 71
zoraki çalıştırma 56

rilmemizde en büyük pay sahibi olan ulus-devlet ise artık totalit
raktere bürünmüş durumda. Politika, kentsel ve katılımcı özü
partılıp "devlet"e indirgenmiş, yurttaşlar vergi mükellefi birer "s
dönüştürülerek etkisizleştirilmiştir. Toplumsal sorunlarda söz sal
bir zamanların aktif yurttaşı, giderek eylemsizleşmiş, düşünsel
azalmış, umursamazlığı artmış; bütün etkinliğini alışveriş, moda
rünüş ve kariyer gibi alanlarda göstermeye başlamıştır. Ne devle
onun doğrudan uzantısı olan politik partilerin halkla "doğrudan"
dır artık. Demokrasi kavramının doğuşu ve gelişimine sahne ola
ulus-devletin yarattığı "kentleşme" denen süreçte homojen, me
kâr hırsının her şeyin önüne geçtiği bir pazar haline gelmiştir.
türü sentetikleşmiş; insan ilişkilerinde evlilik bir "yatırım"a, ç
tiştirme "iş"e, hayat bir "bilanço"ya, idealler "satın alınabilir şeyl
leşimler ise "işletme"ye dönüşmüştür.

Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme*'de, Çatalhöyük'teki toplu
yatın katılımcı boyutundan Antik Yunan *polis*'lerindeki yurttaşlık
Paris Komünü'nden New England'daki kasaba meclislerine kad
ve yurttaşlık kavramının tarihsel gelişimini inceleyerek ulus-de
sanlık tarihindeki tahripkâr yanlarına dikkat çekiyor. Doğal haya
sani toplulukları yok ederek ulus-devleti güçlendiren kentle
layışlarına karşı bir yerel yönetim programını tartışmaya açıy
yönetim kurumlarını birbirleriyle uyum içinde çalışabilecek biç
niden yapılandırmaktan; insan ilişkilerinde dayanışmayı içe
ratıcılıktan; ulus-devletin yerine politik açıdan konfederasyon
dayanan yerel yönetimlerden; insanlık ile doğa arasında katı
yerarşik olmayan yeni bir ilişki kurmaktan; kentin yeni bir tür etik
reyin insani bir ölçek içinde güçlendirildiği, katılımcı ve ekolojik
sistemi ile yurttaşlık kültürünün tek kaynağı olarak yeni
gulanmasından... söz ediyor. Bookchin'e göre yerel yönetim ö
politik özgürlüğün tabanını, politik özgürlük ise bireysel özgür
banını oluşturur; özgür, elinde kendi kaderini tayin etme hakkı
ve etkin yurttaşlar etrafında yapılandırılmış yeni bir katılımcı p
inşası tümüyle buna bağlıdır.

AYRINTI·İNCELEME
ISBN 975-539-205-X
9 789755 392059